

MİLLÎ SAVUNMA ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

TÜRK ASKERÎ EĞİTİM VE ÖĞRETİM TARİHİ

SEMPOZYUMU BİLDİRİLERİ
16-17 EYLÜL 2021

Cilt II

MİLLÎ SAVUNMA ÜNİVERSİTESİ
FATİH HARP TARİHİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

MİLLİ SAVUNMA ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

TÜRK ASKERİ EĞİTİM VE ÖĞRETİM TARİHİ

SEMPOZYUMU BİLDİRİLERİ
16-17 EYLÜL 2021

Editör

Büyüamin KOCAOĞLU
Ahmet TAŞDEMİR
Hamza BİLGÜ

Grafik Tasarım

Ahmet TAŞDEMİR

Kapak Tasarım

Onur Melih DERELİ
Hatice CIRIK

Baskı ve Cilt

Milli Savunma Üniversitesi
Kütüphane ve Dökümantasyon Daire Başkanlığı
Merkez Basım ve Yayınevi
Yenilevent/İstanbul

ISBN: 978-625-7791-42-7 (Tk.)
978-625-7791-44-1 (c.II)

İstanbul 2022

SUNUŞ

16-17 Eylül 2021 tarihlerinde icra edilen “Türk Askerî Eğitim ve Öğretim Tarihi Sempozyumu”, Milli Savunma Üniversitesi Fatih Harp Tarihi Araştırmaları Enstitüsü (Fatih HATEN) bünyesinde düzenlenen; “Harp ve Sulh 300. Yılında Pasarofça Antlaşması Sempozyumu”, “Çarlık Rusyası ve Boğazlar Türk-Rus Müşterek Harp Tarihi Çalıştayı” ve “Türk-İtalyan Müşterek Harp Tarihi Sempozyumu”ndan sonraki dördüncü sempozyumdur. Sempozyum, Türk askerî eğitim ve öğretim tarihi konusunda düzenlenen ilk sempozyum olma özelliği taşımaktadır. Sempozyumun Türk askerî eğitim ve öğretiminin gerçekleştirildiği kurum olan Milli Savunma Üniversitesi’nde düzenlenmesi ayrı bir önem taşımaktadır.

Elinizdeki kitapta yer alan metinler alanında uzman akademisyenlerce hakem sürecinden geçirilmelerinin ardından düzeltilmiş ve geliştirilmiştir. En eski çağlardan günümüze Türk askerî eğitim ve öğretimine dair çalışmaların yer aldığı kitap, askerî tarih literatürümüzde önemli bir boşluğu doldurmayı ve Türk askerî eğitim ve öğretim tarihinin bir panoramasını çıkarmayı, böylece alana dair yapılacak çalışmalarda bir başvuru eser niteliğine ulaşmayı amaçlamaktadır.

Sempozyumun düzenlenmesi ve sempozyum kitabının yayınlanması sürecinde verdikleri destek ve himayelerinden ötürü Milli Savunma Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Erhan Afyoncu ve Türk Tarih Kurumu Başkanı Prof. Dr. Birol Çetin’e çok teşekkür ederim. Sempozyumun planlanması ve icrası esnasında fedakârca çaba gösteren Fatih HATEN akademik ve idarî personeli ile Türk Tarih Kurumu personeline, bildiri metinlerini inceleyerek görüş ve önerileriyle metinlerin geliştirilmesini sağlayan hakem kuruluna ve sempozyuma katılan kıymetli katılımcılara müteşekkir olduğumuzu belirtmek isterim.

Prof. Dr. Bünyamin Kocaoğlu

Ekim 2022

İÇİNDEKİLER

TÜRK ORDUSU SUBAY EĞİTİM-ÖĞRETİM SİSTEMİNİN KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZİ

Barış ATEŞ

1

TÜRK ASKERİ EĞİTİM VE ÖĞRETİM SİSTEMİNDE ASKERİ LİSELERİN YERİ VE ÖNEMİ

Mehmet Yüksel DOĞAN

31

OSMANLI DEVLETİ'NDE ALAYLI VE MEKTEPLİ KÜÇÜK ZÂBİT YETİŞTİRİLME ÇABALARI

Tuna Kaan TAŞTAN

49

XX. YÜZYIL BAŞLARINDA OSMANLI ORDUSUNDA ULAŞTIRMA EĞİTİMİ

Bülent DURGUN

65

ERKÂN-I HARBİYE MEKTEBİ YAVERİ MÜLÂZİM-I SÂNİSİ HÜSEYİN ARİF'E GÖRE OSMANLI ORDUSUNDA EĞİTİMİN TEMELLENDİRİLMESİ

Zeynel ÖZLÜ & Kerim TİRYAKİ

79

GEÇ OSMANLI ORDUSUNDA AT VE SÜVARİ EĞİTİMİNE BATI ETKİSİ; REMONT

Cevat ŞAYİN

97

SULTAN II. ABDÜLHAMİD DEVRİ OSMANLI ASKERİ EĞİTİM-ÖĞRETİMİNDE ALMAN MÜŞAVİRLERİN ETKİLERİ

Zekeriya TÜRKMEN

111

LOUIS VON KAMPHOEVENER'İN OSMANLI ORDUSUNUN
MODERNLEŞTİRİLMESİNE YÖNELİK FAALİYETLERİ
(1882-1909)

Mustafa ÖZYÜREK

141

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE BAHRİYE MEKTEBİ'NDE
EĞİTİM REFORMUNA YÖNELİK STARCKE PAŞA'NIN
ISLAHAT LAYİHASI

Mehmet KORKMAZ

155

ALMAN ISLAH HEYETİ'NİN ASKERİ EĞİTİM
FAALİYETLERİ
(1913-1918)

Güzin ÇAYKIRAN

173

MÜRWİK ALMAN DONANMA AKADEMİSİ VE
BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA MÜRWİK'E
GÖNDERİLEN TÜRK SUBAYLAR

Ozan TUNA

193

TÜRK DONANMASINDA DENİZ GEDİKLİ SINIFININ
DOĞUŞU, EĞİTİMİ VE GELİŞİMİ

Ferdi UYANIKER

197

OSMANLI DEVLETİ VE CUMHURİYET DÖNEMİNDE SAVAŞ
GEMİSİ İNŞA MÜHENDİSLİĞİ EĞİTİMİNDEKİ KALİTENİN
ÖRNEĞİ: ORD. PROF. ATA NUTKU

Ünsal BAŞAK

241

ÇANAKKALE MUHAREBELERİ'NDE CEPHE HATTINDA VE
CEPHE GERİSİNDE İCRA EDİLEN ASKERİ EĞİTİM
FAALİYETLERİ

Barış BORLAT

265

HARBİYE MEKTEBİ'NDE OKUTULAN ASKERÎ DERSLERDEKİ
KAZANIMLARIN MİLLÎ MÜCADELE'NİN HAREKÂT
PLANLARINA YANSIMASI

Müjdat KARAGÜLMEZ & Duygu YILMAZ

279

KİMYAGER DERVİŞ PAŞA VE ASKERÎ EĞİTİM
TARİHİMİZ BAKIMINDAN ÖNEMİ

Biray ÇAKMAK

297

ASKERÎ TIBBIN MODERNLEŞMESİ: MEKTEBİ TIBBİYE-Yİ
ŞAHANE'DEN GÜLHANE ASKERÎ TIP AKADEMİSİ'NE

Oğuz KALAFAT & Mehmet KAYA

323

H.1254/M.1839 TARİHLİ BİR MESARİFÂT DEFTERİNE GÖRE
MEKTEB-İ HARBİYE'DE ASKERÎ ÖĞRENCİLER

Evren GÖKÇE

341

TÜRK ORDUSU SUBAY EĞİTİM-ÖĞRETİM SİSTEMİNİN KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZİ

Barış ATEŞ*

Giriş

Subaylık mesleği organize şiddetin yönetimi konusunda uzmanlık gerektirir. Bu uzmanlık için gereken eğitim 18'inci yüzyıl sonu ve tam anlamıyla 19'uncu yüzyıldan bu yana askerî okullar tarafından sağlanmaktadır. Bu uzmanlığa ulaşmak için gereken önemli aşamalardan birisi de kurmaylık eğitimidir. Ordu, “nitelikli subayların seçimi” için farklı ülkelere ait başarılı gördüğü modelleri uyarlamış ve hangi göreve, kimin, ne maksatla seçileceği ve seçilen bu subayların ne şekilde eğitileceğini liyakate dayalı, ilkeli ve teşvik edici süreçlerle yürütmeyi hedeflemiştir. Elbette diğer ülke modellerinin örnek alınması sadece TSK'ya özgü bir uygulama değildir. Amerikan İç Savaşı'nın önemli komutanlarından olan Sheridan'ın “ne zaman Avrupa'da bir savaş olsa biz (ABD) kazanan tarafın uygulamalarını adapte etmeye çalışıyoruz” dediği aktarılmaktadır.¹ Bu ifade tek bir kelimesini değiştirmeden son dönem Osmanlı ve 20. yüzyıl ortalarına kadar Türk ordusu için de geçerlidir. Nitekim kurmaylık sistemi için Fransız, Alman, İngiliz ve Amerikan modellerinden ve bu ülkelerin danışmanlarından istifade edildiği görülmektedir.² Ancak gerek arşiv kaynakları gerekse yapılan yenilik hareketlerinin sonuçlarına baktığımızda TSK'nın örnek aldığı modelleri kendi şartları içerisinde değiştirdiğini ve sonuçta ortaya karma bir modelin çıktığını söylemek mümkündür.

TSK kurmaylık sisteminin son değişim dalgası 2016 yılında yaşanan darbe girişiminin ardından gerçekleşmiştir. Eğitimin süresi ve giriş şartları başta olmak üzere çok önemli birtakım değişiklikler yapılmıştır. Yeni sistemin ne oranda başarı sağlayacağına dair bir yorumda bulunmak için çok erkendir. Ancak akademinin tarihine bakmak ve geçmişte değişimi tetikleyen gelişmeleri ve sonuçlarını incelemek yeni oluşturulan/gelecekte kurulması planlanan eğitim modeli için çok önemli veriler sağlayabilir. Bu maksatla bu

* Dr. Öğr. Üyesi, Milli Savunma Üniversitesi Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, barisates@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8548-6924.

¹ Jörg Muth, *Command Culture: Officer Education in the US Army and the German Armed Forces, 1901-1940, and the consequences for World War II*, (Texas: University of North Texas Press, 2011), s. 17.

² 2000'li Yıllarda Türk Harp Akademileri ve Kurmay Subay, (İstanbul: Harp Akademileri Basımevi, 1992), s. 2.

çalışmada başlangıç olarak kurmaylık eğitiminin kısa bir tarihçesi verilecektir. Sonraki bölümde kurmay subay eğitimini ve mezuniyet sonrası başarısını etkileyen değişkenler eşliğinde Türk kurmaylık sisteminin analizi yapılacaktır. Çalışmanın sonunda yeni bir subay eğitim-öğretim modeli teklifi de ek olarak sunulmuştur. Ancak kurmaylık sistemine dair bir analizin anlamlı olabilmesi için önce bu eğitim sisteminin temel değişkenlerinin neler olduğu açıklanmalı ve ayrıca bu değişkenler diğer ülkelerle de karşılaştırılmalıdır. Etkin bir subay yetiştirme modelinin sadece askerî eğitimden ziyade subayları belirsiz bir geleceğe hazırlayan akademik öğretim ağırlıklı olması, subaylara ne düşüneceğinden ziyade nasıl düşüneceğini öğretmesi ve muhakeme yeteneğini geliştirmesi beklenmektedir.³ Elbette bu yetenekler sadece askerî eğitimle kazandırılmaz. Buradan da anlaşılacağı üzere bu çalışmada öğretim (education) ve eğitim (training) arasında net bir ayırım yapılmakta ve subayın belli standartlara dayalı olarak özellikle teknik alanda yürüttüğü faaliyetler askerî eğitim kapsamında değerlendirilmektedir. Buna karşın akademik öğretim ise subaylara belirsizlikle başa çıkma, soyut düşünme, muhakeme yeteneği kazandırma ve geleceğe hazırlama amacı güden dersleri kapsamaktadır. Dolayısıyla subayın sivil bir üniversitedeki akranları ile kıyaslanabilir dersleri alması gerekir. Bu noktadan hareketle etkili bir subay eğitim-öğretim sistemi için (1) akademik öğretim-askerî eğitim dengesi, (2) subayın meslek hayatına yayılmış devamlı ve geniş kitlelere ulaşan bir eğitim sistemi, (3) mezuniyet sonrası kıta-karargâh görevleri arasında dönüşümlü görev, (4) eleştirel düşünceye yer veren öğretim yöntemleri temel değişkenler olarak belirlenmiştir.⁴ Söz konusu değişkenler kültürel, toplumsal ve kurumsal

³ Russell Parkin, *Introduction: Protean War and the Dilemma of Professional Military Education, Warfighting and Ethics*, Selected Papers from the 2003 and 2004 Rowell Seminars, (Canberra: Land Warfare Studies Centre, July 2005), s. 3. Anit Mukherjee, “Educating the Professional Military: Civil–Military Relations and Professional Military Education in India”, *Armed Forces & Society*, c. 44, Sayı 3 (2018), 476-497, s. 477. J.W Masland & L.I. Radway, *Soldiers and Scholars: Military Education and National Policy*, (Princeton University Press, 1957), s. 50.

⁴ Bu değişkenler uzun süreli tecrübeler sonucunda elde edilmiş ve üzerinde genel bir fikir birliği sağlanmıştır. Konuyla ilgili çalışmalar için bakınız: Spenser Wilkinson, *The Brain of an Army: A Popular Account of the German General Staff*, Second edition, (Westminster: Archibald Constable & Co, 1895), s. 158-159; James D. Hittle, *The Military Staff: its history and development*, (Harrisburg Pennsylvania: The Stackpole company, 1961), s. 306; Harold R. Winton, *The Creation and Sustainment of Advanced Warfighting Institutions, Warfighting and Ethics*, Selected Papers from the 2003 and 2004 Rowell Seminars, (Canberra: Land Warfare Studies Centre, July 2005), s. 9; Charles H. White, *The Enlightened Soldier: Scharnhorst and the Militärische Gesellschaft in Berlin, 1801-1805*, (Praeger, 1989), s. 186–7; Steven E. Clemente, *For King and Kaiser! The Making of the Prussian Army Officer, 1860-1914*, (Westport: Greenwood Press, 1992), s. 172–3; Correlli Barnett, “The Education of Military Elites”, *Journal of Contemporary History*. c. 2, Sayı 3 (1967), 15-35, s. 19; Gregory C. Kennedy, Keith Neilson, *Military Education: Past, Present, and Future*, (Londra: Praeger, 2002), s. x–xi.

etkenlere bağılı olarak ülkeden ülkeye değişiklik gösterebilmektedir. Örneğin, eleştirel düşünceye yer veren bir eğitim sistemi hem toplumsal hem de ordunun kurumsal yapısından etkilenmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada bir zorunluluk olarak disiplinler arası bir yaklaşım benimsenmiştir.

Her rütbe ve görevin gerektirdiği yeni düşünce biçimleri, bilgiler ve yetenekler söz konusudur. Bundan dolayı kurmay okulları üç kademeli bir model izler. İşte bu üç kademeli modelde mümkün olduğunca fazla sayıda subayı eğitime almak ordular için ciddi bir zorluk olmaktadır. Çünkü yeterli altyapı, öğretmen ve süre konusunda kısıtlamalar vardır. Bundan dolayı elitist sistemlerde çok az sayıda subay yetiştirilmekte ve sonucunda subaylar grubunun birbirini anlamayan alt gruplara bölünmesi riski ortaya çıkmaktadır. Çünkü azınlık bir grup ileri seviye eğitim alabilirken diğer grup bundan mahrum kalmaktadır. Dolayısıyla devamlılık sağlayan, geniş kitlelere hitap eden modern bir subay yetiştirme modeli temel bir nitelik olarak ortaya çıkmaktadır. Türk kurmaylık sisteminin etkinliği söz konusu nitelikler ışığında incelenecektir. Çalışma sadece başlangıçtan itibaren Fransız, Alman ve Amerikan modellerini tecrübe eden tek kuvvet olması ve sayısal büyüklüğü itibarıyla Kara Kuvvetleri ile sınırlandırılmıştır. Ayrıca komuta kademesini oluşturması nedeniyle kurmaylık eğitim-öğretimi çalışmanın odağındadır. Çalışmada arşiv belgeleri, resmî askerî yayınlar, konuyla ilgili yerli ve yabancı kaynaklar ve subaylarla yapılan mülakatlardan faydalanılmıştır.

1. Türk Kurmaylık Sisteminin Tarihsel Gelişimi

Türkiye’de ordu Osmanlı İmparatorluğu’ndan bu yana modernleşmenin öncü kurumlarından birisi olarak kabul edilmektedir. Üstelik bu modernleşme sürecinde askerî okulların çok önemli bir yeri vardır.⁵ Bu okullardan birisi olan Harp Akademileri’nin tarihi 19’uncu yüzyılın ilk yarısına kadar dayanmaktadır. Bu dönem Avrupa’da da ileri seviye subay eğitim-öğretimi için harp akademilerinin kurulduğu yıllardır. Fakat bu bilgi konusunda dikkatli olmak gerekir. Her ne kadar Osmanlı modern askerî okulları ve özellikle Harbiye ve Akademi Avrupa ülkelerinin modern askerî okulları ile hemen hemen aynı dönemde açılmış olsa da diğer Avrupa ülkelerinin askerî okullarının yaklaşık bir asırlık tecrübesi fark yaratıyordu. Avrupa’da profesyonel orduların yaygınlaşmaya başlamasıyla birlikte askerlik mesleğinin teorik eğitimle öğretilebileceği sonucuna varılmış ve

⁵ Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, 18.Baskı, (İstanbul: YKY Yayınları, 2012), s. 194. Mesut Uyar ve A.Kadir Varoğlu, In Search of Modernity and Rationality: The Evolution of Turkish Military Academy Curricula in a Historical Perspective, *Armed Forces & Society*, Sayı 35 (2008), 180-202. Odile Moreau, *Reformlar Çağında Osmanlı İmparatorluğu: Askerî “Yeni Düzen”in İnsanları ve Fikirleri: 1826-1914*, Çev. Işık Ergüden, (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010), s. 243.

dolayısıyla ilk kurmay okulları daha 18'inci yüzyıl ortalarında kurulmuştur. Mesela Fransa'da Ecole Royal Militaire ve Avusturya'da Militär-Akademie 1752'de kuruldu. Prusyalılar daha 1765'te Academie des Nobles'u açmışlardı. İngilizler 1799'da Royal Military College kurdular.⁶ Dolayısıyla bu ülkelerin harp okulları ve akademileri kurulduğunda mevcut eğitim düzeyini takip edebilecek seviyede öğrencileri vardı ve toplumsal yapı bu okulları destekleyebiliyordu. Okuryazar oranları Osmanlı İmparatorluğu'ndan çok daha yüksekti⁷ ve modern eğitim sistemine karşı toplumsal bir önyargı yoktu. Osmanlı ilk modern askerî okulu olan Harbiye'yi kurduğunda tabiri caizse sıfırdan başlamak zorunda kaldı. Hiçbir okul altyapısı olmadan gelen öğrencilerden dolayı okulun ilk yılları okuma-yazma öğretimi ile geçti. Öğrenciler ancak sekizinci sınıfta askerlik ve fen derslerini görebilecek seviyeye ulaşabiliyorlardı. Bu yüzden başlangıçta Harp Okulu'nda kaç yıl okunacağı bile bilinmiyordu.⁸ Okul ilk öğrencilerini 1835'te kabul etmesine rağmen ilk mezunlar ancak 1848'de diplomalarını alabilmiştir.⁹ Harp Akademisi bu dönemde Harbiye'nin devamı olarak tasarlanmış ve mezunlar iki yıllık kurmay subay öğretiminden sonra kıta ve karargâhlara gönderilmiştir.

Her iki okul da kuruluş aşamasında Fransız modelini örnek almış ve okulda Fransız subayları da görevlendirilmiştir. Teori ağırlıklı akademik derslere önem veren Fransız sistemi okuma-yazma dahi bilmeden Harp Okulu'na gelen öğrencilerin yetiştirilmesi için gereken altyapıyı vermek konusunda ideal bir modeldi. Ancak bu noktada her iki okul arasındaki önemli bir farkı ortaya koymak gerekir. Osmanlı sistemi Fransızlardan farklı olarak akademiye sınavla kabul yerine Harbiye'nin en başarılı mezunlarından ilk %5-10 arasındaki öğrencileri kabul etmiştir.¹⁰ Aynı dönemde Saint Cyr'den (Fransız Harp Okulu) mezun olan öğrencilerin ilk 30'u sınavlara girme hakkı kazanıyor ve başarılı olanlar Ecole d'Application d'Etat Major'e (Fransız Harp Akademisi) kabul ediliyordu.¹¹ Ancak öğrenci sayısı sınıf başına 15-20'yi geçememiştir.¹² Her iki okulun öğrenci sayısını karşılaştırmak adına bir

⁶ Azar Gat, *The Origins of Military Thought from the Enlightenment to Clausewitz*, (Oxford: Clarendon Press, 1989), s. 59-60.

⁷ Konuyla ilgili bir tartışma için bakınız: Murat Şiviloğlu, *The Emergence of Public Opinion: State and Society in the Late Ottoman Empire*, (Cambridge 2018), s. 175.

⁸ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 191.

⁹ İsrail Kurtcephe ve Mustafa Balcıoğlu, *Kara Harp Okulu Tarihi*, (Ankara: KHO Matbaası, 1991), s. 57.

¹⁰ Muharrem Mazlum İskora, *Harp Akademileri Tarihçesi 1846-1965*, c. 1, (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1966), s. 8.

¹¹ <http://www.ecole-superieure-de-guerre.fr/ecole-application-etat-major.html>, (Erişim Tarihi: 10 Aralık 17) ve Paul Jazet *Histoire de L'école Spéciale Militaire de Saint-Cyr Par un Ancien Saint-Cyrien*, Librairie Ch. Delagrave, (Paris 1886), s. 106

¹² Martin van Creveld, *The Training of Officers*, (New York: the Free Press, 1990), s. 36.

fikir vermek gerekirse, 1849'da Saint Cyr'den mezun sayısı 272 ve akademiye giren sayısı 19¹³ iken Harbiye'nin aynı yıl mezun sayısı 24 ve Akademi mezunu sayısı ise sadece 5 idi.¹⁴ Fransız sisteminin akademik öğrenim boyutu 19'uncu yüzyıl sonu hatta 1'inci Dünya Savaşı başlangıcına kadar devam etmiştir. Ancak diğer ülkelerde olduğu gibi Osmanlı subay yetiştirme sisteminin de 1870'lerden itibaren giderek artan şekilde Alman sistemine doğru evrildiğini görüyoruz.¹⁵ Fakat Alman etkisinin tam anlamıyla yerleşmesi özellikle 1883'te göreve başlayan Colmar von der Goltz döneminde gerçekleşmiştir. Osmanlı-Rus Savaşı'nda alınan yenilgiden sonra akademinin öğrenim süresi zaten üç yıla çıkarılmıştı.¹⁶ Goltz bu uygulamayı devam ettirdi ancak teori ağırlıklı akademik müfredat yerine pratik askerî derslere ağırlık verdi. Aslında amacı tamamen askerî teknik derslerle dolu bir program uygulamaktı. Ancak bu mümkün olmadı. Bunun yerine askerî ve akademik olmak üzere iki farklı sınıf oluşturuldu. Kurmay subaylar bu dönemde yine son derece az sayıda ve ayrıcalıklı bir sınıf olarak yetiştirildi. Kritik kadrolarda dönüşümlü görev yapan bu grup hem sayı hem de aldıkları eğitim itibarıyla elit bir grup olarak ortaya çıkıyordu.

Akademideki Alman etkisi 2'nci Dünya Savaşı yıllarına kadar devam etti. Ancak Almanların savaşı kaybetmesi ve Türkiye'nin İngiltere ve ABD ile daha savaş yıllarından başlayan iş birliği sonucunda Amerikan sistemine geçildi. Bu sistemin asıl etkisinin 1947'den itibaren Türkiye'de göreve başlayan Amerikan Askerî Yardım Heyeti (Joint American Military Mission for Aid to Turkey-JAMMAT) ile sağlandığı görülmektedir. Amerikan heyeti ilk iş olarak öğrenim süresini üç yıldan bir yıla düşürdü. Müteakiben bu subaylar bir yıl daha eğitim alabilecekti. Yani kademeli bir model öngörüldü. Uzmanlaşmayı sağlamak için harekât ve ikmal kurmayı sınıfları getirildi ama bu sınıflar 1954'te tekrar birleştirildi ve öğrenim süresi de kesintisiz iki yıla çıkarıldı. 2016 yılında yaşanan darbe girişimine kadar devam eden bu sistemde tek söz sahibi askerlerdi. Aynı yıl kurulan Milli Savunma Üniversitesi ile birlikte akademi 5 ay+12 ay+5 ay şeklinde kademeli ve devamlılık arz eden bir model benimsedi. Dahası planlamada sivil etkisi ağırlıklıydı.

Akademinin en önemli özelliği bu okulun subayların hayatında bir dönüm noktası olmasıdır. Yaklaşık %7'lik bir grubun girebildiği bu okul

¹³ Paul Jazet, *Histoire de L'école Spéciale Militaire de Saint-Cyr*, s. 89, 100. Historique de la 31e promotion de l'Ecole spéciale militaire de Saint-Cyr (1847-1849), promotion de la République s. 2. <https://www.saint-cyr.org/medias/editor/files/1847-1849-31e-promotion-de-la-republique.pdf>, 26 Ocak 2011.

¹⁴ İsrail Kurtcepe ve Mustafa Balcıoğlu, *Kara Harp Okulu Tarihi*, s. 57.

¹⁵ Correlli Barnett, "The Education of Military Elites", s. 21.

¹⁶ Muharrem Mazlum İskora, *Harp Akademileri Tarihçesi 1846-1965*, s. 17.

generallerin yaklaşık %90'nı oluşturur. Kritik kadroların neredeyse tamamı yine akademi mezunu olan kurmay subaylar¹⁷ tarafından doldurulur. Dolayısıyla belirleyici olan akademidir.¹⁸ Uluslararası görevler, NATO kadroları ve ataşelik kadrolarının neredeyse %90'ı kurmay subaylara tahsis edilmişti. Dolayısıyla ordunun krem tabakası olarak adlandırmak yanlış olmaz. Kurmay subaylık sınavlarına girebilmek için genellikle 20'li yaşların sonu ile 30'lu yaşların başında ve üsteğmen-yüzbaşı rütbesinde olmak gerekir. Yani batılı örneklerine göre daha genç yaşta kurmay subay yetiştirme hedefi vardı.¹⁹ Bu subaylar diğer kıta subaylarından ayrı bir kariyer çizgisi takip eder ve farklı bir atama birimi vardır. Komuta kademesini oluşturan bu grup sivil-asker ilişkilerinde de belirleyici konumundaydı.

2. Kurmay Subay Yetiştirme Modelinin Değişkenleri

2.1. Dönüşümlü Görev

Kurmay subay eğitiminin ve genel olarak kurmaylık sisteminin başarılı olabilmesi için göz önünde bulundurulması gereken ilk husus dönüşümlü görevdir. Bu husus başlangıçtan bu yana kurmaylığın doğduğu ve geliştiği ülkelerde tavizsiz uygulanmaktadır. Örneğin Almanlar kıta ve karargâh görevleri arasında dönüşümlü bir atama modeli izlemeye çalışmıştır.²⁰ Benzer şekilde Fransızlar kurmay subaylarının birliklerden kopmaması için daha Napolyon döneminde kurmay subaylara kıtalarda görev yapmadıkları takdirde terfi imkânı tanımamıştır.²¹ Yani kurmay subayın kıta ve karargâh görevleri arasında mekik dokuduğu ve ordunun her iki unsurundan da beslendiği bir kariyer planı olmalıdır. Ancak bunun çok kolay olmadığını belirtelim. Fakat en azından 1'inci Dünya Savaşı sonuna kadar Türk ordusunun bu konuda taviz vermediğini söyleyebiliriz. Uzun ve aralıksız savaş yıllarında mektepli ve kurmay subayların başarılı olmasının en önemli nedenlerinden birisi subayların hem karargâh hem de cephelerde dönüşümlü olarak görev yapmalarıdır. Nitekim Çanakkale Cephesi'nde muharebelerde

¹⁷ Kurmay kelimesi Türkçeye 1935'te kazandırılmıştır. O tarihten bu yana sadece orduda değil sivil hayatta, iş dünyası ve politik terminolojide yönetici danışmanlarını tanımlamak için kullanılan prestijli bir kelimedir. Ancak ordunun kurmaylık eğitiminin bozulma trendi tam tersi bir seyir izlemiştir.

¹⁸ James Brown, "The Military and Society: The Turkish Case", *Middle Eastern Studies*, c. 25, Sayı 3 (Temmuz 1989), s. 387-404, s. 396.

¹⁹ Mehmet A. Birand, *Emret Komutanım*, (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1986), s. 306.

²⁰ Christian O.E. Millotat, *German Army, Understanding The Prussian-German General Staff System*, Strategic Studies Institute U.S. Army War College March 20, 1992, s. 10; James D. Hittle, *The Military Staff: its history and development*, s. 61, Jörg Muth, *Command Culture: Officer Education in the US Army and the German Armed Forces, 1901-1940, and the consequences for World War II*, s. 27.

²¹ Martin van Creveld, *The Training of Officers*, s. 35

aktif olarak görev yapan birliklerin komutanlık ve kurmay başkanlığı görevlerinin %93'ü (96 subay) Osmanlı subayları tarafından doldurulmuştur.²² Muharebede görev alan tüm alay, tümen ve kolordu komutanlığı kadrolarında görev yapan 149 subaydan 37'si akademi mezunudur ki bu oran %25'e tekabül eder.²³ Benzer bir durum Filistin Cephesinde de geçerlidir. Filistin'de bulunan her üç kolordu komutanı ve beş tümenenden üçünün komutanı Harp Akademisi mezunudur. Erickson'a göre, Alman sistemine benzer şekilde yetişen bu subaylar güçlü bir muharebe çarpanı olmuş ve "tek ordu" zihniyetinin yerleşmesini sağlamıştır.²⁴ Aynı şekilde Türk Kurtuluş Savaşı'na katılan alay ve daha üst rütbedeki subayların toplam sayısı 238 olarak tespit edilmiş ve bunlardan 51'nin akademi mezunu olduğu belirlenmiştir. Bu yaklaşık %21'lik bir orana tekabül eder.²⁵ O dönem ordudaki kurmay subay oranıyla karşılaştırıldığında bunun son derece yüksek olduğu görülecektir. Nitekim 1'inci Dünya Savaşı'na 12.469 subayla²⁶ giren Osmanlı ordusunda sadece 290 kurmay subay vardı.²⁷ Bu durumda kurmay subay oranının %2 olduğu görülür ki buradan da anlaşılacağı gibi dönemin kurmay subayları muharebelerde aktif rol almış ve akademiden aldıkları teorik eğitimi bilfiil savaşlarda tecrübe etme fırsatı bulmuşlardır. Bu dönemin kurmay subaylarının kıta ve karargâh görevleri arasında dönüşümlü olarak görev yaptıkları görülmektedir.²⁸ Nitekim başta kendisi de bir kurmay subay olan kurucu lider Atatürk olmak üzere dönemin akademi mezunları neredeyse her cephede aktif görevler almışlardır.

Ancak ordunun tüm çabalarına rağmen bu sistemin zaman içinde erozyona uğradığını görüyoruz. Bu hususun tam olarak hangi tarihte değişime uğradığını tespit etmek zor olsa da daha 2'nci Dünya Savaşı sırasında ilk emarelerin ortaya çıkmaya başladığı ve mesleğin teorik yönüne daha fazla

²² Mesut Uyar, "Brothers in Arms: Turkish Officers in the Çanakkale (Dardanelles) Campaign", Paper presented to the Conference "Gallipoli in Retrospect 90 Years on", Onsekiz Mart University International Conference, Çanakkale, 21-23 April 2005, s. 9

²³ Hülya Toker, *Çanakkale Muharebelerine Katılan Komutanların Biyografileri*, (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 2014).

²⁴ Edward J. Erickson, *Ottoman Army Effectiveness in World War I: A Comparative Study*, (Oxford: Routledge, 2007), s. 102.

²⁵ *Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Alay ve Tugay Komutanlarının Biyografileri*, c. 1-2, (Ankara: Genelkurmay ATASE Yayınları, 2010).

²⁶ Mesut Uyar, "Ottoman Arab Officers between Nationalism and Loyalty during the First World War", *War in History*, c. 20, Sayı 4 (2013), s. 536.

²⁷ Selahattin Karatamu, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, 3.Cilt, 6.Kısım (1908-1920), 1. Kitap*, (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1971), s. 434.

²⁸ İlgili kaynaklar için bakınız: Hülya Toker, *Çanakkale Muharebelerine Katılan Komutanların Biyografileri*, (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 2014). Edward J. Erickson, *Ottoman Army Effectiveness in World War I*, s. 102. *Türk İstiklal Harbi'ne Katılan Alay ve Tugay Komutanlarının Biyografileri*, c. 1-2, (Ankara: Genelkurmay ATASE Yayınları, 2010). İ. Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922*, (2nd Bs.), (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014).

ağırlık verdiği görülmektedir. 1941 yılında yayınlanan ve Milli Savunma Bakanlığı tarafından teşvik edilen çeviri bir eserde, komutanlığın sadece tecrübeyle öğrenilmesi fikrine karşı çıkılmış ve şöyle bir karşılaştırma yapılmıştır: “...kumanda etmeye insanı ancak kumandanlığın hakikaten icra edilmesinin hazırlayabileceği iddiasındadır. Bu hakikaten böyle midir? Demircilik demir dövmeyle öğrenildiği gibi kumandanlıkta tecrübe ile mi öğrenilir?”²⁹ Ardından da teori ile pratiğin kaynaşmasının en mükemmel yöntem olacağını, ancak tecrübe olmaksızın sahip olunan teorik bilginin, teorik bilgi olmaksızın elde edilen tecrübeye tercih edileceğini belirtmiştir. Burada dikkati çeken husus, eğer bir tercih yapma zorunluluğu olursa teorinin her zaman üstün tutulmasına olan inançtır. Nitekim teori ile pratik arasındaki denge bu dönemden sonra giderek artan bir sorun olmaya devam edecektir. Dolayısıyla ortaya biri pratik diğeri teori alanında uzmanlaşmış ama birbirini anlamayan subaylar grubu çıkmıştır.

Ordunun kurumsal olarak bu noktada yaşanan eksikliği başından itibaren fark ettiğini söylemek mümkündür. Örneğin 1898’den itibaren kurmay subaylara kıtada staj yapmaları zorunluluğu getirilmiş ve 8 ay bölük komutanlığını müteakip kolağası rütbesine yükseltilmeleri esasa bağlanmıştır.³⁰ 1904’ten itibaren ise akademi mezun olan kıdemli yüzbaşılara kendi sınıflarında kıtaya çıkarak iki yıl kıta komutanlığı yapma şartı getirilmiştir. İskora bu tarihten itibaren kurmay subayların kıta ile temaslarının arttığını belirtmektedir.³¹ 14 Ocak 1909 tarihli ve 18 sayılı askerî ceride ile Akademi’ye giriş için sınav zorunluluğu getirilmiş ve fiilen kıtada iki yıl hizmet etmek şartı konulmuştur. Bu kararın gerekçesine göre “genç subayların orduyu tanımadan kurmay olmaları ve ordunun yüksek kademelerini ilgilendiren taktik ve stratejik meseleleri halle çalışmalarının çok sakıncalı olacağı” değerlendirilmiştir.³² Kurtuluş Savaşı’ndan sonra giriş sınavlarında yeniden değişiklikler yapılmış ve Anadolu’da bir yıl hizmet etmek giriş şartı olarak getirilmiştir. Teğmenler için iki yıl ve üsteğmen/yüzbaşılar için rütbelerine esas askerî müddetlerin üçte biri kadar süre ile kıta komutanlığında bulunmak şartı konulmuştur.³³ Sonraki yıllarda yapılan değişikliklerle subayların Akademiye girmeden önce 6-8 yıl arasında kıta hizmeti yapması şartı getirilmiştir. Aşağıdaki tabloda bu durum açıkça görülmektedir. Kurmay subayların kıta hizmet yıllarının zaman içerisinde gittikçe arttırılması yukarıda açıklanan tecrübe eksikliğini giderme çabasının bir sonucudur.

²⁹ M. Baha Arıkan, *Komutanlığın Psikolojisi*, (İstanbul: Bozkurt Kütüphanesi, 1941), s. 21-22.

³⁰ Muharrem Mazlum İskora, *Harp Akademileri Tarihçesi 1846-1965*, s. 28.

³¹ Muharrem Mazlum İskora, *Harp Akademileri Tarihçesi 1846-1965*, s. 44

³² Turgut Yurdabak, *Harp Akademileri'nin Tarihsel Zamandizini Kronolojisi 1848 1978*, (İstanbul: Harp Akademileri Basımevi, 1979), s. 16.

³³ Muharrem Mazlum İskora, *Harp Akademileri Tarihçesi 1846-1965*, s. 92 ve 115.

TARİH	KATILMA ŞARTI
1845	Harbiye'den mezun olmayı müteakip doğrudan doğruya akademi eğitimine devam ediliyor.
1898	Kıtada 8 ay bölük komutanlığı zorunluluğu
1909	Kıtada 2 yıl hizmet şartı ve üsteğmen rütbesinde bulunma zorunluluğu
1923	Teğmen-yzb. Rütbesinde bulunmak İlave olarak Anadolu'da bir yıl hizmet şartı
1927	Okula girmeden ve eğitim sırasında kıtada staj zorunluluğu Teğmenler için iki yıl kıta hizmeti ve üsteğmen ve yüzbaşılar için rütbelerine esas askerî müddetlerin üçte biri kadar süre ile kıta komutanlığında bulunmuş olmak şartı getirildi
1953	Meslekte 7nci yılını tamamlamış 22nci yılı tamamlamamış olmak
1972	Meslekte 8nci yılını tamamlamış 12nci yılı tamamlamamış olmak
1991	Meslekte 8nci yılını tamamlamış 14ncü yılı tamamlamamış olmak
1998	Meslekte 6nci yılını tamamlamış 12nci yılı tamamlamamış olmak

Çizelge 1: Akademi Giriş Şartının Gelişimi

Soğuk Savaş sonrası dönemde kurmay subayların kariyer planlaması ile ilgili gelgitler yaşandığı görülmektedir. 1991'de akademi sınavlarına giriş için mesleğin 8 ila 14'üncü yılları arasında olma şartı belirlenmişken bu süre 1998'de 6-12 yıl arasına düşürülmüştür. Dolayısıyla mümkün olduğunca genç kurmay subay yetiştirme amacına geri dönülmüştür. Akademi öncesi kıta hizmet süresi kısaltıldığı için akademi sonrasında kıta hizmet süresinin artırılması beklenmektedir. Ancak bu durumun 2000'lerden itibaren daha vahim hale geldiği görülmektedir. Bu dönemlerde artık kurmay subaylara bir yıl tabur komutanlığı yaptırmak kural haline gelmiş ve hatta bu süre idarî birtakım gerekçelerle fiilen 9-10 aya düşmüştür. Daha ilginç olan husus ise kurmay başkanlığı görevinin tabur komutanlığına eşdeğer olup olamayacağının tartışılmaya başlanmasıdır. Bu dönemde ortaya çıkan prestijli subay modeline baktığımızda konu daha iyi anlaşılacaktır. En prestijli subay artık Harbiye'den mezun olduktan sonra bir eğitim kurumunda ya da batıda seçkin bir birlikte iki yıl takım komutanlığı veya benzeri görevi icra eden, sonrasında yurtdışında yüksek lisans eğitime gönderilenler olmaktadır. Bu subaylar dönüşlerinde akademi giriş sınavını kazanarak kurmay subay olmakta ve genellikle kısa süreli bir bölük komutanlığı (tercihen askerî okullarda) ve NATO görevi yapmaktadırlar. Bundan sonra ise 10 ay tabur komutanlığı ve devamında aralıksız karargâh görevlerine devam etmektedirler. Dolayısıyla kıtalardan en fazla uzak duran subay en fazla gıpta edilen subaya dönüşmüştür.

Normal şartlarda Alman sistemini örnek alan Türk Kurmaylık sisteminde de kurmay ve kıta görevlerinin dönüşümlü olarak icra edilmesi gerekirdi. Fakat Soğuk Savaş döneminin sona ermesi ile birlikte bu durum tamamen terk edilmiştir. Orgeneral rütbesine ulaşmış, dolayısıyla subaylar için rol model olarak kabul edilen generallerin akademi sonrası ile generalliğe terfi arasındaki dönemde komutanlık sürelerinin ortalaması 62 ay olarak gerçekleşmiştir. Üstelik büyük çoğunluğunun bölük, tabur ve alay

komutanlığı yaptığı görülmektedir. Ancak 1990'dan sonra bu durum tamamen değişmiş ve Kara Kuvvetleri için akademi sonrası komutanlıkta geçen süre ortalama 26 aya düşmüştür. Bu dönemdeki komutanların çoğunluğunun tabur komutanlığı olmadığı gibi alay komutanlıkları da genellikle Harbiye, askerî lise veya Muhafız Alayı gibi tam olarak kıta hayatının zorluklarını yansıtmayan seçkin birliklerde yaptırılmıştır.³⁴ Bu dönemin göze çarpan özelliği komutanların sadece Türkiye'de değil yurtdışındaki akademilerde de eğitim almış olmalarıdır.³⁵

Bu sorun kurum tarafından da fark edilmiş olmalı ki 2005 yılında yeni bir düzenleme yapılmıştır. Bu yıl yayımlanan bir yönetmelik ile kurmay subayları üst düzey komutanlık görevlerine hazırlamak amacıyla, nitelikleri uygun ve sağlık durumu elverişli Kara Kuvvetleri Komutanlığı mensubu bütün kurmay subaylara 2 yıl tabur komutanlığı yaptırılmasına karar verilmiştir.³⁶ Ancak bu uygulama uzun soluklu olmamış ve nihayetinde 2011 yılında tabur komutanlığının süresine Kara Kuvvetleri'nin karar vermesine dolayısıyla iki yıllık kesin hükümden vazgeçilmesine hükmedilmiştir.³⁷ Burada ilginç olan husus kurmay subayların tabur komutanlığı süresinin yine kurmay subayların inisiyatifine bırakılmış olmasıdır. Çünkü Kara Kuvvetlerinde kurmay subayların ataması yine bir kurmay subay tarafından yönetilen ayrı bir atama birimi tarafından idare edilmekte ve ayrı kurallar silsilesi takip etmektedir. Yönetmeliklerle yayımlanan bir kuralın bu şube tarafından değiştirilmesi mümkün değildir. Dolayısıyla yönetmelikte tekrar bir değişiklik yapılarak esneklik sağlanmış ancak bu esneklik tabur komutanlığı süresinin düşürülmesi için kullanılmıştır. Nihayetinde yeterli komutanlık tecrübesi olmayan kurmay subaylar yetişmeye başlamıştır. Nitekim Suriye Krizi patlak verdiğinde bu bölgedeki en kritik tugaylardan birisine kurmay subay değil o dönem değişik birliklerde (bölük, tabur ve alay) yaklaşık 20 yıl komutanlık yapan bir sınıf subayı atanmıştır.

Bir yanda pratik diğer yanda teori yönü ağır basan iki farklı subay grubu arasında yıllar geçtikçe olaylara ve mesleğe bakış açısı da değişmektedir. Eski sistemde nitelikli kurmay subaylar ya da kıta subayları yetiştirmek mümkün olsa da mesleğin başından itibaren farklı kariyer çizgileri takip edilmesinden dolayı bütünleşmeyi sağlamak mümkün olmamaktadır. Bu durum uzun vadede ister istemez kurmay subay-kıta subayı arasındaki

³⁴ Biyografilerine açık kaynaklardan ulaşılabilen subayların komutanlık süreleri dikkate alınmıştır.

³⁵ Nil S. Satana, "Transformation of the Turkish Military and the Path to Democracy", *Armed Forces & Society*, c. 34 Sayı 3 (2008), 357-388.

³⁶ Milli Savunma Bakanlığı ve İçişleri Bakanlığında: 18 Aralık 2005 Subay ve Astsubay Atama Yönetmeliği, madde 37, Resmi Gazete sayı: 26027.

³⁷ Subay ve Astsubay Atama Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik, 9 Nisan 2011, Resmî Gazete, Sayı: 27900.

farklılığı pekiştirmektedir. Mezuniyet sonrası kurmay subaylar diğer subaylardan tamamen farklı bir atama ve terfi çizgisi takip etmektedirler. Dolayısıyla mesleğin 9. yılından (akademiye ilk hakkında kazanan subay için) itibaren ordu içinde iki farklı subay tipi ortaya çıkmaktadır. Bunlar kıta subayı ve kurmay subay olarak hemen hemen her açıdan farklı şekilde mesleğe devam etmektedirler. Öncelikle kurmay subaylar askerliğin teorik yönü konusunda uzmanlaşmakta ve genellikle yurtiçi ve yurtdışında büyük karargâhlarda çalışmaktadırlar. Dolayısıyla kıtalardan uzak kalmakta ve tecrübe eksikliği yaşamaktadırlar. Kıta subayları ise genellikle kıta görevlerinde ve komutanlık pozisyonunda bulunmakta ve kıtaların ağır iş yükü, erlerin sağlığından eğitimine kadar her alandaki cari işlerden dolayı askerliğin pratik yönü üzerinde uzmanlaşmaktadırlar. Ancak kıta subayı, askerliğin entelektüel boyutundan uzak kalmakta ve mesleki gelişimini tamamlayamamaktadır.

Aslında bu yeni bir olgu değildir. İkinci Meşrutiyet döneminde de alaylı ve mektepli subaylar arasında yaşanan ayrımın bir yönünü de kurmay subaylara karşı duyulan hoşnutsuzluk oluşturmaktaydı. Kurmay subaylar, alaylı ve mektepli subaylar tarafından antipati ile karşılanıyordu. Bu durum ister istemez ordu disiplinini zedelemekteydi.³⁸ Benzer şekilde 2'nci Dünya Savaşı sonrası dönemde bir korgeneral tarafından kaleme alınan kitapta şu açıklamaya yer verilmiştir:

“Orduda kurmay subay ve kıta subayı gibi bir ayrım yapmak birini diğerinden üstün tutmak her şeyden evvel bir cehalet olduğu gibi mukaddes mesleğimizin birliğine de bir ihanettir... kıtaların kutsiyeti; oradan geçmedikçe hiç kimsenin yükselme imkanına sahip olmaması ile her subay için en büyük okulun kıtalar olduğu esasını ve her şeyin kıtaların zaferi için var olduğu kaidesinin ana düstur olarak kabul edilmesi ile bellidir.”³⁹

Ancak bu ayrım Soğuk Savaş sonrası dönemde daha fazla hissedilecektir. Üstelik artık ordunun dışında toplumun diğer kesimleri tarafından da güncel basın-yayın organlarında tartışılmaya başlanmıştır.

Gelişmiş batı ülkelerinde bu sorunu aşmak için subay grubuna mesleğin ilerleyen dönemlerine kadar mümkün olduğunca aynı kariyer çizgisini takip ettirme gayreti söz konusudur. Örneğin İngiltere’de 2004’ten itibaren uygulanan sistemde binbaşı adaylarının %90’ı 28 haftalık kursa gönderilmektedir. Yarıbaşlık sırasında da bu grubun %30’u bir yıllık kursa gitmektedir. Her iki kurs için sınav şartı yoktur ve seçim kurumsal olarak

³⁸ Selahattin Karatamu, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, s. 186-7.

³⁹ Faruk Güventürk, *İyi Bir Komutan, Kurmay Subay ve Karargâh Subayı Nasıl Olmalıdır*, (İstanbul: OKAT Yayınevi, 1966), s. 294.

başarı durumuna göre yapılmaktadır.⁴⁰ Bu durumda subayların büyük bir grubuna eğitim imkânı verilmiş ve sistem içerisinde daha uzun yıllar tutmak için gereken şartlar sağlanmış olmaktadır. Ayrıca bu sayede hem karargâh subayı açığı kapatılırken hem de subay grubunun kendi içerisinde bölünmesine izin verilmemekte ve ayrıca bölük komutanlığı gibi yoğun çalışma ve fedakârlık gerektiren görevler sırasında subayların sınav telaşına düşmesi engellenmektedir. Bu sistemin en olumlu yanı subay grubunun farklı mesleki gelişim modelini izlememesi ve terfi imkânlarının mesleğin son dönemlerine kadar bütün subaylara açık olmasıdır. Türkiye’de ise mesleğin oldukça erken bir döneminde yani 12’nci yılından itibaren general olma ya da belirli görevlere seçilme ihtimali neredeyse tamamen ortadan kalktığı için binbaşı ve üstü konumundaki kıta subaylarını teşvik edecek bir sistem söz konusu olmamaktadır.

Günümüzde birçok NATO ülkesinde muhariplik vasıfları ön plana çıkmaktadır. Örneğin ABD’de 2010’da yapılan bir değerlendirmeye göre Kara Kuvvetleri Kurmay Koleji’ne katılan subay sayısı her geçen gün azalmaktadır. En iyi ve parlak subaylar Irak ve Afganistan görevlerine gitmeyi tercih etmişlerdir. Kurmay Koleji’nde ortalama yaş 41’den 45’e yükselmiştir. Subaylar arasında bu okula katılımın kariyerlerine zarar vereceği yönünde bir inanç vardır.⁴¹ Aynı şekilde Fransa, kısmen İngiltere ve özellikle de Almanya’da özel kuvvetler subaylarının daha üst rütbelerde daha çok temsil edildiği görülmektedir. Saint Cyr’de kadetler terfi imkânlarının daha iyi olması için bu tür birliklere gitmeyi tercih etmektedirler.⁴² Bu tarz bir yaklaşımın sebebi elbette muhariplik vasıflarının kurumsal olarak ön planda tutulmasıdır. Bu noktada da bir kariyer kaygısı söz konusudur. Ancak, kurum hangi kariyer çizgisinin kendisi için daha uygun olacağına karar vererek mensuplarını bu yöne doğru teşvik etmektedir. Dolayısıyla TSK’da rol modelin ne olması gerektiğine karar verildiği anda subayların bu modele doğru yöneleceği varsayımında bulunulabilir. Bu tarz bir yaklaşım “beyaz sayfa sendromu”⁴³ olarak adlandırılabilir sorunların da ortadan kalkmasını sağlayacaktır. Zirveye ulaşmak isteyen subayların meslek hayatları boyunca hiçbir olumsuz durumla karşılaşmamasını öngören bu yaklaşım nitelikli liderlerin yetiştirilmesini engellemektedir.

⁴⁰ Tuğgeneral Bill Kingdon ile Mülakat, İngiliz Kara Kuvvetleri, 20 Ekim 2013, Kabil, Afganistan.

⁴¹ J. Johnson-Freese, “The Reform of Military Education: Twenty-Five Years Later”, *Orbis*, c. 56, Sayı 1 (2012), s. 135-153, s. 147.

⁴² Anthony King, *The Transformation of Europe’s Armed Forces: From the Rhine to Afghanistan*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2011), s. 198.

⁴³ Birçok subay ve özellikle kurmay subaylar yurtdışı ve büyük karargahlardaki sıkışık görev safahatından dolayı özellikle komutanlık görevlerinde çok kısa süreler geçirmekte ve bunun sonucunda da kariyerlerine zarar verecek hiçbir riskli işe girmemekteydi. Bu durumda doğal olarak kariyer kaygıları, kıtalarda yapılması gereken görevlerin önüne geçmekteydi.

2.2. Akademik Öğretim-Askerî Eğitim Dengesizliği

Harp Akademilerinde akademik öğretim-askerî eğitim arasındaki denge incelenmesi gereken bir diğer değişken olarak karşımıza çıkmaktadır. Akademinin kuruluşundan itibaren uygulanan ders programlarının karşılaştırılması bu dengenin sağlanamadığını göstermektedir.⁴⁴ Genellikle her değişim dalgasında dönemin modasına uygun olarak müfredatta askerî eğitime ağırlık verilmiştir. Bu kısa vadeli yaklaşım subayların entelektüel gelişimini engellemiştir. Bu konuyla bağlantılı diğer bir problem sahası ise Harp Okulu ve Akademi arasında bağlantılı müfredat olmamasıdır. Kuruluşundan itibaren 1'inci Dünya Savaşına kadar akademik öğretim verildiğini ve müfredatın birbirini desteklediğini söyleyebiliriz. Dolayısıyla Harp Akademisi ve Harp Okulu, hatta o dönemdeki askerî lise müfredatları birbirini takip edebiliyordu. Ancak daha sonra bu uygulama terk edildi. Bunun bir nedeni yabancı askerî danışmanların tavsiyelerine körü körüne uymak ise bir diğeri de komuta kademesinin subay yetiştirme modelinde her dönemde askerî eğitimin tek ve yeterli bir kriter olduğuna inanmalarıdır.

Yukarıdaki durumun bariz örneklerinden birisi Alman Askerî Yardım Heyeti'nin görevde bulunduğu dönemle ilgilidir. 1880'lerden itibaren başlayan Alman etkisi ile Fransızların aksine uygulamalı askerî eğitime önem verilmiştir. Ancak burada literatürün dikkatli okunması gerekir. Her şeyden önce Almanların uygulamalı eğitime önem vermesi tamamen kendi ülkelerindeki şartlar neticesinde gelişmiş bir modeldir. Şöyle ki, Alman gymnasium öğretiminin yüksek kaliteli akademik altyapı kazandırdığı subay adaylarının askerî okullarda tekrar bir akademik ders yükü altında bırakılmasına gerek kalmıyordu. Bu durum Alman generallerin ve planlamacıların müfredatta askerî uygulamalı derslere ağırlık vermesini kolaylaştırıyordu.⁴⁵ Ama tabii şunu da belirtmek gerekir ki Almanlar, subaylara geniş ve analitik bir bakış açısı kazandırmak için gereken akademik dersleri hiçbir zaman müfredat dışında bırakmamıştır. Sadece akademik ve askerî dersler arasındaki dengelyi kurmak için daha fazla serbestlikleri vardı. Nitekim

⁴⁴ Bu rakamlar Harp Akademilerinin farklı tarihlerde basılmış tarihçelerinden derlenmiştir: *Harb Akademileri Tarihçesi ve 1848-1970 Yılları Arasında Okutulan Dersler*, (İstanbul: Harp Akademileri Basımevi, 1969). *Harb Akademileri Tarihçesi 1848-1991*, (İstanbul: Harp Akademileri Basımevi, 1991). 2000'li yıllara ait derslerle ilgili bilgiler ise Akademide öğretim üyeliği yapmış personelle yapılan mülakatlardan elde edilmiştir.

⁴⁵ Gymnasium eğitiminin "Cadet schools" dan daha iyi olması nedeni ile Prusyalı subaylar "Cadet school"larını kaldırmayı bile düşündü. 19ncu yüzyıl ortalarında bile subayların 3'te ikisi Gymnasiumdan geliyordu. Dolayısıyla zaten yeterli bir akademik altyapı vardı. Samuel Huntington, *The Soldier and the State: The Theory and Politics of Civil-Military Relations*, (New York: Vintage Books, 1957), s. 39-51. Karl Demeter, *The German Officer Corps in Society and State 1650-1945*, (Londra: Weidenfeld and Nicolson, 1965), s. 63-102; Frederick E. Whitton, *Moltke*, (Londra: Constable and Company Ltd, 1921), s. 26.

Goltz Osmanlı'da akademî programına bu anlamda önemli katkılarda bulundu.⁴⁶ Yani aslında Goltz akademîk derslere karşı değildi ama subayların derslerin sadece teorisi ile meşgul edilmesini ve uygulamaya yer verilmemesini kabul etmiyordu. Hâlbuki Osmanlı'da gymnasium öğretimine yaklaşacak ne bir altyapı ne de bir müfredat vardı. Dolayısıyla subay adaylarının akademîk öğrenim-askerî eğitim dengesini sağlayacak bir programla yetiştirilmesi için gereken, Alman sistemine benzer bir esneklik Osmanlı'da yoktu. Buna rağmen kademeli olarak akademîk dersler programdan kaldırıldı. Kısacası Alman modelinin detaylı bir sorgulaması yapılmadığı için özü anlaşılmadı ve ortaya çıkan model arzu edilen amaca hizmet etmedi.

Bu noktada Goltz'un bahsettiği uygulamalı derslerin olmaması konusunu açıklığa kavuşturmak gereklidir. Onun göreve başladığı dönemde 2'nci Abdülhamid padişah idi ve tıpkı amcası Abdülaziz gibi bir darbe ile görevden alınacağı korkusunu taşıyordu.⁴⁷ Söz konusu dönemde hem subaylara dengeli bir eğitim imkânı sağlanıyor hem de bunu padişaha karşı kullanmasınlar diye test etmelerine veya geliştirmelerine izin verilmiyordu.⁴⁸ Subay eğitim-öğretim sistemi etkili değilse Birinci Dünya Savaşı ve akabindeki Kurtuluş Savaşını yöneten askerî kadrolar nasıl başarılı oldu? Öncelikle o dönemin subaylarının oto-didakt olduğunu belirtelim. Bu subayların okul yıllarında gizlice okudukları kitaplar, tartışmalar baskı ortamına rağmen entelektüel bir gelişim sağlamalarına yardımcı oldu. Buna ilave olarak cepheden cepheye koşturmak zorunda kaldılar ve bu görevlerde ciddi bir tecrübe edindiler. Yani aslında okul eğitimlerinin çok kaliteli olmasından değil ama kişisel gelişimlerinin sonucunda başarılı olmuş bir subaylar grubundan bahsediyoruz.

Harp Akademisi müfredatında dersler daha ziyade askerî sınıfların teknik ve taktiğine odaklanmıştır. Genel olarak sınıf (topçu ve muhabere gibi) taktik ve teknikleri müfredatı doldurmuştur. Devletler hukuku ve siyâsî tarih dersleri haricinde müfredatın tamamı askerî derslerdir. İsminin başında stratejik kelimesini taşıyan tek ders ise stratejik coğrafyadır. 1929'da sosyolojinin Harp Akademisi müfredatına eklenmiş olduğu görülmekle

⁴⁶ Jehuda Wallach, *Bir Askerî Yardımın Anatomisi, Türkiye'de Prusya-Alman Askerî Heyetleri:1835-1919*, Çev. Fahri Çeliker, (Ankara: Gnkur Basımevi, 1985), s. 46; Fatih Yeşil, "Kara Kuvvetlerinde Avrupalı Danışmanlar", *Osmanlı Askerî Tarihi: 1792-1918*, ed. G. Yıldız, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2017), s. 134.

⁴⁷ Sırrı Altıparmak, "Colmar Freiherr von der Goltz Paşa'nın Biyografisi (sempozyum dışı bildiri)", *20nci Yüzyıl Başına Kadar Türk Askerî Eğitiminin Tarihi Gelişimi Sempozyum Bildirileri*, (İstanbul: Harp Akademileri Basımevi, 13 Ekim 1983), s. 59.

⁴⁸ Handan N. Akmeşe, *The Birth of Modern Turkey: The Ottoman Military and the March to World War 1*, (Londra: I.B. Tauris, 2005), s. 19-20.

birlikte bunun sadece bir konferans olarak geçiştirildiği görülmektedir.⁴⁹ Bir diğer örnek olan jeopolitik dersi ancak 1961’de programa eklenebilmiştir. Sonuç olarak akademik öğrenim-askerî eğitim arasındaki dengesizlik askerî eğitimin lehine artarak devam etmiştir. Harp Okulu müfredatının bu anlamda lise, Harp Akademisi müfredatının da Harp Okulu seviyesinde veya Sınıf Okulu seviyesinde eğitim verdiğini belirtmeliyiz.

2’nci Dünya Savaşı sonrasında görev yapan JAMMAT heyeti de benzer tespitlerde bulunmakta ve Harp Akademileri’ne genç rütbede katılan subayların kendi branşlarında ileri seviye kursları tamamlamadan okula geldikleri için kurmaylık eğitimini sindiremedikleri ve bundan dolayı ilave eğitim gerektiğini Genelkurmay Başkanlığı’na kabul ettirmekte zorlandığını belirtmektedir.⁵⁰ Bir diğer sorun ise akademide verilen öğretimin kalitesi ile ilgilidir. Örneğin akademide görevli öğretmenlerin İstanbul’daki sivil okullarda ders vermelerinin engellenmesi için Genelkurmay Başkanlığı’ uyarılarda buldukları görülmektedir. Öğretmen kadrolarının sadece %40’nın doldurulmuş olması ve bunların diğer okullara da gönderilmesi kaliteyi düşürmektedir.⁵¹

Müfredattaki akademik derslerin oranı hiçbir zaman %15’i geçmemiştir. Örneğin, 1945’te yalnızca hukuk, tarih ve ekonomiyi içeren akademik derslerin genel oranı %4 idi. Yabancı dil kurslarının oranı %10 iken, askerî kursların oranı & 86’dır. Akademik derslerin yüzdesi 1970’lerde artmasına rağmen, öncelikle yabancı dil derslerinin payının azalması nedeniyle %12 gibi nispeten düşük bir seviyede kalmıştır. Diğer bir deyişle, %80’in üzerindeki askerî ders oranı fiilen korunmuştur. Bu uygulama 2000’li yılların başında da devam etti ve akademik derslerin oranı %15’e yükseldi. Ancak detaylara baktığımızda normal şartlarda Harp Okulunda tamamlanması gereken derslerin Akademi müfredatına eklendiğini görüyoruz. Örneğin “yaratıcı düşünme ve beyin kullanma”, “çalışma ve öğrenme”, “iletişim ve yazılı anlatım”, “grup çalışma teknikleri”, “sistem analizi” gibi lisans seviyesindeki derslerin müfredata eklendiğini görüyoruz. Araştırma yöntemleri dersine yer verilmesi de bir başka gelişmedir. Ancak bu derslerin Akademi seviyesine uygun olmadığını belirtmek gerekir. Ayrıca kullanılan kaynakların genellikle eskimiş olması, güncel literatürü takip edememesi bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Üstelik bu dönemde ortaya konulan çabaların sonuçlarını görmek 2016 darbe girişimi nedeniyle mümkün olmamıştır.

⁴⁹ *Harp Akademileri Tarihçesi 1848-1991*, s. 129.

⁵⁰ US National Archives (US NA), RG 334/251A/21, JAMMAT Monthly Progress Report, Staff College Prerequisites and Curriculum, January 1951.

⁵¹ US National Archives (US NA), RG 334/250/7, 353.03 (1952), Instructors at the Staff College, 24 July 1952.

Kısaca özetlemek gerekirse etkili bir kurmay subay yetiştirme modelini benimsemek yerine ordunun kısa vadeli yönelimini yansıtan müfredat geliştirildi. Dolayısıyla Akademi, operasyonel ve stratejik problemleri daha geniş bir bakış açısı ile ele alacak ve subayları öngörülemez bir geleceğe hazırlama görevini göz ardı etti. Bu durum subayların muhakeme yeteneği, soyut düşünme, belirsizlik durumunda karar alma ve meselelere geniş bir perspektiften bakma yeteneklerini köreltmıştır. Sadece askerî eğitim dersleri alan subaylar belirli senaryolarda neler yapılabileceğini öğrenmişlerdi ama bu öğrenme gelişen teknoloji, karmaşık savaş ortamı, sivil-asker ilişkileri gibi alanlarda gelişmelere ayak uydurmaları için yeterli değildi.

2.3. Öğretim Yöntemleri

Öğretim yöntemleri konusundaki sorun mezunların hatıratlarında açıkça belirtilmektedir. Bu hatıratlarda sınıfta serbest tartışma ortamının olmaması, eleştirel yaklaşıma izin verilmemesi ve öğretmenlerin katı tutumları ortak bir şikâyet konusu olarak yer almaktadır.⁵² Başlangıçtan itibaren subayların hiçbir şekilde herhangi bir konuyu eleştirmesine, hocalara karşı gelmesine izin verilmemektedir. Talimnamelerin eksiksiz ezberlenmesi beklenmiştir. Ancak bu ezberler üzerinde dahi eleştiri, tartışma vs. yapılmasına izin verilmeyen bir kültür söz konusudur. Ayrıca aşırı ezber yükünden dolayı öğrenciler uzun saatler boyunca çalışmak zorunda kalmıştır. Bunun doğal bir durum olduğu öne sürülebilir ama bazı öğrencilerin yarış atlarına verilen ilaçları alarak uyumadan uzun süre çalışmak için gayret ettikleri göz önünde bulundurulduğunda aşırıya kaçtığını kabul etmek gerekir.⁵³ Kısaca özetlemek gerekirse eğitim kurumları analitik düşünme yeteneğine sahip açık fikirli subaylar yerine malumat istifçisi yetiştiriyordu. Bu subaylar ezbere dayalı eğitim-öğretim sistemi nedeniyle genellikle gelişime kapalı bir yapıda oluyorlardı.

Bu durumun bir diğer sebebi ise hocaların aşırı sert tavırlarının öğrencilerin psikolojisini bozması ve ders dışı zamanlarda dahi samimi bir ortam kurulamamasıdır. Okulun resmi talimatlarında sınıfta tartışma

⁵² Sami Önal, *Tuğgeneral Ziya Yergök'ün Anıları: Harbiye'de Dersim'e 1890-1914*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2006), s. 99-109. Kazım Karabekir, *Hayatım*, (İstanbul: Kronik Kitap, 2019). Tamer Akbaş, *Benim Oğlum Paşa Olacak: Bir Generalin Anıları*, (İstanbul: Potkal Kitap Yayınları, 2014), s. 84. Aytaç Yalman, *Zorlu Yılların Sessiz Tanığı-1: Vatana Adanmış Bir Hayat*, (İstanbul: Kastaş Yayınevi, 2014), s. 116-117. Sami Küçük, *Rumeli'den 27 Mayıs'a İhtilalin Kaderinin Belirleyen Köşk Harekâtı*, (İstanbul: Mikado Yayınları, 2008), s. 46-47. Sabri Yirmibeşoğlu, *Askerî ve Siyasi Anılarım 1928 – 1965*, c.1 , (İstanbul: Kastaş Yayınevi, 1999), s. 156-157.

⁵³ Dündar Seyhan, *Gölgedeki Adam*, (İstanbul: Hür Dağıtım, 1966), s. 48-49, Nevzat Bölügiray, *Geçmişten Geleceğe*, (İstanbul: Tekin Yayınevi, 2009), s. 51-53. Yalman, *a.g.e.*, s. 116-117.

ortamının yaratılması, öğretmen ile öğrenci arasında karşılıklı iletişim yollarının açık tutulması ve kanaatini serbestçe söylemesi bir kural olarak açıkça belirtilmiş olmasına rağmen bu kurallara uyulmamıştır.⁵⁴ NATO'ya girişle birlikte yurtdışı kolejlerde okuyan subaylar yabancı okullarda gördükleri serbest tartışma ortamına duydukları özlemi dile getirmektedirler. Akademi eğitimi konusuna anılarında en kapsamlı yeri veren Bölügiray bu kültürün değişmesinin imkânsız olduğunu anlatmış.⁵⁵ Dolayısıyla subaylar doğru olduklarını bildikleri konuları karar/uygulama makamlarına geçtiklerinde dahi değiştirmek için çaba sarf etmemişlerdir.

Benzer bir durum giriş sınavları için de geçerlidir. Bunu 1927 yılına ait yönetmelikte çok açık görmektediriz. Buna göre akademi giriş sınav sorularının subayları kendi bilgileriyle beraber zekâ ve fikirlerini de kullanmaya mecbur etmesi beklenmektedir. Herhangi bir kitaptan veya başkalarının fikirlerinden alınan hazır çözümler arzu edilmemektedir. Amaç aday subayın muhakeme yeteneğini ölçmek ve daha önce hazırlanmış bir eser veya fikirden yararlanmasına engel olmaktır. Okulun öğretim ilkeleri açısından da benzer bir durum söz konusudur.⁵⁶ Ancak bu uygulamanın zaman içinde bozulmaya yüz tuttuğunu görmektediriz. Özelliklerde son yıllarda artık subayların kendi muhakeme yeteneklerini teşvik etmekten çok okul tarafından hazırlanmış çözümlerin tüm öğrenciler tarafından kabul edilmesi ve ezberlenmesi beklenmektedir. Aynı şekilde genel kültür konularına ait soruların da tamamen ezbere dayalı olduğu görülmektedir. Neticede ezber yeteneği gelişmiş subayın akademiye girme şansı daha yüksek olmuştur.

Akademide taktik problem çözümlerinde kullanılan yöntemlerde önemli bir göstergedir. Bu tür çalışmalarda veya doktriner tartışmalarda hiçbir zaman okulun dayattığı bir çözüm (school solution) olmaz. Örneğin Alman sisteminde önceden hazırlanmış, hap şeklinde her öğrencinin ezberleyerek kendisini sağlama alacağı çözümler yoktur. Her öğrencinin çözümü ayrı ayrı tartışılır ve bir sonraki adım için bir basamak olarak görülür. Burada temel amaç öğrencinin muhakeme yeteneğini geliştirmek ve açık fikirli olmasını sağlamaktır. Amerikan sistemi bunun tam tersini uyguladığı için eleştirilmiştir.⁵⁷ Türkiye'de ise talimnameye sıkı sıkıya bağlı ezberci yaklaşım nedeniyle taktik ve doktriner tartışmalar öğrencileri katı ve değişime dirençli olmaya sevk etmiştir. Benzer uygulamalar akademiye giriş sınavlarında⁵⁸ da

⁵⁴ Öğretim metodları için bakınız: *Harp Akademileri Tarihçesi 1848-1991*, (İstanbul: Harp Akademileri Yayınları, 1991).

⁵⁵ Nevzat Bölügiray, *Geçmişten Geleceğe*, s. 56.

⁵⁶ Muharrem Mazlum İskora, *Harp Akademileri Tarihçesi 1846-1965*, s. 117.

⁵⁷ Correlli Barnett, "The Education of Military Elites", s. 33-34; Jörg Muth, *Command Culture: Officer Education in the US Army and the German Armed Forces, 1901-1940, and the consequences for World War II*, s. 165-172.

⁵⁸ Muharrem Mazlum İskora, *Harp Akademileri Tarihçesi 1846-1965*, s. 76-117.

uygulandığı için muhakeme yeteneği yerine ezberci özelliği gelişmiş subaylar giriş sınavlarında başarılı olmuştur.

2.4. Yeterli Sayıda Kurmay Subay Yetiştirme Sorunu

Libel'e göre subaylar özgür profesyoneller değildir çünkü aynı zamanda devlet bürokrasisinin üyeleridir. Bu nedenle, askerî uzmanlığın iki boyutu vardır: askerî organizasyonların ortak birikimi olarak her subaya kazandırılması gereken genel kurumsal değerler ve resmi bilgi ve her bir subayın kişisel olarak kendi branşına uygun mesleki bilgi (tamamlayıcı bir beceri seti dâhil). Dolayısıyla subaylar genel değerler ile birlikte kendi branşlarının uzmanlığının gerektirdiği spesifik bilgiyle donatılmalıdır. Profesyonel bir ordu bu nedenle uzmanlığı geliştirmeye çalışacak ve sürekli bir gelişim için bunu üyelerine aşılayacaktır. Dolayısıyla Libel, subayların diğer meslek gruplarının aksine ileri seviye eğitimi almak zorunda olduklarını dile getirmektedir. Yani tıp veya hukukta ileri seviye eğitim isteğe bağlı bir olgu iken subaylar için bu bir zorunluluktur.⁵⁹ Nitekim birçok ülkede subayların ileri seviye eğitim imkânlarının artırılması için çaba sarf edilmektedir. Fakat Libel'in bir zorunluluk olarak gördüğü ileri seviye subay eğitimi yani kurmay eğitimi Türk ordusunda her dönemde ancak çok küçük bir azınlığa tanınan bir hak olmuştur. Bu durumun hem ülkenin kendi iç dinamikleri hem de yabancı yardım heyetlerinin etkisi ile olduğunu belirtmek gerekir. Ancak bunun anlaşılması için öncelikle eğitimin toplumdaki karşılığını ele almak gerekir.

Frey, modern Türkiye'de sosyal ayrımın eğitime dayalı olduğunu belirtmektedir.⁶⁰ Toplumun çok büyük bir bölümü için en çok ve en iyi okuldan mezun olan kişi en muteber insandır. Bu tespitin sadece modern Türkiye için değil Osmanlı'nın son döneminde özellikle ordu içinde de geçerli olduğunu belirtmek gerekir. Modern askerî okullar ilk mezunlarını verdiğinde bu subaylar alaylılar tarafından birliklere alınmıyordu. Kritik görevlere ya engellemeler ya da sayılarının azlığından dolayı ulaşmaları mümkün değildi. Yani batıda aristokrasiye mensup subaylara karşı verilen mücadele Osmanlı'da cahil subaylar grubuna karşı yapıldı. Ama ilk dönemlerde eğitilmiş subay sayısı o kadar azdı ki doğal bir elit grup oluşturuyordu. Örneğin 19'ncü yüzyıl sonunda mektepli subay oranı sadece %15 idi ve bundan dolayı subay kadrolarının önemli bir bölümü alaylı subaylar tarafından doldurulmaktaydı. Cahil çoğunluğun içinde az sayıdaki eğitilmiş subayların doğuştan elit olmasalar bile eğitime dayalı elit oluşturmaları sosyal ilişkilerin tabiatında vardır. Üstüne bir de kurmayların parmakla sayılacak kadar az sayıda mezun

⁵⁹ Tamir Libel, *European Military Culture and Security Governance: Soldiers, Scholars and National Defence Universities (1st ed.)*, (Londra: Routledge, 2016), s. 14.

⁶⁰ Frederick W. Frey, *The Turkish Political Elite*, (Massachusetts: The MIT Press, 1965), s. 29.

olması elitler içinde bir elit oluşturdu.⁶¹ Yani 19'uncu yüzyıl sonu için elit kelimesinin anlamı eğitilmiş az sayıdaki subay demektir.

Ancak başlangıçta öğrenci, öğretmen ve okul sayısının yetersizliğinden kaynaklanan bu durum eğitim altyapısı ve imkânların geliştirilmesine rağmen devam ettirilmiştir. Tabii bu elitizmin Goltz'un başında bulunduğu Alman misyonunun düzenlemeleri ile de ilgisi vardır. Bu modele göre en iyi ve en seçkin subaylara kurmaylık hakkı verdi ki bu 1000 öğrenciden 20 veya 30 kişi demektir.⁶² Bu sistem elitist bir yapıda sadece sınırlı sayıda ve kapalı bir grup yetiştirmeyi hedeflemiş ve bu sayede kurmay subayların belirli kadrolarda dönüşümlü olarak çalışarak bir ekip ruhu oluşturmasını kolaylaştırmıştır. Bu ortak tecrübenin kurmay subaylara özel ve ayrıcalıklı, birbirini destekleyen ekip ruhu geliştirme fırsatı vermesi beklenmekteydi. Üstelik bu eğitim birçok ülkenin aksine tek seferde ve uzun süreli bir programla yapıyordu. Kurmay kolejinin süresi 1951-1954 arası hariç hiçbir dönemde iki yıllık kesintisiz eğitimin altına düşmedi. Dolayısıyla subaylar iki yıl boyunca asli görevlerinden koparılıyor ve tamamen başka bir subay olarak geri dönüyordu. Yani her rütbe ve göreve göre devamlılık içeren eğitim yerine tek seferde ve uzun süreli eğitim temel prensip olarak uygulanmaktaydı. Bu sistemle yetişen az sayıda kurmay subay barış döneminde dahi kritik kadroları dolduramadığı için arzu edilen fayda da sağlanamıyordu.

Hâlbuki diğer ülkelerde mümkün olduğunca çok subayı eğitmek ve ayrıca bu subayları sadece okul başarısı ile değil daha sonra kıta hayatındaki performansı ile değerlendirmek asıl hedeftir. Örneğin Amerikan Askerî Yardım Heyeti kapsamında 1951'de Akademi'de görev yapan bir Amerikalı albay bunu çok açık izah etmektedir. Amerikalılara göre bir subayın akademiye bitirmesi onu akademi mezunu olmayan subaydan daha nitelikli yapmamaktadır. Söz konusu mezun subay akademi eğitimi öncesine göre elbette daha iyi bir subay olmuştur. Ama her iki subayın okul dışında eşit ve rekabete dayalı bir şekilde değerlendirilmesinin mesleki alanda devam etmesi gerektiğini söylemektedir. Fakat bunun değiştirilmesinin imkânsız olduğunu dolayısıyla mevcut hali ile kabul edilmesi gerektiğini de rapora eklemiştir.⁶³ Türk sistemi açısından ise askerlik ve özellikle komutanlık sanatı teorik eğitimle öğretilir ve dolayısıyla daha çok okuldan mezun olan subay

⁶¹ Handan N. Akmeşe, *The Birth of Modern Turkey: The Ottoman Military and the March to World War I*, s. 8 ve 20.

⁶² Mesut Uyar, Edward Erickson, *A Military History of the Ottomans: From Osman to Atatürk*, (ABC-CLIO, 2009), s. 208. Muth bunu Alman sisteminde bir hata olarak tanımlıyor. Jörg Muth, *Command Culture: Officer Education in the US Army and the German Armed Forces, 1901-1940, and the consequences for World War II*, s. 151

⁶³ US National Archives (NA), RG 334/MLR 263/ 167, Study of the School System in the Turkish Air Force by Col. Lawson S. Moseley, Jr, 1951.

diğerlerinden her anlamda daha üstündür. Bu anlayış ordunun hemen hemen tüm kademelerinde yaygınlaşmış ve diğer bütün yetenekleri eksik olmasına rağmen sadece akademiye giriş sınavını kazandığı için itibar edilen subaylar ortaya çıkmaya başlamıştır.

Türkiye’de Akademi öğrenci kontenjanları sık sık arttırılmasına rağmen ileri seviye eğitim hakkı bir hak değil ayrıcalık olarak kalmıştır. Nitekim rakamlar da bunu doğrulamaktadır. 1849 yılından akademi eğitiminin üç yıla çıkarıldığı 1879’a kadar toplam 220 subay mezun olmuştur ki bu yılda ortalama yedi subayın orduya katıldığı anlamına gelir. Bazı yıllarda sadece iki subay mezun olmuştur. 1909’a kadar mezun olan subay sayısı toplam 739 kurmay ve 95 mümtaz subaya ulaşmıştır ve bu ortalama on dört kurmay subaya tekabül eder.⁶⁴ Bunun başlangıçta sadece zorunluluktan kaynaklandığını belirtmek gerekir. Öncelikle Akademinin öğrenci kaynağı Harbiye 1890’lara kadar 100’den az mezun verebiliyordu. Esas hedef olan 500 sayısına ancak 1896’da ulaşılabilmiştir. Öte yandan Harbiye mezunlarına sadece orduda değil devletin bütün kurumlarından talep vardı. Sivil kurumlar eğitim sisteminin eksikliklerinden kaynaklanan eğitilmiş personel açığını askerî okul mezunları ile kapatmayı hedefliyorlardı. Nitekim sanat, edebiyat, mimarlık, mühendislik vb. alanlarda ülkenin ilk öncüleri Harbiye’den mezun olmuştur.⁶⁵ Hatta eğitim alanında askerlerin rolü giderek artacak ve İkinci Meşrutiyet döneminde ülkenin tüm eğitim sisteminin yarısından fazlası askerlerin elinde bulunacaktı.⁶⁶

20’nci yüzyıl başında öğrenci subay kontenjanı yıllık 15’ten 40’a çıkarılmıştır. İkinci Dünya Savaşı’nın hemen öncesinde bu rakam 40’tan 60’a yükseltilmiştir. Ancak yine de tüm birliklere kurmay subay verilememiştir. Brown kurmaylık eğitimine katılan subay oranını 1982-84 yılları arasındaki rakamları baz alarak yaklaşık %8 olarak belirlemiştir.⁶⁷ Verdiği rakamlara göre her yıl yaklaşık 800 subay sınavlara katılmakta ve bunların 60 civarı kabul edilmektedir. 2011 yılında orduda 10.000 askere yalnızca 46 kurmay subay düştüğü göz önünde bulundurulduğunda bu artış bile yetersiz kalmıştır.⁶⁸ Diğer ülkelerle yapılacak bir karşılaştırma sorunun boyutlarının anlaşılmasını sağlayacaktır. Birçok gelişmiş batı ordusunda artık kademeli eğitim sistemi ile çok sayıda subaya eğitim verilebilmektedir. Örneğin 2015 yılı itibariyle ABD Ordusunda kıdemli yüzbaşı-binbaşı rütbesinde toplam

⁶⁴ *Harp Akademileri Yıllığı 1848-1988*, “Kara Harp Akademisi”, (İstanbul: Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, 1988), s. VII.

⁶⁵ Mesut Uyar, “Brothers in Arms”, s. 2.

⁶⁶ Selahattin Karatamu, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, s. 387.

⁶⁷ James Brown, “The Military and Society: The Turkish Case”, s. 396

⁶⁸ Resmi bilgilerin olmaması nedeniyle, bu değerler IISS Military Balance 2012 ve Harp Akademileri yıllıklarından elde edilen veriler kullanılarak tahmin edilmiştir. The Military Balance, Chapter Four: Europe, IISS, 112:1, 71-182, 2012.

35.000 subay vardır ve bunların 5.000'i akademide eğitim almıştır.⁶⁹ İngiliz Ordusunda orta seviye karargâh subaylığı kursunu bitirmek bir zorunluluktur. İleri seviye karargâh subaylığı kursuna ise mevcut yarbayların yaklaşık %20'si iştirak edebilmektedir.⁷⁰ Alman Harp Akademisinde 1957'den günümüze kadar 5.000 subaya eğitim verilmiştir.⁷¹ Bu sayı Türk Harp Akademilerinde 167 yılda eğitim gören subay sayısına çok yakındır. 1849-2015 arasında Harbiye'den 87.163 subay mezun olmuş ve sadece 6113 subay, yani subayların ancak %7'si akademiye yani ileri seviye subay eğitime kabul edilmiştir.⁷² Bu oran Türk subay yetiştirme modelinin örnek aldığı Alman sisteminin dahi çok altındadır. Yani Akademi tüm ordu için bir üniversite, teori geliştiren bir *think tank* olmaktan ziyade sadece belirli bir sayıda subaya tek seferde uzun süreli eğitim veren dolayısıyla subaylar arasında ayrı bir elit yaratan yapıya dönüşmüştür. Bu elitizmi kırmak için sivil müdahalesi veya katkısı sorunlu sivil-asker ilişkileri nedeniyle zaten mümkün değildi. Ayrıca konuya hâkim sivil uzmanlar da yoktu.

3. Farklı Ülke Modellerinin Karşılaştırılması

Türk kurmaylık sisteminin dolaylı veya doğrudan etkilendiği diğer ülke modelleri ile karşılaştırıldığında aslında bu modelleri tam olarak uygulamadığı ya da yukarıdaki bölümlerde izah edildiği şekilde zaman içerisinde bozulduğu görülmektedir. Napolyon döneminden bu yana kurmaylık sisteminin vazgeçilmez unsuru olan dönüşümlü görevden taviz verilmesi, akademik derslere önem verilmemesi, geri kalmış öğretim teknikleri ve her şeyden önemlisi dünya orduları içerisinde belki de en düşük sayıda kurmay subayın Türk Kara Kuvvetlerinde yetiştirilmesi kurmaylık sisteminin etkinliğini azaltmıştır. Buna karşın Almanların daha az oranda elitist olmakla birlikte kaliteli bir eğitimden taviz vermedikleri görülmektedir. ABD ve İngiliz ordularında ise yüksek operasyon temposu ve dünyanın farklı yerlerinde devam eden harekâtlara katılıma rağmen dönüşümlü görevden taviz verilmediği görülmektedir. Diğer üç ülkenin Türkiye'den en önemli farkı ise kaliteli bir akademik altyapı sağlamalarıdır.

⁶⁹ 2015 Demographics Profile of the Military Community, US Department of Defense, 2015. U.S. Army Command and General Staff College Catalog Year 2015-2016, (Kansas: Fort Leavenworth, 2016).

⁷⁰ <https://www.gov.uk/government/statistics/uk-armed-forces-monthly-service-personnel-statistics-2017> Mülakat Binbaşı Ian Caskie, 23 Ocak 2018, Brunssum.

⁷¹ <https://www.fueakbw.de/index.php/en/about>.

⁷² Rakamlar, Akademi ve Harbiye tarihçeleri, yıllıkları ve mezuniyet törenleri sırasında verilen bilgilerden derlenmiştir.

	Türkiye	Almanya	ABD	İngiltere
Dönüşümlü görev	Karargâh görevleri öncelikli	Dengeli	Operasyonel görevler öncelikli	Operasyonel görevler öncelikli
Akademik öğrenim-askerî eğitim dengesi	Askerî eğitim	Dengeli	Dengeli	Dengeli
Öğretim Yöntemleri	Ezbere dayalı-katı	Analitik	Ezbere dayalı-serbest	Analitik
Kurmay subay sayısı	Elitist	Elitist	Tabana yayılmış	Tabana Yayılmış

Çizelge 2: Kurmaylık eğitim-öğretim sisteminin karşılaştırılması⁷³

Türkiye’de erken sayılabilecek bir rütbede “elitist” bir anlayışla çok kısıtlı bir gruba ezber dayalı bir eğitim verilmekte, diğer subaylara ise tecrübeli sayılabilecekleri bir dönemde yine kısıtlı sayıda olmak üzere kısa süreli kurslar (KOMKARSU gibi) şeklinde eğitim imkânı sağlanmaktaydı. General kadrolarının neredeyse %95 oranında akademi mezunu kurmay subaylardan oluştuğu göz önüne alındığında bu şekilde bir eğitim aslında daha en başından “komutan havuzu”nun daraltılması ile sonuçlanmakta idi. Bu noktada Türk sisteminde “nitelikli subayların seçimi” birtakım sınavlarda kazanılan başarı ile ve teorik eğitime dayalı olarak yapılmaktaydı. Nitekim bu sistemde, “personel” veya “maliye” sınıfından bir subay akademi eğitimini müteakip mekanize piyade veya tank tabur komutanlığı görevine atanabilmekteydi. Dolayısıyla, teorik eğitimle komutanlık sanatının öğretilebileceğine inanılmaktadır. Birçok NATO ülkesinde uygulanan sistemde ise bu seçim uzun yıllar süren meslek yaşamına yayılmış olarak ve özellikle binbaşı ve yarbay gibi geç bir rütbede ve “görev başındaki performans” dayalı olarak yapılmaktadır. Bu sayede personelin sisteme yararlılığının ve gerçek kapasitesinin daha iyi anlaşılması mümkün olmaktadır.

Sonuç

Türk Kara Kuvvetleri kurmay subay yetiştirme sistemi ilk dönemlerinde özellikle uzun süren savaşlar nedeniyle çok yönlü liderler ve kurmay subaylar yetiştirmeyi başarmıştır. Ancak özellikle 2’nci Dünya Savaşından sonraki dönemde hem eğitim-öğretim yöntemlerinin hem de ders içeriklerinin zamana ayak uyduramaması nedeni ile ağır ağır ilerleyen bir

⁷³ Bu çizelge hem yukarıdaki bölümlerde alıntı yapılan özellikle 4 nolu dipnottaki akademik çalışmalardan hem de yabancı ülke subayları ile yapılan mülakatlardan elde edilen bilgiler ışığında hazırlanmıştır. Mülakatlar 2013’te ISAF-Afganistan’da görevli ABD, İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya ve Kanadalı subaylarla, 2017 yılında JFCBS-Hollanda’da görevli Fransa, Almanya, ABD, İtalya, İspanya, İngiltere, Portekiz ve İtalyan subaylarla yapılmıştır.

bozulma sürecine girmiştir. Bu duruma kurmay subayların kıtalardan uzaklaşması da eklenince tek yönlü, dar bakış açısı ile yetişmiş mensubu olduğu mesleğe yabancılaşmış subaylar ortaya çıkmıştır. Hiç ameliyata girmeden cerrah, eline tornavida almadan tamirci olunamayacağına göre kıta görevleri ve özellikle uzun süreli komutanlık görevleri icra etmeden de iyi bir subay olunamayacağı aşikârdır. Ancak kurmay subayların komutanlık süreleri her geçen gün düşerek askerlik mesleğinden ve yönetmekle yükümlü oldukları kıtalardan yabancılaşmalarına yol açmıştır. Dolayısıyla dönüşümlü görevden taviz verilmesi en kritik uygulamalardan biri olarak görünmektedir.

Türk Kara Kuvvetlerinin Batılı örneklerine göre çok daha az sayıda kurmay subay yetiştirdiği istatistiklerle ispatlanmıştır. Bu durum barış zamanında dahi kurmay subay kadrolarının doldurulamamasına neden olmuştur. Ayrıca ileri seviyede eğitim alma hakkı sadece küçük bir azınlığın yararlandığı bir ayrıcalığa dönüşmüştür. Bundan dolayı subay sınıfı içerisinde birbirini anlamayan alt gruplar ortaya çıkmıştır. Hâlbuki mesleğin ilerleyen yıllarına kadar subayları mümkün olduğunca benzer haklardan yararlandırma ve mesleğe bakış açılarında ortak bir zemin sağlama gayreti çok daha verimli olabilirdi.

Akademide uygulanan müfredatlar ve öğretim yöntemlerinin zorlayıcı olması ve subayların entelektüel kapasitesini arttırması beklenmektedir. Bu hedefe ulaşılması için sınıfta serbest tartışma ortamı sağlanması, akademik dersler ile askerî dersler arasında denge sağlanması ve eleştirel düşünceye yer verilmesi gerekirdi. Ancak tüm bu özellikler akademinin dışı kapalı yapısı dolayısıyla gerçekleştirilememiştir. Dolayısıyla kurmay subay yetiştirme modelinin aslında çağın gerisinde kaldığı ve ihtiyaca cevap veremediğini öne sürmek abartılı bir yorum olmaz.

Etkin bir ordu için kaliteli bir kurmaylık eğitimi gerekliliktir. Dolayısıyla geçmişte yapılan hataların tekrar edilmemesi ve yeni uygulanan modelin kurmaylık eğitiminin temel niteliklerine sadık kalarak yürütülmesi göz önünde bulundurulmalıdır. Günümüzde uygulanan model çok yenidir ve devam eden operasyonlar ve henüz kuruluş aşamasında olması nedeni ile bir değerlendirme yapmak için erkendir. Ancak geçmiş modelin hatalı uygulamalarının tekrarlanmaması yeni modelin başarısına önemli bir katkı sağlayabilir. Bundan daha önemlisi ise subay kaynağının çeşitlenmesi yani SUTASAK, Harp Okulu ve yedek subaylık gibi farklı süreçlerden geçerek subay nasb edilen personelin ortak bir mesleki zeminde buluşması, mesleki değerleri benimsemesi ve etkin ve yetkin bir subay sınıfı yaratılması için kademeli kurmaylık eğitiminin elzem olduğu değerlendirilmektedir. Bu anlayışa uygun hazırlanan subay eğitim modeli bu çalışmaya ek olarak sunulmuştur.

EKLER

Ek 1: Subay Yetiştirme Model Önerisi

Gerekçeler

- Sadece okul başarısına dayanarak elit gruplar yaratmak mesleğin ruhuna aykırıdır. Hiçbir meslek grubunda sadece teorik yeterliliğe bakarak terfi/ilerleme imkânı sağlanmamaktadır. Dolayısıyla askerlikte de kurmay eğitimi almak her ne kadar subayları daha birikimli yapmış olsa da bu subayların kıtalarda ve komutanlık görevlerinde kendilerini ispat etmeden ordunun yüksek kademelerine çıkmasına izin verilmemelidir. Ayrıca askerlik mesleğinin diğer tüm alt branşları gibi bir fonksiyon olan karargâh subaylığı eğitimini ayrı bir unvan kullanarak ana gruptan ayırmanın subaylar arasında çekişmeyi arttıracak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla “kurmay” unvanının kullanılmasına gerek olmadığı düşünülmektedir.
- Subay eğitim sistemi ne kadar kaliteli olursa olsun etkili bir subay grubu yaratmanın en önemli bileşeni kariyer gelişimidir. Subaylar mutlaka kıta-karargâh görevleri arasında dönüşümlü olarak görev yapmalıdır. Sınıfı itibari ile veya başka gerekçelerle bu uygulamanın dışında kalanlar için farklı terfi kriterleri getirilmelidir.
- Kıtalarda başarı sağlayan ve bu başarısını akademik eğitim ile destekleyen subaylar sistem tarafından teşvik edilmeli dolayısıyla yeni nesillerin de benzer bir kariyer çizgisi izlemesi sağlanmalıdır. Bu hususun daha Harp Okulu yıllarından itibaren subaylara aşılması önem arz etmektedir. Subayların hem entelektüel bir bakış açısına sahip olması hem de bu yeteneklerini kıtalarda pratiğe dökmesini sağlayacak bir sistemin geliştirilmesi zorunludur.
- Tabana yayılmış bir eğitim modelinin uygulanması son derece önemlidir. Sadece bir defaya mahsus uzun süreli eğitimler ihtiyaca cevap vermemektedir. Her rütbe ve kadro ayrı bir eğitim-öğretim gerektirmektedir. Bunu sağlamanın yolu ise Harp Okullarından mezuniyeti müteakip kademeli olarak tasarlanan bir modelin uygulanmasıdır. Bu konuda örnek olarak hazırlanan bir model aşağıda sunulmuştur.
- Akademik eğitimde subayların akademik yazım ve hitabet yeteneklerine özel önem verilmelidir. Sonuçta subay ağızından çıkanın ya da yazdığının herkes tarafından aynı şekilde anlaşıldığından emin olmak zorundadır. Bu husus karargâhlarda çalışma usullerinin geliştirilmesine de katkıda bulunacaktır. Tartışmayı, konuşmayı ve argümanlarını uygun bir üslupla savunmayı bilen subaylar daha etkili kararların alınmasına fayda sağlayacaktır. Ayrıca akademik kurslar sırasında herhangi bir araştırma konusunu akademik yazım kurallarına uygun olarak uluslararası standartlarda

yazabilmek subayların kendilerine olan güvenini arttıracak ve bu durum genelde TSK'nın özelde de Milli Savunma Üniversitesi'nin prestijine olumlu katkı yapacaktır.

- Hem askerî eğitim-öğretim kurumlarında hem de büyük karargâhlarda sivil-asker uzmanların ve öğretim üyelerinin birlikte çalışması bir zorunluluktur. Bu sayede harp, harbin yönetimi ve askerî birliklerin sevk ve idaresi konusunda birbirini anlayan bir uzmanlar grubu oluşturulabilir.

- Askerî eğitim-öğretim kurumlarının akademik olarak bağımsız ancak organizasyonel olarak denetime tabi bir yapıda bulunması sağlanmalıdır. Organizasyonel kontrol ile özellikle yeni tür elitizmler ya da adam kayırmacılığın önüne geçme konusunda ayrı bir hassasiyet gösterilmesi beklenmektedir.

- Tüm seçim, eğitim ve kariyer gelişim süreçleri tam bir şeffaflık içerisinde yürütülmelidir. Seçim esasları, seçilenlerin nitelikleri ile ilgili bilgiler, sınav soruları ve benzerlerinin mutlaka tüm kurum ile paylaşılması gerektiği değerlendirilmektedir. Son menfur darbe girişiminde de görüldüğü gibi gizliliğin değişik amaçları olan gruplar tarafından istismar edilmesi mümkündür ve bu sorunun önüne geçmek ancak tam bir şeffaflıkla sağlanabilir.

Örnek Subay Eğitim-Öğretim Modeli

Bu subay eğitim modeli teğmenliğe nasıp tarihinden itibaren rütbe ve yeni görevlerin gerektirdiği sorumluluklar göz önünde bulundurularak hazırlanmıştır. Modelin temel prensipleri geniş tabanlı, entelektüel bakış açısı kazandıran (bu hususun temellerinin Harbiye'de atılmış olması önem arz etmektedir) ve devamlılık sağlayan kademeli eğitimidir. Her eğitim-öğretim fırsatının subayların gelişimine katkı sağladığı dolayısıyla bir sonraki görevleri için onlara gerekli altyapıyı verdiği varsayımına dayanmaktadır. Ancak bu subayların yeni görevlerinde başarısız olması durumunda özellikle üstsubay kadrolarında artık eleme usulüne göre bir seçim yapılmasını gerektirmektedir. Dolayısıyla bu modelde kurs başarısının yanı sıra görev başında gösterilen performansın terfi ve atamalarda göz önünde bulundurulması modelin başarısı açısından çok önemlidir.

Kıtada ilk görevini tamamlayan subayların eski sistemde de uygulanan Subay Tekâmül Kursu benzeri kısa süreli bir kursa gönderilmesi planlanmaktadır. Bu kursun süresi kuvvetlerin ve sınıfların ihtiyacına bağlı olarak değişmekle birlikte 6-10 hafta olarak düşünülmektedir. Kurs sonunda mutlaka bir yeterlilik sınavı yapılmalı ve bunun sicil üzerinde etkisi olmalıdır. Ayrıca 2000-4000 kelime arasında bir araştırma görevi verilerek subayların öğrenme-araştırma-analiz-sunum yetenekleri tespit edilmelidir. Bu araştırma

görevleri mutlaka uluslararası kabul görmüş bir yazım kuralına bağlanmalı ve bir portal üzerinden tüm üniversitelere açılmalıdır. İntihal ve benzeri suçlar subayın kariyerini etkileyecek şekilde yönetmeliklerle tespit edilmeli ve subaylar grubuna bu husus öğretilmelidir. Söz konusu kursun üstesmenliğin sonuna kadar tamamlanması esas olmalı ve kursa seçim zamanı konusunda birlik komutanlarının yetkisi olmamalıdır.

Yüzbaşılık ve binbaşılığın ilk döneminde tüm subaylara 16-24 hafta süreli karargâh subaylığı kursu verilmelidir. Bu kursun süresi kuvvetler ve sınıfların ihtiyacına göre belirlenmelidir. Ancak 6 aydan uzun süreli olması durumunda kıtadan ve asli görevden uzak kalmaya yol açacağı değerlendirilmektedir. Kursu katılan personel küçük gruplar halinde (tercihen 10-12, azami 15 kişilik) ders görmeli ve analitik tartışmalar, sunumlar, araştırma konuları ağırlıkta olmalıdır. Bu seviyedeki subaylara ezbere dayalı bir yöntemle ders vermek ve bunun üzerinden sınav yapmak gereksizdir. Bu durum sadece kaliteyi düşürür. Dolayısıyla askerî bilimlerin geçmiş ve günümüzdeki önde gelen figürlerinin eserleri, belli başlı harpler ve komutanların kararları ve sonuçları incelenmelidir. Kurs sonunda 4000-6000 kelimelik bir araştırma projesi her subaydan beklenmelidir. Yukarıda açıklandığı üzere bu projeler de bir portal üzerinden tüm üniversitelerle ve ilgili kurumlarla paylaşılmalıdır. Başarısız olan subayların albaylığa terfi etmesine izin verilmemelidir. Kurs sonunda en başarılı olan subayların bir sonraki kursa aday olması beklenmektedir. Ancak bu subayların kıta ve karargâhlarda kendilerini ispat etmeden sadece kurs başarısına dayanarak bir sonraki kursa seçilmesine müsaade edilmemelidir.

Rütbe	2016 öncesi		2016 sonrası		Yeni model	
	Kursun Süre ve Niteliği	Katılım Oranı	Kursun Süre ve Niteliği	Katılım Oranı	Kursun Süre ve Niteliği	Katılım Oranı
Albay	Yüksek Sevk ve İdare Akademisi ⁷⁴	Tüm kurmay subaylar	Müşterek Harp Enstitüsü (20hafta)	Tüm kurmay subaylar	Stratejik Araştırmalar Kursu/Liderlik Kursları/Stratejik Analiz Kursları 3-6 hafta	İleri seviye kursu bitiren subayların tamamı
Yarbay	KOMKARSU 20 hafta	Sınıf subaylarının %10'u	Karargâh Subaylığı Kursu (18 Hafta) ⁷⁵ Komuta-Kurmay Eğitimi (40 hafta)	Kesin rakamlar sistem henüz kurku aşamasında olduğu için belirlenmemiştir.	Komutanlık ve Karargâh Subaylığı Kursu-İleri seviye 30-40 hafta	%20-30
Binbaşı					Komutanlık ve Karargâh Subaylığı Kursu-orta seviye 16-24 hafta	
Yüzbaşı	Harp Akademileri	6%			Subay Tekâmül Kursu 6-10 hafta	Tüm subaylar
Üsteğmen	2 YIL					
Teğmen	Temel subay kursu (40-44 hafta)	Tüm subaylar	Temel subay kursu (40-44 hafta)	Tüm subaylar	Temel subay kursu	Tüm subaylar

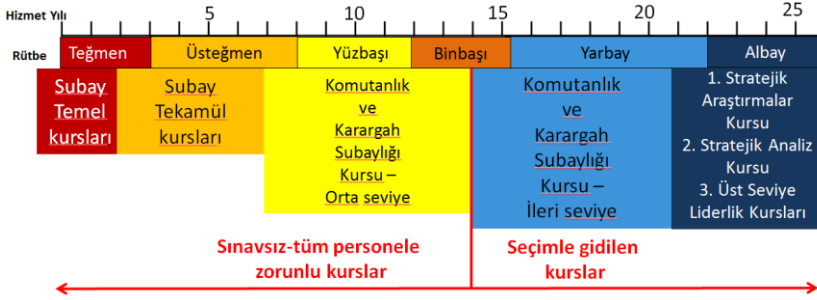
Çizelge 1: 2016 öncesi ve sonrası modellerin teklif edilen yeni modelle karşılaştırılması

Binbaşılığın sonu ile yarbaylık döneminde 30-40 hafta süreli operatif-stratejik seviye konulara odaklanan bir kurs verilmelidir. Bu kurs için yukarıda belirtildiği şekilde hem önceki kurslarda başarılı olmuş hem de görev başında kendisini ispatlamış personel arasından kapasite ile orantılı olarak mevcut adayların %20 ila 30'u arasında bir grubun tefrik edilmesi hedeflenmelidir. Kursiyerlerin 8000 kelimelik bir araştırma makalesini kurs sonunda ilgili akademisyenlerden oluşan bir gruba sunması beklenmelidir. Yüksek kaliteli makalelerin ulusal/uluslararası dergilerde yayımlanması teşvik edilebilir. Bu kursu tamamlayan tüm subayların komutanlık/eşidi

⁷⁴ Uygulamada bu kursa binbaşı ve yarbay rütbesindeki kurmay subaylar da kabul edilmekteydi.

⁷⁵ Başlangıç olarak mesleğin 9-23'üncü yılındaki subaylar kabul edilmektedir ancak bunun 6-16 yıl olarak değiştirilmesi gündemdedir.

görevlerde denenmesi bir kural olarak istisnasız şekilde uygulanmalıdır. Ancak başarılı olanlar albaylığa terfi ettirilmelidir.

Şekil 1: Rütbe-kurs uyum planı

Yukarıda belirtilen kursa seçilemeyen subaylar için 8-12 hafta süreli karargâh subaylığı tekâmül kursu planlanmalı ve bu kurslarda başarı gösteren ve müteakiben bu başarısını göreve yansıtan subayların albaylığa terfi şansı diğerlerine nazaran daha yüksek tutulmalıdır.

Albay seviyesinde askerî stratejik konular ve uluslararası meseleler üzerine yoğunlaşan bir veya birkaç kısa süreli (tercihen 3-6 hafta) kurslar planlanmalıdır. Bu kurslar taktik ve operatif seviyede hem karargâhlarda hem de kıtalarda yaptıkları görevlerle kendisini ispatlamış albayların stratejik meselelerde fikir yürütebilecek seviyeye getirilmesine dolayısıyla bir sonraki rütbeye hazırlanmasına yardımcı olmalıdır. Kurslarda stratejik analiz, liderlik ve askerî stratejik meselelere öncelik verilmelidir

RÜTBE	KURS	SÜRE	KONTENJAN	İÇERİK
Albay	Stratejik Araştırmalar/Liderlik/Analiz Kursları	3-6 hafta	% 100	Sunum ve tartışma
Yarbay	Komutanlık ve Karargâh Subaylığı Kursu – İleri seviye	30-40 hafta	% 20 - 30	8000 kelime araştırma görevi Yazılı-sözlü sınavlar
Binbaşı	Komutanlık ve Karargâh Subaylığı Kursu – Orta seviye	16-24 hafta	% 100	4000-6000 kelime araştırma görevi Yazılı-sözlü sınavlar
Yüzbaşı				
Üsteğmen	Subay tekâmül kursu	6-10 hafta	% 100	2000-4000 kelimelik araştırma görevi Yeterlilik sınavı

Teğmen	Sınıf gerektirdiği kurslar	Sınıf okulları tarafından belirlenecek	%100	Sınıf okulları tarafından belirlenecek
---------------	----------------------------	--	------	--

Çizelge 2: Kurs planı

Yukarıda ana hatları verilen eğitim modelinin başarılı olması için yapılması gereken düzenlemeler vardır. Öncelikle Milli Savunma Üniversitesine bağlı Kuvvet Harp Enstitüleri ve Müşterek Harp Enstitüsünün altyapı ve öğretim kadrosu kapasitesinin artırılması gerekmektedir. Ayrıca rütbe bekleme süreleri değiştirilmeli ve herkesin topluca terfi ettirilmesi uygulamasından vazgeçilmelidir. Asgari rütbe bekleme süreleri ile ilgili teklif şu şekildedir.

<u>Rütbe</u>	<u>Bekleme süresi</u>
Teğmen	3 yıl
Üsteğmen	5 yıl
Yüzbaşı	5 yıl
Binbaşı	4 yıl
Yarbay	5 yıl
Albay	4 yıl

Özellikle yarbaylık süresinin uzatılması son derece önemlidir. Bu rütbe hem tabur ve eşidi birlik komutanlığı için hem de kariyer gelişiminin en önemli kurslarına katılım anlamında kilit konumundadır. Dolayısıyla bir subaya hem belirli komutanlık görevlerini yaptırmak hem de önemli kursları vermek adına asgari bekleme süresi 5 yıl olarak teklif edilmiştir.

Kurslarla İlgili Eğitim-Öğretim Prensipleri

Tüm kurslar açık tartışma ortamında, eleştirel bir yaklaşımla yürütülmelidir. Öğretim üyelerinin bu ortamı sağlaması için gerekirse ilave eğitim görmesi sağlanmalıdır. Sınıfta tartışmalara iştirak etmeyen, sessiz kalarak kendine güvenli bir ortam yaratmaya çalışan subayların arzu edilmeyeceği bilinmelidir. Nihayetinde mevcut meselelere çözüm sunmayan, katkı sağlamayan subayın aynı tavrını karargâh ve kıta görevlerinde de sürdüreceği aşikârdır. Ezbere dayalı bir öğretim yerine tamamen akademik temelli ve analize dayalı entelektüel yaklaşımın yerleştirilmesi sağlanmalıdır. Analitik çözümlenmelerden uzak ezbere dayalı bilgilerle kursu bitirmenin istenmeyen bir özellik olduğu daha ilk günden kursiyer subaylara tebliğ edilmelidir.

Kurslarda az sayıda ama yeterli ölçüm kriteri sağlayacak sınavlar yapılmalıdır. Bu sınavlarda mümkün olan en yüksek güvenlik tedbiri alınmalı, subayların kopya çekme vs. gibi hususlara girişmesine etmesine izin

verilmemelidir. Sınav sorularının öğrencilerin analitik düşünme yeteneklerini ölçmeye yönelik olması, ezber bilgilerin sorulmaması, herhangi bir kaynaktan alıntı yaparak cevap veren subayların mutlaka bu kaynakları açıklaması beklenmelidir. Subaylar, bu mesleğin analitik düşünme becerisi ve buna bağlı olarak entelektüel bir bakış açısı gerektirdiğinin farkında olmalıdır. Kurslar sırasında öğrencilere verilen araştırma görevlerinin mutlaka akademik yazım kuralları gözetilerek yazılması ve kullanılan her kaynağın mutlaka belirtilmesi son derece önemlidir.

Yukarıda detayları verilen kurslarda uygulanacak yöntemlerin mümkün olduğunca çeşitlilik göstermesine önem verilmelidir. Bu kapsamda toplu ders anlatımı, küçük grup ders anlatımı, öğrenci ve öğretmenler tarafından yapılan sunumlar, seminer grupları, tatbikat, gezi ve bireysel araştırmalar başlıca yöntemler olarak teklif edilmektedir. Hangi yöntemin kullanılacağına öğretim kadrosunun karar vermesi ve bu kararlarda öğrencilerin mevcut yeteneklerinden azami derecede istifade edilmesi göz önünde bulundurulmalıdır. Özellikle üst rütbelerde (bnb.-alb.) kursların müştereklik sağlamak adına her üç kuvvetin ortak çalışması ile planlanmasına azami önem verilmelidir.

Öğrenci grupları 10-12 arasında olmalı (azami 15) ve her grubun okul içerisinde atanan sorumlu danışmanı olmalıdır. Söz konusu danışmanın öğrenci subayların derslerini takibi, gözlemlemesi ve kurs sonunda kapsamlı bir rapor sunması beklenmektedir. Danışmanların sivil ve askerler arasından seçimi ve uzun süre görev yapacak şekilde belirlenmesi önemlidir. Bu personelin mümkün olan tüm derslere gözlemci olarak katılımı sağlanmalıdır. Kurs sonunda yazılı-sözlü sınav notları, araştırma görevi, öğretim üyelerinin kanaatleri ve son olarak danışman personelin raporu dikkate alınarak kapsamlı bir değerlendirme yapılmalıdır.

Sonuç olarak şu hususun bir kere daha vurgulanmasında fayda vardır. Herhangi bir model ancak uygulamadaki başarısı oranında fayda sağlayacaktır. Dolayısıyla eğitim-öğretim prensiplerinden taviz vererek, çok büyük kitleleri tek seferde eğitime alarak ve subayların önce kendilerini sonra da kurumu aldatmasına izin vererek başarıya ulaşılması mümkün değildir. Liyakate dayalı bir kariyer gelişim modeli uygulanmadan elde mevcut olan/olacak nitelikli subayları sistemde tutmak ya da verimli bir şekilde kullanmak kurum açısından en önemli problem sahası olacaktır.

TÜRK ASKERÎ EĞİTİM VE ÖĞRETİM SİSTEMİNDE ASKERÎ LİSELERİN YERİ VE ÖNEMİ

Mehmet Yüksel DOĞAN*

Giriş

Türk askerî eğitim ve öğretimine verilen önem ve hassasiyeti vurgulaması açısından Işıklar Askerî Lisesi¹ okul karargâhı binası kemerinde bulunan kitabe² ve 1940'lı yıllarda askerî liseler için yazılmış, “Millî ve Askerî Ahlak” isimli kitaba, zamanın Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak tarafından yazılmış önsöz, çok dikkat çekici ve önemlidir. Aynı zamanda şair olan Gazi Ahmet Muhtar Paşa tarafından kaleme alınan ve son dizede okulun açılış tarihi “Ebced” hesabı ile belirtilen kitabede günümüz Türkçesi ile şunlar yazmaktadır:

“Kılıç tutan el, hilafet tahtının desteği, güler yüzlü hakan, iyi huylu padişah Abdülhamid Han, “Cahidu” ayetindeki “Hem silahla hem de kalemlle savaşınız” emrine uyararak, harp subaylarını yetiştirmek için o sultan, derhal bu mektebi yaptırdı. Şu seçilmiş misra giriş kemerine “tam tarih” olarak işlensin: “En iyi mektep askerî lisedir. 10 Haziran 1892 (29 Mayıs 1308).”³

Zamanın Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak tarafından kaleme alınmış önsöz ise şöyledir:

*“Millî ve Askerî Ahlâk
Şimdiki harplerin esaslarını da eskiden olduğu gibi şahısların maneviyatı teşkil eder. Fakat bu maneviyat, ancak ilim üzerine müesses olursa sarsılmaz. Bilgi, intizam ve itimat, harbin kat'î neticeye eriştirilmesi için biricik esastır. Maneviyatı sağlam olmayan bir ordunun maddiyatı hiçtir. Milletlerin birliği ve dinçliği maneviyata bağlıdır. İş kemiyette değil keyfiyettedir.
Fakat !..
Bir millette vahdet de olmazsa vücuda getireceği ordunun manevi cephesi yoktur.*

* Öğr. Gör., Hv.Svn.Alb. (E), Milli Savunma Üniversitesi Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, mdogan2@msu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6206-4630.

¹ Günümüzde Bursa Işıklar Jandarma Astsubay Meslek Yüksek Okulu.

² Bkz. Resim 1.

³ *Işıklar Askerî Lisesi Tarihi*, (Bursa: Işıklar Askerî Lisesi Matbaası, 1994), s. XV.

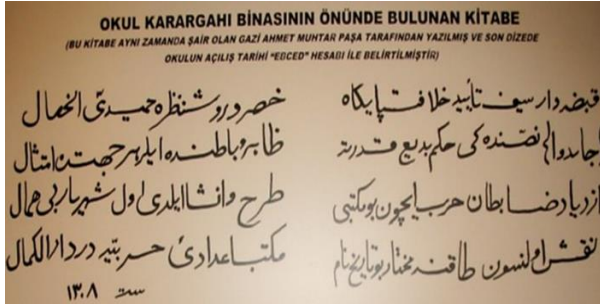
İşte bu manevi kuvvetle ordular da anane haline gelen millî ve askeri ahlak, bir milletin en çok itimada şayan bir millî silahını teşkil eder.

Ve bunun içindir ki,

Ordular, milletlerin ahlâk ve faziletlerini en iyi tebarüz ettiren mâkesleri olurlar...

Maneviyatı sağlam ordu ona derler ki; her komutanında, her subayında, hatta her erinde şu kanaat, derin bir akide haline gelmelidir:

Yurt için ölmek lazım geldiği bir zamanda sağ kalmak, mahvolmak demektir.”⁴

Resim 1⁵

Bir toplumun eğitim-öğretim sistemi, toplumun yapısal özelliklerine göre şekillenir. Osmanlı Devleti'nin yükselmesinde ve Türk-İslâm medeniyetinin meydana gelmesinde şüphesiz mevcut eğitim sisteminin ve öğretim müesseselerinin, özellikle de medreselerin büyük rolü olmuştur.⁶ Osmanlı eğitim ve öğretim kurumları, kuruluş ve yükseliş yıllarında dönemin ihtiyaçlarını mükemmel olarak karşılamış olsa da XVII. yüzyıldan itibaren özellikle Avrupa'nın öncülük ettiği değişim ve gelişmeye ayak uyduramamış, feodal devlet yapısı gereği içe kapanık politikalar uygulamış dolayısıyla dünyadaki gelişmeleri takip edememiştir. Roderic Davison, 1830'lu yıllardaki Osmanlı eğitim sistemini, yazdığı bir makalede şöyle özetler: “İslâm bilimi unutulmuş, modern batı bilimi ise henüz kazanılmamıştı.”⁷

⁴ A. Faik Türkmen, *Millî ve Askerî Ahlak*, Askerî Liseler Neşriyatından No.2, (İstanbul: İktisadi Yürüyüş Matbaası ve Neşriyat Yurdu, 1943), s. 3.

⁵ Deniz Kurt, *Türkiye’de Askerî Eğitimin Modernleşmesi Sürecinde Işıklar Askerî Lisesi, Yüksek Lisans Tezi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2007, s. 147.

⁶ Nusret Gülcü, “19. Yüzyılda Askerî Okullar ve Askerî Eğitim Sistemi”, *Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 3 (2018), s. 106.

⁷ Roderic Davison, “Osmanlı Türkiye’sinde Batılı Eğitim”, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Çev. Mehmet Seyitdanlıoğlu, ed. Emre Yalçın, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011), s. 668.

Avrupa'daki gelişmeleri takip etmekte geç kalan Osmanlı Devleti, XVII. yüzyıldan itibaren başlayan askerî yenilgiler sonucunda, yeniden toparlanmak ve güçlenmek maksadıyla söz konusu gelişmeleri bünyesine uyarlamak zorunluluğunu fark etmiştir. Çünkü eğitim alanında göze çarpan gerilik, orduda düzensizlik şeklinde kendini gösteriyordu.⁸ Osmanlı askerî teşkilatı hakkında oldukça isabetli gözlemleri olan Fransız mareşali Auguste Frédéric Louis Viesse de Marmont, 1834 yılında Osmanlı ordusunun bu düzensizliğini üç nedene dayandırır: 1. askere alma usulünün yanlışlığı, 2. zeki subayların eksikliği, 3. taktiklerin hatalı olması.⁹ Bu kapsamda, III. Mustafa, I. Abdülhamit ve III. Selim gibi reformu önceleyen padişahların dönemlerinde, Avrupa'dan esinlenerek atılan ilk önemli adımlar askerî amaçlı olmuştur. Ordunun Batı tarzı eğitilip geliştirilmesi için yabancı subaylardan destek alınmıştır. II. Mahmut döneminde, her alanda yenilik hareketleri başlatılarak Batı tarzı askerî okulların geliştirilmesi amaçlanmıştır.

1845 yılına kadar Kara ve Deniz Mühendishaneleri ile Harbiye ve Tıbbiye gibi askerî yüksekokullara öğrenci hazırlayan bir ortaöğretim kurumu yoktu. Ayrıca bu askerî okullara alınan öğrenciler kendilerine verilen eğitimi alabilecek kapasitede değillerdi. Bu durum batı tarzı gelişme gösteren askerî okullardaki eğitim ve öğretim seviyesinin istenilen dereceye yükselmesine engel oluyordu. Bu nedenle mevcut askerî okullara öğrenci hazırlamak ve yetiştirmek amacıyla idadi ve rüştiyeler açılması planlanmıştır.¹⁰ Bu dönemde eğitim alanında yapılmaya çalışılan düzenlemelerin ruhunu yansıtmaya açısından, Padişah Abdülmecit'in 1845 yılında Bâb-ı Alî'de dönemin sadrazamı ve bakanlarına söylediği sözler, son derece önemlidir.

*“Sana (sadrözama) ve bütün bakanlara tebaanın refah ve saadeti için lâzım gelen tedbirleri itimâd-ı tam dairesinde düşünmenizi ve görüşmenizi emrediyorum. Bu yolda ilerleme, din işlerinde olduğu kadar dünya işlerinde de cahilliğin kaldırılmasına bağlı olduğundan, ilim ve fen ve sanat öğretimini sağlayan okulların kurulmasını ön plâna alınacak işlerden sayıyorum.”*¹¹

Padişah Abdülmecid'in direktifi doğrultusunda, dönemin Mekteb-i Harbiye Komutanı Emin Paşa'nın teklifi üzerine 1845'te, askerî okullara

⁸ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi (Nizâm-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri 1789-1856)*, c. V, 9. Baskı (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011), s. 7.

⁹ Frank Edgar Bailey, “Palmerston ve Osmanlı Reformu (1834-1839)”, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Çev. Yasemin Avcı, ed. Emre Yalçın, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011), s. 316.

¹⁰ Muhammed Mızrakçı, Kuleli Askerî Lisesinin Türk Eğitim Tarihindeki Yeri ve Uygulanan Eğitim Programları (İlk Yüzyıl 1845-1945), Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2017, s. iv.

¹¹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi (Nizâm-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri 1789-1856)*, s. 182.

alınacak öğrencilerin önceden bir hazırlık okulunda eğitilmeleri kararlaştırılmış, yine aynı yıl içinde alınan “Meclis-i Maarifi Muvakkat” kararları gereği askerî okulların ıslahı ile ülkenin on iki yerinde “Mektebi Fünun-u İdadiye” adıyla okulların açılması sağlanmıştır.¹² Tanzimat fermanının ilanından I. Meşrutiyete kadar olan zaman aralığı, Osmanlı’da eğitime yönelik kurumsallaşmanın ve yapılanmanın en üst düzeyde olduğu dönemdir. Bu süreçte yapılan en önemli girişimlerden birisi de ilk üniversite olarak kabul edilen Dâru’l-Fünun’un temellerinin atılmasıdır.¹³ Batı örneğine göre Tanzimat öncesi askerî okullar ve Tanzimat sonrasında ise Batı tarzı sivil okullar (Rüştiye-İdadi-Sultani) açılmaya başlamıştır.¹⁴ Açılan okulların genel amacı, çocuklara millî terbiye, vatandaşlık terbiyesi ve iş terbiyesi kazandırmaktı. Özel amacı ise talebelere orta tahsil seviyesinde bilgi vermek; onları hayat için lazım olan ticari, sanayi ve ziraat sahalarında sanat sahibi yaparak çalışma hayatına “ara elemanı” ve devlete vasıflı kâtip olarak yetiştirmek, askerî eğitim ve öğretim kapsamında amacı ise harp okuluna ve askerî tıbbiyeye girmek isteyen gençlerin eksik bilgilerini tamamlayarak onları bu okulların programlarını takip edebilecek seviyeye ulaştırmaktı.¹⁵ Tüm bu gelişmeleri göz önünde bulundurursak; “Batıdan esinlenerek oluşturulan ilk eğitim kurumları askerî okullar olmuştur.”¹⁶ yargısına varmak yanlış olmayacaktır.

1. Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Askerî Liseler

Askerî ve sivil yüksekokullar başlangıçta, aldıkları öğrenciyi alfabeden başlatarak ilk, orta, lise ve yüksekokul eğitim ve öğretimini aynı fiziki ortamda ve bir arada verme sistemini uygulamıştır. Birbirinden farklı yaş ve eğitim düzeyindeki öğrencilerin aynı fiziki ortamda ve bir arada bulunması, eğitimin başarısını olumsuz yönde etkilemiştir. Yabancı dil eğitimini müfredatına dâhil etmiş olan yüksek askerî okullara öğrenci hazırlamak için, orta öğretim kurumlarına şiddetle ihtiyaç duyulmuştur. Sivil idadilerin kuruluşuna öncülük etmiş olan askerî idadilerin kuruluş çalışmaları 1841 yılında ileri görüşlü bir komutan olan Mehmet Emin Paşa’nın Harbiye Mektebi Nazırlığına getirilmesi ile başlar. Mevcut sistemi en iyi şekilde çalıştırmak için uğraşan Emin Paşa, okulun bu sistemle hedeflenen seviyeye

¹² Muhammed Mızrakçı, Kuleli Askerî Lisesinin Türk Eğitim Tarihindeki Yeri ve Uygulanan Eğitim Programları (İlk Yüzyıl 1845-1945), s. iv.

¹³ Osman Taştekin, “18. Yüzyıl ve Sonrası Osmanlı Eğitim Kurumları”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, c. 23, Sayı 3 (Aralık 2019), s. 1162-1163.

¹⁴ Hacı Salman, İdadi Mekteplerinin Tarihsel Gelişimi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2005, s. 1.

¹⁵ Hacı Salman, İdadi Mekteplerinin Tarihsel Gelişimi, s. 10.

¹⁶ İrfan Erdoğan, *Yeni Bir Binıyla Doğru Türk Eğitim Sistemi Sorunlar ve Çözümler II*, (İstanbul: Sistem Yayıncılık, 2004), s. 3.

ulaşmayacağına farkındadır. Sultan Abdülmecit de bu hususta Mehmet Emin Paşa'yı desteklemiştir.¹⁷ Bu kapsamda, Nisan 1845'te toplanan ve başkanının Mekteb-i Harbiye Nazırı Emin Paşa'nın olduğu Meclis-i Maarif-i Muvakkat'ın almış olduğu kararlar¹⁸ şunlardır:

1. Mekteb-i Harbiye, dört sınıflı olacaktır.
2. Erkan-ı Harbiye (Kurmaya) subayı yetiştirmek üzere okul geliştirilecektir.
3. Mekteb-i Harbiye'de sadece savaş (askerlik) dersleri okutulacak, bu derslere hazırlık ve diğer ufak derslerin öğrenimi için on iki yerde Harbiye'ye hazırlık okulu (idadi) açılacak ve bunlara Mekteb-i Fûnun-ı İdadîye adı verilecektir. Ordu merkezlerinde açılacak olan bu idadîyeler, ordu müşirlikleri idaresinde bulunacaktır.
4. Bir idadî de İstanbul'da açılacaktır.
5. Bu idadîlere, asker ve taşra hanedanının çocukları ile taşra illerinden soyu soppu belli olan ailelerin de çocukları kaydedilecektir. Halk arasında kötü şöhret sahibi kişilerin çocukları okula kaydedilmeyecektir.
6. Öğrenim süresi beş yıl olan idadîde yeterli ölçüde Arapça, Farsça ve yazı öğrenimi görenler sınavla Harbiye'ye gönderilecek, idadîlerin dışında öğrenim görenlerden Arapça ve Farsça sınavlarını başarabilenler de doğrudan doğruya Harbiye'ye kaydedilecektir.
7. Öğrencilere istihkak olarak resmî elbise, maaş ve tayin verilecektir.
8. Taşra idadîlerine yazılıp, sınavla Harbiye'ye gelen öğrencilerden subay çıkanlar, başka vilayetlere tayin edilmeyip, kendi memleketleri dâhilindeki ordulara gönderilerek, halkı askerliğe ısındırmaları sağlanacaktır.

1845 yılında alınan bu kararlar, Ordu-yı Hûmayun Müşirânına (Ordu Mareşali) bildirilerek, ordu merkezlerinde Mekteb-i Fûnun-ı İdadîye binaları yapılması için emir verilmiştir. Edirne, Bursa ve Manastır illerinde idadî kurulması için yüzbaşı ve kolağası rütbesinde birer subay gönderilmiştir. Meclis-i Maarif-i Muvakkat kararları süratle uygulanmaya koyularak, her ordu merkezinde idadîler açılmaya başlamıştır. Bunların ilkleri 1846 yılında Bursa ve Bosna Saray'da açılmıştır. 1847 yılında Edirne, Manastır, Şam, 1875 yılında Bağdat Askerî İdadisi öğretime başlamıştır.¹⁹ Tüm Osmanlı

¹⁷ Nursel Köksal, Osmanlı Devleti'nde Modernleşme Dönemi Askerî Eğitim Sistemi (1840-1908), Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale 2007, s. 36.

¹⁸ Kasım Mehmet Teke, Kuruluşundan Cumhuriyete Kuleli Askerî Lisesi (1845-1923), Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2007, s. 39-40.

¹⁹ Nursel Köksal, Osmanlı Devleti'nde Modernleşme Dönemi Askerî Eğitim Sistemi (1840-1908), s. 37.

coğrafyasında açılan askerî idadiler şunlardır: Harbiye-i Şahane-i Mekteb-i İdadisi, Dersaadet Mekteb-i İdadisi, İškodra Mekteb-i İdadisi, Mekteb-i Tıbbiye İdadisi, Bursa Mekteb-i İdadisi, Edirne Mekteb-i İdadisi, Manastır Mekteb-i İdadisi, Bağdat Mekteb-i İdadisi, Şam Mekteb-i İdadisi, Erzurum Mekteb-i İdadisi, Kuleli Mekteb-i İdadisi, Kandilli Mekteb-i İdadisi, Erzincan Mekteb-i İdadisi ve Bosna Saray Mekteb-i İdadisi.²⁰

12 Ekim 1864 tarihinde askerî alanda eğitim veren Kara Mühendis Mektebi, Deniz Mühendis Mektebi, Tıbbiye Mektebi ve yanı sıra on iki ordu merkezinde de bulunan Mekteb-i Fünun-u İdadide okulları, Galatasaray Kışlası'nda Umum Mekteb-i İdadide Şahane adında birleştirilmiştir. İdadide Şahane, 1872 yılında Maçka Kışlası'na taşınarak eğitim ve öğretimine devam etmiş, aynı yıl Kuleli Kışlası'na taşınmıştır.²¹ 1868 yılında idadilerin dört yıl olan eğitim-öğretim süresi üç yıla indirilmiş, 1870 yılında ise Dar-ı Şura-i Askerî (Yüksek Askerî Meclis)'de alınan kararlar ile tekrar dört yıla çıkartılmıştır. Dar-ı Şura-i Askerî'de, askerî idadilerle ilgili alınan diğer önemli kararlar şunlardır:

1. İdadinin eğitim sisteminde ıslahatlar yapılacaktır.
2. İdadide yabancı dil ve kitabet (yazım) dersleri en iyi şekilde öğretilacaktır.
3. Matematik dersleri idadilerde okutulacak, bu durumda 3 senelik eğitim süresi yeterli gelmeyeceğinden, okul dört seneye çıkarılacaktır. Bu ek sınıf ihtiyat sınıflarının birinin lağvıyla sağlanacaktır. Bu sınıfa yetimlerin ve asker ileri gelenlerin okuma-yazma bilmeyen çocuklarının toplanması çeşitli mahzurlar doğuracağından, bu uygulamaya son verilecektir.
4. Şimdiye kadar öğrenciler bir dersi iki ay okumaktaydılar. İki ayda ders bittikten sonra beş-altı ay, imtihan vaktine kadar başka dersleri de okuduklarından, dersler öğrencinin aklında kalmamaktaydı. Bundan sonra dersler her hafta kısaca tekrar edilecek, tek tek sorular sorulacak, öğrencinin geçen hafta okuduğu dersi hatırlaması sağlanacaktır. Bundan böyle sınavlar, yazılı olarak yapılacaktır.
5. Öğretmen sınıfı öğrencilerinin, öğretmenlik yapabileceklerinin dışında olanlarının alaylara gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Bundan sonra, bütün öğretmenler kurmay subaylardan seçilecektir.²²

²⁰ Deniz Kurt, Türkiye'de Askerî Eğitimin Modernleşmesi Sürecinde Işıklar Askeri Lisesi, s. 50.

²¹ Hasan Fehmi Öz, "Üsküdar'da Bir Askeri Okul: Kuleli Askerî Lisesi", *Üsküdar Sempozyumu II Bildiriler*, c. I, Üsküdar Belediyesi Çamlıca Eğitim Merkezi, 12-14 Mart 2004, (İstanbul: Üsküdar Belediyesi, 2005), s. 249.

²² Deniz Kurt, Türkiye'de Askerî Eğitimin Modernleşmesi Sürecinde Işıklar Askeri Lisesi, s. 58-59.

28 Haziran 1870 tarihli söz konusu kararları incelediğimizde, batılı anlayışa yönelik önemli yenilikler amaçlandığını ifade edebiliriz. Sultan II. Abdülhamit döneminde, eğitim ve öğretimde azımsanmayacak gelişmeler olmuştur; ilköğretim mecburi hale getirilmiş, eğitim ve öğretim işleri devletin görevleri arasına girmiş, rüştiyeler 250'den 600'e, idadiler 5'ten 104'e, Darülmualiminler 4'ten 32'ye çıkarılmış, sayıları 200 olan iptidai okullarına 4000-5000 civarında yenileri eklenmiştir. Modern anlamda ilk merkezi ve taşra eğitim teşkilatı bu dönemde kurulmuş ve günümüze kadar gelmiştir.²³

1909 tarihine kadar bütün askerî okullar, Mekteb-i Askeriye Nezareti'ne bağlıdır. Açıldıkları günden itibaren yapılan tüm düzenleme ve alınan tedbirlerle rağmen hedeflenen eğitim düzeyine ulaşamayan askerî okullarda, yeni düzenlemeler yapmak ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu ihtiyaçlar dikkate alınarak Harekât Ordusu Komutanlığı askerî okulların düzeltilmesi hususunda Harbiye Nezareti'ne öneride bulunmuştur. Yapılan öneriye göre; askerî okulların bağlı bulunduğu Mekatib-i Askeriye Nezareti'nin kaldırılması ve tüm askerî okulların tümen komutanı yetkisinde bulunacak bir makama bağlanması teklif edilmiştir. Bu öneri, Askerî Şura tarafından uygun görülünce, Mekatib-i Askeriye Nezareti kaldırılmış yerine Terbiye ve Tedrisat Müfettiş-i Umumiliği adıyla yeni bir teşkilat kurulmuştur. Bu kapsamda, Askerî Şura, önce Harp Okullarını ele almıştır. Edirne ve Manastır'da bulunan Harp Okullarını kaldırarak öğrencileri İstanbul Harp Okuluna gönderilmiş, Mekatib-i Askeriye Nezareti lağvedilerek yerine Terbiye ve Tedrisat Müfettiş-i Umumiliği adlı yeni teşkilat kurulmuştur. Askerî okullar bu müfettişliğe bağlanırken Erkan-ı Harbiye Mektebi bu uygulamadan hariç tutularak Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği'ne bağlanmıştır. Tüm askerî okulların tek bir müfettişliğe bağlanması sonucunda, idarî ve yönetsel açıdan çok hantal yapı ortaya çıkınca, Harbiye Nezareti'ne bağlı Askerî Mektepler Umum Müdürlüğü kurulmuş, askerî okullar bu müdürlüğe bağlanmıştır.²⁴

1910 yılında, rüştiyelerin son iki sınıflarının tekrar idadiye eklenmesiyle eğitim-öğretim süresi yeniden üç yıl olmuştur. İkinci Meşrutiyet'in başlarında Bahriye Nezareti'ne öğrenci hazırlayan dört yıllık Bahriye idadisi de kademeli olarak lağvedilmişti. Daha Avrupalı bir tarzda, sivil idadi mezunlarından yarışma sınavlarıyla öğrenci alınacaktı. Kara idadileri ise eğitim-öğretime ikinci meşrutiyet dönemi boyunca devam etmişlerdir.²⁵ 1914 yılı başlarında askerî idadilerin seviyesi yükseltilerek, ders programları yeniden düzenlenmiştir. Bu düzenlemeye göre üç yıllık askerî

²³ Nusret Gülcü, "19. Yüzyılda Askerî Okullar ve Askerî Eğitim Sistemi", s. 107.

²⁴ Deniz Kurt, Türkiye'de Askerî Eğitimin Modernleşmesi Sürecinde Işıklar Askeri Lisesi, s. 65.

²⁵ Nursel Köksal, Osmanlı Devleti'nde Modernleşme Dönemi Askerî Eğitim Sistemi (1840-1908), s. 40-41.

idadiyi bitiren Harbiye'ye girmeden önce zabıt namzedi olarak altı ay kıta hizmeti yapacaklar sonra bu zabıt namzetleri Kuleli İdadisi'nde toplanarak tekrar eğitim ve öğretime başlayacaklar ve burayı da başaranlar Harp okullarına kabul edileceklerdi.²⁶ Askerî idadiler, Osmanlı Devleti için 30 Ekim 1914'te başlayan ve tam dört yıl sürdükten sonra 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması ile sona eren Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında yaklaşık üç yıl süren işgal yıllarında çoğunlukla eğitim ve öğretime devam edememiş, öğrenciler vatan müdafaası için cephelere koşmuş, müteakiben Millî Mücadele'ye katılmak üzere Ankara'ya geçerek Kuvayı Milliye saflarına katılmışlardır. İstiklâl Harbi'nin kazanılması ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulmasını müteakip 1922 yılından itibaren tekrar eğitim-öğretime başlamışlardır. Askerî idadiler, kuruldukları 1845 yılından Birinci Dünya Savaşının başlangıcına kadar olan yaklaşık 70 yıllık sürede, başta Türkiye Cumhuriyeti'nin banisi Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve Millî Mücadeleyi başlatan ve zafere ulaştıran subay kadrosu olmak üzere, önemli devlet adamı ve asker yetiştirmiştir.

2. Türkiye Cumhuriyeti Döneminde Askerî Liseler

30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması sonucunda, Anadolu'nun çeşitli bölgeleri ve İstanbul'un işgal edilmesiyle başlayan Millî Mücadele'ye katılmak üzere, başta Mekteb-i Harbiye ve Kuleli Askerî İdadisi olmak üzere diğer askerî okul öğrencileri Anadolu'ya geçmiştir. Bu kahraman öğrenciler, Millî Mücadele'yi zafere taşıyacak Türk ordusunun subay kadrolarının yetişmesi açısından son derece önemlidir. Bu öğrencilerin eğitim-öğretimi için 1 Temmuz 1920'de Ankara-Cebeci'de Abidin Paşa Köşkü ve civarındaki binalarda "Sınıf-ı Muhtelif Zabıt Namzetleri Talimgâhı" açılmıştır. Talimgâhta üç devre teşkil edilmiştir. Bunlardan birinci devreyi Harbiye öğrencileri, ikinci devreyi askerî idadilerin üçüncü sınıf öğrencileri, üçüncü devreyi de askerî idadilerin ikinci sınıf öğrencileri oluşturmuştur.²⁷ Bu talimgâhtan Ekim 1920'de diplomalarını Mustafa Kemal Paşa'nın elinden alarak mezun olan ve Kasım 1920'den itibaren çeşitli rütbe ve sınıfta, cephelere gönderilen subay miktarı 256'dır. Sınıf-ı Muhtelif Zabıt Namzetleri Talimgâhı Kurtuluş Savaşı'nın sonlarına doğru lağvedilerek işgalden kurtulan şehirlerimizde bulunan askerî idadiler tekrar eğitim ve öğretime başlamıştır.

İkinci Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde beş askerî lise eğitim ve öğretim faaliyetlerini sürdürmüştür. Bunlar; İstanbul'da Kuleli Askerî Lisesi,

²⁶ Nusret Gülcü, "19. Yüzyılda Askerî Okullar ve Askerî Eğitim Sistemi", s. 109.

²⁷ Kasım Mehmet Teke, Kuruluşundan Cumhuriyete Kuleli Askerî Lisesi (1845-1923), s. 88-92.

Davutpaşa Kışlası'nda Maltepe Askerî Lisesi, Heybeliada'da Deniz Lisesi, Kırıkkale'de Askerî Sanat Lisesi²⁸ ve Bursa'da da Işıklar Askerî Lisesidir.²⁹

Resim 2: Kırıkkale Askeri Sanat Lisesi³⁰

3 Mart 1924 yılında kabul edilen Tevhid-i Tedrisat kanununun besinci maddesi gereği, Askerî Okullar Millî Savunma Bakanlığı'na bağlı olmaktan çıkarılıp, Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlanmış ve sivil okullar haline dönüştürülmüştür. Askerî liselerin, Millî Eğitim Bakanlığına bağlı kalması sadece 1924-25 eğitim-öğretim yılında devam etmiştir. Askerî liselerde öğrencilerin, küçük yasta askerlik mesleğine daha çabuk alışmaları ve intibak etmelerinin başarıyı yükselttiği, bu bir yıllık sivil okul uygulamasının sonunda anlaşılınca, eski statüye dönülerek askerî liseler yeniden açılmıştır.³¹

1939 yılında Avrupa'da başlayan İkinci Dünya Savaşı'nın ortaya çıkardığı koşullar nedeniyle Türkiye'de seferberlik ilan edilmiş, Trakya'ya iki milyona yakın asker konuşlandırılmıştır. Bu nedenle orduda küçük rütbeli subay (Bölük ve Takım Komutanı gibi) ihtiyacı arttığından, 1941 yılında askerî liselerin eğitim-öğretim süresi kısaltılmış ve iki buçuk yılda mezun verilmiştir. Almanların Balkanlar'ı işgalinin ardından ortaya çıkan güvenlik sebepleri nedeniyle 1941 yılının mayıs ayından itibaren askerî liseler aşağıda belirtilen yerlere konuş değiştirilmiştir: Kuleli Askerî Lisesi Konya'ya, Maltepe Askerî Lisesi Akşehir'e, Deniz Lisesi Mersin'e nakledilmiştir. Işıklar Askerî

²⁸ Bkz. resim 2.

²⁹ Muhammed Mızrakçı, Kuleli Askerî Lisesinin Türk Eğitim Tarihindeki Yeri ve Uygulanan Eğitim Programları (İlk Üzyıl 1845-1945), s. 101.

³⁰ Ahmet Özcan, "Bahsi pek geçmeyen bir askeri lise: Kırıkkale Askeri Sanat Lisesi", <https://twitter.com/ahmetozcantarih/status/1322477895965679616>, (Erişim Tarihi: 11.08.2021).

³¹ Deniz Kurt, Türkiye'de Askerî Eğitimin Modernleşmesi Sürecinde Işıklar Askeri Lisesi, s. 69.

Lisesi ve Askerî Sanat Lisesi konuş değiştirmemiştir.³² Konuş değiştiren askerî liseler İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar söz konusu yerlerde eğitim-öğretime devam etmiş, 1946 yılından itibaren aşağıda belirtilen konuş yerlerine nakledilmişlerdir: Kuleli Askerî Lisesi İstanbul'a eski binasına, Maltepe Askerî Lisesi İstanbul'a Kuleli Askerî Lisesi eski binasına, Deniz Lisesi İstanbul Heybeliada'ya nakledilmiştir.

17 Eylül 1957 tarihinde Hava Harp Okulu'na kaynak teşkil etmek ve havacılık kültürünü bir yaşam şekli olarak benimsemek, Türk Hava Kuvvetleri'nin kurumsallaşmasını hızlandırmak ve geleceği daha iyi ve sağlam temeller esasında planlayabilmek için Manisa'da Askerî Hava Lisesi açılması kararlaştırılmış ve 19 Ekim 1957 tarihinde açılarak eğitim-öğretime başlamıştır.³³ 1950'li yıllardan itibaren 31 Temmuz 2016 tarihinde, Olağanüstü Hal Kapsamında Bazı Tedbirler Alınması ve Milli Savunma Üniversitesi Kurulması ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına dair 669 sayılı Kanun Hükmünde Kararname'nin 104'üncü maddesi ile kapatılmalarına kadar geçen 66 yıllık süreçte, yaklaşık 170 yıllık geçmişe sahip Cumhuriyet dönemi askerî liselerinin kısa tarihçeleri şu şekildedir:

Kuleli Askerî Lisesi: 2016 yılına kadar aynı bina ve yerleşkede eğitim-öğretim faaliyetlerine devam etmiştir.

Maltepe Askerî Lisesi: Kuleli Askerî Lisesi ile ayrı birer okul olarak aynı yerleşkede eğitim-öğretime devam etmiş, Ekim 1950'de Kuleli Askerî Lisesi ile birleştirilerek lağvedilmiştir.³⁴ 1978 yılında, Harp Okulları'nın askerî öğrenci ihtiyacının askerî liselerden karşılanması maksadıyla, İzmir Güzelbahçe'de yeni bir askerî lise yani Maltepe Askerî Lisesi'nin açılmasına karar verilmiş, yeni okul binasının inşası 1979'da başlamış, 4 sene devam etmiştir. 21 Ekim 1983 tarihinde, zamanın Cumhurbaşkanı tarafından, törenle yeniden açılan Maltepe Askerî Lisesi, 2016 yılına kadar aynı bina ve yerleşkede eğitim-öğretim faaliyetlerine devam etmiştir.

Işıklar Askerî Lisesi: 31 Temmuz 1961 tarihinde lağvedilmiş, bina ve tesisler önce 1'inci Ordu İstihbarat Birliğine, 1962 yılından itibaren de Personel Okuluna teslim edilmiştir. Öğrenciler diğer askerî okullara

³² "Kararname No: 2685, Askerî Sanatkâr Yetiştirilmesi Hakkında Talimatname", 28 Haziran 1935 tarihli ve 3040 sayılı Resmî Gazete. Bu lise ile ilgili yaptığım arşiv araştırmasında kayda değer bir belgeye ulaşılamamıştır. Bu nedenle konuş değiştirmesi ile ilgili bir kayıt olmadığı gibi hangi tarihe kadar eğitim-öğretim yaptığı, müfredatı ve mezunları ile ilgili de belgeler tespit edilememiştir. Okulun konumu (Kırıkkale) gereği konuş değiştirmediği değerlendirilmiştir.

³³ A. Ali Koyunoğlu, Hava Kuvvetlerinde Bir Ortaöğretim Kurumu: Hava Lisesi Tarihi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul 2013, s. I.

³⁴ Muhammed Mızrakçı, Kuleli Askerî Lisesinin Türk Eğitim Tarihindeki Yeri ve Uygulanan Eğitim Programları (İlk Yüzyıl 1845-1945), s. 103-104.

dağıtılmıştır.³⁵ Eylül 1973 tarihinde Genelkurmay Başkanlığı Kuleli Askerî Lisesi'nden başka ikinci bir lisenin açılmasına karar vererek, Işıklar Askerî Lisesi'nin yeniden açılması uygun bulunmuş, 28 Eylül 1974 tarihinde eğitim-öğretime başlanmıştır.³⁶ Okulun ilk öğrencileri İzmir'de kapatılan Hava Lisesi'nin öğrencileri olmuştur.³⁷ 2013 yılına kadar aynı bina ve yerleşkede eğitim-öğretim faaliyetlerine devam eden Işıklar Askerî Lisesi, Türk Kara ve Hava Kuvvetleri Komutanlıkları arasında imzalanan protokol gereği 27 Haziran 2013 tarihinde Hv.K.K.lığına devredilerek Işıklar Askerî Hava Lisesi olmuştur.

Deniz Lisesi: 2016 yılına kadar aynı bina ve yerleşkede eğitim-öğretim faaliyetlerine devam etmiştir.

Askerî Hava Lisesi: Manisa'da 100 öğrenci ile 1957-1958 eğitim öğretim yılını tamamlayan Askerî Hava Lisesi, öğrencilerin daha uygun şartlar altında yetişmesini sağlamak maksadıyla 1958 yılında Manisa'dan İzmir'deki Güzelyalı garnizonuna intikal etmiştir. 1968 yılında Üçkuyular'a, 1970 yılında da Çiğli'de eğitim öğretime devam eden okul, 1974 yılında kapatılmıştır. Okul öğretmenlerinin Kara Kuvvetleri'ne geçişi yapılmış, öğrenci ve arşiv evrakları da Işıklar Askerî Lisesi'ne gönderilmiştir. Okulun kapatılmasından sonra Havacı subay adayları Kara ve Deniz liselerinde yetiştirilmeye başlanmış, uygulama diğer kuvvetlerle protokollerle yürütülmeye çalışılmıştır. Ancak yapılan protokollerin uygulamada sorunlar oluşturması dolayısıyla bu sorunları ortadan kaldırmak ve kendi kurum kültürünü lise çağlarında özümsemiş Hava Harbiye adaylarını yetiştirmek maksadıyla Askerî Hava Lisesi'nin tekrar açılmasına karar verilmiştir. Bu kapsamda 12 Mayıs 2008 tarihinde imzalanan protokolle Bursa'da K.K.K.lığı bünyesinde bulunan Işıklar Askerî Lisesi, Işıklar Askerî Hava Lisesi Komutanlığı şeklinde yeniden yapılandırılmış, 27 Haziran 2013 tarihinde Hv.K.K.lığı tarafından devralınarak, eğitim-öğretime başlamıştır.³⁸ 2016 yılına kadar da aynı bina ve yerleşkede eğitim-öğretim faaliyetlerine devam etmiştir.

Askerî Sanat Lisesi: Bu lise hakkında yapılan arşiv çalışmasında; hangi tarihe kadar eğitim-öğretim yaptığı, müfredatı, mezunları, öğretim kadrosu gibi belgelerle ilgili sağlıklı verilere ulaşılamamıştır. Konu üzerinde akademik araştırma yapılmasının askerî eğitim-öğretim tarihimize büyük katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

³⁵ Deniz Kurt, Türkiye'de Askerî Eğitimin Modernleşmesi Sürecinde Işıklar Askerî Lisesi, s. 73.

³⁶ *Işıklar Askerî Lisesi Tarihi*, s. 45-46.

³⁷ Deniz Kurt, Türkiye'de Askerî Eğitimin Modernleşmesi Sürecinde Işıklar Askerî Lisesi, s. 100.

³⁸ A. Ali Koyunoğlu, Hava Kuvvetlerinde Bir Ortaöğretim Kurumu: Hava Lisesi Tarihi, s. I-II.

Askerî liselerin yasal dayanağı 14 Haziran 1973 tarihli Milli Eğitim Temel Kanunu³⁹ ile düzenlenmiştir. Bu kanun kapsamında, 20 Ocak 1976 tarihinde “Silahlı Kuvvetler Askerî Liseler Yönetmeliği”⁴⁰ yayımlanmıştır. Söz konusu yönetmeliğe göre: Askerî liselerin görevleri (Madde 4): Silahlı Kuvvetlerin amacına uygun düzeyde, yeterli beden yeteneği ile genel kültür ve başlangıç askerlik anlayış ve davranışına sahip, ileri dönemlerdeki öğretim ve eğitimi izleyebilecek nitelikte askerî öğrenci yetiştirmektir. Öğretim ve eğitimin amacı (Madde 10): Millî Eğitim Temel Kanununun öngördüğü genel kültür, bilgi ve beceriyi vermek, Atatürk ilkeleri doğrultusunda Silahlı Kuvvetlerin gerektirdiği temel askerî bilgi ve yetenekleri kazandırmaktır. Öğretim ve eğitimin ilkeleri (Madde 11): Silahlı Kuvvetler askerî liselerinde Millî Eğitim Bakanlığınca tasdikli, yükseköğrenime yönelik yabancı dil ağırlıklı modern program uygulayan liselerdeki fen (matematik-fizik) alanı programı uygulanır. Ancak, bu uygulamada askerî liselerin amaçları göz önünde bulundurulur. Öğretim programları (Madde 13): Silahlı Kuvvetler askerî liselerinde, Millî Eğitim Bakanlığı bünyesindeki yükseköğretime yönelik liselerin fen, matematik, fizik dal programları uygulanır. Ancak askerî liselerin bu liselerle denkliği bozulmamak koşuluyla; ileri öğretim dönemleri dikkate alınarak esas ve seçimlik derslerin programlanması, Millî Eğitim Bakanlığı’nın onaylayacağı şekilde kuvvet komutanlıkları tarafından düzenlenir. Genelkurmay Başkanlığı’nın yaptıracığı tescil işleminden sonra ise yürürlüğe konur.

Silahlı Kuvvetler Askerî Liseler Yönetmeliği 3 Mayıs 2008 tarihinde değiştirilerek “Türk Silahlı Kuvvetleri Ortaöğretim Okulları Yönetmeliği”⁴¹ yürürlüğe konulmuştur. Dönemin eğitim-öğretim sistemine uygun olarak değiştirilen bu yönetmeliğe göre: Türk Silahlı Kuvvetleri ortaöğretim okullarının görevleri (Madde 6): Türk Silahlı Kuvvetlerinin amacına uygun düzeyde, bedeni yeterlilik ile genel kültür ve başlangıç askerlik anlayış ve davranışına sahip, ileri dönemlerdeki eğitim-öğretimi izleyebilecek nitelikte askerî öğrenci yetiştirmektir. Eğitim ve öğretimin amacı (Madde 18): 14/6/1973 tarihli ve 1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanununun öngördüğü temel kültür, bilgi ve beceriyi vermek, Atatürk ilkeleri doğrultusunda Türk Silahlı Kuvvetlerinin gerektirdiği temel askerî bilgi, beceri ve yetenekleri kazandırmaktır. İlkeleri (Madde 19): Askerî liselerde harp okullarında uygulanacak lisans programlarına, astsubay hazırlama okullarında ise astsubay meslek yüksekokullarında uygulanacak ön lisans programlarına

³⁹ “Millî Eğitim Temel Kanunu”, 24 Haziran 1973 tarihli ve 14574 sayılı Resmî Gazete, Kanun No: 1739, Kabul Tarihi: 14 Haziran 1973, Madde 57 ve 58.

⁴⁰ “Silahlı Kuvvetler Askerî Liseler Yönetmeliği”, 20 Ocak 1976 tarihli ve 15474 sayılı Resmî Gazete.

⁴¹ “Türk Silahlı Kuvvetleri Ortaöğretim Okulları Yönetmeliği”, 03 Mayıs 2008 tarihli ve 26865 sayılı Resmî Gazete.

temel oluşturulacak eğitim-öğretim yapılıdır. Öğretim programları (Madde 21): Askerî liselerde Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı Anadolu liselerinin fen bilimleri alanına, astsubay hazırlama okullarında ise okulların branş özelliğine göre Anadolu güzel sanatlar, Anadolu meslek veya meslek liselerinin meslek alan/dallarına denk programlar uygulanır. Hazırlanan ders çizelgeleri, Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı söz konusu okulların programlarıyla denklik sağlanacak şekilde onaylanmak üzere Genelkurmay Başkanlığı tarafından Millî Eğitim Bakanlığı'na gönderilir. Ders çizelgeleri tescil işleminden sonra uygulamaya konulur.

Her iki yönetmeliğin görev, amaç, ilke ve programları incelendiğinde; Harp Okullarına temel askerî bilgi, beceri ve yetenekleri kazanmış, ileri seviyede eğitim-öğretimi izleyebilecek nitelikte askerî öğrenci yetiştirildiği ve böylece temel görevi; harp sanatını en ince ayrıntısına kadar uygulayıp birlikleri sevk ve idare edecek vizyon sahibi lider yetiştirmek olan Harp Okulu müfredatının, daha üst seviye akademik eğitim-öğretim planlamasına olanak sağladığını rahatlıkla ifade edebiliriz. Askerî liseler, 15 Temmuz hain darbe girişimini müteakip; 31 Temmuz 2016 tarihli Olağanüstü Hal Kapsamında Bazı Tedbirler Alınması ve Milli Savunma Üniversitesi Kurulması ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına dair 669 sayılı Kanun Hükmünde Kararname'nin 104'üncü maddesi ve 01 Eylül 2016 tarihli Türk Silahlı Kuvvetleri Ortaöğretim Okulları Yönetmeliğinin Yürürlükten Kaldırılmasına Dair Yönetmeliğin 1'inci maddesi gereği kapatılmıştır. 15 Temmuz hain darbe girişimi sonrasında Türk Silahlı Kuvvetleri eğitim-öğretim sistemi yeniden düzenlenmiş, yüksekokul, lisans ve yüksek lisans seviyesindeki tüm askerî eğitim-öğretim kurumları (sınıf okulları hariç) yeni kurulan Millî Savunma Üniversitesi bünyesinde toplanmıştır. Bu yeniden yapılanmada askerî liselere yer verilmemiştir.

Değerlendirme ve Sonuç

19. yüzyıl sonlarında Osmanlı Devleti'nde modern anlamda eğitim veren kurumlar askerî okullar olmuştur. Yüzyılın sonlarından itibaren askerî liselerin vermiş olduğu eğitimin sonuçları, Mekteb-i Harbiye'de kendini göstermiştir. Bu okullardan yetişen subay adayları döneminin çağdaş insanları olarak İstiklâl Savaşı'nın kazanılması ve sonrasında Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerinin atılmasında, üzerine düşen görevleri eksiksiz olarak yerine getirmişlerdir.⁴² Türk eğitim-öğretim tarihinde ilk liseler olan askerî liseler, Türk eğitim sisteminin çağdaşlaşmasında öncü kurumlar olmuş, sahip oldukları köklü geçmişleri ile bugüne kadar Türk milletinin hizmetindeki Türk Silahlı Kuvvetlerine binlerce subay adayı yetiştirmiş, çağdaş uygarlık

⁴² Kasım Mehmet Teke, Kuruluşundan Cumhuriyete Kuleli Askerî Lisesi (1845-1923), s. 98.

seviyesinin üzerine çıkma hedefine ulaşma mücadelesine önemli katkılarda bulunmuşlardır. Zaman içinde; konuş değiştiren, kapatılıp tekrar açılan, çeşitli dönemlerde farklı eğitim programları uygulanan, öğretim süreleri değişiklik gösterse de yaklaşık 175 yıllık köklü bir geçmişe sahip askerî liseler, günümüze kadar aralarında birçok devlet adamı, siyasetçi, bilim insanı, komutan, genelkurmay başkanı ve sanatçının da bulunduğu binlerce öğrenci yetiştirmiştir. Bu anlamda askerî liselerin hem Osmanlı Devleti hem de Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin iç ve dış politikası ile askerî, siyasî ve sanat hayatına, önemli etkileri olmuştur.

Günümüzde lise düzeyinde devlete ait askerî eğitimin mevcut olduğu 9 ülke vardır. Bunlar: Bangladeş, Birleşik Arap Emirlikleri, Fransa, Malezya, Nijerya, Pakistan, Portekiz, Rusya ve Tayland'dır. Bunların dışında içlerinde ABD ve İngiltere'nin de olduğu bazı ülkelerde askerî tarzda eğitim veren özel liseler de bulunmaktadır.⁴³ Yani güçlü ve köklü bir askerî eğitim sistemine sahip olmak isteyen ya da sahip olup da bu özelliğini geliştirerek sürdürmek isteyen tüm ülkeler, askerî lise düzeyinde eğitim-öğretim kurumlarına sahiptir. Bu açıdan baktığımızda askerî liselerin kapatılması geçmişle olan bağımızı (köklü askerî kültürümüzü) kopartmıştır. Bugün dünyada bağımsız bütün devletler düzenli bir orduya sahiptir. Donanımı, insan gücü, eğitim seviyesi, personelin yeterliliği gibi hususlar bu orduların gücünü ve etkinliğini belirler. Ordunun gücü, aynı zamanda o devletin uluslararası ilişkilerdeki etkinliğini doğrudan ilgilendirir. “Güçlü ordu, güçlü Türkiye” sloganı bu gerçeğin en vezir ifadesidir. Ordunun gücü sadece silah ve asker sayısı, sahip olunan silah ve teçhizat teknolojisi gibi sayısal ve teknolojik üstünlükten ibaret değildir. Personelin moral gücü (Askerî ahlak olarak da tanımlayabileceğimiz askerlik mesleğinin değerleri),⁴⁴ sahip oldukları bilgi, beceri ve vizyon, bilgi, beceri ve vizyonunu aktif ve verimli kullanabilme yetisi, silahını etkili şekilde kullanması ve teknolojik olarak gelişimine katkı sağlaması, bilgi, beceri ve vizyonunu kendinden sonrakilere aktarma kabiliyeti (astlarına rol model olarak onları yetiştirme) gibi hususlar bir ordunun manevi gücünü ifade etmede en önemli özelliklerdir. Bu özelliklere sahip maddi ve manevi anlamda güçlü bir ordu oluşturmak ve idame ettirmek için özellikle lider personelin eğitimi çok kritik öneme sahiptir.

Bugün birçok ülkede, yetişmiş insan gücüne sahip olabilme adına gerek özel firmalar arasında gerek devletin kurumları arasında gerekse devlet kurumları ile özel firmalar arasında ciddi bir rekabet söz konusudur. Özellikle

⁴³ Bengi Cengiz, “Dünyada Lise Düzeyinde Askerî Eğitim Veren Ülkeler Hangileri?”, www.dogrulukpayi.com, (Erişim Tarihi: 11.08.2021).

⁴⁴ Moral gücünün kaynağı olan askerlik mesleğinin değerleri şunlardır: Meslek Sevgisi, Vazife Bilinci (Görev Aşkı), Dürüstlük, Bağlılık (Sadakat), Cesaret, Fedakârlık, Yeterlilik (Ehliyet), Mutlak İtaat.

genç nüfus artışı sorunlu gelişmiş ülkeler, gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelerin yetişmiş insan gücünü elde edebilmek için mücadele etmektedirler. Gelişmiş ülkelerin, aslında modern çağın kölelik sistemi olarak da tanımlayabileceğimiz, savaş ve çatışmaların olduğu bölgelerden kaçan göçmenlerin kabul aşamasındaki bazı uygulamaları ve beyin göçü için uygulamaya koydukları politikaları, bu hususu bütün gerçekliğiyle ortaya koymaktadır. Firmalar geleceklerini koruma veya garanti altına almak amacıyla, nitelikli insan gücüne yatırım yaparak gelecek nesilleri ya da nesillerini yetiştirmektedir. Bu kapsamda, nitelikli insan gücü istihdam etmek ve mevcut nitelikli insan gücümüzü ikame ve idame ettirmek için Türk Silahlı Kuvvetleri'ni ve devletimizin diğer kurumlarını da özel firmalar gibi değerlendirmek son derece hayattır. Devlet kurumları kendi geleceklerinin teminatı olan gençlerimizi iyi yetiştirmelidir. Aksi takdirde kurumlar kendi geleceklerini inşa etmekte ve varlıklarını devam ettirmekte zorlanacaklardır.

Orduların; fiziki ve manevi yeterlilik seviyesi yüksek, alanında uzman, durum değerlendirmesi yapabilen, gelecekle ilgili fikir yürütebilen, yetki ve sorumlulukları kapsamında imkân ve kabiliyetlerini verimli kullanabilen ve onları geliştirebilen, sorumluluğundaki birlik ve personelinin en etkin şekilde sevk ve idare edebilen ve onların ihtiyaçlarına cevap verebilen, teknolojik gelişmeleri takip edebilen, asker-sivil iş birliğini sağlayabilen personele ihtiyacı vardır. Ordular, rütbeli personel ihtiyacını genellikle bünyesinde bulundurduğu okullar aracılığıyla karşılamaktadır. O nedenle bu okullarda verilen eğitim-öğretim büyük önem arz etmektedir. Güçlü olmak veya güçlü kalmak isteyen ordular önceliğini personelinin eğitim-öğretimine vermek zorundadır.⁴⁵

Eğitim-öğretim sisteminin etkinlik ve yeterliliği uzun yıllar sonra neticelerini verir. Örneğin; bu yıl mezun olan bir subayın, Türk Silahlı Kuvvetlerine yön verebilecek makamlara gelmesi yaklaşık 25-30 yıllık bir süreçte gerçekleşir. Dolayısıyla 2021 yılında mezun edilen subay aslında 2050'li yıllarda önemli kararlara imza atacak olan kişidir. Bu kapsamda 2021 yılında mezun olan subay, sadece 2020'li yıllardaki gelişmeler çerçevesinde yetiştirilmemelidir. O, yüzyıllar öncesine köklerini atarak bugünün koşulları içerisinde, geleceğin mimarları olarak yetiştirilmelidir. Verilen eğitim geçmişini ve şimdikiyi içermeli, geleceği ise hedeflemelidir.

Subay eğitimi bilimsel verilere dayanmalı ve kendini sürekli yenileyebilmelidir. Kendini yenilemesi de yine bilimsellik içerisinde gerçekleşmelidir. Yenilikten maksat her birkaç yılda bir kendini tekrar etmesi

⁴⁵ Şaban Özdemir, Alman Silahlı Kuvvetleri Üniversiteleri, Alman Kara Harp Okulu ve Almanya'da Subay Eğitimi, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ağustos 2019, s. 1-2

olmamalı, eğitim-öğretimde geliştirilen modern anlayışları benimsemeli, teknolojik gelişmelere uyum sağlamalı ve gelecekteki eğilimlere hazırlıklı olabilmelidir. Aynı zamanda subay eğitiminin kendi iç dinamikleri de birbirini desteklemelidir. Teorik askerî eğitim-öğretim, uygulamalı askerî eğitim, spor, sınıf/branş eğitimi, akademik eğitim-öğretim ve stajlar birbiriyle uyumlu, kazandırılması hedeflenen nitelikleri geliştirecek mahiyette, mümkün olan en güncel ve yüksek donanımla uygulanmalıdır. Subay eğitim-öğretim süreci, tüm unsurlarıyla “ideal modern subayı” yetiştirmeyi sağlamalıdır. Bu eğitim-öğretim süreci, ancak ve ancak alanında uzmanlaşmış kişilerin desteğiyle gerçekleştirilebilir. Bu süreç, sadece askerî şahıslara ve onların askerî bilgilerine bırakılmamalı, fakat onlardan da koparılmamalıdır.⁴⁶

Bu değerlendirmeler kapsamında şu sonuçlara varabiliriz:

- Askerî liseler, Türk eğitim-öğretim sisteminin çağdaşlaşmasında öncü kurumlar olmuş, sahip oldukları köklü geçmişleri ile bugüne kadar Türk milletinin hizmetindeki Türk Silahlı Kuvvetleri’ne binlerce subay adayı yetiştirmiş, çağdaş uygarlık seviyesinin üzerine çıkma hedefine ulaşma mücadelesinde ilk eğitim-öğretim kademesi olmuşlardır.

- Askerî liseler, zaman içinde çeşitli dönemlerde farklı eğitim-öğretim programları uygulanıp, öğretim süreleri değişiklik gösterse de günümüze kadar aralarında birçok devlet adamı, siyasetçi, bilim insanı, komutan, genelkurmay başkanı ve sanatçının da bulunduğu binlerce öğrenci yetiştirmiştir. Bu anlamda Askerî liselerin hem Osmanlı Devleti hem de Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin iç ve dış politikası ile askerî, siyasî ve sanat hayatına, önemli etkileri olmuştur.

- Askerî liselerde, Harp Okullarına temel askerî bilgi, beceri ve yetenekleri kazanmış, ileri dönemlerdeki eğitim-öğretimi izleyebilecek nitelikte askerî öğrenci yetiştirilmiştir. Böylece temel görevi harp sanatını en ince ayrıntısına kadar uygulamak ve birlikleri sevk ve idare edecek vizyon sahibi lider yetiştirmek olan Harp Okulu müfredatının, Askerî liseler sayesinde daha üst seviye akademik eğitim-öğretim planlamasına olanak sağlandığını, rahatlıkla ifade edebiliriz.

- Günümüzün ideal subayını yetiştirmek görevi Harp Okullarınındır. Bu önemli görev çok kapsamlı ve kademeli eğitim-öğretim sürecini gerektirmektedir. Bu kapsamda kıta, karargâh ve kurumlara yeni atanan subayların yeterlilikleri ile ilgili geri bildirimler alarak, dört yıl süreli Harp Okullarında uygulanan eğitim-öğretim sürecinin yeterliliği sorgulanmalıdır.

⁴⁶ Şaban Özdemir, Alman Silahlı Kuvvetleri Üniversiteleri, Alman Kara Harp Okulu ve Almanya’da Subay Eğitimi, s. 159-160.

- Sorgulama ve değerlendirme neticesinde günümüzün eğitim-öğretim şartlarına uygun ve geleceğin temelini atılacağı askerî liselerin yeniden açılmasının (Galatasaray Üniversitesi özelinde olduğu gibi Milli Savunma Üniversitesine bağlı Milli Savunma Liseleri açılabilir), karar verici makamların tensipleriyle gerçekleşeceğini düşünüyorum.

Makaleme, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin her kademesindeki eğitim-öğretiminin vizyonunu çizen, Başkomutanımız Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün muhtelif zamanlarda söylediği şu üç sözü ile son veriyorum:

“Yetiyecek çocuklarımıza ve gençlerimize görecekleri öğrenimlerin sınırı ne olursa olsun, en önce ve her şeyden önce Türkiye'nin bağımsızlığına, kendi benliğine ve milli yapısına düşman olan bütün unsurlarla mücadele etmek gereği öğretilmelidir. Milletlerarası dünyanın durumuna göre böyle bir mücadelenin gerektirdiği manevi unsurlarla donanmış olmayan fertlere ve bu nitelikte fertlerden oluşmuş toplumlara hayat ve bağımsızlık yoktur!”⁴⁷

“Harbin ve askerlik sanatının öğrenilmesine vesile olan vasıtaların en mükemmeli, en gerçeği ahlâktır. Askerî ahlâk ise, muhtelif rütbelerdeki komuta sahiplerinin iktidar ve ehliyet kazanmalarını temin suretiyle sağlamlaştırılır.”⁴⁸

“Efendiler, komutan kimdir bilir misiniz? Subay vardır ki idaresine yüz veya bin kişi verebilirsiniz. Fakat vaktaki alaylar ve tümenler, dağlar ve dağlarla ayrılarak cepheler yüzlerce kilometre uzunluğunca gider, işte bu gözlerin görmediği geniş sahaya komuta edecek adam, başka degerde ve başka kudrette bir adamdır!”⁴⁹

⁴⁷ Vasfi Bingöl, *Eğitim*, (İstanbul: Yayın B, 2010), s. 17.

⁴⁸ Utkan Kocatürk, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1999), s. 195.

⁴⁹ Utkan Kocatürk, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, s. 192.

OSMANLI DEVLETİ'NDE ALAYLI VE MEKTEPLİ KÜÇÜK ZÂBİT YETİŞTİRİLME ÇABALARI

Tuna Kaan TAŞTAN*

Giriş

Küçük zâbitân (astsubay), en temel askerî birlik olan bölük içinde erlerle birebir muhatap olan, bunların temel askerlik ve muharebe konularında eğitilmeleri ile birlikte bölük içindeki idarî işleri de yürüten personeldir. Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde de ordu içerisinde benzer görevliler ve rütbelere bulunmasına rağmen tüm kapsamıyla küçük zâbit uygulamasına 1826 yılında II. Mahmut döneminde kurulan Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye Ordusu ile birlikte geçilmiştir. Küçük zâbitânın yetiştirilme süreci, henüz askerî eğitim sürecini oluşturmamış bir ordu olarak ve doğal olarak, kışlaları birer görev başı eğitim yeri olarak kullanmak ve bu suretle silâhendazlık (muvazzaf mecburi askerlik) görevini yapmakta olan gençler arasında en niteliklilerini seçerek, onları görev başı eğitiminden geçirdikten sonra sınavla emir komuta sürecine dâhil etmek şeklinde olmuştur. “Alaylı” olarak tabir edilen bu küçük zâbitler, rütbe silsilesi içinde küçük zâbit rütbelelerini tamamladıktan sonra mülâzım-ı sâni rütbesiyle zabıtlığe yükselmişler ve becerileri doğrultusunda en üst makam, rütbe ve mevkilere kadar gelmişlerdir. 1865 yılından itibaren, Harbiye Mektebi'nin de bu yetiştirilme sürecine katılması ile mektepli küçük zâbitler de yetiştirilmeye başlanmıştır. 1909 tarihinden itibaren diğer askerî mektepler tarzında açılan küçük zâbit mektepleri ile mektepli küçük zâbit yetiştirme işi daha sistematik bir hale gelmiş, ancak birliklerden küçük zâbit yetiştirme süreci de devam etmiştir.

1. Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye Ordusu ve Küçük Zâbitliğin İhdası

1826 yılı haziran ayında gerçekleşen “Hayırlı Olay”dan¹ sonra, devletin daha önceki birçok yenilik uygulamalarının önündeki engel olarak görülen Yeniçeri Ocağı kaldırıldı. Bu yeni durum II. Mahmut'un otoritesinin

* Öğr. Gör., Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, tktastan@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5436-0592.

¹ 15 Haziran 1826 tarihinde Yeniçeri Ocağı'nın II. Mahmut'a karşı isyan etmesi ile başlayan, yeniçerilerin bir top saldırısıyla yok edilerek isyanın sona erdirilmesi ve 16 Haziran 1826 tarihinde Yeniçeri Ocağı'nın tümüyle kaldırılması ile sonuçlanan olay. Bkz. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, (Ankara: TTK Basımevi, 1983), c. 5, s. 147-148.

gözle görülür biçimde güçlenmesine ortam hazırladı. Zira bu olayla birlikte, ilk defa reformlar için eski bir kurum ortadan kaldırılmış, eski bir kurumun yeni kurulanların işleyişinin önüne geçmesi ihtimali ortadan kaldırılmıştı.² III. Selim'in başlatmış olduğu reformlara devam etmek isteyen Padişah, Osmanlı modernleşme girişimlerinin diğer dönemlerinde de görüleceği gibi, ilk olarak askerî alanda reform yapmaya çalıştı. Bu girişimin sonucu olarak da günümüz Türkçesinde anlamı 'Muhammed'in Muzaffer Ordusu' olan Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye Ordusu³ kuruldu. Yeniçeri Ocağı kaldırıldıktan sonra kurulan bu ordunun organizasyonu da aynı Nizâm-ı Cedid Ordusu'nda⁴ olduğu gibi daha Batılı ve modern olması amacıyla tasarlandı.

Yeniçeriler, Osmanlı ordusunun önemli bir parçası olmanın yanı sıra başkentte asayişî sağlayan bir kolluk kuvveti görevini de görüyorlardı. Yeniçerilerin ortadan kaldırılmasının ortaya çıkardığı boşluk ve Rusya Çarlığı ile devam eden savaş,⁵ Osmanlı Devleti'ni hızla yeni bir ordu kurmak mecburiyetine sevk etti. Bu yeni kurulan ordunun başına Serasker rütbesi ile Ağa Hüseyin Paşa⁶ geçirildi. Yeni ordu karargâhı da eski yeniçeri karargâhı olan Ağa Kapısı olarak belirlendi ve adı Serasker Kapısı olarak değiştirildi.⁷ Paşa'nın yeni görevleri arasında başkent'in valiliği de bulunmaktaydı.⁸ Orduya hemen asker alınmaya başlandı. Yeniçerilerin eski karargâhı olan Ağa

² Stanford J. Shaw & Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2002), c. 2, s. 20.

³ Avigdor Levy, *The Military Policy of Sultan Mahmud II*, Doktora Tezi, (Massachusetts: Harvard Üniversitesi, 1968), s. 177; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, s. 150-151.

⁴ Nizam-ı Cedid terim olarak ilk defa Fazıl Mustafa Paşa tarafından imparatorluğa verilen yeni iç düzen için kullanılmıştır. Kelime anlamı 'Yeni Düzen' olan bu terim, III. Selim dönemine kadar tekrar kullanılmamıştır. III. Selim döneminde de yönetimde yapılan islahatların genel adı manasında kullanılsa da yaygın kullanımı bu padişahın döneminde kurulmaya çalışılan Avrupa tarzı ordunun adı olarak kalmıştır. Bkz. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. 5, s. 61.

⁵ 1828-29 Osmanlı-Rus Savaşı olarak tarihe geçen bu olay, Rusların galibiyeti ve 14 Eylül 1829 Edirne Antlaşması ile sona ermiştir. Bkz. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. 5, s. 119-120; Ferit Erden Boray, *Bilinmeyen Tarih ve Türkler*, (İstanbul: Kum Saati Yayınları, 2005), c. 2, s. 184.

⁶ Bu ordunun başına geçtiğinde Hüdavendigar ve Kocaeli sancakları, Karadeniz ve Rumeli sahili muhafızlığı görevlerini yürütmekte olan Ağa Hüseyin Paşa, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasında sultana en çok yardım eden Osmanlı devlet adamlarından biridir. Bkz. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. 5, s. 151; Avigdor Levy, *The Military Policy of Sultan Mahmud II*, s. 177.

⁷ Abdülkadir Özcan, "Asakir-i Mansure-i Muhammediye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 3, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), s. 457; Avigdor Levy, *The Military Policy of Sultan Mahmud II*, s. 177.

⁸ Ağa Hüseyin Paşa, eskiden yeniçeri ağasının sorumluluğu olan başkent'in asayişinin sağlanması sorumluluğunu da üzerine alarak İstanbul valiliği ve Dokuz Kule (Yedikule Kalesi, Galata Kulesi ve eski Yeniçeri Kulesi) kumandanlığı görevlerine de getirildi. Bkz. Avigdor Levy, *The Military Policy of Sultan Mahmud II*, s. 177. Ayrıca bkz. Stanford J. Shaw & Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, c. 2, s. 23.

Kapısı'nın bu yeni orduya yeterli gelmediği anlaşılınca, bugünkü İstanbul Üniversitesi kampüsü içinde bulunan Eski Saray tahsis edildi. Bu binanın adı Bâb-ı Seraskerî olarak anılmaya başlandı.⁹

Yeni ordunun kuruluşunda, eldeki modern anlamda en iyi kaynak olduğu için Nizâm-ı Cedid'in nizâmnâmesi temel alındı ve üzerinde çalışılarak dönemin şartlarına daha uygun hale getirildi. Böylece 7 Temmuz 1826 tarihinde bu ordunun nizâmnâmesi olan Kannunnâme-i Hümayûn yayımlandı.¹⁰ Buna göre, ordu ilk etapta 12.000 kişi mevcutla İstanbul'da kurulacaktı. Daha sonradan sayısı artırılacak olan bu ordu, sekiz tertipten oluşacak ve bunların her biri de birbirinden bağımsız taktik birimler olacaktı. Her tertibin başında bir binbaşı olacak ve bu tertibin mevcudu subaylarıyla birlikte 1527 kişi olacaktı. Bu binbaşılar, başbinbaşı rütbeli ve kapucubaşı unvanını taşıyan bir komutana bağlı olacaktı. Her birinde de 12 tüfekçi safi ve 12 top bulunacaktı. Bu 12 saf, altışar saftan oluşan iki kola ayrılacaktı. Bu kolların başında, sağ kol için Ağa-yı Yemîn, sol kol için Ağa-yı Yesâr denen iki kolağası rütbeli zâbit bulunacaktı. Her safın başında ise bir yüzbaşı, yüzbaşılardan emrinde ise ikişer mülâzım, birer sancaktar, birer çavuş ve onar onbaşı bulunacaktı.¹¹ Böylece başbinbaşının verdiği emirler binbaşılara ve destek birliklerinin komutanlarına iletilecek, oradan da kolağalarına aktarılacaktı. Destek birliklerinin komutanları ise kendi birliklerinin tamamından sorumlu olacaktı. Bu yeni ordunun bir terfi sistemi de vardı. Bu orduda bir nefer; onbaşı, çavuş, sancaktar, yüzbaşı mülâzımı, kolağası mülâzımı, hatta binbaşı olabilecekti. Terfiler, süre ve kişisel beceriye bağlı olacaktı. Kolağası mülâzımı rütbesine kadar yapılacak terfiler tertip içerisinde yapılabilecekken, bu ve üstü rütbelerin terfisi Bâb-ı Seraskerî'nin onayı doğrultusunda yapılabilecekti.¹²

Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye Ordusu'nda çağın gereği olan ordu teşkilâtının oluşturulmaya çalışılması sonucu bir rütbe düzeni de oluşturulmaya çalışılmış, bu rütbe sistemi bir yıl kadar uygulanmış, bir yıl sonra ise Mehmet Hüsrev Paşa'nın serasker rütbesine getirilmesi ile birlikte bazı değişiklikler vuku bulmuş, çoğu rütbe aynı kalsa da cumhuriyet dönemine kadar uygulanacak olan rütbe silsilesinin temeli bu düzenleme ile atılmıştır.¹³ Bu rütbe sisteminde sevk, idare ve birlikler temelinde gruplara

⁹ Abdülkadir Özcan, "Asakir-i Mansure-i Muhammediye", s. 457; Avigdor Levy, *The Military Policy of Sultan Mahmud II*, s. 180; Stanford J. Shaw & Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, c. 2, s. 23.

¹⁰ Avigdor Levy, *The Military Policy of Sultan Mahmud II*, s. 183.

¹¹ Abdülkadir Özcan, "Asakir-i Mansure-i Muhammediye", s. 457; Avigdor Levy, *The Military Policy of Sultan Mahmud II*, s. 184-185.

¹² Avigdor Levy, *The Military Policy of Sultan Mahmud II*, s. 210.

¹³ K. Türker Geçer, XIX. "Yüzyılda Osmanlı Ordusunda Rütbe Terfi Uygulamaları ve 1870 Tarihli Terfi-i Rütbe Nizâmnâmesi", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 19 (2012), s. 4.

ayrılmıştır. Rütbeler, en üstten başlamak üzere; erkân (müşir, ferik, mirliya), ümerâ (miralay, kaymakam, binbaşı), zâbitân (kolağası, yüzbaşı, mülâzım) ve küçük zâbitân (çavuş, bölük emîni, onbaşı) şeklinde tasnif edilmiştir.¹⁴

Mehmet Hüsrev Paşa'nın değişiklikleri ordunun genel düzeninde de kendini gösterdi. Bu değişikliklerin esas sebebi, 1826 yılındaki düzenlemenin aceleyle yapılmasından dolayı Osmanlı ordusunun yeni sisteminin Avrupa'daki orduların sistemine tam olarak uyum sağlayamamasıydı. Fransız ordusunu model alan yeni serasker ordunun yeni temel birimini tabur olarak belirledi.¹⁵ Taburların her biri sekiz tüfekçi bölüğünden meydana gelmekteydi. Bölükler de eski isimleri olan saflara kıyasla bir miktar küçültülmüştü. Binbaşı rütbesinin konumu ve otoritesi pek değişmedi. Bir altındaki rütbe kolağası olarak belirlendi ve kolağası mülâzımı rütbesi çıkarıldı. Her üç tabur bir alay meydana getiriyordu. Miralay ve kaymakam rütbesinde iki zâbit bu alaydan sorumluydu. Böylece bir tabur içerisindeki rütbeler şu şekle geldi: Binbaşı (tabur komutanı), kolağası (sağ ve sol olmak üzere iki tane, her biri dört adet bölüğün komutanı), yüzbaşı (bölük komutanı), mülâzım (teğmen), başçavuş, çavuş, bölük emini (bölüğün askerî yazışma ve kayıtlarından sorumlu), onbaşı ve nefer.¹⁶ Kısa süre içerisinde bu şekilde organize edilen ordunun mevcudu, İstanbul'da 10, imparatorluğun diğer bölgelerinde ise 21 tabur olmak üzere toplamda 27.000 kişiyi buldu.¹⁷ Yüzbaşı, bir bölüğün başındaki en yüksek rütbeli zâbitti. Yüzbaşı ile kolağası rütbeleri arasında ise imam, sancaktar, kâtip, mehter başı ve mehter başı mülâzımı rütbeleri bulunmaktaydı. Görülebileceği üzere yüzbaşı altındaki rütbeler ast birliklere komuta etmek suretiyle bölük içerisindeki emir-komuta zincirinin sağlanması yönünde hizmet etmekteydiler.

Bu dönemde kurulan süvari ve topçu birliklerinde de küçük zâbit rütbeleri bulunmaktaydı. Silistre'de kurulan süvari birliğinde, 1828 yılındaki savaşta birlikteki bazı Kazakların Rus tarafına geçmesi sonucu birliğin yeniden düzenlenmiş haline bakıldığında, onbaşı ve çavuş rütbelerinin yanı sıra, çavuş vekili ve onbaşı vekili rütbelerine dahi rütbe silsilesinde rastlanmaktadır. II. Mahmut'un gizlice yetiştirdiği ve çok önem verdiği süvari topçu birliğinde de çavuş rütbesinin yanı sıra çavuş-ı sâni rütbesi görülmektedir.¹⁸ Bu, Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye Ordusu'nda küçük zâbit rütbelerinin detaylandırıldığı bir işarettir. Yeni kurulan bu ordunun diğer birimlerinde ve donanmada da küçük zâbit rütbeleri

¹⁴ Avigdor Levy, *The Military Policy of Sultan Mahmud II*, s. 235.

¹⁵ Avigdor Levy, *The Military Policy of Sultan Mahmud II*, s. 234.

¹⁶ Avigdor Levy, *The Military Policy of Sultan Mahmud II*, s. 234-5.

¹⁷ Stanford J. Shaw & Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, c. 2, s. 24.

¹⁸ Avigdor Levy, *The Military Policy of Sultan Mahmud II*, s. 260-1.

bulunmaktadır. Görülebileceği üzere, Batı ordularının sisteminin bize uyarlanmış bir modeliyle kurulan Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye Ordusu'nda, bölük dâhilinde astsubay yani küçük zâbitan rütbeleri de bulunmaktadır. Öncelikle basit şekilde tanımlayacak olursak küçük zâbitân, en temel birlik olan bölük içinde neferlerle birebir muhatap olan, bunların temel askerlik ve muharebe hususlarında eğitilmeleri ile birlikte bölük içindeki idarî işleri de yürüten personeldir.

2. Alaylı Küçük Zâbit ve Zâbit Yetiştirme Süreci

Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye Ordusu'nun kurulmasından sonraki yıllarda emir-komuta ihtiyacını giderecek lider personeli, özelde zâbitleri yetiştirmek amacıyla 1834 yılında Mekteb-i Harbiye kurulmuştur.¹⁹ Ancak bu mektebin kurulmasına rağmen ordunun ihtiyaç duyduğu tüm zâbitleri yetiştirmede gerek Harbiye gerekse 1795 yılında kurulan Mühendishâne-i Berri-i Hümâyûn²⁰ yetersiz kalmıştır. Sultan Abdülaziz dönemini esas alacak olursak, bu dönem içinde Harbiye ve Mühendishâne'den yıllık olarak ortalama 100 zâbit mezun olmuştur.²¹ Mekteplerden yetiştirilen bu zâbitler, çok geniş coğrafyaya yayılmış olan altı ordu bölgesindeki birliklerin ihtiyacını karşılamaktan çok uzak olduğu için personel ihtiyacı çok uzun bir süre yine kıt'adan yetiştirilen ve terfi ettirilen personel ile sağlanmıştır. "Alaylı" olarak tabir edilen bu personelin yetiştirme yöntemi ise şöyledir: silâhendazlık²² hizmetini yerine getiren ve emir komuta nitelikleri açısından öne çıkan personel, sıralı komutanlarının onayı ile onbaşı yapılır, bu rütbede belli bir süre denendikten ve niteliği onaylandıktan sonra çavuş rütbesine terfi ettirilir. Bu rütbe, küçük zâbit rütbelерinin esas başlangıcıdır. İlk dönemde küçük zâbit rütbesi olarak sadece çavuş ve başçavuş varken, daha sonra bu rütbe silsilesi, süreç içinde, çavuş, başçavuş muavini, başçavuş ve takımbaşı gibi rütbelere tasnif olunmuştur.²³ Küçük zâbitliğin en üst rütbesine yükselenler arasında sevk ve idare kabiliyetini imtihanla ispat edenler mülâzım-ı sâni rütbesine terfi ederek küçük zabıtlık tasnifinden zabıtlığe

¹⁹ Detaylı anlatım için bkz. İsrâfil Kurtcephe ve Mustafa Balcıoğlu, *Kara Harp Okulu Tarihi*, (Ankara: Kara Harp Okulu Matbaası, 1991), s. 44-51.

²⁰ İsrâfil Kurtcephe ve Mustafa Balcıoğlu, *Kara Harp Okulu Tarihi*, s. 40-42; Hakan Uzun, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Modernleşme Süreci, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 2000, s. 41. (Bu süreçte Mekteb-i Harbiye, Piyade, Süvari ve Baytar sınıfı zâbitleri yetiştirirken Mühendishâne-i Berri-i Hümâyûn, Topçu ve İstihkâm sınıfı zâbitleri yetiştirmiştir.)

²¹ Uğur Ünal, *Sultan Abdülaziz Dönemi Osmanlı Kara Ordusu (1861-1876)*, (Ankara: ATASE Yayınları, 2008), s. 176.

²² Genellikle 6 yıl süreli olan muvazzaf askerlik hizmeti.

²³ Ziya Kazıcı, "Alaylı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 2, (İstanbul: TDV Yayınları, 1985), s. 350. Ayrıca Bkz. *Düster*, 2. Tertip, c. 8, s. 1176-1177 (Vakt-i Seferde Takım Kumandanlarının Suret-i İkmâli Hakkında Kanun-ı Muvakkat-30 Mayıs 1916).

geçerler ve bu kişilere rütbe silsilesinde daha üst sıralara yükselmenin yolu açılmış olurdu. Kısacası, bugün dahi kullandığımız bir terim olarak “alaylı” diye nitelendirilen personel bu şekilde yetişirdi.²⁴

3. İlk Mektepli Küçük Zâbitlerimiz

Askerî birlikler, mevcut işlerinin yanı sıra, alay seviyesinde oluşturdukları bir sistem ve tespit edilen birtakım kriterlere göre dönemin deyimini ile “ta’lim ve ta’llüm” faaliyetlerine de devam ederek adeta bir eğitim kurumu işlevi görmüşlerdir. Devlet zaman zaman bu eğitim öğretim faaliyetlerine katkı sağlamak için küçük zâbit yetiştirmek amacı ile bazı ek önlemler de almıştır. 10 Kasım 1865 tarihinde Takvim-i Vekâyi’nin “Mevadd-ı Askeriyye” kısmında küçük zâbit yetiştirilmesi ile ilgili ilginç bir bilgiye rastlıyoruz. Burada asrın icabı gereği bazı önlemler alınması gerektiği ve bu kapsamda küçük zâbit yetiştirmek amacıyla bir düzenleme yapıldığı görülüyor. Buna göre her ordudan 25’er tane nefer seçilecek, bunların beygir ve teçhizat ihtiyacı satın alma yoluyla karşılandıktan sonra Mekteb-i Harbiye bünyesinde bir “Numune Bölüğü” kurulacaktı. Bu numune bölüğüne gönderilen neferler gerekli süreyle talim ve terbiyeden geçirildikten sonra burada oluşturulacak sınav heyetlerinin huzurunda yapılacak olan sınavda başarılı olanlar süvari alaylarına onbaşı rütbesiyle gönderilecekti. Daha sonra bu kişilerin kendilerine tevcih edilecek çavuş ve alay çavuşu rütbeleri ile küçük zâbit olarak hizmet edecekleri, süvari alaylarının modern seviyeye çıkarılması için çalışacakları ifade edilmektedir.²⁵ Bu belge bize, ordu bünyesinde küçük zâbit yetiştirmek üzere alaylar seviyesinde yapılmakta olan faaliyetlerin bir üst düzeye çıkarılmaya çalışıldığını, Harbiye’de eğitim alan küçük zâbitlerin alaylarına gittikten sonra edindikleri bilgi ve tecrübeyi birliklerine aktarması için kapsamlı bir çalışma yapıldığını göstermektedir. Bu faaliyetin, ilk olarak ne zaman başladığı ve hangi tarihe kadar sürdürüldüğü henüz bilinmemekle birlikte, buradan anlaşılan, Osmanlı ordusu bünyesinde uygulanmakta olduğunu bildiğimiz “Numûne” birliklerinin eğitim öğretim amacıyla kullanılması uygulamasına Mekteb-i Harbiye’nin de dâhil edildiği, buradaki birikimin orduya aktarılmaya çalışıldığıdır. Bu kapsamda mektepli küçük zâbit uygulamasının resmen başladığı tarih olan 1909 yılının da tekrar gözden geçirilmesi gerektiği ve mektepli uygulamasının 1865 tarihindeki bu uygulamaya kadar götürülebileceği değerlendirilmektedir.

²⁴ Terfi’-i Rütbe Nizamnâmesi, *Düstur-i Askerî*, 1870: 54-93.

²⁵ Takvim-i Vekayi, 20 Cemaziyelevvel 1282 (10 Kasım 1865).

4. 1870 tarihli Terfi-i Rütbe Nizâmname'si ve Alaylı Küçük Zâbit Yetiştirme Sistemi

Osmanlı Devleti'nin tespit edilebilen ilk terfi mevzuatı 1870 tarihinde kabul edilen "Terfi-i Rütbe Nizâmname'si"²⁶ dir. Bu nizâmname ile personelin bir üst rütbeye terfi edebilmesi için asgari rütbe bekleme süreleri belirlenmiş, keza üst rütbeye yükselebilmek için teorik ve uygulamalı olarak neleri bilmeleri gerektiği ile bunların nasıl ölçüleceği çok ayrıntılı bir biçimde anlatılmıştır. Doğal olarak nizâmname'de, onbaşından başlamak üzere daha üst rütbelere yükseltilecek olan küçük zâbitlerin nasıl tespit edileceği ve hangi koşullar içinde terfi ettirileceği de ayrıntılı bir biçimde verilerek "alaylı küçük zâbit" yetiştirme süreci ayrıntılı bir biçimde anlatılmıştır. Bu maddelerden anlaşılmalıdır ki bir neferin onbaşılığa, oradan küçük zâbitliğe ve zâbitliğe yükselmesi için gereken esaslar detaylı bir biçimde belirlenmiştir. Her şeyden önce herhangi bir rütbe terfisi alacak askerî personelin olumlu kişilik niteliklerine sahip, ahlaki düzeyi yüksek, herhangi bir yüz kızartıcı davranışı olmamış kişiler olması gerekmektedir. Bu hususlar açık bir şekilde Bent 3'te²⁷ belirtilmiştir.

Bir başka önemli husus, okuma yazma bilgisidir. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin en büyük problemlerinden biri olan okur-yazar sayısının düşüklüğü, ordudaki terfi sistemine de yansımış, okuma yazma bilmek terfi almak için önemli bir kıstas sayılmıştır. Onbaşı ve bölük emini rütbelerine terfi alacak olan neferlerden, bölük emini rütbesinin sorumluluğu altında olan kayıtları tutabilecek kadar okuma yazma ve matematik hesabı bilmeleri beklenmektedir. Eğer o bölükte bu esasları karşılayan bir nefer yoksa ve o rütbede bir kişi bölük için gerekliyse, terfi için aynı taburun diğer bölüklerine, yine bulunmazsa aynı alayın diğer taburlarındaki bölüklere bakılmaktadır. Bu hususlar da Bent 4'te²⁸ belirtilmiştir. Bent 5'e göre bir onbaşının bölük emini rütbesine terfi etmesi için sağlaması gereken şartlar şunlardır:²⁹ Bilfiil neferlik yapmış olarak askerliğin temel bilgilerini ve bu mesleğin gerektirdiği değerleri edinmiş olmak, 20 yaşını bitirmiş olmak, orduda bir süre hizmet etmiş ve diğer adaylardan daha kıdemli olmak, orduya yeni yazılacak askerlere temel eğitimleri verebilecek kabiliyetleri kazanmış olmak ve Hizmet-i Dâhiliye, Hizmet-i Kal'a, Hizmet-i Seferiye, Cezanâme-i Askerî ile Küçük Zâbitan Kannunâmeleri'nde yazılı olan onbaşılığa ait hizmetlerin tümünü bilmektir. Çavuşluk rütbesine terfi için gereken koşullar ise Bent 6'ya göre şöyledir:³⁰ Okuma yazma bilmek ve rütbenin gerektirdiği kadar hesap

²⁶ *Düstur-i Askerî*, (İstanbul 1869), s. 54-93.

²⁷ *Düstur-i Askerî*, (İstanbul 1869), s. 55.

²⁸ *Düstur-i Askerî*, (İstanbul 1869), s. 55.

²⁹ *Düstur-i Askerî*, (İstanbul 1869), s. 56.

³⁰ *Düstur-i Askerî*, (İstanbul 1869), s. 56.

yapabilmek, onbaşılık ve bölük emini rütbelerinde en az bir sene boyunca hizmet etmiş olmak, bir bölük askere gerektiğinde komuta edebilecek kadar nitelik ve bilgiye sahip olmak, Hizmet-i Dâhiliye, Hizmet-i Kal'a, Hizmet-i Seferiye, Cezanâme-i Askerî ile Küçük Zâbitân Kanunnâmeleri'nde çavuşluğa ait olduğu yazmakta olan hizmetlerin her birini biliyor durumda olmak.

Bir çavuşun başçavuş olabilmesi için gerekli şartlar ise Bent 7'de belirtilmiştir:³¹ Çavuş rütbesine terfi etmek için gereken bütün koşullara sahip olmak, çavuş rütbesinde ve en azından bölük emniyeti rütbesinde toplamda en az bir yıl hizmet etmiş olmak, başçavuş rütbesinin gerektirdiği ölçüde okuma yazma ve hesap bilmek. Bu şartlardan görülebileceği üzerine esas alınan kriterler, belli karakter özelliklerinin yanı sıra çoğunlukla hizmet süresi ve okuryazarlıktır. Hizmet süreleri ayrıca Bent 12'de³² de belirtilmiştir. Her bir küçük zâbitân rütbesi için bir üst rütbeye terfi edilmeden önce geçmesi gereken asgari süre bir yıl olarak belirlenmiştir. Ayrıca, eğer bir başçavuş, mülâzım-ı sâni rütbesine terfi edecekse, bölük ve kılavuz talimi ve bölük idaresini bilmesi gerekiyordu. Bölük idaresi ise, neferlerin, koşulların, karakolların ve nöbetçilerin sevk ve idaresinden anlamak anlamına geliyordu. Nizâmnameye göre, neferlikten yetişmiş olan küçük zâbitlerin terfilerinde haksızlık olmamasına adına konulmuş olan esaslar şunlardır: Bir alayda mülâzım-ı sânilik kadrosu boşaldığında ve bu göreve verilecek mektepli bir zâbit bulunmadığında o alaydaki en kıdemli başçavuş mülâzım-ı sâni rütbesine terfi ettiriliyordu. Kıdem, orduya katılma tarihi üzerinden geçen süre esas alınarak hesaplanıyor, eğer iki veya daha fazla aday aynı tarihte orduya katıldıysa üstlerinden alınan sicillere göre sıralanıyorlardı.

Sicil ve kıdemın yanı sıra, adayların, terfi için oluşturulan özel bir komisyonun askerî bilgiler konusunda kendilerini tabi tutulacağı sözlü sınavdan başarılı bir sonuç da almaları gerekiyordu. Bu bilgilerin yanı sıra, terfi evrakının özellikle incelenmesi, bu belgelerin dikkatle hazırlanıp saklanması yönündeki hususlar Bent 17'de belirtilmiştir.³³ Süvari sınıfında ise, yukarıda da belirtmiş olduğumuz gibi farklı rütbelere mevcuttu. Küçük zâbit rütbeleri, alay çavuşu, başçavuş, takım çavuşu, çavuş vekili, bölük emini, onbaşı ve onbaşı vekili şeklinde sıralanıyordu. Terfiler ise, Bent 20'de³⁴ belirtildiği üzere, onbaşı vekilliği için kıdemli neferlerin seçilmesinden başlayıp, alay çavuşları ve başçavuşların takım çavuşlarından seçilmesine kadar hep bir üst rütbeye terfi için bir alt rütbedeki kişilerden seçim yapılması esasına göre yapıyordu. Bent 21 ve 22'de belirtildiği üzere ise, rütbe terfileri

³¹ *Düster-i Askerî*, (İstanbul 1869), s. 56.

³² *Düster-i Askerî*, (İstanbul 1869), s. 58.

³³ *Düster-i Askerî*, (İstanbul 1869), s. 61.

³⁴ *Düster-i Askerî*, (İstanbul 1869), s. 63.

için, yine piyade sınıflarında olduğu gibi gerekli liyakat ve bilgiye sahip olmanın yanı sıra okuryazar olmak ve hesap yapabilmek gerekiyordu. Süvari sınıfındaki bir diğer farklılık, Bent 24'te³⁵ belirtildiği üzere, süvari küçük zâbitanlarının bir üst rütbeye yükelebilmeleri için gereken süre bir yıl değil altı ay idi. Alay çavuşları veya başçavuşlardan mülâzım-ı sani rütbesine terfi edebilmek için gerekenler de yine piyade birliklerinde olduğu gibi, nefer ve bölük talimleri ile bölük idaresi, koğuş, karakol ve ahır yönetimine ilişkin hükümleri bilmektir.

Seyyar ve kale topçusu sınıflarında ise biraz daha detaylı bir terfi sistemi mevcuttu. Bu sınıflarda da onbaşılık rütbesine terfi edebilmek için öncelikle 20 yaşından büyük ve diğerlerinden daha kıdemli olmak gerekiyordu. Bunun yanı sıra gerek seyyar gerek kale topçusu biriminde topla birlikte her türlü manevranın yapılabilmesi için yeterli bilgi ve tecrübeye sahip olmak gerekiyordu. Mühimmat cinsleri, mühimmatın korunması, atışa hazırlanması başta olmak üzere topçulukla ilgili mevzuatın kendileri ile ilgili kısmının bilinmesi gerekmektedir. Bu topçu sınıflarında ve istihkâm sınıfı topçularda çavuşlar dört kısma ayrılmıştı. Çavuşluğa terfi etmek için ise dört kısma dair bilinmesi gerekenler farklıydı. Seyyar çavuşların iki toptan oluşan bir seyyar topçu takımının tüm mühimmat ve edevatıyla birlikte talimini yaptırabilmek gerekiyordu. Kale çavuşu olmak için iki toptan oluşan bir kale topçu takımının tüm mühimmat ve edevatıyla birlikte talimini yaptırabilmek, ambar çavuşu olabilmek için takım talimi yaptırabilmenin yanı sıra tüm mühimmatın ismi, cinsi ve çaplarını bilerek onları çok iyi muhafaza edebilmek gerekiyordu. İstihkâm çavuşu olabilmek için ise her türlü hafif istihkâmın inşa ve idame edilmesini sağlayabilecek bilgi birikimine sahip olmak bekleniyordu. Bu hususlar Bent 28-30'da³⁶ belirtilmekteydi.

Bent 31'de ise, bu çavuşların başçavuşluğa terfi edebilmek için kendi sınıflarında bir çavuşun bilmesi gereken her şeye vakıf olmalarının yanı sıra altı ay çavuşlukta veya bölük eminliğinde çalışmış olmaları, başçavuş rütbesi için gereken düzeyde okuryazar olmaları, hesap yapabilmeleri ve bir bölüğü idare edebilecek dirayette olmaları gibi özellikler bekleniyordu. Bent 32³⁷ ise, başçavuşluktan cephaneci çavuşluğuna terfi etmek için gerekenleri sıralıyordu. Buna göre, başçavuşun bilmesi gereken her şeye vakıf olmak, en az altı ay başçavuş olarak görev yapmış olmak ve tercihen başçavuşluğa bölük eminliğinden terfi etmiş olmak gibi hususlar gerekli görülüyordu. Mülâzım rütbesine terfi edecek cephaneci çavuşu veya başçavuşun bir takım ile icra olunan top manevralarını, bölük idaresini, koğuş, karakol ve nöbetçi yönetimine ilişkin hükümleri bilmesi, cephane kapsamında olan yanıcı ve

³⁵ *Düstur-i Askerî*, (İstanbul 1869), s. 64.

³⁶ *Düstur-i Askerî*, (İstanbul 1869), s. 66-67.

³⁷ *Düstur-i Askerî*, (İstanbul 1869), s. 68.

patlayıcı mühimmatı hazırlayabilmesi gerekmekteydi. Yukarıda görülebileceği üzere, II. Mahmut döneminden itibaren alaylı olarak küçük zâbitan yetiştirilse de II. Meşrutiyet dönemine kadar özel olarak küçük zâbit mektepleri açılmamıştır. Bu küçük zâbitler, yine yukarıda belirtilmiş olduğu gibi alaylı zâbitler için de bir kaynak teşkil etmiştir. II. Meşrutiyet döneminde ise ordunun ihtiyaç duyduğu küçük zâbitlerin da tıpkı zâbitler gibi buna uygun mekteplerden yetişmeleri ihtiyacının doğduğu görülmüştür. Bunun en önemli sebebi modern batı ordularına uyum sağlama amacıdır.

5. 1909 tarihli “Küçük Zâbit Mektebi ve Küçük Zâbit İbtidai Mektebi Nizâmnâmesi” ve Mektepli Küçük Zâbit Yetiştirilmesi

6 Ekim 1909 tarihinde kabul edilen “*Küçük Zâbit Mektebi ve Küçük Zâbit İbtidai Mektebi Nizâmnâmesi*”³⁸ ile mektepli küçük zâbit yetiştirme işi sistemli bir hale getirilmiş, alaydan yetişen küçük zâbit uygulamasına devam edilmesiyle birlikte ihtiyaca ve sınıflara göre tasnif edilmiş olan mektepler açılmaya başlamıştır. Rüştiye (ortaokul) seviyesinde açılan bu mekteplerin yanı sıra iptidai (ilkokul) seviyesinde mekteplerin açılmasıyla da küçük yaştan itibaren zeki ve becerikli çocukların alınarak yetiştirilmesinin yolu açılmıştır. Bu nizâmnâmeye göre açılan küçük zâbit iptidai mektepleri şunlardır:

1. İstanbul Küçük Zâbit İptidai Mektebi
2. Konya Küçük Zâbit İptidai Mektebi
3. Selanik Küçük Zâbit İptidai Mektebi
4. Sivas Küçük Zâbit İptidai Mektebi
5. Bağdat Küçük Zâbit İptidai Mektebi
6. Halep Küçük Zâbit İptidai Mektebi
7. Yemen Küçük Zâbit İptidai Mektebi.³⁹

Nizâmnâmenin yayımlanması sonrası İmparatorluk coğrafyasında açılan Küçük Zâbit Mektepleri ve kuruluş tarihleri şunlardır:

1. İstanbul Küçük Zâbit Mektebi (1910)
2. Konya Küçük Zâbit Mektebi (1909)
3. Selanik Küçük Zâbit Mektebi (1909)
4. Erzincan Küçük Zâbit mektebi (1909)
5. Bağdat Küçük Zâbit mektebi (1909).⁴⁰

Bu mekteplere kaydolmak için ise belli bir tarih aralığı belirlendi. İptidai mekteplerde 1909 yılı için bu tarihler 15 Ekim - 1 Kasım'dı ve yılda bir defa kayıt alınmasına karar verildi. İptidai mektebe kaydolmak için ise

³⁸ *Düstur*, 2. Tertip, c. 3, (Dersâdet: Matbaa-i Osmanî, 1330), s. 655-691.

³⁹ *Astsubay Okulları Tarihi*, (Ankara: EDOK Yayınları, 2009, s. 5-6.

⁴⁰ *Astsubay Okulları Tarihi*, s. 9-10.

belli şartlar aranmaktaydı. Bu şartlar, aynı nizâmnâme de belirtildiği üzere; 15-18 yaş arasında olmak, sağlıklı ve en az 1,48 cm boyda olmak, göğüs çevresi 70-76 cm olmalı. Ayrıca mektebe kabul için yapılan sınavda başarılı olmak gerekiyordu.⁴¹ Bu mekteplerdeki eğitim süresi üç seneydi. Her mektepte her biri bir bölük olarak kurulan üç sınıf bulunurdu. Her bir bölükte 40-50 öğrenci bulunmaktaydı. Her mektebin başında kolağası veya yüzbaşı rütbesinde bir müdür bulunur, ayrıca her bölük için bir bölük komutanı atanırdı. Her bir bölüğe ayrıca mülâzım-ı sâni – mülâzım-ı evvel rütbelerinde üçer takım komutanı verilirdi. Bunlar eğitim sırasında bölük komutanına yardımcı olmakla yükümlülerdi. Ayrıca her mektep için yeteri kadar öğretmen, doktor, hastabakıcı, eczacı ve kâtiplerden oluşan bir teşkilat da kuruldu. Bu mekteplerden sağlık sorunları nedeniyle ayrılanlardan tazminat alınmazdı. Ancak tembellik veya cezadan dolayı mektepten çıkarılanlar sanayi taburlarına teslim edilir, bu öğrenciler üç yıllık normal askerlik süresinin yanı sıra mektepte okudukları her sene için iki sene de fazladan askerlik yaparlardı. Velisinin izni ile tazminat ödeyerek mektepten ayrılmak da mümkündü. Bu mekteplerde, sonraki aşama olan küçük zâbit mektepleri için temel teşkil edecek dersler okutulurdu. Yine 6 Ekim 1909 tarihli nizâmnâme de belirtildiği üzere bu dersler okuma-yazma, Osmanlı tarihi, kıraat-ı fenniye, coğrafya, harita mütalaası, akaid-i diniye, ahlak, Kur'an harfleri ve yazısı, muharebe usulleri ve sağlık gibi dersler idi. Bazı değişiklikler vuku bulmakla birlikte bu mektepler varlıklarını İstiklal Savaşı'nın başlangıcına kadar sürdürmüşlerdir.⁴²

Yine aynı nizâmnâmeye göre açılan küçük zâbit mekteplerinin öğrencileri bu küçük zâbit iptidai mekteplerinden ya da dışarıdaki iptidai mekteplerde eğitimini tamamlayan öğrencilerden ve 18-21 arası yaş grubundan seçilirdi. Bu mektepler de ordu merkezlerinin bulunduğu vilâyetlerde açılmışlardır. Küçük zâbit mektepleri, personel ihtiyacına göre piyade, topçu ve süvari küçük zâbit mektepleri adlarını almışlardır. Bunlardan başka, Birinci Dünya Savaşı'na giden süreç içinde İstanbul'da nakliye ile kıyı ve sahra topçu küçük zâbit mektepleri de açılmıştır. Nizâmnâmeye göre bu mekteplerin eğitim süreleri iki yıl idi. Mezun olan öğrenciler kendi ordu bölgelerindeki çeşitli sınıfların kıt'alarına verilmekteydi. Mektebi başarı ile bitiren öğrenciler kıt'alara onbaşı rütbesiyle çıkıyorlardı. Küçük zâbit mekteplerinin müdürleri, kaymakam veya binbaşı rütbesinde olurdu. Her bölüğün başında bir kolağası ya da yüzbaşı bulunurdu. Takım komutanları mülâzım-ı sâni – mülâzım-ı evvel rütbelerinde olurdu. Bunların yanı sıra eğitim-öğretim vazifeleri için yeterli sayıda muallim zâbit, doktor, eczacı ve kâtip bulunduruluyordu. Mektebin komutanı, mektebin idaresinden sorumlu

⁴¹ *Astsubay Okulları Tarihi*, s. 7.

⁴² *Astsubay Okulları Tarihi*, s. 8-9.

olmanın yanı sıra kıt'alardaki alay komutanlarının yetkilerine sahipti. Bu mektebe girmek isteyen öğrenciler, mektebin açılmasına en geç altı ay kala başvuru yaparak bu programa katılmak için gerekli olan diplomalarını göstermek ve yapılan sınavı başarı ile geçmek zorundaydılar. Bunlar dışında başvuran öğrencilerin taşınması gereken şartlar ve getirmesi gereken belgeler şunlardı: Nüfus cüzdanı (tezkere-i Osmaniye), aşı kâğıdı, askerlik yapmadıklarına dair köy muhtarının imzaladığı belge, mektebe başvurmadan önce ne işle meşgul olduğuna ve adli sicilinin temiz olduğuna dair mahalli hükümet yetkilisinin verdiği iyi hâl kâğıdı. Mektebe kabul edilmek için gereken şartların tam listesi ise şöyleydi: 18-21 yaş aralığında bulunmak, kabul programı dâhilinde yapılan sınavı geçmek, iyi hâl sahibi olup ceza almamış olmak, boy olarak 1.54 cm'den kısa olmamak, göğüs genişliği 18 yaş için 76-80 cm, 19 yaş için 80-84 cm olmak, gözlerin (özellikle sağ gözün) iyi görmesi, kulakların iyi duyması ve kekeme olmamak ve mektepten mezun olduktan sonra en az altı yıl hizmet etmeyi kabul etmek.⁴³

Mektepten sağlık sebebiyle ayrılan kişilerin herhangi bir yükümlülüğü bulunmazken, ahlaksızlık, kabiliyetsizlik veya tembellik yüzünden atılanlar kıt'aya sevk edilmek üzere ordu komutanlığına teslim edilir, iki yıl rütbe terfisinden mahrum bırakılırlardı. Ayrıca mektepte okudukları süre askerlik hizmetinden sayılmazdı. Mektepte verilen eğitim çerçevesinde bir küçük zâbite kıt'ada gerekecek bütün bilgilerin verildiği derslerin okutulmasının yanı sıra seferiye, topografya, sahra istihkâmât, tabiye, nişan defteri, tatbikat talimnameleri de uygulamalı bir biçimde gösteriliyordu. Başarılı olan öğrenciler mezun olmadan altı ay önce onbaşılığa terfi ederken, diğerleri kıt'alarda onbaşı vekilliği ile başlamak üzere mezun ediliyorlardı. Bunlar kıt'alarında altı ay hizmet ettikten sonra kendilerini ispat ettiklerinde onbaşılığa terfi ettiriliyorlardı. Onbaşı rütbesindeki küçük zâbitler kıt'alarda birer yıl hizmetten sonra çavuş, iki yıl çavuşluk yaptıktan sonra da başçavuş rütbesine terfi ettiriliyorlardı. Küçük zâbit mektebinden mezun olanlar mezun olduktan sonra altı yıl, küçük zâbit iptidai mektebinden mezun olup kıt'aya geldilerse sekiz yıl süreyle hizmet yükümlülüğüne sahip oluyorlardı. Küçük zâbit mektebinden mezun olup aralıksız dokuz yıl hizmet edenler polis, jandarma, saray ve müze muhafızlığı, tahsildarlık gibi vazifeler alabilir; şimendifer ve şirket idarelerinde, tekel ve diğer askeriyeğe bağlı fabrika, fırın, ambar ve dairelerde görev alabilirlerdi. 12 yıl hizmet etmiş olanlar ise sınava girerek zâbit vekili ve sonrasında mülâzım-ı sâni yani zâbit olabiliyorlardı.

Bu mektepler, zaman içerisinde daha detaylı düzenlemelere sahip olarak Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir.

⁴³ "Küçük Zabit Mektebi ve Küçük Zabit İbtidai Mektebi Nizâmnamesi" *Düstur*, 2. Tertip, c. 3, s. 655-691.

Mütareke döneminde ise bazıları nizâmnâmelerinde belli değişiklikler yapılarak var olmaya devam etmişlerdir. Osmanlı Devleti 1914 yılında, Balkan Savaşları'ndan kısa bir süre sonra Birinci Dünya Savaşı'na girmek durumunda kalınca zâbit ve küçük zâbit kadrolarında bazı eksiklikler olduğu gözlemlenmiştir. Savaş boyunca da bu ihtiyaç artarak devam etmiştir. Bu ihtiyaç doğrultusunda yeni tedbirler alınmıştır. Bu tedbirlerden biri de küçük zâbit mekteplerindeki eğitimin iki yıldan bir yıla indirilmesi ve yeni küçük zâbit mektepleri açılması olarak kendini göstermiştir. Bu mekteplerin bir listesini verecek olursak;

1. Çanakkale Kıyı Topçu Küçük Zâbit Mektebi
2. İzmir Kıyı Topçu Küçük Zâbit Mektebi
3. İstanbul Ağır Topçu Küçük Zâbit Mektebi
4. İstanbul Sahra Topçu Küçük Zâbit Mektebi
5. İstanbul Nakliye Küçük Zâbit Mektebi
6. İstanbul Sıhhiye Küçük Zâbit Mektebi şeklindedir.⁴⁴

Bu mektepler 1915 yılından itibaren öğrenci almaya başlamıştır. Ayrıca diğer bir tedbir olarak 25-27 yaş arası muhacirlerden yetenekli ve sağlıklı olan kişilerin bu mekteplere alınarak eğitime tabi tutulmalarıdır.⁴⁵ 1920 yılında ise İtilaf Devletleri Yüksek Konseyi'nin İstanbul'un işgalini daha da kapsamlı hale getirmek yönündeki kararları üzerine İstanbul resmen İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmiştir.⁴⁶ Bunun üzerine askerî mekteplerin binalarına ve eşyalarına el konulmuştur. Savaş öncesi ve sonrasında İstanbul'da açılan mektepler de lağvedilmiş veya birleştirilerek sayıları azaltılmıştır. Küçük Zâbit Mektepleri Müdürlüğü, Ordu Dairesi'ne başvurarak en azından 3. Ordu bölgesinde yetim kalmış sekiz ve üzeri yaştaki çocukların ileride faydalanılmak adına yetiştirilmesi için tavsiyede bulunmuştur. Bu tavsiye doğrultusunda şu mektepler açılmıştır:

1. İstanbul İhtiyat Gedikli Küçük Zâbit Mektebi
2. Kayseri İhtiyat Gedikli Küçük Zâbit Mektebi
3. Edirne İhtiyat Gedikli Küçük Zâbit Mektebi
4. Sivas İhtiyat Gedikli Küçük Zâbit Mektebi
5. Amasya İhtiyat Gedikli Küçük Zâbit Mektebi
6. Tokat İhtiyat Gedikli Küçük Zâbit Mektebi
7. Samsun İhtiyat Gedikli Küçük Zâbit Mektebi

⁴⁴ *Astsubay Okulları Tarihi*, s. 19. Ayrıca Bkz. "Nakliye Küçük Zâbit Mektebi Nizamnâmesi", *Düstur*, 2. Tertip, c.7, s. 233-234. Ayrıca Bkz. "Sıhhiye Küçük Zâbitan Mektepleri Tesisi hakkında Nizamnâme", *Düstur*, 2. Tertip, c. 6, s. 1308.

⁴⁵ *Astsubay Okulları Tarihi*, s. 20.

⁴⁶ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2015), s. 338.

8. Zile İhtiyat Gedikli Küçük Zâbit Mektebi.⁴⁷

Bu yeni açılan İhtiyat Gedikli Küçük Zâbit Mektepleri, Piyade Mekâtib-i Müfettişliği emrinde bulunmaktaydı. Kısa süre sonra bu mekteplerden dördü lağvedildi, yalnızca İstanbul, Edirne, Sivas ve Samsun'da bulunan mektepler eğitime devam etti. Lağvedilen mekteplerdeki şehit çocuklarının ve kimsesiz çocukların Millî Eğitim Vekâletine bağlı mekteplerde parasız olarak yatılı okutulmasına karar verildi. Eğitime devam eden mektepler ise sonradan yatılı askerî rüştiyeye dönüştürüldü. Daha sonradan bu İhtiyat Küçük Zâbit Mekteplerinin adları değiştirildi ve Yatılı Yetimler İlkokulları adını aldı.⁴⁸ 1921 yılına gelindiğinde ise değişik sınıflara ait küçük zâbit mektepleri, Askerî Mektepler Müfettişliği emri altında tek bir mektep yapısı haline getirildi. Millî Mücadele döneminde ise pek çok mektepten olduğu gibi bu mektepten birçok öğrenci de gizlice Anadolu'ya geçerek Millî Mücadele'de önemli roller oynamışlardır.

Sonuç

Bugün Türk ordusu içerisinde çok önemli bir rolü olan astsubay sınıfı, ordumuza sistemli biçimde ilk olarak Osmanlı Devleti zamanında, ordunun modernleştirilmesi çabalarının bir neticesi olarak girmiş, Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye Ordusu'ndan beri giderek daha detaylı ve modern bir şekilde eğitilerek bugünkü dünyanın önde gelen astsubay sınıflarından biri haline almıştır. Bölük içerisindeki emir komuta zincirinin vazgeçilmez halkalarını teşkil eden bu görev grubu personel, ilk başta orduya katılan neferler arasından, daha sonrasında ise niteliği giderek artan küçük zâbit mekteplerinden mezun olarak ordu kademeleri arasındaki yerini almıştır. Küçük zâbit mekteplerinin tarihi incelendiğinde, bu mekteplerin tarihi 1909 yılına kadar giderken, bugün incelenen belgeler bize küçük zâbitlerin bir mektep eğitimi görmesi sürecinin 1865 tarihine kadar geri gidebileceğini göstermektedir. Küçük zâbit ve zâbit mekteplerinin sınavla öğrenci alım süreçleri ise, yüksekokulların da ilk olarak orduya nitelikli personel yetiştirmek için gelmiş olduğu ülkemizde, sınavla öğrenci seçmenin de ne kadar köklü bir geçmişi olduğunu bizlere göstermektedir. Eldeki veriler neticesinde, en azından 1865 tarihine kadar, niteliklerine göre seçilen askerlerin küçük zâbit olarak mektepte yetiştirilerek kıt'alarda görev aldıkları söylenebilir. Bu tarihten itibaren ise, astsubay okulları da subay okulları ile birlikte belli zorlu süreçlerden geçmiş, birçok kez şekil değiştirse dahi bugün hala aktif olarak orduda yer alan personeli yetiştiren dünya çapındaki okullar haline, milletin ortak emeği neticesinde gelmişlerdir.

⁴⁷ *Astsubay Okulları Tarihi*, s. 23-24

⁴⁸ *Astsubay Okulları Tarihi*, s. 24.

Ek 1: Mekteb-i Harbiye’de Küçük Zâbit Yetiştirilmesi ile İlgili Takvim-i Vekayi’nin 20 Cemaziyelevvel 1282 (10 Kasım 1865) Tarihli Nüshası.

Ek 2: 1827-1922 Tarihleri Arasında Kullanılan Küçük Zâbit Rütbeleri.

1827-1853 Dönemi

Çavuş

Başçavuş

1853-1876 Dönemi

Çavuş

Başçavuş

1876-1908 Dönemi

Piyade Çavuş

Topçu Başçavuş

Süvari Başçavuş

1908-1922 Dönemi

Süvari Çavuş

Topçu Başçavuş Muavini

Makineli Tüfek Başçavuşu

Piyade Takımbaşı

Kadir Türker Geçer Özel Arşivi

Ek 3: Muhtelif Dönemlerden Küçük Zâbit ve Talebeleri.

II. Abdülhamid Dönemi Piyade
Çavuşu

II. Abdülhamid Dönemi Süvari
Başçavuşu

Küçük Zâbit Mektebi Talebesi
(1912)

Topçu ve Piyade Başçavuş
Muavinleri

Kadir Türker Geçer Özel Arşivi

XX. YÜZYIL BAŞLARINDA OSMANLI ORDUSUNDA ULAŞTIRMA EĞİTİMİ

Bülent DURGUN*

“Savaş kargaşadır!”

Giriş

6 Haziran 1806’da Napolyon kardeşi Joseph’e yazdığı mektubunda “Savaşta hesaptan başka bir şey yapılmamaktadır. Her girişim belli bir sistem üzerine icra edilmelidir. Tek başına şans başarı getirmez” diyerek hesap işlerinin savaşta önemine atıfta bulunmuştur. Osmanlı Devleti de 18. yüzyıldan itibaren bu ihtiyacın farkında olarak Deniz Harp Okulu’nun (1773) kurulması ile mühendis subay ihticayını karşılamak üzere girişimlerine başlamıştır. 18. yüzyılda başlayan mütefennin zabıt yani fenden, teknikten anlayan subay olarak tanımlanan teknik bilgi ve planlama kabiliyetine sahip subayların orduda istihdamı hususunda önemli girişimlerde bulunulmuştur. Ordunun ihtiyaç duyduğu mühendislikten anlayan subayların yetiştirilmesi konusunda Osmanlı Devleti 20. yüzyılın başından itibaren İngiltere, Fransa ve Rusya’yı dengelemek maksadı ile Almanya’yı ikame olarak değerlendirmektedir.¹

1833 yılından itibaren Osmanlı Ordusunda yer alan Prusyalı subaylar ve Alman ıslah heyetlerinin sayısı ve etkisi giderek artmıştır. Balkan Harbi’ne geldiğinde Osmanlı ordusunda halen çalışmakta olan Alman ıslah heyetine paralel olarak silah sistemleri de bulunmaktadır. Zaferi simgeleyen, paylayan piyade süngüsünün hedefe varmasında önemli bir unsur olan ulaştırma sistemleri de başta Menzil Teşkilatı olmak üzere Alman sistemi üzerine kurulmuştur. Bu bildiride 20. yüzyıl başında Osmanlıdan Cumhuriyetin ilk

* Doç. Dr., Ulş. Alb., Milli Savunma Bakanlığı Arşiv ve Askeri Tarih Daire Başkanlığı, b_durgun@hotmail.com. Makalede dile getirilen görüşler yazarın kişisel değerlendirmeleri olup, görev yaptığı kuruma mal edilemez ve kurumun resmi görüşleriyle ilişkilendirilemez.

¹ R. J. B. Bosworth, “Italy and the End of the Ottoman Empire”, *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire*, ed. Marian Kent, (Londra: Frank Cass&Co.Ltd., 1996), s. 52; İlber Ortaylı, *İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1981), s. 72; Gordon A. Craig, *Europe 1815-1914*, 3. Baskı (Orlando 1989), s. 52-56; Jehuda L. Wallach, *Bir Askeri Yardımın Anatomisi (Türkiye’de Prusya-Alman Askeri Heyetleri 1835-1919)*, Çev. Fahri Çeliker, 2. Baskı, (Ankara: Gnkur. Basımevi, 1985); Fahri Türk, *Türkiye ile Almanya Arasındaki Silah Ticareti 1871-1914, Krupp Firması, Mauser Tüfek Fabrikası, Alman Silah ve Cephane Fabrikaları*, (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2012), s. 219-263.

yıllarına kadar orduda kurgulanan ulaştırma sistemleri ile bu sistemin eğitim ihtiyacını karşılamak maksadıyla yapılan çalışmalardan söz edilecektir.

Osmanlı Devleti'nde ordunun ve donanmanın geliştirilmesi çalışmalarına 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nin etkisiyle² hız verildi.³ Bu çalışmalar arasında Almanya, Fransa, İngiltere ve İtalya'dan getirilen ıslah heyetleri de yer almaktaydı. II. Abdülhamit'in kuşkucu politikaları neticesinde Osmanlı ordusu, karşılığında ödediği pek çok para ve imtiyaza rağmen bu heyetlerden istediği faydayı elde edememişti.⁴ II. Meşrutiyete gelindiğinde ise 1880 yılında Von der Goltz Paşa'nın da katkısı ile yapılandırılmış, eski örgütsel yapıya sahip bir kara ordu devralmıştı.⁵ II. Meşrutiyetin ilanı ile ordunun ıslahı faaliyetleri hızlandırılmış, 1909-1910 senelerinden itibaren depolardaki silahlar birliklere dağıtılmaya başlanmıştır. Avrupa'dan silah ve teçhizat ihtiyacını gidermek maksadıyla yeni alımlara başlanmış, ordulara kısa süre içerisinde modern seri ateşli silahlar dağıtılmıştır. Ayrıca teşkilat yapısında da değişikliğe gidilmiştir.

“Meşrutiyetin ilanı ile birlikte, bir yandan örgüte dair acele tedbirler alınırken, bir yandan da yeni bir ordu meydana getirmek için çalışmalara başlanmıştır. Bu çalışmalar iki yıl kadar sürdü. 1910 Eylülünde yeni örgütün uygulanmasına başlandı. Yeni örgütün uygulanmasından az sonra Trablusgarp ve bunun arkasından Balkan Harbi başladığından ve yeni örgüt de tamamlanmamış olduğundan Balkan Harbi'ne birçok noksanlarla girilmiştir.”⁶

² Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi VIII. Cilt (Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)*, 3. Baskı, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988), s. 365.

³ Bülent Durgun, “Ülke Savunmasında Deniz Yolu Ulaşımının Önemine Bir Örnek: Balkan Harbi'nde Osmanlı İmparatorluğu'nun Deniz Yolu Ulaştırması”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Sayı 14 (Aralık 2011), s. 147.

⁴ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi VIII. Cilt*, s. 366; İlber Ortaylı, *İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, s. 59; Kazım Karabekir, *Türkiye'de ve Türk Ordusunda Almanlar*, (İstanbul: Emre Yayınları, 2001), s. 208.

⁵ “Ancak Almanya'nın Türkiye siyaseti 1908 yılındaki Jön Türk İhtilali'nden sonra eski sistemle bağlantılarından dolayı bir süre tehlikeye girdiyse de İstanbul'daki Alman Büyükelçisi Adolf Freiherr Marschall von Bieberstein (1897-1912), öncelikle kamuoyundaki Alman antipatisini yumuşatmayı ve Türkiye'nin dostu olarak kalmayı başardı...”, Mustafa Gencer, “Alman Kaynaklarına Göre Balkan Savaşları”, *Dokuzuncu Askeri Tarih Semineri Bildirileri II*, (Ankara: Genelkurmay Basım Evi, 2006), s. 183; İbrahim Artuç, *Balkan Savaşı*, 1. Baskı, (İstanbul: Kastaş A.Ş. Yayınları, 1988), s. 102.

⁶ Reşat Hallı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Balkan Harbi (1912-1913)*, Cilt I, 2. Baskı, (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1993), s. 80-81; ayrıca bkz. Hamdi Ertuna, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Osmanlı-İtalyan Harbi (1911-1912)*, (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1981), s. 47-48; teferruat için Selahattin Karatamu, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1908-1920)*, III. Cilt, 6. Kısım (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1971), s. 136, 144-146; Alaeddin Örsal, “İkinci Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Ordusunda Görev Yapan Yabancı

Ulaştırma Eğitimi

Kırım Harbi (1853-1856) Osmanlılara demiryolunun eksikliğinin ülke güvenliği açısından önemini ağır bedellerle öğretmiş ve Osmanlı coğrafyasında ilk demiryolu tesis etme ihtiyacı da bu savaştan sonra ortaya çıkmıştır. Kırım Harbi'ni müteakip 1856 yılında bir İngiliz grubuna Dobruca'da ilk demiryolu imtiyazı verilmiştir.⁷ Osmanlı ordusunda nakliye sınıfı da 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nden alınan dersler sonucunda 1881 yılında kurulmuştur. 1908 yılına kadar nakliye birlikleri taburlar halinde tümen ve ordulara bağlı olarak bulundurulmuşlardır. Bu birlikler nakliyat hizmetlerinde kullanılmışlardır. Subayları da çeşitli sınıflardan toplanmak suretiyle tedarik edilmiştir. II. Meşrutiyetin ilanından sonra Osmanlı ordusu kolordular şeklinde yapılandırılırken nakliye taburları da kolordulara verilmiştir. Taburların kuruluşunda on ikişer arabalı, dört bölük mevcuttur. Teşkilattaki dördüncü bölüklerin görevi istihkâm köprücü trenlerinin cer işlerini yerine getirmektir.

Nakliye kuruluşlarının zamanın harplerindeki ulaştırmanın önemli rolüne hizmet edecek şekilde yeniden düzenlenmesi kararlaştırılarak 1910 yılı başında Alman ordusunda binbaşı rütbesinde bulunan ve Liman Von Sanders'in ıslah heyetinde Kaymakam olarak yer alacak olan⁸ Bischoff (Pişof) getirilmiştir. Pişof'un durumu anlamasına fırsat kalmadan İtalyan ve Balkan harplerinin çıkması, 1912 yılına kadar bu alanda yapılacak faaliyetleri engellemiştir.⁹

Balkan Harbinde savaşın kaybedilmesindeki en önemli etkenler arasında nakliye ve geri hizmetlerdeki bozuk ve yetersizliğin bulunması, yapılacak ıslahatta ulaştırmanın da kendi payını almasına neden olmuştur. Bu kapsamda ilk olarak Harbiye Vekâletinde, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye'ye bağlı olarak Nakliye Umum Müfettişliği kurulmuştur. Umum Müfettişlik,

Subayların Birinci Dünya Savaşı'nın Askeri Yönetimi Üzerindeki Etkileri", *Dördüncü Askeri Tarih Semineri Bildiriler*, (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1898), s. 344-345.

⁷ Bülent Durgun, *Balkan Harbi'nde Osmanlı Ordusu'nun Ulaştırma Faaliyetleri*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018), s. 183-185.

⁸ Ordu Salnamesi 1330, Ahmet İhsan ve Şürekası Matbaacılık Osmanlı Şirketi, s. 84; Liman von Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl Türkiye'de Beş Yıl Türkiye'de Beş Yıl*, Çev. Eşref Bengi Özbilen, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2011), s. 34.

⁹ *Topçu ve Nakliye Okulu Tarihçesi*, I. Baskı, (İstanbul: Topçu ve Nakliye Okulu, tarihsiz), s. 104; "Son asker alımlarından sonra ülke, insan kaynakları gibi hayvan kaynaklarını da hemen hemen tüketmişti. Bu husus, farkına varılmadan geleceğe, dünya harbine şimdiden büyük bir gölge düşürüyordu. Alman Yarbayı Bischoff'un yönetiminde ulaştırma taburlarını teşkilatlandırmasıyla iase işleri düzeltilmiş olmasına rağmen erlerin ve yük hayvanlarıyla birlikte bütün bir birliğin düşman tarafına kaçış olayları hem Batıda hem Doğuda artıyordu. Arnavut subaylar, Arnavutluk'ta çatışmak için kaçıyorlardı", Jehuda L. Wallach, *Bir Askeri Yardımın Anatomisi*, s. 103.

sınıfın ihtiyaçlarını ordunun ihtiyaçlarıyla orantılı olarak yürütmek üzere “bir takım kurum ve kuruluşların ortaya çıkması hususunu lüzumlu görmüş ve yaptığı tekliflerle bugünkü kuruluşumuzun mütenazırı olan ve ilk çekirdeğini teşkil eden Harbiye Nezareti’ne bağlı müstakil 8 inci Nakliye Şubesi ve emrinde seferi nakliye ihtiyaçlarını karşılayacak nakliye depoları ve imalathaneleri, zat işlerinde nakliye subay işlerini yürütecek bir Nakliye Zatiye Muamelatı Şubesi, her kolorduda birer numune nakliye taburu ve ayrıca rütbeli eşhas ihtiyacının kaynağı olmak üzere mühendishanede bir nakliye sınıfı ve bir de Nakliye Gedikli Erbaş Okulu¹⁰” kurulmasını sağladı.

8’nci Nakliye Şubesi ile Müfettişliğin birlikte çalışmalarının sonucunda, yükleme mevzuatı, nakliye teçhizatı, kıyafetleri ile bütün ikmal birliklerine ait (ekmekçi kolları, sıhhiye bölükleri, kasap müfrezeleri, cephane ve erzak kolları bunların arabalı ve mekharili kısımları) malzemenin toplu dağıtımını ve numuneye uygun dağıtımını ile imalat gibi işleri başarı ile tamamlanmaya başladı. Bu işleri yürütmek ve bir faaliyet merkezi olmak üzere Umum Müfettişlik emrinde Yıldız’da bir Nakliye Nümune Taburu kuruldu.¹¹

Müfettişi Umumilik Karargâhı (1911)

Umum Müfettişliği; Umum Müfettişi Pişof, Erkânı Harp Binbaşı Rıza, Yarbay Kazım, Binbaşı Sabri, Yüzbaşı Şevki, Tercüman Yüzbaşı Salih, Alman Yüzbaşı Butsov, Yüzbaşı Funt ile bir takım zevat oluşturuyordu. Yapılan işlerde Pişof’un kıt’acılık ve Türk subaylarının erkânı harbiye ve ikmal konularında başarılı katkıları oldu.¹² Zamanın gelişen muharebelerinde nakliye sınıfının önemine inanan Umum Müfettişi Kaymakam Pişof 5 Nisan 1327 (18 Nisan 1911) ve 12 numaralı, Nakliye ile ilgili Topçu Dairesi Riyaset-

¹⁰ Topçu ve Nakliye Okulu Tarihçesi, s. 104-105.

¹¹ Topçu ve Nakliye Okulu Tarihçesi, s. 105; Mahmut Muhtar Paşa, “Ruzname-i Harp (Balkan Savaşı Günlüğü), Üçüncü Kolordu ve İkinci Şark Ordusunun Muhaberatı”, *Rumeli’yi Neden Kaybettik*, (İstanbul: Örgün Yayınevi, 2007), s. 60.

¹² Topçu ve Nakliye Okulu Tarihçesi, s. 105-106.

i Celilesi'ne göndermiş olduğu yazısında bu konudan bahsederken geçmiş savaşlara da atıflarda bulunmuş, daha sonra nakliye subaylarında bulunması gereken niteliklerden de bahsetmiştir. Sevk ve idare ile fenni hizmet ihtiyacını tanımlayan nitelikler eğitim ihtiyacını belirlemek açısından önem arz etmektedir.¹³ Bundan sonra mevcut nakliye subay ve astsubaylarının niteliklerinden bahseden Kaymakam Pişof, ulaştırma sınıfı subaylarının da diğer sınıf subayları gibi madden, manen ve fikren güçlü bir şekilde yetiştirilmesi gerektiğini ifade ederek şu şekilde devam etmektedir:

“Maddi, manevi ve akli noksanlar dolayısıyla nakliyeye verilen zabitan küçük zabitan ve efradın tamamıyla çıkarılması icap eder. İşte bundan dolayı kıtaatın münazarası ve aynı zamanda kıymeti dâhiliyesi azrar (zararlar, kayıplar) edilmiş olur. Küçük zabitan dahi aynı şerait dâhilinde yetiştirilmiyor. Nezaretçe efradın yetiştirilmesine suret-i mahsusada ehemmiyet verilmelidir. Zira bunlar harbde müstakilen hareket ve küçük zabitanın noksanı ikmal edeceklerdir. ...Buradan mevcut iki nakliye taburu zabitanının ahvali hazırası bervechi atidir: Çoğunluğun okuyup yazmaları yoktur. Okuyup yazma bilenler yüzbaşılığa kadar Harbiye Nezareti yahud elbise anbarında yazıcılıkla imrar-ı evkat (vakit geçirme) etmişlerdir. Binanaleyh bir tecrübeyi askeriyeleri yok ve gayet basit bir talim haberini vermekten acizdirler. Zabitanın hususıyla mülazımı sanilerin seniyy (yüksek, yüce[yaşları?]) pek geçkindir. Bu noktayı nazardan kıtaat başında hidemata elverişli değildirlen. Bu zabitan ile nakliye kıtaatını talim ve terbiye etmek gayri kabildir. Bu hususatın 22 Mart 327 tarihli ve 10 numaralı layihama Birinci Kolordu Kumandanı Zeki Paşa hazretlerine arz etmiştim. Tekrar istirahat ederim Umum Nakliye Taburlarına bilhassa Numune Nakliye Taburuna tayin olunacak zabitan elverişli, muktedir genç olsun. Erkan-ı Harbiye-i Umumiye teşkilat hakkındaki layihamı kabul etti. Harbiye Nazırı Paşa hazretlerinin muvaffakiyetlerine iktiran

¹³ “Hususat-ı Fenniye Cihetiyle: i. Kendi kolunun devamlı bir yürüyüşü tahammül kabiliyetinde bulundurmak, ahvali müşkilede fena havalarda ve fena yollar üzerinde dahi bu kabiliyetin muhafaza olunması, ii. Kıtaatı kıta'ın harbde kabili isti'mal (kullanma) bir halde ve tamam olarak teslim edilmesi icap eden her türlü levazımı harbiyeyi muvafık surette idare ve muntazamen hesap etmeli, mesuliyet-i azamiyesinin deruhte edilmesi, iii. Tevzi mahallinin doğru olarak tayin ve tanzimi, erzak kollarının ve kıtaatın erzak arabalarının tabiye, arazi ve tesirat-ı havaiye nokta-i nazarından icap eden mahalde ameli bir surette tertibi. Tabiye Noktayı Nazarından: i. Hatta kıtaatı faikaya (=fevkinde, üstünde olan) karşı bile taht-ı kumandasında bulunan zayıf kıtaatla keşfi emniyet hidematının ifası, ii. Ahvali muharebenin tebdilatı atisinden veyahut herhangi bir sebep ...?....emirlerin düçarı müşkülât veyahut tevkife uğradığı takdirde faaliyeti zatiye ile hareket ederek kıtaatın işesini maksada muvafık bir surette temin etmek.” ATASE Arşivi Kls. 64, Dos. 52, Fih. 001.

(yakınına gelme) eyledi. Bu teşkilata nazaran yüz nefer ve iki yüz otuz iki beygir noksan olmakla beraber lazım olan esliha (silahlar), koşum ve efradın talimi için arabalar yoktur. Silahen Almanya'da olduğu gibi karabiniyye ve kılıç olarak eğer mümkün ise oturarak arabacılık edeceklere revolver verilmesini istirham ederim çünkü araba üzerinde kılıç esnayı harekette bir mani teşkil eder. Kollara refakat eden nakliye nezaretçi efradı keşifiyat ile de meşgul olacaklar ve kendileri müdafaaya bizzat mecbur kalacaklardır. Binanaleyh hayvan üzerinde harekete mani olmayacak bir silah lazımdır. Bu da karabiniyyedir. Nakliye efradının yetiştirilmesi için Yıldız'da yapılacak kışlanın inşaatına henüz başlanmamıştır.”¹⁴

Kaymakam Pişof mütakiben 21 Kânunusani 327 (3 Şubat 1912) tarihinde Topçu Dairesi Riyaseti'ne Ulaştırma Teşkilatı'nın yapılandırılması ile ilgili değerlendirmelerini iletmiştir.¹⁵ Nakliye sınıfının “hamaliyeye memur olmayıp müstakil bir sınıf” olduğu konusunda anlayış geliştirmeye çalışan Kaymakam Pişof, diğer dairelerin nakliye sınıfı ile ilgili konulardaki müdahalelerinden de şikâyetlerde bulunmuştur.¹⁶ Pişof'un teklif ettiği değerlendirilen nakliye taburunun tabur komutanı binbaşı dâhil karargâh kadrosu 27 personelden oluşmaktadır.¹⁷ Müstakil nakliye bölük karargâhı, bölük komutanı hariç olmak üzere bir baytar yüzbaşı ile birlikte toplam 10 kişidir.¹⁸ Bir nakliye bölüğünün bölük komutanı Yüzbaşı dâhil kadrosu 115 personelden oluşmaktadır.¹⁹ Nakliye sınıfı zabitanı yetiştirmek üzere teşkili kararlaştırılan Nakliye Mektebi hakkında nizamname layihası 12 Temmuz 1912'de onaylanmıştır.²⁰ 6 Mayıs 1329 (19 Mayıs 1913) Başkumandanlık Vekâleti'nden Harbiye Nezareti'ne ulaşan tahriratta Kaymakam Pişof'un Balkan Harbi'nde nakliye hizmetlerine ilişkin değerlendirmeleri yer almıştır. Başkomutan Vekili Ahmet Arif rapora eklediği üst yazıda, kendisinin de Kaymakam Pişof'un değerlendirmelerine katıldığını ayrıca barış anlaşmasını müteakiben Yıldız'da teklif edilen Nakliye Mektebi'nin açılmasının lüzumunu ifade edilmektedir.²¹

¹⁴ ATASE Arşivi Kls. 64, Dos. 52, Fih. 001-01.

¹⁵ ATASE Arşivi Kls. 64, Dos. 52, Fih. 001-02.

¹⁶ ATASE Arşivi Kls. 64, Dos. 52, Fih. 001-02a.

¹⁷ ATASE Arşivi Kls. 64, Dos. 52, Fih. 001-03.

¹⁸ ATASE Arşivi Kls. 64, Dos. 52, Fih. 001-04.

¹⁹ ATASE Arşivi Kls. 64, Dos. 52, Fih. 001-04a.

²⁰ BOA, LMMS., 153/3.

²¹ “Muharebat-ı ahirede duçar olduğumuz felaketlerin esbabından birisi de nakliye hedematının yolunda cereyan etmemesidir. Askerin talim ve terbiyesi ne kadar iyi olursa olsun erzak ve cephanesi vakt-u zamanıyla yetiştirilemezse ondan ümid-i zafer beklenilemez. Bugünkü seri ateşli Harbiyeler en az zamanda pek çok cephane sarf ve istihlak ettiklerinden nakliye kıtaatının eskisine nazaran bugün daha ziyade kesbi müşkülât etmiştir. Ba-husus memleketimizde şimendifer hatlarının nedreti (=azlığı), adi, çamurlu yollar üzerinde nakliyatı

Üst yazıyı takiben rapordan Nakliye Müfettişi Pişof Bey'in, nakliye sınıfına mensup personele verilecek iyi bir eğitim ile zayıyatın azaltılabileceği kanaatinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu yöndeki değerlendirmelerine yazdığı raporlarda rastlamak mümkündür.²² Ayrıca Kaymakam Pişof Bey, yaptığı incelemelerde yük hayvanlarının da ilgisizlik ve bilgisizlikten dolayı sağlıklarını kaybettiklerini ve istifade edilemez hale geldiklerini gözlemlemiş bu hususun da eğitim ile giderilebileceğini örneklerle açıklamaya çalışmıştır.²³ Balkan Harbi'nden sonra Osmanlı ordusunda nakliyeciliğin geliştirilmesine çalışan Pişof'un, yapılan yazışmalarda özellikle Yıldız'da kurulacak Nakliye Mektebi ve Piyade zabitanının nakliyecilik konusunda yetiştirilmesi üzerinde yoğunlaştığı gözlenmektedir.²⁴ Bu kapsamda Mühendishanede (Harbiyede) bir nakliye şubesi açılır ve bu şubenin öğretiminden sorumlu olmak üzere topçu sınıfından Yüzbaşı Şevket ile teğmen Rıfkı sınıfları nakliye sınıfına dönüştürülerek görevlendirilirler. Bu sınıfta 13 subay adayı öğrenim görmektedir. Bu eğitimle eş zamanlı olarak çeşitli sınıflardan nakliye sınıfına görevlendirilen 8 subay Numune Nakliye

icra etmek mecburiyeti bizde iş bu kıtaata fazla bir dikkat ve ehemmiyet etmek lüzumunu göstermektedir. Harbin bidayetinden itibaren şimdiye kadar telef ve zayi olan hayvanat azim bir yeküne baliğ olmuştur. Bu telefat en (?) münhasıran hayvanatın iyi bakılmamasından ileri gelmiştir. Kıtaat-ı zabitanın hayvanata edilecek muamele hakkında vukuf ve malumatı pek azdır. Nakliye kıtaatı hakkında (Pişof) Bey tarafından ita kılınan takririn bir sureti lef'en takdim kılındı. Mevad-ı münderice (içinde bulunan maddeler) talimler hakkında icab edenlere tebligat ifa kılındı. Her sene piyade alaylarından birer zabıt mensup oldukları kolorduların nakliye taburlarına dört ay müddetle tayin ve idame edilerek bu hususta sahibi vukuf ve malumat zabitan yetiştirilmesi ve aylık sene için her piyade taburundan gönderilmesi münasip olur. Ancak her taburdan zabıt yerine saniyen atiyede birer kademeli çavuşa mekkâreci çavuş namıyla vakti hazaarda kadroya ithaliyle vakti seferde taburun ağırlıklarına memur edilmesi icap ile iş bu çavuş bu hizmeti layıkıyla ifa edebilmesi için müddet-i medide (uzun zaman) silahaltında kalması binaberin (bundan dolayı) zam mahsusata nail olması muktezidir(gereklidir). Şu acı tecrübelerin bir daha tekrar etmemesi ve nakliye sınıfının Avrupa Ordularında olduğu gibi yetiştirilebilmesi için akdi sulha müteakip evvelce Kaymakam (Pişof) Bey tarafından teklif edilen Yıldız'daki Nakliye Mektebi'nin muma-ileyhüm (yukarıda adı geçen) nezareti talimiyesinde bulunmak üzere küşad edilmesi muktezidir. Akdi sulhu müteakip kıtaat terhis olunan askere mektebin derhal faaliyete başlayabilmesi için bu babdaki ihrazata muma-ileyhüm teklifi veçhile hemen şimdiden ikmal edilmesi icap eder. Bu hususun bizzati takip ihzari için kendisinin ara sıra dersaadete azimetine müsaade olunmuştur. En ziyade-i ehemmiyeye haiz mezkûr Nakliye Mektebi tesisi hakkında iktizasının icrası için lazım gelenlere emir buyurulması müstedi'dir. Başkomutan Vekili Ahmet Arif", ATASE Arşivi Kls. 2, Dos. 6, Fih. 001. Derkenar olarak "Evvel emirde Yıldız'daki Mekteb nerede tesis edilmiştir? Zira zat-ı hazret Padişah Yıldız'a nakil buyuracaklardır. Bu kere Saray-ı Hümayun'a terk olunan devair dâhilinde mektep tesisi caiz olamaz. Böyle bir mâni yok ise mucibince Topçu Dairesine." ifadesi yeralmaktadır.

²² ATASE Arşivi Kls. 2, Dos. 6, Fih. 001-01.

²³ ATASE Arşivi Kls. 2, Dos. 6, Fih. 001-02.

²⁴ ATASE Arşivi Kls. 2, Dos. 6, Fih. 001-03; ATASE Arşivi Kls. 2, Dos. 6, Fih. 001-04, Fih. 001-05.

Taburu'nda gördükleri kursu müteakip ilk nakliye subayları olarak görevlerine başlamışlardır.²⁵

Birinci Dünya Savaşı başlamadan önce Harp Okulu'nda yapılan ıslahat neticesinde Harp Okulu eğitimi iki yıla indirilmiş ve bu sürenin ilk altı ayı da kıtada erlik, obaşılık ve çavuşluk görevinin fiilen icrası için birliklerde geçirilmesi esası kabul edilmiştir. Kıtalardaki bu öğrenciler *zabit namzedi* olarak adlandırılmaktadır. 10 Ekim 1914 günü Kuleli Askerî Lisesi'ni bitiren ilk nakliye zabit namzetleri birliklere sevk edilmiştir.²⁶

²⁵ “Mühendishande ilk teşkil olunan nakliye sınıfının başına topçu sınıfından Yüzbaşı Şevket(319-19) ve mülazım (teğmen) Rifki (327) getirilmiş ve sınıfları da nakliyeye tahvil olunmuştur. İlk nakliye sınıfının talebeleri: Hüsnü Harput 330-c-107, Mehmet Ziya Harput, Yusuf Ziya Van 33-c-5, Ahmet Tevfik Diyaribekir 330-c-2, Şükrü Van 330-c-8, Abbas Fazlı Bağdat, İsmail Hakkı Kayseri 330-c-10, Sadeddin kula 330-c-13, İbrahim Geylan 330-c-14, Eşref Tosya, Salih Zeki Trablusgarb, Saim Girid 330-c-7 ve Zekidir. Bu sınıf okulda yetiştirilirken diğer taraftan da numune nakliye taburunda açılan kursda muhtelif sınıflardan nakliye sınıfına geçirilen rübeli subayların nakliyecilikten yetiştirilmesi için uğraşılıyordu. Bu kurslarda yetiştirilen eşhas meyanında Tiranlı Mehmet Muhittin, Şamlı Muhittin, Sivaslı Bekir, Abdrrahman, Şevket Emin Çokultay, Harputlu Abdullah, Kazım, Ebubekir ve daha ismi zabt olunamayan bir takım zevat vardır ki cihan ve istiklal harbi nakliyeciliğinde mühim vazifeler ifa ve makamlar işgal etmişlerdir. Bu kursların yetiştirilmesinde öğretmen olarak topçu Binbaşı Hüseyin, Yüzbaşı Salih, Yüzbaşı mukbil, Yüzbaşı Selahattin, Yüzbaşı Dursun, Teğmen Mahir ve Kurmay Binbaşı Ali Rıza bulunmuşlardır. Bu çalışmalara devam ederken 1914 cihan harbine girilmiş ve kolordulara mevcut nakliye taburları derhal seferi hale sokularak nakliye katarları teşkil edilmiştir.” Topçu ve Nakliye Okulu Tarihçesi, s. 106.

²⁶ “Nakliye katarları sekiz hafif erzak kolu ve sekiz ağır erzak kolundan müteşekkildi. Ayrıca hayvan depoları, imalathaneler, cephane katarları da teşekkül etmişti. Bidayette böyle bir esasa göre kurulan nakliye ve ikmal birliklerinde memleketin değişik tabii teşkilatı ve bunun doğurduğu zaruretler ve hususiyetler karşısında değişiklikler ve hususiyetler yapılmış bazı kolordulara katarlar üçe dörde kollar da 20:30'a çıkarılmıştır. Suriye, Filistin ve Sina muntikasında muhit ve iklimle uyan develi kuruluşlar meydana getirilmiştir. Bu meyanda develi cephane, develi top kolu ile sıhhiye ve saka kolları mühim bir yer tutmuştur. Kafkas muntikasında kızakla işleyen kollar teşkil olunmuştur. Cihan harbine girilmeden askeri okullarda yapılan ıslahat eseri olara harbiye okulu iki senelik tahsile indirilmiş ve bu iki senelik tahsilin ilk altı ayı da kıt'ada erlik, obaşılık ve çavuşluk vezaifin bilamel görülmesi için birliklerde geçirilmesi esası konulmuştu. O zaman bu suretle kıt'alara veilen öğrencilere (*zabit namzedi*) denirdi. 1914 yılı 1. inci teşrin 10cu günü Kuleli askeri lisesini bitiren ilk nakliye zabit namzetleri birliklere sevk olundu. Bunlar o zaman 12 kolordudan ibaret bulunan Osmanlı Türk ordusunun ancak 1:6'ncı kolordularına verildiler. Bu sınıfta çıkan öğrenciler: Hüsameddin Dimetoka, İbrahim Kasımpaşa, İbrahim Gelibolu, İzzet Bağdad, Ziya Sarıgüzel, Mahmud Nedim Harput, Siddık Van, Abdurrahim Dağistan, Selim Pertev Kadıköy, Feridun Büyükkada, Nuri Humus, Nuri Gaziantap, İbrahim İzmir, Kasım Trablusgarp ve daha ismi hatırlanamayan dört şahıstı. Bunlar altı aylık sitajlarını bitirince okula gelip tahsillerini tamamlayacaklardı fakat cihan harbine Türkiyenin bilfiil girmesi muhtelif cephelerde yapılan muharebelerin intaç ettiği subay noksanlıkları ve bilahare de istiklal muharebesinin devamı hasebiyle sağ kalanlar ancak istiklal harbinden sonra harbiye tahsilini ikmal edebilmişlerdir.” Topçu ve Nakliye Okulu Tarihçesi, s. 107-108.

Birinci Dünya Savaşı esnasında Harbiye'nin öğretime ara vermesi nedeniyle Askerî liseleri bitirerek nakliye sınıfına ayrılan öğrencilerin muharebe bilgilerini arttırmak maksadıyla Çamlıca'da bir *Nakliye Talimgâhı* açılmıştır. “Bu talimgâh yani başlangıçtaki nakliye gedikli erbaş okulu ile müttehiden birkaç devre faaliyet gösterebilmiş ve cihan harbinin muvazzaf ve ihtiyat nakliye subay ve gedikli erbaş ihtiyacı bu kaynaklardan temin edilmek esası güdülmüştür.”²⁷ Bu talimgâhı bitirenlerden nakliye zabiti yetiştirilecekler Gedik Paşa'daki otomobil kursuna; demir yolu zabiti yetiştirilecekler de Ahırkapı'daki Şimendifer Alayına gönderilerek eğitilmişler, ardından kıtalarda göreve başlatılmışlardır.

Çamlıca Nakliye Talimgâhı

Mondros Ateşkes antlaşması sonrasında ordunun terhis ile paralel olarak İstanbul'da nakliye personeli yetiştiren kaynaklar da kapatılmıştır.

²⁷ “Cihan harbi esnasında harbiye okulu talim ve tedris hey'eti idaresi ordu ihtiyaçları için alındığından harbiye okulu tedrisatını tatil eylemiştir. Askerî liseleri bitiren, nakliye sınıfına ayrılan öğrencilerin savaşa ait bilgilerini temin için Çamlıca'da bir nakliye talimgâhı açılmıştır. Bu talimgâh yani başlangıçtaki nakliye gedikli erbaş okulu ile müttehiden birkaç devre faaliyet gösterebilmiş ve cihan harbinin muvazzaf ve ihtiyat nakliye subay ve gedikli erbaş ihtiyacı bu kaynaklardan temin edilmek esası güdülmüştür. ...Cihan harbi esnasında 1915 yılında kuleliden talimgâha verilen sınıf öğrencileri: Abdulkadir Kavak [22-331], Seyfettin Teşfikiye, Zeki Değerdar, Halit [13-N-331], Mehmet Akbıyık, Muhlis Bağdad, Arif Trabuzon, Fethi Eyüp, Suphi İstanbul, Cevded Beylerbeyil, Hasan Girid [25-N-331], Haşim Gaze [26-N-331], Hakkı Girid, Beşir Hayri Tirabulus garp [17-N-331], Arif Koska [23-N-331], Ekrem Yavedud [15-N-331], Ali Haydar İstanbul [12-N-331], Remzi, Neşet Runkale, Hüseyin Davut paşa, Yusuf İzzeddin Çengöl köy, Muammer Koçane [3-N-331], Mümtaz İstanbul [2-N-331], Şevket Çemişkezek [12-N-331], Fevzi Şam, Hasan Şam, Süleyman Yanya'dır. 1916 yılında Nakliye talimgâhına verilenler: İhsan Davud paşa, İzzet Kasım paşa [4-N-332], Ahmet Taşkasap, Hüsameddin Nablis, Avni Üsküp, Hamza Şehzade başı, Naci Teke kapu, Yahya Bağdad, Mehmed Bağdad, Faruk Fındıklı, Selahattin Altımermer, Hilmi Üsküdar, Hulusi Yanyadır. Daha varsa isimleri hatırlanamamıştır. 1917 yılında Kuleli'den Nakliye talimgâhına verilenler: İhsan Metroviçe, Danyal İzmir, Şerafeddin Kasım paşa ve daha ismi hatırlanamayan zevattır. “ Topçu ve Nakliye Okulu Tarihçesi, s. 108-109.

İstanbul'un işgalini müteakip Harp Okulu'nun da işgal edilmesi neticesinde Ankara'da subay yetiştirilmek üzere açılan talimgâhta nakliye şubesinin sorumlusu olarak Yüzbaşı Mukbil ve Teğmen İhsan görevlendirilmiştir. Bu talimgâhta öğrenim görmek üzere beş nakliye kursiyeri tespit edilmesine rağmen daha sonra nakliye talimgâh sınıfı kaldırıldığından 1918-1926 yılları arasında nakliye subay kaynağı kalmamıştır. 1926 yılında Konya'daki şoför okulu kapanarak bir nakliye zabıt okulu ve bunun yanı başına nakliye gedikli erbaş okulu açılmıştır.

“Bu okulun hey’eti idare ve talimiyesi:

Zabıt okulu müdürü: Binbaşı Mukbil

Mülhak: Yüzbaşı Teyfik

Hesap memuru: İrfan, Mecid (İrfan ayrılınca gelmiştir.)

Muallimler: Binbaşı Süleyman Sabit, Yüzbaşı Haydar, Teğmen Sırrı, Tamirci İbrahimdir.

Gedikli Okul Müdürü: Binbaşı Emin Çoğultay

Öğrencileri: Yüzbaşı İbrahim, Yüzbaşı Esad Teğmen İhsan, Teğmen Naci.

Nakliye zabıt ve gedikli erbaş okullarının vücade getirilmesinden maksad; birleştirilmiş motorlu ve canlı birliklere komuta edebilecek ve bu birlikler vesaitini ehliyetle sevk ve idare eyleyecek eşhas yetiştirmekdi.

Konya'daki subay okulu 926 yılından 928 yılına kadar iki kurs yapmış ve bu kurslara mevcut birliklerden subaylar celpolunmuşdur. Bu kursların tahsil müddeti 7 ay kadardı.

Konya'da bulunan nakliye subay ve nakliye gedikli erbaş okulları 928 yılında İstanbul'a naklolunmuşlardır.

İstanbul'da subay okulu harbiye'de fen tatbikat okulunun bir kısmında, gedikli erbaş okulu da ahır kapıda üçüncü kolordu nakliye taburunun yanı başında tedrisata başlamışlardır.

Subay okuluna Harbiye tahsilini ikmal eden ve harbi umumide birliklere verilen subaylarla ve gedikli erbaş okuluna kitalardan gönüllü eşhas toplanarak talebe temin olunuyordu.

Bu arada nakliyecilik tahsili için Avrupa'ya (evvela Lehistan, sonra Fransa'ya) Teğmen Fevzi ve Almanya'ya da Binbaşı Rıfki gönderilmişler ve gelmişlerdir.

928 yılı sonlarına doğru harbiye okulunun kifayetsizliği dolayısı ile nakliye subay okulu yeniden teşkil olunan topçu sınıf okulu ile birleştirilerek Maçka silahhanesi yanı başındaki binada topçu ve nakliye okulu açılmış ve burada tedrisata başlamışlardır. Çıkarılan sınıf okulu talimatı mucibince tedrisat iki seneye çıkarılmıştır. Fransa'dan Lekohye isminde bir mütehasıs getirilmiş ve fenni

mahiyet kesbeden nakliye sınıfı tedrisatına teknik ve fenni bilgiler ilavesile bu sınıfın ehemmiyetle münasip çalışmalara başlanmıştır.”²⁸

Mösyö Lakohiyer Efendi'nin 1924 yılında Sanayi-i Nefise Mektebi'nde daha sonra ise Nakliye Mektebi'ne motor uzmanı olarak 1932 yılında itibaren istihdam edildiğini Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi'nden takip etmek mümkündür.²⁹ Teknik ve fenni dersleri takviye maksadıyla üniversite ve mühendislik okullarından matematik, fizik, kimya ve yabancı dil dersleri için uzman öğretmenler getirilmiştir. Öğrencilerin seçiminde de liselerde matematik ve fizik ders gruplarından yüksek not alanlar tercih edilmiştir.³⁰ 1926 yılında yayınlanan Nakliye (Motorlu ve Canlı) Mektebi Talimatı'na göre okula gelen subaylara şu dersler verilmektedir³¹: Motorculuk ve Motorlu Vasıtaları İşletmek ve Tamir Etmek, Motorlu Kıtaatın Sevk ve İdaresi, Arabacılık ve Mekkârecilik, Arabalı ve Mekkâreli Kıtaatın Sevk ve İdaresi, Motorlu ve Canlı Bilumum Vasıtaların ve Kıtaların Teşkilat ve Tabiyesi ve Yürüyüş ve Seferde Geri Hidematı, Motorlu ve Canlı Bilumum Vasıtalarla Muhtelif Yollarda Nakliyat (tarihi harbe ait meselelerle dahi tevzih olunacaktır.), Elektrik, İdman (her gün bir saat olmak üzere serbest zamanda yaptırılacaktır.), Lisan (Almanca, Fransızca veya İngilizce daha önce öğretilen dillerdeki eğitimlerine devam edilecektir.), İnsan ve Hayvan Hıfzıssıhhası, Binicilik.

Fizik, Kimya Laboratuvarı

²⁸ Topçu ve Nakliye Okulu Tarihçesi, s. 110-111.

²⁹ Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi Bakanlıklararası Tayin D. Bşk.lığı'nın 03.11.1924 tarihli ve 8-29-11 yer numaralı belgesi; Adı geçen arşiv Kararlar D. Bşk.lığı 29.06.1932 tarihli ve 29-48-14 yer numaralı belgesi, Adı geçen arşiv Kararlar D. Bşk.lığı 30.09.1942 tarihli 100-86-10 yer numaralı belgesi. vb.

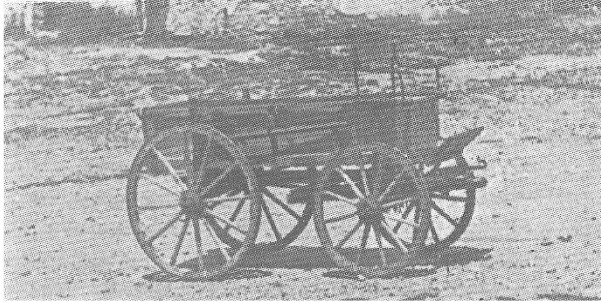
³⁰ Topçu ve Nakliye Okulu Tarihçesi, s. 111.

³¹ Nakliye (Motorlu ve Canlı) Mektebi Talimatı, (İstanbul: Askeri Matbaa, 1926), s. 7-8.

1928 senesinde yayınlanan Sınıf Mektepleri Talimatı'na göre ise iki yıl sürecek olan eğitim müddetinde Nakliye (Otomobil) Mektebinde şu dersler okutulmaktadır: Nakliye Kıtaatlarının (Motorlu ve Motorsuz) Teşkilat, Vazife ve Sureti İstihdamları, Harp Tarihi, Havaya ve Gaza Karşı Tahaffuz ve Gizleme, Ordu Teşkilatı, Nakil Vasıtalarının (Motorlu ve Motorsuz) Malzeme Teçhizatı, Bunların İstiğmal ve Hüsnu Muhafazası, Tiyaziye (matematik), Fizik ve Elektrik Tatbikatı, Makine ve Makine Tatbikatı, kimya, Motor Tekniği, İnşaat, Tesviyecilik, Marangozluk, At ve Hayvan Bilgisi, yabancı dil.³²

Talimler ve tatbikatlar ise şöyleydi: Nakil Kıtaatlarının Muharebe Malzemesi ile Talim ve Tatbikatı, Nakil Kıtaatlarıyla ve Nakil Vasıtalarıyla Talim ve Tatbikat, Binicilik, Arabacılık, Mekkariyecilik Talimleri, İdman, Spor, Eskrim.³³

Nakliye öğrenci subayları tarafından okul atölyesinde yapılan nakliye arabası

“1930 yılına kadar otomobiller üzerinde çalıştırılan nakliye öğrencilerine, bu yıldan sonra orduda topların cerri için lazım gelen motorlu vasıtalarla da talim ve tedris kabul olunmuştur. Okulun vesait kadrosuna muhtelif tipte [Katerpillar, Hanumak, Pavezi, Nuhap] traktörler verilmiş bilahare tank ve zırhlı otomobiller ilave

³² *Sınıf Mektepleri Talimatı*, (İstanbul: Askeri Matbaa, 1928), s. 71.

³³ *Sınıf Mektepleri Talimatı*, (İstanbul: Askeri Matbaa, 1928), s. 71.

*edilerek orduda piyade ve topçu birliklerinin motorleşmesi için topçu ve nakliye okuluna bağlı motor ve traktör kursu da açılmıştır...Bu kursun talim ve tedrisatı da nakliye öğretmenlerinden deruhte ve ifa olunmuştur.*³⁴

Topçu ve Nakliye Okulu 1935 yılında Maçka'dan Orhaniye'ye taşınmış 1.nci motor ve traktör kursu da burada açılmıştır.

Sonuç

Nakliye sınıfına olan ihtiyacın Kırım Harbi'nden başlayarak modern savaşlarda kullanılan seri ateşli silahların sarfiyatlarındaki artışla doğru orantılı olarak şiddetlenmesi neticesinde Osmanlı ordusunda 1881 yılından itibaren nakliye teşkilatları kurulmuştur. Buna paralel olarak bu birliklerin sevk ve idaresinde konusuna hâkim başta mütefennin subayların istihdamı gündeme gelmiş ve müteakiben Gedikli, Küçük Zabit okulları, talimgâhlar ve nihayet numune birlikleri ile nakliye kıtalarında görev yapacak ihtisas sahibi personelin yetiştirilmesine çalışmıştır.

Osmanlı ordusunda özellikle 1909 yılından itibaren yeniden yapılandırma çalışmaları içinde ulaştırma da yer almıştır. Balkan Harbi'nde çalışmalarına devam eden Alman ıslah heyetinin üyesi olan Kaymakam Pişof'un başkanlığında Osmanlı ordusunda ulaştırma hizmetlerinin önemi kavranmış ve bu konuda başta eğitim olmak üzere, konuş, teşkilat ve malzeme hususlarında önemli çalışmalara imza atılmıştır. Yapılan çalışmalar Balkan Harbi'ne yetiştirilememiş olmakla birlikte, Osmanlı ordusunun Birinci Dünya Savaşı'nda nakliye hizmetlerinde daha hazırlıklı bulunmasını sağlamıştır. Hatta Kurtuluş Savaşı dahi bu sistemden istifade etmiştir.

Sonuç olarak, tek başına bir kuvvet çarpanı olma özelliğini bünyesinde barındıran ulaştırma sınıfının yetişmiş personel ihtiyacı, tarihsel gelişim sürecinde gittikçe belirginleşmiş ve Osmanlı Devleti'nin son döneminde yapılan analizlerle netleştirilmiştir. Osmanlı'nın son döneminde başlayan okullaşma süreci her ne kadar Birinci Dünya Savaşı sırasında sekteye uğramış olsa da genç Cumhuriyetin kurucularının yaşamış oldukları muharebe tecrübelerinden istifade ile ulaştırma subayı ihtiyacını karşılamak maksadıyla modern malzemele ve teçhizat ile donatılmış, modern bir müfredat takip eden eğitim birimlerini tesis etmekte gösterdikleri inanç, azim ve kararlılık neticesinde günümüze kadar uzanan Ulaştırma Okulu kurularak faaliyetlerine başlamıştır.

³⁴ *Topçu ve Nakliye Okulu Tarihçesi*, s. 111.

ERKÂN-I HARBİYE MEKTEBİ YAVERİ MÛLÂZİM-I SÂNİSİ HÜSEYİN ARİF'E GÖRE OSMANLI ORDUSUNDA EĞİTİMİN TEMELLENDİRİLMESİ

Zeynel ÖZLÜ* - Kerim TİRYAKİ**

Giriş

Osmanlı Devleti'nde orduda modernleşme ihtiyacı 17. yüzyıl itibarıyla süregelen yenilgiler sonucunda ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla devlet adamları, askerî alanda hem kurumsal yapıyı güçlendirmek hem de teknik donanımına sahip iyi bir asker yetiştirmek amacıyla batılı tarzda yeniliklere girişmişlerdir. Özellikle Osmanlı-Rus Savaşı'ndan (1769-1773) sonra modern eğitim görmüş subay ve mühendis ihtiyacı kendini gösterdiğinden, batılı tarzda ilk defa bahriye için ilk mühendislik okulu olan Mühendishane-i Bahri-i Hümayun 1773'te açılırken, Osmanlı donanmasının öğretim kurumu olan Mühendishane-i Berr-i Hümayun 1796 yılında kurulmuştur.¹ 1834 yılında Harbiye Mektebi kurulmakla birlikte batılı tarzda subay yetiştirmeye başlanmıştır.² Askerî okullardaki değişimi etkileyen en önemli gelişme ise 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı olmuştur. Bu savaşla birlikte ordu, Fransız eğitim tarzından uzaklaştırılıp, Alman eğitim tarzıyla şekillendirilmeye çalışılacaktır. Eğitimler Alman subay ve uzmanlar tarafından verilmeye başlanmıştır.³ Böylece 1900'lü yıllar İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin politikaları bağlamında Alman nüfuzunun ön plana çıktığı bir dönem olmuştur.⁴ Dolayısıyla devlet, bu yıllarda gerek iç politikada gerekse dış politikada yaşanan bu sıkıntılı dönemde ordunun geliştirilmesi ve askerî eğitimi çalışmalarına büyük bir özen göstermiştir. Nitekim ordunun

* Prof. Dr., Gaziantep Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, zeynelozlu@hotmail.com; zozlu@gantep.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2499-4815.

** Dr., ktiryaki@windowslive.com, ORCID: 0000-0001-9896-7807.

¹ Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, (İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı, 1992), s. 25-26.

² Alaettin Avcı, *Türkiye'de Askerî Yüksek Okullar Tarihçesi*, (Ankara: Gnkur Basımevi, 1963), s. 32; Mustafa Ergün ve Tayyib Duman, "19.Yüzyılda Osmanlı Askerî Okullarının Ders Programları ve Ders Kitapları", *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı 7 (1996), s. 494-511.

³ Kemal Beydilli, "II. Abdülhamit Devrinde Gelen İlk Alman Askerî Heyeti Hakkında", *İÜEF Tarih Dergisi*, Sayı 32 (1979), s. 481-494.

⁴ Alman etkisi sadece askerî alanda olmamış sivil eğitim sahasında da görülmüştür. Konu hakkında bkz. Mustafa Gencer, *Jöntürk Modernizmi ve "Alman Ruhü" 1908-1918 Dönemi Türk-Alman İlişkileri ve Eğitim*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003).

modernleştirilmesi sürecinde askerî uzmanların da bu alana mesai harcadığı görülmüştür. Bu uzmanların gerek eserleri gerekse fikirleri vasıtasıyla bu sürece katkı sağladığı bilinmektedir. Mesela Mekteb-i Fünûn-u Harbiye-i Şahane Talim ve Terbiye Muallimlerinden Piyade Kolağası Mustafa Ragıb'ın tercüme ederek, yayınladığı piyade sınıfının eğitime dair bir eser⁵ bunlardan bir tanesidir. Dolayısıyla bu tür çalışmalar bu alanda beliren ihtiyaca binaen ortaya kaleme alınmış olup, askerî modernleşme hakkında döneme ilişkin ne gibi çalışmalar yapıldığına dair ufak da olsa bilgiler sunması açısından önem arz etmektedir. Bu bağlamda çalışmanın esasını teşkil eden *Orduda Terbiye* adlı eserin de bu minvalde hazırlandığı anlaşılmaktadır. Eserin basım tarihi olan R.1332/M.1916-17 yılı göz önüne alındığında, neşrinin de Osmanlı Devleti'nin askerî anlamda en buhranlı dönemleri yaşadığı bu süreçte gerçekleştiği görülmektedir. Erkân-ı Harbiye Mektebi Yaveri Mülâzım-ı Sânisî Hüseyin Arif Bey'in kaleme aldığı bu eserin, Osmanlı Devleti'nin Batı karşısında askerî açıdan gerileme ve bunun sonucunda alınan yenilgiler neticesinde ordunun modernleştirilmesi çalışmasında, askerinin eğitilmesi hususunda harcanan mesainin bir ürünü olduğu söylenebilir.

1. Eserin Kaleme Alınış Nedeni

Eserin yazarının; askerinin eğitime kafa yoran ve bu hususta kendini sorumlu hisseden bir zabıt olduğu anlaşılırken, yazar, bu eseri gördüğü eksiklikler üzerine kaleme aldığını ve eserinin bu alanda kendini sorumlu hissedenlere bir örnek teşkil etmesi gayesi güttüğünü aşağıdaki ifadelerle dile getirmeye çalışmıştır:

“Milleti harbe hazırlamak, talim ve terbiyesinde(eğitim) müsabaka edercesine çalışmak, orduyu, müdafaa-i milliyeyi tamamıyla idrak edebilecek ahlaki ve maddi bir kudrete mazhar kılmak. İşte vatanperver bir zabite yüklenen mühim, mühim olduğu kadar güç ve nazik vazifeler. Nizamnameler bunu birkaç kelime ile hülâsa ediyor. Nezaretin muhtelif tamimleri yalnız bazı kısımlar hakkında rehberlik vazifesini görebilir. Erbâb-ı salâhiyet ise pek az çalışmış, dinin, insanlığın, askerliğe, müdâfa-i vatan için gösterilecek fedakârlığa olan derece-i merbûtiyyeti(bağlılık derecesi) göstermeye pek az sarf-ı mesâî(çaba harcama) etmiş. Binaenaleyh şu nedret-i âsâr(nadir eserler) içerisinde pek ziyade me'yûs(ümitsiz) ve müteessir kalan ben; bu noksanın telafisine matuf olması için, bu hususta işe yarayabilecek mümkün olduğu kadar fazla âsâr(eserler) toplamaya çalıştım.

⁵ Comte de Waldersee, *Piyade Sınıfına Mahsus Dahiliye ve Seferiyeden Mevad-ı Mücmelely Havi Malumat ve Terbiye-i Askeriye*, (İstanbul: Mekteb-i Fünûn Harbiye-i Şahane Matbaası, 1307). Ayrıca eser şu makalede de ele alınmıştır: Abdullah Bayındır, “Osmanlı'da Piyade Sınıfı Askerlerin Eğitimi”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, c. 4, Sayı 3 (2018), s. 118-138.

Herhangi bir memlekete herhangi bir dine ait orduların olur ise olsun elimden geldiği kadar dikkatle tetebbu'(araştırma) ve hülâsa ve lisanımızda mevcut olanlarla mukayese ettim. Neticede güya ıslahen bu kitab ortaya çıktı. Risalede yukarıda bir zabıt için esâsâtı gösterilen şu üç gayenin temini nokta-i nazarından bölükte nefere verilebilecek olan terbiyenin neler olabileceği gösterilmeye çalışılmıştır. Ne kadar muvaffak olundu ise o kadar kârdır. Diğerleri ikmal eder. Elverir ki okunmak şerefine mazhar olsun. Ma' mafih bazı cihetlerden biraz müfid olacağını da ümid etmiyor değilim. Çünkü bu gibi şeyler de yeniden tetebbu'a başlamak ile başlanmış bir şeyin tedkik ve ıslahına çalışmak bir değildir. Bedâyette(başlangıç) böyle bir program çizmek her halde fazla zaman sarfını, fazla zahmet ihtiyârını muceb(zahmet çekmeyi gerekli kılar) olur. Nitekim ben buna maruz kaldım. Binaenaleyh arkadaşlarım da bu zahmetten kurtuldu. Şimdi onlara düşen vazife adeta bir mebde(başlangıç) teşkil eden bu esası cidden ıslah ve â'lâ etmek olacaktır. Çünkü terbiye(eğitim), sözü artık moda oldu. Birçok adamlar bir terbiyedir tutturmuşlar talime ehemmiyet vermiyorlar. Askerlik dediğiniz talimnamedeki hareketleri yapmak değil mi öyle ise zabıtın vazifesi de bunları öğretmekten ibaret olmaz mı? Öyle ise bizim için de sopadan daha iyi bir vasıta-i terbiye mi olur? Nefer tatlı sözden, uzun boylu ince nasihatlerden ne anlar? gibi mevcudiyeti bir ordu heyet-i zabitanı için şinaver(dolaşan) dedikodulara karşı bir reddiye vücuda getirilmesi lüzumu artık katidir. Bu kitab aynı zamanda böyle bir reddiye mahiyetini de haizdir. Takib edilen usulün, söylenilen şeylerin tatbiki, talimleri ihmal değil belki bilakis teshil(kolaylaştırma) edecektir. Bundan başka efrâd-ı millete bir fikir bir hiss-i milli ilka'(bırakmak) etmek için tedrisâtın heyet-i umumiyesinde vücudu elzem olan ittihad, mesleğin istihsaline çalışılan gayelerde birliğin mevcudiyeti, milletin vahdet-i terbiyesini temine memur muallim, müderris zabıt vb. gibi bilumum millet mürebileri arasında samimi bir ittihad-ı efkârın iştirâk-ı mesâ'inin lüzum-u vücudunu râiyyeye(görme) çalışacaktır. İşte kitabın tahririndeki gaye emel budur."⁶

2. Eserin Muhteviyatı

Eserin bölümlerinde; modernleşme bağlamında askerin eğitimi hususunda, zihinsel, bedeni, ahlaki, içtimaî gelişimi amacıyla ne gibi eğitimin gerek olduğunun bir değerlendirmesi yapılmıştır. Bu bağlamda bir ordu mensubu olarak vatanına hizmet edecek olan bir askerin, zihni ve ahlaki

⁶ Erkân-ı Harbiye Mektebi Yaveri Mülâzım-ı sâni Hüseyin Arif, *Orduda Terbiye*, (İstanbul: Artin Asadoryan ve Mahdumları Matbaası, 1332), s. 10-12.

meziyetlerini geliştirebilmek amacıyla gerekli olan çalışmaların ne olabileceği konusunun ilk bölümlerde yer aldığı tespit edilirken, sonraki bölümler de ise eğitim programının ne şekilde oluşturulmaya çalışıldığı ve bu programda yer alan konuların ne olduğuna yönelik konu başlıkları üzerinde durulduğu anlaşılmaktadır.

3. Eğitimin Önemi, Türleri ve Eğitimde Zabitanın Yeri

Yazar, *Zabit Mürebbi midir? Orduda Terbiyenin/Eğitimin Lüzumu var mıdır?* başlıklı bölümde bir zabitanın vazifesinin ne olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır. Hatta bu bölümde, yazarın Fransız talimnamesinden aldığı anlaşılan bir veciz ifadeye de atıf yaparak, konuya bir temel oluşturmaya çalıştığı görülmektedir. Bu alıntı şöyledir; “*Zabit, maiyyet-i efrâdının sade talim muallimi değildir. Aynı zamanda ve bilhassa mürebbisidir.*”⁷ Bu sözle yazar, bir zabitanın/subayanın askerî vazifesinin yanı sıra bir öğretmen vasfına da sahip olması gerektiğini de göstermiştir. Buradan hareketle gerek Avrupa’da gerekse Osmanlı Devleti’nde ordunun modernizasyonu döneminde nitelikli vasıflara sahip subayların yetiştirilmesine önem verildiği bilinmektedir. Mesela Avrupa’da, Prusyalı subay Karl von Clausewitz’in, üniforma uygulaması, kışla sistemi gibi çalışmalarla askerliği bir meslek haline dönüştürmesi,⁸ Osmanlı’da ise Moltke’nin, Osmanlı ordusuna dair “tahsilli subay yokluğu, haremde yetişmiş komutanlarla idare edildiği ve mevcut kuvvetler arasında bir komuta birliği olmadığı” yönünde beyanını içeren rapor ve sunduğu öneri ile duyulan ihtiyaç doğrultusunda subay yetiştirmek üzere 1836’da Mekteb-i Ulûm-u Harbiye’nin açılması çalışması bunlardan bazılarıdır.⁹ Yazar bölümde ayrıca ordu eğitimi konusunda kendi toplumuna ve askerî uzmanların iyi bir örnek teşkil etmesi bakımından Avrupa’da yürütülen konferans vb. çalışmalar ve Avrupa’daki uzmanların fikirlerini de sunmuştur. Mesela, General “Fonşimild’in” *Neferin Terbiyesi* adındaki eserinden “*Ordu, millet için bir mekteb addedilmektedir. Burada yalnız neferin talimi ile iktifa(kâfi görmemek) edilmeyip, aynı zamanda terbiyesinde(eğitiminde) haiz olduğu lüzum ve ehemmiyet nazar-ı dikkate alınmalıdır. Talim ile terbiye(eğitim) daima el ele vermeli, birlikte ilerlemelidir.*”¹⁰ şeklindeki alıntı askerî yetiştirilmesi noktasında talim ile birlikte eğitimine de büyük önem verilmesi gerektiğine dikkati çekmektedir.

⁷ Hüseyin Arif, *Orduda Terbiye*, s. 14.

⁸ Murat Belge, *Militarist Modernleşme: Almanya, Japonya ve Türkiye*, (İstanbul: İletişim Yay., 2011), s. 135.

⁹ Berna Fildiş, “Modernleşen Ordular ve Bürokraside Yüklendikleri İşlev: Osmanlı Örneği”, *Turkish Studies*, c. 13/10 (2018), s. 344.

¹⁰ Hüseyin Arif, *Orduda Terbiye*, s. 15.

Yazar, eğitim bağlamında ahlaki eğitimin de önemini vurgularken, özellikle bu konunun savaş sırasındaki zorluklara karşı askerde bir direnç yaratabileceği yönünde fikirler sunmuştur. Bu bağlamda Mareşal “Böğü” nün “*Efrâdımızın sade iyi talim görmüş olması, endahatta mahir bir nişancı, yorulmaz bir avcı bulunması maksada kifayet etmez. Efrâdın fikir ve kalblerinin ıslah ve terbiyesini düşünerek kendilerinde metin bir kudret-i ahlakiye ve maneviye tesisine gayret edilmez ise ne kadar iyi talim görmüş olurlarsa olsunlar bu evsaktan istifade mümkün olamaz. Çünkü seferin ihtiyacât ve mutalabât-ı şedidesi (yol açtığı istekler ve ihtiyaçlar) ekseriye talimden ziyade “terbiye”yi talep eder. İnsana harbte sade maddi fedakârlık kâfi değildir. Açlığa, susuzluğa, envâ-ı mehalike (farklı tehlikeler), sefaletle tahammül için büyük bir kudret-i ahlakiyeye â'lâ (yüce) bir metanet-i ruhiyeye (ruhsal dirayet) malikiyet icab eder.*”¹¹ şeklindeki sözünü naklederek, manevi eğitimin, askerın savaşma gücünü sağlayabileceği yönünde telkinlerde bulunduğu gözlenmektedir.

4. Eğitim Temellendirilmesinde Ferdî, İçtimaî ve Hukukî Boyut

Yazarın, *Tanzim Edilecek Programın Esasını Ne Teşkil Etmelidir?* başlıklı bölümde, neferin eğitim programının ne şekilde oluşturulması gerektiği yönünde temellendirme yaptığı görülmektedir. Hatta bu konuda esas sorumluların da bir önceki bölümden hareketle mülazımlar olduğunu şu şekilde ifade etmiştir; “*Efrâd ile en ziyade temasta bulunanlar, milletin ruhunu, fikrini, temayüllerini en yakından görüp anlayanlar, daha doğrusu tetebbu’ ferasetini bulanlar küçük rütbedeki zabıtlar yani yüzbaşılar, mülazımlardır. Aynı zamanda bölük efrâdının talim ve terbiyesinden nizamden mesul olanlar da yine bunlardır. Bundan dolayı bu programı da diğerleri gibi onların tertip etmeleri lazım gelir.*”¹² Bununla birlikte askerın eğitim programının aşağıda belirtilen üç ana ilke üzerinden de temellendirilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Bu üç temel ilke şunlardır:

- 1- “*Ferdi, hakiki bir “asker yapmak”;* hissiyât-ı lazıme-i askeriyeye mazhar etmek.
- 2- *Ferdin kıymet ve kudret-i ahlakiyesini ikaz etmek, tehzib (düzenlemek) ve â'lâ eylemek.*
- 3- *Hukuk ve vezâif-i şahsiyesini tanıtma ki bunlara karşı vasi’ bir dikkat ve ihtimam telkin etmek. İşte beka-yı mevcudiyetimizin muhtaç bulunduğu esbâb ve müesserât-ı muhtelifenin bir zabıte tevdi ettiği üç muhtelif hedef mesai budur.*”¹³

¹¹ Hüseyin Arif, *Orduda Terbiye*, s. 14,15.

¹² Hüseyin Arif, *Orduda Terbiye*, s. 17.

¹³ Hüseyin Arif, *Orduda Terbiye*, s. 23.

Yukarıdaki üç ana ilke üzerinden eğitim programını temellendirme düşüncesinde olan Hüseyin Arif'in, askerin eğitim esaslarının sosyolojik temellendirmesini de dikkate aldığı gözlenmektedir. Nitekim bu bağlamdaki şu düşünceleri bu temellendirmeye ışık tutmaktadır.

“...alayın bu nokta-i nazardan husûl ve teminine sarf gayret edeceği “terbiye-i umumiye” ne olabilir veya nasıl olmalıdır? evvela bunu anlayalım. Bir hükümet-i medeniyede “insaniyet” “cemiyet” ve “ordu”, biri birinden ayırt edilemez, içlerinden herhangi birinin noksan veya külli esâsât üzerine itina etmesi ile diğerlerinin mesut bir bekaya malik olması imkân haricindedir. Ordusuz bir heyet-i ictimaiye payidar olamayacağı gibi “hiss-i insaniyet” mevcut olmadıktan sonra da ne bir ordu ne de bir cemiyet beka-yı hayata malik olamaz. Hülasa her üçü müşterek bir esasa maliktirler. Bundan dolayı ben-i beşer(insanlık) de neslinin, memleketinin ve milletinin beka-yı şan ve şevketi nokta-i nazarından üç vazife ile mevzuftur ve bu itibar ile her ferd gayesi bir, fakat mahiyeti mütebeyyin(ortaya çıkan) üç şahsiyet-i maneviyeye sahiptir. Her şeyden evvel bir insan olarak doğar ve bir şahsiyet-i münferideye malik olur. Mürûr-u zaman ile muhitini ve cemiyetini düşünmeye başlar ve buna nazaran bir hatt-ı hareket takibine mecbur olur. Bunu müteakip mensup olduğu kitlenin hayat-ı hâkimiyet ve istiklaliyle alakadar olur. Yani mesuliyet-i milliyet ve maneviye altında yaşamaya mecbur bir vatandaş mertebesini bulur. En nihayet bu iştirak daha ciddi bir şekil alır. İnsan kaniyla, başıyla alakadar olmaya mecbur kalır. Yani asker olur. Vatan-i müşterekin fedakâr müdafîni(savunucuları) sırasına girer. Bundan dolayı evvela bir ferd-i içtimai, sonra bir vatandaş ve daha sonra bir asker mahiyetini iktisab etmek itibarıyla bir insanın sahip olacağı bu üç şahsiyetten en sonuncusunun yani asker ve askerlik kısmının ihzar ve â'lâsı biz zabitanın mesuliyetine yüklenen bir vazife-i mübecceledir(saygın bir vazifedir).”¹⁴

Yukarıdaki bahisten hareketle Hüseyin Arif'in bir ferdin asker olma yolunda ruhsal ve mesleki açıdan şekillendiği bu merhalelerde, bulunduğu mekân olan alayın konumunu ve emri altındaki zabitanın mesuliyeti dâhilindeki vazifesini şöyle dile getirmektedir;

“...Hakikatte de alay, bir aile veya bir mektep değil midir? Bundan dolayı bu ailenin reisi, bu mektebin mürebbisi olduğunu idrak eden bir zabite üç muhtelif mahiyeti haiz bir vazife-i terbiye(eğitim vazifesi) düşmektedir. Bu vazifeler; Ferdi hakiki bir “asker yapmak”; hissiyât-ı lazime-i askeriyeye (gerekli olan askeri duygulara) mazhar etmek.

¹⁴ Hüseyin Arif, *Orduda Terbiye*, s. 19, 20, 21.

Ferdin kıymet ve kudret-i ahlakiyesini ikaz etmek, tehzib(ıslah etme) ve â'lâ etmektir. Hukuk ve vezâif-i şahsiyesini tanıtma ki bunlara karşı vasi' bir dikkat ve ihtimam telkin etmektir. İşte beka-yı mevcudiyetin muhtaç olduğu esbâb ve müesserât-ı muhtelifenin bir zabite yüklediği üç muhtelif hedef-i mesai budur.”¹⁵

Buradan hareketle Zabite yüklenen bu mesuliyetler çerçevesinde; zabitin, askere enjekte etmeye çalıştığı bu temel prensipler doğrultusunda bir askerin vatanperverlik, sadakat duygusu, zihni ve ahlaki yapısının tekâmülü gibi hasletlerin gelişiminin sağlandığına dair tespitler eserde mevcut iken, ferdin bu meziyetlere sahip olmasıyla birlikte kendisinden başlamak üzere mensubu olduğu toplumun terakkisinin oluşumunda da mihenk taşı olduğu şu sözlerle ifade edilmiştir;

“...Terakkiyât ve tekamülât-ı ictimaiyede esas ferddir. Ferdin kıymet ve meziyet-i şahsiyesidir. Çünkü ferd insaniyetin menbaıdır. Ferdlar birleşerek bir cemiyet, bir millet, bir hükümet teşkil ederler. Bundan başka cemiyet-i beşeriyeye dinç, sağlam münevver'ül-fikr, ictimaî ve ahlaki terakkiyâta müsait bir nesil verebilmek için ilk önce heyet-i umumiye teşkil ve vücuda getiren efrâdın münferiden bunlara malik olması bu hususa hâdim(hizmet eden) ahlaki ve hükmî bir terbiye görmesi lazımdır. Ama bu gayeye vusul pek müşkül hatta müstehlidir denecek... Elbette güç fakat mazhar-ı teâlî ve terakki olmakta kolay değil oda güç.”¹⁶

Eserde, askerin, hem ferdi hem de toplumsal olarak gelişimini sağlayıcı meziyetleri bünyesinde toplaması amacıyla kendisine verilecek eğitimin önemi bu şekilde vurgulanırken, askerin fiziksel zindeliğinin korunması açısından sporun önemi ve sıhhatinin korunmasının nasıl olacağı üzerinde durulduğu anlaşılmaktadır. Hatta yazarın, bu konularda mensubu olduğu toplumu da eleştiriye tabi tuttuğu da eserin *Neferin His ve Ahlakını Tehzib ve Â'lâ Etmek* başlıklı bölümünde yer alan aşağıdaki ifadelerinde görülmektedir.

“...Yıkılması baltalanması icab eden asırda bulunduğumuzu takdir ederek gerek nefsimizin gerekse nefsimizden daha cahil daha âtil kalmış olanların en ziyade nazar-ı itibara almaları icab eden mesâil-i sıhhiyeyi ariz(geniş) ve amîk(derin) düşünelim. Tasnif edelim ve ona göre telkinâta bulunmaya el birliğiyle çalışalım. Ben kendimce suret-i katiyede anlaşılmasını zaruri gördüğüm şeyleri bir bir tadâd ediyorum:

¹⁵ Hüseyin Arif, *Orduda Terbiye*, s. 22.

¹⁶ Hüseyin Arif, *Orduda Terbiye*, s. 14, 15.

“1- Yiyecek

2- Giyecek

3- Oturacak yerin hıfzıssıhhası

4- Sâri hastalıklar ve bunların memleketimizde neden bu kadar büyük bir süratle intişar ettiklerinin sebebi bilhassa da'ül-küül, asabi hastalıklar, bel soğukluğu frengi, kolera gibi en mühim ve en kesir olan hastalıklar hakkında en sathî ve en basit tedâbir-i ibtidaîye ve ihtiyâtiye aynı zamanda neferi bu hastalıklardan fevkalade korkutacak her halde az çok söz dinlemek ihtiyacını tevliid edebilecek izahat

5- Memleketteki atalet-i umumiye hepimizdeki durgunluk, yorgunluk ve bunun tevliid ettiği mazarrât-ı sıhhiye(sıhhi rahatsızlıklar), dolayısıyla mümaresât-ı bedeniye (bedeni alıştırma) olan ihtiyac. Son kısım bilhassa büyük bir dikkat ehemmiyetle diğer bir tetkike mahiyeti haizdir. Dünyada her bir memleket muhtelif spor, jimnastik, av... kulüpleri ile dolu iken, bütün efrâd-ı millet en küçük yaştan mümaresât-ı bedeniye başlarken kura' neferi askere her türlü harekâtı yapabilecek bir terbiye-i bedeniye ile gelirken bizde her şey aksi... Ne spor terakkiyâtıyla alakadar olmuşuz ne de eski milli sporlarımızı yapmaya devam etmişiz. İhya etmekten vazgeçiyorum bari hallerini muhafaza etmiş olsa idik. Ne büyük bir bahtiyarlktı. Bundan dolayı bulunacağımız telkinât-ı terbiyeviye de bu spor ve jimnastik kısmının büyük bir ehemmiyetle takip edilmesi lazımdır.”¹⁷

Yazar, kitabın *Nefere Hukuk-u Şahsiye ve Vezâif-i ictimaiye ve Siyasiyesini Telkin* adlı bölümde bir zabitin görevleri arasında bir askere, bir birey olarak mensubu olduğu toplumun içinde bulunduğu dönem itibarıyla yaşadığı siyasi ve sosyal değişimleri, bireylerin ve toplumların birbirleriyle olan ilişkilerinde medeni kurallar çerçevesinde ilişkiler kurabilmesi yönünde telkinlerde bulunma gibi görevleri de olduğunu şu cümlelerle özetlemeye çalışmıştır;

“...Genç Osmanlılara cemiyet-i osmaniye'nin yarınki efrâd-ı muazzez yine inkılaptan evvelki kavanîn ile hâlihazırdaki kavanînin, idare-i hükümetin, tarz-ı hükümetin farklarını göstermeli iyice anlatmalıdır. İşte terbiye-i medeniye'nin de rûkn-ü esasisi(esas kuvveti) bundan ibarettir. Bütün bunları nazar-ı itibara alan mürebbi zabıt, neferine vereceği terbiye-i ictimaiye ve medeniye de sade ferdin ferde karşı medyûn(borçlu) bulunduğu vazifeleri izah ile iktifa etmeyecek bilakis daha büyük bir ehemmiyetle milletlerin bilhassa bir hükümet teşkil eden muhtelif milletlerin birbirilerine karşı medyûn buldukları

¹⁷ Hüseyin Arif, *Orduda Terbiye*, s. 40, 41.

vezâif-i ictimaiye ve insaniyeyi riayet etmeleri lazım gelen adet-ı ictimaiye ve vataniyeyi kani bulunmaları icab eden lüzum-u vifak (birleşme gereği) ve ittihadı mümkün mertebe izaha çalışarak metanet-i osmaniye'nin en büyük bir âmâl-ı müstakbeli olan "ittihad-ı anasır" gaye-i mezhebine hizmet etmiş olacaktır."¹⁸

5. Askerî Koordinasyonun Sağlanmasında Maddî ve Manevî Unsurlar

Yazarın, kitabın aslı hedefi olan askerî eğitim ve orduda yer alan sınıfların koordinasyonuna yönelik konuların yer aldığı *Terbiye-i Askeriye* adlı bölümde askere görev bilincini aşılamanın gerekliliği ve bunu sağlama adına ceza yönetiminin de zorunluluğu konusuna değindiği aşağıdaki ifadelerden anlaşılmaktadır.

"...*Talim ve terbiyeden maksad umumiyetle neferi harbe hazırlamak olduğuna nazaran evvela bir nefer harbde ne gibi hallerde bulunur? Bunu ele alalım? Baş taraflarda bundan da biraz bahsetmiş idik. Ya münferiden veya kati dâhilinde her iki hale nazaran da eğer harb eden bir adamın elinde tüfenk titrer ise ondan hayır yoktur. Böyle bir adam daima bir vesile bulup bir tarafa sıvışmaktan başka bir şey düşünmez ve ilk bulduğu fırsatta bittabi derhal firar eder. Binaenaleyh bu husus için telkinât-ı terbiyeviyeden sonra istifade edebileceğimiz vasıtayı icraiye, talimname ve nizamnamelerimizle ceza kanunnamesidir. Bunların icab ve temas eden maddelerini bütün şiddetiyle izah etmeli aynı zamanda böyle bir cezayı muceb olacak herhangi bir kabahatin en büyük bir namussuzluk olduğunu mütehemmin (kabahatli olan) artık sağ kalsa bile insan kalmayacağını tamamıyla tafsil etmek lazımdır.*"¹⁹

Görev bilincini oluşturma gayretinden sonra bir askerî sınıf üzerinden bir örnekleme ile bu bilincin pratiğe nasıl yansımaları gerektiği şu şekilde vurgulanmaya çalışılmıştır:

"...*Münferiden hareket nokta-i nazarından en ziyade ehemmiyetli bir kıymeti haiz olan kısım "keşif kolları" dır. Keşfe çıkacak bir neferin haiz bulunması lazım olan havas öyle kendiliğinden vücuda gelecek şeyler değildir. Bilhassa "bed'et- i zâtîye (hususî başlangıç), muhafaza-i metanet ve daima müstereken hareket, maksadı ve vazifenin icabını mülahaza..." cidden büyük himmetlerle vücuda gelecek şeylerdir ve bunların talime ait olan kısmından maada bir de*

¹⁸ Hüseyin Arif, *Orduda Terbiye*, s. 64.

¹⁹ Hüseyin Arif, *Orduda Terbiye*, s. 67, 68.

terbiyevi yani ahlaki ve manevi ehemmiyetleri ahlaki ve manevi büyüklükleri vardır. Makul bir itidal dâhilinde terbiye görmeyen bir neferin bu hissiyatı haiz olması ne kadar güç veya ne kadar enderdir. Binaenaleyh bütün bunlarda kendi zannımca tevsi'e(düzeltilme) layık ve muharibin evsaf-ı maneviyesini inkişaf ettirmeye sâ'i(çalışan) olan terbiye-i askeriyenin mühim bir kısmını teşkil ederler. Sonra ittihat-ı hareket, iştirak-ı mesâ'i... yine bizde olmayan şeylerdir.”²⁰

Bu bahsin son cümlesinde yer alan ittihat-ı hareket kavramından yola çıkarak ordu mensuplarının zihinsel ve hissî açıdan birliktelik ruhuna sahip olmasının önemi şu ifadelerle dile getirilmeye çalışılmıştır.

“...Ordunun heyet-i umumiyesi aynı maksad için toplanmış, aynı vazife için vücuda getirilmiştir. Binaenaleyh aynı maksada koşan ve o maksadın temininden aynı suretle mütena'im(nimetler içinde büyüyen) ve müstefid(istifade eden) hatta bahtiyar olacak olan insanlar daima el ele verirler. Nerede kaldı ki bir ordu gibi pek muallâ bir gaye-i mesude alet olan, arkasında milyonlarca vatandaşının hakk-ı saadetini taşımak gibi büyük bir bar mesuliyet altında yaşayan bir heyet askeriyeye efradı her yerden, herkesten ziyade müttehiden(birliktelik) hareket, mütekalilen(karşılıklı) muavenet etmek mecburiyetinde bulunmasınlar. Bu his bir ordunun adeta en tabi bir hasleti olmalı en küçük cüzüne en sade bir nefere varıncaya kadar birbirini gören iki askerın kalbi “acaba bir yardımda bulunabilir miyim?” endişesiyle titremelidir.”²¹

Orduda askerın sahip olması gereken bu his ve duygu birliği esasından sonra, bu hissın vatanperverlik gibi hasletleri güçlendireceği dile getirilirken, bu birliktelik fikrinin savaş halinde de kendini olumlu bir şekilde gösterebileceği “...Binaenaleyh bu suretle gerek kendisine gerekse silahına itimadı olan aynı zamanda hareket-i müştereke-i taarrûziye fikir ve hissiyle yetiştirilen bir ordu efrâdı terbiye-i mükemmele-i ahlakiyeleriyle meydan-ı harbde sükûnet, sebât ve metânetlerini muhafaza ederler.”²² şeklindeki bu ifadeyle dile getirilmiştir.

Askerın bu hasletleri bünyesinde toparlamasıyla oluşan güven ortamında askerın üstleriyle olan manevi temele dayalı birliktelik de şu anlamlı sözlerle dile getirilmiştir.

“...ve sonra kendilerini sevk ve idare eden zabitanı sever, onlar karşı metin bir itimâd-ı kalb beslerlerse daima iyi kumanda edildiklerine ve

²⁰ Hüseyin Arif, *Orduda Terbiye*, s. 68.

²¹ Hüseyin Arif, *Orduda Terbiye*, s. 69.

²² Hüseyin Arif, *Orduda Terbiye*, s. 71.

hâsil olacak neticenin her vakit en doğru en münasip olduğuna şüphe etmez körü körüne itaat ederler ki bir ordu içinde bundan büyük bir saadet olamaz. Bu sayede (harbin istilzam ettiği inzibat) bilamüşkülât (zorluk olmadan) temin ve istihsal edilmiş olur.”²³

Hüseyin Arif Bey, askerî eğitim programını bu manevî duygularla temellendirmeye çalıştıktan sonra eğitim programının içerisinde yer alması gereken prensipleri aşağıda belirtilen şekilde sıralamıştır.

- “1- Hizmet-i askeriye ve sebebi lüzumu,
- 2- Ordu: vazife-i esasiyesi (müdafa-i vatan) vazife-i maneviyesi (miletin mekteb ahlakı)
- 3- Vatanperverlik
- 4- Fezâil-i milliye-i askeriye
- 5- Muharibin kıymet-i ahlakiyesi
- 6- Her yerde ve bilhassa meydan-ı harbde ittihad ve iştirak
- 7- Fezâil-i âliye-i medeniyeden: vakar ve nefse itimad; “bizim askerimiz dünyanın en iyi askeridir.”²⁴

Yazarın, bu prensipler doğrultusunda zabitlerin üstleneceği eğitim programının başlıklarını da; *Terbiye-i askeriye, Terbiye-i ahlakiye, medeniye, ictimaiye, Hıfzıssıhha, Tarih, İktisad ve ticaret şeklinde belirlediği anlaşılmaktadır.*²⁵ Hüseyin Arif Bey, *Askerin Eğitimi* adlı bölümde sancak, alay, bölük, taarruz gibi askerî alanla ilgili kavramlar hakkında bilgiler verirken, askerlik hizmetinin ne olduğuna dair de vatanperverlik hisleriyle dolu şu tanımlamayı ve aynı zamanda bir de öz eleştiri yapmış olduğu görülmektedir.

“...Ordu ne için vücuda getirilmiştir? Hizmet-i askeriye nedir? Askerliğin büyüklüğü “gerek din gerekse medeniyet nokta-i nazarından tek mil-i milletin gaye-i emeli düşmanlara mahkûm olmadan şan-ı istiklaliyetle ferih fahur (iftihar ederek) vatanında yaşamak, yurdunu en ufak bir düşman taarruzundan bile korumak, bunun için sulh zamanı bir devre-i istirahat olmamalı, bilakis herkes bu emniyet-i temine geceli gündüzlü çalışmalı. “hazır ol cenge eğer istersek sulh-u salah” biz böyle hazırlanmadığımız için başımıza gelen felaketler son harbin memleketimize getirdiği acılar...”²⁶

Bu bölümde yine orduda yer alan sınıflara dair de bilgiler sunulmuştur. Mesela süvarilere ilişkin olarak; “*Süvari ileriden gider.*

²³ Hüseyin Arif, *Orduda Terbiye*, s. 71.

²⁴ Hüseyin Arif, *Orduda Terbiye*, s. 71, 72.

²⁵ Hüseyin Arif, *Orduda Terbiye*, s. 73.

²⁶ Hüseyin Arif, *Orduda Terbiye*, s. 77, 78.

*Düşmanı arar, bulur, keşfeder. Ordunun gözüdür. Piyade arkasından yürür, tüfengiyle, süngüsüyle düşmanı mahveder". Topçulara dair; "Topçu; büyük kaleleri tesirli ateşleriyle düşmanı zedeler. Piyadeyi himaye eder." ve sıhhiye sınıfına dair ise "sıhhiye teşkilatı; Hizmet-i sıhhiyenin lüzumu, hastalara hizmetin büyüklüğü önemlidir."*²⁷ şeklinde örneklemeler vasıtasıyla bu sınıfların ordudaki fonksiyonlarının okuyucuya aktarılmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır.

Yazar, kitabın *Terbiye-i Ahlakiye (Ahlaki Eğitim)* adlı bölümünde; insanın kendi nefesine karşı vazifeleri, insanın sağlığını muhafaza etmesi, emrâz-ı zühreviye ve alkol bağımlılığı gibi hastalıkların askerin ruhi ve bedeni sağlığı üzerindeki tesirine değinirken, bu hastalıklara maruz kalmama adına askerin sağlığını muhafaza etmesinin gerekliliği konusunu dile getirmiştir. Ayrıca aile ve çocuklarına karşı sorumluluk duygusu, ahlaki değerlerin korunmasının önemi üzerinde de durmuştur.²⁸

6. Toplumsal ve Ekonomik Gelişimde Askerin Yeri

Terbiye-i içtimaiye başlıklı bölümde; yazarın, toplumsal konularda kısa kısa pasajlarla kavramları açıklamaya çalıştığı görülürken, yapmış olduğu sosyolojik tespitlerle de askerin bulunduğu cemiyete içerisinde çağının gereklerini yerine getirebilme mezziyetlerini kazanabilmesi yönünde çaba sarf ettiği anlaşılmaktadır. Mesela her ferдин değışkenliğe ayak uydurabilmesi bağlamında bir tespitini şu şekilde dile getirerek Osmanlı toplumsal yapısının ilgili yıllardaki değışim ve gelişime karşısında geri kalmışlığına da serzenişte bulunduğu gözlenmektedir:

*"...dünya daima bizim ihtiyacımızla mütenasib tahvilata maruz kalır. Arzın bize baş ettiği şeyler her gün başka bir tekâmüle mazhar olur. Fakat biz insanlar ömrümüzün kısalığından farkına varmayız. Beşeriyet her gün değışiyor. Yeni şekiller yeni kanunlar yeni ihtiyaçlarla her gün maziden ayrılır. Bundan dolayı biz de zamana göre değışmeli terakki etmeliyiz. Esasen geri kaldık daha kalırsak halimiz bir beddir. Bugün bize düşen vazife terakkide dev adımlarla ilerlemek bizi geçenlere yetişmeye çalışmaktır."*²⁹

Medeniyet alanındaki değışimi ekonomik açıdan da değerlendirmeye tabi tutarak, geçmişten günümüze kıyaslama yoluyla şöyle ifade etmeye çalışmıştır.

²⁷ Hüseyin Arif, *Orduda Terbiye*, s. 83, 84.

²⁸ Hüseyin Arif, *Orduda Terbiye*, s. 86-88.

²⁹ Hüseyin Arif, *Orduda Terbiye*, s. 91.

“...terakkiyat-ı medeniye bugün başka şekil aldı. Eskiden olduğu gibi milletler sade harb ile emval-i ganâim ile yaşamıyor. İki büyük fark var:

“1- Her vakit toplu tüfekli harp yok, fakat daima para harbi var.

2- Buna mukabil harb olduğu vakit eskisinden daha büyük daha zararlı oluyor. Harbi kaybeden adeta mahvoluyor. Bunun için harbe iyi hazırlanmak lazım. Para ve ticaret en büyük en mühim yeri tutuyor. Hangi millet zengin ise fikren maddeten sahib-i servet ise medeni ve müterakki ise o rahat yaşamaya haklı. Çünkü kuvvetli. Bunun için paramızı dışarı vermemek, memleketimizde çıkan şeyleri idare etmek, rağbet etmek, Osmanlı bayrağı olmayan vapura binmemek, Osmanlı malı olmayan şeyi almamak, yememek içmemek...”³⁰

Bu tespitler Osmanlı toplumsal ve siyasal yapısının içinde bulunduğu siyasî ve sosyal atmosferi de özetlemiş görünüyor. Nitekim ilgili dönemde Osmanlı siyasî yapısının ekonomik alanda yerli ve millî anlayışını güçlendirme çabası içerisinde bir politika takip ettiği bilinmektedir. Ayrıca ilgili dönemde askerlerin, askerî alanın yanında siyasî alanla da ilgilendiği bir dönem olması, Hüseyin Arif Bey’i bu alanlara eğilmeye zorlamış olması tabiidir. Hüseyin Arif Bey’in aşağıdaki cümleleri de yine ilgili dönemin millî politik çizgisini aksettirmesi bakımından kayda değerdir; “...Bayrağı altında Osmanlı ülkesi içinde yaşayanların dilekleri hep birdir; ülkemizin büyümesi, sancağımızın gülmesi, vatanımızın şenlenmesi, düşmanlarımızın kahrolması... intikam...”³¹ Yazar, bu bölümde insanın üretken bir yapıda olması gerekliliğini de şu ifadeleriyle açıklamaya çalışmıştır:

“...Dünyada kadın-erkek herkesin, çalışması lazımdır. Erkekler çalışıp da kadınlar oturur ise yahut kadınlar çalışıp da erkekler oturursa olmaz. Bundan dolayı her ikisine düşen vazifeler... İşçi sanatını bilmelidir. Günde sekiz saat çalışmak lazımdır. Azı haram fazlası zarardır. İşçi sanatını aramayı bilmelidir. Bundan dolayı bu nasıl aranır. Grev ne demektir? Nasıl olmalıdır?”³²

Yazar, *Terbiye ve Medeniye* adlı bölümde mensubu olduğu devletin yani Osmanlı Devleti’nin tarihsel süreçteki yaşadığı değişimi ve içine düştüğü kötü durumdan çıkabilmesi adına askerine düşen vazifeyi aşağıda yer alan pasajda kısaca özetleyerek bu bölüme başlamıştır.

“Bizim hükümetimizin ismi “Osmanlı”dır. Çünkü hükümetimizi tesis eden ilk padişahın ismi “Sultan Osman” idi. Osmanlılar pek az iken kendi doğrulukları, yiğitlikleri, çalışkanlıkları... sayesinde dünyanın

³⁰ Hüseyin Arif, *Orduda Terbiye*, s. 92, 93.

³¹ Hüseyin Arif, *Orduda Terbiye*, s. 94.

³² Hüseyin Arif, *Orduda Terbiye*, s. 97.

en büyük bir hükümeti oldular. Fakat sonra aralarına kötülük, fesad girdi... zayıfladı küçüldüler. Eski yerlerimizden şimdi elimizde pek azı kaldı. Bu hep tembelliğimizin, cehaletimizin seiyyetidir(kötülük). Eğer çalışırsak yine alırız, yine dünyanın en büyük hükümeti oluruz. Çünkü Osmanlı askeri; cihanın en yiğit, en kahraman askeridir. Mağlup oldu ise korkaklıktan değil silahını kullanmasını, vazifesini, askerliğini iyi bilmemesindendir. Çalışır öğrenirse karşısına çıkacak kimse kalmaz. Şimdiki hudutlarımız hakiki hudutlarımız değildir. Kanımızla kırmızıya boyadığımız tuna çok uzaklarda kaldı. Eğer babalarımızın helal süt emmiş evladı olarak yaşamak ister isek eski hudutlarımızı almalıyız. Bu da doğruluk ve çalışmakla olacak. Bir memlekette her şahsa düşen ayrı bir vazife vardır. Herkesin onu bilmesi yapması yapmaya çalışması boynunun borcudur. Bazı hükümet idarelerinde bu olamaz çünkü karmakarışıktır. İstibdad vardır. Fakat biz hamdolsun inkılap yaptık memleketimize herkesin vazifesi işi belli olacak hakkı aratacak bir idare koyduk.”³³

Bu temellendirmeden sonra, medeniyet bağlamında, ferd, vatandaşlık, mahkeme, kanun vb. terimleri tanımlarken, ferdin bir birey olarak bilmesi gereken medeni hukukun ne olduğu, ferdin siyasî vazifesi, belediyeler ve hükümet modelinden bahsetmiş olduğu tespit edilmiştir.

San'at Terbiyesi başlıklı bölümde ise zabitlerin, askerlerin eğitim programı dâhilinde tarımsal ve diğer alanlara yönelik eğittikleri anlaşılmaktadır. Nitekim Tohum nedir? Ne vakit ekilmelidir? Tohumun ekileceği yere neler yapılmalıdır? Toprak nasıl beslenir, araziyi sürmek ne demektir. Ne için sürülür? gibi sorular bağlamında zirai alana dair askerlerin eğitime çalışıldığı söylenebilir. Ayrıca tavukçuluk, yumurtacılık, bağcılık vb. faaliyetler hakkında da bilgilerin kitapta yer alması bu zirai faaliyetlere dair de bir eğitim sürecinin yaşandığını bizlere düşündürmektedir. Hatta Hüseyin Arif Bey, “...biz burada tek mil gösterilecek şeyleri, yerleri bir bir sayamayız. Bu artık bulunulan şehrin bahsettiği fırsatlara tabidir. Bizce yalnız düşünecek, orada muceb-i istifade bir şey mevcut olduğu halde o sanatı kaçırmamaktır.”³⁴ şeklindeki ifadesiyle teorik bilgilerin verildiği askerlerin yaşadıkları bölgelerin özellikleri çerçevesinde ekonomik hayata katılabilmelerinin zeminin oluşturulmaya çalışıldığı söylenebilir.

³³ Hüseyin Arif, *Orduda Terbiye*, s. 97, 98.

³⁴ Hüseyin Arif, *Orduda Terbiye*, s. 106-108.

7. Eğitim Programının Uygulama Esasları

Program Alayda Nasıl Tatbik Edilmelidir? adlı bölümde ise Hüseyin Arif Bey'in, programın tatbiki konusuna eğildiği görülmektedir. Tatbik noktasında da geçmişte ve günümüzde olduğu gibi askerî eğitimin ilk verilmeye başlandığı acemilik döneminde bulunan acemi askerlerden başlanılmasının ve seviye olarak da zorlayıcı değil bilakis acemi askerin ilgi ve algı düzeyine göre basit bir şekilde verilmesinin uygun olacağı yönünde kanaatini ortaya koyduğu görülmektedir. Buna ilaveten programın pratiğe aktarılması noktasında ise çeşitli sunum yöntemlerinin kullanılması neticesinde ortaya çıkacak olan şekillenmenin eğitimin temellendirilmesi açısından daha uygun olacağını şu ifadelerle anlatmaya çalıştığı görülmektedir:

*"...bir zabite yüklenilen terbiye vazifesinin muhtelif noktalar açısından neleri içerebileceğini kısmen gösteren program nasıl tatbik edilmelidir? Şimdi de ona hazırlanmak gerekir. İlk düşünülecek şey acemilerdir. Nefer, başlangıçta ilk askere geldiği vakit her halde sonraki zamanlardan daha güç, daha geç anlar. Bundan dolayı biz de işe ilk önce gayet sathî olarak başlamalıyız. Sözlerimizin esasını en ziyade onu alakadar edecek şeyler, mesela dine temas edenler teşkil etmeli. Fakat bunlara neferin zihnini açabilecek bir mahiyet vermeye çalışılmalıdır. Bunun için muhtelif usuller vardır: Mesela, konferans şeklinde anlatmak, ders vermek sonra sual-cevab etmek, hikâye tarzında anlatmak... fakat bunların ne hepsi muvafıktır ne de muvafık değildir. Çünkü bir defa programın ekseri maddelerinin talepleri ile âlimler arasında bir rabita vardır. Bundan dolayı bu gözetilerek bir kısmı talimhane meydanlarında yapılacak ihtarlarla temin edilmekle veya hiç olmazsa uyandırılmaya gayret edilmelidir."*³⁵

Eğitimin acemi efrâdın seviyesi bağlamında gayet sathî ve anlaşılır olması, ayrıca efrada aktarımda da çeşitli yöntemlerin kullanılması sırasında ise diğer bir konunun aktarımı yapan zabitlerin efradın anlayabileceği tarzda bir lisan kullanmaları hususuna dikkati çeken Hüseyin Arif bu konuya dair görüşlerini de şu şekilde ifade etmeye çalışmıştır:

"... Fakat teknil telkinler ve izahatın yapılması için kullanılacak lisana da son derece dikkat etmek lazımdır. Lisan en kötü bir neferin anlayacağı, hoşuna gideceği kadar sade olmakla beraber nispeten zeki, açık göz olanları güldürmeyecek kadar da doğru ve değerli olmalıdır. Bununla birlikte bu derece zeki efrâda da maa-t-teessüf pek

³⁵ Hüseyin Arif, *Orduda Terbiye*, s. 109-110.

az tesadüf edileceğinden, nazar-ı itibara alınacak kısım her halde efrâd arasında haiz ekseriyet olan tabakadır.”³⁶

Yazar lisan ile birlikte anlatım yönteminin önemini ve konunun güncel olaylar, misaller ile ilişkilendirilerek daha somut bir halde aktarılmasının nefer için daha anlaşılır olabileceğini şu cümlelerle ifade etmiştir:

“...Sonra söylenecek sözlerin sade ciddi bir ders mahiyetini haiz olması, zabıt efendinin bir saat mütemadiyen konuşması maksadı temin etmez. O çok şey söyler, fakat bazıları hiç bir şey anlamamış olur. Bunun için bir ders mahiyetinden ziyade arkadaşçasına yapılan bir musahabe(sohbet) şekli vermek, hiç bir vakit yarım saatten fazla uzun sürdürmemek, efrâdın canını sıkmamak, bilakis hayat-ı umumiyede alakadar olacağı mesâil(meseleler) ve şununata(talepler) temas ettirerekten nazar-ı dikkatini celb etmek gerekir.”³⁷

Mesela burada bahsedilen yöntemler günümüzde dahi bir mürebbinin eğitim formasyonu gelişimi açısından, günümüz eğitim anlayışının da içerisinde yer alan en önemli noktalardan birisidir. Hüseyin Arif Bey yine günümüz pedagojik anlayışı düzleminde nefere verilecek dersler esnasında sadece ders verilmekle kalmayıp, çeşitli sanatsal etkinliklerle, neferin derslerdeki sıkılğanlığının önüne geçilmesini öngören bir değerlendirmesini şu şekilde ifade etmiştir:

“...Kendi mesaimizi kolaylaştırabilecek bazı şeyleri efrâdın kendileri bizzat hazırlayabilir. Musikinin, biraz maskaralığın, insanı güldürecek sözlerin, işlerin efrâd nazarında büyük bir ehemmiyeti vardır. Hâlbuki her durumda bir bölük efrâdı arasında da davul, zurna veya bağlama, gırnata çalacak biraz düzgün türkü söyleyebilecek birkaç kişi muhakkak çıkar. Bunlar az himmetle yola gelebilir. Bu sayede her dersin sonunda onların ruhunu, fikrini tamamıyla derslere, dersanelere raptedebilecek veya musahebe(sohbet) koşarak getirecek(eğlentiler) verebilirler. Sonra resim ve şekil gösterebilmenin fevkalade ehemmiyeti vardır. Fakat yazık ki biz de henüz bunun kıymeti takdir edilmediğinden, ortada pek az âsâr vardır. Hâlbuki bu pek ziyade taammüm(umumilik) etmelidir. Bir harbin muhtelif safahatını, eski Osmanlı hücumlarını, Plevne Muharebelerini, Balkan fecâatini gösteren resimlerin bu zamanlara ait verilen izahat esnasında efrâda gösterilmesi bir müddet ellerinde

³⁶ Hüseyin Arif, *Orduda Terbiye*, s. 110.

³⁷ Hüseyin Arif, *Orduda Terbiye*, s. 110, 111.

kalması, hatta koşullara mümkünse böyle tablolar tedarikiyle asılması çok büyük faydalar temin edebilir.”³⁸

Bu nevi sanatsal etkinliklerle askerinin, psikolojik durumunu rahatlatma amacıyla bu tür fikirleri sunan yazar ayrıca sinematograf(film gösterimi) üzerinde de durarak görsel bir sanat dalı olan sinematografi vasıtasıyla askerinin eğitilmesi aşamasının daha ileri bir düzeye çıkarılabileceğini, ayrıca bu teknolojiyle farklı alanlarda eğitici filmlerin de izlettirilmesi yoluyla askerinin daha iyi yetişmesinin mümkün olabileceğini şu ifadelerle anlatmaya çalışmıştır:

“...Bugün sair memleketlerde(resim ve musikiden alınacak istifadeler tamamıyla temin olunduğundan en büyük ehemmiyet sinematografilere verilir. Hemen her mühim garnizonda bir askeri sinematograf tesisine veya umumi sinematograflar askerinin sık sık götürülmesine gayret edilmelidir. Çünkü sinematograf, her dem neferin dikkatini tamamıyla celb ettikten başka verilen dersin tekmil safahatında gösterilmiş olur. Bir eski vesait ile sürülmüş tarlanın hali, sahiplerinin zahmeti bir de yeni âlât, vesait ile yapılan ziraatın sürat ve fezyi gösterilir. Aynı zamanda icap eden izahatta verilirse ne kadar çok istifade edilmiş olur. Çünkü ehemmiyetsiz görülen bu gibi şeylerden müteessir olmayacak, fikrinde dimağında bir eser intibah kılmayacak, bir nefer acaba tasavvur olunabilir mi? Fakat maa-teessüf biz bu hususta da çok geriyiz. Sinematografin bol ve ucuz olduğu yerlerde bile efrâdı götürmeyi hiç düşünmüyoruz. Hâlbuki bir çok şeylerde hemen memleketimizin ekseri taraflarında da zaten yok. Bundan dolayı bu mühim aletten hemen hiç istifade edilemiyor. Bunun yerini hiç olmazsa şimdilik(resim ile tutmaya çalışmalı işimize yarayacak tablolar tedarik etmeye, vücuda getirmeye, hatta getirmeye çalışmalıdır.”³⁹

Son olarak uygulanacak olan eğitim programının zamansal çizelgesini oluşturmaya çalıştığını, programın temel prensibini ortaya koyarak, kitabının eğitim programına yönelik temel gayesinin ne olduğunu Hüseyin Arif Bey, şu ifadeleriyle dile getirmeye çalışmıştır:

“...Bundan dolayı buraya kadar bast(genişletme) ve temhid(yayma) ettiğimiz şu muhtelif eşkâl ve mütalaaalara nazaran heyet-i umumiyesi kararlaştırılan terbiye programı da talim için yapılan programla mütenasiben senenin on iki ayına göre taksim edilmeli ve bu da ay, hafta, gün cetvellerine tefrik edilerek tatbikine çalışılmalıdır. Yalnız esas daima kolaydan sathî şeylerden başlayıp güce ve mürekkebe

³⁸ Hüseyin Arif, *Orduda Terbiye*, s. 112.

³⁹ Hüseyin Arif, *Orduda Terbiye*, s. 112, 113.

doğru yürümektir. Çok sevmek hevesine düşmekten ziyade efradın teyakkuz ve intibahı ile mütenasip mühim şeyleri bulup intihab ederek bundan bir ayın programına çok değil az bir şey dâhil etmek fakat onu tamamıyla kafalarına yerleştirmeye çalışmak daha faydalıdır.”⁴⁰

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde içinde bulunduğu siyasî, ekonomik ve askerî buhranlar neticesinde uygulamaya koyduğu batılılaşma faaliyetleri çerçevesinde, askerî yapının ve askerinin modern bir hale dönüştürülmesi çabası devlet politikasında önemli bir yer işgal etmiştir. İncelemeye alınan Orduda Terbiye adlı eserin de bu çabanın bir semeresi olduğu aşikârdır. Şöyle ki bu eser, Osmanlı'nın son döneminde askerî bir kurum olarak önemli bir yeri olan Erkân-ı Harbiye Mektebi'nin bir subayının batıdaki askerî yapının dönüşümüyle kendi askerî yapısının durumunu kıyaslaması neticesinde ortaya çıkmıştır. Yazarın eserin önsöz ve giriş bölümünde bu konuya dair olan mülahazaları bunu kanıtlamaktadır.

Yazarın eserinde ortaya konmaya çalışılan diğer temel prensiplerin, yine bir subayın kendi döneminin askerî, sosyal ve siyasî yapısını iyi okuduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Nitekim eğitim programında askere, dönem şartları içerisinde modernliğin gerektirdiği sosyal, hukuki ve siyasî alanlara dair birçok konunun öğretilmesinin gerekliliği üzerinde durduğu görülmüştür. Bununla birlikte millî ve manevî duyguların da enjekte edilmesinin lüzumu üzerinde durduğu anlaşılmıştır. Eğitim programının askerî alana dair teknik donanıma sahip askerî birimlerin oluşturulması çabası içerisinde olması gerektiği vurgulanırken, askerî birimlerin hakkında bilgiler de sunulmaya çalışılmıştır. Sonuç olarak bu eser, ilgili dönemde Osmanlı Devleti'nin askerî alandaki modernizasyon çalışmalarının ne olduğu, ne şekilde icra edilmeye çalışıldığı ve devletin ve bu konuya dair uzmanların bu alandaki çalışmalara ne kadar ciddi bir yaklaşım sergilediklerini ortaya koymuştur.

⁴⁰ Hüseyin Arif, *Orduda Terbiye*, s. 118.

GEÇ OSMANLI ORDUSUNDA AT VE SÜVARİ EĞİTİMİNE BATI ETKİSİ; *REMONT*

Cevat ŞAYİN*

“*Attan inmeyesüz!*”

I. Murat

Şehit Osmanlı Padişahı I. Murat'ın son sözü ve vasiyeti olan *Attan inmeyesüz* emri dar anlamda bir güvenlik mülahazası olarak geniş mana da ise kadim Türk stratejik tavrı olan asimetriye işaret olarak yorumlanabilir. Türklerin batıya göçlerini ve yurt tutmalarını sağlayan zaferleri yerleşiklerin ordularına karşı hafif süvari kuvvetleri ile uyguladıkları *mesafeli muharebe* stratejisi ile ulaştıkları asimetri¹ ile mümkün olmuştur. Türk ordularını zafere götüren galib amil tirkeş hafif süvari kuvvetlerinin ayırt edici özellikleri kısa ve güçlü yayları, dayanıklı ve kanaatkâr bargirleri ve bunları kullanan ve idare eden cesur ve canbaz süvarileridir. Bu sistemin en hassas halkasını görece çok daha kısa ömürlü ve fakat pahalı olan at ile at üretimi ve bargir yetiştirilmesi süreci oluşturuyordu. Osmanlı ordusunun kronik sorunlarından biri belki de en önemlisi olan düzenli, sürdürülebilir ve ekonomik at temini her zaman yöneticileri arayışlara yöneltmiştir.

Devlet-i Aliyye'nin büyümesine koşturarak artan masrafların karşılanabilmesi amacıyla vergi tarhi için tarıma açılan topraklar öncelikle ve özellikle sulak ve verimli otlak ve meraları daraltmış² gerek has gerek dirlik gerekse ocaklık hayvanat ocaklarının³ küçülmesine ve verimsizleşmesine

* Dr., (E) Alb, Milli Savunma Üniversitesi Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, sayincevat@gmail.com.

¹ Cevat Şayin, “Türk Askerî Düşüncesi Geleneği”, *Hunlardan Günümüze Türk Askerî Kültürü*, ed. A.Sefa Özkaya, (İstanbul: Kronik Kitap, 2019), s. 600-607.

² Yaya çiftlikleri has yerlerde 60 dönüm edna yerlerde 120 dönüm be-gayet edna yerlerde 150 dönüm ve yıllık hasılları 100-300 akçe iken müsellemler çiftliklerinin 90- 700 genellikle 150 dönüm yıllık hasıllarının ise 300-600 akçe olduğu görülmüştür. Ayrıntısı için bkz. Halime Doğru, *Osmanlı İmparatorluğunda Yay-Müsellemler-Taycı Teşkilatı*, (İstanbul: Eren Yayıncılık, 1990), s. 59, 118, Turan Gökçe, “XV-XVI. Yüzyıllarda Uşak Kazası Piyade ve Müsellemler Teşkilatı”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Sayı IV (2000), s. 119.

³ Selçukludan Osmanlıya tevarüs eden ve yılda iki bargir vermekle yükümlü bir kul'luk at çiftliğinde 1 Müsellemler ile 2-7 arasında yamak yarım Öğret yani 4-5 Yund 4-5 Kulun, 3-4 Sıp, 2-3, Kunan, 2-3 Dunan 4-5 bargir toplam 20-25 civarında ata bakmakla görevli. Ayrıntısı için bkz. Turan Gökçe, “XV-XVI. Yüzyıllarda Uşak Kazası Piyade ve Müsellemler Teşkilatı”, s. 113, Faruk Sümer, *Türklerde Atçılık ve Binicilik*, (İstanbul: Türk Dünyası Araştırma Vakfı, 1983),

neden olmuş,⁴ daha 16. yüzyılda bargir temininde sorunlar yaşanmıştır. Devlet-i Aliyye coğrafyasına dağılmış bir şekilde 19 bölgede faaliyet gösteren hayvanat ocakları⁵ yaya ve müselleme teşkilatının 1598’de kapatılmasıyla yerel yönetici ve zaimlerin kontrolüne geçmiş bir zamanlar 40000 atlı çıkaran tımarlı sipahilerin mevcudu 17. yüzyıl başında 7000-8000’lere düşmüştür.⁶ Böylece günümüze kadar devam eden at ithalatı başlamıştır.

Bidayette pek dikkat çekmeyen fakat iskân politikaları ile yerleşik düzene geçen nüfusa koşturular olarak artan son yüzyılda ise göze batan seyis, nalbant, süvari ihtiyacı hem daha önce defalarca denenmiş ithalat ve müteahhit uygulamalarının başarısızlığı hem de batı tipi eğitim kurumlarında yetişen askerî ve siyasî idarecilerin etkisi ile birleşen Kırım Savaşı tecrübeleri batıdan bu ihtiyaçlara cevap verebilecek bir kurumun ithalini gündeme taşımıştır. Napolyon savaşları ile öğrenilen kesin sonuçlu muharebeden önce işba noktasını geçenin mağlup olacağı gerçeğini dikkate alan karar vericilerin geliştirdiği çözüm, birliklerin her muharebeden sonra eksilen asker, hayvan ve teçhizatının bütünlenmesi için teşkilatlara *Depo* ve *Remont* teşkilleri eklemek olmuştur. Zorunlu askerlik uygulamaları ile orduların artan büyüklüklerinin taşınamaz hale gelmesiyle icat edilen seferde kurulacak ihtiyat birliklerinin kısa sürede muharebeye hazır hale getirecek eğitimleri vermek de bu kurumların görevi olmuş, böylece önemleri daha da artmıştır.

Bu çalışma ile *Remont* kavramı ve kurumunu tanıtmak için keşif ve betimleme yöntemi izlenerek, dünyadaki ve Osmanlı ordusundaki gelişimi izlenmeye ve etkileri ortaya konmaya çalışılacaktır. At yetiştiriciliği ve eğitimi birbirlerinden kesin sınırlar ile ayrılamayacak kadar girift bir alan olması nedeniyle çalışmada biasa düşmemek için at yetiştirmeye müteallik hususlar mümkün olduğunca eğitimle ilişkisi ayrılmayan yerler haricinde kapsam dışında tutulmaya çalışılacaktır. At hidrokarbon öncesi çağın en büyük ve en yaygın endüstrisinin doğrudan ve dolaylı olarak varlık sebebidir. Sadece İstabl-ı Amire’de doğrudan at ile ilgili 20’den fazla meslek mensubu 3300’den fazla kişi görev yapmaktaydı.⁷ Hayvanat ocaklarının zayıflamasına koşturular olarak özellikle doğrudan ata bağlı meslekler de cazibesini yitirmiş ve 20. yüzyıla geldiğinde bırakın takım düzmeyi at nallayacak nalbant bile bulunamaz hale gelmiştir.⁸

s. 6, Ferid Ali Zemmet Eş-Şeyh Hasan Er-Raşidî, *Kitab-ı Tercüman-i Türki ve Arabî*, (İstanbul: Matbaatu’l Vataniyye, 1290), s. 4.

⁴ Halime Doğru, *Osmanlı İmparatorluğunda Yay-Müselleme-Taycı Teşkilatı*, s. 50-51

⁵ İhsan Abidin, *Osmanlı Atları*, (İstanbul: Matbaa-ı Amire, 1917), s. 5

⁶ Halime Doğru, *Osmanlı İmparatorluğunda Yay-Müselleme-Taycı Teşkilatı*, s. 50-54

⁷ İbrahim Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinde Saray Teşkilatı*, (Ankara: TTK, 1988), s. 488-500.

⁸ Kamil Yüce Oral, “Konya Nalbant Okulu’nda Gâzi Mustafa Kemal’in Katıldığı Bir Diploma Töreni”, *Z Dergisi*, Sayı 3 (Güz 2018), s. 307.

Vakayı Hayriye ile hızlanan batı etkisi Tanzimat ile doruğa çıkmış *ocak* sisteminden *kura*'ya geçilerek profesyonel askerlik sistemi zorunlu askerliğe dönüştürülmüş trajik eylemlere sahne olan bu reaktif süreçte radikal gelişmeler ile geriye döndürülemez bir hal almıştır. Kırım Savaşı hazırlıkları kapsamında yapılan planlamalarda 10240 süvarinin Rumeli'de, 1700'nün İstanbul'da, 5000'nin ise Anadolu'da toplanması öngörülmesine rağmen ne zabıt, ne nefer ne de at bulunamadığından ancak 8000 süvarilik adeta *başıbozuk* bir kuvvet çıkarılabılmış, müttefik orduların hayvan ihtiyacının karşılanması yükümlülüğü için tuzu biberi olmuştur.⁹ Bu kadar küçük bir süvari kuvvetinin bile toplanması, nakliyesi, iskân, ibade ve iaşesi adeta Devlet-i Aliyye'nin boyunu aşmıştır.

Machiavelli'nin önerdiği vatandaş ordusu¹⁰ Fransız İhtilali ile vücut bulmuş, her millet ve devletten seferber edilen milyonlarca asker ile oluşturulan devasa ordular ile Avrupa çeyrek asır koalisyon savaşlarına sahne olmuştur. Bu savaşların siyasî sonuç ve etkileri gibi askerî sonuç ve etkileri de aradan geçen zamana ve yaşanan savaşlara rağmen hala güncelliğini devam ettirmektedir. Bu sürecin şüphesiz en etkili aktörü Napolyon'dur ama zaferlerinden ziyade yenilgileri daha öğretici olmuştur. Moskova seferi bu konuda en dikkat çeken olaydır. Napolyon komutası altında toplanan koalisyon savaşlarının son derece tecrübeli ve maharetli askerleri; ezici nicelikte olmalarına, karşılarına çıkan tüm Rus kuvvetlerine son ana kadar galebe çalmalarına ve Moskova'yı bile ele geçirmelerine rağmen zafere ulaşamamışlardı.¹¹ Bu durumu Clausewitz daha sonra *kesin sonuçlu muharebe* kavramı ile doktrine edecek ve kuvvetlerin bu zaman ve yere kadar muhafazası ve buraya teksifinin savaşın sonucunu belirleyeceğini öngörecektir.¹² Böylece Napolyon'un Rusları kesin sonuçlu bir muharebeye tutuşmaya icbar edemediği için geçen zaman içinde kuvvetlerinin yaşanan sonuçsuz başarılı muharebelere rağmen *sürtünme* etkisiyle eridiği anlaşılmıştır. Öyle ise savaşan taraflar kesin sonuçlu muharebeden önce işba noktasını aşmamalı bu ana kadar kuvvetlerini zinde olarak muhafaza etmeli ve buraya teksif etmelidir. Savaşın birden çok yer ve zamanda aynı anda ve/veya ardışık olarak birçok muharebeye sahne olması gerçeği birliklerin kuvvetini işba noktasına kadar devam ettirmek için ihtiyatlardan başka ve onları da bütünleyebilecek bir sistem arayışı *savaş üzerine* basılmadan başlamıştı bile.

⁹ Mehmet Çetin, *Kırım Savaşı: Emperyal Güçlerin Dünya Savaşı Pratiği*, (Almatı: Avrasya Araştırma Enstitüsü, 2016), s. 52, 59, 61-64, 72, 368.

¹⁰ Niccolo Machiavelli, *Prens*, Çev. N. Güvenç, (İstanbul: Anahtar Kitaplar, 2008), s. 92-96.

¹¹ Aziz Tekdemir, "Napolyon'un Moskova Seferi, 1812", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, c. 15, Sayı 1 (Mart 2018), s. 91-113.

¹² Carl Von Clausewitz, *Savaş Üzerine*, Çev. Ş. Yalçın, (İstanbul: Eriş Yayınları, 2003), s. 183-190.

Müselleme teşkilatının kaldırılmasıyla kendi haline terk edilen hayvanat ocakları yine de at ihtiyacını karşılamaya 1739 yılına kadar devam etmiş, bu tarihte at ihracının serbest bırakılmasıyla sadece at mevcudu azalmamış, at yetiştirme usul ve kaideleri de mahvolmuş, 1768'de ordunun at ihtiyacının karşılanabilmesi için ahaliden tedarike mecbur kalınmıştır. At tedarikinde yaşanan sıkıntıların devam etmesi üzerine 1813'te Kumarlı Çiftliği'nin müsaderesiyle başlayan hayvanat ocaklarını diriltme düşüncesi, *hara* adıyla 1824 yılında açılmaya karar verilse de dönemin çalkantıları nedeniyle ancak 1832'de gerçek anlamda mümkün olur.¹³ İlk olarak Eskişehir Çifteler daha sonra da Malatya Sultansuyu, Bağdat Veziriye, Adana Çukurova ve Halep Hamra haraları at yetiştirmek ve buldukları bölgedeki atların irtifalarını yani cidago yüksekliklerini artırmak vazifeleriyle açılır.¹⁴ Böylece daha önce 19 bölgede faaliyet gösteren hayvanat ocaklarının işlevini yapması beklenen kurumların sayısı 6'ya düşmüş olur. Hasımların sayısı ve Avrupa ordularının büyüklüğü sürekli artarken bu yarışa katılmak zorunda olan Devlet-i Aliyye ordusunun azalan at üretim kapasitesi ile ne kadar zor mücadele edebileceği ortadır.

Ahır ve tavlâ gibi *hara* da yabancı dillerden alınmış kelimelerdir. Ahır/Ahur Farsçadan tavlâ/tavile Arapçadan *hara*/haras da Fransızcadan dilimize geçmiş bir sözcüktür. Kadim Türkçede bu sözcükleri karşılayan bir kelime yoktur çünkü Türkler geleneksel olarak atları açık alanlarda besler, aygır, yund ve tayları birbirlerinden ayrı tutar ve öyle yetiştirirdi. Türklerin batıya göç ile birlikte ilişki kurdukları kavimlerden etkilenecek at yetiştirme usul ve kaidelerinde değişiklikler yaptıkları gerek bu sözcüklerden gerekse yapılan tercümelere anlaşılmaktadır. Orta Asya'daki Türklerin ise 19. yüzyılda bile geleneği devam ettirdikleri tespit edilmiştir.¹⁵ At yetiştirme çiftliği demek olan *hara* kelimesinin Fransızca anlamlarından biri de *damızlık*'tir. Yani haralarda atlar etrafı çevrilmiş kapalı ve açık alanlarda tutulur, kontrollü bir şekilde üremeleri ve büyüüp yetişmeleri sağlanır. *Hara* ile ilgili ilk düzenlemeye 1665 yılında Fransa'da rastlanır, 1717 yılında yapılan yeniden teşkilatlanma ile aygır depoları merkezileştirilir ve DuPin ile Pompadour kraliyet haraları kurulur.¹⁶ Zamanla etkinliğini kaybeden ve devrim sırasında kapatılan *hara* ve aygır depoları, duyulan ihtiyaç nedeniyle 1806 yılında yapılan Napolyon düzenlemeleriyle yeniden açılmış, Fransız

¹³ Osman Köksal, "Osmanlı Dönüşüm Sürecinde Bir Devlet Teşebbüsü Olarak Çifteler Hârayı Hümayunu ve Türk Atçılığına Katkıları", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 10, Sayı 2, s. 337-340.

¹⁴ İhsan Abidin, *Osmanlı Atları*, s. 8.

¹⁵ Carole Ferret, "Des chevaux pour l'empire, Cahiers d'Asie central", 17/18, (2009), s. 211-253.

¹⁶ L.L., *Historique Des Remontes Depuis Les Romains, Suivi D'un Projet D'organisation D'une Landwehr Hippique*, (Paris: CH Tanera, Editeur, 1872), s. 13.

ordusunun Remont ihtiyacını karşılamak ve at ırkını ıslah etmek için zaman zaman Dâhiliye ve Ziraat nezaretleri uhdesinde faaliyet gösteren bu kurumlar Harbiye nezaretine bağlanmıştır.¹⁷

Yapılan bu düzenlemeler ile 1815'e gelindiğinde Fransa'da her birinin birkaç aygır deposu bulunan 35 haranın faaliyette bulunduğu görülmektedir. Almanya ise 1685 yılında Württemberg Düklüğü'nün açtığı bir kaç aygır istasyonu ile farklı bir başlangıç yapar. 1735 'de Hannover aygır depoları kurulur. 1787'ye gelindiğinde Almanya'da dört resmi hara açılır sonraki yıllarda bunların çevresinde özel haralar kurulur. Prusya Krallığı 1788 yılında millî atçılık kurumunu açar. Avusturya-Macaristan'da ordunun at ihtiyacını karşılamaya hasredilen ilk haralar 1770-1780 yıllarında görülmeye başlanır. 1785 yılında Macaristan'da ilk hara kurulur. Kurulan tüm haralar Harbiye nezaretine bağlıdır. Haralarda sadece at yetiştirilmez satın alınan ve düşmandan ele geçirilen atlar da beslenir. 1815'ten itibaren haralarda aygır yetiştirilmesine özel önem vermeye başlanır ve aygır depoları kurulur. 1867 uzlaşması ile Avusturya'da iki hara ve dört aygır deposu kalırken Macaristan'da dört hara ve beş aygır deposu bulunmaktadır.¹⁸ Toprağa dayalı ekonomisi ile Osmanlı'ya benzeyen Rusya'da ilginçtir haralar daha geç bir tarihte, 1845'te kuruluyor. 1861'de serfliğin kaldırılmasıyla özel at yetiştiriciliği geriler, bunun üzerine devlet haralarının sayısı artırılır. 1913'e gelindiğinde haraların sayısı 42'ye ulaşır. Fakat Rusların at varlığını artıran esas gelişme Orta Asya'nın kolonizasyonu ile ucuz ve dayanıklı Türk atlarına ulaşılmasıyla yaşanır.¹⁹ Benzer gelişmelerin farklı saiklerle ve değişik sıra ile Osmanlı'da da yaşandığı görülür.²⁰

Remont Fransızca yedek at, eksilen atın yerine alınan at, olması gerekip de olmayan atın yerine alınan at yani bütünleme atını ifade eden bir kelimedir. Batı üstünlüğünün istinatgâhı olarak nitelenen *askerî devrim* ile ateş üreten makinalara dönüşen asker ve birliklerin standartlaştırılması sağlanmış bu mekanizasyon ile birliklerin teşkilatının kadrolanması²¹ yani birlikler nelerden ve kimlerden oluşacak bunların teçhizatı ve görevleri neler olacak konularını düzenleyen belgelerin bir sonucu olarak belirlenen evsftaki insan, hayvan ve malzemenin tespiti, temini, yetiştirilmesi, tedariki ve idamesi yani lojistik harbin sonucuna kumanda eden bir hal almıştır. Sanayileşme ile

¹⁷ Nicolas Charles Victor Oudinot, *Des Remontes De L'armée, De Leurs Rapports Avec L'administration Des Haras*, (Paris: Imprimerie de Bourgogne Et Martinet, 1842), s. 63-65.

¹⁸ Joseph Imbart de La Tour, *Les Haras et les remontes en Allemagne, en Autriche-Hongrie et en France*, (Nevers: G. Vallière, Imprimeur, 1902), s. 20, 87, 160, 177, 193, 240.

¹⁹ Carole Ferret, "Des chevaux pour l'empire, Cahiers d'Asie central", s. 212, 216.

²⁰ Ayrıntısı için bkz. Seda Tan, Osmanlı Devleti'nde At Yetiştiriciliği (1842-1918), Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya 2015.

²¹ En erken bir örnek için bkz. 29 R 1008 tarihli Kadroları taşrada olduğu halde hasbel-icab Dersaadet'te alıkonulan Yeniçeri Ocağına mensup korucu mütekaifler, BOA, *MAD.d.*, 6911.

birlikte bu konular tüm ülkeyi ve devleti ilgilendiren bir genişlemeye uğramış ve *topyekün harbin* kontrolü ya askerlerin elinden çıkmış veya tüm kontrol askerlerin eline geçmiştir. Bu standartlaştırma kaçınılmaz olarak at üretimine de sıçramış ve daha önce mevcut ırkı korumak ve geliştirmek için yapılan ıslah çalışmaları artık teksire melezlemeye dönmüş böylece Fransa'da Remont sistemi ile girilen at ıslahının bir sonucu olarak daha 1770'lerde Fransız özgün at türleri kaybolmuştur.²² Maalesef benzer bir gelişme üstelik daha da geç bir tarihte Türk at ırklarının da başına gelmiştir.

Burada şu soru sorulabilir: Standartlaştırma ve bu amaçla teksire niye ihtiyaç duyuldu? *Askerî devrimin* sihirli kelimesi koordinasyondur. Savaş makinasına dönüştürülen birlik ve askerlerin ateş ve etki üretirken bunu kitlesel ve kütlese olarak yapmaları onları karşı konulamaz yapıyordu. Gerek ateşin gerekse hareketin kitlesel ve kütlese yapılabilmesi için her şeyin ve herkesin aynı şeyi gerçekleştirmek için birlikte ve birbirleriyle uyumlu olarak hareket etmesi gerekiyordu. Koordinasyonun gerçekleştirilebilmesi için faaliyetlerin zaman, mekân, amaç, hedefleri dikkate alınarak incelenmesi, sıralanması ve uyumlanması gereklidir ama zaman en belirleyici unsurdur. Bu nedenle ateş zamanını bildirmek için boru, ateş veznini düzenlemek trampetler kullanılmıştır. İşte süvari birliklerinin de kitlesel ve kütlese bu harekete uyması için öncelikle kendi içerisinde bilahare de diğer birliklerle koordine edilmesi ancak homojen atların kullanılmasıyla mümkün olabilirdi zira süvari birliklerinin hızı ve hareket kabiliyeti atlara bağımlıdır. Öte yandan topçunun atla çekilen top ve mühimmat arabalarıyla mobil hale gelmesi ile ortaya çıkan *sunufu selase* tefekküratı topçunun piyade ve süvari ile birlikte hareket etmesini ve onların hızına ayak uydurmasını gerekli kılıyordu. Bu direktif ancak daha kuvvetli ve daha hızlı atlarla yerine getirilebilirdi ki bunun için teksir özellikle de bidayetten beri küçük atları ile meşhur Osmanlı için tek çıkış yoluydu. Üstelik sadece kalitenin artırılması yetmiyor süvari bölüğü kadar hatta mühimmat kolları da dikkate alındığında daha fazla miktarda ata ihtiyaç duyan topçu bataryalarını donatabilmek için at üretim hızının da artırılması gerekiyordu.

Fransa'da haraların kurulmasıyla başlayan Remont sistemi tüm Avrupa'ya yayılmıştır. Remont sistemi sadece at üretiminde değil eğitiminde de bir standardizasyon kurumu olarak çalışmıştır. Atlar bir canlı olarak birbirlerinden farklı özellikler taşırlar ve farklı kişilikler sergilerler. Atların da tembeli, korkağı, arsız, huysuzu olduğu gibi cesuru, çalışkanı, kanaatkârı, uysalı vardır. Nitekim bu niteliklerin keşfine yönelik Aristo'dan başlayan bir

²² Nicolas Oudinot, *Des Remontes De L'armée, De Leurs Rapports Avec L'administration Des Haras*, s. 60.

literatür de vardır.²³ Öte yandan atlar farklı amaçlarla kullanılmıştır. Bu açıdan atlar damızlık, gösteriş, savaş, binek, koşum, yük atları olarak sınıflandırılabilir ki her birisinin ayrı özellikleri yanında ayrı şekilde de eğitilmeleri gerekir. Savaş atları da subay atı, nefer atı, topçeker, koşum ve yük atı olarak kullanılmış ve buna yönelik olarak seçilip, eğitilmiştir. Atların doğuştan sahip oldukları ve sonradan öğrendikleri çok çeşitli yürüyüş şekilleri vardır ve bunların sayıları cinslerine ve yaşadıkları coğrafyaya göre değişiklik gösterir. Ayrıca bir de bunların yanı sıra öğretilmek istenen yürüyüş şekilleri vardır.²⁴ Eğer bu yürüyüş şekilleri belli bir kaç yürüyüş neviine indirgenip mükemmelleştirilmez ise süvari bölüğünün hangi yürüyüş neviinde, ne kadar hızla gidebileceği öngörülemez, üstelik birlikler arasındaki fark da giderilemez, yani herhangi bir süvari bölüğünün hangi yürüyüş şekliyle, ne kadar zamanda diğer birliklerle buluşabileceği de planlanamaz.

Napolyon öncesi dönemde de kuşkusuz sefer ve savaş hazırlıkları kapsamında çeşitli planlamalar, adına plan denmese de çeşitli şekillerde yazışmalar ve çizimler yapılıyordu.²⁵ *Askerî Devrimin* meyvesini toplayan Napolyon koordinasyonu dolayısıyla planlamayı ve karargâh çalışmasını öne çıkaran bir konsept ortaya koydu; *ayrı ayrı yürüyüp birlikte muharebe etmek*. Bu konseptte göre ordu her biri kendi kendine yeterli süvari, piyade ve topçu birliklerinden oluşan iki veya daha çok kola ayrılıyor ve farklı yollardan ilerleyerek düşman birliklerini parçalıyor, komutanlarını kararsız halde tutarak ayrı ayrı muharebe etmelerini sağlayıp kesin sonuç yerinde diğer kollarla birleşerek düşmanı imha etmeli veya esir almalıydı. Hız ve zamanlamanın koordinasyon için her şey olduğunun bilincinde olan Napolyon bütün birliklere kendisi tarafından yetiştirilmiş adım ayarlayıcıları görevlendirerek birliklerinin hızını öngörülebilir hale getirmiş, böylelikle planlamalarını nesnel bilgiye dayandırarak planlarının çalışmasını sağlamıştır. Modern askerî düşüncenin ilk ve en önemli ev ödevi olan Napolyon seferleri, başta Clausewitz olmak üzere tüm dünyada asker ve siyasetçiler tarafından irdelenmiş ve dersler çıkartılmıştır. Bu derslerin bir sonucu olsa gerek Remont sistemi Napolyon seferleri sonrasında Avrupa’da büyük bir kabul ve gelişme göstermiştir. Kolağası Louis Edward Nolan²⁶ süvari tarihi ve taktiği ile at

²³ Erkan Göksu, “Ömer Hayyâm’ın “Nevrûznâme”sine Göre At ve At Türleri”, *Gazi Türkiyat/Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı 4 (Bahar 2009), s. 27.

²⁴ Orhan Yılmaz ve Mehmet Ertuğrul, “Atlarda yürüyüş çeşitleri ve kusurları”, *Akademik Ziraat Dergisi*, c. 2, Sayı 1 (2013), s. 43-54.

²⁵ Cevat Şayın ve Fatih Yeşil, “XVIII. Yüzyılda Taktik Değişim: Bir Osmanlı Muharebe Alanı Krokisi Üzerine Notlar”, *Tarih Dergisi*, Sayı 53 (2011), s. 19-38.

²⁶ Aslen İrlandalı olan Nolan İngiliz ordusunda süvari subayı olan babasının Milano’da diplomatlığı sırasında Avusturya Ordusuna bağlı Tulln’da bulunan Macar Hussard Süvari Alayı Piyade okulunda oldukça modern ve liberal bir askerî eğitim almış ata ve süvariliğe olan tutkusunu ve merakı nedeniyle bir yandan literatüre hâkim olurken diğer yandan da gelişmeleri takip etmiş bu amaçla önce 1835’te Habsburg ordusuna daha sonra da 1839’da Hindistan’da İngiliz

eğitimi üzerine yazdığı kitapları²⁷ nedeniyle tanınan ve güvenilen birisi olduğu için Kırım'a sevk edilecek süvari tugayı ile topçu birliklerinin intikal sırasında zayi olacak atları yerine mahallinden at alması için görevlendirilir. Marsilya üzerinden önce İstanbul'a gelen Nolan, burada bir Türk süvari alayını ziyaret eder. Bilahare Şumnu'daki karargâhında Serdar-ı Ekrem Ömer Paşa tarafından kabul edilir ve burada da süvari alayları ve başıbozuk birlikleri ziyaret eder. Türk atlarını çok küçük bulan Nolan, daha iyi atlar bulmak umuduyla Suriyeye giderek buradan bir müteahhit aracılığıyla bir miktar at alır. Mart ortasında İstanbul'a gelerek mayıs ortasına kadar iki ay süren bu görevinde at ve süvarilik üzerine bulabildiği herkesle konuşur.²⁸ Tam bir süvari fanatığı olan Nolan'ın gerek Ömer Paşa ile olan görüşmesinde gerekse diğer Osmanlı zabitleri ile olan sohbetlerinde kitaplarından ve yazdıklarından bahsetmesi ve onlara kitaplarından hediye etmesini beklemek tabiidir. Nolan'ın at eğitimine yaklaşımı koşullandırıcı, cezalandırıcı ve gayritabii batı geleneğinden farklı olarak natural, özendirici özellikler taşır.²⁹ Bu nedenle kadim Türk âdetine benzerliği söylediklerinin ilgi ve kabul görmesine neden olmuş olabilir. İngilizce, Fransızca ve Almanca'ya hâkim olan Nolan, üstlerini zekâsı ile etkilemiş bir zabit olarak girdiği ortamlarda ilgi uyandırmış, entelektüel birikimi sayesinde saygı ile karşılanmıştır. 1851'de Hindistan'da kötüleşen sağlık durumu nedeniyle iki yıl sıhhi izne ayrılır, bu sürede iki kitap yazmak için Avrupa turuna çıkar ve Fransa'da meşhur binicilik ustası ve ideoloğu Baucher³⁰ ile tanışır ve Fransız ordusunca uygulanan fikirlerinden çok etkilenir. Bu ilhamın ışığında Hindistan'daki tecrübelerini bir kitaba dönüştürmeye karar verir.³¹

Baucher binicilik eğitimini 1810-1814 arasında kaldığı İtalya'da alır. Fransa'ya dönüşünden 1820 yılına kadar Versaille'da zamanın imrahorunun yanında çalışır. Velinimetinin uğradığı suikast nedeniyle Bretagne'a gider ve Le Havre ve Rouen'de iki manejin birden yönetimini üstlenir. 1835'e kadar burada at ve biniciler yetiştirir. Bu esnada geliştirdiği meşhur tekniğine ilişkin bilgiler taşıyan ilk yayını 1833 yılında Rouen'de yapar. Böylece geleneksel

ordusuna intisap etmiştir. Trajik biten kısa ömrüne ilkin 1852'de ikincisini 1854'te yayımladığı iki kitap sığdırmıştır. Ayrıntısı için bkz. David Buttery, *Messenger of Death: Captain Nolan & The Charge of the Light Brigade*, (South Yorkshire: Pen&Sword Books, 2008), s. 12-50.

²⁷ Louis Edward Nolan, *The Training of Cavalry Remont Horses*, (London: Parker Son and Bourn, 1852), Louis Edward Nolan, *Histoire et Tactique de la Cavalerie; traduit de l'anglais, avec notes*, (Paris: Bonneau Du Martray, 1854).

²⁸ David Buttery, *Messenger of Death: Captain Nolan & The Charge of the Light Brigade*, s. 142-166.

²⁹ Louis Edward Nolan, *The Training of Cavalry Remont Horses*, s. 2-6.

³⁰ François Baucher, *Méthode d'Equitation Basée sur de Nouveaux Principes*, (Paris: La Librairie Militaire, 1842).

³¹ David Buttery, *Messenger of Death: Captain Nolan & The Charge of the Light Brigade*, s. 79-81.

ekol taraftarlarıyla 1855'e kadar sürecek gayet sert mücadelesi başlar. Yapılan yarışmalarda rakiplerini yenmesi ve yazdığı kitapların çok rağbet göreberek yabancı dillere çevrilmesine rağmen, 1842'de en meşhur kitabı yayımlandıktan sonra kısa süreli bir kurs dışında Süvari Okuluna kabul edilmez. Hatta 1845'te tekniği Saumur'da yasaklanır. 1844-1849 arasında çalıştığı sirklerle Avrupa'yı dolaşarak tekniğinin mükemmel örneklerini gösterir. 1849'da Paris'e döner ve yeniden maneje yönetmeye başlar. 1855'te Versaille'da Muhafız Süvari Birliği'ne ders verir ve böylece itibarı resmen tanınır.³² Görüldüğü gibi Nolan ile tanıştıklarında Fransız ordusundaki Baucher'nin durumu gayet tartışmalıdır. Bu nedenle 1830 yılında Fransa'ya tahsile gönderilmeye başlanan öğrencilerin 1854 öncesinde bu teknikten haberdar olmaları, öğrenmeleri ve en erken 1839'da³³ yurda taşınmalarını beklemek hem sayılarının azlığı hem de okudukları 28 okul arasında süvari okulunun bulunmaması³⁴ nedeniyle onlara karşı büyük bir haksızlık olur. Ayrıca hem Rus hem de Avusturya elçilerinin Fransız zabıt talebini engellemeleri³⁵ bir yana 1835'te Moltke ile başlayan Alman askerî etkisi³⁶ nedeniyle kesilen Fransız danışman/eğitmen zabıt kullanımı Baucher'nin yeni tekniğinin Osmanlıya sirayetini de önlemiştir denebilir. Filhakika Fransız zabıt ve eğitmenler, Mekteb-i Harbiye-i Şâhane'de binicilik hocası olarak bu tarihten sonra bile görev yapmış olsa da başlı başına bir binicilik dersi yoktur; herhalde binicilik derslerinin Süvari ve Baytarlık dersleri kapsamında yapılmış olduğu söylenebilir.³⁷ Üstelik bu hocaların malum konudaki yenilikleri ne kadar takip ettikleri ve öğretim kapsamına aldıkları da belirsizdir zira Harbiye Kütüphanesi 1853 yılında yanmış ve bir daha eski hacmine kavuşmamıştır. Gerçi Harbiye Askerî Müze Kütüphanesi'nde ne zaman ve nereden intikal ettiği belli olmayan Baucher'in mezkûr kitabı, 8987

³² Alain Fabre, http://www.ling.fi/RATS/BAUCHER_FR/BaucherDossier1.html#_ftn43, (Erişim Tarihi: 12.10.2021).

³³ Salih Erol, "İstanbul'dan Paris'e Gönderilen İlk Osmanlı Talebelerinden Edhem Efendi'nin Eğitim Hayatı", *İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 3, Sayı 1 (2019), s. 53-66.

³⁴ Gülşah Eser, Mekteb-i Harbiye'nin Türkiye'de Modern Bilimlerin Gelişmesindeki Yeri (1834-1876), Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2005, s. 80-82.

³⁵ Zekeriya Türkmen, "XIX. Yüzyıl Askerî Yenileşme Devri Eğitim-Öğretim Kurumlarından Mekteb-i Harbiye-i Şâhane (Sultan II. Mahmut ve Sultan Abdülmecit Dönemleri)", *Osmanlı İstanbulu*, c. III, (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2015), s. 142.

³⁶ Kemal Turan, "Başlangıçtan Günümüze Türk-Alman Eğitim İlişkileri", *Türkler*, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), s. 201.

³⁷ Gülşah Eser, Mekteb-i Harbiye'nin Türkiye'de Modern Bilimlerin Gelişmesindeki Yeri (1834-1876), s. 93-122.

numara ile kayıtlı bulunmaktadır.³⁸ Ayrıca Harbiye Matbaasında bu konuyla ilgili bir kitap basılmadığı görülmektedir.³⁹

Baucher'in metodu ile asker ve sivil öğrenciler 45 günde icra edilen 90 derste binici, her cins ve yaştaki atlar da 75 günde uygulanan 150 derste binit haline getirilebiliyor, üstelik öğrenciler kendi atlarını aynı anda bu teknikle kendileri eğitebiliyordu.⁴⁰ Belirlenen eğitim programı ile at ve binicilere kazandırılan ve defalarca farklı ülkelerdeki kişi, kurumlarca da test edilip onaylanan⁴¹ vasıflar ise şöyle tespit edilmiştir: Uyumluluk ve esneklik, tam bir çeviklik, faydalı bir duruş, adeta, düzenli, ahenkli ve sürekli bir süratli, ileriye gider gibi kolay ve tam bir geri gidiş, her iki ayakla dörtlü ve dörtlüde ayak değiştirme, kolayca ve düzenli olarak yan çalıştırmak ile adi ve çapraz yan değiştirmek, hendek ve engel atlamak, hareket ve duruşta topluluk, olduğu yerde süratli yapmak, dörtlüde duraklamak.⁴²

Bu vasıfları daha önceki teknikler ile bu kadar kısa sürede ve her eğitim seviyesindeki at ve öğrencilere bırakın tamamını bir kısmını öğretmek bile kabil olmadığı gibi bir kısım at ve öğrencilerin eğitimi de yarıda kesiliyordu.⁴³ Nolan ise tekniğini özellikle askerlere ve atlarına bilhassa süvari yedeklerine hasretmiştir. Bu amaçla 62 günde icra edilen 95 derslik bir program oluşturmuştur.⁴⁴ Baucher'in programından; hareket ve duruşta topluluk, olduğu yerde süratli yapmak ve dörtlüde duraklamak gibi ileri at eğitimi konularını çıkarmış, süvari muharebesinde ihtiyaç duyulan ön ayak üzerinde daire çizmek, arka ayak üzerinde daire çizmek, sol elle dizgin tutmak, mahmuz kullanmak, tüfek asılı biniş, iki kişi binmiş halde dörtlü yapmak, atları ses ve ışığa alıştırmak, dörtlü kolda taarruz ve savunma, yerdeki şapkeyi elle ve kılıçla almak, çembere ve kafaya kılıç çalmak, atı silah ateşi, güürültüsü vb. altında durmaya alıştırmak, binicisi inmiş halde ateş ederken ata beklemeyi öğretmek konularını bireysel ve topluca yapmak derslerini eklemiştir.⁴⁵

1832'den itibaren büyüyen ve gelişen Çifteler Harası, Kırım Harbi'ne katılan birliklerin kışlarına dönmesi sırasında daha sonra Hara Müdürü olarak tayin edilecek Süvari Miralayı Tokatlı Ahmet Bey kumandasında iki

³⁸ Askeri Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığı Kütüphanesi Kitap Kataloğu, (Ankara: KK Basımevi, 2015), s. 192

³⁹ Gülşah Eser, Mekteb-i Harbiye'nin Türkiye'de Modern Bilimlerin Gelişmesindeki Yeri (1834-1876), s. 120-129.

⁴⁰ François Baucher, *Méthode d'Equitation Basée sur de Nouveaux Principes*, s. 93-101.

⁴¹ François Baucher, *Méthode d'Equitation Basée sur de Nouveaux Principes*, s. 1-92.

⁴² François Baucher, *Méthode d'Equitation Basée sur de Nouveaux Principes*, s. 213.

⁴³ François Baucher, *Méthode d'Equitation Basée sur de Nouveaux Principes*, s. 1-101.

⁴⁴ Louis Edward Nolan, *The Training of Cavalry Remont Horses*, s. XIV.

⁴⁵ François Baucher, *Méthode d'Equitation Basée sur de Nouveaux Principes*, s. 14-42.

süvari bölüğünün Sivastopol'dan gelerek yerleşmesi⁴⁶ ile Remont sisteminin uygulanmasına müsait hale gelmiştir. Remont teşkilatının ilk kuruluş tarihini gösteren bir belgeye henüz ulaşılammıştır. Osmanlı Arşivi'nde tespit edilen en erken belge H. 14/10/1306(13/06/1889) tarihlidir.⁴⁷ Bununla birlikte gerek Remont birliklerinin önce Bölük daha sonra Alay olarak teşkilatlanması ve süreç içinde yaşanan 1834 (Redif Teşkilatı), 1836 (Hassa, Mansure, Süvari Redif), 1843 (Muvazzaf, Redif, Yardımcı Kuvvetler, Başbozuklar), 1853 (Ordu kuruluşu), 1869 (Nizamiye, Redif, Müstahız), 1886 (Depo Taburları) askerî ıslahat düzenlemeleri⁴⁸ gerekse de haraların sayısı ve yerleri dikkate alındığında ordu kuruluşuna geçilen 1853 tarihini izleyen Kırım Savaşı sonu 1856 yılı en erken kuruluş tarihi olarak kabul edilebilir. Nitekim Çifteler Çiftlikatı Hümayun Harası içinde 1850 yılına kadar 11 köy bulunurken Rumeli, Kırım ve Kafkaslardan yapılan göçlerle bu sayının 34'e çıkmış olması⁴⁹ radikal bir değişimi ifade etmektedir. Harbiye Nezareti'ne bağlı olarak kurulan Çiftlikat Nazırı idaresinde birleştirilen Hara Müdürlükleri ve Remont Depo Bölükleri hara fehilleriyle ahali kırsaklarının sefadından husule gelen 3-4 yaşındaki tayların satın alarak 6 yaşına kadar bölüklerde talim ve terbiye edecek ve orduya ve saraya sevk edecektir.⁵⁰ Nitekim 1889 yılına ait bir belgede bu şekilde talim ve terbiye edilmiş 47 iğdiş edilmiş atın gönderildiği görülmüştür.⁵¹

İlginçtir Meşrutiyet ilanları ile her defasında haralar kapatılarak Remont sistemi akamete uğratılmış, fakat sonra duyulan ihtiyaç nedeniyle yeniden açılmıştır.⁵² Meşrutiyet'in ilanı ile kapatılan haraların eksikliği 93 Harbi'nde yeniden kendini hissettirmiş ve 1878'de yeniden açılan⁵³ haralardaki Remont bölükleri 1877 öncesinde alaylara yükseltilerek⁵⁴ ihtiyaç ve beklentilerin büyüklüğü de böylece ortaya konmuştur denilebilir. İhtiyacın yurtiçinden karşılanabilmesi amacıyla Suriye ve Irak'ta birer satın alma komisyonu ihdas edilmiştir.⁵⁵ Remont sistemine yönelik bulunan en erken

⁴⁶ Osman Köksal, "Osmanlı Dönüşüm Sürecinde Bir Devlet Teşebbüsü Olarak Çifteler Hârası Hümayunu ve Türk Atçılığına Katkıları", s. 357.

⁴⁷ BOA, *DH.MKT.*, 1628/91.

⁴⁸ Ayrıntısı için bkz. Ali Rıza Şimşek, Osmanlı Ordusunda 18. Ve 19. Yüzyıllarda Yapılan Islahat Çalışmaları ve Bu Çalışmalarda Yabancı Uzmanların Rolü, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2006.

⁴⁹ Halime Doğru, *Osmanlı İmparatorluğunda Yay-Müsellemler-Taycı Teşkilatı*, s. 189.

⁵⁰ İhsan Abidin, *Osmanlı Atları*, s. 9.

⁵¹ Osman Köksal, "Osmanlı Dönüşüm Sürecinde Bir Devlet Teşebbüsü Olarak Çifteler Hârası Hümayunu ve Türk Atçılığına Katkıları", s. 351.

⁵² İhsan Abidin, *Osmanlı Atları*, s. 9.

⁵³ Sevim Erdem, "Dicle Nehri Vadisinde At ve Beygir Cinsinin Islahına Yönelik Kurulan Bir Çiftlik: Harnini/Kharnini Çiftliği", *İstem*, Sayı 32 (2018), s. 331.

⁵⁴ Naci Çakın ve Nafiz Orhon, *TSK Tarihi (1793-1908)*, C III Kısım 5, (Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1978), s. 209.

⁵⁵ Seda Tan, *Osmanlı Devleti'nde At Yetiştiriciliği (1842-1918)*, s. 56.

hukuki düzenleme 1897 yılında yapılmıştır. Bu irade ile öngörülen sistem vergilendirme, askerî çiftlikler, Remont teşkilatı ve teşviklerden oluşmaktadır.⁵⁶ 30 Mart 1899 tarihli irade ile Suriye ve Irak havalisindeki at potansiyelinden istifade için bu bölgelerdeki Süvari Alaylarının 5. Bölükleri Remont bölüğüne dönüştürülerek satın alınacak tayların muhafaza ve terbiye edileceği Remont Tay Depoları açmaları sağlanarak eğitilecek atların tüm süvari birliklerinin ihtiyacını karşılaması öngörülmüştür.⁵⁷

II. Meşrutiyet'in ilanı ile kapatılan haralar çok geçmeden 1909'da yeniden bu sefer daha kapsamlı ve sistemli bir teşkilatlanma ile Harbiye Nezareti'ne bağlı Remont Müfettişi Umumiliği, Daimî Remont Komisyonları, Muvakkat Remont Komisyonları, Remont Depoları ile Tay Depolarından oluşan Remont Teşkilatı Cedidesi nezdinde faaliyet göstermeye başlamıştır.⁵⁸ Kurulan bu Yeni Remont teşkilatı aslında 1840'ta Fransa'da kurulan sistemin neredeyse birebir aynısıdır.⁵⁹ Sistemin eksik parçası olan süvari okulu ise ancak 1911 yılında açılmıştır. Ancak batılı örneklerinden farklı olarak bir harası yoktur. Üstelik 1914'te savaş nedeniyle kapatılana kadar İstanbul içinde üç defa da yer değiştirmiştir.⁶⁰ Oysa neredeyse yüzyıl önce açılan Fransız süvari okulu 1814'te açıldıktan kısa süre sonra 1827 yılında bünyesinde bir hara da açılmıştır.⁶¹ Haralarda üretilen taylar Tay depolarında 3-4 yaşına kadar yetiştirilip eğitim için Remont Depolarına gönderiliyor acil ihtiyaç nedeniyle mübaaya edilen taylar ise doğrudan Remont Depolarına gönderilerek buralarda eğitilip kıtalara vb yerlere sevk edilmesi bekleniyordu.⁶² 17 Nisan 1912 tarihli Meclisi Vükela kararı ile haraların yönetimi Ziraat Nezareti'ne bırakıldı. Fakat Remont teşkilleri buldukları yerlerde kendilerine bırakılacak çiftlik arazilerinde 500 at kapasitesine çıkarılan tay depoları ile bir yıllık eğitim verecek şekilde Harbiye Nezareti'ne bağlı olarak faaliyetlerine devam etti.⁶³

⁵⁶ Seda Tan, Osmanlı Devleti'nde At Yetiştiriciliği (1842-1918), s. 37.

⁵⁷ Seda Tan, Osmanlı Devleti'nde At Yetiştiriciliği (1842-1918), s. 43-45.

⁵⁸ İhsan Abidin, *Osmanlı Atları*, s. 11. Bu teşkillerin ayrıntısı için bkz. Seda Tan, Osmanlı Devleti'nde At Yetiştiriciliği (1842-1918), s. 56-63.

⁵⁹ Ayrıntısı için bkz. Nicolas Oudinot, *Des Remontes De L'armée, De Leurs Rapports Avec L'administration Des Haras*.

⁶⁰ *TSK Tarihi (1908-1920)*, C III Kısım 6, (Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1996), s. 246.

⁶¹ Nicolas Oudinot, *Des Remontes De L'armée, De Leurs Rapports Avec L'administration Des Haras*, s. 50.

⁶² Osman Köksal, "Osmanlı Dönüşüm Sürecinde Bir Devlet Teşebbüsü Olarak Çifteler Hârayı Hümayunu ve Türk Atçılığına Katkıları", s. 358.

⁶³ Seda Tan, Osmanlı Devleti'nde At Yetiştiriciliği (1842-1918), s. 53-55.

Sonuç Yerine

Remont sistemi, birliklere sağlayabileceği binek ve binici desteği ile sahra topçusunun üçüncü bir manevra kuvveti olarak muharebe sahasına çıkması ile başlayan ve günümüze kadar etkisini hala sürdüren modern askerî düşüncenin ve harp/harekât planlamasının temelini teşkil eden, yönetsel kontrol tedbirlerinin inkişafına yataklık eden, sunufu selase tefekküratı ile bu doktrinin uygulanması ile sürati, nüfuzu ve öldürücülüğü artan harbin zafere ulaştırılmasının amili olarak kendini kabul ettirmiştir. Osmanlı ordusu Remont sisteminin gelişmesini belli belirsiz izlemiş geç de olsa bünyesine ithal etmiştir. Elbette bu gecikmenin Yeniçeri Ocağı ile ilişkili askerî, ekonomik, siyasî arzarlardan kaynaklandığı söylenebilir ama sistemin şekilden öteye geçip geçemediği kuşkuludur. Zira batılılar bu sistem ile eğitimde geçen süreyi 1-2 yıldan 2-4 aya indirerek atların muvazzaflık süresini artırırken Osmanlı ordusunun bargirlerinin kıtada geçecek süresini artırmakla ilgilenmediği daha ziyade bir tedarik vasıtası olarak kullandığı görülüyor. Remont sisteminin ve Nolan'ın Osmanlı süvari talimnamelerine etkisini başka bir çalışmada incelemek konunun hacmi nedeniyle daha uygun olacaktır. At yetiştiriciliği ve eğitimi birbirlerinden kesin sınırlar ile ayırlamayacak kadar girift bir alan olmasına rağmen bu çalışmada mümkün olduğunca eğitimle ilişkisi ayırlamayan yerler haricinde kapsam dışında tutulmaya çalışılmıştır. Bu nedenle Remont sisteminin at yetiştiriciliğine olan etkisini yoklamak bir başka çalışma konusu olarak sırasını beklemektedir.

SULTAN II. ABDÜLHAMİD DEVRİ OSMANLI ASKERİ EĞİTİM-ÖĞRETİMİNDE ALMAN MÜŞAVİRLERİN ETKİLERİ

Zekeriya TÜRKMEN*

Giriş

Sultan II. Mahmud'un Meşveret Meclisi'nde aldığı kararın ardından 14 Haziran 1826 tarihinde Yeniçeri Ocağı'nın ilgasından sonra teşkil edilen "*Asâkir-i Mansure-i Muhammediye Ordusu*"nun çağdaş orduların teşkilat ve eğitim sistemine göre düzenlenmesi ve teçhiz edilmesi konusu, dönemin yöneticilerinin olduğu kadar, askerî erkânının da birinci öncelikleri arasında idi. Bu düzenlemenin malî boyutu bir yana, dönemin askerî terminolojisinde kabul gören ifadesiyle "*mütefennin zabıt*"i yetiştirecek mükemmel donanımlı, askerlik bilimine vakıf eğitimci personelin temini ise ayrı bir problemdi. İlerleyen yıllarda askerlik ilminin farklı sahalarında olmak üzere, çeşitli maksatlarla Osmanlı ülkesine gelen veya özel olarak davet edilen askerî gözlemcilerden istifade yoluna da gidilmesine rağmen uzun yıllar hedeflenen düzeye ulaşılması mümkün olamamıştır. Sultan Abdülmecid dönemi düzenlemeleriyle askerî eğitim-öğretim sistemine yeni bir çeki düzen verilmiştir. Harbiye Mektebi'ne hazırlık olması bakımından Abdülmecit zamanında askerî idadilerin açılması, Sultan Abdülaziz devrinde ise idadilere öğrenci yetiştirecek askerî rüştiyelerin açılmasıyla birlikte, askerlik mesleğinin belkemiğini oluşturacak olan "*mektepli zabıt*"in yetiştirilmesi, aidiyet duygusu güçlü zabitan kadrosunun oluşturulması ve sistemin askerî eğitim ve teknoloji alanında daha çağdaş ve bilimsel bir zemine oturtulması yönünde ilerleyen yıllarda önemli adımlar atılmıştır.

Sultan II. Abdülhamid dönemi ise, Osmanlı Devleti'nde askerî eğitim-öğretim, silah-teçhizat ve teknoloji kullanım usulü ve askerî zihniyette önemli değişim ve dönüşümlerin yaşandığı bir devir olmuştur. Bu dönemin başında yaşanan 93 Harbi felaketi, devlet yöneticilerini denge unsuru olarak güçlü bir kara gücü sayılan, bütün ülkelerin gıpta ile baktığı Almanya ile ilişkilerin geliştirilmesine yönlendirmiştir. O sırada askerî sistemin başı olan Serasker Gazi Osman Paşa ve önde gelen askerî erkânın da tavsiyeleri doğrultusunda Prusya Kraliyeti ile yapılan görüşmeler olumlu sonuçlar vermiş

* Dr. Öğr. Üyesi, (E.Öğ.Kd.Alb.), İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, zturkmen@29mayis.edu.tr, ORCID: 0000 0002 0938 0121.

ve 1882 senesinde ilk müşavirler heyeti İstanbul'a gelmiştir. Albay Otto August Johannes von Kaehler, Binbaşı Colmar von der Goltz ve sonraki takipçisi Liman von Sanders ekibi uzun bir döneme yayılacak olan askerî ilişkilerin başlangıcında Osmanlı ordusunda önemli etkiler uyandırmıştır.

Alman askerî müşavirlerin gelişinden sonra, Harbiye Mektebi ve Erkan-ı Harbiye Mektebi ve alt kademe idadilerde/rüştiyelerde de eğitim-öğretim faaliyetlerinde zaman içinde yeni anlayış hâkim olmaya başlamıştır. Özellikle Goltz, Alman askerî eğitim sistemine ait pek çok talimnamenin Türkçeye çevirisini yaptırırken, hem askerî mekteplerdeki eğitim-öğretimi, hem de nizamiye ordusunun eğitim-öğretim sisteminde çok yönlü bir değişim ve dönüşüm hareketini başlatmıştır. Harbiye Mektebi'nde verilen eğitimle bakış açıları öncakilere göre değişen, ufukları açılan subay adayları, gelecekte Osmanlı Devleti'nde hem askerî, hem de siyasî konularda söz sahibi olabilecek bir bilgi birikimi ve kabiliyetle donatılmaya çalışılmıştır. Almanya'dan Sultan II. Abdülhamid'in ilerleyen saltanat yıllarında gelen müşavirlerle birlikte Harbiye Mektebi, çağdaş eğitim veren bir kurumsal yapıya dönüştürülürken, diğer taraftan Osmanlı ordusu Alman silah-teçhizatıyla da donatılmaya gayret edilmiş, gelen müşavirler deyim yerindeyse Alman silah fabrikalarının Türkiye'deki temsilcileri sıfatıyla büyük çabalar harcamışlardır. Bu bildiriye, Sultan II. Abdülhamid döneminde Almanya ile askerî alanda yapılan iş birliği faaliyetleri çerçevesinde Alman askerî müşavirlerin Osmanlı askerî eğitim-öğretim kurumlarına, askerî teknolojiye, silah/teçhizatın değişim ve dönüşümüne olan etki ve yönlendirmelerine dair bir değerlendirmede bulunulacaktır.

1. Osmanlı-Rus Savaşı'nı (93 Harbi) Takip Eden Dönemde Osmanlı Ordusunun Yeniden Düzenlenmesine Yönelik Çabalar

1877-1878 yılında Osmanlı Devleti ile Rus Çarlığı arasında cereyan eden, diğer bir deyişle [12]93 Harbi diye adlandırılan iki cepheli büyük savaş, hem Osmanlı hem de Ruslar açısından önemli tecrübelerin yaşanmasına yol açmıştır. Bu muharebeler silsilesi, aslında Osmanlı ordularının XIX. yüzyılın son çeyreğinde iki cephede birden Ruslarla çetin muharebelere tutuştukları, ancak silah-teçhizat, personel ve lojistik destek unsurlarının hasım tarafa göre yetersizliğinden dolayı hezimetle sonuçlanan bir yıkım ve sonrasında yeniden yapılanma döneminin de başlangıcını oluşturması bakımından önemlidir. Bu acımasız ve kanlı savaşın galibi ve en kazançlı çıkarını hiç şüphesiz ki Büyük Petro'nun (Çar I. Petro) muhayyel planını gerçekleştirmek isteyen Çarlık Rusya olmuştu. Ancak Türkler de mağlubiyetler yaşadıkları bu savaştan önemli dersler çıkarmışlardır. Savaş sonrası yaşanan büyük göçler, Balkan ve Kafkaslardan yüzbinlerce mağdur insanın Anadolu coğrafyasına akın akın gelişine yol açarken, bu da Osmanlı ülkesinde yeni bir iskân politikasının

uygulamasını başlatmıştır. Osmanlı-Rus Savaşı'ndan en büyük dersler çıkararak kurumların başında, ordunun muharebe sahasında sevk ve idaresinden sorumlu olan Seraskerlik makamı gelmektedir. Osmanlı-Rus Harbi'nin sonunda Seraskerliğe (Harbiye Nezareti) bağlı Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti (Genelkurmay) bu acımasız savaşın değerlendirmesini yaparak ne gibi dersler alınması gerektiğini tespit ettiği gibi, yakın ve uzak tehditlere karşı Osmanlı ordusunun yeniden düzenlenmesi, eğitim-öğretim, teşkilat, silah ve teçhizat yönünden çağdaşı ordular seviyesine çıkarılması konusunda çalışmaları hemen başlatmıştır. 93 Harbi ve takip eden dönemde Seraskerlik makamında sık sık değişimlerin yaşanması, aslında dönemin padişahı Sultan II. Abdülhamit kadar o devrin önde gelen idarecilerinin de büyük bir açmazın içerisinde olduklarının göstergesi gibidir. 93 Harbi'nden sonra, son savaşların tecrübeli komutanları olan Gazi Osman Paşa, Hüseyin Hüsnü Paşa ve Gürcü Ali Saip Paşa'lar Seraskerlik makamına getirilerek ordunun personel, teşkilat, silah, araç-gereç ve eğitim-öğretim sistemi açısından yeniden düzenlenmesi hususunda önemli teşebbüslerde bulunmuşlardır.

Sedan Savaşı ile Avrupa'da Fransa'yı dize getirmiş, Prusya prensliklerini bir arada toplayıp güçlü bir federal yapıyı oluşturmuş Otto von Bismarck¹ önderliğindeki Kayzer I. Wilhelm Almanya'sı, güçlü kara ordusu ile tüm dünyanın gıpta ile baktığı bir ülke konumuna yükselmiştir. Bütün dünyada güçlü Prusya kara ordusuna göre askerî sistemi düzenleme, disiplinli güçlü bir ordu kurma anlayışı yanında müthiş bir silahlanma yarışı da başlatılmıştır. Almanya'da öne çıkan, Krupp, Mavzer, Löw ve Skoda silah fabrikalarının ürettiği silah ve teçhizat, o dönem dünya piyasalarında askerlik ilmi ile uğraşanların en çok konuştuğu konular arasına girmiştir.

2. Ordunun Yeniden Düzenlenmesinde Bir Kurtuluş Çaresi Olarak Alman Zabitanın Osmanlı Ordusunda İstihdamı Meselesi ve Askerî Eğitime Katkıları

Osmanlı Devleti'nde modern ordunun temellerinin atılmasına yönelik gayretler, her ne kadar XVIII. yüzyılın ilerleyen dönemlerinde bir ivme kazanmış olsa da Nizam-ı Cedid hareketi ne yazık ki istenilen hedefe ulaşamamış, Sultan III. Selim'in tahttan indirilmesiyle bir açmaza girmiştir. Osmanlı askerî modernizasyonunda asıl önemli ve kalıcı atılımlar Sultan II. Mahmut'la başlatılmış ve yeni ordunun çağın harp fenleri, teşkilat, silah ve teknolojisine ayak uydurması yönündeki çabalar ilerleyen zaman içinde

¹ Otto von Bismarck konusunda Almanca literatürde pek çok yayın yapılmış, ancak, Türkçeye bunların çok azı tercüme ettirilmiştir. Bismarck konusunda genel bilgi vermesi açısından bkz. Eberhard Kolb, *Bismarck, Demir Şansölye*, Çev. Yusuf Ziya Altıntaş, (İstanbul: Runik Kitap, 2021), s. 11-149.

giderek artmış,² bundan sonra gelen Osmanlı sultanlarının/idarecilerinin öncelikli konuları arasında ordunun modernizasyonu yani yeniden yapılandırılması daima birinci sırada yer almıştır.³

Koca Hüsrev Paşa'nın Seraskerliği döneminde 1835 yılında Prusya'dan askerî eğitim konusunda uzman talep edilmiş, bu kapsamda Yüzbaşı Helmuth von Moltke ile Teğmen von Berg İstanbul'a gönderilmiştir. 1836 yılında talep edilen subaylardan Yüzbaşı von Vincke, Yüzbaşı Fisher ve Yüzbaşı Mülbach da 1837 yılında gelerek Osmanlı ordusunun eğitiminde görev almışlardır.⁴ Moltke ülkesine gönderdiği raporlarda Asakir-i Mansure Seraskeri Koca Hüsrev Paşa'nın⁵ ıslahat yanlısıymış gibi görüldüğünü, ama gerçekte iktidarda kalma hırsıyla böyle davrandığını, kendisinin de zoraki danışmanmış gibi tutulduğunu⁶, sık olmasa da arada bir hatırlanıp başvuru olan danışman olduğunu ifade etmiştir. Moltke'nin mektuplarının kiminde Türklere karşı tavrını ortaya koyarken, kimi satırlarında Alman kibir ve gururunun izlerine rastlamak mümkündür.⁷ Sultan II. Mahmut'un son saltanat yılında Leh mültecilerinden bir kısım asker Osmanlı ülkesine sığınarak orduda hizmete alınmışlardır.

Sultan Abdülmecid'in, Mısır Meselesi'nin çözümünden sonraki düzenlemeleri yanında Kırım Savaşı, Sultan Abdülaziz'in Ortadoğu ve Balkanlar'daki iç isyanlar sırasında edindiği tecrübelerle kara ve deniz ordusunun modernizasyonu kapsamında önemli çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede Sultan Abdülmecid devrinin başlarında Prusyalı topçu subayı Kuczkowski (Mehmet Muhlis Paşa), topçu subayı

² Gültekin Yıldız, *Neferin Adı Yok. Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Siyaset, Ordu ve Toplum (1826-1839)*, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2009), s. 261.

³ Bkz. Zekeriya Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması*, (Ankara: TTK Yayınları, 2001), s. 1-2.

⁴ Jehuda L. Wallach, *Bir Askerî Yardımın Anatomisi*, Çev. Fahri Çeliker, (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1985), s. 11-14. Prusya ile münasebetler konusunda belgesel bir çalışma olması bakımından bkz. Mehmet İhsan Cantemir, *Osmanlı-Prusya Münasebetleri (1808-1871)*, (A.DVN.DVE.d.073/2 Numaralı Prusya Ahkam Defteri Işığında), Doktora Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir 2019, s. 29-32.

⁵ Koca Hüsrev Paşa'nın Seraskerliğe getirilmesi ve yeni usulde askerî eğitime dair ayrıntılar için bkz. Yüksel Çelik, *Şeyhü'l-Vüzerâ Koca Hüsrev Paşa, II. Mahmut ve Devrinin Perde Arkası*, (Ankara: TTK Yayınları, 2013), s. 268-276.

⁶ Jehuda L. Wallach, *Bir Askerî Yardımın Anatomisi*, s. 12-14. Yüksel Çelik, *Şeyhü'l-Vüzerâ Koca Hüsrev Paşa*, s. 324.

⁷ Yüzbaşı Helmuth von Moltke, Türkiye'den Almanya'ya gönderdiği raporlarında ayrıca şu yorumlarda bulunmuştur: "...Burası tembelliğe en elverişli ülke ve bütün bir ulus terlikle dolaşıyor. Padişah II. Mahmut'un yanında yeniliklerinde yardımcı olacak aydın bir kişi bile bulunmamaktadır. Türkiye'deki eğitim düzeyinin ne derece düşük olduğunu bir Avrupalı tasavvur dahi edemez. Hafız denilen okuryazar bir Türk, alim sayılıyor. Yüksek makamlardaki birçok Türklere, kendi dilleriyle yazılmış mektupları dahi okutmak zorunda kalıyorlar." Bkz. Jehuda L. Wallach, *Bir Askerî Yardımın Anatomisi*, s. 15.

Wendt (Nadir Paşa), topçu subayı Schwenzfeuer (Ahmet Rami Paşa), topçu subayı Lehman, topçu subayı Lohling (Mahir Bey) ve topçu subayı Wiesental gelerek Osmanlı hizmetinde bulunmuşlardır.⁸ Keza Kırım Savaşı'ndan kısa bir süre önce de topçu subayı Grunwald (Grunvald Paşa), istihkâm subayı Bluhm (Blum Paşa), topçu subayı Strecker (Reşit Paşa), Yüzbaşı von Malinowski (Emin Bey), piyade subayı Drigalski (Drigalski Paşa), bunlardan başka Graach, Falk, Rabback, Godlewski, Jungmann, Schmidt, Becke, Wagemaan, Böhn, Wrangle, harita subayı Karl Stolpe ve daha pek çok Prusyalı subay Osmanlı ordusu hizmetinde görev yapmıştır.⁹ Ordunun ıslahı kapsamında Osmanlı ülkesinde hizmete alınan yabancı müşavirlerin kimileri Müslüman olup isim değiştirirken, bir kısmı da Türklerin gözüne girmek, diğer taraftan da büyük gelirler elde ettikleri kazanç kapılarından mahrum olmamak için ikiyüzlü davranmaktan kaçınmamışlardır. Zaten XVIII. yüzyıldan itibaren tüm dünyada profesyonel askerlerin kim daha çok para verirse o ülke adına hizmet ettikleri bir döneme geçilmiştir. Gittikleri ülke ordularının kıyafetine bürünerek yarım yamalak dillerini konuşabilen, hizmetinde oldukları ülke ordularını savaşlarda yöneten bu tecrübeli askerler, bir yerde savaşın ve askerî sistemin sürdürülmesinde, silah-teçhizat-taktik ve teşkilatın transferinde önemli misyonları da üstlenmişlerdir. Sultan Abdülaziz döneminde de, Avrupa ile münasebetlere önem verilmiş, hatta Sultan, Kırım Savaşı'yla kurulan ittifakın sürdürülmesine yönelik ilk ve tek Osmanlı sultanı olarak yurt dışına çıkarak ilişkilerin dostane ittifak ilişkileri çerçevesinde sürdürülmesine önem vermiş; yabancı kökenli askerî müşavirlerin (Alman, İngiliz, Fransız, Leh, Macar) Osmanlı ordusunda istihdamı bu dönemde de devam etmiştir.

Sultan II. Abdülhamit'in ilk saltanat yıllarından itibaren orduyu yenileştirme ve Avrupa orduları standardına yükseltme gayretleri daha da artarak devam ettiği gibi, Osmanlı ordusundaki muharip insan gücünün sayısal anlamda artırılması çareleri de öncelikli işlerin başında yer almıştı.¹⁰ Askerî teşkilatta Sultan II. Abdülhamit dönemine kadar uygulanagelen ve çeşitli ülkelerden alınmış bulunan -adına denge politikası denen uygulamadan

⁸ Colmar von der Goltz, *Yirminci Yüzyılın Başlarında Osmanlı-Alman İlişkileri, Golç Paşa'nın Hatıratı*, yay. haz. Faruk Yılmaz, (İstanbul: İz Yayınları, 2012), s. 8-9. Ali Rıza Şimşek, *Osmanlı Ordusunda 18. ve 19. Yüzyıllarda Yapılan İslahat Çalışmaları ve Bu Çalışmalarda Yabancı Uzmanların Rolü, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2006*, s. 186-187.

⁹ Veli Yılmaz, *Türk Alman İttifakı ve Askerî Yardımları*, (İstanbul: Cem Ofset, 1993), s. 36. Kemal Turan, *Türk-Alman Eğitiminin Tarihi Gelişimi*, (İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2000), s. 140. Mehmet İhsan Cantemir, *Osmanlı-Prusya Münasebetleri (1808-1871)*, (A.DVN.DVE.d.073/2 Numaralı Prusya Ahkam Defteri İşığında), s. 29-32.

¹⁰ Musa Çadırcı, "II. Abdülhamid Devrinde Osmanlı Ordusu", *Dördüncü Askerî Tarih Semineri Bildiriler*, (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1989), s. 36-45, s. 47'deki çizelgede ordunun mevcudu gösterilmiştir.

kaynaklı- karma teşkilât ve taktik usulü, 93 Harbi felaketinden sonra artık tedrici olarak terk edilerek, özellikle kara ordusunda Alman tarzı yani Prusya sistemine uygun teşkilat, taktik ve eğitim-öğretim usulüne doğru bir geçiş yapılmıştır.¹¹ Prusya ile askerî sahada ilişkilerin kurulmasında Sultan'ın çevresindeki sivil-asker danışmanların ve yaverlerin etkisi olduğu kadar, kendisinin de dönemin siyasî-askerî gelişmelerini yakından izlemesi, saldırgan Ruslara, beri taraftan da ikiye bölünmüş Fransızlara ve İngilizlere rağmen Almanları tercih etmesi etkili olmuştur.¹²

Savaş sonrasında Rusların, Şark Meselesi'ni kendi politikalarına uygun çözümlenerek Osmanlı Devleti'ne dikte ettirdiği Ayastefanos Antlaşması, diğer Avrupa devletleri tarafından da kabul görmeyince barış görüşmeleri Bismarck'ın demir yumruğuyla şekillenmiş Avrupa'da siyasetin belirlenmesinde bu defa Berlin ön plana çıkmıştır.¹³ Nitekim 13 Temmuz 1878'de, Avrupa'da bu antlaşmada temsil edilen devletlerin çıkarlarını dengeleyen bir hakem olarak değil de, “*dürüst bir aracı rolü üstlenen Prusya Başbakanı Bismarck'ın*”¹⁴ ara buluculuğu sonunda imzalanan Berlin Antlaşması'nın¹⁵ ardından giderek artan Osmanlı-Prusya (Almanya) ilişkileri, gelecekte askerî-iktisadî-siyasî alanda kurulacak ortaklıkların pekiştirilmesine de zemin hazırlamıştır. Aslında bu tarihten yaklaşık bir yüz yıl önce, III. Mustafa döneminde ilk münasebetlerin başladığı Büyük Friedrich'in Prusya İmparatorluğu ile III. Selim döneminde imzalanan 31 Ocak 1790 tarihli Osmanlı-Prusya İttifakı ile ikili ilişkilerin daha da artırılması yönündeki teşebbüsler, Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletler dengesinde yerini sağlamlaştırma çabalarından başka bir şey değildi.¹⁶ Nitekim, XIX. yüzyıl

¹¹ Zekeriya Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması*, s. 2.

¹² Sultan II. Abdülhamit, Almanlar hakkındaki düşüncesini kendisine atfedilen hatıratında şöyle ifade etmektedir: “...Zaten Almanlar, Fransızlara rağmen daha sevimlidirler ve tabiatları itibariyle Osmanlılara daha yakındırlar. Onlar da Osmanlılar gibi yavaş ve geç harekete geçen, fakat sadık ve namuslu insanlardır; çalışkan ve sebatkardırlar. Fransızlar da çalışkandır amma, onlarda Almanların inatçılığı yoktur. Düzensiz politika yapmakla da çok vakit kaybederler. Almanları sebatlarına mukabil Fransızlarda şevk vardır; fakat o da saman alevi gibidir. Almanlar her tuttukları işte derununa malumat edinirler ki, bu da Fransızlarda yoktur...” bkz. Sultan Abdülhamit, *Siyasî Hatıratım*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2010), s. 104. Ayrıca bkz. H. Bayram Soy, *Almanya'nın Osmanlı Devleti Üzerinde İngiltere ile Nüfuz Mücadelesi (1890-1914)*, (Ankara: Phonix Yayınları, 2004), s. 30-31.

¹³ Eberhard Kolb, *Bismarck, Demir Şansölye*, s. 101-134.

¹⁴ Paul Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, Çev. Birtane Karanakkçı, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2010), s. 237. Bismarck'ın Berlin Antlaşması'ndaki rolüne dair bkz. Eberhard Kolb, *Bismarck Demir Şansölye*, s. 107.

¹⁵ Fahri Maden, “Büyük Güçlerin Berlin Antlaşması'nın Uygulanmasına Yönelik Baskıları”, *International Journal of History Studies*, c. 5, Sayı 1 (Ocak 2013), s. 267-285.

¹⁶ Osmanlı-Prusya İttifakı konusunda ayrıntılı çalışma, hocama Kemal Beydilli tarafından yapılmıştır. Kemal Beydilli, *1790 Osmanlı Prusya İttifakı, Meydana Gelişi, Tahlili-Tatbiki*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1984), s. 21-31. Ayrıca bkz.

dünyasının kudretli Prusya Başbakanı Bismarck, -başlangıçta her ne kadar istekli olmasa da- bu sırada Türkleri dost olarak kazanmanın avantaj sağladığı sürece Almanya için bu ittifakın faydalı olabileceğini,¹⁷ Rusya'da şoven bir panslavist hareket ortaya çıktığından Osmanlı Devleti'nin tutumu ve savunma gücüne Almanya'nın kayıtsız kalmaması gerektiğini ifade ederek, pragmatik bir yaklaşımın gelecekte Almanya'yı bu ilişkilerde kazançlı çıkaracağına dair öngörüsü son derece etkili olmuş idi.¹⁸ Berlin Antlaşması'ndan sonraki dönemde İstanbul'daki yeni görevine atanan Alman Büyükelçi Paul von Hatzfeldt (1879-1881) Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durumu çok iyi tahlil edip değerlendirdiği gibi, Almanya'nın gelecekte Osmanlı Devleti'yle kuracağı askerî-siyasî-iktisadî ilişkilerin önemine vurgu yapan raporlarını Berlin'e göndermekte gecikmedi.¹⁹ Zaten bu gelişmeler olurken Sultan II. Abdülhamit'in de Rusya ve İngiltere karşı duyduğu aşırı endişeden dolayı Almanya ile ilişkilerin geliştirilmesine yönelik beklentilerinin giderek arttığı biliniyordu.²⁰

Sultan II. Abdülhamit'in Alman İmparatoru I. Wilhelm'den Osmanlı Devleti'ne askerî uzmanlar göndermesi talebi İstanbul'daki Büyükelçi Paul von Hatzfeldt tarafından Alman hükûmetine ayrıntılı bir raporla aktarıldı,²¹ bunun ileride siyaseten bir avantaj sağlayacağı ifade edildiği gibi, Alman Genelkurmayı ve üst düzey askerî erkânı tarafından da bu talepler olumlu karşılanmıştır. Alman İmparatorluğu Genelkurmay Başkanı Helmuth von Moltke,²² Türkiye'de geçmişte (Sultan II. Mahmut dönemi) edindiği

Zekeriya Türkmen, "93 Harbi Felaketi Sonrası Gelişmeler: Silahlanma Yarışında Osmanlı Devleti", *II. Uluslararası Plevne Kahramanı Gazi Osman Paşa ve Dönemi Sempozyumu (5-7 Nisan 2017) Bildirileri*, (Tokat: GOP Üniversitesi Yayınları, 2018), s. 410-411.

¹⁷ Halit Arslan, Sultan II. Abdülhamit Devri Osmanlı Ordusunda Alman Etkisi, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2012, s. 11.

¹⁸ Fahri Türk, *Türkiye ile Almanya Arasında Arasındaki Silah Ticareti, 1871-1914*, (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları, 2012), s. 42.

¹⁹ Zekeriya Türkmen, "II. Abdülhamit Döneminde Mekteb-i Harbiye-i Şahane", *IV. Uluslararası Osmanlı İstanbul'u Sempozyumu Bildirileri*, ed. Feridun Emecen, Ali Akyıldız ve Emrah Safa Gürkan, (İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, 2016), s. 931-954.

²⁰ Tahsin Paşa, *Abdülhamit (Yıldız Hatıraları)*, (İstanbul: Bayrak Matbaası, 1999), s. 69-70.

²¹ Jehuda L. Wallacah, *Bir Askeri Yardımın Anatomisi*, s. 24-25.

²² Helmuth Karl Bernhard Graf von Moltke, 26 Ekim 1800, Parchim, Mecklenburg-Schwerin'de Danimarkalı bir generalin oğlu olarak dünyaya gelmiş, Prusya Askerî Akademisi'ndeki eğitimini 1826'da tamamladıktan sonra çeşitli birliklerde görev yapmıştır. Carl von Clausewitz'in etkisi altında kalarak askerî tarihe merak sarmıştır. 1835-1839 arasında Osmanlı ordusunda öğretmenlik ve müşavirlik yapan Yüzbaşı Moltke Osmanlı Başkumandanı Hafız Osman Paşa maiyetinde müşavir olarak Nizip Muharebesi'ne katılmış, daha sonra ülkesine dönerek 1839 yılından itibaren Alman Genelkurmay Karargâhı'nda görev almaya başladı. Bir süre sonra da Veliâht Friedrich Wilhelm'in yaverliğine atanmış, veliaht imparator olunca da 1857'de Prusya Genelkurmay Başkanlığı'na getirilmiştir. Moltke Avusturya-Prusya, Fransa-Prusya savaşlarını planlamış, keza onun Genelkurmay Başkanlığı döneminde planlanan Sedan Savaşı Almanya'nın zaferiyle sonuçlanmış, 1871'de Alman

tecrübelerden hareketle "Alman subayların Osmanlı ordusunda hizmeti alınmasının Osmanlı'dan çok Almanların işine geleceğini" ifade ederek bu ilk müşavirlerin İstanbul'a gönderilmelerine olumlu yaklaşmış ve her zaman İstanbul'daki Alman Büyükelçiliği ile işbirliği içinde olmalarını, askerî-siyasî faaliyetlerin koordineli bir şekilde yürütülmesini istemiştir.²³ Yapılan ikili görüşmelerin sonunda 11 Nisan 1882'de dört subayın -ki bunlar, Albay *Otto August Johannes von Kaehler*, Piyade Yüzbaşı *Louis von Kamphövener*, Topçu Yüzbaşı *von Hobe*, Dragon Süvari Alayı'ndan Yüzbaşı *Ristow*'nin (Ristow)- üç yıl süreyle Türkiye'ye askerî müşavir olarak gönderilmesine izin verilmiştir.²⁴ Albay Kaehler, Mayıs 1882 başında Türkiye'ye gelince yıllık 25.000 frank karşılığı altın para almak şartıyla üç yıllığına Osmanlı ordusunda görev yapmak üzere iş mukavelesini imzalamış, 1 Haziran 1882'de Sultan II. Abdülhamit ile görüşükten sonra 21 Haziran 1882'de mirliva rütbesiyle işe başlamış,²⁵ bir süre sonra da Alman İmparatoru jest yaparak Almanya'daki rütbesini artırınca, Seraskerlik makamı da Kaehler'i ferik rütbesine terfi ettirmiştir. Gelen müşavirlere Almanya'daki rütbelerinden iki rütbe daha yüksek terfi verilmesi Türkiye'de görev yapmayı cazip bir hale getirmiştir. Albay Kaehler Türkiye'de üç yıl kadar görev yapmış ve İstanbul'da 1885 yılında vefat etmiştir.²⁶

birliğinin kuruluşuna uzanan temeller böylece atılmış, 1888 yılında Genelkurmay Başkanlığı görevinden emekliye ayrılmış, 31 yıl aralıksız bu görevde bulunmuştur. Mareşal rütbesine haiz olan Helmuth von Moltke, 24 Nisan 1891'de Berlin'de vefat etmiştir. Mezarı II. Dünya Savaşı'nda bombardımana uğradığından nerede olduğu bilinmemektedir. Moltke, Almanca'dan başka, Danca, İngilizce, Fransızca, İtalyanca, İspanyolca ve Türkçe olmak üzere 7 dil bilmekteydi. *Briefe aus der Türkei (Türkiye'den Mektuplar)* adlı kitabı Türkiye'de Hayrullah Örs tarafından tercüme edilerek *Moltke'nin Türkiye Mektupları* ismi ile 1999 yılında İstanbul'da yayımlanmıştır. (Y.N)

²³ Kemal Beydilli, "II. Abdülhamit Devrinde Gelen İlk Alman Askerî Hey'eti Hakkında", *İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, TD.*, Sayı 32 (Mart 1979), s. 481 vd. Ayrıca bkz. Necmettin Alkan, "II. Abdülhamit Devrinde İstihdam Edilen İlk Alman Askerî Heyetinin Komutanı Otto von Kaehler ve Her İki Tarafın Beklentileri", *İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, TD.*, Sayı 43 (2006), s. 149-150.

²⁴ Albay Kaehler o sırada 6 nolu 2. Şilezya Alayı Komutanıdır ve Türkiye'deki görevi Erkan-ı Harbiye İkinci Reisi olacaktır. Yüzbaşı Kamphövener, 79 nolu 3. Hannover Piyade Alayı'nda görevli olup, Türkiye'de Piyade Dairesi'nde çalışacaktır. Süvari Yüzbaşı von Hobe ise 4 nolu 1. Şilezya Dragon Alayı'ndan tefrik edilmiş olup, Türkiye'de Süvari Dairesi'nden sorumlu olacaktır. Yüzbaşı Ristow ise 2. Pomeranya Sahra Topçu Alayı'ndan tefrik edilmiş olup, Türkiye'de Topçu Dairesi'nde istihdam edilecektir. Bkz. Kemal Beydilli, "II. Abdülhamit Devrinde Gelen İlk Alman Askerî Heyeti Hakkında", s. 492. Ayrıca bkz. Kemal Beydilli, "Colmar Von Der Goltz Paşa'nın Gelişine Kadar Prusya-Alman-Osmanlı Siyasi ve Askeri Münasebetlerine Kısa Bir Bakış", *20'nci Yüzyıl Başına Kadar Türk Askeri Eğitiminin Tarihi Gelişimi*, (İstanbul: Harp Akademileri Basımevi, 1983), s. 13-18.

²⁵ Necmettin Alkan, "II. Abdülhamit Devrinde İstihdam Edilen İlk Alman Askerî Heyetinin Komutanı Otto von Kaehler ve Her İki Tarafın Beklentileri", s. 157-161.

²⁶ Otto von Kaehler, 3 Kasım 1885 tarihinde görevi başında iken vefat etmiş, İstanbul'da Feriköy'deki Protestan mezarlığına defnedilmiştir. (Y.N).

Bu ilk gelenleri takiben ilerleyen yıllarda topçuluk eğitim için Mühendishane-i Berri'yi Hümayun'da Grumbckow Paşa, Steffen, Donanma'da ise Starcke ve Kalau von Hofe, süvari için Ferik Baron von Brockdorff, Albay Rüdgesch, Almanca öğretmeni olarak gelip de Askerî Hara'da istihdam edilen Ferik Hauser, Tabiye dersi için gelen Kolağası Hausschild, Yüzbaşı Fitzau, piyade için Binbaşı Ditfurth, Piyade Yüzbaşı Mesmer-Saldern, Topçu Binbaşı İmhoff, İstihkâm Binbaşı Auler, piyade için Leischman Paşa, Binbaşı Havşilet gibi önde gelen Alman subayları Osmanlı ordusunun yeniden teşkilatlanması çalışmaları ile teorik ve pratik eğitim faaliyetlerinde istihdam edilmiştir.²⁷

Alman Genelkurmay Başkanı Helmuth von Moltke'nin uyarıları çerçevesinde Türkiye'de çalışmalarını yürüten Kaehler heyeti, sadece askerî eğitim konularında danışmanlık yapmakla kalmamış, diğer yandan Alman silah fabrikalarının Osmanlı Devleti ile ilk bağlantılarının kurulmasında da öncülük etmiştir. Öte yandan yukarıda kısaca belirtildiği üzere, II. Abdülhamit döneminde Osmanlı ordusunda hizmet için gelen Alman subaylara ülkelerinde buldukları rütbenin üstüne iki rütbe birden rütbe/kıdem zammı verilmesinin yanında daha iyi maaş almaları, bundan sonra Almanya'dan gelecek olan subaylar için oldukça cazip bir durum olarak değerlendirilmiş, Türkiye'ye gelip hizmet etme noktasında teşvik edici bir durum yaratmıştır. 1885'lerden sonra Osmanlı ordusunda hizmet etmek üzere askerî okullarda öğretmen, eğitimci ve karargâhlarda müşavir/danışman olarak gelenlerin çoğunda rütbece bir an önce yükselme, daha çok para kazanma beklentisi hep var olmuştur.²⁸ Alman subaylarına iki rütbe fazladan verilmesi, daha çok özlük haklarının bulunması gibi ayrıcalıklar, ister istemez onlarda, -zaten öteden beri var olan Alman kibrinin etkisiyle- bir üstünlük kompleksinin oluşmasına, Türk ordusunda üst rütbeli paşaları ve zabitanı kendilerinden hakir görmelerine yönelik bir ruh halinin gelişmesine yol açmıştır. Bu durumu Sultan II. Mahmut döneminde gelen Yüzbaşı Helmuth von Moltke'nin mektuplarında da görmek mümkündür.

93 Harbi felaketinden sonra Osmanlı Devleti'nin kendine yeni müttefik arayışı kapsamında Almanya'dan getirtilen askerî uzmanlar,²⁹

²⁷ BOA, *Y.PRK.MYD.*, Ds: 13/8, s. 2. Jehuda L. Wallacah, *Bir Askerî Yardımın Anatomisi*, s. 63, 88. İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, s. 113-114, 122. Burhan Oğuz, *Yüzyıllar Boyunca Alman Gerçeği ve Türkler*, İstanbul 1983, s. 88-89. Veli Yılmaz, *Türk Alman İtifakı ve Askerî Yardımları*, s. 43-45. Ayrıca bkz. Bilge Yıldız Solak, II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı Ordusunu İslah İçin Gelen Yabancı Müşavirler, Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2018, s. 45-91.

²⁸ İlber Ortaylı, *İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, s. 60-61.

²⁹ II. Abdülhamit döneminde Almanya'dan ilk defa bir askerî heyetin getirilmesi 1880 yılında düşünülmüş; bilahare politika gereği Almanlara yaklaşmak gereği hissedilince, bu hey'etlerle

söylem ve hareketleriyle askerî mekteplerde özellikle hayranlık uyandırıp orduda zamanla Alman nüfuzunun artmasına zemin hazırlamışlardı. Bu dönemde Harbiye Mektebi başta olmak üzere diğer askerî eğitim kurumlarında görevli Avrupalı öğretmenlerin sayısı da arttırılmıştı.³⁰ 1882 yılında yapılan antlaşma gereği Almanya'dan gönderilen 4 subayı daha sonraki yıllarda diğerleri takip etmiş, Osmanlı Devleti'nin yıkılışına uzanan süreçte askerî-mülkî subay-memur, teknisyen sayısı 29 Ocak 1919 tarihinde toplam 25.000 kişiye ulaşmıştır.³¹ Mondros Ateşkes Antlaşması hükümleri gereği bunlarını mukavelelerine son verilmiştir.

Alman Başbakanı Bismarck döneminde Prusya-Osmanlı ilişkileri tereddütlerle sürdürülmüş, deyim yerinde ise emekleme dönemini yaşamış, pek fazla bir gelişme gösterememiş, onun görevden çekilmesinden sonra Almanya'da iktidardakiler Osmanlı'yı her bakımdan desteklemeye karar vermişlerdir.³² Nitekim 90 yaşında vefat eden Kayzer I. Wilhelm'in yerine 15 Temmuz 1888'de tahta çıkan Kayzer II. Wilhelm'den sonra Osmanlı-Almanya ilişkilerinde büyük gelişmeler yaşanmıştır. Kayzer II. Wilhelm, deniz yoluyla Almanya'dan kalabalık bir heyetle yola çıkarak 2 Kasım 1889'da İstanbul'a gelmiş, Sultan II. Abdülhamit tarafından Dolmabahçe önlerinde askerî törenle karşılanmış, Yıldız Şale Köşkü'nde ağırlanan heyet, böylece geleceğe yönelik Almanya'nın her bakımdan Osmanlı nezdinde prestijinin artmasına da zemin hazırlayacak ilişkileri başlatmıştır.³³ Nitekim

birlikte gelenlerin sayısı zamanla artmıştır. II. Abdülhamit dönemindeki bu ilk askerî heyetin faaliyetleri için bkz. Kemal Beydilli, "II. Abdülhamit Devrinde Gelen İlk Alman Askerî Hey'eti Hakkında", s. 481-494.

³⁰ 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'ndan sonra ordu komutanları hükûmete sundukları raporlarında, Osmanlı Devleti'ne komşu olan ülkelerin askerî güçlerinin büyük bir tehdit unsuru olduğunu hatırlatarak kuvvetli bir ordunun kurulmasını istiyorlardı. Bkz. BOA, YEE., Evrak nr: 1236, Kısım: 14, Zarf: 126, Karton: 1. Öte yandan kurulması tavsiye edilen ordunun son sistem silahlarla donatılması, bu konuda Almanlarla temasa geçilmesi ve maliyenin mümkün mertebe zorlanması gerektiği ifade edilmekte idi. Bkz. BOA, YEE., Evrak nr: 2627, Kısım: 9, Zarf: 72, Karton: 4.

³¹ Kemal Beydilli, "II. Abdülhamit Devrinde Gelen İlk Alman Askerî Hey'eti Hakkında", s. 493.

³² Mustafa Gencer, *Jöntürk Modernizmi ve Alman Ruhü*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003), s. 272.

³³ Edward Mead Earle, *Bağdat Demiryolu Savaşı*, Çev. Kasım Yargıcı, (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1972), s. 53. Ayrıca bkz. Ayrıntılı bilgi için bkz. Feryaz İrez, "Belgeler Işığında Son Alman İmparatoru II. Wilhelm'i Konuk Eden Bir Kasr-ı Hümâyûn; Şale, İki Dost Hükümdar", *Sultan II. Abdülhamid Kaiser II. Wilhelm*, (İstanbul: TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı, 2010), s 47-58. Kayzer II. Wilhelm daha sonra 18 Ekim 1898'de ikinci defa İstanbul'a gelerek Kudüs'e kadar bir ziyarette bulunmuştur. Bkz. Necmettin Alkan, "Dış Siyasetin Bir Aracı Olarak Hükümdar Gezileri: Kayzer II. Wilhelm'in 1898 Şark Seyahati", *Osmanlı Araştırmaları*, Sayı XXXI (2008), s. 13-14. Alman İmparatoru Kayzer II. Wilhelm'in 1898'deki ikinci gelişi hakkında Mehmet Şakir Paşa'nın raporu hakkında ayrıntı için bkz. Ö.

1889'da Kayzer II. Wilhelm'in İstanbul'u ziyaretinden sonra Osmanlı Devleti ile Almanya arasındaki ilişkiler çok yönlü bir gelişme seyri içine girmiştir.³⁴

Osmanlı Devleti'ni gelecekte sadık bir müttefik yapabilmek için Alman Genelkurmayı yetkilileri bu çerçevede büyük gayretler sarf ederek işi şansa bırakmamış, ciddiyetle konuya eğilmişlerdir. Belirtilen süreçte hemen harekete geçen Alman Genelkurmayı, Türkiye'den askerî yardım hususunda gelen talepleri de dikkate alarak Albay Kaehler heyetinin gelişinden hemen bir yıl sonra Binbaşı Colmar von der Goltz'un³⁵ İstanbul'a gönderilmesini kararlaştırmıştır.³⁶ Goltz kendisinden önce gelen takipçileri gibi -aslında- Alman Genelkurmayı tarafından özel olarak seçilerek Türkiye'ye gönderilmiş bir kurmay subaydı.³⁷ Binbaşı Colmar von der Goltz, Berlin'deki karargâhta gerekli görüşmeleri ve gerekli hazırlıkları tamamladıktan sonra 18 Haziran 1883 tarihinde Türkiye'ye gelmiş, İstanbul'da devlet yöneticileri ile askerî erkân tarafından törenle karşılanmıştır. Bu sırada hem Sultan II. Abdülhamit

Kürşat Karacagil, "II. Wilhelm'in Osmanlı İmparatorluğu'nu Ziyareti ve Mihmandarı Mehmet Şakir Paşa'nın Günlüğü (1898)", *Türkiyat Mecmuası*, c. 24 (Güz 2014), s. 74-97.

³⁴ H. Bayram Soy, *Almanya'nın Osmanlı Devleti Üzerinde İngiltere ile Nüfuz Mücadelesi (1890-1914)*, s. 84-85.

³⁵ Colmar von der Goltz, Alman mareşali, 1843'de Doğu Prusya'da (Kaliningrad) doğmuştur. Osmanlı ve Alman ordularından Mareşal rütbesiyle görev yapmış bir asker ve yazardır. Von der Goltz, 1861 yılından itibaren Prusya ordusunda subay olarak değişik birliklerde bulunduktan sonra, 1878-1883 arasında Berlin'deki askerî akademide öğretmenlik yapmış, "*Silahlanan Millet*" adlı kitabını 1883 yılında yayımlamıştır. Kitabı "*Millet-i Müsellaha*" adıyla Türkçeye çevrilmiştir. Haziran 1883'te Binbaşı rütbesindeyken askerî müşavir olarak Osmanlı ordusuna katılmak üzere Alman askerî heyeti içinde yer almıştır. Bu işbirliği faaliyetiyle birlikte Osmanlı Devleti, Krupp ve Mauser gibi Alman şirketlerinden silah almaya başlamıştır. Goltz, Almanya'nın ve Osmanlı Devleti'nin Doğu'daki nüfuzunu garantilemek için Bağdat tren yolunun inşa edilmesini de desteklemiştir. Goltz, 1908 yılında tekrar Osmanlı ordusunda görevlendirilmek üzere davet edilmiştir; 1911 yılında Mareşal rütbesine terfi ederek Osmanlı ordusunun Erkân-ı Harbiye Riyaseti İkinci Başkanlığı'na (*Gnkur II. Başkanı*) kadar yükseltilmiştir. I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Ağustos 1914'te Almanya'ya dönmüş, işgal edilen Belçika'nın askerî valiliğine atanmıştır. Goltz, 2 Ağustos 1914 tarihli Türk-Alman gizli ittifak antlaşması gereği Kasım 1914'te Sultan V. Mehmet'in kurmay başkanı (*Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi: Genelkurmay Başkanı*) olarak İstanbul'a gönderilmiştir. I. Dünya Savaşı'nda İngiliz Ordusuna karşı Osmanlı ve Alman ordularının birlikte hücum etmesi fikrini Harbiye Nazırı Enver Paşa ve Osmanlı Orduları Komutanı Otto Liman von Sanders'e beğendiremeyen Goltz Paşa'ya Irak'taki 6. Ordu Komutanlığı görevi verilmiştir. Goltz 6. Ordu bölgesine gelince Türk komutanlar tarafından bu atama pek hoş karşılanmadı. Bağdat'ta rahatsızlandı. 19 Nisan 1916'da yakalandığı tifüs hastalığı nedeniyle oluşan yüksek ateş sonucu vefat etti. Mezarı İstanbul'a nakledildi, Tarabya'da Alman elçiliği bahçesine defnedildi. *Golç Paşa'nın Hatıratı, İstanbul'da (1914-1915); Irak ve İranda (1915-1916)*, Çev. E. Kaymakam Salih Mayakuşu, (İstanbul: Askerî Matbaa, 1932). Ayrıca bkz. Sırrı Altıparmak, "Colmar Freiherr Von Der Goltz Paşa'nın Biyografisi", *20. Yüzyıl Başına Kadar Türk Askerî Eğitiminin Tarihi Gelişimi*, (İstanbul: Harp Akademileri Basımevi, 1983), s. 53-55.

³⁶ Mehmet Es'at, *Mir'at-ı Mekteb-i Harbiye*, (İstanbul: Artin Asadoryan Matbaası, 1310), s. 135.

³⁷ BOA, *İDH.*, nr: 36898.

ve hem de Harbiye Nazırı tarafından büyük iltifat görmüştür. Goltz Türkiye’de Askerî Mektepler Nazırı Mustafa Zeki Paşa’nın müsteşarı olarak göreve başlamıştır. Binbaşı rütbesine iki rütbe daha zam yapılarak miralay rütbesi verilen Goltz, kısa bir süre sonra da mirliva rütbesine terfi ettirilmiştir.

Bu ilk gelen Alman askerî ıslah heyetinin Türkçe bilmeyişi, Türklerin de Almanca bilmeyişi iletişim kopukluğuna yol açmışsa da yarım yamalak Fransızca lisanıyla anlaşma sağlanabilmiş; ilk yıllarda askerî eğitimde hedeflenen veya umulan başarı ne yazık ki yakalanamamıştır.³⁸ Aslında Alman Genelkurmayınca pek sevilmeyen bir kişilik olarak değerlendirilen Colmar von der Goltz’un Türkiye’de yıldızının parlaması, Kaehler Paşa’nın vefatından sonra olmuştur. Onun Alman ıslah heyetinin başına getirilmesi ve II. Abdülhamit’in güvenini kazanması da bu döneme rastlar. Goltz, Harbiye Mektebi’ndeki öğrencileri ve kurmay subay adaylarını etkilemeyi bildiğinden, bir süre sonra bu gruplarda Alman hayranlığının artmasına ortam yarattığı gibi, gelecekte Almanya’nın sadık müttefiki olacak bir kuşağın yetiştirilmesine de büyük etki etmiştir. Bu memnuniyet yüzünden Goltz’un kontratı üç kez uzatılarak Kasım 1895 tarihine kadar Osmanlı ordusu hizmetinde kalması da sağlanmıştır. Osmanlı sultanının gözüne girmeyi başaran Goltz, bütün icraatlarına bakıldığında aslında "*faal, çalışkan ve zeki bir askerî uzman ve siyasî istihbaratçı*" olduğu anlaşılıyordu. Nitekim Alman İmparatoru, onun gelişinden sonra İstanbul’a askerî ataşe atamaya dahi gerek duymamış, Goltz, Alman Elçiliği ile daima istişare de bulunarak bir yerde ataşelik görevini de gönüllü olarak yürütmüştür.³⁹

Goltz Paşa’nın gelişiyile Sultan III. Selim döneminden bu yana ağırlıklı olarak devam eden Fransız usulü eğitim-öğretim sistemi terk edilip, teorik ve pratik eğitimde Alman etkisi yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır.⁴⁰ Mirliva Goltz, ilk iş olarak da Harbiye Mektebindeki eğitimlerde teoriden ziyade uygulamaya ağırlık verilmesini öğütleyerek yeni bir eğitim-öğretim sistemi kurmaya gayret etmiştir.⁴¹ Goltz Paşa hem Sultan II. Abdülhamit’ten, hem de sadrazam ve Harbiye Nazırı’ndan iltifatlar görmüş, kendisine Harbiye Mektebi’ndeki eğitim-öğretimin yenileştirilmesi konusunda geniş yetkiler verilmiştir. Harbiye Mektebi’nde yaptığı düzenlemelerle öğrencilerin derslerde teoriden çok uygulamaya önem vermelerine yönelik düzenlemeler yapmıştır. Yeni programda askerî derslere daha çok, kültür ve teknik

³⁸ İlber Ortaylı, *İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, s. 61-62.

³⁹ İlber Ortaylı, *İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, s. 63-65.

⁴⁰ Kazım Karabekir, *Türkiye’de ve Türk Ordusunda Almanlar*, (İstanbul: Emre Yayınları, 2001), s. 63.

⁴¹ Jehuda L. Wallach, *Bir Askerî Yardımın Anatomisi*, s. 46.

derslerine daha az yer verilecektir. Goltz bu yeni ders programını Harbiye Nezareti'ne sunmuş ancak kendisine "*Osmanlı ülkesinde hem kültürlü ve hem de fen adamlarına ihtiyaç vardır*" denilerek derslerde bir denge sağlanması istenmiştir. Goltz daha sonra yaptığı düzenlemeyle bu dengeyi sağlamaya gayret etmiştir.⁴²

Aynı zamanda Askerî Mektepler Nazırı Müşir Zeki Paşa'nın yardımcısı da olan Goltz Paşa, bir süre sonra Nazır müsteşarı (Askerî Mektepler Müfettişi) olarak atanmış ve 1883'ten 1895'e kadar Askerî Mektepler Müfettişi sıfatıyla Osmanlı ordusu hizmetinde bulunmuştur.⁴³ O bu görevi esnasında Osmanlı ordusunda Alman etkisini artırmaya yönelik büyük çabalar harcamıştır. Goltz Paşa bu ilk gelişinde tam 12 yıl Harbiye Mektebi'ndeki eğitimin yeniden yapılandırılmasında hizmet vermiş, bu sürede, önemli kısmı Almanca'dan tercüme 4000 sayfalık oldukça hacimli Türkçe baskı büyük bir ders kitabı külliyatı yayımlatmış, bunları müfredata dâhil ettirmiştir.⁴⁴ Nitekim Kaehler ve bir yıl sonra da Goltz'un göreve başlamasından sonra Harbiye Mektebi'nde dersler ve talimler Alman sistemine göre yapılmaya başlanmıştır. Goltz ve ekibi tarafından Alman sistemine göre Harbiye ve Erkan-ı Harbiye Mektebi'nde okutulmak üzere Savaşta ve Barışta Kurmay Görevleri, Haritacılık, Sahrada Muharebe Eğitimi, Taktik, Sahra Hizmeti, Askerî Ders Verme Usulü konularında kitaplar hazırlanmış ve Askerî Mektepler Müfettişliği'nin nezaretinde bütün bunlar eğitimde uygulamaya konulmuştur.⁴⁵ Goltz'un görev yaptığı dönemde Harbiye Mektebi komutanı Mustafa Zeki Paşa idi. Mustafa Zeki Paşa, 1884 yılından 1908 yılına kadar tam 24 yıl Harbiye Mektebi Komutanlığı görevini yürütmüş; döneminde Harbiye Mektebi'nden pek çok ünlü kişi mezun olmuştur.⁴⁶

O dönemdeki söylemle "*Mekâtib-i Askeriye Umum Müfettişliği*" görevinde bulunan Goltz Paşa'nın maiyetine Almanca, Fransızca ve İngilizce bilen üç yardımcı (kurmay) subay atanmıştı. Bunlardan ilki Abdullah Paşa, diğeri Tahir Bey ve üçüncüsü de Raşit Bey'dir. Goltz işbaşına geldiğinde Harbiye Mektebi'nde okutulan derslerin iş bilen subaylar yetiştirmekten çok uzak olduğunu tespit ederek öğrencilerin zihinlerini gereksiz bilgilerle doldurulmasından vazgeçilmesini sağlayacak yeni metotlar geliştirip,

⁴² İsrail Kurtcepe ve Mustafa Balcıoğlu, *Kara Harp Okulu Tarihi*, (Ankara: KHO, 1993), s. 109.

⁴³ Mehmet Es'at, *Mir'at-ı Mekteb-i Harbiye*, s. 136.

⁴⁴ Jehuda L. Wallach, *Bir Askerî Yardımın Anatomisi*, s. 37.

⁴⁵ Kemal Turan, *Türk-Alman Eğitim İlişkilerinin Tarihi Gelişimi*, s. 152. Ayrıca bkz. Halit Arslan, Sultan II. Abdülhamit Devri Osmanlı Ordusunda Alman Etkisi, s. 61.

⁴⁶ Cemalettin Taşkıran, *Yüzyıllardır Harbiye, Harbiye'nin 180 Yıllık Tarihi ve En Büyük Harbiyeli Mustafa Kemal*, (İstanbul: Doğan Kitap, 2009), s. 65.

muhakeme yeteneğini pekiştirecek usulleri uygulamaya koydurmuştur.⁴⁷ Eski bilgilerle dolu Fransızca'dan tercüme edilmiş kitaplarda yer alan konuları teorik olarak anlatan, öğrencileri daha çok ezberciliğe iten usul ve yöntemi kaldırmaya gayret etmiş, ancak tamamını kaldırması da mümkün olmamıştır. Goltz'un gelişine kadar Harbiye Mektebi'nde tecrübî dersler ise son derece kısıtlı idi. Harbiye'den mezun olan genç zabıtlar gereksiz bir yığın kuramsal bilgilere sahip oluyorlar, ancak tecrübî yani uygulamalı eğitim ise son derece az veriliyordu.⁴⁸ Bu da askerî talim ve terbiyeden yoksun, silah-teçhizat konusunda hiçbir pratik bilgisi olmadan zabitanın kıt'aya çıkmasına yol açıyordu. Nitekim Sultan II. Abdülhamit döneminin Harbiye Mektebi'nde eğitim görenlerin pek çoğunun hatıratında, teorik eğitimler eleştiriyeye tabi tutulurken, askerî manevraların, atış talimlerinin yapılmaması orduda zaafiyete yol açacak durum olarak değerlendirilmektedir.

Goltz göreve geldiğinin ilk yılında Osmanlı askerî eğitim-öğretim usulüyle ilgili gerekli incelemeleri yaptıktan sonra Serasker Osman Paşa'dan Harbiye Mektebi'nde eğitimin ağırlıklı olarak uygulamalı hale getirilmesi için izin talep etmiştir. Serasker Paşa'dan gerekli onayı alan Goltz, Harbiye Mektebi için yeni bir ders programı hazırlamıştır. Bunu yaparken de Berlin'deki Askerî Akademi programını örnek almıştır. Askerlikle ilgisi olmayan kimi dersler müfredattan çıkartılıp yerine; Yeni Talimnameler, Harp Silah, Araç ve Gereçleri, Harp Tarihi, Harp Sanatı Tarihi, Osmanlı Askerî Teşkilat Tarihi, Yabancı Ülkelerin Askerî Teşkilatı, Askerî Coğrafya, Stratejik Coğrafya, Tabya ve İstihkâmcılık, İstatistik ve Uygulamalı Taktik, Askerin Sevk ve İdaresi (Sevkülceyş), Almanca ve Rusça gibi yabancı dil dersleri konulmuştur.⁴⁹ Goltz Paşa, Harbiye Mektebi'nde derslerin işleniş tarzına dair düzenlemeler yaptıktan sonra, özel ve genel yazılı sınav sistemi ile sözlü sınav sistemine dair de yeni düzenlemeleri uygulamaya koydurmuştur.⁵⁰

Colmar von der Goltz'un gelişinden sonra gerçekleştirilen yeni düzenlemeyle Harbiye Mektebi'ndeki eğitim süresi 4 yıldan 3 yıla indirilmiş, Erkân-ı Harbiye Mektebi de üç yıla çıkarılmıştır. Yeni düzenlemeye göre öğrenciler birinci sınıfta piyade ve süvari olarak iki sınıfa ayrılmıştır. Üç yıllık süre zarfından birkaç ders dışında genelde aynı dersleri görmüşlerdir. Birinci sınıfta Akaid-i Diniye, Topografya, Handese-i Resmîye, Hikmet-i Tabiiye, Kimya, Askerî Hitabet, Talim Nazariyatı, Terbiye-i Askeriye, Fransızca,

⁴⁷ *Harp Okulu Tarihçesi 1845-1945*, (Ankara: Harp okulu Matbaası, 1945), s. 27.

⁴⁸ Jehuda L. Wallach, *Bir Askerî Yardımın Anatomisi*, s. 53-54.

⁴⁹ Ebuzziya Tevfik, "General Von Der Goltz", *Mecmua-i Ebuzziya*, 15 Safer 1315/1899, s. 734.

⁵⁰ BOA, *İDH.*, nr: 36898, Jehuda L. Wallach, *Bir Askerî Yardımın Anatomisi*, s. 54.

Almanca, Rusça, Harita Tersimi, Topografya Ameliyatı ve Talim Ameliyatı dersleri okutulmuştur.⁵¹

İkinci sınıfta Akaid-i Diniye, Hizmet-i Seferiye, Dâhiliye Kanunnamesi, Fenn-i Mimari, Talim Nazariyatı, Fransızca, Askerî Harita Tersimi, Hizmet-i Seferiye Ameliyatı, Talim Ameliyatı, Ceza Kanunu, Almanca ve Rusça, Tarama, Hikmet, Fenn-i Furuset Nazariyatı (piyade), Fenn-i Baytari ve Tezkere-i Süvariyan ve Topografya Ameliyatı dersleri okutulmuştur.⁵²

Üçüncü sınıfta, Tabiiye, İstihkâmat-ı Hafife, Fenn-i Esliha, Hıfzıssıhha-i Askerî, Coğrafya-i Askerî, Devlet-i Aliyye Ordu Teşkilatı, Talim Nazariyatı, Askerî Terbiye, Fransızca, İstikşafât-ı Askeriye, İstihkâm Eşkâli, Talim Ameliyatı, Tabiye Tatbikatı, Almanca, Rusça, Askerî Köprüler, Tabiye, İstihkâm dersleri okutulmuştur.⁵³ Harbiye Mektebi'nde verilecek dersler konusunda Goltz Paşa tarafından gerçekleştirilen bu düzenlemeler 1912 yılına kadar küçük bir takım küçük değişikliklerle aynı şekilde sürdürülmüştür.

Goltz'un Askerî Mektepler Müfettişliği dönemine ait örnek vermek gerekirse, 1888 yılında Müşir Zeki Paşa Askerî Mektepler Nazırı iken Harbiye Mektebi'nde görev yapan öğretim üyesi zabitanın listesi şöyledir: Müsteşar tercümanı Abdullah Efendi, Şimendifer dersine Mirliva Legof Paşa, Almanca'ya Mirliva Osman (Nizami) Paşa, Süvari dersine Mirliva Heviz Bey, Ders Nazırı Erkan-ı Harp Miralayı Şükrü Bey, Piyade Talimi dersi Erkan-ı Harp Miralayı Ali Bey, Fransızca dersine Erkan-ı Harp Kaymakamı Galip Bey, Hey'et ve Taksim-i Arazi dersine Erkan-ı Harp Kaymakamı Avni Bey, Lisan dersine Erkan-ı Harp Kaymakamı Mustafa Bey, Süvari Talimi dersine Erkan-ı Harp Kaymakamı İsmail Bey, Fenn-i Ahval-i Furusiye dersine Baytar Binbaşı Behçet Efendi, Silah Bilgisi dersine Erkan-ı Harp Binbaşı Mahmut Bey, Sağlığı Koruma dersine Tabip Binbaşı Faik Bey, Piyade Talimi dersine Binbaşı Sadık Efendi, Makine dersine Binbaşı Hasan Efendi, Hendese dersine Binbaşı Ali Rıza Bey, Resim dersine Binbaşı Hüseyin Fuat Bey, Tarama dersine Binbaşı Ahmet Şükrü Bey, Mimari dersine Erkan-ı Harp Kolağası Reşit Bey, Lisan dersi muavini Kolağası İbrahim Efendi, Kitabet dersine Yüzbaşı Rafet, Hikmet ve Tatbikat dersine Binbaşı Hüseyin Efendi, Hendese-i Haliye dersine Binbaşı İbrahim Efendi, İstihkamat-ı Hafife dersi muavini Topçu Binbaşı Hayri Efendi, Topografya dersi muavini Erkan-ı Harp Yüzbaşı Halil Efendi, Tabiye dersi Erkan-ı Harp Yüzbaşı Sami Efendi, Rusça Erkan-ı Harp Yüzbaşı Carfeski, Umumi Tefazuli dersi Erkan-ı Harp Yüzbaşı Hadi,

⁵¹ *Kara Harp Okulu Arşivi*, 18 numaralı kayıt defteri.

⁵² *Kara Harp Okulu Arşivi*, 18 numaralı kayıt defteri.

⁵³ *Kara Harp Okulu Arşivi*, 22 numaralı kayıt defteri.

Almanca dersi Erkan-ı Harp Yüzbaşı Huber ve Sami, Rusça dersi Erkan-ı Harp Yüzbaşı Ali Rıza, Meç dersine Mülazım Faik, İstatistik ve Askerî Coğrafya dersi Erkan-ı Harp Yüzbaşı İzzet Efendi, Kaleler Tarihi ve Hizmet-i Seferiye dersi Erkan-ı Harp Kolağası Ömer Suphi Bey, Kale Tarihi dersi Erkan-ı Harp Kolağası Hamdi Bey girmektedir.⁵⁴

Goltz'un Osmanlı hizmetine girmesi ve Harbiye Mektebi'nde göreve başlamasıyla birlikte yurtdışına eğitim için kıtalarda bir süre tecrübe kazanmış zabıt adayları ile Harbiye'den yeni mezun zabıttan tefrik edilecek subayların eğitim görmek üzere Almanya'daki Berlin Akademisine gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Nitekim Goltz'un gelişinden kısa bir süre sonra seçim işlemleri tamamlanan 12 zabıttan oluşan ilk grup, 10 Ağustos 1883'te Bükreş üzerinden Berlin'e gönderilmiştir. Bu gönderilenlerden iki kişi kurmay subaydır.⁵⁵ Almanya'ya gönderilenler kurmay değilse Türkiye'deki gibi üç yıllık Erkan-ı Harbiye Mektebi'nde eğitime tabi olurlardı. Bunlar ilk geldiklerinde kısa bir dil eğitimi aldıktan sonra sınıf ve branşlarına göre eğitime tabi tutulmakta idiler.⁵⁶ Almanya'da Berlin Askerî Akademisi'nde, yoğun bir eğitime tabi tutulan zabıttan eğitimin sonunda askerî manevralara katılarak tecrübelerini arazi üzerinde pekiştirmekte idiler. Bu manevralarda edindikleri tecrübeyi daha sonra ülkeye döndüklerinde verdikleri derslerde veya kıt'alarda maiyetlerine de aktararak, Osmanlı ordusundaki komuta kademesinin bilgi birikimini artırmaya çalışırlardı.⁵⁷ Kurmay subaylar ise genelde ya dil eğitimi için, ya da teknik konularda bilgi-becerilerini artırmaya yönelik eğitim için gönderilirdi. Yurtdışında eğitime gönderilen subaylara günümüzde de olduğu gibi yurda gelişlerinde gördüklerini bir rapor halinde Seraskerlik ve Erkan-ı Harbiye Riyaseti'ne sunmaları isteniyordu. Bu raporlar askerî erkânın ya da siyasilerin, dış politikanın belirlenmesinde onların icra edecekleri faaliyetlerine yön veren önemli istihbarî bilgiler arasında değerlendirilmekte idi.⁵⁸ Sultan II. Abdülhamit döneminde, askerî eğitim-öğretim konusunda temelleri atılan bu ilişkiler aslında Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar sürecek olan iktisadî-siyasî-askerî iş birliğinin de pekişmesine yol açmıştır.

Sultan II. Abdülhamit döneminde Almanya'dan başka ülkelere de eğitim için askerî öğrenciler ve subaylar gönderilmiştir. Rusya ile yapılan savaşlar bir yana denge siyasetini dikkate alan Osmanlı Devleti, 1887 yılında yurtdışı tahsil kapsamında Harbiye Mektebi mezunu beş zabiti Rusça

⁵⁴ *Salname-i Askerî*, İstanbul 1304 (1888)'den derlenmiştir. Ayrıca bkz. Zekeriya Türkmen, "Sultan II. Abdülhamit Döneminde Mekteb-i Harbiye-i Şahane", s. 943-944.

⁵⁵ BOA, *Y.PRK.ASK.*, nr: 19/60.

⁵⁶ BOA, *Y.A.HUS.*, nr: 177/86.

⁵⁷ BOA, *A.MKT.MHM.*, nr: 493/67; BOA, *Y.PRK.BŞK.*, nr: 12/3.

⁵⁸ BOA, *Y.MTV.*, nr: 17/19; BOA, *Y.PRK.ASK.*, nr: 59/55, 83/5.

öğrenmek üzere kısa süreliğine dil kursu amaçlı St. Petersburg'a göndermiştir. Giden zabitanın St. Petersburg'da Hassa Ordusu subaylarıyla birlikte dersler gördüğü gibi, atış eğitimlerine de katıldıkları bilinmektedir.⁵⁹ Erkan-ı Harp Yüzbaşı Salih Sabri ile Yüzbaşı Ahmet Sedat bu eğitimleri sırasında nişan ve madalyalarla taltif edilmişler, İstanbul'a döndükten sonra Erkan-ı Harbiye Riyaseti Tercüme Şubesinde göreve alınmışlar; Harbiye Mektebi'nde de Rusça dersi öğretmenliği yapmışlar, kitap ve sözlükler yayımlamışlardır.⁶⁰

Harbiye Mektebi'nde ve Askerî Mektepler Müfettişliğinde görevine devam eden Goltz Paşa, Ekim 1889'da Almanya'ya yazdığı raporda: *"Almanya'ya gönderilecek Osmanlı subaylarının Alman imparatoruna olan sadakatlerine göre mi, yoksa öğrendikleri ile kendisine yardıma hazır ve fikren mutabık olanlar arasından mı seçilmesi gerektiğini"* sormuş; aldığı cevapta askerlik sanatına olan kabiliyetlerinden çok, Almanya'ya hayranlık duyanların seçilmesine dikkat edilmesi hususunda ihtarda bulunarak seçimleri buna göre yapması istenmiştir.⁶¹ Almanya'ya eğitim için subay gönderilmesi fikri, Goltz Paşa ile birlikte orduda başlayan Alman sempatanlığının artmasına hizmet edecek, Almanya'ya daha çok yakınlaşmayı sağlayacak bir gelişme idi. Osmanlı Devleti ile sürdürülmek istenen bu eğitim programının aslında Almanya için en yararlı yanı da bu idi. Ancak gerek liyakatli subay seçiminde titiz davranılmaması, gerekse gidenlere askerî eğitimden çok Alman ordusunun haşmet ve büyüklüğünün gösterilmesiyle yetinilmesi bu uygulamadan iyi sonuç sağlanamamasının en başta gelen sebebi olmuştur.⁶² Almanlar, Türkiye'den eğitim için gönderilen zabitanaya yoğun bir program uygularken, diğer taraftan güçlü kara ordularının ve silah sistemlerinin üstünlüğünü ispatlarcasına gösterilerden geri kalmadıkları gibi, Osmanlı Devleti'nden katbekat üstün bir ülke profiline sahip olduklarını hissettirmeye, bu algıyı yaratmaya gayret etmişlerdir. Deyim yerinde ise Berlin Askerî Akademisi'nde eğitim gören Osmanlı zabitanının gıpta edecekleri, hayran kalacakları bir askerî sistemi onlara takdim etmeye çalışmışlardır. Bu algı operasyonu birkaç on yıl sonra Osmanlı-Alman ittifakını oluşturacak bir kurmay heyetinin Osmanlı ülkesinde sayısal anlamda artmasını da sağlamıştır. Almanya'ya eğitim için seçilen öğrenciler konusu dönemle ilgili hatırat yazanlarda olduğu kadar devrin Sultanını da yakından ilgilendirmekte idi. Bizzat Sultan II. Abdülhamid'in, *"Giden paşa-zadelerin askerlik mesleğini öğreneceklerine, eğlence ve sefahat ile vakit geçirdiklerini, sonra da gelip kendini beğenmiş bir tavırla arkadaşlarını ve ihtiyar komutanları*

⁵⁹ BOA, Y.A.HUS., nu: 198/56; 199/19.

⁶⁰ BOA, İ.DH., nr: 88898; 97135. Ayrıca bkz. Mehmed Esad, *Mir'at-ı Mekteb-i Harbiye*, s. 575-576

⁶¹ İlber Ortaylı, *İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, s. 67.

⁶² İlber Ortaylı, *İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, s. 67-68.

küçümsediklerini" kaydederken gelişmelerden aslında kendisinin de yakındığı bilinmektedir.⁶³ Gidenlerin bir kısmı da II. Abdülhamit'in yanında Alman subaylara nasıl yaverlik verilmişse, Alman imparatoru tarafından Türk subaylarına da yaverlik payesi verilmiştir. Bu gibi durumlar da Alman hayranlığının artmasına, Osmanlı ordusunda Almancı bir akımın güçlenmesine yol açmıştır.

Harbiye Mektebi'nin eğitim ve teşkilat sisteminin yeniden düzenlenmesinde yaptığı çalışmaların dışında Osmanlı Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği'nin İkinci Başkanlığı'na kadar yükselen Colmar von der Goltz Paşa, 1883 yılından Kasım 1895'e kadar tam 12 yıl Osmanlı ordusu hizmetinde bulunmuştu. Goltz, askerî okullardaki öğretmenliği sırasında yetişen subaylar üzerinde müspet etki bıraktı ve zaman içinde Osmanlı askerî gücünü, âdeta Alman ordusunun doğu birlikleri haline getirmek için büyük gayretler harcadı.⁶⁴ Bundan başka Osmanlı ordusunun muharip gücünü oluşturan piyade, topçu ve süvari sınıfına ait en üst dairelerin (komutanlıklar) başkanlıkları da, onun yönlendirmeleriyle Alman subaylara devredildi.⁶⁵ Osmanlı ordusunda nazariyata boğulmuş askerî eğitim-öğretim sistemi yerine uygulamaya önem verilmesi üzerinde duran Alman heyetinin etkileri zamanla görüldü. Nitekim gelenler içinde özellikle piyade talimi konusunda uzmanlaşmış bir subay olan ve o sırada Sultan II. Abdülhamit'in yaverliğine kadar yükseltilen Louis von Kamphövener Paşa'nın, uygulamada yani tatbiki konuda yetersiz olan zabitanın teori ağırlıklı derslerden sonra kıtaya çıktığında sıkıntılar yaşayacağını, bu tarz yetişen zabitanın "*teorisyen/nazariyatçı*" veya çok iyi yetişmiş bir "*kâtip olacağına*" dair öngörüsü son derece dikkat çekicidir. Nitekim onun çabaları sonunda 1888 tarihli Alman Piyade Talimnamesi oluşturulan bir heyetle tercüme edilmeye başlanmış epey bir zaman sonra, 1895 yılında Osmanlı ordusunda "*Piyade Tatbikat Talimnamesi*" adıyla uygulamaya konulmuştur.⁶⁶ Kamphövener Paşa'nın piyade zabitanının eğitimine yönelik gayretleri, o dönem askerî okullarında eğitim görmüş piyade sınıfı zabitanını önemli ölçüde etkilemiştir; hatta

⁶³ Sultan Abdülhamit, *Siyasî Hatıratım*, yay haz. Ali Vehbi Bey, (İstanbul: Hareket Yayınları, 1974), s. 74.

⁶⁴ Colmar von der Goltz'un mektupları için bkz. Hayri Mutluçağ, "Dost Bildiklerimiz ve Ordumuzu İslah İçin İçimizde Bulundurduklarımızın Marifetleri", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi (BTDD.)*, Sayı 12 (Eylül 1968), s. 34-41.

⁶⁵ Peter Mansfield, *Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası*, Çev. N. Ülken, (İstanbul: Sander Yayınları, 1975), s. 34.

⁶⁶ BOA, *Y.PRK.ASK.*, Ds: 53/76, 5 Mart 1899. Osmanlı ordusunda talim ve terbiyeye dair hazırlanan talimnameler konusunda ve özelde de 1895 tarihli piyade talimnamesi konusunda Prusya'dan gelen Kamphövener Paşa, Sultan II. Abdülhamit dönemi piyade ordusunda önemli katkıda bulunmuştur. Konu hakkında ayrıntı için bkz. Necdet Öz, *Yenileşme Dönemi Osmanlı Ordusunda Talimnameler (1826-1914)*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2021, s. 136-142.

Mustafa Kemal Paşa da piyade sınıfı zabiti olarak bunu önemsemiş, onu takdirle karşılamıştır.⁶⁷ Keza topçu ve süvari sınıfında da aynı dönemde Alman talimnamelerinin tercüme edilerek askerî eğitimde uygulanmaya konulduğu bilinmektedir.

Goltz Paşa, Kamphövener Paşa'nın Harbiye Mektebi'nde dersler vermesini de sağlamıştır. Kamphövener'in derslerinde kendisine yardımcı olmak üzere Almanya'da eğitim görmüş iki Türk subayı görevlendirilmiştir. Bu dönemde yabancı öğretmenler Harbiye'de dersleri genelde Fransızca olarak verirlerken, bundan sonra Almanya'da eğitim görmüş, Almanca bilen subaylar Alman öğretmenlerin yanında yardımcı eğitmen olarak derse katılarak tercümeleri ve aktarımları yapmışlar, ders içi ve ders dışı iletişim bu şekilde sağlanmıştır. Kamphövener birinci sene piyade sınıfına dair tek er eğitimi ve teorik bilgileri verip ikinci sınıftan itibaren takım ve bölük idaresi konusunda dersler vermiştir. Kamphövener Paşa, Harbiye konusunda hazırladığı ayrıntılı raporunda, 1885 senesinde 1397 öğrencisi olan Harbiye Mektebi'nde bütün bu gayretlere rağmen piyade sınıfının eğitimi konusunda istenilen düzeye ulaşamadığına dair serzenişlerde bulunmuştur.⁶⁸ 1893'te uygulamaya konulmak istenen yeni piyade talimnamesine göre manga, takım, bölük ve tabur sayıları, bunlarda yer alacak silahlı er ve zabıt miktarı yeniden belirtilmiştir. Bütün bu düzenlemeler Alman sistemine de uygun olacak şekilde yapılmakta idi.⁶⁹ Kamphövener Paşa, bütün gayretlerine rağmen, ilk başta piyade eğitiminde birlikleri istediği düzeye ulaştırılamamıştır. Nitekim bu yetersizliklerin asıl kaynağının eğitimden ziyade, tatbikatta gerekli silah teçhizatın öğrenci/askere verilmemesinden kaynaklandığını ifade eden yorumlar yaparken bir yerde de sorumluluktan azade olmak istemiştir.⁷⁰ Öte yandan Mabeyn-i Hümayun Başkâtibi Hasan Tahsin Paşa ise yazdığı hatıratında, Kamphövener'in "*süslü, beceriksiz bir paşa*" olduğuna dikkat çekerken, piyadenin eğitiminde başarılı olamadığını yazmaktadır.⁷¹ Saraya

⁶⁷ Mustafa Kemal Paşa, Cumhuriyet'in ilanından sonra 03 Şubat 1924 tarihinde Kamphövener Paşa'ya gönderdiği kalpaklı cumhurbaşkanı fotoğrafının üzerine "*Türkiye Reis-i Cumhuri Gazi Mustafa Kemal Paşa tarafından Türkiye Devleti mütekevit müşiri ve Prusya hükümeti feriki Kamphövener Paşa'ya, Ankara 03.12.1340*" tarihini düşmüştür. (Y.N)

⁶⁸ BOA, *Y.PRK.MYD.*, Ds: 13/81, s. 1. Ayrıca bkz. Halit Arslan, Sultan II. Abdülhamit Devrinde Osmanlı Ordusunda Alman Etkisi, s. 42-44.

⁶⁹ Yeni düzenlemeye göre barış kadrosunda bir takım üç mangadan, bir bölük üç takımdan, bir tabur dört bölükten, bir tabur 288 silahlı neferden oluşacaktı. Ayrıca bir taburda 16 çavuş, 32 onbaşı olmak üzere 105 kişilik bir kadro bulunması hesabıyla bir tabur 393 kişiden oluşturulmuştur. Savaş halinde ise 48 mangadan oluşacak bir tabur, 576 silahlı nefer, ilave verilecek 105 kişilik kadro içinde de 24 çavuş, 48 onbaşı da yer alması kararlaştırılmıştır. Bkz. BOA, *Y.MTV.*, Ds: 82/114, s. 1; BOA, *Y.MTV.*, Ds: 178/2, s. 1-3. Ayrıca bkz. Halit Arslan, Sultan II. Abdülhamit Devrinde Osmanlı Ordusunda Alman Etkisi, s. 71-72.

⁷⁰ BOA, *Y.MTV.*, Ds: 119/91, s. 1-2.

⁷¹ Tahsin Paşa, *Abdülhamit (Yıldız Hatıraları)*, s. 27.

yakın devlet erkânının bu tür yorumları, bir nevi kıskançlıktan da kaynaklanmış olabilir; Sultan'ın yabancılara fazla itibarda bulunması, Alman İmparatoru'na nazire yaparcasına rütbe ve nişanlar vermesi, yaverlerin ve maiyet erkânının kıskançlığına, çekememezliğine mucip olmakta idi. Goltz Paşa'nın gayretleriyle yeniden yapılandırılan Harbiye Mektebi ve bunun bir üst eğitim kurumu olan Erkân-ı Harbiye Mektebi (Harp Akademileri), öğrenci alım faaliyetlerinde ve sınav sisteminde getirilen yeniliklerle deyim yerindeyse memleketin en yetenekli, en zeki ve aynı zamanda en iktidar heveslisi subaylarını bünyesinde toplamıştır.⁷² Osmanlı Devleti'nin yıkılışına yol açan Birinci Dünya Savaşı cephelerini yönetenlerle, Mütareke döneminin kargaşa ortamında ülke için bir çıkış yolu arayışında bulunan kesim daha sonra İstiklal Harbi'ni yöneterek zafer kazanan ve Cumhuriyet'i kuran subay kadrosunun çoğunluğu Alman müşavirlerin hizmet ettikleri dönemde Harbiye Mektebi ve Harp Akademisi'nden yetişmişti. Goltz Paşa ve takipçilerinin fikrî anlamda, askerî eğitim ve taktik konularında bu kadro üzerinde önemli etkilerinin olduğu bir gerçektir. Kaehler ile başlayan Goltz Paşa ve Liman von Sanders ve yardımcılarının eğittikleri bu subay kadrosu içinden çıkanlar, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Almanya safında yer almasında önemli rol oynamışlardır.⁷³

Daha açık bir ifadeyle belirtmek icap ederse Osmanlı Devleti'nde XIX. asrın son çeyreğinde askerî sahada çağdaşlaşma, genel anlamda batılılaşma hamlesinin devlet tarafından ele alınıp çok yönlü olarak uygulanmasına öncelikle disiplinli askerî kadrodan başlanması, devletin/imparatorluğun gerçek anlamda aydınlarının askerler içinden çıkmasına yol açtı. Bu süreçte ordunun tüm gücünün silaha dayanmakta aranmasına son verilip kafa yapısının, düşüncelerin yani zihinlerin/zihniyetin olgunlaştırılmasına büyük itina/özen gösterildi. Harbiye Mektebi'nde, kimi Avrupa ülkelerinde eğitim görmüş, Batı'dan mülhem hürriyetçi/özgürlükçü fikirlere mensup öğretmen subayların; "...*Bu ülkede aydın kişiler komitesine muhtacı*"⁷⁴ telkinleri ile eğitilen subay adayları; istikbalde oluşturmayı düşündükleri ideal Osmanlı toplumuna, Sultan II. Abdülhamit devri toplumunun uymadığını ifade ederek, kendilerini toplumsal bir tabip hüviyeti ve devletin kurtarıcıları olarak görerek harekete geçmelerine fırsat yarattı.⁷⁵ Bu durum, ülkenin gerçek sahibi ve savunucusu askerlerdir tarzı sosyolojik

⁷² Peter Mansfield, *Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası*, s. 34-37.

⁷³ Almanların yanında yer almamızı tenkid eden kişilerden birisi de o dönemin kurmay subaylarından biri olan Ahmet İzzet Paşa'dır. Ahmet İzzet Paşa'nın yorumları hakkında bkz. Ahmet İzzet Paşa, "Mareşal Ahmet İzzet Paşa'nın Hatıratı", *Akşam* nr: 3430, 30 Nisan 1928.

⁷⁴ Asım Gündüz, *Hatıralarım*, yay. haz. İhsan İlgar, (İstanbul: Kervan Yayınları, 1973), s. 21-22.

⁷⁵ Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895-1908*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1983), s. 16-17.

bir vakıya yol açarken ülkede zamanla militarist bir anlayışın olgunlaşmasına da yol açtı. Hatta Cumhuriyet'in ilanından sonraki süreçte de uzunca bir zaman bu inanç ve anlayış toplum tarafından tabii olarak benimsendi. Bu yüzden ordu, dönemselsel olarak siyaseti yönlendiren, zaman zaman ona şekil veren bir kurumsal yapı olma özelliğini hep korumuş oldu.

Aslına bakılırsa, Harbiye Mektebi'nde yoğun bir eğitim ve bilgi bombardımanı ile yetiştirilen bu subay adaylarının fikirleri, Alman müşavirlerin de katkısıyla batı etiketli kültürle karışınca, tam bir tarih bilincine ulaşamamış, hatta bir kısmı içinde yaşadığı topluma yabancılaşmış, aşağılık kompleksine de kapılmıştı.⁷⁶ Bu kişisel aşağılık kompleksi Tanzimat'tan beri devam edegelen toplumsal aşağılık kompleksinin belki de yansıması idi. Bütün bunlara rağmen, orduda modernleşme çabalarına yönelik bu girişimler, çok geçmeden etkisini göstermiş, Osmanlı ordusunda ileriye görebilen düşünce yapısına sahip bir kadro zaman içinde oluşmuştu. Bunun ispatını, II. Meşrutiyet'in ilanında ordu mensuplarının oynadığı rolde ve Askerî Tıbbiye öğrencilerinin kurdukları -Harbiye Mektebi öğrencilerinin de destekledikleri- İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde (İTC) bulmak mümkündür. Nitekim Genç/Jön Türklerin kurdukları İttihat ve Terakkî Cemiyeti,⁷⁷ büyük ölçüde ordu mensuplarıncı desteklenmekte idi. XX. yüzyıl başlarında ortaya çıkan Makedonya Meselesi'nden dolayı,⁷⁸ büyük devletlerin yaptıkları baskılar,⁷⁹ Osmanlı idarecileri tarafından reddedilince Avrupa ve Amerikan kamuoyları Türkler aleyhine çevrilmiş oldu.⁸⁰ Reval Mülakatı'nda⁸¹ büyük

⁷⁶ Ahmet Bedevi Kuran, *Harbiye Mektebinde Hürriyet Mücadelesi*, (İstanbul, Tarihsiz), s. 15.

⁷⁷ İttihat ve Terakkî Cemiyeti hakkında geniş bilgi için bkz. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasî Partiler*, c. I, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1984), s. 19-37; Şükrü Hanioglu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak İttihat ve Terakkî Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985), s. 173-202; Feroz Ahmet, *İttihat ve Terakkî*, Çev. Nuran Yavuz, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 1986), s. 17-36.

⁷⁸ Makedonya Meselesi, büyük devletlerin Balkanlar'da kalan son Osmanlı topraklarını da almak amacıyla sun'ı olarak ihdas ettikleri bir problemdi. Özellikle bu konu hakkında son dönemlerde pek çok araştırma eser kaleme alınmıştır. Geniş bilgi için bkz. Mahir Aydın, *Şarkî Rumeli Vilayeti*, (Ankara: TTK Yayınları, 1992); Güler Kıvrak, *Makedonya Meselesi*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1997. Kemal Beydilli, "II. Abdülhamid Devrinde Makedonya Meselesine Dair", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, Sayı 9 (1989), s. 77-98. Ayrıca tarafımızdan da o döneme dair bir vesika değerlendirilmiştir. Bkz. Zekeriya Türkmen, "Makedonya Meselesinin Çıkmasında İngiltere'nin Rolüne Dair Bir Vesika", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı 61 (Ağustos 1989), s. 85-106.

⁷⁹ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, c. I/1, (Ankara: TTK Yayınları, 1983), s. 183-185; Tahsin Uzer, *Makedonya'da Eşkıyalık ve Son Osmanlı Yönetimi*, (Ankara: TTK Yayınları, 1987), s. 84.

⁸⁰ BOA, YEE., Sadrazam Kâmil Paşa Evrakı nr: 3136, Ds: 86/32.

⁸¹ 8-9 Haziran 1908'de İngiltere ve Rusya delegeleri Reval'de bir görüşme yaparak Makedonya ve Boğazlar konusunda bir takım gizli kararlar alarak Osmanlı idarecilerini endişeye düşürmüşlerdi. Bkz. M.S. Anderson, *The Eastern Question 1774-1923*, (New York: St.

devletlerin Osmanlı Devleti aleyhine aldıkları kararlar protesto edildiği gibi,⁸² bu durum, İttihat ve Terakkî Cemiyeti'ni son derecede endişeye düşürdü. III. Ordu'nun büyük ölçüde desteğini sağlamış olan cemiyet, -rejim değiştirerek büyük devletlerin baskısının azaltılabileceği düşüncesi ile- bir hükümet darbesi yaparak meşrutiyeti ilan etmek için,⁸³ bütün gücü ile harekete geçti.⁸⁴ Özellikle, dönemin zabitanına göre bir sürgün yeri olarak değerlendirilen III. Ordu mıntıkası, bu dönemde fikir hareketleri açısından genç subayların en yoğun faaliyetlerde bulunduğu bir mekân olarak tarihteki yerini alırken,⁸⁵ meşrutiyete yönelik fikir hareketlerinin içinde sadece burası değil, diğer ordular ile Harbiye Mektebi mensubu idareci ve öğretmenler kadar, öğrencilerin de yer aldığı bilinmekte idi.

Zaman içinde İstanbul'daki Harbiye Mektebi'nin yükünü hafifletmek, mektepli subay ihtiyacını karşılayabilmek amacıyla 1905 yılında beş ordu merkezinde (Edirne, Manastır, Erzincan, Şam ve Bağdat) birer Harbiye Mektebi açılması kararlaştırılmıştır. Ancak bu okullar çok uzun ömürlü olmamış, II. Meşrutiyetin ilanı ile lağvedilmiştir.⁸⁶ İstanbul dışında Harbiye Mekteplerinin açılmasının Sultan II. Abdülhamit'in vehminden kaynaklandığı yorumları yapılsa da bunun doğru olmadığını değerlendirmek daha akla yatkındır. Bir görüşe göre II. Abdülhamit, ağabeyi Sultan Abdülaziz'in Harbiyelilerin de dâhil olduğu bir darbe ile iktidardan indirildiği görüşünden hareketle bütün Harbiyelilerin İstanbul'da kalmasını güya hoş görmemiş, taşrada da Harbiye Mektepleri'nin açılmasına bundan dolayı izin vermiştir. Hatta Harbiye Mektebi'nde verilen silah talimi derslerinde öğrencilerin kullandığı tüfeklerin mekanizmalarının söküldüğü, öğrencilere atış talimi yaptırılmadığı, cephane verilmediğine dair ifadeler o devrin önde gelen şahsiyetleri ile öğrencilerinin hatıralarında da sıkça geçmektedir.⁸⁷ Aslında bütün bunların bir vehimden ziyade, -iktisadî, askerî, güvenlik yani- tedbir amaçlı olduğunu değerlendirilmek yerinde olacaktır. Keza, günümüzde de

Martin's Press, 1966), s. 271; Lord Kinross, *Atatürk: Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, Çev. Necdet Sander, (İstanbul: Sander Yayınları, 1981), s. 58.

⁸² Ali Cevat Bey, *II. Meşrutiyetin İlanı ve 31 Mart Hadisesi*, yay. haz. Faik Reşit Unat, (Ankara: TTK Yayınları, 1983), s. 158.

⁸³ C.R. Buxton, *Turkey in Revolution*, (London: T. Fisher Unwin, 1909), s. 53-54; Sir Edward Pears, *Forty Years in Constantinople*, (London: H. Jenkins, 1916), s. 287.

⁸⁴ Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve İttihat ve Terakkî*, (İstanbul: Tan Matbaası, 1948), s. 248-249.

⁸⁵ Belgesel bir çalışma olması bakımından Sultan II. Abdülhamit döneminde III. Ordu'daki fikri hareketler ve diğer gelişmeler hakkında ayrıntı için bkz. Hakan Özdemir, *Balkanların Şekillenme Sürecinde III. Ordu: Teşkilat, Toplum, Siyaset (1878-1912)*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2019, s. 221-430.

⁸⁶ *Salname-i Askerî*, İstanbul 1324 (1908). Ayrıca bkz. İsrail Kurtcepe ve Mustafa Balcıoğlu, *Kara Harp Okulu Tarihi*, s. 160.

⁸⁷ Rahmi Apak, *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988), s. 12.

Harp Okulu'nda verilen silahlı eğitimlerde olsun, atış talimlerinde olsun son derece sıkı emniyet tedbirleri alınarak, bir merminin dahi boşuna zayi edilmemesi düsturundan hareketle bu eğitimlerin yürütüldüğü bilinmektedir. XX. yüzyılın başlarında dünyadaki gelişmeleri yakından takip eden Osmanlı idarecileri, orduyu gelecekte idare edecek zabıt kadrosunun aslında mektepli subaylardan oluşması noktasında büyük gayretler harcadıkları, buna yönelik büyük eğitim-öğretim için büyük masraflar yaptıkları anlaşılmaktadır. Ancak ordu merkezlerinde açılan okulların eğitim-öğretim, idarî ve lojistik açıdan tam anlamıyla desteklenememesi, denetimin yapılamaması, sınır boylarına yakın ve tehdiide açık olması vs. gibi gerekçelerle kapatılmak durumunda kaldığı bilinmektedir.⁸⁸

Netice itibariyle Sultan II. Abdülhamit döneminde, askerlik eğitimi için yurda Alman askerî uzmanlar davet edilirken birçok subay da Almanya'daki askerî birliklere eğitim-öğretim, tatbikat, inceleme gezisinde bulunmak maksadıyla gönderilmiştir. Bu suretle ordu teşkilatında, eğitim sisteminde, silah ve sair teçhizatı Alman etkisi, düşünce anlamında da bir üstün Alman algı ve nüfuzu artmaya başlamıştır. Keza Almanya'da yetişen bu subaylar, aradan bir zaman geçtikten sonra, 1913'te gelen Alman ıslah heyetinin de etkisiyle Birinci Dünya Savaşı'nda ordunun denetimini üstlenecek, savaş sırasında Alman komutanlarla koordinasyonun sağlanmasında önemli roller üstleneceklerdi.⁸⁹

3. Osmanlı Ordusunun Eğitim-Öğretiminden Sonra Taktik ve Teçhizatın Değişim ve Dönüşümünde Alman Etki ve Katkısı

Alman askerî heyetlerinin bir yandan Harbiye Mektebi'nde eğitim ve öğretim faaliyetleri devam ederken, diğer yandan da dönemin ünlü Alman silah firmaları Krupp, Mauser, Loewe ve Skoda adına Türkiye sorumlusu/distribütör gibi Osmanlı ordusundan siparişler aldırılmasına yönelik girişimlerde buldukları bir gerçektir. Bu husus, sadece kara ordusu için değil, deniz ve jandarma sınıfı birliklerin tüm ihtiyaçlarını da kapsayacak derecede geniş bir alanı içine alan Almanya için oldukça cazip bir pazar ortamı sunan bir durumdu.⁹⁰

Osmanlı Devleti ile Almanya'nın birbirlerine yaklaşmasının çeşitli nedenleri vardı. Bunlardan en önemlisi demiryolu projesi idi. 1880'lerde gündeme gelen, ancak inşaatına biraz geç başlanan Berlin-Bağdat demiryolu projesini Almanya üstlendikten sonra Türk-Alman ilişkilerinde gözle görülür

⁸⁸ Zekeriya Türkmen, "Sultan II. Abdülhamit Döneminde Mekteb-i Harbiye-i Şahane", s. 948-949.

⁸⁹ Mustafa Gençoğlu, "Sultan II. Abdülhamit'in Yurtdışı Eğitim Politikası", *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. IV, Sayı 2 (Temmuz 2014), s. 67.

⁹⁰ İlber Ortaylı, *İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, s. 68-69.

bir ilerleme oldu. Gerçi bu sırada Osmanlı-Alman ticareti önemli boyutlara ulaşmamasına rağmen, Alman silah sanayiinin Osmanlı Devleti'ne ihraç ettiği askerî malzemeler istisnai bir gelişme göstermiştir. Silah ticaretindeki bu hızlı gelişmenin ardında, 1882 yılından itibaren Albay Kaehler başkanlığındaki Alman askerî ıslah heyetinin Osmanlı ordusundaki reform çalışmalarının olum sonuçlarının etkisi olduğunu söyleyebiliriz. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda, Osmanlı Devleti'nin ağır yenilgiyle karşılaşması, Osmanlı yöneticilerini, Türk ordusunun modern Avrupa orduları gibi eğitim, donatım ve silahlandırılması yolunda önlemler almaya itmiştir. Nitekim Sultan II. Abdülhamit, İngiltere ve Fransa'ya karşı duyduğu güvensizlik nedeniyle, Osmanlı ordusunun modernizasyonu görevini Fransa ile yaptığı Sedan Savaşı'nda vurucu gücüyle onu perişan edip ispatlamış olan Alman askerî ıslah heyeti ve silah teknolojisine bırakmayı daha uygun bulmuştur.⁹¹

Sultan II. Abdülhamit devrine gelene kadar Osmanlı Devleti, İngiltere'nin Vickers-Armstrong ve Fransızların Scheneider-Creusot gibi silah firmalarıyla yaptığı anlaşmalarla ordusunu silah-teçhizat yönünden modernize etmeye çalışıyordu. 1880'lerden itibaren bu firmaların yerini büyük ölçüde Krupp firması almış, Osmanlı Devleti'nin silah ihtiyacını karşılamaya başlamıştı. Bu dönemde Krupp firmasıyla birlikte Mauser ve Loewe gibi Alman silah sanayiinin güçlü kuruluşları rekabet güçlerini artırarak, Osmanlı ordusuna silah satma konusunda nerede ise tekelleşmeye çalıştılar. Alman silah sanayiinin, Osmanlı ülkesinde bu derece etkili olması ve pazar payının neredeyse tamamına yakınına sahip olmasında, özellikle 15 Ocak 1883 tarihinde İstanbul'a gelen Colmar von Der Goltz'un yoğun ve başarılı çalışmaları etkili olmuştu. Goltz'un, ordunun ıslahı konusunda sunduğu raporlar, uygulamaya konulduğunda daima önemli silah siparişleri ile sonuçlanmakta idi. Nitekim Goltz geldiğinin dördüncü yılında kaleme aldığı raporlardan birinde Boğaziçi ve Çanakkale istihkâm ve bataryalarının onarılması ve yeni toplarla donatılmasını önermişti. Pek tabiidir ki, bu bataryalara alınması planlanan yeni toplar Krupp fabrikasına ısmarlanacaktı. Nitekim Goltz, Osmanlı ordusunda subaylar arasında kendisinden önce Türkiye'de görev yapmış önceki meslektaşı Yüzbaşı Helmuth von Moltke gibi kısa sürede bir efsane haline gelmiş, ülkesine döndükten sonra da Osmanlı ordusunda her daim aranan isimler arasında yer almıştı. Almanların, Osmanlı ülkesine yönelik propaganda ve yarattıkları algı operasyonu II. Abdülhamit'in ilerleyen saltanat yıllarında çok etkili oldukları görülmekte idi. Kayzer II. Wilhelm'in Türkiye ziyaretleri, Sultan ile yaptığı görüşmeler aradaki ilişkilerin daha da gelişmesine, pekişmesine fırsat yaratmıştır. Nitekim II. Meşrutiyet'in ilanından bir süre sonra onun sadık öğrencileri

⁹¹ Bkz. Zekeriya Türkmen, "Sultan II. Abdülhamit Döneminde Mekteb-i Harbiye-i Şahane", s. 943-949.

tarafından, ordunun ıslahı konusunda 1913'te uygulamaya konulan program çerçevesinde Goltz Paşa'nın tekrar İstanbul'a davet edilmesi söz konusu olmuştur.⁹²

Osmanlı ordusunun ıslahı çalışmalarında Harbiye Mektebi'nde de dersler veren Goltz'un yardımcılığına bir ara II. Meşrutiyet döneminden itibaren adını askerî-siyasî faaliyetlerin başı olması hasebiyle duyuracak olan Yüzbaşı Mahmut Şevket (Paşa) getirilmişti. Mahmut Şevket, mükemmel Almanca ve Fransızcası ile kısa sürede Goltz'un takdirini kazanmıştır. Goltz da, kendisine sadık yardımcısını her fırsatta öne çıkarmaya çalışmış idi. Goltz Paşa, Mahmut Şevket vasıtası ile Osmanlı ordusunun modern silah-teçhizatla donatılması fikrini yaymaya, bunu askerî erkân ve sultana da kabule yönelik el altından büyük gayretler harcadı. Gerçi bu sırada her bakımdan dünyada rüştünü kanıtlamış olan bir Alman silah sanayii aşikâr bir şekilde kendini tüm dünya ordularına kabul ettirdiği gibi, herkesin gıpta ettiği bir düzeyde bulunuyordu. Özellikle piyade tüfeği konusunda Mauser fabrikası, o dönem tek er piyade silahı açısından oldukça geliştirilmiş ve ileri bir düzeye ulaşmıştı. Sultan II. Abdülhamit de, etrafındaki asker-sivil danışmanların sundukları raporlara dayanarak Osmanlı Devleti'nin bulunduğu coğrafya üzerinde caydırıcı bir güç olabilmesi için her bakımdan ileri teknoloji silah-teçhizatla donatılmasını arzu ediyordu. Goltz'un girişleri, yardımcısı Mahmut Şevket'in gayretleri ile pekişince, Seraskerlik ve Erkân-ı Harbiye Dairesi Almanya'dan silah satın alınması fikrinde birleşmiş oldu.⁹³

1885 yılında yukarıda da ifade edildiği üzere, Çanakkale Boğazı'nın tahkimatı için 500 civarında ağır top Krupp firmasına sipariş edildi.⁹⁴ 1886 yılı Şubat ayında yine Krupp firmasından 426 sahra topu ile 60 havan topu alındı. Yine 1886 yılında Alman Schichau Tersanesine torpidolar ısmarlandı. Öte yandan 1886 yılında Vidinli Tevfik Paşa başkanlığında bir silah satın alma ve muayene komisyonu teşkil edildi. Bu komisyonda muayene işi ile Goltz'un teklifi sonucu Erkân-ı Harp (Kurmaya) Binbaşısı Mahmut Şevket'in ilgilenmesi kararlaştırıldı. Osmanlı Silah Satın Alma ve Muayene Komisyonu yapılan planlamaya göre, ilk etapta 713.404 adet mauser piyade tüfeği ile 15.000 filinta ve 200.000.000'dan fazla dumansız barutlu mavzer fişeği alacaktı. Yapılan anlaşmaya göre, 9,5 mm çapında 1877 model tüfekler

⁹² Bilgi için bkz. Zekeriya Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması*, s. 4 vd.

⁹³ Ayrıntı için bkz. Zekeriya Türkmen, "II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı Ordusunun Modernizasyonu İçin Kurulan Teçhizat-ı Askeriye Nezareti ve Faaliyetleri", *Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1995), s. 479-488.

⁹⁴ Alınan toplar hakkında belgeler için bkz. BOA, *YEE.*, Kısım: 18, Evrak: 525/81, Zarf: -, Karton: -. Alınan topların ödeme pusulaları için bkz. Aynı Arşiv; Kısım: 18,18, 18, Evrak: 525/500, 525/550, 525/556, Zarf: 128,128, 128, Karton: 29;30, 30.

alınacak iken, tüfek çaplarının küçültülmesinin silah teknolojisine daha uygun olduğunu gören Kurmay Binbaşı Mahmut Şevket'in teklifi ile henüz deneme safhasında olan 1886 model ve 7.65 mm çapındaki tüfeklerin alınması hususu Sultan II. Abdülhamit'e gerekçeleriyle birlikte teklif edilmiş; bu teklif, II. Abdülhamit tarafından da kabul görmüş ve onaylanmıştır. Mahmut Şevket'in silah çaplarının küçültülmesi yolundaki bu teklifini fabrikatör Henry Mauser de desteklemiş ve 7.65 mm çapındaki tüfeklerin seri üretimine geçmiştir. Mahmut Şevket, Almanya'daki bu son derece önemli görevi sırasında silah muayene ve atışlarını yerinde yaptırıp izleyerek devlet merkezine gerekli bilgileri aktararak bütün gelişmeleri rapor etti.⁹⁵ Bilahare, muayeneleri ve atış denemeleri yapılan bu silahlar İstanbul'a getirilmiş ve orduya ait silahhaneye kabileler halinde (140 kabilede) teslim edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin yaptığı her ödeminin ardından silahlar kabile, kabile İstanbul'a gönderilmiştir. 1896 yılına ait bir belgeden anlaşıldığına göre bir Mauser tüfeğinin bedeli 325 kuruştur. Bu hesaba göre Mauser fabrikasından alınan 713.404 tüfek için Osmanlı Devleti'nin 231.856 lira ödemede bulunduğu ortaya çıkmaktadır ki, bu ödemenin bir defada yapılamamış olması belirttiğimiz rakamın çok üzerine çıkmasına neden olmuştur. Mauser tüfeklerinin fişekleri ise 1000 adetlik sandıklar halinde olup, bir sandık merminin bedeli ise, 640 kuruş olarak hesaplanmıştır. Bunların kayıtlı tutulduğu defterler bugün Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dairesi'nde mevcut bulunmaktadır.⁹⁶ Silah alımına 1887 yılında da devam edilmiş ve 50.000 adet yine Mauser tipinde olup süvarilerin kullandığı kısa namlulu karabina tüfeği sipariş edilmiştir.

1888 yılında Almanya'dan satın alınan silahların tutarı ise, 2.200.000 marka ulaşmıştı. Almanya, Osmanlı Devleti'ne 1889 ve 1890 yıllarında 15.300.000 marklık silah satmış oldu. Bu sırada Almanya'daki görevine devam eden Mahmut Şevket, silah alımındaki gayretli çalışmaları ve yerinde tespitlerinden dolayı 1890 yılında albaylığa terfi etmiştir. 1891 yılında Almanya'nın Magdeburg şehrinde Grozon top fabrikasında yeni icat edilen seri ateşli topların tecrübe edilmesinde görevli bulunan heyete dâhil edilen Albay Mahmut Şevket; Osmanlı hükümetine bu konuda biraz beklenilmesi gerektiğini belirterek, gelişmeleri izlemenin daha yararlı olacağını tavsiye etmişti. Nitekim kısa bir süre sonra seri ateşli topların teknolojisi geliştirildi; bundan sonra alım gerçekleştirildi ve Osmanlı ordusunda önemli bir boşluk doldurulmuş oldu. Yeri gelmişken belirtmek gerekirse, Albay Mahmut Şevket ve heyeti tarafından alınan bu silahlar bilahare yapılan savaşlarda Osmanlı ordusunun büyük ölçüde işine yarayacaktı. Hatta bu silahlar, Birinci Dünya

⁹⁵ Zekeriya Türkmen, *Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu-Siyaset Çatışması*, 2. Baskı, (İstanbul: İrfan Yayinevi, 1999), s. 136-138.

⁹⁶ Bilgi için bkz. BOA, *YEE.*, Kısım: 36, Evrak: 140/55, Zarf: 40, Karton: XXIII.

Harbi'nde ve İstiklal Harbi'nin muzaffer Türk ordularının başarılarında da etkili olacaktı.⁹⁷

Alman silah fabrikalarından 1891 yılında 5.900.000 marklık; 1892 yılında 10.100.000 marklık; 1893 yılında 13.100.000 marklık, 1894 yılında 6.000.000 marklık; 1895 yılında 12.200.000 marklık; 1896 yılında ise 4.400.000 marklık silah satın alınmıştır. Almanya'ya yapılan silah siparişleri her yıl önemli meblağlar ödenerek tekrarlanmıştır. Bu sırada diğer ülkelerle de silah alımı konusunda az da olsa görüşmeler sürdürülmüştür. Fakat Almanların silah teknolojisindeki üstünlüğü Fransız ve İngiliz firmalarını Osmanlı pazarından tasfiye edilmelerine yol açmıştır. 1894 yılında İstanbul'daki ABD maslahatgüzarı Washington'daki Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı bir raporda, Krupp ve Mauser firmalarının bu pazar egemenliklerini pahalı ve bazen kalitesiz mal satımıyla istismar ettiklerini de ilave ederek, Almanların talebi karşılama konusunda kimi zaman yolsuzluklara da başvurduklarını ifşa etmiştir. Mauser, Loewe ve Krupp firmalarının arşivlerinin araştırmacılara kapalı olması hususunu buna bağlayan kimi araştırmacılara göre, Almanya'nın ünlü top kralı Krupp'un Osmanlı silah pazarına hükmetmesindeki asıl neden teknik üstünlük değil, Osmanlı Bankası'ndan verilmeyen kredilerin Deutche Bank'dan Osmanlı Devleti'ne kolayca alınması idi. Öte yandan Osmanlı Seraskerlik makamı, Alman firmalarının yanında diğer ülke firmalarının çıkardıkları yeni silahları da takip altına almıştır. Nitekim 1894 yılında Fransız silah firmaları tarafından geliştirilen zırhlı kuleler yerinde görülmüş fakat mukavim olmaması nedeniyle satın alınmaktan vazgeçilmiştir. Böylece Osmanlı Devleti, dünyada giderek artan bu silahlanma yarışında kendisinin de olduğunu göstermiş oluyordu. Nitekim modern silahlarla teçhiz edilmiş olan Türk orduları, 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nda durdurulması mümkün olmayan bir güç haline gelivermiş; ta Atina önlerine kadar kısa sürede ilerleyerek bunu kanıtlamış; ancak savaş sonrası uluslararası sistemin kontrolünde oluşturulan barış masasında galibiyetin hükmü kalmamış, konu Osmanlı Devleti aleyhine kapatılmaya çalışılmıştır.⁹⁸

Goltz'un Alman silah sanayiinin Osmanlı başkentinde satış temsilcisi gibi çalışmasını takdirle karşılayan ünlü Alman silah fabrikatörlerinden Ludwig Loewe, "*Alman savaşı sanayiine gördüğü hizmetlerden dolayı*" ona

⁹⁷ Zekeriya Türkmen, "93 Harbi Felaketi Sonrası Gelişmeler: Silahlanma Yarışında Osmanlı Devleti", s. 423.

⁹⁸ Ayrıntı için bkz. Zekeriya Türkmen, "II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı Ordusunun Modernizasyonu İçin Kurulan Teçhizat-ı Askeriye Nezareti ve Faaliyetleri", s. 479-488. Ayrıca bkz. Zekeriya Türkmen, "93 Harbi Felaketi Sonrası Gelişmeler: Silahlanma Yarışında Osmanlı Devleti", s. 423.

şahsen teşekkür ettiği gibi, bir miktar hisse senedi ile ödüllendirmiştir.⁹⁹ Genel bir bilgi olması açısından belirtmek gerekirse Osmanlı Devleti, Alman Mauser firmasından II. Abdülhamit döneminde 908 bin tüfek alırken, diğer tüm devletlerin aldığı tüfek toplamı 374.300 civarında kalmıştır. Burada kısaca ifade edildiğinde, Osmanlı Devleti'nin aslında Almanya'dan mavzer tüfeği satın alan diğer devletlerin toplamından neredeyse üç kat daha fazla silah satın almıştı. Keza Krupp fabrikasından satın alınan toplar konusunda da rakamlar aşağı yukarı bu şekilde idi.¹⁰⁰

Sonuç

Harbiye Mektebi, Sultan II. Abdülhamit tarafından, amcası Sultan Abdülaziz'e karşı gerçekleştirilen darbeye tarafgirlik meselesinden dolayı başlangıçta şüpheyle bakılan bir kurum idi; Gazi Osman Paşa'nın Seraskerliği döneminde bu şüphelerden kısmen arındırıldıktan sonra eğitim-öğretim açısından devletin büyük önem verdiği bir eğitim müessesesi oldu. Bu eğitim kurumunda en seçkin, başarılı, geleceği parlak subaylar öğretim üyesi olarak görevlendirilirdi. Prusya örneğindeki gibi güçlü bir kara ordusuna sahip olmak isteyen devlet, ordunun omurgasını oluşturan zabıt adaylarını çağdaş askerî eğitimin teorik ve pratik usulleriyle bu mektepte/mekteplerde yetiştirmekte idi.

Sultan II. Abdülhamit döneminde, modern anlamda ordunun teşkilat ve eğitim sisteminde yapılan düzenlemeler, zabıtların görevlerini kışla ve cepheyle standartlaştırdığı gibi, daha önceden var olan (malî, idarî, adlî sahadaki) görev ve yetkileri kaldırdı ve bunları sadece askerî alanla sınırlandırdı. Harbiye Mektebi'nde verilen modern eğitimle beraber, batı kültürü eğitim-öğretim için gelen eğitimci/subaylar aracılığıyla veya dergi-kitap tarzı sınırlı kaynaklarla da olsa, zabıt adaylarının ilgisini çekmeye başladı. Ordunun geniş ölçüde kalkınmasını sağlamak amacıyla daha başka çarelere de başvuruldu. Bilhassa Avrupa'nın askerî alanda ileri durumda olan ülkelerine hem eğitim-öğretim görmek, hem askerî manevraları takip etmek, hem de silah-teçhizat, taktik konularındaki yenilikleri takip etmek amacıyla subaylar gönderilmesi kararlaştırıldı.¹⁰¹ Değişik Avrupa ülkelerine eğitim için subay gönderilmesi, bütün Avrupa devletlerine hoş görünmek, sadece bir devlete (Fransa veya Almanya) yanaşmadığı hissini vermek hedefini güdüyordu. Avrupa ülkelerinde tahsil gören subaylar, sadece askerî eğitim almakla kalmadılar; bunun yanında o ülkelerdeki modern siyasî fikirlerin, hürriyet, eşitlik, vatan sevgisi ve devlet şuuru gibi değerlerin de kaçınılmaz

⁹⁹ Rathmann Lothar, *Berlin-Bağdat, Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi*, yay. haz. Ragıp Zarakolu, (İstanbul: Belge Yayınevi, 1982), s. 33.

¹⁰⁰ Fahri Türk, *Türkiye ile Almanya Arasındaki Silah Ticareti, 1871-1914*, s. 143, 195.

¹⁰¹ *Düstûr*, İkinci Tertip, I, s. 108; *Takvim-i Vekayi (TV.)*, nr: 821, 30 Nisan 1325.

olarak etkisi altında kaldılar. Edindikleri bu fikirleri, döndüklerinde Osmanlı ülkesinde de yaymaya, önce idareleri altındaki astatlarını, daha sonra da sivil halkı da bu düşüncelerle etkilemeye çalıştılar. Özellikle Balkan coğrafyasında veya Ortadoğu coğrafyasında sıkıntılı mekânlarda görev yapan, eşkıya takibiyle ömrünü geçiren zabıt adayları, zamanla siyasî birtakım cereyanların da etkisinde kaldılar, cemiyetler kurarak taraftar topladılar. Ülkenin kötü gidişatına bir yerde siyasî yönden çözüm arayışlarında bulunmaya kalkıştılar. Bu durum zaman içinde ordunun politize olmasına da zemin hazırlamış oldu.

Osmanlı ordusunu ıslah için gelen/davet edilen Alman subaylarına buldukları rütbeden iki rütbe kıdem zammı verilmesi, onlarda ister istemez bir üstünlük/büyükük kompleksinin oluşmasına zemin yaratmıştır. Diğer taraftan, boynu bükük el açıp yardım isteyen taraf olmasının yarattığı psikoloji, Osmanlı idareci ve subaylarının psikolojileri bozmuş, onlarda aşağılık kompleksine yol açmıştır. Güçlü bir kara ordusuna sahip ülkenin subayları olarak Türkiye’de askerî eğitim-öğretime katkı amaçlı olarak bulunan Alman subayları, her daim Alman kibir ve gururuyla hareket etmişler, üst rütbeli Osmanlı paşalarını gabi olarak değerlendirdikleri gibi, Türkçe’yi öğrenmeye bile lüzum duymamışlardı. Gerçi Tanzimat döneminden sonra özellikle de Kırım Savaşı ve ardından yayımlanan İslahat Fermanı ile sosyal-psikolojideki tanımıyla toplumsal aşağılık kompleksine kapılmış bir milletin fertleri, kendilerinden daha bilgili ve akıllı gördükleri, hatta -ahmaklıklarından dolayı- hayran kaldıkları yabancılar karşısında ezilip/büzülüp kalmışlardı. Bu kişisel ve toplumsal aşağılık duygusuna karşı Harbiye Mektebi’nde bir dönem sonra kitlesel bir tepki de oluşmuş, bu tepki 1895’lerden sonra, Türk milliyetçisi öğretmen subayların etkisiyle gelişen Türkçülük hareketinin Harbiye’de ve Tıbbiye’de rağbet görmesine, hatta bu fikirlerin askerî idadilere / rüştiyeler kadar giderek yayılmasına zemin hazırlamıştır. Mustafa Kemal Atatürk ve kuşağı işte böyle bir zeminde, Manastır Askerî İdadisi’ndeki öğrencilik yıllarından itibaren Türkçülük fikri ile yetişerek gelecekte Cumhuriyet’in kuruluşuna yön verecek bilgi birikimine sahip olmuştur.

Bir görüşe göre, her askerî ıslah heyeti, iktisadî birtakım beklentileri beraberinde getirir. Osmanlı ordusunu ıslah için gelen Alman askerî müşavirleri de deyim yerindeyse ülkelerinin silah fabrikalarının temsilcileri sıfatıyla faaliyette bulundular. Colmar von der Goltz bunu aşıkâr bir şekilde yaparken, ülkesinin askerî ataşesi gibi de gayretler harcadı. Nitekim Sultan II. Abdülhamit döneminde Osmanlı ordusunu ıslahı için davet edilen Alman askerî uzmanların etkileri sadece eğitim-öğretimle sınırlı kalmamış, silah-teçhizat bakımından da Osmanlı Devleti’nin önemli ölçüde Almanya’ya bağlanmasına zemin hazırlamıştır. Öte yandan gelen müşavirlerin etkisiyle ordudaki eğitim-öğretim sisteminin yanında silah, araç-gereç vs. teçhizatın da

Batılı ülkelerin seviyesine ulaştırma gayretleri, Osmanlı askerî bürokratlarını Almanya ile ilişkilerini sadece askerî alanda değil, siyasî-iktisadî sahada da güçlendirmeye itmiştir. 1881’de malî iflasını ilan eden Osmanlı hükûmeti, millete yani halka müracaat ederek "*ordu-millet dayanışması*" kapsamında başlatılan bir dizi faaliyetler ve yeni teşkil edilen Askerî Te’sisat ve Teçhizat İane Komisyonları gibi birimler sayesinde ordunun teknik anlamda donanımı konusunda önemli başarılarla imza atılmıştır. Gelir getiren bütün her şeyden belirli bir miktar kesinti yapılması silah-teçhizatın alımında gerekli olan meblağın önemli kısmının karşılanmasına yeterli olmuştur. Alınan bu silah, araç ve gereçler Osmanlı Devleti’nin 1897 Yunan Harbi’nde zafere ulaştırmış, Trablusgarp ve Balkan Harplerinde olduğu kadar asıl Birinci Dünya Harbi’nde de çok işine yaramış, hatta bu silah-teçhizat, Türk İstiklal Harbi’nde de millî ordu tarafından düşmana karşı mücadelede kullanılarak zaferin kazanılmasında hatırı sayılır bir ölçüde katkıda bulunmuştur.

LOUIS VON KAMPHOEVENER'İN OSMANLI ORDUSUNUN MODERNLEŞTİRİLMESİNE YÖNELİK FAALİYETLERİ (1882-1909)

Mustafa ÖZYÜREK*

Giriş

Osmanlı Devleti, askerî alanda birtakım yenilik hareketleri yapmak amacıyla XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Avrupa'dan askerî uzmanlar getirmeye başlamış ve bu uzmanlar 1827 yılına kadar genelde Fransa'dan getirilmişti.¹ Karlofça Antlaşması sonrasında Avrupalı devletlerle daha yakın ilişkiler tesis edilmesi gerektiğine inanılmıştı. Friedrich Wilhelm döneminde Prusya Krallığı kurulduğunda Asım Said Efendi'nin başkanlığında bir heyet Wilhelm'e gönderilerek Osmanlı Devleti'nin tebrikleri iletilmiş ve böylelikle iki ülke arasındaki ilişkiler başlamıştı. 1740'ta tahta çıkan II. Friedrich, Fransa, Avusturya ve Rusya'ya karşı verdiği mücadelede Osmanlı Devleti'nin yardımına başvurmuş, 1761'de iki ülke arsından bir ticaret anlaşması imzalanmıştı. Prusya'nın bu üç devlete karşı verdiği mücadeleler Osmanlı Devleti tarafından da yakinen takip edilmekteydi. Prusya, 1787'deki Osmanlı-Rus Harbi'ne, Osmanlı Devleti'nin daha büyük oranda toprak kaybına uğraması için müdahale etmiş, daha sonra iki devlet 1790'da bir ittifak anlaşması imzalamıştı. 1792'de Rusya ile Yaş Antlaşması'nın imzalanmasıyla III. Selim, Avrupalı devletlerin birçok alanda ilerlemiş olduğunu fark ederek çeşitli alanlarda ıslahat çalışması başlatmıştı. Avrupa'da beliren Napolyon tehlikesiyle Osmanlı-Prusya münasebetleri olumsuz yönde gelişmeye başlamış ve Prusya Osmanlıyı paylaşma planlarına dâhil olmuştur. Ancak 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi, 1840 Mısır sorunu ve 1853'te Eflak ile Boğdan'ın işgali dönemlerinde Prusya yeniden Osmanlı Devleti lehine hareket etmeye başlamıştı. Prusya Başbakanı Otto von Bismarck ise Prusya'nın 1760'lı yıllardan itibaren Osmanlı Devleti'ne yönelik olarak uyguladığı müttefikî ilişkileri tasvip etmemiş; Rus ve Avusturya'nın Osmanlı Devleti ile savaşmalarının, Prusya topraklarına yönelik tehlikeleri azaltacağını düşünmüştü. O, Almanya'nın çıkarlarını her türlü dış politikanın üstünde gördüğünden, dış politikadaki hatt-ı hareketini Almanya'nın menfaatlerine göre belirlemişti. 1862'den itibaren Alman birliğinin kurulması ve

* Doç. Dr., İğdir Üniversitesi, mozyurek25@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5426-9775.

¹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. VIII, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2007), s. 365.

güçlendirilmesi için çaba göstermiş ve 18 Ocak 1871'de Alman İmparatorluğu'nun kurulmasını sağlamıştır. Fransa'nın dış politikada yalnız kalabilmesi için de onunla birlikte hareket edebileceği Rusya ve Avusturya'nın Doğu Avrupa'da Osmanlı Devleti aleyhinde genişlemelerini desteklemek suretiyle onlarla yakın ilişkiler kurmak istemişti.²

Osmanlı ordusunda birtakım yenilik hareketleri gerçekleştirebilmek için Prusya'dan Alman askerî uzmanlar getirilmesi Sultan III. Selim dönemine kadar gitmektedir. Albay von Goetze Osmanlı topçu birliklerini denetlemek ve kara kuvvetlerini Prusya sistemine göre teşkilatlandırmak için gelmiş, Tümgeneral von Knobelsdorff 1790'daki Osmanlı-Prusya ittifak anlaşmasının hazırlanmasında rol oynamış, Yarbay von Canitz und Dallwitz ise 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nı gözlemlemek amacıyla Prusya tarafından gönderilmişti. Ancak Prusya ordusu subaylarının Osmanlı ordusunda resmen görev alması, Helmuth von Moltke ve bir grup arkadaşının gelmeleriyle başlamıştı. Moltke ilk olarak 1835'te gelmiş ve 1836'da Osmanlı ordusundaki görevine atanmıştır. Sultan II. Mahmut döneminde Yunan isyanı ve Navarin baskını sebebiyle Prusya'dan askerî yardım talep edilmiş, bunun üzerine Moltke'nin başkanlığında ve yüzbaşı rütbesinde üç subayın da yer aldığı bir heyet Osmanlı Devleti'ne gelmişti. Osmanlı ordusunda danışmanlık yapmak amacıyla İstanbul'a gelen Moltke 1839'da Almanya'ya dönmüştü. Onun heyetinde yer alan subaylar Prusya ordusundan tamamen ayrılmadan, geçici olarak gelmişlerdi. Moltke heyetinin gelmesi ile Käehler heyetinin gelmesine kadar Prusya ordusuna mensup birçok asker resmi ve gayri resmî olarak Osmanlı ordusunda görev almıştır. 1877-1878 yılında gerçekleşen ve 93 Harbi olarak adlandırılan savaştan sonra, Osmanlı idarecilerinin bütün yenilik hareketlerinin esas gayesi olarak gördüğü ordunun ıslahı meselesi yeniden gündeme gelmişti. Çünkü Osmanlı ordusunda önemli derecede eğitim eksikliği olduğu gibi meslekten subayların sayısının azlığı, mevcut silahların ihtiyaca cevap vermemesinin yanı sıra alt komuta kademeleri de yeterli bilgi seviyesine sahip değildi.³

1. Almanya'dan Askerî Heyet Talebi ve Käehler Heyeti'nin Gönderilmesi

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda alınan mağlubiyetle çok kötü bir durumda olduğu görülen Osmanlı ordusunda, olası yeni Rus saldırılarına karşı birtakım düzenlemeler ve iyileştirmeler yapılması gerekmekteydi. Sultan II.

² Veli Yılmaz, *1'inci Dünya Harbi'nde Türk-Alman İttifakı ve Askeri Yardımlar*, (İstanbul: Cem Ofset Matbaacılık, 1993), s. 16-25.

³ İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2015), s. 101-103; Veli Yılmaz, *1'inci Dünya Harbi'nde Türk-Alman İttifakı ve Askeri Yardımlar*, s. 33-36; Jehuda L. Wallach, *Bir Askeri Yardımın Anatomisi Türkiye'de Prusya-Alman Askeri Heyetleri 1835-1919*, Çev. Fahri Çeliker, (Ankara: Gnkur. Basımevi, 1985), s. 9-11.

Abdülhamit, dış politikada artık İngiltere ve Fransa'ya bağlı kalmamak fikrindeydi. Ayrıca Avrupalı devletler arasında yeni bir güç olarak ortaya çıkan Almanya ile yakınlaşmak daha az tehlikeli olarak kabul edilmekteydi. 1870-1871 yılında Fransa karşısında zafer elde ederek askerî gücünü ispat eden Prusya'ya karşı var olan ilgi artmıştı. Daha önceki yıllardan itibaren Osmanlı ordusunda bazı Alman subaylar bulunmakta ve orduda Alman askerî sistemine benzer birtakım düzenlemeler yapılmaktaydı. Osmanlı-Prusya askerî işbirliği 1835 yılında başlamış, fakat Bismarck'ın takip ettiği dış politikadan dolayı tamamlanamamıştı. Ancak Bismarck'ın fikirleri 1880'den itibaren değişmiş, artık Osmanlı Devleti'nin Rusya ve Fransa'ya karşı daha güçlü bir hale getirilmesini savunmaya başlamıştı. Sultan II. Abdülhamit 1880 yılı mayısında, eski bir Fransız yarbay ve askerî danışmanı olan Dreyse'yi, Alman Elçisi von Hartzfeld'e göndermiş ve ordunun düzenlenmesinde yardımcı olunması için Alman hükümetinin birkaç subay göndermesini rica etmişti. Alman Başbakanı Bismarck, 1879 tarihli ikili anlaşma ile müttefik olduğu Avusturya hükümetinden, Osmanlı Devleti'ne askerî heyetin gönderilmesi hususu hakkında bilgi sormuş ve bu konunun Avusturya açısından herhangi bir sakıncası olmadığına dair cevap almıştır. Bunun üzerine, Osmanlı Devleti'nin talebine olumlu cevap verilmesini 1 Haziran 1880'de Prusya İmparatoru I. Wilhelm'e önermişti. Bu sayede Osmanlı ordusunda görevlendirilecek subayların alışık olmadıkları şartlarda görev yaparak kendilerini geliştirecekleri ve Almanya'nın Osmanlı Devleti üzerinde kontrol sağlayarak, daha fazla etki gücüne sahip olacağını da eklemişti. Osmanlı Devleti mevcut durumuna göre daha güçlü bir hale getirilecek ve Rusya'ya karşı Almanya'ya yarar sağlayacaktı. Ekonomik açıdan bakıldığında ise Alman silah sanayisi o tarihlerde yeni pazarlara açılmakta olduğundan, Osmanlı Devleti ile yakın ilişkiler kurmak ekonomik açıdan da Almanya'nın lehine olacaktı. 1873'ten beri top satmak suretiyle Osmanlı Devleti ile ticaret yapan Alman silah endüstrisi, Alman bir askerî heyetin gönderilmesiyle daha çok fayda elde edecekti.⁴

Osmanlı Devleti tarafından Büyükelçi Hertzfeld vasıtasıyla 7 Haziran 1880'de Prusya hükümetine bir telgraf gönderilmiş ve istenilen subaylara ilişkin ayrıntılı bilgiler verilmişti. Buna göre; bir yüksek rütbeli kurmay subay, bir piyade, bir süvari ve bir topçu subayın yanında bir de yüksek idarî memurun gönderilmesi rica edilmiş, gelecek olan subaylarla kontrat yapılarak, maaşlarının düzenli olarak ödeneceği belirtilmişti. Hertzfeld 16

⁴ Jehuda L. Wallach, *Bir Askerî Yardımın Anatomisi Türkiye'de Prusya-Alman Askerî Heyetleri 1835-1919*, s. 24-25; Kemal Beydilli, "II. Abdülhamit Devrinde Gelen İlk Alman Askerî Heyeti Hakkında", *Tarih Dergisi*, Sayı 32 (1979), s. 481-485; Ali Rıza Şimşek, *Osmanlı Ordusunda 18. ve 19. Yüzyıllarda Yapılan Islahat Çalışmaları ve Bu Çalışmalarda Yabancı Uzmanların Rolü*, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2006, s. 198-199.

Haziran 'da gönderdiği bir başka telgrafla, gelecek olan subaylara tabur komutanı seviyesinde rütbe verilmesinin düşünüldüğünü bildirmiştir. Türkiye'de kontrat yapılarak görevlendirilen subay ve memurların maaşları Osmanlı Bankası tarafından ödenmekte ve maaş miktarı da yüksekti. Padişah ayrıca, “kendi lütuf ve merhametine terkedilen subay ve memurların şikâyet edecekleri bir şey olmaması için hayatta kaldığı sürece elinden gelen her şeyi yapacağına söz vermekteydi.” Dreyse tarafından kendisine verilen taslak kontratı alan Büyükelçi Hertzfeld, bunu 6 Temmuz 1880'de Alman hükümetine ulaştırmıştı. Kontrat tasarısına göre subaylar; Osmanlı subayı üniforması giyecekler, Osmanlı Bankası tarafından her ay sonunda aylık taksitler şeklinde yılda 20.000 Frank maaş alacaklardı. Osmanlı ordusunda adet olan rütbelere karşılık verilen tayın ile görevli gezilerde bulunmaları halinde Türk subaylardan iki kat fazla yolluk alacaklar⁵ ve bu anlaşma üç yıllığına yapılacak, süre bitiminde karşılıklı olarak uzatılabilecekti. Kontrat taslağında ayrıca, bu subay ve memurların diğer özlük hakları da belirlenmişti. Subayların görev esnasında bir kazaya uğrayarak vazifeye devam edememesi veya ölmesi halinde eş ve çocuklarına verilecek emekli maaşı ile memurların emeklilik maaşları da düzenlenmişti. Subaylar Alman askerî hukuk kurallarına, memurlar ise Alman kanunlarına bağlı olacaklar, fakat Osmanlı Devleti'nin menfaatlerine karşı hareket ettikleri takdirde Osmanlı Devleti bu anlaşmayı bozma hakkında sahip olacaktı. Söz konusu taslakta bir de Sultan II. Abdülhamit'in ilave “istek listesi” yer almaktaydı. Bu istekler, daha önce istenilen memur ve subaylardan ayrı; rütbesi binbaşı veya daha yüksek olmak üzere bir jandarma subayı, bir piyade subayı, bir topçu subayı, bir süvari subayı, bir deniz subayı, bir erkân-ı harbiye subayı, bir levazım-ı askeriye subayı, bir Almanca öğretmeni subay, dışişleri için bir hukuk danışmanı, bir askerî okul müdür yardımcısı, bir maliye memuru ve bir de Gümrük Nazırı'nın muavini olarak görev yapacak danışman memurdan oluşmaktaydı.⁶

Alman Başbakanı ve Harbiye Bakanı, talep edilen subayların Osmanlı ordusunda rütbelere karşılık gelen Türk üniforması giymeleri halinde, “tayin edilmiş Alman subaylar olarak değil de Osmanlı Padişahı'nın teklifini kabul ederek geçici veya devamlı statüde onun hizmetine giren Alman ordusuna mensup eski subaylar gibi kabul edileceği” düşüncesindeydi. Bu subaylar ancak kendileri kabul ettiği takdirde Alman ordusundan çıkarılabileceklerdi. Ayrıca 1880 yılının ikinci yarısında Karadağ ve Yunanistan'ın sınırı meselesi uluslararası bir probleme yol açtığından Almanya'nın Osmanlı Devleti'ne

⁵ Kemal Beydilli ise 25.000 Frank karşılığında altın olarak ödeneceğini, Alman subayların başka bir yere görevli olarak gönderildiklerinde alacakları harcırahın Osmanlı ordusunda aynı rütbedeki subaylarla aynı miktarda olacağını belirtmiştir. Kemal Beydilli, “II. Abdülhamit Devrinde Gelen İlk Alman Askerî Heyeti Hakkında”, s. 486.

⁶ Jehuda L. Wallach, *Bir Askerî Yardımın Anatomisi* s. 25-26; Kemal Beydilli, “II. Abdülhamit Devrinde Gelen İlk Alman Askerî Heyeti Hakkında”, s. 485-488.

askerî heyet göndermesi konusu İngiltere'nin itiraz etmesine sebep olmuş ve sorunun çözümüne kadar yavaş ilerlemiştir. Osmanlı Devleti'ne gelecek olan subayların belirlenmesi; Alman ordusundan tamamen çıkarılacak olmaları ve Osmanlı Devleti'nde alacakları maaşın Almanya'daki maaşlarına göre çok yüksek olmaması da sürecin hızlı ilerlememesine neden olmuştu. Alman Harbiye Bakanı; piyade, süvari ve topçu sınıfından üç subay ile bir idarî memuru belirlemiş; kurmay subay konusunda ise Genelkurmay Başkanı Mareşal Baron von Moltke'nin belirlediği birkaç isim İmparator ile Harp Kabinesi'ne sunulmuştu. Moltke, Osmanlı Devleti'ndeki kendi tecrübelerinden hareketle, bu görevin Osmanlı Devleti'nden ziyade Alman subaylar için daha yararlı olacağını belirterek, bu subayların Osmanlı ordusu üniforması giymelerini kabul etmekle beraber, onların Alman subayı olarak hareket etmelerini ve İstanbul'da bulunan Alman Büyükelçiliği'ne bağlı olmalarını istemişti. Osmanlı Devleti'nin, büyük devletler tarafından Karadağ meselesinin hâlli için alınan kararlara itiraz etmesinin Alman subayların gönderilmesi hususunda yol açtığı gecikme sürecinde, Alman askerî kabinesi adayları belirlemek ve subayların daha sonra tekrar Alman ordusuna girebilmelerini sağlayacak bir çözüm yolu bulmaya çalışmıştı. Neticede bu subayların görev yaptıkları süre boyunca izinli sayılmalarıyla sorun çözülmüştür. Karadağ ve Yunanistan meselesinin hâlli ile Berlin Antlaşması'ndan sonra 1881 Ağustos ayında II. Abdülhamit, askerî heyetin gönderilmesine dair isteğini yenilemişti. Ayrıca Ali Nizami Paşa ve Reşit Bey'in Berlin'de Kaiser I. Wilhelm ve Bismarck; Viyana'da ise Başvekil ve Hariciye Vekili ile görüşmeler yapması süreci hızlandırmıştı. Osmanlı ordusunda görev almak üzere subay gönderilmesi konusunda Avusturya, Rusya, İngiltere ve Fransa'nın Almanya'ya yönelik herhangi bir itirazı olmadığı anlaşılmış ve 11 Nisan 1882'de Osmanlı Devleti'ne gönderilecek dört subay belirlenmişti.⁷

Belirlenen subaylar, kontratta belirtilen şartlar çerçevesinde Osmanlı Devleti'ne gönderilecek, Osmanlı Devleti hizmetine girdiklerinde birer derece terfi edeceklerdi. Seyahat masrafları Osmanlı Devleti tarafından karşılanarak İstanbul'a gelecek olan subaylar üç ay izinli sayılacak ve bu süre zarfında Almanya'dan maaş almaya devam edeceklerdi. Üç ay sonunda Osmanlı Devleti hizmetine girmek hususundaki kararlarını bildirecekler ve kabul etmeleri halinde üç yıl içerisinde Alman ordusuna dönebilmeleri taahhüt edilerek Alman ordusundan ayrılacaklardı. Osmanlı Devleti'ne gönderilmeleri hususunda Alman Askerî kabinesinin önerdiği ve İmparator I. Wilhelm tarafından kabul edilen subaylar şu kişilerdi: Erkân-ı Harbiye Reisi Sânisî olarak, Albay Otto August Johannes Käehler 6 numaralı Şilezya II.

⁷ Jehuda L. Wallach, *Bir Askerî Yardımın Anatomisi* s. 26-31; Kemal Beydilli, "II. Abdülhamit Devrinde Gelen İlk Alman Askerî Heyeti Hakkında", s. 488-492.

Hassa Alayı Kumandanı; Piyade subayı olarak, Yüzbaşı Kamphoevener 79 numaralı III. Hannover Piyade Alayı'ndan; Süvari subayı olarak, Yüzbaşı von Hobe 4 numaralı I. Şilezya Dragon Alayı'ndan ve III. Tümen Emir Subayı; Topçu subayı olarak, Yüzbaşı Ristow II. Pomeranya Sahra Topçu Alayı'ndan.⁸

Kendi ülkeleri ile olan bağlarını kesmek suretiyle ve Osmanlı Devleti ve Avrupa'daki diğer ülkelere giderek oralarda çalışan subayların olduğu bilinmekteydi. Ancak Käehler Heyeti'nde yer alan subaylar, Alman ordusundaki vazife ve haklarının devamına büyük önem verdiklerinden kendi ordularından tamamen ayrılmayıp, görev yaptıkları süre boyunca izinli sayılmak suretiyle Osmanlı ordusunda hizmet etmek için gelmekteydi. Bu subayların kimisi için daha üst mevkilere yükselebilmek, Alman ordusundakine oranla daha fazla maaş almak ve kendilerine tanınan diğer özlük hakları cazip gelmişti.⁹

2. Käehler Heyeti'nin Osmanlı Ordusunda Göreve Başlaması

Almanya tarafından; Käehler, Osmanlı Devleti'nin şartlarına göre “çok yararlı olabilecek üstün bilgili mükemmel bir subay”, Kamphoevener, von Hobe ve Ristow ise “seçkin” olarak tanıtılarak “ordumuzun en iyi subayları” olarak nitelendirilmişlerdi. 28 Mayıs 1882'de İstanbul'a gelen heyet, 1 Haziran 1882'de Sultan II. Abdülhamit tarafından kabul edilmişlerdir. Harbiye Nezareti'nde Osmanlı ordusunun eksiklerinin giderilmesi ve yeniden düzenlenmesi için teşkil edilen heyet üyeliğine atanacakları söylenen subayların rütbe ve maaş konusundaki talepleri de dikkate alınmıştı. Aynı tarihte Osmanlı ordusunda görev almak için kontrat imzalamışlardır. Käehler tümgeneral rütbesi ile 30.000 frank maaş, diğer üç subay ise albay rütbesi ile 23.000 frank maaş alacaktı. Kontrat imzalandığı için de Käehler'e ikinci dereceden, diğer subaylara ise üçüncü dereceden Osmanlı nişanı verilmiştir. Käehler, Osmanlıda mirliva olarak göreve başlamış, Alman ordusunda tümgeneral rütbesine yükseltince Osmanlı'da ferik yapılarak padişah yaverliğine atanmıştır. Almanya'dan ayrılırken binbaşılığa yükseltilecek ve Kamphoevener'in de aralarında bulunduğu diğer üç subaya ise albay rütbesi verilmiştir. Görüşmede bu subayların görevleri hakkında konuşulmuş ve vazifeleriyle ilgili hususlarda doğrudan Sultan ile görüşebilecekleri kendilerine ifade edilmiştir. Subaylardan kendi görev alanları ile ilgili ayrıntılı birer rapor hazırlamaları istenmiş ve söz konusu raporlar 1882 Eylül ayında tamamlanmıştır. Rapora göre; Osmanlı ordusundaki askerler son derece mükemmel olmakla beraber, askerî alana

⁸ Jehuda L. Wallach, *Bir Askeri Yardımın Anatomisi* s. 31-32; Kemal Beydilli, “II. Abdülhamit Devrinde Gelen İlk Alman Askerî Heyeti Hakkında”, s. 488-492.

⁹ İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, s. 87-88.

yüksek miktarda maddi yatırım yapıldığı takdirde ordu yeniden düzenlenerek olağanüstü bir duruma getirilebilirdi. Käehler Paşa, Osmanlı ordusunda göreve başladıktan sonra Alman silah sanayicilerinden yüksek miktarda silah siparişi verilmeye gayret etmiş ve Alman silah fabrikalarına en yüksek miktarda sipariş veren ülke zamanla Osmanlı Devleti olmuştur.¹⁰

Käehler, Osmanlı ordusunda incelemelerde bulunarak askerlerin kıyafetlerinin yetersizliği ve maaşların düzenli ödenmediği gibi birçok konuda ordunun kötü bir durumda olduğunu belirttiği 400 sayfaya yakın bir rapor, ayrıca bir de oldukça teferruatlı yenilik planı hazırlamıştı. Von der Goltz Paşa'nın "şarklılar için ayrıntılı ve uzun" olarak nitelendiği rapor, Prusya ordusunun 1813-1860 yılları arasındaki teşkilatlanmasını örnek alarak¹¹ hazırlanmıştı. Rapora göre ordu; 12 kolordu ve 6 süvari tümeninden meydana getirilmeli, her kolordu bünyesinde nizamiye ile redif tümenleri de yer almalıydı. Harbiye Nezareti'nde görüşüldükten sonra padişaha sunulması gereken plan uygulamaya konulmamıştır. Bunun sebebi ise padişahın Harbiye Nezareti'nin yetkilerini sınırlayıp Erkân-ı Harp Kurumu'nu güçlendirmeye çalışması, bu nedenle yapılmak istenilen yeniliklerin Türk askerisinin yapısına uygun olmadığı ve ekonomik açıdan da büyük bir külfete sebep olacağı yönünde Harbiye Nazırı Gazi Osman Paşa'nın itiraz etmesidir.¹²

Sultan II. Abdülhamit, Osmanlı askerî okullarındaki eğitim-öğretim faaliyetlerini yürütmek için de Alman bir subay talep etmiş, fakat Käehler heyeti ile bu subay gönderilmemişti. Bu nedenle belirtilen göreve uygun bir subay, Käehler heyetinin gelişinden bir yıl sonra yeniden istenmiş ve Alman Genelkurmayı, Colmar von der Goltz Paşa'nın askerî okulları yeniden teşkilatlandırması amacıyla Osmanlı Devleti'ne gönderilmesini uygun görmüştür. 1877'de yazdığı bir kitaptan dolayı Alman askerî çevrelerin tepkisini çektiğinden bir ara Genelkurmay'dan uzaklaştırılmış ve Osmanlı'ya gönderilmesi uygun görülmemiştir. Ayrıca kendisi maddi problemler yaşamaması da Osmanlı Devleti'ne gelmesinde etkili olmuştu. 15 Haziran 1883'te Osmanlı ordusunda göreve başlayan Goltz'un orduda ilk görevi askerî okullar müfettişliği olmuştur. 1885 yılı yazında dört subayın Osmanlı Devleti ile yapmış oldukları kontratlar üç yıl için yenilenerek maaşları artırılmış, ayrıca Türkiye'de hizmette buldukları sürede Prusya'da kaybettikleri emeklilik haklarına karşılık bir yıllık maaş karşılığı olan meblağı da almaları

¹⁰ Jehuda L. Wallach, *Bir Askerî Yardımın Anatomisi* s. 32-33; İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, s. 106-107; Seyfi Yıldırım ve Çiğdem Dumanlı, "XIX. Asırda Osmanlı Devleti'nde İstihdâm Edilen Avusturya-Macar ve Prus-Alman Kökenli Askerî Heyetler ve Hekimler", *Amme İdaresi Dergisi*, c. LIII, Sayı 3 (2020), s. 36-37.

¹¹ İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, s. 107.

¹² Pınar Doğanay, "Osmanlı Askerî Teşkilâtında Reform Hareketleri", *Özgün Tarih Araştırmaları-1*, ed. Ayşe Erkmen, (Ankara: İksad Yayınevi, 2021), s. 203-204.

kararlaştırılmıştır. Käehler Paşa'nın 1885'te İstanbul'da vefat etmesiyle heyetin başına Goltz Paşa geçmiş, 23 Haziran 1886'da tümgeneralliğe terfi ettirilmiş, 18 Ağustos 1886'da ise Genelkurmay İkinci Başkanlığı'na atanmıştır.¹³ Sözleşmesi üç defa yenilenmiş ve 1895 yılına kadar Osmanlı ordusu hizmetinde bulunmuştur.¹⁴ Goltz'a göre; Kaehler, Kamphoevener ve Ristow kendi ülkeleri haricinde bir orduda birtakım yenilikler uygulama konusunda yetenekli kişiler olmayıp, yaptıkları Alman ordusundaki uygulamaları Osmanlı ordusunda tatbik etmekte, bu da Osmanlı ordusuna uygun değildi.¹⁵

Goltz Paşa, kendisine tanınan kısıtlı yetkilerle hareket etmiş, bir seferberlik nizamnamesi ile ihtiyat kuvvetleri için talim ve terbiye esaslarının belirlenmesi, Batı Anadolu ve Rumeli'nin haritalarının resmedilmesi, kurmay subayların çalışmaları için pratik programların hazırlanması gibi çalışmalar yapılmıştır. Hatta askerleri gerçek bir savaşa hazırlamak için harp oyunlarının düzenlenmesi planlanmış, ancak bunların birçoğuna izin verilmemiştir. Bu nedenle Alman askerî heyetinde bulunan subayların çalışmaları kâğıt üzerindeki planlardan ibaret kalmış ve onlar daha çok teorik çalışmalarla meşgul olmaya başlamışlardır.¹⁶

3. Louis von Kamphoevener

Louis von Kamphoevener, önceki yıllarda Danimarka'ya daha sonra ise Almanya'ya bağlı olan Schleswig şehrinde 1843 yılında doğmuş, ailesinin içinde bulunduğu maddi imkânsızlıklar nedeniyle öğrenimini bitirememiştir. Bu yüzden mesleki eğitimi için ticari alana yönelmiş, ancak bir süre sonra Erfurt'ta bulunan Harp Okulu'na girmiştir. "1862 yılında teğmen olan Kamphoevener, 1864 yılında İkinci Schleswig-Holstein, 1866 yılında Prusya-Avusturya ve 1870-1871'de ise Alman-Fransız Savaşlarında görev almış, 1873'te yüzbaşı olmuştur."¹⁷ Kamphoevener, Osmanlı ordusunda yıllık 23.000 Frank maaş ile piyade dairesine memur olarak 1 Haziran 1882'de

¹³ Pınar Doğanay, "Osmanlı Askerî Teşkilâtında Reform Hareketleri", s. 206-207; Seyfi Yıldırım ve Çiğdem Dumanlı, "XIX. Asırda Osmanlı Devleti'nde İstihdâm Edilen Avusturya-Macar ve Prus-Alman Kökenli Askerî Heyetler ve Hekimler", s. 39; Fatih Özasan, "Osmanlı Basımından Türk ve Almanların Karşılıklı Hayranlığına İlişkin Bir Kesit: Asker Mecmuası Örneği", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 21, Sayı 1 (Mart 2018), s. 35; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. VIII, s. 367; Jehuda L. Wallach, *Bir Askerî Yardımın Anatomisi* s. 43-52.

¹⁴ *Mareşal Colmar Freiherr Von Der Goltz'un Hatıraları*, yay. haz. Mehmet Mert Çam, (İstanbul: İlgü Kültür Sanat Yayıncılık, 2018), s. 8.

¹⁵ Jehuda L. Wallach, *Bir Askerî Yardımın Anatomisi*, s. 46.

¹⁶ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. VIII, s. 367

¹⁷ Seyfi Yıldırım ve Çiğdem Dumanlı, "XIX. Asırda Osmanlı Devleti'nde İstihdâm Edilen Avusturya-Macar ve Prusya-Alman Kökenli Askerî Heyetler ve Hekimler", s. 37.

atanmıştır.¹⁸ Saray teşkilatında yer alan resmi teşkilatlardan birisi de kendisine verilmiştir.¹⁹ Sultan II. Abdülhamit'in yaver-i ekremlğine getirilerek Yıldız Sarayı'nda bir de oda tahsis edilmiştir. Görevleri arasında ordunun düzenlenmesi hususunda yapılması gereken yeniliklerle ilgili padişaha bilgi vermek, projeler takdim etmek de bulunmaktaydı.²⁰ Ayrıca eğitim için Almanya'ya gönderilecek olan öğrencilerin belirlenmesi için oluşturulan komisyonlarda da görev almış, bir başka önemli görevi ise mesajları götürüp getirerek Sultan II. Abdülhamit ile Alman İmparatoru II. Wilhelm arasındaki haberleşmeyi sağlamaktı.²¹ Baş Mabeynci Tahsin Paşa'ya göre; Kamphoevener'in Osmanlı ordusunun yeniden düzenlenmesinde "oynadığı rol bir gösterişten ibaret kalmıştı. Uzun ve mevzun endamıyla vücuduna pek yakışan kıyafet-i askeriyesiyle o, Yıldız Sarayı'nda Avrupakâri bir süs idi. Bunu kendisi de bilir ve müreffeh bir hayatın ahengini bozmamak için işin ilerisine gitmezdi."²²

Kamphoevener Paşa, Ağustos 1891'de Osmanlı ordusundaki görevinden ayrılmak istemiştir. Kendisinin verdiği bilgilere göre, ailesi Almanya'ya dönmek için konusunda son bir yıldır büyük bir özlem içerisindeydi. Ancak Sultan II. Abdülhamit'in kendisine gösterdiği iyi yaklaşımı, ferikliğe yükseltilmesi, sultanın yaverliğine getirilmesi gibi lütufları ile Alman İmparatoru'nun vaktiyle verdiği görev nedeniyle Almanya'ya dönmeyi uygun bulmamıştır. Kendisini görevine adanmış ve piyade askerlerinin talim ve terbiyeleri ile ilgilenmiş ve vazifesini yerine getirmeye çalışmıştır. Görevi hakkında düzenli bir şekilde ve sözlü olarak bilgi vermek için Sultanın huzuruna çıkabileceği de kendisine bildirilmişti. Ancak birtakım emirler nedeniyle Almanya'da askerî eğitim görmüş olan subayların hizmetinin hiç seviyesine indiğini ileri sürmüştür. İstanbul'daki askerler harpte görevlendirilmeyeceği için taşrada bulunan piyade askerlerin talim ve terbiyelerine bizzat nezaret edeceği daha önce kendisine bildirilmişken, sonra bu husus dikkate alınmamıştır. Ayrıca yeni bir piyade talimnamesi hazırlayarak hem padişaha hem de Osmanlı ordusuna hizmet etmiş olduğuna inanmış ve bu talimname ilgili komisyonlar tarafından dikkatle incelenmişti. Bu talimnamenin bir an önce kabul edilerek neşredilmesini ve uygulanmasını istirham ederek bu konuda sultana bir rapor vermiş, ancak bu konuda bir netice çıkmamıştı. Bu nedenle Kamphoevener

¹⁸ Kemal Beydilli, "II. Abdülhamit Devrinde Gelen İlk Alman Askerî Heyeti Hakkında", s. 494.

¹⁹ Tahsin Paşa/Esbak Mabeyn Başkâtibi, *Abdülhamit ve Yıldız Hatıraları*, (İstanbul: Milliyet Matbaası, 1931), s. 18-19.

²⁰ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. VIII, s. 366

²¹ Ali Karaca, "Saray'da / Mabeyn-i Hümayûn'da Yâverlik Kurumu (1839-1920)", *Türkler*, c. XIII, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), s. 1109.

²² Tahsin Paşa, *Abdülhamit ve Yıldız Hatıraları*, s. 22.

Paşa, artık yararlı olmadığını düşünmeye başlamış ve Almanya'ya dönmek istemiştir.²³ Fakat istifası kabul edilmemiş,²⁴ görevine devam etmiştir.

1893 yılı Eylül ayında Kamphoevener Paşa tarafından kaleme alınan bir belgede, kendisi tarafından hazırlanarak Sultan II. Abdülhamit'e takdim edilen ve sultanın emriyle Erkân-ı Harbiye'de ve ardından hususi bir heyet tarafından incelenen iki ciltlik bir piyade talimnamesinin askerler için son derece istifade edilebilecek bir talimatname olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Osmanlı askerleri yeni silahlarla teçhiz edildiği takdirde daha güçlü ve etkili hale geleceklerinden bahsedilerek, söz konusu talimatnamenin ordulara dağıtılması uygun görülmüştür.²⁵

1893 yılı Ekim ayında, Piyade muallimi olan Kamphoevener Paşa'nın görev alanı piyade taburları ve Mekteb-i Harbiye'yi kapsamakta idi. Kendisinin yanına yardımcı olarak, eğitimini Almanya'da sürdürmüş olan subaylardan verilmişti I. ve II. Fırkalara ait taburların talimlerine katılmışlarsa da hazırlanan yeni piyade talimnamesi henüz yeteri kadar uygulamaya konulmadığından hem İstanbul'da hem de diğer ordularda birtakım zorluklar yaşandığı ve ordularca askerî talimlerin gerektiği kadar gelişme göstermediği için söz konusu talimnamenin bastırılarak ordulara dağıtılmasının uygun olduğu değerlendirilmiştir.²⁶

Piyade sınıfında uzman olan Kamphoevener Paşa'nın piyade askerleri ve Mekteb-i Harbiye'deki piyade öğrencilerinin talim ve terbiyeleri hakkındaki uygulamalarının Hobe Paşa'nın yöntemlerinin aynısı olduğu, ancak daha önce Sultan II. Abdülhamit'e taktim ettiği Piyade Nizamnamesi'nin piyade askerleri için en mükemmel program olduğu için bu nizamname hemen bütün kolordular tarafından uygulanması için birer suretinin ordulara gönderilmesi gerekli görülmüştür. Ayrıca uygulanıp uygulanmadığını kontrol etmek ve karşılaşılmaması muhtemel problemleri ortadan kaldırmak için Kamphoevener Paşa'nın kolorduları teftiş etmesi gerektiği, ayrıca kolordular tarafından her yıl icra olunan piyade nişan talimlerine dahi katılması son derece önemli addedilmiştir.²⁷

Kamphoevener, Piyade Birliklerinin genel müfettişliği görevini de üstlendiğinden, Osmanlı ordusunda Piyade Tatbikat Talimnamesi ve Prusya Piyade Talimnamesi'nin uygulanmasına çalışmıştır. Piyade sınıfına mensup askerlerin nişan talimleri yapması hususunda da çalışmalar yapmıştır. Hatta o zamana kadar yapılmayan bir eğitimi uygulamak, yani askerlerin tüfekle talim

²³ BOA, Y. PRK, MYD., 10/72, (H. 29.12.1308).

²⁴ Pınar Doğanay, "Osmanlı Askerî Teşkilâtında Reform Hareketleri", s. 205.

²⁵ BOA, Y. MTV., 82/114, (H.28.02.1311).

²⁶ BOA, Y. PRK, MYD., 13/81, (H. 03. 04. 1311).

²⁷ BOA, Y. PRK, MYD., 13/81, (H. 03. 04. 1311).

yapmasını istemiştir. O, hazırladığı raporlarda, Mekteb-i Harbiye’de okutulan derslerin yeterli yetersizliğinden ve bundan dolayı ilerde ders verebilecek subay bulunamayacağından duyduğu hoşnutsuzluğu belirtmiştir.²⁸

Kamphoevener Paşa, 1895 yılında müşirliğe yükseltilmiştir. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi İkinci Başkanı ve Mekatib-i Askeriye-i Şahane Müfettişi olarak görev yapan Prusya ordusu Mirivalarından von Der Goltz Paşa rütbe bakımından terfi ettirilmiştir. Kendisinin müşirliğe yükseltilmesi son üç yıldır zaten gündemdedi. Ancak kendisi bunu talep etmiş olsaydı ve Osmanlı ordusundaki görevini yeni bir kontrat imzalayarak sürdürmek isteseydi müşirliğe zaten yükseltileceği belirtilmişti. Ancak Prens Radolin’in İstanbul’dan ayrılması bu durumu etkilemiş; Sultan II. Abdülhamit, von Der Goltz’a müşirlik rütbesini vererek Prens Radolin’e duyduğu ihtiramı göstermek istemişti. 15 Nisan 1895’te düzenlenen bir yemekte de kendisinin müşirliğe yükseltileceğinin düşünüldüğü von Der Goltz’a açıkça bildirilmiştir. Goltz Paşa ise Almanya ordusunda feriklik rütbesine yükseltildiği için Osmanlı ordusundan ayrılacağını ve bu nedenle terfi ettirilmesine gerek olmadığını belirtmiş olmasına rağmen, kendisine müşirlik rütbesi verilmiştir. Bunun yanında, Alman ordusu Miralaylarından olup da Osmanlı ordusunda Piyade Asakir-i Şahanesi Müfettişi olarak görev yapan ve Alman subayların en kıymetlilerinden olmasına rağmen Goltz Paşa kadar etkili faaliyeti görülmeyen Kamphoevener Paşa ise askerî yetenekleri dikkate alındığından gücendirilmemek istenmiş ve o da müşirliğe yükseltilmiştir.²⁹

Alman subaylar, Osmanlı ordusunda görev yaptıkları süre zarfında, Osmanlı subaylarının tutumları ve kendi kabiliyetleri nedeniyle birtakım zorluklar ve başarısızlıklarla karşılaşmışlardır. Önerilere ve gayretlere rağmen Osmanlı ordusu, 1909 yılına kadar yeteri seviyede bir manevra ve talim yapmamış, Alman subayların manevralara ve arazi incelemelerine katılmasına izin verilmemiştir. Alman subaylar, Osmanlı Devleti’ni benimsemeyerek Türkçe öğrenmemişler, aldıkları yüksek maaşlara rağmen sıklıkla zam talebinde bulunmaları da Türk subayların tepkisine neden olmuştur.³⁰

4. Kamphoevener Paşa’nın Diğer Faaliyetleri

Sultan II. Abdülhamit, 4 Ağustos 1888’de Almanya tahtına oturan II. Wilhelm’i tebrik etmek için ona mektup ve çeşitli hediyeler göndermiş, böylelikle dostane ilişkiler başlatmıştır. Bunun üzerine imparator da 1889’da İstanbul’u ziyaret etmiştir. Maiyeti ile birlikte 2 Kasım 1889’da İstanbul’a gelen II. Wilhelm ile eşi Augusta Victoria, İstanbul’daki çeşitli tarihi eserleri

²⁸ Pınar Doğanay, “Osmanlı Askerî Teşkilâtında Reform Hareketleri”, s. 204-205.

²⁹ BOA, *HR. SYS.*, 30/60, (M. 25. 04. 1895).

³⁰ İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Alman Nüfuzu*, s. 120-121.

gezmiş ve kendileri için düzenlenen ziyafetlere katılmışlardır. İmparator ve eşi, Osmanlı Devleti'ne 1898 yılında ikinci ziyaretini gerçekleştirmiştir. 18 Ekim 1898'de varmış, burada birçok yeri ziyaret etmiş, çeşitli etkinliklere katılmış ve görüşmelerde bulunmuşlardır. Beş günlük ziyaretleri esnasında İzmit'te bulunan Hereke halı ve dokuma fabrikasını da gezmişlerdir.³¹ 20 Ekim 1898'de saat üç sularında özenle hazırlanmış olan saltanat arabalarına binerek saltanat dairesinden çıkarak Dolmabahçe rıhtıma giderken, imparatora eşlik edenler arasında Müşir Kamphoevener Paşa da yer almıştır.³²

Kamphoevener Paşa, *Asker Mecmuası*'nda 1908 yılında Osmanlı ordusuna hitaben yazdığı bir makalede, ordunun durumu ve yenilik hareketleri hakkındaki düşüncelerini açıkça belirtmiştir. 48 yıldır asker olup yaklaşık 26 yıldır Osmanlı ordusu üniforması giyen yaşlı bir Alman subayı sıfatıyla kaleme aldığı yazısında, kendisini Osmanlı ordusunun gelişmesine katkıda bulunmak için çaba harcayan bir subay olarak tanıtmıştır. Kamphoevener Paşa, geçmişten mutlaka ders alınarak geleceğe yön vermek için çalışmanın önemini vurguladığı yazısında, kendisinin gelecekte emin olduğunu ve gayret edildiği takdirde, Osmanlı ordusunun vatan için keskin bir kılıç haline getirildiği takdirde yeni bir devrin başlangıcı olacağını belirtmiştir. Şayet büyük Osmanlı ülkesinin en ücra köşesine kadar telgraf ve seferberliğin ulaştırılması son derece önemlidir. Bunun için de Harbiye Nezareti'nin barış zamanında görevini son derece iyi yaparak, ordunun tüm ihtiyaçlarını temin etmesi, seyyar kıtaların eksiklerinin giderilmesi, cephane kolları ve nakliye kıtalarının meydana getirilmesiyle piyade ve topçu kuvvetlerinin cephanelerinin zamanında ikmal ve asker ve atların iaşelerinin temin edilmiş olması gerekmektedir.³³

Kamphoevener Paşa, bir savaştan zaferle çıkabilmeyi barış zamanında yapılması gereken bu vazifelere bağlamaktadır. Çünkü telgraf ve demiryolunun yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanmasıyla, savaşın patlak vermesi ile düşman birliklerinin karşı karşıya gelmesi arasındaki zamanın oldukça kısaldığını, bu nedenle barış döneminde giderilmeyen ihtiyaçların savaş başladıktan sonra karşılanması için yeteri kadar zaman kalmadığını belirtmiştir. Türk tarihi ve Osmanlı ülkesinin durumu dikkate alındığında,

³¹ Ö. Kürşad Karacagil, "Alman İmparatoru II. Wilhelm'in Hereke Fabrika-yı Hümayunu'nu Ziyareti (1898)", *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu II*, c. II, ed. Haluk Selvi, M. Bilal Çelik ve Ali Yeşildal, (Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Yayınları, 2016), s. 914-916.

³² "Haşmetli İmparator Wilhelm ve İmparatoriçe Augusta Hazretlerinin Hereke Fabrikasını Ziyaretleri", *Tercüman-ı Hakikat*, 9 Teşrin-i Evvel 1314, s. 1081- 6281, s. 1.

³³ "Sai, Zabt-ü Rapt, Arkadaşlık, 1. Sai", *Asker*, Çev. Osman Nuri, s. 459-460; Mecmuanın tarihi ve sayısı bulunamayıp, Fatih Özaslan bu makalenin 9. Sayıda yayımlandığını belirtmiştir. Bkz. Fatih Özaslan, *Asker Mecmuası Üzerine Bir İnceleme*, Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon 2016, s. 103.

Osmanlı ordusunun olası bir savaşa karşı daima hazır durumda olması gerektiğini belirten Kamphoevener Paşa, Alman ordusunda büyük bir önem ve dikkatle uygulanan talim ve terbiye konusunda uzun yıllar görev yaptığı için Osmanlı ordusunda da bu hususta yapılması gerekenlere dikkat çekmiştir. Ona göre; Türk subaylarının bütün gücünü vermesi gereken hususlar şunlardır: Ordunun harbe fiilen hazırlanması, disiplinin artırılması ve birbirleriyle iyi geçinmeleri. Subaylar başarılı olmanın ayrıntıya önem vermekten geçtiğini de bilmeleri gereklidir. Silah ve cephanenin bol olması bir savaşı kazanmak için yeterli olmayıp, yürüyüş ve silah kullanımının önemine vurgu yapmıştır. Acemi bir askerın münferit eğitiminden başlanarak, bölük talimine kadar her sınıfa mensup askerlerin arazide bir arada eğitim görmeleriyle çeşitli kıtaların sevk ve idaresinde yararlı olacaktır. Asıl çalışma alanı olarak nitelendirdiği arazi çalışmasının önemini özellikle vurgulamıştır. Acemi askerlerin bile arazide eğitim görmesi önemli olup, eğitim alanının yalnızca kuralları öğretmek ve disiplini hâkim kılmak için kullanılmasını tavsiye etmiştir. Subaylar yeteneklerini göstererek keyifle çalışmaya, vazifelerini görev ve şahsi sorumluluk duygusuyla yerine getirmeye yönlendirmeli, öğrenirken öğrenmelerine izin verilmeli, yetenek ve liyakate göre terfi ettirilmesi gerektiğini ifade etmiştir.³⁴

Ona göre; Osmanlı ordusu, en alt kademedan başlanarak görkemli bir şekilde yeniden teşkil edilmelidir. Özellikle acemi askerlerin eğitime büyük önem verilmelidir. Beş yıl talim muallimliğinde bulunduğu sırada, Osmanlı askerinin mükemmel olduğunu, fitrat bakımından ise tamamen asker olarak yaratılmış olan bu askerlerde bulunması gereken bütün vasıflar bulunduğundan onlara hayran kaldığını, eğitim vererek onları harbe elverişli hale getirmenin, aileden aldıkları dinî ve millî disiplini askerî bir disiplin haline getirerek dönemin en güçlü haline gelebileceğini talimler sırasında kanaat getirmiştir.³⁵ Kamphoevener'in Osmanlı ordusunda 27 yıl boyunca devam ettiği görevi 1909 yılında sona ermiş ve ülkesine döndükten sonra 1927'de Hannover'de vefat etmiştir.³⁶

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde, savaşlarda başarısız neticeler alınmaya başlanınca orduda birtakım yenilik hareketleri yapmak için Avrupa'dan askerî uzmanlar getirilmeye başlanmıştır. Prusya ile Friedrich Wilhelm döneminde başlayan ilişkiler, 1790'da iki ülke arasında ittifak anlaşması yapılmasını sağlamıştır. Başbakan Bismarck, Prusya'nın 1760'lı yıllardan Osmanlı

³⁴ "Sai, Zabt-ü Rapt, Arkadaşlık, 1. Sai", *Asker*, Çev. Osman Nuri, s. 460-462.

³⁵ "Sai, Zabt-ü Rapt, Arkadaşlık, 1. Sai", *Asker*, Çev. Yüzbaşı Osman Nuri, s. 462-463.

³⁶ Seyfi Yıldırım ve Çiğdem Dumanlı, "XIX. Asırda Osmanlı Devleti'nde İstihdam Edilen Avusturya-Macar ve Prus-Alman Kökenli Askerî Heyetler ve Hekimler", s. 37.

Devleti'ne yönelik takip ettiği dostane münasebetleri Alman menfaatleri açısından yanlış bulmuştur. Almanya'dan askerî uzmanların gelmesi Sultan III. Selim dönemine kadar uzanmaktadır. Ancak Prusya ordusuna mensup subayların Osmanlı ordusunda resmen görev almaları Moltke ile başlamıştır. Osmanlı Devleti'nde kısa süre için görev yapan bu subaylar, vazifeleri sona erdiğinde ülkelerine dönmüşlerdir.

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi, Osmanlı ordusunda ciddi anlamda düzenlenmeler yapılması gerektiğini göstermiştir. II. Abdülhamit, askerî uzman getirtilmesi hususunda İngiltere ve Fransa yerine Prusya ile yakınlaşmayı dış politika açısından daha uygun bulmuştur. Prusya ordusunun Fransa'ya karşı elde ettiği zafer de bunda etkili olmuştur. 1880 yılında Prusya'dan askerî uzmanlar talep edilmiş; Bismarck'ın Osmanlı Devleti'ne yönelik fikirlerinin zamanla değişmesi ve dış politikadaki bazı meselelerin çözülmesi sonucu Alman İmparatoru I. Wilhelm'in de uygun görmesiyle talep olumlu neticelenmiştir. Bunda Almanya'nın Osmanlı Devleti'ni kontrol edebilmek ve siparişler verdirmek suretiyle Alman silah sanayisinin güçlendirilmesi düşüncesi de etkili olmuştur. Alman ordusunda izinli sayılarak Osmanlı Devleti'ne gelen subaylar; terfi almaları, yüksek maaşlar ve yararlanacakları diğer haklardan dolayı teklifi kabul etmişlerdir. Bu subaylardan biri olan Kamphoevener, piyade alanında seçkin bir subay olarak gönderilmiştir. Geldiklerinde yaptıkları incelemeler sonucunda, Osmanlı ordusunun kötü bir durumda olduğu kanaatine varmış ve Alman ordusunu örnek alarak bir dizi yenilik programları yapmışlardır. Kamphoevener, Sultan II. Abdülhamit'in yaver-i ekremi olmuş, zamanla müşir rütbesine kadar yükselmiştir. Harbiye Mektebi ve piyade taburlarında dersler vermiş, piyade talimnameleri hazırlamıştır. Talimnamelerinin askerî birliklere dağıtılarak uygulanması hususunda ısrarcı olmuş, yapılmadığında istifa ederek ülkesine dönmek istemiştir. Daha çok hazırladığı talimnameler ön plandadır. Asker Mecmuası'nda makaleler yazmak suretiyle askerî konularda ve Osmanlı ordusunun durumu hususunda fikirlerini beyan etmiştir. Orduda disiplinin önemini, barış zamanında da birtakım önemli hazırlıkların yapılmasını ve askerlerin arazide eğitim görmeleri gerektiğini savunmuştur. Ayrıca II. Abdülhamit ile II. Wilhelm arasındaki haberleşmede de rol oynamıştır. Kendisiyle birlikte Almanya'dan gelen heyetteki subaylar içerisinde Osmanlı ordusunda en uzun süre görev yapan subay olmuştur.

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE BAHİRİYE MEKTEBİ'NDE EĞİTİM REFORMUNA YÖNELİK STARCKE PAŞA'NIN ISLAHAT LAYİHASI

Mehmet KORKMAZ*

Giriş

18. yüzyılın başlarından itibaren gelişmiş Avrupalı devletlerin askerî üstünlüğünü gören ve kabul eden Osmanlı Devleti, kendi ordusunun ıslahı amacıyla Avrupa'daki askerî eğitim ve harp teknolojisi alanındaki yenilikleri yakından takip etmiştir. Aynı zamanda bunların transferine ilişkin adımlar da atmıştır. Avrupa'nın gelişmiş ülkelerinde açtığı sefarethaneler ve buralarda istihdam ettiği askerî ataşeler aracılığıyla gelişmelerden haberdar olan Osmanlı Devleti, ayrıca kara ve deniz kuvvetlerinde istihdam edilmek üzere Batı'dan yabancı askerî uzman ve müşavirler getirmiştir. Bunlar ordunun modernleştirilmesine yönelik hazırladıkları raporlarında birtakım görüş ve önerilerde bulunmuşlardır. Bu çalışmada Bahriye Nezareti bünyesinde istihdam edilen müşavirler arasında bulunan Alman Starcke Paşa'nın Heybeliada Bahriye Mektebi'nin ıslahına ilişkin hazırlamış olduğu layihanın değerlendirmesi yapılacaktır. Raporun askerî eğitim tarihi açısından önemi üzerinde durularak öneri ve tekliflerin içeriği, hangilerinin uygulamaya geçirilebildiği, bunların kalıcı etkisinin ne olduğu gibi soruların cevabı aranacaktır.

1. Osmanlı Bahriyesinde Yabancı Uzman ve Müşavirler

Osmanlı Devleti, klasik dönemde ahşap gemilerin (kadirga ve kalyonlar) inşasında, bulunduğu coğrafyanın önde gelen ülkelerinden biri olmuştur. Fakat Sanayi Devrimi sonrasında gemi teknolojisinde buharın ve makinenin kullanılmasıyla gemi inşasında her geçen gün hızla değişen yeni teknolojinin takibinde ve buna ayak uydurmada başarılı olduğu söylenemez. Bu açığı gidermek için Tersâne-i Âmire'nin ve donanmanın modernizasyonu, askerî eğitim ve Bahriye Nezareti'nin yeniden teşkilatlanması maksadıyla 18. ve 19. yüzyıllarda Avrupa'dan getirilen yabancı uzman ve müşavirler istihdam edilmeye başlanmıştır. Bu amaçla gelen ve müşavir olarak istihdam edilenlerin yadsınmaz katkıları olduğu görülmektedir. Osmanlı

* Dr. Öğr. Üyesi, Milli Savunma Üniversitesi, mkorkmaz10@gmail.com, ORCID: 0000 0002 0938 0121.

donanmasının modernizasyonu ve denizcilikteki son gelişmelerin takibi amacıyla maksadıyla yine eşzamanlı olarak Avrupa ülkelerine bahriyeli subayların gönderilmesi de söz konusu olmuştur.

Osmanlı donanmasının 1770'te Çeşme'de uğradığı yenilgi, İnebahtı'dan (1571) sonra görülen ikinci önemli felaket olmuştur. Rusların Baltık'tan hareket eden donanmasının, İngiliz ve Danimarkalı denizcilerin kumandası altında Akdeniz'e gelmesi ve Çeşme'de karşılaştığı Osmanlı donanmasını yakmak suretiyle yok etmesi, Osmanlı devlet adamları üzerinde donanmanın modernleşmesi konusunda uyarıcı rol oynamıştır. Çeşme Baskını sonrası kaptan-ı deryalığa getirilen Cezayirli Gazi Hasan Paşa döneminde özellikle gemi inşasında önemli gelişmeler olmuş ve Çeşme'de yok edilen donanmanın yeniden inşası için Fransız gemi inşa mühendislerinden faydalanma yoluna gidilmiştir. Bu dönemden itibaren Fransız, İsveç ve İngiliz mimar ve mühendisleri, Osmanlı bahriyesi hizmetinde ve bilhassa gemi inşasında mühim rol oynamışlardır.¹

Gemi inşası konusunda mühendis ve mimar sınıfında, uzmanlık gerektiren teknik bilgiye sahip personelin haricinde sonraki yıllarda üst rütbeli denizci subaylar, Osmanlı bahriyesinde müşavir/danışman sıfatıyla istihdam edilmiştir. Bu kapsamda istihdam edilen ilk yabancı, "Yâver Paşa" lakabıyla bilinen Sir Baldwin Wake Walker olmuştur. 1839-1843 yılları arasında görev yapan Walker'dan sonra "Müşavir Paşa" olarak anılan Sir Adolphus Slade² gelmiş ve 1850-1866 yılları arasında İstanbul'da bulunmuştur. Ardından gelen Hobart Paşa³ 1866-1886 senelerinde vazife yapmıştır. Aynı dönemde 1868'de Osmanlı bahriyesinde hizmete alınan Henry Woods⁴ 1914 yılına kadar görevine devam etmiştir. Kendisi Osmanlı bahriyesinde en uzun süre kalan yabancı olmuştur. İsimleri geçen bu subaylar İngiltere'den gelmekle birlikte 1884 yılında ilk defa bir Alman subayı, Binbaşı Starcke Osmanlı bahriyesine müşavir olarak atanmıştır. Yedi yıl hizmetten sonra 1891 yılının Eylül ayında ülkesine dönmüştür. 1892 yılında yine bir Alman bahriye subayı olan Kalau von Hofe İstanbul'a gelmiş ve 1902 yılına kadar İstanbul'da bulunmuştur.

¹ Bu dönemde gelen uzmanların Tersâne-i Âmire'deki gemi inşa faaliyetlerine ilişkin bkz. İdris Bostan, "Osmanlı Bahriyesinin Modernleşmesinde Yabancı Uzmanların Rolü (1785-1819), *Tarih Dergisi*, Sayı 35 (1994), s. 177-192.

² Slade'in hayatı ve anıları için bkz. Sir Adolphus Slade, *Müşavir Paşa'nın Kırım Harbi Anıları*, Çev. ve yay. haz. Candan Badem, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012).

³ Hobart Paşa'nın hayatı ve anıları için bkz. Charles, Hobart Hampden, *Hobart Paşa'nın Anıları*, Çev. Derin Türkömer, yay. haz. Kansu Şarman, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009).

⁴ Woods'un hayatı ve anıları için bkz. Sir Henry F. Woods, *Türkiye Anıları (Osmanlı Bahriyesinde 40 Yıl) 1869-1909*, Çev. Fahri Çoker, (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1976).

Yukarıda ismi anılan subaylardan sonra sırasıyla Amerikalı Bucknam⁵, İngiliz Gamble, Williams ve Limpus⁶ ve Alman Amiral Souchon⁷ İstanbul'da görev yapmıştır. Görüldüğü üzere 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl başlarında Osmanlı bahriyesinde yedisi İngiliz, ikisi Alman, biri Amerikalı olmak üzere on yabancı müşavir istihdam edilmiştir.⁸ Bu bilgiler göz önüne alındığında yabancı müşavirler ve hizmet sürelerine ilişkin tablo şöyledir:⁹

Sir Baldwin Wake Walker (Yâver Paşa)	1839-1843	5 sene
Sir Adolphus Slade (Müşavir Paşa)	1850-1866	16 sene
Charles Hobart Hampden Paşa	1866-1886	20 Sene
Henry Woods	1868-1914	46 sene
Starcke Paşa	1884-1891	7 sene
Kalau von Hofe	1892-1902	10 sene
Bucknam	1904-1909	6 sene
Douglas Gamble	1909-1910	2 sene
Sir Hugh Pigot Williams	1910-1912	2 sene
Arthur Henry Limpus	1912-1914	2 sene
Amiral Souchon	10 Ağustos 1914-1917	3 sene

2. Starcke Paşa'nın Osmanlı Bahriyesindeki Hizmetleri

Bu bildiriye konu olan Starcke Paşa, II. Abdülhamid döneminde bahriyede istihdam edilen müşavirler arasında yer almaktadır. Ondan evvel bahriyede hep İngiliz müşavirler istihdam edildiği göz önüne alındığında bu aynı zamanda II. Abdülhamid'in siyasî tercihinin bir göstergesi olarak da karşımıza çıkmaktadır. Zira daha saltanatının ilk yıllarında Rusya ile yapılan savaşta Osmanlı Devleti'nin ağır bir yenilgi alması, bu dönemde Fransa ve İngiltere'nin de Osmanlı Devleti'ne karşı dostâne olmayan siyaset içinde bulunmaları II. Abdülhamid'i Almanya ile yakınlaşmaya sevk etmiştir. 93

⁵ Bucknam Paşa'nın hayatı için bkz. Ender Kuntal, *Osmanlı Bahriyesi'nde Bir Amerikalı*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017); Özcan Mert, "Osmanlı Bahriye Mirivasi Bucknam Paşa", *Tarih Boyunca Dünyada ve Türklerde Denizcilik Semineri*, 17-18 Mayıs 2004, (İstanbul: Globus Dünya Basımevi, 2005), s. 85-99.

⁶ Limpus'un Türkiye'deki faaliyetlerine ilişkin bkz. Fahri Çoker, "Osmanlı Bahriyesinde İngiliz Islah Heyetleri (1839-1914)", *Bahriyemizin Yakın Tarihinden Kesitler*, (Ankara: DZKK. Yayınları, 1994), s. 175-177; Dilara Dal, "Stratejik İş Birliği ve Askerî Danışmanlık Kapsamında Osmanlı Donanmasında Amiral Limpus Misyonu (1912-1914)", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, c. 17, Sayı 38 (2021), s. 441-479.

⁷ Ozan Tuna, Alman Amiral Souchon'un Osmanlı Donanmasındaki Faaliyetleri (1914-1917), Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Samsun 2020.

⁸ Selman Soydemir, Osmanlı Donanmasında Yabancı Müşavirlerin Etkileri (18 ve 19. Yüzyıllar), Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007, s. 145-147.

⁹ Konuya dair kaleme alınmış genel içerikli iki çalışma için ayrıca bkz. Fahri Çoker, "Osmanlı Bahriyesinde İngiliz Islah Heyetleri (1839-1914)", s. 166-178; Yaşar Bedirhan ve Figen Atabey, "Osmanlı Bahriyesi'nde Yabancı Danışmanlar (1808-1918)", *Turkish Studies*, c. 8, Sayı 5 (Yaz 2013), s. 127-139.

Harbi’nde Rusya karşısında alınan yenilgi sonrası ordunun ıslahı kapsamında yapılan çalışmalar sırasında padişah Almanya’dan askerî danışmanlar gönderilmesi talebinde bulunmuş¹⁰ ve bunlar 1882 senesinde İstanbul’a gelmişlerdir. Heyet başkanlığını Albay Kaehler’in yaptığı bu grup içerisinde süvari, topçu ve piyade sınıfından yüzbaşı rütbesinde birer kişi bulunuyordu.¹¹ Padişahın talebi üzerine 1884 yılında Almanya’dan bahriye subayı gönderilmesine ilişkin hususa da olumlu cevap verilmiş ve 15 Temmuz 1884’te o sırada binbaşı rütbesinde bulunan Starcke İstanbul’a gelmiştir.¹² Mukavelesi yapıldıktan sonra 17 Eylül 1884 tarihinde miriliva rütbesi tevcih edilmiştir.¹³ İki yıl sonra ferik rütbesine yükseltilmiş ve İkinci rütbeden Osmanî Nişanı verilmiştir.¹⁴ 1888 senesinde mukavelesi yenilenmiş ve aynı yıl Birinci Rütbeden Mecidiye Nişanı almıştır.¹⁵ Starcke göreve başladıktan sonra 1 Mayıs 1885’te Almanya’nın İstanbul’daki büyükelçiliğine başvurarak, Türklerin torpido ve mayın harbi silahlarının organizasyonu için bir Alman deniz subayının daha gönderilmesini talep etmiş fakat bu istediği gerçekleşmemiştir.¹⁶

O dönem hem Deniz Lisesi (idadi) hem de Deniz Harp Okulu olarak öğrenci yetiştiren Heybeliada Bahriye Mektebi’nde ders vermekle görevine başlayan Starcke, bir müddet sonra Bahriye Mektebi Nazır Muavinliği ile Umum Islahat-ı Bahriye Müfettişliği görevlerine atanmıştır.¹⁷ Görevi süresince; donanmanın ıslahı,¹⁸ Tersâne-i Âmire’nin modernizasyonu, Bahriye Mektebi’nde eğitim kalitesinin yükseltilmesi, bahriye manevraları, torpidolar¹⁹, nakliye vapurları²⁰ gibi konularda çok sayıda rapor hazırlamıştır. Kontrat süresinin bitmesi üzerine 24 Eylül 1891 tarihinde İstanbul’dan

¹⁰ Celalettin Yavuz, *Osmanlı Bahriyesi’nde Yabancı Misyollar*, (İstanbul: DZKK Yayınları, 2004), s. 117.

¹¹ Kemal Beydilli, “II. Abdülhamit Devrinde Gelen İlk Alman Askeri Heyeti Hakkında”, *Tarih Dergisi*, Sayı 32 (1979), s. 481; Jehuda L. Wallach, *Bir Askerî Yardımın Anatomisi*, Çev. Fahri Çeliker, (Ankara: Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, 1985), s. 31-35.

¹² Jehuda L. Wallach, *Bir Askerî Yardımın Anatomisi*, s. 46-47.

¹³ DTA, *YKL.d.*, 3972/5. Akdedilen mukavele metni için bkz. DTA, *ŞUB.d.*, 113/6, 116/12, 41; *ŞUB.*, 131/18. 12 Muharrem 1302 [1 Kasım 1884]; DTA, *MKT.*, 435/105.

¹⁴ BOA, *İ.DH.*, 981/77450; 993/78467; DTA, *ŞUB.d.*, 150/43. 4 Şaban 1303 [8 Mayıs 1886]; *ŞUB.d.*, 150/56. 28 Ramazan 1303 [30 Haziran 1886].

¹⁵ Selman Soydemir, *Osmanlı Donanmasında Yabancı Müşavirlerin Etkileri* (18 ve 19. Yüzyıllar), s. 125.

¹⁶ Celalettin Yavuz, *Osmanlı Bahriyesi’nde Yabancı Misyollar*, s. 118.

¹⁷ Selman Soydemir, *Osmanlı Donanmasında Yabancı Müşavirlerin Etkileri* (18 ve 19. Yüzyıllar), s. 120; DTA, *MKT.*, 430/234. 6 Zilhicce 1301 [27 Eylül 1884].

¹⁸ BOA, *Y.PRK.ASK.*, 48/76. 17 Temmuz 1304 [29 Temmuz 1888]; *Y.PRK.ASK.*, 63/50. Temmuz 1306 [Temmuz/Ağustos 1890].

¹⁹ BOA, *Y.PRK.ASK.*, 36/99. 21 Safer 1304 [19 Kasım 1886]; *Y.PRK.ASK.*, 48/76. 17 Temmuz 1304 [29 Temmuz 1888].

²⁰ BOA, *Y.PRK.ASK.*, 25/42.

ayrılarak memleketine dönen Starcke'nin verdiği raporların Osmanlı bahriyesi için faydalı hususlara temas ettiği görülmektedir. Fakat yaptığı önerilerinin çoğunun uygulama safhası geçirilemediği de bir gerçektir. O zamanın şartlarına göre bahriyeye biçilen rolün ve takip edilmekte olan siyasetin de bunda etkili olduğu muhakkaktır. Verdiği raporlarda dile getirdiği önerilerinin icra safhasına geçirilmediğini gören Starcke'nin sonraki yıllarını ilk yıllara nispetle pasif geçirdiği anlaşılmaktadır.²¹ Aşağıda ayrıntılı olarak analiz edilecek olan layihasına benzer birçok rapor kaleme almışsa da görev süresinin sonlarına doğru hem maaşını düzenli alamadığından hem de dile getirdiği hususlara dair bir icraat ortaya konulmadığından rapor yazmayı bırakmıştır. Bahriye Nezareti'ne de düzenli olarak devam etmediğinin haber alınması üzerine bu durum padişahın dikkatini çekmiş ve konu kendisine sorulmuştur. Verdiği cevapta eskiden beri haftada üç gün Bahriye Dairesi'ne gittiğini ve aynı şekilde devam ettiğini, daha evvel 5-6 adet rapor takdim ettiyse de hiçbirinin semeresini müşahade edemediğinden layiha takdim etmeye mahal görmediğini açıklamıştır. Daha evvelki raporlarının tafsilatlı olduğunu, yeniden rapor takdim edecek olsa aynı hususlara dikkat çekeceğini ifade etmiştir.²² Bu sırada maaşını da düzenli olarak alamadığı anlaşılan Starcke Paşa'nın birikmiş olan dokuz aylık maaşının hemen ödenmesine dair irade çıkmıştır.²³ Bu gelişmelerin üzerinden bir yıl geçtikten sonra 1891 yılının Eylül ayında sözleşmesini yenilemeyerek Almanya'ya dönen Starcke Paşa'nın yerine yine Almanya'dan bir bahriye subayının müşavir sıfatıyla İstanbul'a gönderilmesine ilişkin talep üzerine Kalau von Hofe gelmiş ve görevine başlamıştır.

3. Starcke Paşa'nın Bahriye Mektebi'nin İslahına İlişkin Padişaha Sunduğu Layiha²⁴

Starcke Paşa, 27 Kanûn-ı sâni 1300 [8 Şubat 1885] tarihli olup padişaha takdim ettiği 12 sayfalık raporunda Bahriye Mektebi'nin ıslahına ve bahriyelilerin eğitim seviyesinin yükseltilmesine ilişkin önerileri dönemin bahriye askerî eğitimin anlayışının ortaya çıkarılması açısından önemli bilgi kaynağı niteliğindedir. Starcke Paşa, deniz gücünün, denizci devletlerin en nazik ve en ehemmiyetli silahı olduğu gibi yabancılara gösterilmeye en uygun bir araç olduğuna dikkat çekmiştir. Yine deniz gücünün, bir devletin

²¹ Selman Soydemir, Osmanlı Donanmasında Yabancı Müşavirlerin Etkileri (18 ve 19. Yüzyıllar), s. 127.

²² BOA, *Y.PRK.BŞK.*, 18/7. Mabeyn-i Hümayun Başkâtibi Süreyya Paşa'dan Padişah'a, 11 Şevval 1307 [31 Mayıs 1890].

²³ BOA, *Y.PRK.ML.*, 10/46. Maliye Nezareti'nin 18 Şevval 1307 [7 Haziran 1890] tarihli tezkeresi.

²⁴ BOA, *Y.PRK.ASK.*, 25/34. Bu dosyada, layihanın hem Almanca orijinal metni hem de Arap harfleriyle Türkçe'ye yapılmış olan çevirisi mevcuttur.

kabiliyetini ve gelişmişliğini gösterdiğini, Osmanlı Devleti'nin de gayet mühim sahillere sahip büyük deniz devletlerinden biri olduğunu açıklamıştır. Devletin şanına yakışır bir deniz gücü için zâbit ve askerlerin iyi yetiştirilmesi gerektiğini, iyi bir donanmaya sahip olmak icap ettiğini, bütün bunların ise Bahriye Mektebi'nden geçtiğini yazmıştır. Starcke Paşa'nın layihasında bahsettiği Bahriye Mektebi ile ilgili görüş ve önerileri aşağıda alt başlıklar altında özetlenecektir.

3.1. Bahriye Mektebi'ne Daha Fazla ve Daha Nitelikli Öğrenci Alınması

Starcke Paşa, Bahriye Mektebi'nin öğrenci kapasitesinin 250-300 olduğu hâlde toplam 150 öğrencisi bulunduğu, her sene yaklaşık ancak 15-20 öğrenciyi subay olarak mezun ettiği tespitinde bulunmuştur. Donanmanın seyir subaylarının, tersanelerin çarkçı ve inşâiye subaylarının, kısacası bahriyenin bütün dairelerinin subay ihtiyacının karşılandığı tek eğitim kurumunun Bahriye Mektebi olmasına rağmen her yıl verilen mezun sayısının az olduğunu belirtmiştir. Deniz harp teknolojisindeki yenilikler gereği ileride bahriye topçu ve torpido subayı gibi bazı ihtisas gerektiren alanlarda da subay ihtiyacı olacağı hesaba katıldığında mektepteki öğrenci sayısının artırılmasını önermiştir.²⁵ Bunun yolunun ise Bahriye Mektebi'ne olan ilgiyi artırmadan geçtiği yorumunda bulunmuştur. Öğrenci çekmek için bahriye subaylarının karacı subaylar gibi rütbe terfisi almaları gerektiğini, terfilerde ve diğer özlük işlemlerinde denizci ve karacı subayların arasındaki farkların kaldırılarak ortak haklara sahip olması gerektiğini savunmuştur.

Paşa, karacı subayların Harbiye Mektebi'nden mezun olduktan 6-7 sene sonra kolağası rütbesine terfi ettiklerini, bir bahriye zâbitinin ise ancak 10 senede, hatta umumiyetle 13-14 senede bu rütbeye ulaşabildiğine dikkat çekmiştir. Bu iki sınıf subay grubu arasındaki terfi sistemine dair görülen farklı uygulamalar ortadan kaldırıldığında bahriye mesleğine rağbetin artacağını, ailelerde çocuklarını bahriyeli yapmak için bir meyil oluşacağını, kabiliyetli öğrencilerin Bahriye Mektebi'ni tercih etmelerine vesile olacağını açıklamıştır. Bahriyeli subayların özlük haklarının mülkiye ve kalemiyede istihdam edilen memurlarla mukayese edildiğinde de bu iki sınıf memuriyette görev yapanların yüksek iltifata mazhar olduklarını, denizci subaylara göre daha iyi maaşa ve imkânlarla sahip bulduklarını yazmıştır. Bu yüzden denizciliğe hevesleri olsa da gençlerin bahriyeyi tercih etmedikleri yorumunda bulunmuştur.²⁶

²⁵ BOA, *Y.PRK.ASK.*, 25/34. s. 1-2.

²⁶ BOA, *Y.PRK.ASK.*, 25/34. s. 2-3.

Starcke Paşa'nın teklifinden sonraki yıllarda Bahriye Mektebi'nde eğitim gören öğrenci sayısının artırılmasına ilişkin gelişmeler yaşanmıştır. Donanma gemilerinde eğitilmiş bahriye zâbitine olan ihtiyaç göz önünde bulundurularak yılda ortalama 20 mezun veren Bahriye Mektebi'nden 1889 yılında alınan bir kararla artık yılda 30-40 mezun verilmesi planlanmıştır. Böylece mektebin ilk idadi sınıfına alınacak öğrenci sayısına ilave 36 kişinin eklenmesi kararlaştırılmış ve nihayetinde mektepteki toplam öğrenci sayısı 320'ye çıkarılmıştır.²⁷ Nitekim Bahriye Mektebi'nden mezun sayısının 1892 yılından itibaren artmaya başladığı, bu yıldan önce teğmen olarak verilen mezun sayısı 20-25 arasındayken bu yıldan sonra iki katına çıktığı ve her sene yaklaşık 50-55 öğrencinin Bahriye Mektebi'nin harbiye sınıflarından mezun verilerek teğmen rütbesiyle donanmaya katıldığı görülmektedir.²⁸

3.2. Yeni Bahriye Rüşdiye (Ortaokul) Mektepleri Açılması

Starcke Paşa, Bahriye Mektebi'ne yeterli sayıda ve nitelikte öğrenci bulunmamasının bir diğer sebebinin talebe seçimindeki uygulamadan kaynaklandığını açıklamıştır. Bahriye Mektebi'nin idadi (lise) sınıfına alınan öğrencilerin hepsinin Kasımpaşa Bahriye Askerî Rüşdiye Mektebi'nden²⁹ mezun olduğunu, bunların o civarda oturan ve çoğu Tersâne-i Âmire fabrikalarında amelelik yaparak geçimini kazanan ailelerin çocukları olduğunu hatırlatmıştır. Adı geçen rüştiyeden mezun olanların eğitim seviyelerinin düşük olduğunu ifade eden Starcke Paşa, şu yorumda bulunmuştur:

*“Yüksek eğitilmiş ailelere mensup olup da çocuklarını Bahriye Mektebi'ne kaydettirmek isteyenler, Bahriye Rüşdiye Mektebi'nden mezun öğrencileri genel olarak iyi terbiye almamış olarak görmektedirler. En alt ahali sınıfının çocuklarıyla kendi çocuklarının beraber olmasını istemediklerinden Bahriye Mektebi'ne göndermiyorlar. Deniz gücü bir devletin en nazik ve en ziyade zahirde görünmeye elverişli silahı olduğundan istikbalde donanmada zâbitlik gibi mutena bir vazife yapacak olan Bahriye Mektebi öğrencilerinin devletin en yüce ve en şerefli ailelerinin çocuklarından seçilmesi gerekmektedir.”*³⁰

²⁷ BOA, MV., 46/47. 25 Zilhicce 1306 [22 Ağustos 1889]; BOA, İ.MMS., 106/4535. 28 Zilhicce 1306 [25 Ağustos 1889]; BOA, MV., 46/47. 25 Zilhicce 1306 [22 Ağustos 1889].

²⁸ Fahri Çoker, *Bahriye Mektebimiz (Deniz Harp Okulu ve Lisesi)*, (Ankara: DZKK. Yayınları, 1973), s. 35-55.

²⁹ Adı geçen rüşdiye mektebinin tarihçesi ve müfredatına ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Korkmaz, “Osmanlı Askerî Eğitiminde Modernleşme Çabaları: Kasımpaşa Bahriye Askerî Rüşdiye Mektebi”, *Tarih Dergisi – Turkish Journal of History*, Sayı 72 (2020), s. 115-137.

³⁰ BOA, Y.PRK.ASK., 25/34. s. 3-4. Starcke Paşa, Heybeliada Bahriye Mektebi'nin idadi sınıflarına alınan öğrencilerin tamamının Kasımpaşa Bahriye Askerî Rüşdiyesi'nden

Harbiye Mektebi ve Mühendishane-i Berrî-i Hümayûn için talebe yetiştirmek üzere İstanbul'da 10 kadar askerî rüşdiye mektebi ve Bağdat, Suriye, Hüdavendigâr, Erzurum, Manastır, Edirne gibi yerlerde altı askerî idadi bulunduğu hâlde Bahriye Mektebi için yalnız Kasımpaşa Bahriye Askerî Rüşdiye Mektebi mevcuttu. Gerek taşrada ve gerekse İstanbul'un muhtelif semtlerinde bulunan ahaliden çocuklarını bahriye mesleğine yazdırmak arzusunda olanlar kendi semt ve civarlarında bahriye rüşdiye mekteplerinin olmamasından dolayı bundan mahrum kalmaktaydı. Bu duruma çare bulmak üzere İstanbul'un muhtelif semtlerinde mevcut askerî rüşdiye mekteplerinden birkaçının bahriye idaresine devrini öneren Starcke Paşa, böylece en muteber ailelere mensup gençlerin bahriyeye rağbet edecekleri yorumunda bulunmuştur. Ayrıca Trabzon, İzmir, Selanik, Beyrut, Girit, Sakız, Rodos, Preveze, Trablusgarp, Cidde ve Basra gibi devletin önemli liman kentlerinde birer bahriye rüşdiye mektebi tesis etmekle yüksek sınıflar da dâhil olmak üzere geniş halk kesimlerine ulaşılacağı ve bunun da Bahriye Mektebi'ne olan rağbeti artıracığını ifade etmiştir. Açılacak bu mekteplerden mezun olacak öğrencilerin büyük kısmının Bahriye Mektebi'ne kabul edildiğinde bu sayının çok görülmemesi gerektiğini, çünkü bahriyenin birçok dairesinde subaya ihtiyaç bulunduğunu hatırlamıştır. Hatta Tıbbiye Mektebi'ne girip de oradan bahriyeye ayrılacak olan tabip öğrencilerin de açılacak bu bahriye rüşdiye mektebi öğrencilerinden alınmasını önermiştir.³¹ Starcke Paşa'nın bu teklifinin rağbet görmediğini, Kasımpaşa'daki Bahriye Askerî Rüşdiyesi'nden başka bir rüşdiye mektebi açılmamasından anlaşılmaktadır. Adı geçen rüşdiye, lağvedildiği tarih olan II. Meşrutiyet'e kadar Bahriye Mektebi'ne öğrenci gönderen tek rüşdiye olarak kayıtlara geçmiştir. Ama daha evvel de değinildiği üzere farklı rüşdiyelerden mezun olup da Bahriye Mektebi'ne girenler de olmuştur.

3.3. Bahriye Mektebi Ders Programlarının Yenilenmesi

Starcke Paşa'nın üzerinde durduğu hususlardan biri de denizcilik ve deniz harp teknolojisindeki yeni gelişmelerin dikkate alınarak mektebin ders

alındığından bahsetse de farklı rüşdiyelerden mezun olup da Bahriye Mektebi'ne kayıt yaptıran öğrenciler de vardı. Diğer taraftan Bahriye Rüşdiyesi'nden mezun olanların çoğu Bahriye Mektebi'nin idadi sınıflarına kayıt yaptırmakla birlikte sayısı az da olsa farklı idadi mekteplerine gidenler mevcuttu. Starcke Paşa, yukarıda alıntılanan pasajında Bahriye Rüşdiye Mektebi'ne sadece o civarda meskûn ve Tersâne-i Âmire'de amele olarak çalışan ailelerinin çocuklarının alındığından bahsetse de bu konuda kesin bir hükümde bulunmak zordur. Zira adı geçen rüşdiyeye kayıt ve kabulde bahriye zâbit ve ailelerinin çocuklarının alınacağına dair bir madde mevcutsa da bunun kesin bağlayıcı bir madde olmadığı, bir tercih sebebi olduğu, farklı meslek gruplarından ailelerin de çocuklarını Bahriye Rüşdiyesi'ne gönderdikleri bilinmektedir. Bkz. Mehmet Korkmaz, "Osmanlı Askerî Eğitiminde Modernleşme Çabaları: Kasımpaşa Bahriye Askerî Rüşdiye Mektebi", s. 122-131.

³¹ BOA, *Y.PRK.ASK.*, 25/34. s. 4-5.

müfredatının yenilenmesine dair olmuştur. Sahillerin muhafazasına yönelik eğitimin önemi üzerinde durarak, diğer denizci devletlerde olduğu gibi karacı subaylar gibi denizci subayların da sahillerin muhafazasında etkin olarak görev almaları gerektiğini yazmıştır. Diğer taraftan Fransa donanmasının Çin’de icra ettiği gibi karada da askerî harekâta lüzum görüldüğünde bir bahriye subayının karacı subay gibi manevra kabiliyetine sahip olmasının önemi üzerinde durmuştur. Bir bahriye subayının iyi bir eğitim alarak kendi alanında donanımlı olması, ama aynı zamanda mesleğine ilişkin yan dallarda da malumat sahibi olması gerektiğini belirtmiştir. Deniz subayının yalnız gemisini iyi idare etmekle kalmayıp başka bir ülkeye gittiğinde şebkenderlerin veya siyasetçilerin yardımı olmaksızın ülkesinin menfaatlerini savunabilecek şekilde girişimci, cesur ve diplomatik bilgiye sahip olmasının önemine vurgu yapmıştır. Starcke Paşa, bu mühim görevi icra edecek bahriyelilerin eğitiminden sorumlu kurum olan Bahriye Mektebi’ndeki ders programının dikkat çektiği hususlar göz önüne alınarak reforma tabi tutulmasını istemiştir.³²

Bahriye Mektebi’ndeki öğrencilerin güverte, çarkçı (makine) ve inşâiye sınıflarından hangilerine geçeceklerinin tespiti amacıyla idadi son sınıfta kendi istekleri haricinde hepsinin kur’aya tâbi tutulması uygulamasına da değinen Starcke Paşa, bu zorunlu uygulamanın doğru olmadığı yorumunda bulunmuştur. Yine paşa, makine ve inşâiye gibi teknik konularda yaşanan hızlı gelişmelere paralel olarak öğrencilerin eğitimlerine dikkat edilmesi gerektiğini, bu alanlara matematik dersinde başarılı olanların seçilmesi uygun olacağından bütün öğrencileri bu sınıfa zorla dâhil etmenin doğru olmayacağını ifade etmiştir. Kendi arzularıyla seçmedikleri bir meslekte çalışacak olanlardan istenilen iş verimini almanın mümkün olmayacağını, bunların eğitimi için yapılacak masrafların semeresiz kalma ihtimali bulunduğunu hatırlatmış ve kur’a usulünün lağvedilmesini istemiştir. Bunun yerine çarkçı ve inşâiye sınıflarında okutulmak kaydıyla Tersâne-i Âmire fabrikalarında eğitim almış öğrenciler arasından her sene üç çarkçı, üç de inşâiye öğrencisinin Bahriye Mektebi’nin idadi birinci sınıfına kayıtlarının uygun olacağını değerlendirmiştir. Bu öğrencilerin Bahriye Mektebi’nde tahsillerini tamamlayıncaya kadar 6-7 sene mektepte bulunacaklarından ve sonrasında kendi mesleklerine tefrik edilmiş bulunacaklarından çarkçı ve inşâiye sınıflarına kur’a çekenlerden daha iyi yetişeceklerinin kesin olduğu yorumunda bulunmuştur.³³

Starcke Paşa, müfredata bazı yeni derslerin konulması yönünde görüş beyan etmiş ve dinî vazifelerin bir asker için mukaddes ve terki mümkün olamayacağı görüldüğünden istinasız bütün sınıflarda akad-i diniyye dersinin

³² BOA, *Y.PRK.ASK.*, 25/34. s. 2-3.

³³ BOA, *Y.PRK.ASK.*, 25/34. s. 5-6.

gösterilmesini tavsiye etmiştir. Son sınıf öğrencilerinin seçmeli olarak Almanca ve Fransızca dersi ile askerî yazışma (kitâbet-i resmiye-i askeriyye) dersi görmelerini, ayrıca teorik ve uygulamalı deniz haritacılığı (harita-i bahriye) derslerinin de müfredatta yer almasını istemiştir. İdadi sınıflarının tamamında, umumi coğrafya ile Mısır, Yunan, Roma, ortaçağ ve yakınçağ tarihi dersleri gösterilmesini önermiştir.³⁴ Mektebin sonraki yıllardaki ders programına harita-i bahriye ve umumi coğrafya dersleri ile seçmeli ders olarak Fransızca'nın ilave edildiği görülmektedir. Akaid-i diniyye dersinin de gösterildiği göz önüne alındığında Starcke Paşa'nın önerilerinin dikkate alındığı yorumu yapılabilir.³⁵ Ama teklifleri arasında bulunan Almanca, müfredatta yer almamıştır.

Bahriye Mektebi'ndeki bütün sınıflar için bir jimnastik dersi, son sınıflar için ise ayrıca bir askerî jimnastik dersi konması önerisinde bulunan Starcke Paşa, Bahriye Mektebi'ne bir Almanca hocasıyla bir jimnastik muallimi bulmak için Harbiye Mektebi ile irtibata geçilebileceğini de hatırlatmıştır.³⁶ 1892 senesi ders programında jimnastik dersinin Bahriye Mektebi idadi üç ve dördüncü sınıfların müfredatında yer aldığı görülmüştür.³⁷ bu dersin Starcke Paşa'nın önerisinden sonraki yıllarda öğrencilere verilmeye başladığını göstermektedir. Burada dikkat çeken bir husus da Bahriye Mektebi'nin ıslahı çalışmalarında Harbiye Mektebi'ndeki idarî düzen ile müfredatın yakından takip edilmesi, hatta model olarak alınmasıdır. Mesela 1875 yılında Harbiye Mektebi'nin idarî işleri ile sınıfların bölük tertibatına göre düzenlenmesi ve imtihanlarda başarılı olanların ödüllendirilmesi gibi hususlar örnek alınarak Bahriye Mektebi'nde benzeri uygulamalar yapılmıştır. 1876 yılında ise Harbiye Mektebi'nin eğitim süresi göz önünde bulundurularak Bahriye Mektebi'nin eğitim süresine ilişkin düzenlemeye gidilmiştir.³⁸

Starcke Paşa, Bahriye Mektebi'nde okutulmakta olan fakat öğrencilerin seviyelerinin üzerinde olan ganâim-i bahriye kavâidi³⁹ ile

³⁴ BOA, *Y.PRK.ASK.*, 25/34. s. 9-11.

³⁵ BOA, *Y.PRK.ASK.*, 192/17. H. 1320 [1902/1903].

³⁶ BOA, *Y.PRK.ASK.*, 25/34, s. 9. Starcke Paşa'nın bu teklifine benzer şekilde Bahriye Mektebi'nde Harbiye Mektebi'nden olduğu gibi jimnastik dersi konulması ve bunun birçok faydaları olacağı hususu 1874 yılında da gündeme gelmiştir. Bkz. DTA, *MB.d.*, 96/143. Meclis-i Bahriye müzekkeresi, 15 Temmuz 1290 [27 Temmuz 1874].

³⁷ Mustafa Şanal – Timur Demir, “Heybeliada Bahriye Mektebi ve Türk Eğitim Tarihindeki Yeri”, *Belleten*, Nisan 2012, c. LXXVI, Sayı 275, s. 184.

³⁸ Harbiye Mektebi'ndeki uygulamaların örnek alınması ve Bahriye Mektebi'nde tatbikine dair bkz. DTA, *ŞUB.d.*, 16/32. Şûrâ-yı Bahriye Mazbatası, 8 Haziran 1294 [20 Haziran 1878]; DTA, *MKP.*, ½, 5. 9 Kanun-ı evvel 1291 [21 Aralık 1875]; BOA, *İ.DH.*, 733/60062. Lef 4. 20 Rebülevvel 1293 [29 Eylül 1876].

³⁹ Ganâim-i Bahriye dersi 1881 yılında Bahriye Mektebi ders programına konulmuştu. Bkz. BOA, *Y.MRZ.d.*, 41/8. 18 Haziran 1297 [30 Haziran 1881].

devletler deniz hukuku derslerinin kaldırılmasını önermiştir. Bu derslerin yerine Osmanlı Devleti askerî ve bahriye kanunları ile bahriye subaylarının gemide ve karada olan görevlerine dair bir ders konulmasını tavsiye etmiştir. Günlük gösterilen derslerin ikisi öğleden önce olmak üzere günde dört ders olarak planlanmasının uygun olacağını, akşama doğru askerî talimlere, saat altıdan sekize kadar da nöbetçi subayın nezaretinde olarak hususi mütalaaya ayrılması lazım geleceği yorumunda da bulunmuştur.⁴⁰ Daha sonraki yıllara ait (1902) Bahriye Mektebi ders programları incelendiğinde Starcke Paşa'nın bahsi geçen önerileri arasında yer alan gânim-i bahriye dersi ile devletler deniz hukuku dersinin müfredatta yer almamasına dair talebinin kısmen karşılık bulduğu görülmektedir. Zira gânim-i bahriye dersi müfredattan kaldırılmış fakat devletler deniz hukuku dersi devam etmiştir. Terbiye-i askeriyeye adlı bir ders de ilave olunarak Starcke Paşa'nın subayların karada ve gemide olan umumi vazifelerine dair bir ders konulmasına ilişkin olan önerisi geç de olsa karşılık bulmuştur.⁴¹

3.4. Bahriye Mektebi'nin Tatil Günleri

Bahriye Mektebi'nde 15 günde bir öğrencilere cuma günü akşamüzeri dönmek şartıyla perşembe günü sabah evlerine gitmek için izin verilmekteydi. Bu açıdan bakıldığında her perşembe günü, yani haftada bir gün ders kaybı yaşanmaktaydı. Zaman kaybına sebebiyet vermemek için öğrencilerin perşembe günleri sabah değil de o gün öğleden sonra saat dörtten itibaren cuma günü saat dörde kadar izinli olmalarını öneren Starcke Paşa, böylece Perşembe günlerinin dersle geçeceğini söylemiştir. Yaz mevsiminde mektepte eğitimin devam etmemesini, zira sıcak havalarda öğrencilerin eğitimle meşgul edilmesinin onların sağlıklarına zarar verme ihtimali bulunduğunu ve sıcak günlerde yapılan eğitimin pek de faydalı olamayacağını beyan etmiştir.⁴²

Bahriye Mektebi'nde başarılı öğrencilere bir hediye ve mükâfat verilmesini de gündeme getiren Starcke Paşa, her sene sonunda yapılan genel imtihanın ardından padişah tarafından verilecek bir hediyeinin öğrencilerin şevkini artıracığını yazmıştır. En azından dereceyle mezun olanların ödüllendirilmesini önermiştir. Ayrıca öğrencilerin zaten gayet cüzi bir meblağ olan aylık maaşlarının düzenli ödenmesini, diğer devletlerin yaptığı gibi her bir sınıfın en başarılı öğrencileri ile son sınıf öğrencilerinin maaşlarına bir miktar zam yapılmasının uygun olacağını değerlendirmiştir.⁴³

⁴⁰ BOA, *Y.PRK.ASK.*, 25/34. s. 9-10.

⁴¹ BOA, *Y.PRK.ASK.*, 192/17. H. 1320 [1902/1903].

⁴² BOA, *Y.PRK.ASK.*, 25/34. s. 10.

⁴³ BOA, *Y.PRK.ASK.*, 25/34. s. 9, 11.

3.5. Bahriye Mektebi'nde İstihdam Edilen Hocaların Terfi ve Taltifi

Starcke Paşa, mektepteki eğitim kalitesinin yükseltilebilmesinin bir diğer yolunun burada istihdam edilen subay ve hocaların iyi bir eğitim almış olmalarından geçtiğini hatırlatmıştır. Öğrencilerin her yönden kendilerini yetiştiren subay ve hocaları örnek aldıklarından onlardaki şevk ve gayretin öğrencileri etkileyeceğini beyan etmiştir. Paşa, mektepteki subayların vazifelerini istekle yapmaları için diğer devletlerde olduğu üzere aylık maaşlarına zam yapılmasını, hiç olmazsa maaşlarının her ay düzenli olarak ödenmesini teklif etmiştir. Mektepteki zâbit ve hocaların görev sürelerinin dört seneye sınırlandırılmasının, Harbiye Mektebi'ndeki subay ve hocalar gibi bir terfi sistemi oluşturulmasının, bunların memuriyetlerinin üçüncü yılının sonunda rütbelerinin bir derece terfi ettirilmesinin uygun olacağını da açıklamıştır. Paşa, eğer mektepteki bir subayın daimî surette hocalık hizmetinde bulunmayı arzu etmesi durumunda bu kişinin alanında kendini iyi yetiştirmesine ve liyakatli olmasına ve eğer liyakat sahibiyse denizciliğe yahut derslerine dair eserler yazıp yazmadığına bakılması şartıyla talebinin kabul edilmesini de önermiştir.⁴⁴

3.6. Bahriye Mektebi Binasına Yeni İlaveler Yapılması

Starcke Paşa, Bahriye Mektebi'nin fiziki durumuyla ilgili olarak da değerlendirme yapmış ve mektep binasının eski olduğunu, mektebin bilhassa kapı, pencere, dolap, masa, sıra, yatak gibi eşyasının tamire muhtaç olan aksamının tamiri veya yenilenmesi gerektiğini bildirmiştir. Yatakhane, çamaşırhane, mutfak, hamam ve benzeri mahallere bolca su verilmesi icap ettiğini, bunun için Tersâne-i Amire fabrikalarında kolaylıkla bir buhar tulumbası imal ettirilebileceğini yazmıştır. Mektep hastanesinin gayet elverişsiz bir mahalde olduğunu ve hastanenin Bahriye Mektebi'nin sol tarafındaki odaların bulunduğu mevkiye nakledilebilirse daha ferah bir ortam oluşacağını değerlendirmiştir. Öğrencilerin beden eğitimlerinin önem arz ettiği üzerinde durarak bir jimnastik salonuna olan ihtiyaçtan da bahsetmiştir. Bahriye Mektebi Kütüphanesi ile ilgili de mütalaada bulunan Starcke Paşa, denizcilik bilim ve tekniği konularında kitaplar, teknik alet ve edevat ile haritalar alınarak kütüphanenin zenginleştirilmesi yönünde fikir beyan etmiştir. Ders araç ve gereçlerinden biri olan haritaların hem eskimiş hem de yenilenmemiş olduğunu, artık kullanımda olmayan bu haritaların yenilenmesi icap ettiğini yazmıştır. Bununla beraber Harbiye Mektebi'nde olduğu gibi Bahriye Mektebi'nin son sınıf öğrencilerine tahsis edilmek ve teneffüs vakitlerinde kendilerine hem eğitim hem de dinlenme salonu olmak ve içinde

⁴⁴ BOA, Y.PRK.ASK., 25/34, s. 7.

çeşitli kitaplar bulundurulmak üzere bir mütalaahâne odası tahsisini gündeme getirmiştir. Paşa, öğrencileri ziyarete gelen veli ve yakınlarının mektebin içine girmeden mektep kapısı yanında tahsis edilecek bir görüşme mahallinde belirli saatlerde görüşmelerinin uygun olacağı konusunda da görüş beyan etmiştir.⁴⁵

3.7. Bahriye Mektebi'ndeki Öğrencilerin Kıyafetlerinin Yeniden Tasarımı

Starcke Paşa, Bahriye Mektebi öğrencilerine biri yazlık diğeri kışlık olmak üzere senede iki takım elbise verildiği bilgisini paylaşmış fakat uzun etekli setreler giydirilmesinin öğrencilerin seri hareket edebilmelerini engellediği yorumunda bulunmuştur. Kışlık giyim istihkakı olarak verilen bu uzun etekli setrelerin öğrencileri bir ihtiyar adam tavrı almaya mecbur bıraktığını ifade etmiştir. Paşa, öğrencilerin istihkakları olan fes, potin, gömlek, boyunbağı, çamaşır ve çorap gibi giyeceklerin her sene vaktinde verilmesini önermiştir. Öğrencilere verilen kaputların kaba abadan imal edildiklerinden ve biçimleri de gençler için pek şık olmadığından bunların daha ince bir abadan imal edilmesini ve yeni dikilecek askerî formaların dikimine daha fazla özen gösterilmesini de istemiştir.⁴⁶

3.8. Yurtdışına Eğitim Maksatlı Öğrenci Gönderilmesi

Gemi teknolojisinde yelkenliden buharlıya geçişin yaşandığı 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu yeni teknolojinin imal ve inşasının öğrenilmesi ve Osmanlı Devleti'ne transferi maksadıyla başta İngiltere olmak üzere, Fransa, Almanya, İtalya hatta Amerika Birleşik Devletleri'ne Osmanlı bahriyesinden subaylar gönderildiği bilinmektedir. Osmanlı bahriyesinde istihdam edilen İngiliz müşavirlerin Bahriye Mektebi öğrencilerinin İngiliz donanmasında staj ve eğitim görmelerine dair mütalaalarına benzer şekilde Starcke Paşa da öğrencilerin bu iş için Almanya donanmasına gönderilmesi önerisinde bulunmuştur. Paşa, Almanya'da eğitim almak için sekiz öğrencinin gönderilmesini ve bunların yurda döndüklerinde Donanma-yı Hümayun'da istihdam edilmelerinin fayda sağlayacağını yazmıştır. Bu teklifinin padişah tarafından kabul edileceğinden emin olduğu yorumunda bulunmuştur.⁴⁷

Starcke Paşa'nın yukarıdaki teklifinin ardından konuya dair hemen bir gelişme olmamış ancak 1894 yılında Almanya'ya dört bahriyeli eğitim görmesi maksadıyla gönderilebilmiştir. Bu konuda dikkat çeken bir husus da 1894 yılında Almanya'ya gönderilen dört zâbitin Alman donanmasına alınmalarında sorun yaşanması ve bunların yaklaşık altı ay orada

⁴⁵ BOA, Y.PRK.ASK., 25/34, s. 6-7, 11.

⁴⁶ BOA, Y.PRK.ASK., 25/34, s. 8-9.

⁴⁷ BOA, Y.PRK.ASK., 25/34, s. 8.

bekletilmeleri olmuştur. Almanya resmi makamlarından birinin muhalefeti sebebiyle böyle bir durum yaşanmış, diplomatik girişimler neticesinde zâbitler altı ay bir süre geçtikten sonra Alman donanmasına kabul edilmişlerdir. Ancak aradan altı ay kadar bir süre geçtikten sonra ve manevralara başlandığı esnada Almanya donanmasında tahsil gören zâbitlerin buldukları gemiden karaya çıkarılarak oradaki tersaneye gönderilmeleri yeni bir sorun oluşturmuştur. Osmanlı hükûmeti, Berlin Sefareti'ne gönderdiği yazıda gönderilen zâbitlerin donanma manevralarında bulunmak ve bu konudaki bilgilerini artırmak amacıyla orada olduklarını ifade ederek bunun için gerekli diplomatik girişimlerde bulunulmasını sefaretten talep etmiştir.⁴⁸ İngiltere ve Fransa donanmasına gönderilen Osmanlı bahriye zâbitleri bir sorun yaşamazken görünürde ikili iyi diplomatik ilişkiler bulunan Almanya ile bu konuda sorun yaşanması izaha muhtaç bir konudur.

3.9. Bahriye Mektebi Öğrencileri İçin Talim Gemisi Tahsis

Osmanlı bahriyesinde ilk defa talim gemisinin ne zaman tahsis edildiğine dair kesin bir bilgi bulunmamakla beraber ilk mektep gemisinin 1863 yılında tahsis edilen ahşap *Hüdavendigâr* firkateyni olduğu ve bunun 1872'de açık denizlere açılarak Tunus ve Trablusgarp sahillerinde dolaştığı dolayısıyla talim gemisi görevini icra ettiği bilgisi mevcuttur. 1873 yılında ise ahşap *Muhbir-i Sürûr* firkateyni talim gemisi olmuş ve Bahriye Mektebi'nin harbiye kısmında (Deniz Harp Okulu) bulunan son iki sınıftaki öğrenciler (3. ve 4. sınıflar) bu gemide eğitim almaya başlamıştır. *Muhbir-i Sürûr* firkateyni mektep gemisi olarak 1873 yılının son aylarında Port Said, Süveyş, Aden ve Basra'ya uğrayarak Bombay'a kadar gitmiş ve 8 ay süren seyahatten sonra İstanbul'a dönmüştür.⁴⁹ Bu uygulama, yani Bahriye Mektebi'nin harbiye son iki sınıf öğrencilerinin talim gemisiyle uzak sularda seyir yapmasına yönelik icraat sonraki yıllarda kesintiye uğramış, bilhassa 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi (93 Harbi) senelerinde icra edilememiştir. Fakat tamamen de terk edilmemiş, 1880 yılında mektebin bahriye son iki sınıflarının uygulamalı eğitimleri için tahsisli mektep gemisi *Nüvid-i Fütuh* brik-i hümayûnu Gemlik ve İzmit Körfezi civarında görevlendirilmiştir. 1884 senesinde Bahriye Mektebi'nden mülâzım rütbesiyle mezun öğrencilerin uygulamaları açık

⁴⁸ BOA, Y.A.HUS., 279/117; 290/68. Lef 1-2.

⁴⁹ Ertuğrul, *Deniz Okulumuz*, (Yayınlayan kurum, yayın yeri ve tarihi mevcut değil), s. 26. [Bu eser, Seyfettin Özege Koleksiyonu, 10827 numaralı nadir eserler arasında yer almaktadır. Metin içinden alınan malumata göre bu eser, o sırada Bahriye Mektebi Müdürü olan Albay Ertuğrul tarafından 1936 yılında hazırlanmıştır]; Süleyman Nutki, *Süleyman Nutki Bey'in Hatıraları*, yay. haz. Nurcan Bal, (İstanbul: DZKK Yayınları, 2003), s. 12-21; DTA, *EHB.J.d.*, 353/1-48.

deniz eğitimleri için Girit'in Suda Tersânesi merkez ittihaz edilerek *Mehmed Selim* firkateyni talim gemisi tayin edilmiştir.⁵⁰

Starcke Paşa yukarıda bahsi geçen uygulamaları yeterli ve sistemli görmemiştir. Bahriye Mektebi öğrencileri için teori ne kadar önemliyse uygulamanın da o kadar önemli olduğuna değinmiş, bir harp gemisindeki teknik alet ve edevatın, cihaz ve makinelerin, top ve torpidonun kullanımının ve idaresinin ancak uzun müddet tecrübe edilerek öğrenilebileceğine vurgu yapmıştır. Paşa, hâlihazırda bahriye subay ve öğrencilerinin eğitimi için bir harp gemisi bulunmadığını, acemi askerler ile küçük zâbitân (astsubaylar) için talim gemisi olarak kullanılmakta olan *Selimiye* firkateyninin bu iş için tahsisini istemiştir. Paşa, firkateynin iyi bir tamirden geçirildikten ve teçhiz edildikten sonra Bahriye Mektebi'nin son iki sınıfındaki öğrenciler ve küçük zabitlerle birlikte yaklaşık 500 mürettebatın talim ettirilmesini ve limanlara seyir yapmasını önermiştir. Devamında öğrencilerin ecnebi limanlarını da görmelerini sağlamak maksadıyla gemiyle Akdeniz'e seyirde bulunmalarının faydalı olacağını belirtmiştir. Starcke Paşa, iki ayda bir, talim gemisindeki faaliyetlerin padişaha arz edilmesi ve mürettebatın kış mevsimini uygulamalı eğitim yapması maksadıyla Girit Adası limanlarında geçirmesi önerisinde de bulunmuştur.⁵¹

Starcke Paşa'nın raporunu yazdıktan sonraki yıllarda uygulamanın ne yönde olduğuna bakıldığında, 1886 yılında Bahriye Mektebi'nden mezun olan öğrenciler için açık denizlerde eğitim görmeleri ve bahriye manevraları icra etmeleri maksadıyla *Mehmed Selim* firkateyni tahsis edilmiştir. Geminin Girit'in Suda limanına gönderilmesi kararlaştırılmıştır. 1891 yılında yine *Mehmed Selim* firkateyni Bahriye Mektebi'nden mezun 11 mülâzımın açık deniz eğitimleri için talim gemisi olarak tayin edilmiştir. 1892 yılında da benzeri bir uygulama söz konusu olmuştur. Bahriye Mektebi'nden 1895 yılında mülâzım-ı sâni rütbesiyle mezun olan 39 mühendis tahsillerini iki yıl süreyle talim gemisinde ikmal etmek üzere İstanbul'dan Girit'te bulunan *Mehmet Selim* firkateynine gönderilmişlerdir. Aynı yıl Girit'te mektep öğrencileri için *Mehmet Selim* firkateyni ile birlikte bulunmak üzere *Heybetnüma* korveti de görevlendirilmiştir.⁵²

Özetle ifade etmek gerekirse Starcke Paşa'nın raporunda dikkat çektiği hususlardan biri olan Bahriye Mektebi son sınıf öğrencilerine talim gemisi tahsisi zaten daha evvelden var olan bir uygulama olarak devam

⁵⁰ BOA, *Y.PRK.ASK.*, 39/92, 114/37; BOA, *Y.MTV.*, 4/57; DTA, *ŞUB.d.*, 42/32; DTA, *MKT.*, 501/49

⁵¹ BOA, *Y.PRK.ASK.*, 25/34, s. 11-12.

⁵² BOA, *Y.MTV.*, 117/75; DTA, *ŞUB.d.*, 171/58; DTA, *MKT.*, 684/32; 710/51; 863/75; 1036/16, 44; *Ceride-i Bahriye*, 9 Temmuz 1307, Sayı 65, s. 74; *Ceride-i Bahriye*, 28 Nisan 1308, Sayı 77, s. 35; *Ceride-i Bahriye*, 21 Temmuz 1308, Sayı 83, s. 82.

ettirilmiştir. Devamlı surette Bahriye Mektebi önünde bulundurulan *Nuvid-i Fütuh* adlı brik yaz aylarında öğrencileri alarak İzmit Körfezi'ne kadar açılmaktaydı. Mektebin harbiye sınıfının son iki sınıfına tahsis edilen ve Girit adası önlerinde Suda limanı civarında bulunan *Mehmed Selim* firkateyni ve *Heybetnüma* korveti de talim gemisi olarak istihdam edilmiştir. Ayrıca gediklilerin (astsubaylar) eğitimi için *Selimiye* firkateyni ve torpido eğitimi amacıyla da *Muhbir-i Sürur* firkateyni mektep gemisi olarak kullanılmıştır.

Sonuç

Starcke Paşa, 1884-1891 yılları arasında Osmanlı bahriyesinde yedi yıl görev yapmıştır. Paşa, İstanbul'a gelmesinin üzerinden bir yıl geçtikten sonra bu çalışmaya konu olan Heybeliada Bahriye Mektebi'nin ıslahına dair raporunu kaleme almıştır. Paşa'nın bu raporunda yer bulan tespit ve önerileri hem Bahriye Mektebi tarihçesine hem de Türk askerî deniz harp eğitimi tarihine ışık tutacak bilgiler ihtiva etmesi açısından önem arz etmektedir. Onun oldukça detaylı olarak kaleme aldığı layihasında yer verdiği hususlar bu makalede konu başlıkları altında toplanarak özetlenmiştir. Metin içerisinde açıklandığı üzere paşanın bazı hususlardaki tespitlerinde bilgi eksikliğinden olsa gerek kısmen hatalara düştüğü görülmekle birlikte genel olarak değerlendirildiğinde tespit ve önerilerinin üzerinde durulması gereken hususlar olduğu aşikârdır. Öneride bulunduğu maddelerin tamamının dikkate alındığını ve uygulandığını söylemek mümkün değildir. Fakat raporunu yazdıktan sonra önerileri arasında bulunan bazı konularda meydana gelen gelişmelerden tespit edilebilenlere bu makalede yer verilmiştir. Ancak bunların Starcke Paşa'nın teklifi üzerine mi yoksa önceden planlanan ve atılması gereken adımlar kapsamında mı hayata geçirildiği hususunda kesin bir karara varmak da zor gözükmektedir.

Bahriye Mektebi'ne daha fazla ve daha nitelikli öğrenci alınması, bu amaçla devletin mektebe olan rağbeti artırıcı adımlar atması, yeni Bahriye Rüşdiye mektepleri açılması, müfredatın yenilenmesi, mektep binasına yeni ilaveler yapılması, yurtdışına eğitim maksatlı öğrenci gönderilmesi ve talim gemisi tahsisi Starcke Paşa'nın üzerinde durduğu temel konular olmuştur. Raporunda dile getirdiği ve mektepte verilen dersler arasına ilave edilmesini istediği jimnastik dersi ile Almanca ve Fransızca'nın seçmeli olmasına dair teklifleri Almanca hariç kabul görmüştür. Starcke Paşa, Bahriye Mektebi'ndeki öğrenci sayısının 15-20 civarında olmasından hareketle, mektebin kapasitesinin bu sayının üzerinde mezun vermeye müsait olduğuna dikkat çekmiştir. Devamında, Bahriye Nezareti dairelerinde ve donanma gemilerinde eğitimi subaya olan ihtiyacın karşılanması için her sene donanmaya katılacak bahriyeli subay sayısının artırılmasına ilişkin önerisi de bu konuda daha sonra yaşanan gelişmeler göz önüne alındığında karşılık

bulduğu söylenebilir. Zira öğrenci sayısı artırılmış ve bunun neticesinde verilen mezun sayısı iki katına, hatta üç katına çıkarılmıştır.

İstanbul'da göreve başladığı ilk yıllarda Osmanlı bahriyesinin ve donanmanın ıslahına dair uzun ve detaylı raporlar kaleme aldığı görülen Starcke Paşa'nın gündeme getirdiğı hususların ve yaptığı önerilerinin çoğunun dikkate alınmadığını değerlendirmesi ve bunların sadece kâğıt üzerinde kaldığını görmesi sonraki yıllarda bilhassa görev süresinin son iki senesinde kendisini umutsuzluğa düşürmüştür. Bu süreçte Bahriye Nezareti'ndeki mesaisine düzenli olarak gitmediğı gibi rapor yazmaktan da vazgeçmiştir. Buna rağmen kendisinden sonra yine bir bahriyeli Alman askerî danışman getirtilmiştir. Daha evvel istihdam edilen bahriyeli müşavirlerin hepsinin İngiltere'den getirtildiğı, iki İngiliz müşavirin (Hobart ve Woods paşalar) hâlen görevde olduğu bilinmektedir. Bu esnada Sultan II. Abdülhamid'in ilk defa Almanya'dan bahriyeli bir subay getirtmesi ve onun görev süresinin dolmasından sonra yerine Almanya'dan yeni bir subayın gönderilmesine ilişkin talebi padişahın İngiltere ve Almanya arasındaki siyasî rekabetten istifade etmek istemesi olarak yorumlanabilir. Bu durum, aynı zamanda Almanya ile stratejik ittifakı kuvvetlendirmeye yönelik politika gereğı yapılmış bir hamle olarak da değerlendirilebilir.

ALMAN ISLAH HEYETİ'NİN ASKERİ EĞİTİM FAALİYETLERİ (1913-1918)

Güzin ÇAYKIRAN*

Giriş

Osmanlı Devleti'nin Almanlarla işbirliği içerisinde ordusunu ıslah çalışmaları, XIX. yüzyılda ilk olarak 12 Kasım 1835'te Yüzbaşı Helmuth Karl Bernhard von Moltke'nin başkanlığında bir heyetin İstanbul'a gelmesiyle başlamıştı.¹ Sonrasında ise 1882'de Miralay Otto August Johannes Kaehler başkanlığında bir heyet İstanbul'a gelmişti. Bu heyetin başkanlığını 1885'te Wilhelm Leopold Colmar Freiherr von der Goltz² almış ve heyet, 1913'e kadar Osmanlı ordusunda subayların modern tarzda eğitilmesi³ için askerî eğitim sorumlusu olarak danışmanlık görevini üstlenmişti.⁴

1913'te Osmanlı Devleti, Balkan Savaşlarının yenilgisinden sonra ordusunda yeni düzenlemelere ihtiyaç duymuştu. Zira Birinci Balkan Savaşı'nın kaybedilmesinde başlıca sebep olarak ordunun siyasete bulaşması⁵ gösterilmişti. Diğer taraftan ordunun eğitimi, sevk ve idaresi, iaşe ve lojistik konularındaki eksikliği de ön plana çıkmıştı.⁶ Buradan hareketle Sadrazam Mahmut Şevket Paşa, 24 Nisan 1913'te *Osmanlı ordusunun esaslı bir surette tensik ve ıslahı için acilen bir tümen kumandanı ile birlikte*⁷ yeni bir ıslah heyetinin İstanbul'a gönderilmesi talebini Almanya Büyükelçisi Hans

* Dr., MSB ATASE Arşivi Osmanlıca Uzmanı, guzincaykiran@gmail.com, ORCID: 0000 0002 8524 8405.

¹ Helmuth von Moltke, *Moltke'nin Türkiye Mektupları*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2015), s. 27.

² Goltz Paşa, hayatının 18 yılını Osmanlı Devleti'nde askerî eğitim faaliyetleri ile geçirmişti. Yüksek rütbeli Osmanlı subaylarının birçoğu onun öğrencisi olmuştu. Liman von Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2020), s. 76.

³ *Goltz Paşa'nın Hatırası ve Hal Tercümesi*, (İstanbul: KKK İstanbul Askerî Basımevi, 1953), s. 15.

⁴ Mesut Uyar, "Sanders Askerî Yardım Misyonu (1913-1918)", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı 30 (Güz 2019), s. 31-33; Bülent Durgun, Alman İslah Heyetleri ve Bischoff'un Balkan Harbinde Osmanlı Ordusu'nun Ulaştırması Hakkında Değerlendirmeleri", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, c. 12, Sayı 2 (Kış 2012), s. 105.

⁵ Mesut Uyar, "Sanders Askerî Yardım Misyonu (1913-1918)", s. 34.

⁶ Sevgi Çetinkaya, Osmanlı Devleti'nin 1'inci Dünya Savaşı'na Girişi, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul 1995, s. 20.

⁷ MSB ATASE Arşivi, *BDH.*, Kls:1649-D:41-Fh:1.

Freiherr von Wangenheim'a iletmişti. 22 Mayıs 1913'te de söz konusu islah heyeti talebi, Almanya'ya resmen bildirilmişti.⁸ Nitekim Almanya bu talebe olumlu karşılık vermiş ve 15 Haziran 1913'te Tümgeneral Otto Liman von Sanders'i İstanbul'a gönderilecek olan Alman Islah Heyeti (Alman Heyet-i Askerîyesi⁹, Heyet-i Islâhiye-i Askerîye,¹⁰ Heyet-i Askerîye¹¹)'nin başına getirmişti.¹² Böylece dört sene sürecek olan Birinci Dünya Savaşı'nda iki devlet (Osmanlı Devleti-Almanya) ve silahlı kuvvetleri arasında karargâhtan kıtaya cephe gerisinden muharebe meydanlarına uzanan gerçek bir askerî iş birliği de başlamış oluyordu.¹³

Çalışmada 1913 yılında Tümgeneral Otto Liman von Sanders başkanlığında İstanbul'a gelmiş olan Alman Islah Heyeti'nin Osmanlı ordusundaki askerî eğitim faaliyetleri, Literatürde yer alan mevcut çalışmalarla birlikte MSB Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı Arşivi'nden tespit edilen belgelerle anlatılmaya çalışılmıştır. Çalışmanın örneklemini Alman Islah Heyeti'nin Osmanlı ordusundaki *askerî eğitim* faaliyetleridir. Alman Islah Heyeti'ne dair literatürde çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Fakat eğitim faaliyetlerini ele alan *münferit* herhangi bir çalışma tespit edilememiştir. Dolayısıyla Alman Islah Heyeti'nin eğitim faaliyetleri hakkındaki kaynaklar kısıtlılık arz etmektedir. Bundan dolayı söz konusu eğitim faaliyetleri, Alman Islah Heyeti'nde görev yapmış Alman subayların anılarından yararlanılarak anlatılmaya çalışılmıştır. Bu minvalde çalışmanın özellikle Birinci Dünya Savaşı kısmı; Çanakkale Cephesi, Suriye-Filistin Cephesi ve Kafkas Cephesi'nde görev yapmış olan Alman subayların anıları üzerinden yürütülmüştür. Nitekim çalışma süresi boyunca nitel yöntemle birlikte kaynakların mukayesesinde karşılaştırmalı yöntem kullanılmış ve bu yöntemlerle mevcut kaynaklar analiz edilerek çalışma ortaya konulmuştur.

İlave olarak Osmanlı arşiv belgeleri ve döneminde kaleme alınmış metinlerde askerî eğitim faaliyetleri, *talim ve terbiye* başlığı altında değerlendirilmiştir. Dolayısıyla bu çalışmada askerî eğitim faaliyetleri ele alınırken talim ve terbiye kastedilmektedir.

⁸ Jehuda L. Wallach, *Bir Askerî Yardımın Anatomisi*, Çev. Fahri Çeliker, (Ankara: Gnkur. Basımevi, 1985), s. 111.

⁹ MSB ATASE Arşivi, *BDH.*, Kls:2269-D:134-Fh:7.

¹⁰ MSB ATASE Arşivi, *BDH.*, Kls:1649-D:41-Fh:1, Eki:24a.

¹¹ MSB ATASE Arşivi, *BDH.*, Kls:1649-D:41-Fh:1, Eki:25a.

¹² Mesut Uyar, "Sanders Askerî Yardım Misyonu (1913-1918)", s. 37-38.

¹³ Gültekin Yıldız, "Birleşik Harekât Tecrübesi Olarak Cihan Harbi'nde Türk-Alman Askerî İttifakı", *1914'ten 2014'e 100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak*, ed. Zekeriya Türkmen, (İstanbul: Harp Akademisi Basımevi, 2014), s. 191.

1. Alman Islah Heyeti'nin Osmanlı Ordusunda Askerî Eğitim Faaliyetleri

Alman Islah Heyeti'nin başına Liman von Sanders atandıktan sonra heyet ile Harbiye Nezareti arasında 27 Ekim 1913'te beş yıllık bir sözleşme yapılmıştı. Sözleşmeye göre Tümgeneral Sanders, korgeneral¹⁴ olmuş ve İstanbul'da 1'inci Kolordu'ya komutan olarak atanmıştı. Ayrıca Sanders, Askerî Şura üyeliğine getirilmişti.¹⁵ Bu durum askerlikle ilgili disiplin, terfi, mükâfat, ceza, ıslahat, tensikat, tatbikat, eğitim, silahlanma, teçhizat, giyinme, levazım, iaşe, sağlık, veterinerlik, asker alma, seferberlik hazırlıkları, istihkamat, demiryolları hududu meselesi, telefon, telgraf, nakliye, tayyarecilik ve balonculuk gibi alınacak birçok kararda Sanders'in oyuna başvurulması anlamına gelmekteydi.¹⁶ Dolayısıyla Harbiye Nezareti'nden askerlikle ilgili çıkan bütün kararlar Sanders'in onayından geçecekti. Buradan da anlaşıldığı üzere Sanders, askerî eğitimin uygulanmasında birinci derece rol oynayacaktı.¹⁷

Liman von Sanders adı geçen sözleşmeye göre Osmanlı ordusunda özetle şu yetkilere sahip olacaktı: Harbiye Nazırı'na haber vermek suretiyle Osmanlı birliklerini, askerî mevkileri, istihkâmını, demiryolları ile diğer ulaşım araçlarını teftiş edebilecekti. Ayrıca bütün kurmay subaylarının ceza işlemleri, tayini, iaşesi ile bunların eğitim programlarının ikmali ve tamamlanmasını üzerine alacaktı.¹⁸ Rütbe terfisi için yapılan sınavları Sanders hazırlayacak ve kurmay subaylar için strateji ve taktik bilgilerinin artırılmasına çalışacaktı.¹⁹ Ayrıca Almanya'ya gönderilecek Osmanlı subaylarını da Sanders seçecekti.²⁰ Nitekim çoğunluğu yüzbaşı ve binbaşı

¹⁴ Sanders Paşa'ya Osmanlı Devleti'ndeki görevi süresi boyunca Almanya tarafından rütbe tevcih edilirse Osmanlı Devleti de Sanders'in rütbesini yükseltecekti. MSB ATASE Arşivi, *BDH.*, Kls.:1649, D:41, Fh.:1, Eki:25a.

¹⁵ 4 Ocak 1914'te Enver Paşa, Harbiye Nazırı olduktan sonra şura *lağvedilmişti*. Mesut Uyar, "Sanders Askerî Yardım Misyonu (1913-1918)", s. 47.

¹⁶ Sözleşme için; MSB ATASE Arşivi, *BDH.*, Kls.:1649, D:41, Fh.:1, Eki:26a(27); Jehuda L. Wallach, *Bir Askerî Yardımın Anatomisi*, s. 113.

¹⁷ Alman ordusunda talim ve terbiyeyi elinde tutan makam Harbiye Nezareti Talim ve Terbiye Dairesi idi. Kara, Deni ve Hava Başkomutanlık Kurmay Başkanları bu daireye bağlı idi. Bu dairede imzalanan emir ve taimler Kara Ordusu Başkomutanı veya Kurmay Başkanı imzasıyla kolordulara ve bağımsız birlik ve tesislere gönderilirdi. Ayrıca şunu da ilave etmek gerekir ki Alman ordusunun en değerli kurmay subayları, Talim ve Terbiye Dairesine verilir. Asım Eren, "Alman Ordusunda Talim ve Terbiye Usulleri", *Askerî Mecmua*, Sayı 115 (Ocak 1939), s. 1047, 1050.

¹⁸ MSB ATASE Arşivi, *BDH.*, Kls.:1649, D:41, Fh.:1, Eki:9.

¹⁹ Selahattin Karatamu, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1908-1920)*, c. III, Ks. VI, (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1971), s. 194-198.

²⁰ MSB ATASE Arşivi, *BDH.*, Kls.:1649, D:41, Fh.:1, Eki: 9a; Kls.:1649, D:41, Fh.:1, Eki: 26; Jehuda L. Wallach, *Bir Askerî Yardımın Anatomisi*, s. 115.

rütbesinde olan 41-42²¹ kişilik bir heyetle Sanders, 14 Aralık 1913'te İstanbul'a gelmişti.²² Sanders'in başlıca amacı, Osmanlı ordusunun teşkilat ve eğitim sorunlarını çözümlenerek ordunun eğitim seviyesini yükseltmekti.²³ Söz konusu eğitim, Alman ordusunda uygulanan temel prensip ve vasıtalarla yürütülecekti. Bunlar; her türlü nizami talim ve terbiye malzemesi, talimgâhlar, modern kışlalar, modern askerî okullar, her türlü askerî neşriyat, garnizon ve kıta konferansları, harp akademisinde hazırlanma çalışmaları ve tercümanlık imtihanı çalışmasıydı.²⁴

Söz konusu prensiplerin ne kadarının uygulandığını kestirmek zordur. Fakat bunların bir kısmının uygulanmaya çalışıldığı bilinmektedir. Nitekim heyette bulunan Alman kurmay subayları, Osmanlı kurmay subaylarını çeşitli görevlere alıştırmak ve eğitmek için danışmanlık-eğitmenlik sıfatıyla göreve başlamıştı. Böylece Osmanlı kurmay subayları, ıslah edilmiş bir *talim* ve *terbiye* ile görevlerini yürütmeye başlamışlardı.²⁵ Sanders'e göre Osmanlı ordusunda eğitim *teorik* olarak kalmıştı ve tatbikat çok az yapılıyordu:

*“Kurmay okulunun da dâhil olduğu Türklerin bütün merkezi askerî kurumlarında o zamanlar sahada yapılan tatbiki eğitimler ihmal edilirken birçok sağlıksız teori hüküm sürüyordu. Kurmay subaylarda görülen eğitim ve dolayısıyla tatbiki değerlendirme eksikliği, eşit derecede birlikleri kumanda eden yüksek rütbeli subaylarda görülüyordu. Bu sebeple her yerde değişiklik yapmak ve yeniden yapılanmak gerekiyordu.”*²⁶

Alman Islah Heyeti içerisinde yer alan Friedrich Freiherr Kress von Kressenstein de; *Türk ordusunun talim ve terbiye durumu hakkında belirtilmesi gereken bir nokta da, üç piyade alayının garnizonu olan Şam'da ne bir ders, ne de bir muharebe atış yeri bulunmaktaydı* derken Osmanlı ordusunun *pratik* eğitim yapmadığından yakınmaktaydı.²⁷ Yine heyette yer alan Carl Mühlmann'da ordudaki eğitimin teoriden öteye geçmediğini ve kıtaların eğitiminin bir *dış antrenman* şeklinde yapıldığını ifade etmekteydi. Aynı şekilde atış eğitimi de teorik düzeydeydi. Ona göre *Piyade hizmeti, esas itibarıyla ruhu öldüren ve biçimsel bir özellik taşıyan talimlerle*

²¹ Wallach'a göre bu sayı 42'dir. Jehuda L. Wallach, *Bir Askerî Yardımın Anatomisi*, s. 118.

²² Zeynep Güler, Osmanlı Ordusunun Modernleşmesinde Von Der Goltz Paşa'nın Rolü, Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin 2007, s. 208.

²³ Kazım Karabekir, *Türk Ordusunda Almanlar*, (İstanbul: Truva Yayınları, 2021), s. 262.

²⁴ Asım Eren, “Alman Ordusunda Talim ve Terbiye Usulleri”, s. 1050.

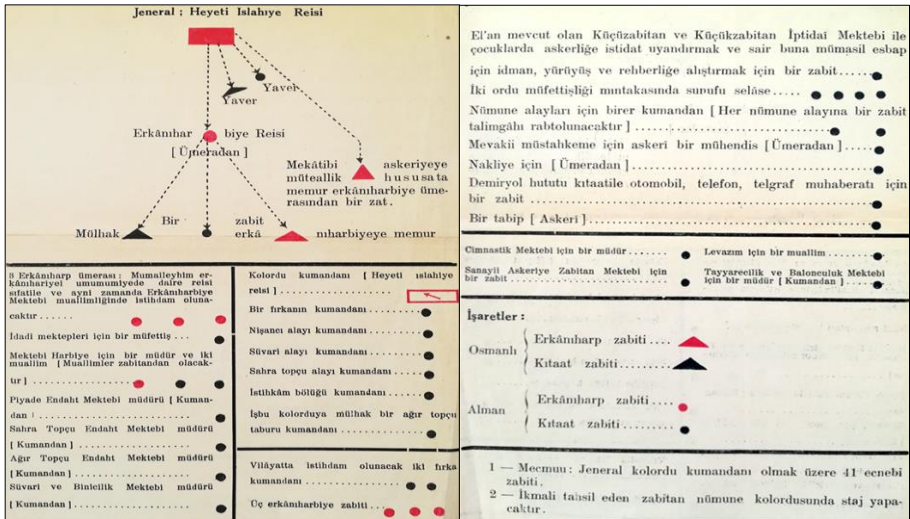
²⁵ Liman von Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl*, s. 31.

²⁶ Liman von Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl*, s. 18.

²⁷ Mehmet Burak Büyüktopçu, Çanakkale Savaşı'nda Görev Yapmış Alman Subayların Anı Kitaplarında Türk ve Türkiye İmgesi, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2019, s. 89.

doldurulmuştu. Seferî hizmet bilinmiyordu. Atış eğitimi, üç nişan alma tarzının (gez, göz, arpacık) şematik olarak öğrenilmesiyle sınırlıydı. Hatta bazı eyalet kolordularında bu basit eğitim seviyesine bile ulaşılammıştı.²⁸

Sonuç olarak Alman İslah Heyeti, askerî eğitimde *pratik* konularla meşgul olarak kıtalarda sık sık tatbikat yapmaya çalışacaktı. Çünkü Alman subaylar yetişme tarzları gereği askerliklerini talim yerlerinde geçirmişlerdi.²⁹ Bu tecrübeye sahip oldukları için onlara göre, birlik eğitimi üzerinde şahsen durularak ordunun eğitilmesinde çabucak ilerleme sağlanabilirdi. Nitekim Sanders göreve başladıktan kısa bir süre sonra bütün askerî okullar, atış okulları, numune alay ve talimgâhlar dâhil olmak üzere bütün askerî eğitim ve öğretim kurumları kendisine bağlanmış ve Sanders, Osmanlı ordusunda hizmette bulunan bütün yabancı subayların doğrudan doğruya amiri olmuştu.³⁰ Böylece Sanders, askerî okulları her zaman teftiş edebilecekti. Levazımat Okulu'ndaki işlerini Genelkurmay Levazımat Dairesi ile müzakere edebilecekti. Ayrıca Harp Okulu müdürünün yanına atamalar yapabilecekti. İstanbul'da bulunan askerî okullar, 1'inci Kolordu idare heyetine taşradaki okullar ise mntıkada bulunan kolordu idare heyetine bağlı olacaktı.³¹

Şema 1: Alman İslah Heyeti'nin Osmanlı ordusundaki teşkilat şeması³²

²⁸ Mehmet Burak Büyüktopçu, Çanakkale Savaşı'nda Görev Yapmış Alman Subayların Anı Kitaplarında Türk ve Türkiye İmgesi, s. 126.

²⁹ Asım Eren, "Alman Ordusunda Talim ve Terbiye Usulleri", s. 1045.

³⁰ Jehuda L. Wallach, *Bir Askeri Yardımın Anatomisi*, s. 113, 124.

³¹ MSB ATASE Arşivi, *BDH.*, Kls.:2326, D.:84, Fh.:2, Eki: 1.

³² Ek-1'deki belgenin transkripsiyonudur. Baki, *Büyük Harpte Kafkas Cephesi*, c.I, Askerî Matbaa, İstanbul 1933.

Şema 1’den anlaşıldığı üzere Alman İslah Heyeti’nin görev dağılımı askerî okullar üzerinde toplanmıştı. Buna göre Alman İslah Heyeti başkanına doğrudan doğruya bağlı olan okullara şu şekilde atamalar yapılmıştı: Üç Alman subayı, Erkan-ı Harbiye Mektebi (Harp Akademisi)’nde öğretmen olarak görevlendirilmişti. Askerî liseler için Alman bir müfettiş, Harp Okulu için Alman bir müdür ve öğretmen sınıfından iki Alman subay atanmıştı. Ayrıca Piyade Atış Okulu, Sahra Topçu Okulu, Ağır Topçu Okulu, Süvari ve Binicilik Okulu, Jimnastik Okulu, Tayyarecilik ve Balonculuk Okulu müdürleri de Alman subaylar idi. Söz konusu okullarda Alman subayların idareyi ele almasıyla birlikte eğitim planları da genişletilmişti.³³ Bunların yanı sıra askerî liselerde öğrencilerin askerlik kabiliyetini artırmak için idman, yürüyüş ve rehberlik için bir Alman subay görevlendirilmişti. Nitekim 1914’ün ilk iki ayı içinde Alman İslah Heyeti üyelerinin çoğunluğu kendilerine tahsis edilen bir tümen, 5 alay, 10 bir okul ve eğitim merkezi, muhtelif karargâh ve müfettişliklerdeki görevlerine başlamışlardı.³⁴

Alman İslah Heyeti’nin göreve başlamasıyla birlikte askerî okullarda teşkilat değişikliği de yapılmıştı. Buna göre Terbiye ve Tedrisat Umum Müfettişliği emrinde bulunan okullar, yeni kurulan Askerî Mektepler Umum Müdürlüğü’ne bağlanmış, Terbiye ve Tedrisat Umum Müfettişliği lağvedilmişti.³⁵ Yapılan değişikliklere göre Harp Okulu’nda bulunan iki tane 1’inci sınıf ikiye ayrılmış, birine kıdemli diğerine kıdemsiz 1’inci sınıf adı verilmişti. Kıdemsiz 1’inci sınıfla normal eğitime devam edilmiş ve bunların yılsonunda yapılan sınavlarında başarılı olanlar zabıt vekilliği rütbesi almış ve kıtalara atanmışlardı. Böylece kıdemli 1’inci sınıfla kıdemsiz 1’inci sınıf arasında bir fark oluşmuştu. Ayrıca askerî liselerden mezun olanlar, Harp Okulu’na verilmeyerek kıtalarda altı aylık bir staj yapmak üzere birliklere verilmişti. Subay adayı namıyla birliklere verilen bu öğrenciler kıtalarda er eğitimi ile meşgul edilmişlerdi. Topçu Harp Okulu’nda ise 1’inci sınıf için acele bir program uygulanmıştı. Ancak topçu ve istihkâm öğrencileri yeterli sayıda olmadıklarından Harp Okulu’ndan bir miktar piyade, süvari öğrencileri, topçu ve istihkâm sınıflarına geçirilmişlerdi. Bunlardan süvari öğrencileri sahra topçusuna, piyade öğrencileri ise ağır topçu ve istihkâm sınıflarına ayrılmışlardı. Bunlar da kısa bir kursa tabi olduktan sonra subay yapılmışlardı. İstihkâm sınıfı için ayrılan öğrencilerden bir kısmı da muhabere ve demiryolu sınıflarına verilmişlerdi.³⁶ Nitekim Alman İslah Heyeti’nin orduyu ıslah faaliyetleri kapsamında ordunun eğitimi daha pratik ve uygun

³³ Liman von Sanders, *Türkiye’de Beş Yıl*, s. 34.

³⁴ Mesut Uyar, “Sanders Askerî Yardım Misyonu (1913-1918)”, s. 44.

³⁵ MSB ATASE Arşivi, *BDH.*, Kls.:2326, D.:84, Fh.:2, Eki: 1.

³⁶ Selahattin Karatamu, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1908-1920)*, s. 422-423.

programlarla gelişmeye başlamıştı. Açılan talimghâhlarda³⁷ ve kurulan numune birliklerinde subay ve astsubaylar *pratik* eğitimlerle yetişmeye başlamışlardı. Dolayısıyla ordunun iyi sevk ve idaresi sonucu Osmanlı askerleri; üstün kudret, kabiliyet ve fedakârlıklarını da ortaya koymaya başlamışlardı. Ayrıca bu dönemde manevralara³⁸ daha fazla önem verilmiş ve bu kapsamda 1914 yılı başında geçici bir talimname hazırlanmıştı. Talimnameye göre manevralar; tümen, kolordu ve ordu manevraları olmak üzere planlanmıştı. Tümen manevraları, tümen kumandanının emri altında ve tümenler dâhilinde yapılan manevralardan oluşmaktaydı. Tümeni teşkil eden kıtalardan eşit veya eşit olmayan iki müfreze teşkil olunarak karşılıklı hareket ettirilmiş ve bu tümen manevralarının her yıl, 4'er gün devam ettirilmesine karar verilmişti. Kolordularda ise bu süre, 3'er gün planlanmıştı. Fakat Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla tümen manevraları ancak bir yıl uygulanabilmişti.³⁹

Alman Islah Heyeti'nin askerî eğitim faaliyetlerinden biri de Karadeniz'de tatbikatların yapılması idi. Bu kapsamda Osmanlı Donanması Komutanı Amiral Wilhelm Anton Souchon Paşa, Karadeniz'de tatbikat yapılması isteğini, 1 Ekim 1914'te Harbiye Nezareti'ne bildirmişti. Souchon'a göre *Osmanlı donanması bugünkü haliyle Karadeniz'de vazife görecek bir kabiliyette değil, mürettebatı denize bile alışmamıştı. Donanmanın talim ve terbiyesi için toplu halde Karadeniz'e çıkarak keşif ve atış talimleri yapmak zarureti vardı.* Bu istek karşısında 5 Ekim 1914'te askerî eğitim kapsamında Başkumandanlık Vekâleti, Donanma Komutanlığı'na ve Bahriye Nazırlığı'na *atış talimleri için harp filosunun Karadeniz'e çıkabileceğini* bildirmişti.⁴⁰ Esasen Liman von Sanders için Karadeniz'de bir tatbikat yapmak savaş durumunda Rusya'ya karşı Karadeniz sahillerini kısa sürede bombardımanlarla ele geçirmekti. Bunun içinde mutlaka Karadeniz hâkimiyeti sağlanmalı ve bu tatbikat bir an önce yapılmalı idi.⁴¹

Alman Islah Heyeti tarafından havacılıkla ilgili eğitim faaliyetleri de yürütülmüştü. Bu kapsamda Kasım 1914 başlarında Üsteğmen Eric Serno, İstanbul'a gelerek heyete katılmış ve 3 Ocak 1915'te yüzbaşı rütbesine terfi

³⁷ Bu talimghâhlarda savaş boyunca talimler devam etmişti. Örneğin Nisan 1918'de Suriye-Filistin Cephesi'ne İstanbul'dan talimli askerler gönderilmişti. Liman von Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl*, s. 295.

³⁸ Manevra: 1.Gemilerin, uçakların veya kuvvetlerin düşmana nispetle durum üstünlüğü elde etmek veya bu üstünlüğü muhafaza etmek için hareket ettirilmesi. 2.Denizde, havada, karada veya harita üzerinde yapay savaş ortamı yaratacak taktiksel alıştırma yapma. 3.Gemi, uçak veya araç üzerinde arzulanan hamleleri elde etmek için yapılan işlemler. 4.Görevi başarmak için muharebe sahasındaki birliklerin ateş gücü ile uyum içerisinde, düşman üzerinde üstünlük elde edecek şekilde hareket ettirilmesi. *TSK Müsterek Askeri Terimler Sözlüğü*, 2010. https://mersin1.gnkur.tsk/Mus_As_Ter_Szlk/default.aspx (Erişim Tarihi: 16.08.2021).

³⁹ Selahattin Karatamu, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1908-1920)*, s. 394, 404.

⁴⁰ Sevgi Çetinkaya, Osmanlı Devleti'nin 1'inci Dünya Savaşı'na Girişi, s. 68.

⁴¹ MSB ATASE Arşivi, *BDH.*, Kls.:1649, D.:41, Fh.:8, Eki: 4.

ettirilerek Tayyare Mektebi Müdürü olmuştu.⁴² Böylece İstanbul/Yeşilköy'deki havaalanı daha organize hale getirilmiş, burada tamirhane ve bakım atölyeleri kurulmuştu. Ardından Almanya'dan uçakların gelmesiyle birlikte bunları kullanacak personelin yetiştirilmesi için Almanya'ya subaylar gönderilmişti. Ayrıca Yeşilköy'de bir pilot okulu açılmış ve hava meteoroloji ağı kurulmuştu. Nitekim Yeşilköy'de teknik personelin eğitimine başlanmış ve zamanla eğitim gören teknik personel, eğitim için Alman uçak firmalarına gönderilmişti.⁴³ Savaş boyunca Almanya, 460 uçak, 150 pilot, yaklaşık 500 teknisyen ve çeşitli personel göndererek⁴⁴ birçok Osmanlı pilotu ve teknisyeninin yetişmesini sağlamış ve bunlara Almanya'da görev başı eğitimi verdirerek Osmanlı havacılığını baştan aşağıya yeniden yaratmıştı.⁴⁵

Sonuç olarak Alman Islah Heyeti'nin göreve başlamasıyla birlikte Osmanlı ordusundaki eğitim ve disiplinde kendini göstermeye başlamıştı. Örneğin 23 Temmuz 1914 tarihindeki Meşrutiyet kutlamaları kapsamında yapılan geçit töreninde Alman Islah Heyeti'nde bulunan Hans Kannengiesser, *Askerlerin mükemmel duruş ve eğitimlerinin bütün seyirciler, özellikle yabancı askerî ateşeler üzerinde çok büyük bir etki yaptığından* bahsetmekteydi.⁴⁶ ABD Büyükelçisi Henry Morgenthau da altı ay içinde *Disiplinsiz yırtık pırtık yığın şimdi kaz adımlarıyla yürüyor* diyordu.⁴⁷ Özellikle Alman basınında Alman öğretmenleri sayesinde Osmanlı ordusunun öncekine göre daha iyi bir durumda olduğu yer almaktaydı.⁴⁸ Dolayısıyla Osmanlı ordusunda özellikle talim, disiplin ve teşkilat konusunda büyük bir ilerleme kaydedilmişti. Fakat bu ilerlemelerden İstanbul'a uzak yerlerde bulunan birlikler pek faydalanamamıştı.⁴⁹ Örneğin Yemen'de bulunan Osmanlı askerlerinin eğitimi bir yana ihtiyaçları dahi karşılanamıyordu. Nitekim ıslah çalışmalarının ordunun tamamında uygulandığını söylemek

⁴² Deniz Kurt ve Erdal Korkmaz, *Kuruluştan Günümüze Türk Hava Kuvvetleri*, c. I, (Ankara: Hava Basımevi ve Neşriyat Komutanlığı, 2020), s. 177.

⁴³ Jehuda L. Wallach, *Bir Askerî Yardımın Anatomisi*, s. 180; Deniz Kurt ve Erdal Korkmaz, *Kuruluştan Günümüze Türk Hava Kuvvetleri*, s. 178.

⁴⁴ Erich Serno'nun anılarında Almanya'nın Osmanlı Devleti'ne savaşın seyri içerisinde toplam 295 uçucu subay, 95 uçucu astsubay, 1.740 makinist ve diğer personel ile 415 tayyare verdiği belirtilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Brian P. Flanagan, "The History of the Ottoman Air Force in the Great War, Part 4: The Last Days of the Ottoman Air Force-1918", *Cross & Cockade Journal*, c. 11, Sayı 4 (1970), s. 346-369.

⁴⁵ Mesut Uyar, "Sanders Askerî Yardım Misyonu (1913-1918)", s. 61.

⁴⁶ İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), s. 126.

⁴⁷ Jehuda L. Wallach, *Bir Askerî Yardımın Anatomisi*, s. 120.

⁴⁸ Jehuda L. Wallach, *Bir Askerî Yardımın Anatomisi*, s. 135.

⁴⁹ Hans Kannengiesser, *Çanakkale'de Türklerle Beraber*, Çev. Mehmet Serez, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2009), s. 23.

güçtü.⁵⁰ Diğer taraftan Alman subayları, Osmanlı subaylarına verdikleri eğitimlerde çeşitli zorluklar da yaşamışlardı. Örneğin Mühlmann'a göre bunlar, Alman subaylara karşı kuşku duyuyorlardı ve derslere katılanların sayısı çok azdı. Ona göre subayların milliyetçi tutumları, askerî eğitimleri iyice çıkmaza sokuyordu. Ayrıca gelenekçi eğitim anlayışı yüzünden yenilikçi eğitim anlayışını bunlara aktarmakta zorluklar yaşanmaktaydı. Bu zorlukları sadece Alman subaylar değil aynı zamanda Almanya'da eğitim görmüş Osmanlı subayları da yaşamaktaydı. Mühlmann'a göre; *Osmanlı subayları, eski yöntemlerde öyle ısrarcı davranıyorlardı ki, Almanya'da eğitim gören Türk subayların yenilikçi yöntemleri çok az sayıdaki subayda başarılı olabilmisti.*⁵¹ Nitekim ona göre Alman Islah Heyeti, Osmanlı ordusunda istenilen başarıyı elde edememişti. Çünkü sınır boylarında yerleşik unsurların sürekli ayaklanmaları ve huzursuzluk çıkarmaları Osmanlı birliklerinin sürekli teyakkuz halinde tutuyordu ve birlikler meşgul oldukları için eğitim düzenli bir şekilde yapılamıyordu. Ayrıca askerî okullarda araç-gereçlere ihtiyaç halinde el konuluyordu.⁵² Aynı şekilde Kressenstein'de anılarında Osmanlı ordusunda yenilikçi eğitim anlayışının birliklere uygulanmasındaki zorluklardan bahsetmekteydi:

*“Topçu Atış Okulu'nda tarafımdan idare edilmiş olan bir talim devriyesinin sonunda zeki ve genç bir yüzbaşı bana şunları söylemişti: Bize öğretmiş olduğunuz şeylerden dolayı size çok minnettarız Albayım. Bunların hepsinin iyi ve doğru olduğuna kanıyız. Fakat biz Rus hududunda bulunan alaylarımıza gidip de sizden öğrendiklerimizi bataryalarımızda tatbika kalkıştığımız vakit üstlerimiz nezdinde bu hususta tam bir alakasızlıkla karşılaşacak ve hiçbir yardım göremeyeceğiz. Bilakis kendilerine hiç rahat gelmeyecek olan bütün bu yeniliklerden sarfinazar etmek mecburiyetinde kalacağız...”*⁵³

Ayrıca Kressenstein'e göre Alman adetlerine göre hazırlanmış olan bütün talimat ve talimnameler, Osmanlı ordusu için boşa harcanmış bir çaba idi. Zira bunların tercümesi kontrol dahi edilmemişti. Ona göre Almanların *kesin* ve *kısa* emir ifadesi, Osmanlı askeri üzerinde kırbaç etkisi yapıyor, kabalık ve hakaret olarak kabul ediliyordu. Bu nedenle tercümanlar, Almanlar

⁵⁰ Hami Özdemir, İkinci Meşrutiyet Sonrası Osmanlı Ordusunda Yenileşme Hamleleri, Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2019, s. 55.

⁵¹ Mehmet Burak Büyüktopçu, Çanakkale Savaşı'nda Görev Yapmış Alman Subayların Anı Kitaplarında Türk ve Türkiye İmgesi, s. 142-143.

⁵² Pınar Doğanay, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu'nda Görev Yapan Alman Subayları, Yüksek Lisans Tezi, Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Aksaray 2016, s. 27.

⁵³ Kress von Kressenstein, *Türklerle Beraber Süveyş Kanalına*, Çev. Mazhar Besim Özalpsan, (İstanbul: Askerî Matbaa, 1943), s. 21.

tarafından kaleme alınan emirleri Türkçeye çevirirken Osmanlı kafa yapısına uygun bir kalıba dökmek zorunda kalıyorlardı.⁵⁴ Buradan anlaşılmalıdır ki birleşik harekâtlarda araştırılması gereken konular arasında yer alan “*farklı silahlı kuvvetlerin kurumsal kültürleri ile personellerinin askerî formasyon ve doktriner alışkanlıkları arasındaki farklılıkların dikkate alınması ve bu konuda taraflarda bir karşılıklı farkındalık oluşturulması*”⁵⁵ hususu dikkate alınmamıştı.

1.1. Birinci Dünya Savaşı’nda Alman Islah Heyeti

28 Temmuz 1914’te Birinci Dünya Savaşı başladığı zaman⁵⁶ Osmanlı Devleti, 2 Ağustos 1914’te Almanya ile gizli bir ittifak anlaşması⁵⁷ yapmış ve aynı gün seferberliğini ilan etmişti. Bu kapsamda 3 Ağustos’ta seferberlik kararını uygulayan Osmanlı Devleti, 25 Eylül 1914’te noksanlarıyla birlikte 53 günde seferberliğini tamamlamıştı.⁵⁸ Bunun sebebi, Alman Islah Heyeti ve Osmanlı kurmay subaylarının birlikte hazırladıkları seferberlik talimatlarının sadece genel prensipleri ve gerekli hususları içermeleriydi. Dolayısıyla Alman Islah Heyeti’nin katkısıyla seferberlik daha pratik bir şekilde tamamlanabilmişti. Birliklerin savaş eğitimi için seferberlik önemli bir avantaj sağlamaktaydı. Zira yeterli sayıda kadroya sahip birliklerle talim yapılabilecekti ve muvazzaf subaylarla birlikte göreve çağrılan subaylar da savaşıma muktedir birlikleri kumanda edip onları sevk etmeyi öğrenebileceklerdi.⁵⁹ Fakat Osmanlı ordusunun kısa sürede seferber hale getirilmesi, birlik komutanlarının kıtalarını savaş için talim ve terbiyeye hazırlamalarını engellemişti.⁶⁰ Birinci Dünya Savaşı’nda Alman Islah Heyeti, Almanya ile yapılan ittifak anlaşmasına göre İstanbul’da kalmış ve ordunun idaresinde heyet üyeleri bilfiil yetkili hale getirilmişti.⁶¹ Buna göre askerî eğitim kurumları kapatılmış ve buralarda görev yapan Alman subayları,

⁵⁴ Jehuda L. Wallach, *Bir Askerî Yardımın Anatomisi*, s. 176.

⁵⁵ Gültekin Yıldız, “Birleşik Harekât Tecrübesi Olarak Cihan Harbi’nde Türk-Alman Askerî İttifakı”, s. 192.

⁵⁶ Pierre Renouvin, *Birinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1914-1918*, Çev. Ö. Uğurlu, (İstanbul: Örgün Yayınevi, 2004), s. 224.

⁵⁷ MSB ATASE Arşivi, *BDH.*, Kls.:1649, D.:41, Fh.:8; Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih*, (İstanbul: Harp Akademileri Basımevi, 1977), s. 177. Alman Islah Heyeti’nin Birinci Dünya Savaşı’ndaki etkisinin ne olacağı üzerine Sanders, harbin yönetilmesinde subayların söz sahibi olmasını istemişti. Fakat Alman İttifak Anlaşması’nda Osmanlı ordusunun genel sevk ve idaresi üzerinde fiili tesiri olabilir şeklinde yer almıştı. Liman von Sanders, *Türkiye’de Beş Yıl*, s. 37. Yavuz Özgüldür, “İttifaktan Savaşa: 2 Ağustos 1914 Tarihli Osmanlı - Alman İttifak Antlaşması ve Yansımaları”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, c. 76, Sayı 2 (2021), s. 483.

⁵⁸ Selahattin Karatamu, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1908-1920)*, s. 289-291.

⁵⁹ Liman von Sanders, *Türkiye’de Beş Yıl*, s. 39.

⁶⁰ Kress von Kressenstein, *Türklerle Beraber Süveyş Kanalına*, s. 20.

⁶¹ MSB ATASE Arşivi, *BDH.*, Kls.:1649, D.:41, Fh.:8.

birliklere komutan veya karargâh subayı olarak atanmıştı. Örneğin Sanders, 1'inci Ordu Komutanı olurken Süveyş Kanalı taarruzdan sorumlu ve harekât planını bizzat hazırlayan Kressenstein 8'inci Kolordu Kurmay Başkanı⁶² olurken 3'üncü Ordu'nun Kurmay Başkanlığı'na da Yarbay Felix Guse atanmıştı. Böylelikle hem birliklerin planlara göre harekât icrası sağlanmaya çalışılırken hem de Genelkurmayın birlikler üzerindeki denetimi sıkılaştırılmıştı.⁶³

Birinci Dünya Savaşı'nda Alman Islah Heyeti'nin en büyük yararlılığı Çanakkale Muharebelerinde görülmüştü. Seferberlik ilanından beri Guido von Usedom'un özel görev timi ve Alman Islah Heyeti'ne bağlı Alman subayları, Çanakkale Boğazı⁶⁴ savunma sisteminin takviye ve modernleştirilmesi için Osmanlı meslektaşlarıyla beraber yoğun bir çaba sarf etmişti. Bu çaba sonucunda yeni tabyalar tesis edildiği gibi mayın hatlarını korumak ve düşman harp gemilerini taciz etmek için seyfar obüs bataryaları teşkil edilmişti. Benzer şekilde Osmanlı pilot ve rasıtlarının takviye ettiği bir Alman uçak filosu keşif ve istihbarat konusunda destek sağlamıştı. 8'inci Ağır Topçu Alayı Komutanı Albay Heinrich Wehrle liderliğindeki bir uzman ekip de tabyalardaki Osmanlı topçu birliklerini görev başı eğitime tabi tutarken Amiral Johannes Merten komutasındaki uzmanlar ise Osmanlı denizcilerini eğitmişti.⁶⁵ Bunların yanı sıra Çanakkale Muharebelerinde Alman Islah Heyeti'nin Osmanlı askerlerini, keşif görevi için eğitmelerinde büyük başarı sağlanmıştı. Özellikle çok sayıda gönüllü, keşif harekâtına katılmak için başvuruda bulunmuştu. Sanders'e göre “*Anadolulu askerlerin eğitimle yetiştirilmelerinin sınırlı olabileceğini iddia etmek büyük hata idi. Sadece hücum gayesiyle eğitimin kanına işlenmesi ve onun tarafından anlaşılması uzun sürmekteydi. Kaliteli ve genç küçük rütbeli kumandanların emrinde olanlar, siper savaşında kısa saldırılarda ve keşif görevinde gereken her şeyi...*” yapmışlardı. Hatta Sanders, Çanakkale Muharebeleri sırasında Osmanlı askerlerinin keşif faaliyetlerini kayıtsız şartsız öven İngiliz yazışmaları bulduklarını belirtmektedir.⁶⁶

Suriye-Filistin Cephesi'nde ise 8'inci Kolordu Kurmay Başkanı Kressenstein idaresinde ordu eğitime çalışılmıştı. Bu kapsamda Alman İstihkâm Yüzbaşı Gerlach istihkâm taburlarına, Teğmen Heiden de sahra topçu alayında verdiği talim ve terbiye sayesinde kısa sürede ilerleme kaydetmişlerdi. Kanal Harekâtı'nda özellikle Alman Islah Heyeti tarafından

⁶² Kress von Kressenstein, *Türklerle Beraber Süveyş Kanalına*, s. 16.

⁶³ Mesut Uyar, “Sanders Askeri Yardım Misyonu (1913-1918)”, s. 62.

⁶⁴ Çanakkale Boğazı'nın Alman subaylar tarafından tahkimi için bakınız. Gültekin Yıldız, “Birleşik Harekât Tecrübesi Olarak Cihan Harbi'nde Türk-Alman Askeri İttifakı”, s. 196-197.

⁶⁵ Mesut Uyar, “Sanders Askeri Yardım Misyonu (1913-1918)”, s. 65.

⁶⁶ Liman von Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl*, s. 133-134.

yetiştirilen keşif kollarının büyük yararlılıkları olmuştu. Fakat harekât boyunca piyade alaylarının kâfi düzeyde talim ve terbiye görememesi İngiliz taarruzlarına karşı başarıyı getirememişti. Kressenstein'e göre esasen "...İleri harekâta başlanana kadar talim ve terbiye için vakit bulunmaktaydı. Fakat bunu icra edecek talim heyetleri yoktu, ayrıca birlik kumandanları da talim ve terbiyeden geçemedikleri için birliklerini talim ve terbiye ile sevk ve idaresini sağlayacak durumda değillerdi..." Dolayısıyla Suriye-Filistin Cephesi'nde taarruzlarda çeşitli sebeplerin yanında Osmanlı askerinin talim ve terbiyesinin eksikliğinden dolayı başarılar elde edilememişti. Görüldüğü üzere Çanakkale Cephesi ile Suriye-Filistin Cephesi'nde talim ve terbiye görmüş birliklerin durumu farklı idi. Çanakkale Cephesi, İstanbul'a yakın olduğu için imkânları daha iyi durumda idi. Fakat Suriye-Filistin Cephesi İstanbul'a uzak mesafede olduğu için birliklerin talim ve terbiyesi kısa aralıklarla gerçekleşmiş ve sürekliliği sağlanamamıştı. Diğer taraftan Almanların Çanakkale Boğazı'na atfettiği önem de şüphesiz birliklerin iyi talim ve terbiye görmesinde etkili olmuştu.

Kafkas Cephesi'nde ise askerî eğitim faaliyetleri, 3'üncü Ordu Kurmay Başkanı Yarbay Felix Guse tarafından yürütülmüştü. Başlangıçta bu cephedeki birliklere Alman İslah Heyeti tarafından talim ve terbiye verilmemişti. Ancak Birinci Dünya Savaşı başladıktan sonra Binbaşı von Berg ve Yarbay Guse tarafından birliklerin Sivas'ta talim ve terbiyesine başlanmıştı (14 Ağustos 1914).⁶⁷ Çanakkale Cephesi'nde birliklerin eğitimi barışta başlamışken Kafkas Cephesi'nde birliklerin eğitimi savaş halinde yapılmıştı. Örneğin 1 Kasım 1914'te Kafkas Cephesi'nde savaş başladığı zaman Rusların taarruzları karşısında 37'nci Piyade Tümeninde⁶⁸ talim ve terbiye eksikliği görülmüş ve tümen, eğitim için Tutak'a gönderilmişti. Kafkas Cephesi'nde birliklerin talim ve terbiyesi, Rus ordusunun harekât durumuna göre yapılmaktaydı. Örneğin 17 Kasım 1914'te Rus ordusunun kısa süreli çekilmesine göre çok miktarda ikmal askeri orduya katılmış ve bunlar, talim ve terbiyeye devam etmişlerdi.⁶⁹ 3'üncü Ordu'da birliklerin talim ve terbiyesi için, eğitim merkezleri açılmıştı. Yarbay Guse anılarında bu eğitim merkezleri hakkında şu bilgileri vermektedir:

"Silahaltına alınanlar, eğitim merkezlerine gitmek için uzun bir yaya yürüyüşü yapıyordu. Eğitim merkezlerinde iskân, iâşe ve sıhhiye işleri çok eksikti. Eğitim ve öğretim için ehli olmayan öğretmenlerle ve az sayıda silahla yapılmaktaydı. Eğitim merkezlerindeki eğitim ve öğretim sona erdikten sonra birliğe kadar tekrar yaya yürüyüşü

⁶⁷ Felix Guse, *Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'ndeki Muharebeler*, Çev. Hakkı Akoğuz, yay. haz. A. Keskin, (Ankara: Gnkur. Basımevi, 2007), s. 12.

⁶⁸ Tümen Bağdat'tan gelmişti.

⁶⁹ Felix Guse, *Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'ndeki Muharebeler*, s. 20-21.

yapıyorlardı. Uzayıp giden gergin durumlarda daima cepheye yakın bulunmak gerekiyordu. Bu nedenle Ordu Kumandanlığı Hasankale’de kalmak zorundaydı. 3’üncü Ordu Kumandanı, eğitim merkezindeki eğitim ve öğretimi çok sık denetleyemiyordu. Ancak emir ve talimat vermek suretiyle eğitim merkezleri üzerinde etkili olmaya çalışıyordu. Bu talimatların eğitim merkezlerinde tamamıyla uygulanacağı herhâlde şüpheliydi. Eğitim merkezlerinde eğitim ve öğretim genellikle mart ayında başlardı. Cephedeki kuvvet, hastalık sebebiyle devamlı surette azalmakta olduğundan acemilerin birçoğunu kısa bir eğitim ve öğretimden sonra birliğe sevk etmek mecburiyeti doğuyordu. 3’üncü Ordu Komutanlığı, mayıs ve haziran aylarında eğitim merkezlerinden 30-50 bin er alabileceğini hesap ediyordu. Gerçekten de ordunun mevcudu ancak hazirandan itibaren artmaya başladı. Daha önce orduya katılmış olan erler yalnız zayıfatın yerini doldurmuştu. Ocak ayında eğitim ve öğretimlerini tamamlamış olan erlerden, henüz kolorduların asker alma bölgelerinde mevcut olanlar, 17’nci Tümeni yeniden teşkil etmek için Erzurum’un doğusundaki bölgeye hareket ettirilmişlerdi. Erzurum’a gelmiş olan talim görmüş askerler ile 28’inci Tümen az mevcutlu olarak yeniden teşkil edildi ve ordu ihtiyatı olarak Hasankale bölgesine çağrılmıştı.”⁷⁰

Görüldüğü üzere 3’üncü Ordu bölgesinde de birliklerin talim ve terbiyesi zor şartlar altında gerçekleşmişti. Savaş şartlarında eğitim merkezlerinde iskân, iaşe ve sıhhiye işleri tam anlamıyla sağlanamamıştı. Ayrıca bu merkezler denetimden uzak olduğu gibi talimler de az sayıda silahlarla yapılmış ve işinin ehli olmayan öğretmenlerle birlikler eğitilmeye çalışılmıştı.

3’üncü Ordu bölgesinde Sivas’tan sonra Samsun’da da bir eğitim merkezi açılmıştı. Kafkas Cephesi’nde yaralanan bazı Alman subaylar, hizmete elverişli olamadıklarından dolayı geçici olarak burada hizmet vermişlerdi. Ayrıca Sivas/Suşehri’nde bir Topçu Atış Okulu açılmış ve burada birliklere eğitimler verilmişti. 1916’da 3’üncü Ordu’da uçakçı, otomobilci, telgrafçı gibi birkaç Alman uzman vardı. Bunlar arasında kayak eğitimi uzmanı Binbaşı Paulcke önemli bir şahsiyetti. Paulcke, 1915-1916 kışında Erzincan dağlarında bir dağ taburunun talim ve terbiyesine başlamıştı. Ayrıca bu dönemde birkaç kayak keşif kolu da yetiştirilmişti.⁷¹

Sonuç olarak Kafkas Cephesi’ndeki askerî eğitim faaliyetleri, diğer iki cepheden farklı olarak Birinci Dünya Savaşı başladığında başlamış ve

⁷⁰ Felix Guse, *Birinci Dünya Savaşı’nda Kafkas Cephesi’ndeki Muharebeler*, s. 51-52.

⁷¹ Felix Guse, *Birinci Dünya Savaşı’nda Kafkas Cephesi’ndeki Muharebeler*, s. 87, 91.

savaş boyunca da devam etmişti. Rus ordusunun hareketine göre birliklerin eğitimi tamamlanmaya çalışılmıştı. Bundan dolayı Kafkas Cephesi'nde Suriye-Filistin Cephesi'ndeki gibi talim ve terbiyede süreklilik arz edememişti.

1.2. Birinci Dünya Savaşı Sonunda Alman Islah Heyeti

18 Aralık 1917'de Rusya'nın Osmanlı topraklarından çekilmesini karara bağlayan Erzincan Mütarekesi'nden kısa bir süre önce, 18 Ekim 1917'de Almanya ile bir askerî anlaşma yapılmıştı.⁷² Askerî anlaşma Osmanlı ve Alman ordularının birleştirilmesini öngörüyordu. Ayrıca anlaşma, Osmanlı ordusunun eğitimi konusunda reformcu Alman subayların başkansız çalışmasını kapsıyordu.⁷³ Anlaşmanın 4'üncü maddesi askerî eğitim hakkında idi. Buna göre;

1-Müttefik ordularda uygulanacak eğitimin belirli nizamname ve talimatlara göre yapılması sağlanmalı idi. Böylece Genelkurmay'da kurmay subayların, yetiştirilmeleri ve büyük karargâhlarda barış ve seferi hizmetleri belirli kurallar dâhilinde olmalı idi ki Osmanlı subayının Alman karargâhlarında veya Alman subayının Osmanlı karargâhlarında çalışabilmeleri kolay olsun idi.

2-Osmanlı Harbiye Nezareti, Alman Harbiye Nezareti'nden ordusunun teşkilatı ve tensikati için subay talep ederse Alman Harbiye Nezareti, beş sene süreliğine istenilecek miktarda Alman subay görevlendirecekti.

3-Eğitim için Almanya ordusu ile Alman askerî okullarına çeşitli sınıflarda Osmanlı subayları gönderilebilecekti.

4-Osmanlı ve Alman kurmay subayları, Genelkurmay seyahatleri ile tarafeyn ordularının her sene yapılan manevra tatbikatlarına katılabileceklerdi.

5-Tarafeyn ordular; Fransa, İngiltere, İtalya, Rusya, Amerika ve Japonya ordularından hiçbir subayı kabul etmeyecek ve bu ülkelerin ordularına subay göndermeyecekti.

6-Osmanlı askerî okullarında ve Osmanlı ordusunda Almanca, Almanya askerî okulları ile Alman ordusunda Osmanlı lisanının öğretilmesine özen gösterilecekti.⁷⁴

Anlaşmaya göre, Osmanlı subayları Alman ordusunda da çeşitli görevlerde bulunabilecekken karşılıklı olarak ordu birlikleri, manevralara da

⁷² MSB ATASE Arşivi, *BDH.*, Kls.:1649, D.:41, Fh.:7, Eki:4 (18 Ekim 1917).

⁷³ Jehuda L. Wallach, *Bir Askerî Yardım Anatomisi*, s. 216.

⁷⁴ MSB ATASE Arşivi, *BDH.*, Kls.:1649, D.:41, Fh.:7, Eki:1(2).

katılabilecekti. Ayrıca Almanca ve Osmanlı Türkçesi de taraf ordular tarafından öğretilenecekti. Söz konusu anlaşmadan sonra Rusya, Erzincan Mütarekesi ile Birinci Dünya Savaşı'nda doğuda işgal ettiği Osmanlı topraklarından çekilme kararı alırken diğer taraftan da güneyde İtilaf kuvvetleri, Suriye-Filistin Cephesi'nde Osmanlı kuvvetlerine karşı üstün gelmeye başlamıştı. Nitekim Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'ndan çekilme kararı almış ve 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzalamıştı. Osmanlı Devleti'nin savaştan çekilmesiyle birlikte 1913'te Osmanlı ordusunu ıslah çalışmalarına başlayan Alman İslah Heyeti'nin sözleşmesi feshedilmiş ve heyet, 10 Kasım 1918'de Almanya'ya dönmüştü.⁷⁵

Sonuç

Liman von Sanders başkanlığında İstanbul'a gelen Alman İslah Heyeti'nin göreve başlamasıyla birlikte Osmanlı ordusundaki askerî eğitim teorik düzeyden pratik düzeye çıkarılmıştı. Bu bağlamda askerî okullarda pratik eğitimi ön plana çıkaran talimnameler hazırlanmıştı. Talim ve terbiyeye önem verilmiş kıtalarda uygulamaya geçilmişti. Ayrıca manevralar ön plana çıkmış ve uygulanması için talimnameler hazırlanmıştı. Diğer taraftan Alman İslah Heyeti'nin talebi üzerine Karadeniz'de tatbikatlar yapılmıştı. Bu tatbikatlarla Osmanlı Donanması daha etkin hale getirilmeye çalışılmıştı. Aynı şekilde havacılık alanında da adımlar atılarak, Almanya'dan getirilen pilot, tayyare ve yedek malzeme ile harp harekât şekillendirilmişti. Ayrıca havacı personelin Almanya'ya gönderilerek eğitim alması sağlanmış, tecrübe ve deneyimlerinin artırılmasına dönük bir anlayış hayata geçirilmişti. Fakat bütün bu eğitimler, Birinci Dünya Savaşı'nın seyri içerisinde Osmanlı ordusunun istenilen seviyede modernizasyon ve yenilenmesini sağlayamamıştı.

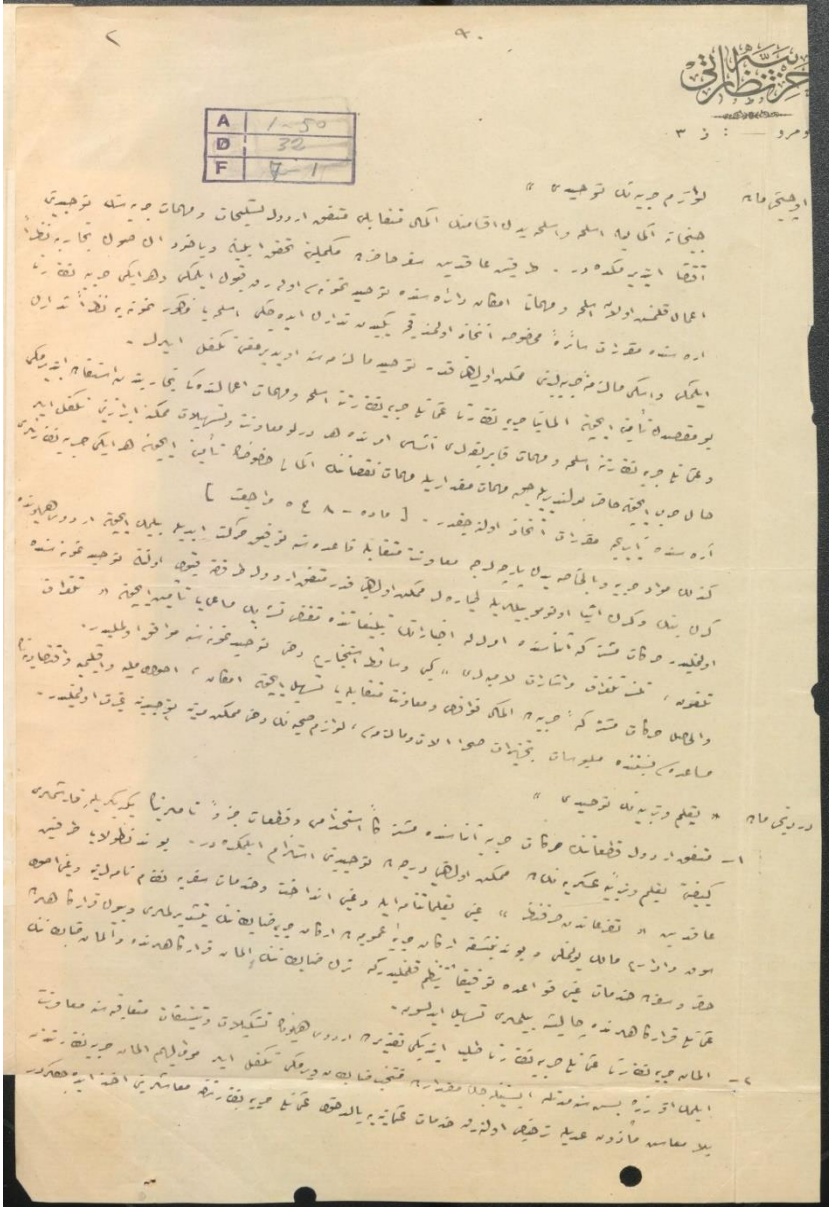
Birinci Dünya Savaşı boyunca Çanakkale Cephesi'nde eğitimler düzenli bir şekilde yapılabilmışti. Fakat Suriye-Filistin Cephesi ve Kafkas Cephesi'nde eğitimler harekâtlar boyunca yapılabilmışti. Bundan dolayı Osmanlı askerî için düzenli bir talim ve terbiye sağlanamamışti. Nitekim Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyasî, askerî ve ekonomik koşullar, Alman İslah Heyeti'nin gerekli desteği sağlamasını önlemişti. İlgili heyet, barış koşulları içerisinde ıslah faaliyetlerine başlamış olsaydı şüphesiz daha başarılı sonuçlar alınabilirdi. Fakat savaş ortamında heyetin çalışmaları yeterli etkiyi gösterememiş dolayısıyla heyet, Osmanlı Devleti'nin savaştan çekilmesi üzerine ülkeyi terk etmek zorunda kalmışti.

Sonuç olarak Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyılda başlayan askerî yenileşme hareketlerinin son merhalesi olan Alman İslah Heyeti (1913–1918),

⁷⁵ MSB ATASE Arşivi, *BDH.*, Kls.:1649, D.:41, Fh.:1, Eki:23(10 Kasım 1918).

Osmanlı Devleti'nin ayakta kalma çabalarından biri idi. Bu çaba her ne kadar Osmanlı ordusunun yabancı uzmanlara teslim edilmesi şeklinde eleştirilse de Osmanlı askerî sisteminin modern tarzda yeniden düzenlenmesini sağlamış ve bu kapsamda teorik ve özellikle de pratik eğitimle birçok askerî personel yetişmişti. Yetişen bu personellerin tecrübe ve birikimleri Millî Mücadele'de kendini göstermiş ve Türk İstiklal Savaşı'nın kazanılmasında dolaylı da olsa Alman İslah Heyeti'nin verdiği eğitimlerin müspet yansımaları olmuştur.

Ek 2: 18 Ekim 1917'de Almanya ile Yapılan Askerî Anlaşmanın Talim ve Terbiye ile İlgili Dördüncü Maddesi.

ATASE, BDH., Kls.:1649-D:41-Fh.:7-Eki:1

MÜRWİK ALMAN DONANMA AKADEMİSİ VE BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA MÜRWİK'E GÖNDERİLEN TÜRK SUBAYLAR

Ozan TUNA*

Giriş

Mürwik Donanma Akademisi, Birinci Dünya Savaşı'na giden süreçte Alman donanmasını modernize etmek ve düşman devletler nazarında caydırıcı bir askerî güce sahip olmak için teşkil edilen bir okuldur. Değişen savaş doktrinlerine göre yirminci yüzyıl standartlarında eğitim verilen bu akademiden Alman donanmasının dünyanın pek çok noktasında yer alan savaş gemilerine ve filo komutanlıklarına da subay temin edilmiştir. Birinci Dünya Savaşı esnasında Osmanlı Devleti ve Almanya'nın müttefik olarak hareket etmeleri her iki devlet arasında imzalanan askerî konvansiyon üzerinden Osmanlı donanmasında görev yapan subayların da Mürwik'te eğitim almalarına olanak sağlamıştır. Mürwik'e gönderilen Türk subaylar, donanma komutanlığı tarafından titizlikle seçilmiş, eğitimlerini tamamlamalarının ardından Osmanlı donanmasındaki savaş gemilerinde önemli yerlerde görev almaları planlanmıştır. Çalışmamızda Mürwik Donanma Akademisi'nin Birinci Dünya Savaşı'na giden süreçte Almanya'nın subay ihtiyacını karşılamaındaki önemine değindikten sonra Osmanlı donanmasından bölgeye gönderilen subayların faaliyetleri hakkında bilgiler verilmiştir.

1. Mürwik Alman Donanma Akademisi ve Birinci Dünya Savaşı'nda Mürwik'e Gönderilen Türk Subaylar

On dokuzuncu yüzyılın sonu itibariyle kara gücünü belirli bir seviyeye getiren Almanlar, donanmalarını da geliştirmek adına modern anlamda subaylar yetiştirmeye daha fazla önem vermeye başlamışlardı. Bu doğrultuda Kiel'deki donanma okulunun yetersiz kalması üzerine 1898 yılında kabul edilen Birinci Donanma Kanunu ile Mürwik'te yeni bir donanma okulunun teşkil edilmesi planlanarak 22 Haziran 1903 tarihinde Kayzer II. Wilhelm'in de onayıyla Kiel'deki okulun Mürwik'e taşınmasına ve toplamda 2.500 personelin bölgeye yerleştirilmesine karar verildi.¹

* Dr. Öğr. Üyesi, Milli Savunma Üniversitesi Deniz Astsubay Meslek Yüksek Okulu, ozan.tuna@omu.edu.tr.

¹ *Altonaer Nachrichten*, "Heer und Flotte", Sayfa No: 5, 9 Ağustos 1901; *Hamburger Correspondent*, "Von der Marine", Sayfa No: 3, 29 Mayıs 1908; *Berliner Börsen Zeitung*, "Marine Nachrichten", Sayfa No: 4, 4 Kasım 1908.

Kuzey Almanya'nın Gotik tarzına göre modellenmiş Flensburg'un Mürwik bölgesinde bulunan bu okul, 200 m'den uzun su yolu ve yaklaşık 60 m uzunluğundaki kulesiyle Flensburg'un güney kısmına hâkim durumdaydı ve kırmızı tuğlalardan inşa edilmiş olmasından ötürü de “*Deniz Kenarındaki Kızıl Kale*” şeklinde adlandırılıyordu.² 21 Kasım 1910 tarihinde Kayzer II. Wilhelm, Bahriye Nazırı Von Tirpitz ve Baltık Denizi Filosu Komutanı Amiral Schröder'in katılımıyla resmen açılan bu akademide subay adayları; okul binası ve kıyıda bulunan “Viktoria Luise” ile “Vinero” gibi çeşitli eğitim gemileri vasıtasıyla, 1899 yılında kabul edilen yönetmeliğe göre silah ve makine eğitimleri almışlardır.³

Fotoğraf 1: Mürwik'teki Eğitim Gemisi SMS König Wilhelm⁴

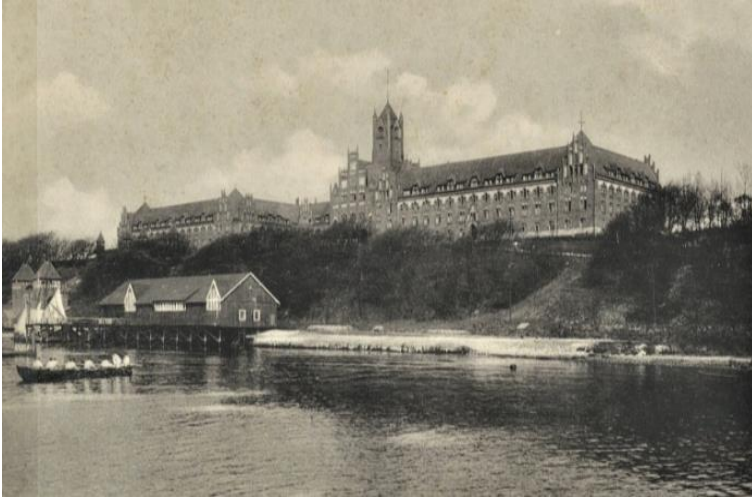
Almanlar yılda iki yüz subayın yetiştirilmesinin planlandığı bu okul üzerinden donanmaları ile dünyanın belirli noktalarına nüfuz ederek bu noktalarda kendi etkilerini hissettirmeyi, pek çok ülke nezdinde bir Alman donanma misyonu oluşturmayı ve nihayetinde İngiliz donanmasının dünya sıhındaki hegemonyasını sona erdirmeyi amaçlanmışlardır. Bu okulun açılmasından birkaç yıl sonra Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte

² *Altonaer Nachrichten*, “Provinz und Nachbargebiete”, Sayfa No: 8, 28 Haziran 1912; <http://www.museen-sh.de/museum/6885102>.

³ Von Karl Hinrich Peter, *Seeoffizieranwärter: Ihre Ausbildung von 1848 bis Heute*, Mürwik 1969, ss. 90-94; *Neue Hamburger Zeitung*, “Der Kaiser gegen...”, Sayfa No: 1, 21 Kasım 1910; *Berliner Börsenzeitung*, “Politische Nachrichten”, Sayfa No: 2, 22 Kasım 1910; *Altonaer Nachrichten*, “Provinz und Nachbargebiete”, s. 8, 28 Temmuz 1912; *Hamburger Anzeiger*, “Hamburg und Seine Nachbarn im Stadt”, Sayfa No: 1, 29 Kasım 1912; *Berliner Börsen Zeitung*, “Marine Nachrichten”, Sayfa No: 3, 4 Nisan 1914; *Altonaer Nachrichten*, “Provinz und Nachbargebiete”, s. 6, 10 Mayıs 1914; *Berliner Börsen Zeitung*, “Flensburg”, Sayfa No: 8, 17 Temmuz 1914.

⁴ Bundesarchiv, Militärarchiv; *Fotografieren und Fotoalbum*, Dosya No: 253-228, Sayfa No: 4, Tarih Yok.

Osmanlı donanmasındaki Türk deniz subayı ve teknik personelin Yavuz ve Midilli savaş gemilerindeki eğitimlerinin yetersiz kalması üzerine Osmanlı Devleti ve Almanya arasında imzalanan konvansiyon ile birlikte Türk personelin Mürwik'e gönderilmesine karar verilmiştir.⁵ Almanların seferberlik kararı nedeniyle 1914 yılında bir süreliğine kapatılan bu akademiye kaynaklarda sayıları 1915 yılında yirmi sekiz, 1916 yılında da elli olmak üzere iki defa subay adaylarının gönderildiği belirtilmekte olup akademide bu personellere navigasyon, manevra, mühendislik, matematik ve Almanca gibi konularda eğitim verildikten sonra Alman donanması ile birlikte açık denizde pratik tecrübeler kazanmaları da sağlanmıştır.⁶ Üç yıl eğitim görmelerinin ardından Osmanlı donanmasında önemli mevkilerde görev almaları ve bu sayede de Osmanlı donanmasındaki Alman ekolünün perçinlenmesine katkıda bulunacakları düşünülen bu subaylar ne yazık ki Osmanlı Devleti ve Almanya'nın Birinci Dünya Savaşı'ndan yenilgi ile ayrılımları nedeniyle Türkiye'ye geri dönmek zorunda kalmışlardır.

Fotoğraf 2: Mürwik Donanma Okulu⁷

⁵ *Politisches Archiv des Auswärtigen Amts*, RZ 201 / 1916, Sayfa No:78, Tarih Yok; Jan Christoph Reichmann, *Der Osmanische Verbündete aus der Sicht Deutscher Soldaten im Orient 1914-1918*, Wsetfällischen Wilhelms Universität, Inaugural Dissertation, Duisburg 2009, s. 287.

⁶ Bundesarchiv, Militärarchiv; *Nachlasse und Sammlungen*, Dosya No: 156-19, Sayfa No: 33, 24 Kasım 1916; Jan Christoph Reichmann, *Der Osmanische Verbündete aus der Sicht Deutscher Soldaten im Orient 1914-1918*, Wsetfällischen Wilhelms Universität, Inaugural Dissertation, Duisburg 2009, s. 287; Von Karl Hinrich Peter, *Seeoffizieranwärter: Ihre Ausbildung von 1848 bis Heute*, s. 95.

⁷ Bundesarchiv, Militärarchiv; *Fotografieren und Fotoalbum*, Dosya No: 253-228, Sayfa No: 13, Tarih Yok.

Sonuç

Birliğini tamamlamasının ardından caydırıcı bir donanma gücü elde etme amacı güden Almanlar, yirminci yüzyılın başları itibariyle zırhlı savaş gemilerinin donanma savaşlarında daha belirleyici bir güç haline gelmesi üzerine modern anlamda bir donanma okulunun gerekliliği üzerine yoğunlaşmışlardır. Özellikle yaklaşmakta olan bir dünya savaşı esnasında güçlü İngiliz donanması tarafından denizden abluka altına alınacaklarını gayet iyi bilen Alman askerî yetkilileri gerek İngiliz donanması ile denizlerde rekabet etmek gerekse sömürgeleri ile deniz üzerinden irtibatı koparmamak adına Mürwik’de modern bir donanma okulunun teşkil edilmesini sağlamışlardır. Bu donanma okulu üzerinden kendi ihtiyacı olan subayları yetiştirmesinin haricinde muhtemel bir dünya savaşında müttefiki olabilecek potansiyel devletlerin subaylarını da bu okulda eğitmek isteyen Almanlar, böylece hem bu devletlerin donanmalarında bir Alman ekolü oluşturmayı hem de dünya nazarında önemli bir prestije sahip olmayı planlamışlardır.

Osmanlı Devleti ise İkinci Meşrutiyet döneminden itibaren donanmasına daha fazla yatırım yapmayı bir misyon haline getirse de Birinci Dünya Savaşı’na girene kadar donanmada bir Alman ekolünden söz etmenin mümkün olmadığı görülmektedir. Osmanlı donanmasında hali hazırda mevcut bulunan İngiliz misyonunun, Osmanlı donanmasında bir Alman etkisinin oluşmasında engel teşkil etmesi ile birlikte Alman donanmasının dünya sahinde yeni yeni boy gösteriyor olması da Alman ekolünün Osmanlı donanmasına oldukça geç bir tarihte ulaşmasına sebebiyet vermiştir. Birinci Dünya Savaşı’nın başlaması ile birlikte devletteki diğer pek çok kurumda görüldüğü üzere donanmada da bir Alman ekolünün teşkil edilmesi amaçlanmış olup buna göre Alman amiraller tarafından seçilen Türk subaylar eğitimlerine Mürwik’de devam edebilme fırsatına sahip olmuşlardır. Bu subayların nasıl bir beklenti ile Almanya’ya gönderildiği, eğitimleri sayesinde elde ettikleri tecrübeler ve kazandıkları yeni bakış açıları hakkında çok fazla bilginiz olmasa da gerek Alman donanmasının Birinci Dünya Savaşı’nda kendisinden beklenen performansı gösterememesi gerekse Türk subayların çok kısa bir süre eğitim alabilmeleri ve Birinci Dünya Savaşı’nda alınan yenilgiler hem Almanya’nın dünya nazarında önemli bir donanma gücü teşkil etmesinin önüne geçmiş olup hem de Osmanlı donanmasında uzun yıllar devam etmesi planlanan Alman ekolünün oluşmasını da engellemiştir.

TÜRK DONANMASINDA DENİZ GEDİKLİ SINIFININ DOĞUŞU, EĞİTİMİ VE GELİŞİMİ

Ferdi UYANIKER*

Giriş

Türk donanmasında gedikli, bir başka deyişle astsubay sınıfının oluşturulması şüphesiz çok eskidir.¹ Osmanlı saltanatı devrinde, ayrıca astsubay yetiştiren bir okul açılmadı. Sıbyan alaylarından, inzibat erlerinden, tezkere terk eden çavuşlardan, iltimaslı ustabaşılardan devşirme suretiyle öteden beri gedikli zabiti, yani astsubay kaydolundu.² Ancak 19. yüzyılın hemen başında buhar gücünden yararlanılmaya başlanması insanlık tarihi için yeni bir çağ açtı ve mesafeler adeta kısaldı. Gelişen teknik, denizcilik için de önemli bir aşama oldu. Osmanlı İmparatorluğu bütün bu gelişmelerin dışında kalamazdı. Artık gemileri yürütmeye kol ve beden gücü yetmiyor, teknik bilgilerle yoğrulmuş kafalara olan ihtiyaç artıyordu. Özellikle deniz sınırları çok geniş bir ülkenin donanması için yeterli, çağdaş teknik bilgiye sahip uygulayıcıların önemi daha da arttı. Bugün, Osmanlı'dan kalan belgeleri incelediğimizde, bu ihtiyacın oluşturulacak deniz gedikli sınıfıyla kapatılmaya çalışıldığı sonucunu çıkarıyoruz.³ Dolayısıyla geçmişte ve bugün deniz kuvvetlerimizin ast komuta kademelerinde subaya yardımcı olarak önemli görevler ifa eden astsubay sınıfının tarihi uzun bir geçmişe dayanmaktadır.

1. Deniz Gedikli Sınıfının Doğuşu ve Askerî Bir Sınıf Olarak Temellenmesi

Büyükamiral Bozcaadalı Hasan Hüsnü Paşa'nın Bahriye Nazırlığı sırasında,⁴ 5 Şubat 1890 tarih ve 17 sayılı Ceride-i Bahriye'de yayınlanan bir

* Dr. Öğr. Üyesi., Alb., Milli Savunma Üniversitesi Deniz Harp Okulu, fuyaniker@dho.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8587-1539.

¹ Gedikli tabiri, Osmanlı döneminde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nin her bakımdan devamı olan Türkiye Cumhuriyeti döneminde de kullanılmıştır. Gedikli tabiri yerine astsubay tabirinin kullanılması 2 Temmuz 1951 tarihli 5802 tarihli kanun ile olmuştur. Kanunun tam metni için bkz. *Resmî Gazete*, "Astsubay Kanunu", Kanun No (KN) 5802, Kabul Tarihi (KT) 2 Temmuz 1951, Sayı (S) 7852, Yayın Tarihi (YT) 5 Temmuz 1951.

² *Cumhuriyetimizin XV. Yıl Dönümünde Deniz Kuvvetimiz*, (İstanbul: Deniz Basımevi, 1940), s. 41.

³ "Deniz Astsubay Okulu", *Derya Dergisi*, Sayı 54 (Mart 1972), s. 17.

⁴ Bozcaadalı Hasan Hüsnü Paşa 1832-1903 yılları arasında yaşamış, II. Abdülhamid döneminde (1876-1909) 9 Ocak 1881-27 Temmuz 1903 tarihleri arasında 22 buçuk yıl kadar Bahriye

emirle,⁵ donanmanın önemli hizmetlerinden olan, Güvertede; topçuluk, işaretçilik, serdümenlik ve porsun, Sanayi ve Makinede; kalafatçı, marangoz, burgucu ve ateşçi dallarında sanatkâr yetiştirilmek üzere, “Gedikli” sınıfının kurulması, güverte için İstanbul ahalisinden istekli olanlardan 100 ve sonraki yıllarda 55 kişi alınarak bunların gemi mevcutlarından indirilmesi ve makine için her yıl Sanayi ve İmalat-ı Bahriye Sıbyan taburlarından 20 kişi ayrılarak bundan böyle gemilerde bu gibi işler için “başibozuk (sivil)” işçi görevlendirilmesinin yasaklanması kararlaştırıldığı belirtilmiş ve bu amaçla Şura-yı Bahriye’ce hazırlanan nizamname, 3 Nisan 1890 tarihli 21 sayılı Ceride-i Bahriye’de yayınlanarak⁶ 15 Nisan 1890 tarihinden itibaren “Deniz Gedikli Sınıfı” resmen kuruldu.⁷

Dokuz bölümden oluşan bu nizamnamenin birinci bölümü, gedikli olarak yetiştirilecek eratın niteliklerine ve kabul şartlarına, ikincisi, bunların gezen eğitim gemilerine dağıtılış şekillerine, üçüncüsü, sınavlara, sınıflara ayrılmaya ve rütbe yükselmelerine, dördüncüsü, rütbe yükseltilmesi için gerekli şartlara, beşincisi, eratın gedikli sınıflarına nakillerine, altıncısı, sınavlarda başarı gösteremeyenler hakkında yapılacak işlemlere, yedincisi, yaşlanan ve malül kalan gediklilerin görev yerleri ve emekliye ayrılması gerekenlere verilecek aylıklara, sekizincisi, aylık ve buna ilişkin özel haklar ve kıyafetlere dair olup, dokuzuncu bölümde de ders ve sınav çizelgeleri hakkında bilgi verilmiştir. Burada verilen bilgilere göre “Sıbyan Efradı” olarak adlandırılan adaylar, 15-18 yaşında, sağlam ve İstanbul halkından olacak, iyi halleriyle tanınmış ve adaylık için velilerin rızası alınmış olacaktı. Bunlar 1 yıl İstanbul’da eğitim gemisinde nazari ve ameli eğitime tabi tutulduktan sonra gemilere gönderilecek ve bu gemilerde 4 yıl daha eğitim ve öğretim göreceklerdi. 5 yıllık “Sıbyanlık” dönemini bitiren ve son sınavda başarı gösterenler porsun, işaretçi, sefine emini, serdümen ve topçu dallarına ayrılacak ve kendilerine “Onbaşı” rütbesi verilecekti. Bunlar 1 yıl sonra yeniden yapılacak bir sınavla “Çavuş” veya “Bölükemini” naspedileceklerdi. 1 yıl hizmet eden çavuş veya bölükeminleri, yine sınavla “Üçüncü Porsun”

Nazırlığında bulunmuştur. Vefatından sonra Eyüp Sultan Camii’nin yakınındaki Bostan iskelesinde inşa ettirdiği hususi türbesine defnedilmiştir. Paşanın ailesi, eğitimi, askerî kariyeri, Bahriye Nazırlığı dönemi, kişiliği, vefatı, eserleri, vakfıyesi ve hayır eserleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Korkmaz, *Bahriyede Bir Ömür Sultan II. Abdülhamid’in Bahriye Nazırı Hasan Hüsnü Paşa*, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2021), s. 21-109, 199-257.

⁵ *Ceride-i Bahriye*, Bahriye Nezareti Fen Komisyonu (BNFK), Sayı 17, 14 Cemazeyilahir 1307 [5 Şubat 1890], s. 3; Figen Atabey, *Cumhuriyet Dönemi Türk Deniz Kuvvetleri*, (Ankara: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Karargâh Basımevi, 2002), s. 5; Hikmet Bayar, *Askerî Okulların Tarihçeleri*, (İstanbul: Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları, 2009), s. 183.

⁶ *Ceride-i Bahriye*, BNFK., Sayı 21, 12 Şaban 1307 [3 Nisan 1890], s. 11-13.

⁷ Fahri Çoker, “Deniz Kuvvetlerinde Astsubay Sınıfının Tarihi Gelişmesine Toplu Bir Bakış”, *Deniz Kuvvetleri Dergisi*, Sayı 463 (Ekim 1968), s. 30; *125.Yılında Deniz Astsubaylığı: 1890’dan 2015’e*, (İstanbul: Deniz Basımevi Müdürlüğü, 2015), s. 25.

veya “Üçüncü İşaretçi” gibi branşlarına uygun rütbeyi alacaklar ve aynı şekilde birer yıl hizmetle ve sınavla bu sefer “İkinci Porsun” vb. ardından “Birinci Porsun” vb. rütbesine ulaşacaklardı. Bu şekilde mecburi askerlik hizmetlerini de tamamlamış olan “sıbyan efradı”, bu süre içinde üstlerinden iyi not ve sicil almalarını müteakip yapılacak sınavı da geçerler ise yapılacak son sınava girme hakkı kazanırlardı. Bu son sınavı da geçerlerse sahip oldukları branşın “Gedikli-i Salis” yani “Üçüncü Sınıf Gedikli”liğine yükselmiş olacaklardı. Başarı gösteremeyenler ise diğer erlerle beraber terhis edileceklerdi. Üçüncü sınıf gedikliler 4 yıl gemilerde çalıştıktan sonra, sınava tabi tutulup başarı gösterenler ve gemi komutanından olumlu sicil alanlar, “Gedikli-i Sani” yani “İkinci Sınıf Gedikli”, 5 yıl olan ikinci sınıf gediklik süresini başarı ile tamamlayıp iyi sicil alarak sınavı geçenler “Gedikli-i Evvel” yani “Birinci Sınıf Gedikli” olacaklardı. Birinci sınıf gediklilerin üstünde ayrıca bir “Sergedikli” yani “Başgedikli” rütbesi mevcut olup bu rütbe olağanüstü başarı gösterenlere verilecekti. İlk gedikli sınıfı, Ceride-i Bahriye’nin 59 numaralı sayısında yazdığı gibi, 15 Haziran 1890 tarihinde Selimiye top eğitim gemisinde öğrenime başlamış olup, okunan dersler; hesap (dört işlem), iyi yazı ve imla ve okumadan ibaretti. Öğrencilere ayrıca branda bağlamak ve asmak, geminin kısımları, direk, seren, civadra, yelkenler, sabit arma, makine ve tornaların adları, bağların neveleri, top, kundak ve ayrıntıları, ateşli silahların kısımları öğretilmiş ve top, tüfek, arma ve kürek talimleri yaptırılmıştı.⁸

Bu şekilde kurulan gedikli sınıfı ancak kısa bir süre varlığını koruyabildi. Hazırlanan gedikli nizamnamesinde “*Sıbyan efradından başka efradın gedikli sınıfına ve gediklilerin dahi mülahım, yüzbaşı vesair rütbelere nakil ve tahvili katiyen caiz değildir.*” hükmü bulunmasına rağmen, bir kısım gedikliler üsteğmen rütbesiyle subay sınıfına geçirilmeye başlanıp, nizamname kuralları büsbütün göz ardı edilince bu kurullarla gedikli yetiştirilmekten vazgeçilip, mevcut gedikliler başarı dereceleri veya üstlerinin değişik kanaat ve teklifleriyle muhtelif subay rütbelerine nakledildi.⁹

23 Temmuz 1908 tarihinde II. Meşrutiyet ilan edildiğinde, donanmada bu şekilde yetişmiş 400 kadar güverte ve makine subayı bulunmaktaydı. Bunların bir kısmı yetersiz görülmesi, bir kısmı da 7 Ağustos 1909 tarihinde çıkarılan “Askerî Rütbelerin Tasfiyesi” hakkındaki kanunla meslekten çıkarıldı. Balkan Savaşı’na yakın bir dönemde, mevcut 508 güverte yüzbaşısından 34’ü, 734 makine yüzbaşısından 82’si ve 533 güverte

⁸ *Ceride-i Bahriye*, BNFK., Sayı 59, 26 Muharrem 1309 [1 Eylül 1891], s. 98; Ali Kandilli, *Türk Deniz Kuvvetlerinde Eğitim Kurumları Tarihi*, (Yalova: Karamürselbey Eğitim Merkezi Komutanlığı Basımevi, 2003), s. 32.

⁹ Fahri Çoker, “Deniz Kuvvetlerinde Astsubay Sınıfının Tarihi Gelişmesine Toplu Bir Bakış”, s. 30-31.

üsteğmeninin 36'sı gediklilerden nakledilmiş bulunmaktaydı. Meşrutiyetin yeniden ilan edilmesi üzerine devlet yönetiminin her alanında olduğu gibi Türk donanması da ıslah edilmek istendi¹⁰ ve Deniz Kuvvetleri'nde düşünülen yenilikler arasında gedikli sınıfının yeniden kurulmasına teşebbüs edildi. Bu maksatla, eğitim alanında incelemeler yapmak üzere İngiltere'ye gönderilmiş olan Makine Kıdemli Yüzbaşı İbrahim Aşki Bey'in¹¹ verdiği raporda belirttiği hususlar göz önünde tutularak hazırlanan kanun, 14 Temmuz 1913 tarihinden itibaren yürürlüğe konuldu.¹² Bu kanunun hükümleri, “Donanma gemilerinden terhis edilecek erlerden gerekli niteliklerde bulunanlar ‘Gedikli Namzedi’ olarak kabul edilecekler, bunlar 2 yıl hizmet ve eğitimden sonra başarı gösterdikleri ve ayrıca 5 yıl hizmeti tamamlamaları sonrasında ‘Üçüncü Sınıf Gedikli’ olacaklardı. Bu rütbede 5 yılı bitirenler ve yapılacak sınavda başarı gösterenler, tekrar 5 yıl hizmeti tamamlamak suretiyle ‘İkinci Sınıf Gedikli’liğe ve aynı şartlarla ‘Birinci Sınıf Gedikli’liğe yükseleceklerdi. Gediklilere kanunda miktarları belirtilen aylıktan başka, bir kat elbise verilecekti. Bunlar adaylıktan itibaren 17 yılda emeklilik hakkı kazanacaklardı. Gedikliler emekliye ayrıldıktan sonra ellerindeki belgeye göre liman daireleri, seyrisefain ve fener idarelerinde çalışmak istedikleri takdirde tercihen görevlendirileceklerdi.” şeklindeydi.

Bir yıllık uygulamadan alınan sonuçlara göre bu kanun yeniden düzenlenerek, 20 Nisan 1914 tarihinde de hükümet tarafından kabul edilip padişah tarafından onaylanan “Bahriye Efrat ve Küçük Zabitanıyla Gedikli Zabitanı Kanunu Muvakkati” ile gedikli sınıfı daha sağlam ve rasyonel esaslara bağlandı. Bu kanun hükümleri ile genel olarak deniz eratı güverte ve makine adlarıyla iki sınıfa ve her sınıf lüzumu kadar uzmanlık şubelerine ayrıldı ve rütbeler, a) Neferat (Er), b) Küçük Zabitan (Erbaş): Onbaşı, Çavuş, Başçavuş, Gedikli Namzedi, c) Gedikli Zabitan: Üçüncü Sınıf Gedikli, İkinci Sınıf Gedikli, Birinci Sınıf Gedikli olarak tespit edildi.¹³ Beş yıl olan mecburi

¹⁰ *Cumhuriyetimizin XV. Yıl Dönümünde Deniz Kuvvetimiz*, s. 41.

¹¹ İbrahim Aşki Bey (Tanık), 1874 yılında Romanya'da doğdu. 1891 yılında Deniz Harp Okulundan mezun oldu. Bahriyede aldığı birçok görevin ardından, II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında, modern subayların yetiştirilmesi düşüncesi kapsamında, eğitim için İngiltere'ye gönderildi. Burada, İngiltere'deki deniz okullarını inceledi ve dönüşünde verdiği rapor, 14 Temmuz 1913 tarihli kanunun hazırlanmasında kullanıldı. 1977 yılındaki ölümüne kadar Deniz Kuvvetleri Komutanlığına olan hizmetleri devam etti. Bkz. Hayati Tezel, “Denizcilerin Aşki Hocası 103 Yaşında Öldü”, *Derya Dergisi*, Sayı 114 (Mart 1977), s. 9.

¹² Kanunun başlığı “Sefain-i Hümayunda bir Gedikli Sınıfının suret-i teşkiliyle işbu sınıf dâhilinde bulunacakların usulü terfi ve terakkileri hakkında tanzim olunan mevadî kanuniye suretidir.” Kanunun tam metni için bkz. Deniz Müzesi Arşivi (DMA), *Umumi Evrak ve Evrak Bölümü* (UEVEB), Dosya (D.) 222, Sayfa 149, 10 Şaban 1331 [14.07.1913].

¹³ Kanunun sağladığı en önemli yenilik “Gedikli Zabitan” sınıfını getirmesiydi. Bu statü günümüzde bulunmamakla beraber, erlikten gelerek ulaşılabilen, günümüzdeki subay ile astsubay arasında yer alan bir statüydü. Gedikli zabitlerin kendilerine özel tasarlanmış rütbeleri

askerlik hizmetinin ilk 5 ayını yeni erat okulunda geçiren yeni erler donanmaya sevk edilecekler ve birinci yılın sonunda başarı göstermeleri durumunda onbaşılığa yükseltileceklerdi. Bir onbaşının çavuş veya bir çavuşun başçavuş olması için birer yıl deniz görevi yapması, iyi hal sahibi bulunması, okuryazar, hesap bilir, iyi gemici olması ve astlarını iyi yönetebileceğine dair üstlerinden olumlu sicil alması gerekmektedir.

Muvazzaf erattan gedikli namzetliğine geçmek isteyenler, terhislerine 3 ay kala dilekçe ile en yakın üstlerine başvuracak ve kanunda yazılı şatları taşımaları durumunda bir sınava tabi tutulacaklardı. Sınavda başarı gösterenler derecelerine göre ayrılacak ve en iyileri “Gedikli Adayı” olarak hizmete alınacaktı. Gedikli adayları 2 yıl sonunda yapılacak sınavda başarı göstermeleri durumunda “Üçüncü Sınıf Gedikli Zabiti” olacaklardı. Üçüncü ve ikinci sınıf gedikli zabitlerin üst rübelere yükselebilmeleri için rütbelerinde en az 5 yıl hizmet etmeleri ve olumlu sicil almaları şarttı.

Gedikliler emeklilikte “Askerî Tekaüt Kanunu”na tabi olacak ve adaylıklarından itibaren rütbelere özel en az 17 yıl çalışmaları durumunda emeklilik hakkı kazanacaklardı. 52 yaşını tamamlayan gedikliler ise yaş haddinden emekliye ayrılacaklardı. Başçavuş gedikli adayları, erlere özel elbise giyip rütbe ve sınıf işaretlerini sırma olarak kollarına dikeceklerdi. Üçüncü, ikinci ve birinci sınıf gedikli zabitleri ise subaylara özel ceket ve nev-resm¹⁴ giyecekler, rütbe işaretlerini kışın ceket ve nev-resmlerinin kollarına, yazın beyaz elbisede ispalet olarak omuzlarına takacaklardı. Yalnız topçu, torpidocu, gemici ve işaretçi gediklileri harp sınıfı olarak emir ve komuta yetkisini üstlenebilecekler, diğer sınıflar ise yönetimde güverteye tabi olacaklardı. Yetki bakımından birinci sınıf gedikli zabiti mühendisten (asteğmen) yukarı ve diğer bütün gedikliler mülazımın (teğmen) altındaydı. Gedikli adayları asker mangasında özel bir yerde ayrıca yemek yiyip branda asarlardı.¹⁵ Birinci, ikinci ve üçüncü sınıf gedikliler için ise ranzaları bulunan bir yer ayrılır, bunlara özel bir salon, lokantacı ve müşterek aşçı verilir.¹⁶

2. Güverte ve Makine Çırac Okulu Dönemi

Deniz gedikli sınıfı için daha esaslı bir kaynak olmak üzere, önce 20 Aralık 1915 tarihinde padişah Mehmet Reşat ve Bahriye Nazırı Vekili Enver

vardı. Bu rütbelere beyaz ceket ve kaputlarda subaylar gibi omuzlarda yer alırdı. Diğer üniformalardaki rütbelere sol kollara işlenirdi.

¹⁴ Nev-resm: Yakası büyük kolsuz harmanı gibi kırmalı bir çeşit kaput. Bilgi için bkz. Refik Akdoğan, *Türkçe İngilizce Ansiklopedik Denizcilik Sözlüğü*, (İstanbul 1997), s. 830.

¹⁵ Eskiden yelken yapılan bir cins kumaş ya da kumaştan yapılan ve gemicilerin hamak olarak kullandıkları yatak.

¹⁶ Fahri Çoker, “Deniz Kuvvetlerinde Astsubay Sınıfının Tarihi Gelişmesine Toplu Bir Bakış”, s. 31-32.

Paşa'nın imzaladığı, 21 maddeli “Makineci Çıraqları Nizamnamesi” ile “Bahriye Nezareti”ne bağlı “Makineci Çıraqları Mektebi” kuruldu.¹⁷ Bu okula Tır-i Müjgan fabrika gemisi, okul ve eğitim gemisi olarak verildi. Tır-i Müjgan bir süre sonra nakliyat hizmetlerine verilince, yerine Muin-i Zafer Korveti okul ve eğitim gemisi olarak atandı.¹⁸ Bunu, 3 Şubat 1916 tarihli, yine padişah Mehmet Reşat ve Bahriye Nazırı Vekili Enver Paşa'nın imzaladığı, 19 maddeli “Gemici Çıraqları Nizamnamesi” ile “Bahriye Nezareti”ne bağlı olarak kurulan “Gemici Çıraqları Mektebi” izledi.¹⁹ Gemici Çıraqları Mektebi İclaliye gemisinde kuruldu. Kurulan bu iki okulda da gedikli adayları için “çirak” tabiri kullanıldı. Gemici Çıraqları Mektebi ile Makineci Çıraqları Mektebi'nin bulunduğu her iki gemi de Heybeliada Bahriye Mektebi önüne demirletilmiş ve eğitimlerini burada yapmaları uygun bulunmuştu.²⁰

Gemici çırağı olabilmek için 14 yaşını tamamlamak ve 17 yaşına girmemiş olmak gerekiyordu. Boy olarak sınır 1 metre 45 santimetreden kısa olmamak olarak belirlenmişti. İlkokul mezunu olmak şart olmamakla beraber tercih sebebiydi. Okula alınacak öğrenci adedi her sene temmuz ayı başında gazeteyle ilan edilecek, istekliler ağustos başına kadar Bahriye Nezareti'ne başvuracaklardı. Başvuru sırasında nüfus tezkeresi, aşı kartı, hastaneden alınan ön sağlık raporu gibi belgelerinin kontrolü sonrasında bahriye Merkez Hastanesi'nden sağlık raporu alınırdı. Sağlam raporunun alınmasından sonra gemici çırağı adayları, oluşturulan sınav komisyonu huzurunda sınava tabi tutulurlardı. Başarılı olanlar belirlenen ihtiyaç miktarı kadar yüksek puandan aşağı puana doğru sıralanarak ilan edilirdi. Okula kayıtlar Eylül ayının ilk günü yapılırdı.²¹

Gemici çıraqlarının eğitim süresi 4 yıldır. Bu eğitimin ilk 2 senesi, kışla gemisinde geçirilirdi. Eğitim süresinde her senenin sonunda “ameli” ve “nazarı” sınavlar icra edilir ve sonuçlar öğrencilerin not cüzdanlarına yazılırdı. Başarılı olanlar seyfar okul gemilerine nakledilirken, başarısız olanlardan uygun görülenler 1 yıl daha okuturken diğerleri okuldan gönderilirdi.²²

¹⁷ *Makineci Çıraqları Nizamnamesi*, (İstanbul: Bahriye Matbaası, 1916).

¹⁸ Ali Kandilli, *Türk Deniz Kuvvetlerinde Eğitim Kurumları Tarihi*, s. 43; *Türk Deniz Kuvvetleri Tarihçesi 1925-1935*, c. 1, (Ankara: Lalahan Deniz Genel Arşiv Müdürlüğü (LDGAM), Tarihsiz), s. III-14; Fahri Çoker, “Deniz Kuvvetlerinde Astsubay Sınıfının Tarihi Gelişmesine Toplu Bir Bakış”, s. 32; Hikmet Bayar, *Askeri Okulların Tarihçeleri*, s. 183; Figen Atabey, *Cumhuriyet Dönemi Türk Deniz Kuvvetleri*, s. 81; 125.Yılında Deniz Astsubaylığı: 1890'dan 2015'e, s. 49.

¹⁹ *Gemici Çıraqları Nizamnamesi*, (İstanbul: Bahriye Matbaası, 1916).

²⁰ Ali Kandilli, *Türk Deniz Kuvvetlerinde Eğitim Kurumları Tarihi*, s. 43; *Türk Deniz Kuvvetleri Tarihçesi 1925-1935*, c. 1, s. III-14; Fahri Çoker, “Deniz Kuvvetlerinde Astsubay Sınıfının Tarihi Gelişmesine Toplu Bir Bakış”, s. 32; Hikmet Bayar, *Askeri Okulların Tarihçeleri*, s. 183; Figen Atabey, *Cumhuriyet Dönemi Türk Deniz Kuvvetleri*, s. 81.

²¹ *Gemici Çıraqları Nizamnamesi*, ilk 6 madde, s. 2-3.

²² *Gemici Çıraqları Nizamnamesi*, 7-8 ve 9. maddeler, s. 3-4.

Seyyar okul gemisindeki eğitim Eylül ayının başında başlayıp 21 ay sürerdi. Bu süre içinde gemi açık denizde yerli ve yabancı limanları gezer, çırakların mükemmel birer gemici olması için eğitimin ameli kısmına ağırlık verilirdi. Çıraklar gemideki birinci yıllarının sonunda, çırak çavuşluğu rütbesine terfi eder ve bu rütbenin işaretini üniformalarına takardı.²³ Seyyar okul gemisi İstanbul'a dönünce öğrenciler sınava tabi tutulurdu. Sınavda başarısız olanlara ikinci bir şans verilirdi. Sınavda başarılı olanlar ise temmuz ve ağustos aylarında mezun olurdu. İkinci sınavda başarısız olanlardan bahriyenin kara birliklerinde faydalanılabilecek olanlar karada görev yapmak Harbiye Nezareti'ne bildirilirken, diğerlerinin bahriye ile olan ilişkileri kesilirdi. Ancak bunlardan iyi ahlak sahibi olduğu düşünülenlerden Bahriye Nezareti'nin faydalanması gibi bir durum da söz konusu olabiliyordu.²⁴

Gemici çırakları için uygulanan bu kurallar, ufak tefek değişikliklerle makineci çırakları için hazırlanan nizamnamede de geçmekteydi.²⁵ Buna ilaveten, her iki çırak grubu için eğitim ve ders programları oluşturuldu. Bu programlarda; öğrencinin gemiye gelmesi, gemide görevlendirilecek personelin özellikleri, gemide yapılacak görevler, öğrencilere verilecek dersler ve içerikleri, günlük vakit çizelgesi, ders programları ve ders haricinde öğrencilerle yapılacak etkinliklere kadar ayrıntılı şekilde uygulanması için gerekli kurallar açıklanmıştır.²⁶

“Bahriye Efrat ve Küçük Zabitanıyla Gedikli Zabitanı Kanunu Muvakkati” adıyla 20 Nisan 1914 tarihinde çıkartılan kanunun devamı niteliğinde, 1916 tarihinde “Gedikli Zabitanın Elbise-i Resmîyelerine Dair Talimat” çıkartıldı.²⁷ Bu talimat ile “gedikli zabitlerin” üniformaları belirli bir şekilde sokuldu. Yayınlanan talimatname ile şapka, sırma şeridi olmamak üzere subay şapkalarının aynısı olarak belirlendi. Kaput, subay kaputlarıyla aynıydı fakat omuzluklarındaki rütbe ve işaretleri gedikli rütbe ve işareti olacaktı. Setreyi yalnızca birinci sınıf gedikli zabitanları giyebilecekti. Siyah ceket, dik yakalı ve yakayı iliklemek için iki kopçalı, önü tek sıra beş düğmeli, göğsün sol tarafında kapaksız bir ve alt düğmeler istikametinde kapaklı iki cebi ve her

²³ *Gemici Çırakları Nizamnamesi*, 10 ve 11. maddeler, s. 4.

²⁴ *Gemici Çırakları Nizamnamesi*, 11, 12. maddeler, s. 4-5.

²⁵ Bu duruma örnek olarak; Gemici çırağı olabilmek için 14 yaşını tamamlama ve 17 yaşına girmemiş olma şartı gerekirken, makineci çırağı olmak için 13 yaşını tamamlama ve 16 yaşına girmemiş olma şartı gerektiği verilebilir. Diğer maddelerde belirtilen hususlar da buna benzer şekilde çok küçük farklılıklar göstermektedir. Bkz. *Makineci Çırakları Nizamnamesi*, 2. madde, s. 1.

²⁶ Programlarda yapılan tarifler, gerçekten oldukça ayrıntılıdır. Örneğin, öğrencilere ders dışında kalan vakitlerde oyun oynatmanın önemini üzerinde durulduğu bölümde, kör ebe, cennet cehennem, elim elim üstüne, ebeme pilav pişirdim, kabaramazsın kel Fatma, saklambaç, birdirbir ve uzuneşek gibi oyunların tarifleri çok teferruatlı bir şekilde yapılmıştır. Bkz. *Makineci Çıraklarının Ders Programı*, (İstanbul: Bahriye Matbaası, 1916), s. 30-42.

²⁷ *Gedikli Zabitanın Elbise-i Resmîyelerine Dair Talimat*, (İstanbul: Bahriye Matbaası, 1916).

iki arka dikişlerinin alt kısımlarında 13 cm'lik yırtmaçları bulunmaktaydı. Beyaz ceket, subayların giydiklerinin aynısı olurken, rütbe işaretleri gedikli rütbe işaretleri olacaktı. Siyah ve beyaz pantolonlar ise subay pantolonlarının aynısı şeklinde tespit edilmişti. Gedikli zabitlerin kılıçları da vardı.²⁸

1916 yılı içinde ayrıca, gedikli zabitlerinin, gedikli namzetlerinin, küçük zabitan ile erlerin rütbe ve sınıf işaretlerini düzenleyen “Gedikliler ile Efradın Rütbe ve İhtisas Alâmet-i Farikaları Hakkında Talimatname” çıkartıldı.²⁹ Talimatnameyle, tüm gedikliler ile gedikli namzetlerinin ve küçük zabitan ile erlerin rütbeleri, gediklilerin siyah ceketlerinin ve gedikli namzetleriyle erlerin siyah ve beyaz gömleklerinin sol koluna işlenmesi gerektiği tespit edildi. Gedikli zabitlerle, gedikli namzetlerinin rütbe işaretlerinin sarı sırmadan ve küçük zabitan ile erlerin kırmızı ipekten yapılması hususu belirtilerek, bu işaretlerin omuzbaşı dikişiyle dirseğin ortasında bir yerde olması istendi. Gedikli zabitlerin omuzlara takılan rütbeleri beyaz ceket ve kaputlara takılacaktı. Gediklilerin tamamı ile gedikli namzetlerinin ve küçük zabitan ile efradın, gemici ve makineci çıraklarının sınıflarını gösteren ihtisas işaretlerinin, gedikli zabitlerinin siyah ceketlerinin sağ kollarına ve kaputlarıyla beyaz ceketlerinin omuzluklarına, gedikli namzetleriyle küçük zabitan ve erlerin, gemici ve makineci çıraklarının beyaz ve siyah gömlekleriyle kaputlarının sağ kollarına işlenmesi gerektiği söylendi.³⁰ Bahriye Mektebi gibi Gedikli okullarının da sivil okullarla herhangi bir muadeleti yoktu. Bundan ötürü de okula girecek çocuklarda okuma yazma bilme şartı bile aranmıyordu. Mütareke yıllarında İclaliye ve Muin-i Zafer eski korvetleri Haliç'e bağlandılar. Bu korvetlerdeki çırak okulları da Yavuz muharebe kruvazörü ile Hamidiye okul gemisine nakledildi. İlk sınıfların Hamidiye'de ileri sınıfların ise Tuzla'da bulunan Yavuz'da okumaları kararlaştırıldı.

3. Gemici Gençler Mektebi Dönemi (1924-1927)

Cumhuriyet dönemine geçildiğinde Gedikli sınıfının ameli olarak yetiştirilmesi işinden vazgeçilip, sistemli bir okulun kurulmasına karar verildi. Okul için görülen bu ihtiyaç üzerine 1924 yılında Kasımpaşa Hasköy'deki eski Haddehane binası Gedikli okulu oldu. Bu arada kulağa hiç de uygun gelmeyen “çırak” sözcüğü Bahriye Dairesi'nin emri ile değiştirildi ve okulun adı “Gemici Gençler Mektebi” oldu.³¹

²⁸ *Gedikli Zabitanın Elbise-i Resmîyelerine Dair Talimat*, s. 1-3.

²⁹ *Gedikliler ile Efradın Rütbe ve İhtisas Alâmet-i Farikaları Hakkında Talimatname*, (İstanbul: Bahriye Matbaası, 1916), s. 1-2.

³⁰ *Gedikliler ile Efradın Rütbe ve İhtisas Alâmet-i Farikaları Hakkında Talimatname*, s. 1-2.

³¹ LDGAM., Donanma Emirleri, 1924 yılı koleksiyonu; “Deniz Astsubay Okulu”, s. 18.

Bu gelişmeler yaşanırken Mustafa Kemal Atatürk öncülüğünde ülkede hızla inkılap hareketleri gerçekleştiriliyordu. Bu inkılapların en önemlilerinden biri olan “Şapka İnkılabı” ilk olarak deniz kuvvetleri tarafından uygulandı. Öncelikle deniz subayları, 15 Mayıs 1925 tarihinde şapka giymeleri hakkındaki üçlü kararname ile şapka giydiler.³² Ardından Bahriye Vekili İhsan (Eryavuz), Başbakan İsmet (İnönü) ve Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk’ün 9 Haziran 1925 tarihinde imzaladıkları üçlü kararnamede yazdığı “*Mekteb-i Bahriye talebesi, Gedikli Zabıt Namzetleri ve mekteb talebesi, Küçük Zabitan ve Efrad-ı Bahriye serpuşu merbut ekteki vecihle tebdil edilmiştir.*”³³ şekliyle kabul edilen kararnameyle, subay yetiştiren “Mekteb-i Bahriye” öğrencileri ile birlikte “Gemici Gençler Mektebi” öğrencileri de şapka giymeye başladı. Memurların 2 Eylül 1925 tarihli 2431 sayılı kararname ile tüm vatandaşların da 25 Kasım 1925 tarihindeki meclis görüşmelerinden sonra 230 sayılı resmî gazetede yayınlanarak yürürlüğe giren kanun³⁴ ile şapka giydikleri düşünüldüğünde, denizcilerin birçok alanda olduğu gibi şapka inkılabında da öncü olduğu söylenebilir.

Gemici Gençler Mektebi’nin dikkat çeken özelliklerinin başında, Maarif Vekâleti’ne bağlı okullarla hiçbir muadeletin olmamasıydı. Okula girmek için sadece iyi sağlık şartlarına sahip olmak, 15 yaşını aşmamış bulunmak ve iyi ahlak sahibi olmak yetiyordu. Okulun eğitim programları tamamen ameli esaslara dayandığı için, bina deniz fabrikalarına yakın bir yerde seçilmişti. Okulun idare kadrosu, Deniz Kuvvetlerinde buraya verilecek daha üst rütbede subay bulunmamasından dolayı bir binbaşı “Müdür Başkanlığı”na atanmıştı. Okulun teşkilat şemasında daha sonra “İkinci Müdür” gelmekteydi. Onun altında “Sınıf Subayları” yer alıyordu. Bu kişilerin rütbeleri ise yüzbaşı ve üsteğmen olarak belirlenmişti. Sınıf subayları aynı zamanda okuma yazma, matematik, tarih ve coğrafya derslerini de veriyordu. Okulun güverte öğrencileri öğleden önce gemilerde ameli eğitime gönderilirken, makine öğrencileri deniz fabrikalarının çeşitli branşlarında ameli olarak yetiştiriliyordu. Nazari dersler öğleden sonraki saatlerde yapılırdı. Bunun için okulun günlük faaliyetleri aşağıdaki tabloda yer alan programa göre düzenlenmişti:

³² Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA.), S.6/2429, D.-, Fon Kodu (F) 30.11.1.0, Yer No (YN) 13.21.9, 15 Mayıs 1925.

³³ BCA., S., 6/2863, D.-, F. 30.11.1.0, YN.14.26.9, 9 Haziran 1925.

³⁴ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi*, c. 19, Dönem II, s. 221; *Resmî Gazete*, “Şapka İktisâsi Hakkında Kanun”, KN.671, KT.28 Teşrinisani 1341 [28 Kasım 1925], S.230, YT.23 Kasım 1925.

Gemici Gençler Okulu Günlük Vakit Çizelgesi	
Zaman	Faaliyet
06:00	Kalk Borusu
06:30	Günlük İdman (Spor)
07:00	Sabah Kahvaltısı
08:00	İş Elbiseleri ile Fabrika ve Gemilerde Ameli Eğitime Başlama
12:00	Öğle Yemeği
13:00	Üç Tane Nazari Ders ³⁵
16:00	Serbest Spor ve ikindi Çayı
18:30	Akşam Yemeği
21:00	Yat Borusu

Tablo 1: *Gemici Gençler Okulu Günlük Vakit Çizelgesi*³⁶

Dersler 9 puan üzerinden değerlendiriliyordu. Sınıf geçme notu ise 5'ti. Fakat okulda Bahriye Mektebi'nde olduğu gibi sınıf içindeki derse katılım gibi durumlar karşısında verilen sözlü notu uygulaması yoktu. Bu sırada "Mızıka Gemici Gençler Okulu" Heybeliada'nın Çam Limanı mevkisindeki (Bugünkü Sanatoryum idare merkezi) binadan alınarak, Kasımpaşa'da Camialtı kışlasına yerleştirildi. Bu öğrenciler, Camialtı kışlasında müzik dersleri görmeye, derslerde gördüklerinin provalarını yapmaya, binanın önündeki yolda da yürüyüş eğitimlerini icra etmeye başladı.

Hasköy'deki eski haddehane binasının, üç yıl öğrenci alınmasından ötürü, küçük gelmeye başlaması, gemici gençlerin eğitimi için yeni tedbirlerin alınmasını gerektirdi. Zira okulun içinde güverte ve makine olmak üzere altı sınıfa ders işlemek için gerekli dersane ve yatmak için yatakhane bulma işi oldukça zorlaşmıştı. İhtiyaca yetecek bir binanın bulunamamasından ötürü 1926-1927 ders yılında Turgutreis zırhlısının okul haline getirilmesine karar verildi. Erkan-ı Harbiye Umumiye Reisliği, bu konuda verdiği emirde "Turgutreis zırhlısının savaş kıfayetine zarar getirilmeyecek ve gemi gerektiği zaman yine kıfayetli bir şekilde donanma içinde vazife alacaktır." direktifini verdi. Geminin alacağı vazifenin bu şekilde sınırlandırılmış olması Güverte ve Makine Gemici Gençler Okulu'nun bir arada Turgutreis zırhlısına taşınmasını imkânsız hale getirdi. Bundan ötürü yalnız makine sınıfları Turgutreis'e nakledildi ve güverte sınıfları okulda bırakıldı. Böylelikle haddehane binası Güverte Gemici Gençler Okulu, Turgutreis zırhlısı da Makine Gemici Gençler Okulu haline getirilmiş oldu. Bu amaçla Bahriye Vekâleti Turgutreis zırhlısına aşağıdaki tabloda gösterilen kadroyu verdi;

³⁵ Bu dersler günlük olarak değişmekle birlikte okuma yazma, matematik, tarih ve coğrafya derslerinden oluşmaktadır.

³⁶ *Türk Deniz Kuvvetleri Tarihçesi 1925-1935*, c. 1, s. III-15-16.

Güverte Gemici Gençler Okulu Turgutreis Zırhlısı Kadrosu			
Sıra No	Adet	Rütbe ve Görevi	Mülâhazat (Düşünceler)
Subaylar			
1	1	Komutan, Miralay (Albay)	Müdür
2	1	İkinci Komutan	Müdür Muavini (Yardımcısı)
3	1	Topçu Zabiti (Subayı), Kıdemli Yüzbaşı	Topçuluk Muallimi (Öğretmeni)
4	1	Seyir Zabiti (Subayı), Kıdemli Yüzbaşı	Seyir Muallimi (Öğretmeni)
5	1	Torpedo Zabiti (Subayı), Kıdemli Yüzbaşı	Torpedo Muallimi (Öğretmeni)
6	6	Bölük Zabiti (Subayı), Yüzbaşı	Sınıf Zabiti (Subayı) ve Muallimi (Öğretmeni)
7	11	Bölük Birinci Zabiti (Subayı), Mülazım (Teğmen)	Kısım Zabiti (Subayı), Aynı Zamanda Ders Verir
8	1	Çarkçıbaşı, Kaymakam (Yarbay)	Makine Kıdemli Muallimi (Öğretmeni)
9	1	İkinci Çarkçı, Binbaşı	Makine Kıdemli Muavini (Yardımcısı)
10	6	Makine Vardiya Zabiti (Subayı), Yüzbaşı	Fabrika Kontroleri
11	1	Doktor (Tabip), Kaymakam (Yarbay)	Sıhhiye ve Talebenin (Öğrencinin) Meslek Dersleri Muallimi (Öğretmeni)
12	1	Muhasebe Memuru, Kıdemli Yüzbaşı	-
Bölük Çavuşları			
1	6	Topçu Gedikli Küçük Zabiti	Talebenin (Öğrencinin) Bütün Talim ve Derslerinde Beraber Bulunurlar
2	4	Porsun Gedikli Küçük Zabiti	Talebenin (Öğrencinin) Bütün Talim ve Derslerinde Beraber Bulunurlar
3	2	Torpidocu Gedikli Küçük Zabiti	Talebenin (Öğrencinin) Bütün Talim ve Derslerinde Beraber Bulunurlar
4	4	İşaretçi Gedikli Küçük Zabiti	Talebenin (Öğrencinin) Bütün Talim ve Derslerinde Beraber Bulunurlar
5	12	Makine Vardiya Çavuşu Gedikli Küçük Zabiti	Talebenin (Öğrencinin) Bütün Talim ve Derslerinde Beraber Bulunurlar
6	2	Kamacı Gedikli Küçük Zabiti	Talebenin (Öğrencinin) Bütün Talim ve Derslerinde Beraber Bulunurlar
7	2	Telsizci Gedikli Küçük Zabiti	Talebenin (Öğrencinin) Bütün Talim ve Derslerinde Beraber Bulunurlar
8	3	Sıhhiye Gedikli Küçük Zabiti	Talebenin (Öğrencinin) Bütün Talim ve Derslerinde Beraber Bulunurlar
9	10	Er	Geminin Muhafaza ve Temizliğine Memur ve Zabitanın (Subayların) Emir Erlen

Tablo 2: Güverte Gemici Gençler Okulu Turgutreis Zırhlısı Kadrosu³⁷³⁷ Türk Deniz Kuvvetleri Tarihçesi 1925-1935, c. 1, s. III-17-18.

Böylece Turgutreis zırhlısı yarısı Donanma Komutanlığı'na bağlı bir savaş gemisi, yarısı da Deniz Okullar ve Kursları Müdürlüğü'ne bağlı bir okul gemisi haline getirilmiş oldu. Bir taraftan Donanma Komutanlığı'ndan aldığı emir ve programlara göre donanma eğitimi yapıyor, diğer taraftan da Deniz Okulları ve Kursları Müdürlüğü'nden aldığı direktiflere göre okul eğitimi ile meşgul oluyordu. Tabiatıyla bu iki ayrı eğitim şeklini beraberce yürütememiş, Donanma Komutanlığı'nın yaptığı eğitim denetlemesinde başarı kazanamamıştı. Geminin savaş vazifesi yapamayacak kadar eski bulunması onun daha fazla okula tahsis edilmesini gerektirdiğinden 1927-1928 eğitim öğretim yılında gemi tamamıyla Gedikli Okulu'na tahsis edilerek, eğitimde görevli olmayan diğer mürettebatı gemiden alındı. Ardından haddehane binasında bulunan güverte gemici gençleri de Turgutreis zırhlısına nakledildi. Bundan sonra, eğitim öğretim faaliyetlerinin Gölcük'te devam etmesine karar verildiği için, Turgutreis zırhlısı Haliç'ten çıkarılarak Gölcük'e getirildi ve kıçtankara buraya bağlandı.³⁸

4. Deniz Gedikli Küçük Zabit İhzari Mektebi Dönemi (1927-1934)

Türkiye Büyük Millet Meclisi, Erkan-ı Harbiye Umumiye Reisliği'nin teklifi üzerine, 9 Nisan 1927 gün ve 1001 sayılı "Deniz Gedikli Küçük Zabit Menbaalarına Dair" adlı bir kanun çıkardı. Bu kanun ile Güverte ve Makine Çırac Okulları kaldırılarak, bunların yerine "Deniz Gedikli Küçük Zabit İhzari Mektebi" adı altında yeni okullar kuruldu.³⁹ Erkânı Harbiye Umumiye Reisliği de bu kanuna dayanarak 1928 yılında "Deniz Gedikli Küçük Zabit İhzari Mektebi Talimatı"nı çıkardı.⁴⁰ Bu talimata göre; sağlık şartları karada, denizde ve her iklim şartında çalışmaya müsait, ahlak ve seciye sahibi olan, kanuni askerlik süresi hariç 6 sene hizmet etmeyi taahhüt eden⁴¹, 15-22 yaş arasında bulunan her Türk vatandaşı okula girebilecekti. Bunlardan ilkokulu okumamış olanlarla ilkokul birinci sınıfı bitirenler birinci; ilkokul ikinci ve üçüncü sınıflarını bitirenler ikinci; dördüncü sınıfı bitirenler de üçüncü sınıfa alınacaklardı. Ancak iki ve üçüncü sınıflara kaydolmak isteyenler için oluşturulan komisyon tarafından hazırlanan ilkokul sınav talimatları çerçevesinde hazırlanan sınavda başarılı olmak gerekiyordu.

³⁸ *Türk Deniz Kuvvetleri Tarihçesi 1925-1935*, c. 1, s. III-17-18; Ali Kandilli, *Türk Deniz Kuvvetlerinde Eğitim Kurumları Tarihi*, s. 56.

³⁹ *Resmî Gazete*, "Gedikli Küçük Zabit Menbaalarına Dair Kanun", KN.1001, KT.9 Nisan 1927, S.587, YT.20 Nisan 1927; Fahri Çoker, "Deniz Kuvvetlerinde Astsubay Sınıfının Tarihi Gelişmesine Toplu Bir Bakış", s. 33; *Türk Deniz Kuvvetleri Tarihçesi 1925-1935*, c. 1, s. III-18; "Deniz Astsubay Okulu", s. 18.

⁴⁰ *Deniz Gedikli Küçük Zabit İhzari Mektebi Talimatı*, (İstanbul: Askerî Matbaa, 1928); *125.Yılında Deniz Astsubaylığı: 1890'dan 2015'e*, s. 68.

⁴¹ Bu 6 yıllık süre bir yıl sonra 1929 tarihinde yayınlanan Deniz Gedikli Küçük Zabit İhzari Mektebi Kabul Talimatı'nda 12 yıla çıkarılmıştır. Bkz. *Deniz Gedikli Küçük Zabit İhzari Mektebi Kabul Talimatı*, (İstanbul: Deniz Matbaası, 1929), s. 1-7.

Talimat Gedikli Küçük Zabıt İhzarî Mektebi'ndeki eğitimi üç yıla çıkardı. Bu üç yıl içinde aşağıdaki dersleri göreceklerdi:

Dersler	Birinci Sınıf		İkinci Sınıf		Üçüncü Sınıf	
	Birinci Devre	İkinci Devre	Üçüncü Devre	Dördüncü Devre	Beşinci Devre	Altıncı Devre
	Saat		Saat		Saat	
Alfabe	14	-	-	-	-	
Kıraat	-	4	4	2	2	
İmla	-	3	3	1	1	
Tahrir	-	3	3	3	2	
Kavaid	-	-	-	2	1	
Yazı (Yazı Makinesi ile de)	-	2	2	1	1	
Din	1	1	1	-	-	
Hayat Bilgisi	6	6	-	-	-	
Hesap-Hendese	5	5	5	5	5	
Tarih	-	-	3	3	3	
Coğrafya	-	-	2	2	2	
Tabiat	-	-	-	3	3	
Eşya	-	-	1	2	2	
Yurt Bilgisi	-	-	-	2	2	
Resim ve El İşî (Marangozluk ve Demircilik Dâhil)	5	5	5	4	4	Askerî Dersler (Altıncı Devre Dersleri Aşağıdaki Tabloda Gösterilmiştir)
Musiki (Hem Gına ⁴² hem de nefesli, yaylı musiki aletleri)	2	2	2	2	2	
İdman, Eskrim, Spor	5	5	5	5	5	
Askerliğe Hazırlık	-	2 (1. Kitap)	2 (2. Kitap)	2 (3. Kitap)	2 (4. Kitap)	
Ameli Gemicilik	-	-	-	-	1	
TOPLAM	38	38	38	38	38	

Tablo 3: Gedikli Küçük Zabıt İhzarî Mektebi'nde Verilen Dersler⁴³

⁴² Gına: Gına bestelenmiş müzik, uyumlu bir halde bir araya getirilmiş müzik seleridir. Uygun ve düzenli ritimlerden ibarettir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Recep Uslu, "İhvan-ı Safa'nın Müzik Risalesinde Makam Terimi Var mıdır? Eleştirel Müzikoloji", *Yegâh Mûsikî Dergisi*, c. 2, Sayı 2 (2019), s. 75.

⁴³ *Deniz Gedikli Küçük Zabıt İhzarî Mektebi Talimatı*, s. 7-8.

Altıncı Devre Dersleri	
Dersler	Saat
Türkçe	4
Resim (İnşaiye ve Makineye Dair)	1
Ameli Makine	2
Haritacılık ve Kara ve Deniz Haritalarını Tetkik ve Okuma	2
Tarih	2
Coğrafya (ve Basit İلمي Heyet)	2
Hıfzıslıhha	1
Hikmet ve Kimya ve Faideli Malumat	2
Ameli Elektrik, Mors ve Simafor	5
Motorculuk (Motor Fabrikasında ve Motorlarda)	4
Musiki (Gına ve nefesli ve yaylı musiki aletlerinden)	2
İdman, Yüzücülük, Eskrim, Spor	5
Askerliğe Hazırlık	2
Ameli Gemicilik ve Fabrika	3
TOPLAM	38

Tablo 4: *Gedikli Küçük Zabıt İhزاری Mektebi'nde Verilen Altıncı Devre Dersler*⁴⁴

Deniz Gedikli Küçük Zabıt İhزاری Mektebi'nde verilen eğitim, sabah 06:00'da “uyanma, yıkanma ve kahvaltı”yla başlamaktaydı. 07:30'a kadar devam eden bu süreç 07:45'e kadar “idman” yapılarak devam ettirilmekteydi. Ardından 09:00'a kadar süren “sabah müzakeresi” adlı zamanda dilimine girilmekteydi. Bu süreçte; öğrencilere yapılacak tebliğler, iletilecek emirler ve görevler konuşulmaktaydı. 09:10'da başlayan birinci ders, 12:00'da bitecek üçüncü derse kadar 50'şer dakikalık periyotlar halinde işlenmekteydi. 12:00-14:00 arası ise “öğle yemeği, istirahat ve oyun” periyodu olarak belirlenmişti. Ardından 14:00'da başlayan dördüncü ders, 16:50'de bitecek altıncı derse kadar 50'şer dakikalık periyotlar halinde işlenerek, 17:30'a kadar sürecek olan “kahvaltı ve istirahat” periyoduna geçilirdi. 17:30'da başlayan “idman, eskrim ve spor” periyodu, 18:30'a kadar sürer, hemen ardından 19:00'a kadar “yoklama”lar alınır. 19:00-20:00 arası “akşam müzakeresi” yapıldıktan sonra, 20:00-22:00 arası “akşam yemeği ve istirahat” periyodu olarak kullanılırdı. “Yatma zamanı” 22:00 olarak belirlenmişti.⁴⁵

Deniz Gedikli Küçük Zabıt İhزاری Mektebi 1929 yılının Haziran ayında “Deniz Mektepler ve Kurslar Müdürlüğü”ne bağlandı.⁴⁶ Okulda Milli Eğitim Bakanlığı'nın 5 seneye yayılmış ilkökul eğitiminin birinci ikinci sınıfında verilen eğitimi birinci, üçüncü dördüncü sınıfında verilen eğitimi ikinci ve beşinci sınıfında verilen eğitimle ortaokullarda verilen bazı fen ve meslek derslerini de üçüncü sınıfta vererek, üç senelik bir eğitim periyodu

⁴⁴ Deniz Gedikli Küçük Zabıt İhزاری Mektebi Talimatı, s. 7-8.

⁴⁵ Deniz Gedikli Küçük Zabıt İhزاری Mektebi Talimatı, s. 20.

⁴⁶ Deniz Mektepleri Tarihçesi, c. 1, (İstanbul: Deniz Matbaası, 1931), s. 23.

uygulanmaktaydı.⁴⁷ Zaten okulun amacı, ilkokul eğitimini almadan ilkokul yaşını geçen gençlerden donamanın ihtiyacı olan astsubayların yetiştirilmesi olarak belirlenmişti.⁴⁸ Bu hedef gerçekleştirilirken oluşturulan eğitim programında yer alan bazı ortaokul dersleri nedeniyle de eğitim seviyesi aslında ilkokul seviyesinin üzerinde ilkokul ve ortaokul arasında bir noktaya getirilmiş oldu.

Okulu bitiren öğrenci doğrudan donanmaya katılırdı. Bu kişiler okula girerken kanuni olarak askerlik hizmetleri dışında 6 senelik bir görev süresini tamamlamayı kabul ettikleri için asgari 9 sene görev yaparlardı. Daha fazla görev yapmak isteyenler, talimatlar çerçevesinde görevlerine devam edebilirlerdi.⁴⁹ Gedikli sınıfının rütbelerinde, 1492 sayı numarasıyla, 1 Haziran 1929 tarihinde çıkartılan “Deniz ve Hava Gedikli Küçük Zabıt Maaş Kanunu”⁵⁰ ile büyük değişiklikler yapıldı. Bu kanun ile gediklilerin yeni rütbeleri “Çavuş, Başçavuş Muavini, Başçavuş, Başgedikli” olarak belirlendi.⁵¹ Bu kanunun getirdiği en önemli yenilik, 20 Nisan 1914 tarihinde “Bahriye Efrat ve Küçük Zabitanıyla Gedikli Zabitanı Kanunu Muvakkati” ile kurulmuş olan, gedikli zabıtlığının kaldırılması olmuştur. 1492 sayılı kanunun geçici maddesi B fıkrası ile kaldırılan gedikli zabıtların, yeni getirilmiş olan “başgedikli” rütbesine geçmeleri istenirken, başgedikli olmak istemeyenlerin, gedikli zabiti olarak görevlerine devam edebilmeleri imkânı da muhafaza edilmiştir. Bununla birlikte subayların 3 ve 5 numaralı kıyafetlerini giyip, rütbelerini kollarında taşımaları usulü de devam ettirilmiştir. Ayrıca bu kanunda, başgedikli dışındaki gedikli küçük zabıtlarla erler ve gedikli okulu öğrencilerinin eskiden olduğu gibi er kıyafetlerini giyecekleri, gedikli küçük zabıtların rütbe işaretleri ile erlerden ayrılacakları ve şapkalarının önünde ve buldukları gemi veya kıtayı belirten yazının yukarısında başgediklilere özel kokardın daha küçük ebatla ve ay yıldızsız olan kokardı taşıyacakları da belirtilmişti.⁵²

Gedikli sınıfı rütbelerinde böylesine önemli değişikliklerin yapıldığı bu dönemde, Yavuz muharebe kruvazörünün onarımına alınması, Gedikli Küçük Zabıt İhzarî Mektebi’nin eğitimini etkileyen bir sorunun ortaya çıkmasına neden oldu. Yavuz muharebe kruvazörü havuza alındığı zaman,

⁴⁷ *Deniz Gedikli Küçük Zabıt İhzarî Mektebinin Müfredat Programı*, (İstanbul: Deniz Matbaası, 1930), s. 1.

⁴⁸ *Deniz Gedikli Küçük Zabıt İhzarî Mektebi Talimatı*, (İstanbul: Deniz Matbaası, 1930), s. 1.

⁴⁹ *Deniz Mektepleri Tarihçesi*, c. 1, s. 24.

⁵⁰ *Resmî Gazete*, “Deniz ve Hava Gedikli Küçük Zabıt Maaş Kanunu”, KN.1492, KT.01 Haziran 1929, YT.11 Haziran 1929.

⁵¹ Fahri Çoker, “Deniz Kuvvetlerinde Astsubay Sınıfının Tarihi Gelişmesine Toplu Bir Bakış”, s. 33.

⁵² Fahri Çoker, “Bahriyemizde Personel Kıyafetlerinin Geçirdiği Aşamalar 1830-1970”, *Deniz Kuvvetleri Dergisi*, c. 78, Sayı 478 (Temmuz 1972), s. 8.

mürettebatının dışarıya çıkarılması zorunluluğu ile karşılaşıncı, mürettebatı yatıracak bir kışla aranmaya başlandı. Gölcük'te böyle bir kışla bulunmadığı için, yatak gemisi bulmaya karar verildi. Bunun üzerine Turgutreis zırhlısı Yavuz muharebe kruvazörü için yatak gemisi olarak ayrıldı. Böylece Turgutreis zırhlısında eğitim öğretim faaliyetlerini yürüten Gedikli Küçük Zabit İhzarı Mektebi'nin, 1928-1929 ders yılı başında, Kasımpaşa'daki Deniz Hastanesi'ne nakledilmesi kararı alındı. Ancak Kasımpaşa'daki Deniz Hastanesi aynı zamanda hastane olarak da faaliyetlerine devam etti. Gedikli Küçük Zabit İhzarı Mektebi, hastanenin sadece bir bölümünde eğitim öğretim faaliyetlerini sürdürdü. Gedikli Küçük Zabit İhzarı Mektebi, Kasımpaşa'daki Deniz Hastanesi'nde iki yıl eğitim öğretim faaliyetlerine devam etti.⁵³

Yavuz muharebe kruvazörünün onarımı bitip, geminin mürettebatı tekrar gemisine dönünce, 1930 yılında Gedikli Küçük Zabit İhzarı Mektebi de yeniden Gölcük'teki Turgutreis zırhlısına nakledildi. Ancak Turgutreis zırhlısının 1933 yılında toplarının sökülmesi ve müstahkem mevkiye nakledilmesi kararı verilince, Gedikli Küçük Zabit İhzarı Mektebi'nin de başka bir yere nakledilmesi problemi çıktı. Bu gelişmeler sonucunda Gedikli Küçük Zabit İhzarı Mektebi, 1933 yılında Kasımpaşa'daki divanhane binasına nakledildi.⁵⁴

5. Deniz Gedikli Küçük Zabit Hazırlama Okulu Dönemi (1934-1939)

Deniz Gedikli Küçük Zabit İhzarı Mektebi 1933 tarihinde ortaokul seviyesine yükseltildi.⁵⁵ 11 Haziran 1934 tarihinde çıkarılan 2505 sayılı kanunla⁵⁶, okulun ortaokul olması sebebiyle yapılması gerekli değişiklikler yerine getirildi. Kanunla, okulun adı “Gedikli Küçük Zabit Hazırlama Okulu” oldu.⁵⁷ Ayrıca okula girme şartları değiştirdiği gibi gedikli yetiştirme esasları da yenilendi. Kanunun ikinci maddesine göre okula alınacak öğrenciler için kaynak şunlardı; okula girmek isteyen vatandaşlar,⁵⁸ kıtada bulunan ilkokul mezunu erlerden gedikli olmak isteyenler, askerî liselerde başarı kazanmadığı için gedikli olmayı isteyen öğrenciler. Bu değişikliğin ardından okulun dersleri ve eğitim programları Maarif Vekâleti (Milli Eğitim

⁵³ Ali Kandilli, *Türk Deniz Kuvvetlerinde Eğitim Kurumları Tarihi*, s. 69.

⁵⁴ *Türk Deniz Kuvvetleri Tarihçesi 1925-1935*, c. 1, s. III-18-20; *Cumhuriyetimizin XV. Yıl Dönümünde Deniz Kuvvetimiz*, s. 41.

⁵⁵ *Deniz Gedikli Küçük Zabit Hazırlama Mektebi Talimatı*, (İstanbul: Deniz Matbaası, 1933), s. 4-5; *Deniz Mektepleri Tarihçesi*, c. 2, (İstanbul: Deniz Matbaası, 1941), s. 114.

⁵⁶ *Resmî Gazete*, “Gedikli Küçük Zabit Menbalarına Dair Kanun”, KN.2505, KT.11 Haziran 1934, YT.18 Haziran 1934.

⁵⁷ “Deniz Astsubay Okulu”, s. 19; *125.Yılında Deniz Astsubaylığı: 1890'dan 2015'e*, s. 74, 75.

⁵⁸ Okula kaydolmak için gerekli belgeler şahsen veya mektup yoluyla gönderiliyordu. Bu süreçle ilgili örnek bir evrak için bakınız, LDGAM, Kutu No (K), 1933-96, Gömlek No (G) 1, Belge No (B) 9, Mudanya Askerlik Şubesi, S.783, 21 Temmuz 1934.

Bakanlığı) Orta Mektep derslerine uyduruldu. Ders programları sivil ortaokullara benzetilince sivil olarak verilecek derslerin sayısı arttı ve meslek dersleri ile askerî derslerin verilmesinde problemler yaşanmaya başlandı. Bu sebeple meslek ve askerî derslerin eğitimleri, gedikli onbaşılıktan sonra açılacak meslek kurslarına bırakıldı.⁵⁹ Deniz Gedikli Küçük Zabit Hazırlama Okulu 1933 yılından itibaren eğitim öğretim faaliyetlerini İstanbul Kasımpaşa'daki divanhane binasında yürütüyordu.⁶⁰ (Divanhane binası 1972 yılında Kuzey Deniz Saha Komutanlık Karargâhı'na dönüştürüldü.) Fakat 1935 yılı ile 1950 yılı arasında gerek okulun adı gerekse öğretim seviyesinde değişiklikler gözlemlendi.

Yukarıda da belirtildiği gibi 11 Haziran 1934 tarihinde yayınlanan 2505 sayılı “Gedikli Küçük Zabit Menbaaları (Kaynakları)” kanununa göre, okulun adı “Gedikli Küçük Zabit Hazırlama Okulu” idi. Daha önceki tecrübeler ışığında, okula yeteri kadar istekli çocuk bulunamadığı bilindiğinden, başka yollardan gedikli kadrosunu dolduracak imkânlar araştırılarak, bu kanuna, gerekli şartları haiz olmak şartıyla, askerliğini yapan ilkökul mezunlarıyla, askerî liselerde başarı gösteremeyen isteklilerin de doğrudan doğruya astsubay yapılması için hükümler eklendi. Diğer taraftan donanmaya yeni katılan modern gemilerdeki silah ve aletlerin ilkökul eğitimi almış astsubaylarla kullanılamayacağı fiili olarak görülerek, 15 Şubat 1937 tarihinde yayınlanan 3134 sayılı kanunla,⁶¹ astsubay olmak için gerekli tahsil seviyesi ortaokul seviyesine çıkarıldı. Bu ikinci kanunun yayınlanmasıyla bundan sonra doğrudan doğruya astsubay yapılacaklar için de ortaokul diploması gerekliliği getirilmiş oldu.

6. Deniz Erbaş Hazırlama Okulu ve Deniz Gedikli Erbaş Ortaokulu Dönemi (1939-1951)

Okulun adı 1939 yılında “Deniz Erbaş Hazırlama Okulu” oldu. Bu isim çok uzun süre kullanılmadan 1940 yılında, “Deniz Gedikli Erbaş Ortaokulu” şekline dönüştü.⁶² Okul zaten 1933 tarihli Deniz Gedikli Küçük Zabit Hazırlama Mektebi talimatının 4. ve 5. maddelerinde açıkça belirtildiği üzere, ortaokul seviyesinde eğitim vermekteydi. Ancak Milli Eğitim

⁵⁹ *Türk Deniz Kuvvetleri Tarihçesi 1925-1935*, c. 1, s. III-18-20; İskender Tunaboylu, *Deniz Kuvvetlerinde Sistem Değişikliği*, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir 2008, s. 28.

⁶⁰ Divanhane binasının tarihçesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Rasim Ünlü, *Bahriye'nin Haliç Serüveni, İstanbul'un Fethinden Son Divanhane'ye*, (İstanbul: Deniz Basımevi Müdürlüğü, 2005).

⁶¹ *Resmî Gazete*, “Gedikli Küçük Zabit Menbaaları Hakkındaki 2505 Sayılı Kanun'un İkinci Maddesinin Değiştirilmesine ve Bir Muvakkat Madde Eklenmesine Dair Kanun”, KN.3134, S.3540, KT.15 Şubat 1937, YT.26 Şubat 1937.

⁶² *Türk Deniz Kuvvetleri Tarihçesi 1925-1935*, c. 2, D. III, (Ankara: LDGAM, Trhz.), s. 349.

Bakanlığı ile yaşanan koordinasyon sorunu sebebiyle, mezunların ortaokul mezunu sayılmalarında problemler yaşandı. Kurulan diyalog sonucunda Milli Eğitim Bakanlığı, 5 Temmuz 1955 gün ve 117 sayılı kararıyla, gedikli okullarından 1939-1940 eğitim öğretim yılından itibaren tüm mezunları ortaokul mezunu olarak kabul etti.

1940 yılında eğitim seviyesinin ortaokul olmasıyla ders programlarında değişikliğe gidildi. Yeni programa gemicilik, motor, elektrik, fabrika, mors ve simafor gibi meslek dersleri de ilave edildi. Bununla beraber derslerdeki ihtiyacı karşılayacak bir laboratuvar ile diğer askerî okullardaki gibi bir şeref salonu ve tarih köşesi de oluşturuldu. Ayrıca öğrencilerin kendi fabrikalarında yaptığı el işlerinden oluşan bir de okul müzesi kuruldu.⁶³ Bu tarihlerde, öğrencilerin önüne büyük bir hedef koyma amacıyla, farklı bir yöntem izlendi. 1936-1940 eğitim öğretim yıllarında ve bunu takip eden 3 ders yılında, gedikli okulunu birinci ve ikincilikle bitiren öğrenciler sınavsız olarak Deniz Lisesine kabul edildi.⁶⁴ Bu durumun sağladığı pozitif etki, öğrencilere büyük bir motivasyon kaynağı oldu.

Deniz Gedikli Erbaş Ortaokulu, 1939 yılında çıkarılan deniz teşkilat ve idare talimatının 157. maddesine göre idarî işlerde Milli Müdafaa Vekâleti'ne, talim ve terbiye işlerinde ise Genelkurmay Başkanlığı'na bağlıydı.⁶⁵ Deniz Gedikli Erbaş Ortaokulu'nun, diğer deniz okullarıyla beraber, II. Dünya Savaşı'nın meydana getirdiği şartlar içinde, emniyet gerekçesiyle, Mersin'e taşınma kararı alındı. Bu taşınma faaliyeti 26 Mayıs 1941 tarihinde tamamlandı.⁶⁶ Deniz Gedikli Erbaş Ortaokulu Mersin'de, eski İngiliz Yağ Fabrikasına yerleştirildi ve burada eğitim öğretim faaliyetlerine başladı.⁶⁷ Okul, eğitim faaliyetine başladıktan kısa bir süre sonra, tüm ülkeyi yasa boğan bir gelişme yaşandı. İngiltere'ye sipariş edilen ve inşası tamamlanan denizaltılarımızı teslim almak üzere, İngiltere'ye gitmekte olan denizcilerimiz ile staj görmeye giden havacılarımızın içinde bulunduğu Refah şilebi, ait olduğu ülke günümüzde de tam olarak netleşmeyen bir denizaltı tarafından batırıldı.⁶⁸ Mersin'den 40 mil açıktaki, 23 Haziran 1941 gecesi saat

⁶³ *Cumhuriyetimizin XV. Yıl Dönümünde Deniz Kuvvetimiz*, s. 41.

⁶⁴ "Deniz Astsubay Okulu", s. 19.

⁶⁵ *1939 Senesi Deniz Teşkilat ve İdare Talimatı*, Deniz Matbaası, İstanbul 1939, s. 28. Aynı durum 1940 ve 1942 yıllarında çıkarılan Deniz Teşkilat ve İdare Talimatlarında da aynen devam etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. *1940 Senesi Deniz Teşkilat ve İdare Talimatı*, Deniz Matbaası, İstanbul 1940, s. 35; *1942 Senesi Deniz Teşkilat ve İdare Talimatı*, (İstanbul: Deniz Matbaası, 1942), s. 64.

⁶⁶ LDGAM, Tasnif Edilmemiş Evraklar Bölümü (TEEB), Mili Müdafaa Vekâleti, Donanma Şube Müdürlüğü, II. Kısım, S.331/12917, 26 Mayıs 1941.

⁶⁷ İsmail Sözen, Mersin'de Askerî Deniz Okulları, Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Mersin 2008, s. 3.

⁶⁸ Refah şilebini İtalyanların, İngilizlerin ve Fransızların batırdığına dair çok sayıda iddia vardır. Örnek bir iddia olarak, Refah şilebinin bir İtalyan denizaltısı tarafından batırıldığına dair Alman

23:01’de torpillenen ve 24 Haziran 1941 tarihinde saat 03:50 sularında batan Refah şilebi⁶⁹, Mersin’den 200 kişiyle 23 Haziran 1941 tarihinde saat 17:30’da hareket etmişti. Bu faciada toplam 167 kişi şehit olurken, 32 kişi sağ olarak kurtulmuştu.⁷⁰

Yaşanan bu facia üzerine Refah şehitleri için ülke çapında çeşitli törenler yapıldı. Bu kapsamda Deniz Kuvvetleri bünyesi içinde de birçok tören icra edildi.⁷¹ Bu törenlerden biri de deniz okullarının taşındığı Mersin’de gerçekleştirildi. Törende, Deniz Harp Okulu, Deniz Lisesi ve Deniz Gedikli Erbaş Ortaokulu personeli ve öğrencileri duygulu anlar yaşadı. Törendeki konuşmacılardan bir olan Deniz Gedikli Erbaş Ortaokulu Komutanı Gv.Alb. Nevres Tümer, öğrencilerine şöyle seslenerek hem şehitleri andı hem de öğrencilerine eğitim ve öğretimin önemini vurguladı:⁷²

“... Her meslekte bilgi esas olmakla beraber, bilhassa denizde tecrübe ile takviye edilmemiş bilgi tam bir kıymet ifade etmez. Deniz mesleğinde tecrübenin büyük kıymet ve ehemmiyeti vardır. Ölümleri bütün milletin ve bilhassa meslektaşlarının kalplerini yaralayan kardeşlerimiz, mektep sıralarında ve onu takiben subaylık ve erbaşlık senelerinde nazari bilgilerinin arttırmış, senelerce denizaltı gemileriyle dalıp, bilgilerini ameliyata mezcetmiş, esaslı talim ve terbiye görmüş ve mükemmel yetişmiş kıymetli gençlerdi...”

Törende yapılan bu konuşmalar, henüz mesleğe atılmamış öğrencilerin duygu dünyalarını etkiledi ve denizciliğin ne kadar kutsal ve şerefli bir meslek olduğunu gösterdi.

Mersin’de Deniz Gedikli Erbaş Ortaokulu’na tahsis edilen bina, 1910 yılında, İngiliz kuruluşu Wittal şirketi öncülüğünde yağ fabrikası olarak

ve İtalyan belgelerini Deniz Kuvvetleri Dergisinde yayınlayan Raşit Metel’in çalışması incelenebilir. Bkz. Raşit Metel, “Refah Şilebini Fransız Denizaltı Gemisi Değil, İtalyan Denizaltı Gemisi Batırdı”, *Deniz Kuvvetleri Dergisi*, Sayı 562 (Mart 1995), s. 85-87.

⁶⁹ Türk Donanma Vakfının çıkardığı “Derya Dergisi”, Refah şilebinin batmasından 31 yıl sonra faciadan sağ olarak kurtulan İbrahim Tozan, Cezmi Kuyuş ve Şakir Akdiken ile bir röportaj yaptı. Röportaj sırasında, faciadan kurtulan İbrahim Tozan, torpidonun gemiye çarptığı sırada saatinin durduğunu ve bu saati hala yanından ayırmadığını söyledi. Saat 23:01’i göstermekteydi. Ayrıntılı bilgi için bkz. “31 Yıl Önce Akdeniz’de Torpillenen Refah Şilebinden Kurtulanlardan Üçünün Acı Anısı”, *Derya Dergisi*, Sayı 59 (Ağustos 1972), s. 16.

⁷⁰ Fahri Çoker, “Ertuğrul ve Refah Faciaları ve Şehitlerimiz”, *Deniz Kuvvetleri Dergisi Eki*, c. 78, Sayı 476 (Ocak 1972), s. 7; Rahmi Akbaş, Yüksek Lisans Tezi, Osmanlı’nın Son Döneminden Cumhuriyete Türk Donanması ve Refah Faciası, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Kütahya 2011, s. 249; *Cumhuriyet*, 27 Haziran 1941, s. 1; *Cumhuriyet*, 2 Şubat 1947, s. 2.

⁷¹ Bu törenlerden en büyüğü, Yavuz kruvazöründe 10 Temmuz 1941 tarihinde yapılmıştır. Bkz. *Cumhuriyet*, 11 Temmuz 1941, s. 3.

⁷² “Deniz Mecmuası Fevkalade Nüshası”, “*Deniz Mecmuası*”, Sayı 362 (1941), s. Ekler Kısmı.

işletilen tarihi bir binaydı. Bu bina Birinci Dünya Savaşı sırasında Fransızlar tarafından denizden bombalanmış, daha sonra elden geçirilerek mülkiyeti Birinci Dünya Savaşından sonra Ziraat Bankasına geçmişti. Bina taş malzemeden yığma olarak yapılmıştı. İklim özelliğinden dolayı yoğun ısı değişikliklerinden etkilenmeme özelliği vardı. Cephede kesme taş, küçük ve dar pencere modülleri, çatı parapet, silme detaylar ve dar cephede uygulanan alınlıkları kesme taştan yapılan bina, İngiliz Kolonyal üslubundaydı. Bina 5 katlıydı ve çelik konstrüksiyon sisteminde inşa edilmişti.⁷³

1941 yılından 1946 yılına kadar Mersin’de deniz okullarına tahsis edilen gerek Deniz Harp Okulu ve Deniz Lisesi’nin olduğu bina gerekse de Deniz Gedikli Erbaş Ortaokulu’na tahsis edilen bina kuruluş amaçları itibarıyla okul binası olarak yapılmamıştı. Binalardan birisi kışla diğeri de fabrika olarak yapılmıştı. Dolayısıyla okulların bu binalarda faaliyetlerini sağlıklı bir şekilde yürütebilmeleri için bu binalarda önemli ölçüde tadilat ve tamirat yapılması gerekti. Ne var ki tadilat ve tamirat işlemleri okulun eğitim öğretimi süresinde de devam etmiş, artan ihtiyaçlar çerçevesinde okul binalarına zaman içinde eklemeler yapılarak yeni üniteler eklenmişti.

Deniz Harp Okulu ve Lisesi ile Deniz Gedikli Erbaş Orta Okuluna yapılacak tadilat/tamiratlar okulların satın alma komisyonları vasıtasıyla hizmet alımı şeklinde oluyordu. Zaman zaman hükümet, ihtiyaçların daha hızlı karşılanması için okulların pazarlık yetkilerinde artırımı gidiyordu.⁷⁴ Okulların tadilat ve tamiratıyla ilgili gerekli işlerin yapılabilmesi için yerel basına sık sık ilanlar veriliyordu. Deniz Gedikli Erbaş Ortaokulunun gördüğü tadilat/ tamirat ve inşaatlar şöyleydi:

1. İhtiyaç olan garaj binasının yapımı ki yaklaşık yapım bedeli 1.330 liraydı.
2. Yemekhane binasının yapımı. Yaklaşık yapım bedeli 7.250 liraydı.
3. El ve yüz yıkama mahalli inşaatı.
4. Kumanyalık inşaatı.
5. Yatakhane, teneffüshane gibi mahallerin sivrisinekten muhafazası maksadı ile pencerelerin telle kapatılması.
6. Öğrenciler için yeterli olmaması nedeniyle iki dersane ilavesi gerekli olmuştur. Yaklaşık yapım bedeli 12.000 liraydı.⁷⁵

⁷³ Bu bina günümüzde Akdeniz Bölge Komutanlığı’na tahsisli Üç Ocak mahallesindeki 174 numaralı parsel içerisinde. Boş durumda muhafaza edilen bina “Aynen Korunması Gerekli” eski eser olarak tescillidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Sözen, Mersin’de Askerî Deniz Okulları, s. 40-42.

⁷⁴ Hükümetin her bir askerî okulun pazarlık yetkisini 2500’er lira artırması ile ilgili evrak için bkz. BCA., S.180512, D.59-34, F.30.18.1.2, YN.98.47.18, 5 Haziran 1942.

⁷⁵ İsmail Sözen, Mersin’de Askerî Deniz Okulları, s. 42-43.

Deniz Gedikli Erbaş Ortaokulu diğerk deniz okullarıyla birlikte Mersin'in sosyal, ekonomik ve kültürel hayatına önemli katkılar yaptı. Mersin şehri, okulun tadilatıyla ve işe giderleriyle ilgili açılan ihaleler nedeniyle ekonomik yönden,⁷⁶ yapılan tiyatro, müsamere gibi etkinlikler sayesinde sosyal ve kültürel yönden,⁷⁷ yapılan spor müsabakalarına katılım göstermesiyle sportif yönden⁷⁸ döneminin muadili şehirleri arasında oldukça ileri bir noktaya yerleşti. 1945 yılında II. Dünya Savaşı bitince, Türkiye'de herhangi bir güvenlik sorunu kalmadı. Dolayısıyla güvenlik gerekçesiyle Mersin'e nakledilen deniz okullarının artık burada kalma zorunlulukları da ortadan kalkmış oldu. Ayrıca Mersin'deki öğrencilerde görülmeye başlanan sıtma gibi hastalıklarda çoğalmıştı. Yapılan son denetlemelerde eğitim seviyesinde de düşüş tespit edilmişti. Bu düşüşün nedeni olarak, bölgenin özelliği dolayısıyla ortaya çıkan sağlık koşullarının eğitimdeki başarıyı olumsuz etkilediği düşünölmeye başlandı. Netice olarak deniz okullarının 1946-1947 eğitim öğretim yılında tekrar İstanbul'a getirilmesi gündeme geldi. Konuyla ilgili olarak Genel Kurmay Başkanlığı, Milli Savunma Bakanlığına resmi bir başvuruda da bulundu. Bu yazıda dikkat çekilen hususlar şunlardı;⁷⁹

“1945-1946 ders yılı veriminin düşük bulunmasından ötürü Mersin'de bulunan Deniz Harp Okulu, Deniz Lisesi ve Deniz Gedikli Erbaş Ortaokulunda inceleme yapmak üzere gönderilen kurulun düzenlediği raporda idare, öğretim ve sıhhi heyetlerinin verimin düşük olmasına tesirleri olduğu belirtildikten sonra okul binalarının uygun olmaması ve muntakanın tropik ve sıtma mücadele bölgesi içinde olması yüzünden sağlık durumunun başarısızlıkta esas amiller arasında bulunduğu üzerinde durulmaktadır.

Kurulun yaptığı incelemeler sırasında öğrencilerin %15'nin hastalık yüzünden derse muntazam devam edemedikleri ve hemen ekserisinin az veya çok süre ile hastaneye yatırılmış olduğu ve üçüncü sınıf sıhhat fişlerinin tetkikinde 96 mevcuttan 58'nin dalak ve sıtma hastalığına tutulmuş oldukları neticesine varılmış bulunmaktadır.

Deniz kuvvetlerinde ağır şartlar altında hizmetleri beklenen elemanlarımızın bu durumlarını düzenlemek üzere Deniz Harp Okulu,

⁷⁶ *Yeni Mersin*, 8 Ekim 1942; *Yeni Mersin*, 27 Mayıs 1942; *Yeni Mersin*, 3 Mart 1942'den aktaran, İsmail Sözen, Mersin'de Askerî Deniz Okulları, s. 123-125.

⁷⁷ *Yeni Mersin*, 22 Aralık 1942; *Yeni Mersin*, 28 Şubat 1943'ten aktaran, İsmail Sözen, Mersin'de Askerî Deniz Okulları, s. 117-118.

⁷⁸ *Yeni Mersin*, 10 Mart 1942; *Yeni Mersin*, 17 Mart 1942; *Yeni Mersin*, 19 Aralık 1944; *Yeni Mersin*, 13 Nisan 1944'ten aktaran, İsmail Sözen, Mersin'de Askerî Deniz Okulları, s. 113-115.

⁷⁹ Genelkurmay Başkanlığının, 16 Ağustos 1946 tarihinde Milli Savunma Bakanlığına yolladığı, Mersin'de bulunan tüm Deniz Okullarının İstanbul'a dönmelerinin gerekçelerini açıklayarak, İstanbul'a dönme talebini iletği yazısı için bkz. LDGAM, TEEB., 1946 Tarihli Klasör.

Deniz Lisesi ve Deniz Gedikli Erbaş Ortaokullarının bu bölge dışına alınmasının yerinde olacağı sonucuna varılmış bulunmaktadır. Mersin'e intikalden evvel Deniz Gedikli Erbaş Ortaokullarının bulunduğu eski Bahriye Nezareti binasının bu gün kısmen D. D. A okulu tarafından işgal edilmekte olması dolayısı ile bu okulun Yüksek Bakanlığınızca ileri sürülen Çengel köyündeki eski Kuleli Lisesi binasından faydalanması ve bunun içinde bu binayı işgal eden hastaneyi sıkıştırarak Deniz Gedikli Okuluna bir kısım yer ayırmak ve yahut D. D. A. Okulu binasının halen bos bulunan kısımları ile bu bina yanında bulunan Deniz Levazım Amirliği ve İnzibat Kıta'sının işgal ettikleri binaları Deniz Gedikli Okuluna devir etmek suretiyle bu okulunda aktarılmasına imkân sağlanacağı düşünülmektedir. Yüksek Bakanlığınızca yukarda arz edilen hususlar hakkında gerekli işlemin yapılmasını ve Deniz Harp Okulu, Deniz Lisesi ve Deniz Gedikli Erbaş Ortaokulu'nun 1946- 1947 ders yılı başlangıcından başlayarak yeni binalarda eğitime başlamalarını yüksek emirlerinize sunarım."

Yapılan bu başvuru kabul edildi ve 1946 yılında Deniz Harp Okulu ile Deniz Lisesi Heybeliada'ya, Deniz Gedikli Erbaş Ortaokulu ise yeniden İstanbul Kasımpaşa'daki Divanhane binasına döndü.⁸⁰ Deniz Gedikli Erbaş Ortaokulu Divanhane binasında eğitim öğretim faaliyetine devam ederken, bu sırada Haliç'te bulunan Mecidiye kruvazörünün okul için kullanılması düşünüldü. Mecidiye kruvazörü okulun ihtiyaçlarına göre kısa bir tadilat gördü, bazı bölmeleri kaldırıldı, derslikler oluşturuldu ve hamaklardan oluşan bir yatakhane yapıldı. Bu hazırlıkların bitmesinden sonra Mecidiye kruvazörü 3 yıl eğitim süresi olan okulun üçüncü sınıf öğrencilerine tahsis edildi. Okulun birinci ve ikinci sınıf öğrencileri ise Divanhane binasında eğitim öğretim faaliyetlerini yürüttü. Üçüncü sınıf öğrencileri bazı dersler dışında tüm ders ve ders dışı faaliyetlerini Mecidiye kruvazöründe icra etti.⁸¹

1940'lı yıllarda Deniz Gedikli Erbaş Ortaokulu, kadrosuna göre, "Müdür" unvanına sahip güverte yarbayı rütbesinde bir komutanın emri altındaydı. Okulun komutanı eğitim bakımından Genelkurmay Başkanlığına,

⁸⁰ Binanın günümüzdeki hali fotoğrafta görüldüğü gibidir. Bina, Akdeniz Bölge Komutanlığı'na tahsisli Üç Ocak mahallesindeki 174 numaralı parsel içerisinde. Boş durumda muhafaza edilen bina "Aynen Korunması Gerekli" eski eser olarak tescillidir. Bina restore edilerek müze, kütüphane, okuma salonu vb. şekillerde değerlendirilebilir.

⁸¹ Bu bilgilere, Lalahan Deniz Genel Arşiv Müdürlüğü henüz kaba tasnif aşamasında olduğu için, Emekli Topçu Başçavuş Zeki Güngör Gürsu ile 17.11.2008, Emekli Mayın Başçavuş Aydın Özpetek ile 17.11.2008, Emekli Mayın Başçavuş Kemal Akcan ile 30.01.2009 tarihlerinde yapılan görüşmeler neticesinde ulaşıldı. Bkz. Ferdi Uyaniker, Türk Donanmasında Mecidiye Kruvazörü, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Ana Bilim Dalı, İstanbul 2009, s. 336.

idarî işler bakımından da Milli Savunma Bakanlığının Deniz Müsteşarlığına bağlı bulunuyordu. Okul müdürüne karşı sorumlu olarak, güverte binbaşı rütbesinde bir subay “Dâhiliye Müdürü” ad ve yetkisiyle okulun idarî işleri ile öğrencinin disiplin işlerine bakıyor, binbaşı rütbesindeki bir askerî öğretmen de öğretim işleri ile ders programlarının hazırlanması gibi işleri yürütüyordu.⁸² Dâhiliye müdürü emrinde, yüzbaşı rütbesinde üç sınıf subayı ile dört de astsubay vardı. Bunların temel görevi öğrencinin disiplinli yetişmesi, askerlik ve denizciliğe elverişli olması ve vatanseverlik duygularıyla dolu olmalarını sağlamaktı. Bunlar aynı zamanda, dâhiliye müdürü başkanlığında olarak okulun inzibat heyetini de teşkil ediyorlardı. Bu amaçla dâhiliye müdürünün emrine 10 tane hademe ile 14 tane bölgedeki tümen komutanlığının verdiği karacı hizmet eri tahsis edilmişti. Okulun sadece muhafız kıtasını denizciler teşkil ediyordu. Ayrıca okulun deniz araçlarına bakan 12 mükellef çavuş ya da onbaşı vardı. 1940 yılında sınıf subayı ve astsubayı sayısı, öğrenci mevcudunun artmasından ötürü altıya çıkarıldı. Bununla beraber, muhafız kıtasının mevcudu da 26’ya yükseltildi. Öğretim kurulu ise 22 askerî ya da sivil öğretmenden oluşmaktaydı. Okulun ayrıca bir levazım müdürü, iki tane de doktoru vardı. Okulun öğrenci sayısı ise 600 olarak tespit edilmişti. Yani okula her yıl 200 öğrenci alınacak ve yetiştirilecekti.

Okula alınmak için isteklilerde aranacak şartlar, Türk vatandaşı ve Türk olmak,⁸³ iyi ahlaklı bulunmak, 12-14 yaşları arasında ve sağlam vücutlu olmak. Ayrıca isteklilerin giriş sınavını başarı ile vererek Genelkurmay Başkanlığının belirlemiş olduğu kontenjan içerisine girmeleri gerekmekteydi. Bunun dışında okula girme hakkını kazanan öğrenci, okula girmeden önce okuldan mezun olduktan sonra 12 yıl hizmet edeceğine dair noterden bir belge getirmek zorundaydı. İsteklilerin bu şartları taşıyıp taşımadığını kontrol etmek için bir seçim kurulu oluşturuluyor, giriş sınavını da öğretmenlerden oluşturulan sınav heyeti yapıyordu. Öğrencinin Türk vatandaşı ve Türk olduğu nüfus cüzdanından ve iyi ahlak sahibi olup olmadığı da yapılacak polis incelemesinden anlaşılıyordu. Sağlık durumu ise deniz hastanesinde yapılan muayeneler sonucunda tespit ediliyordu. En son karar Genelkurmay Başkanlığına aitti. Genelkurmay Başkanlığının onaylaması ile Gedikli Astsubay Okulu’na girmek isteyenler hak kazanmış oluyor ve kendilerine gerekli tebligat iletiliyordu. Onaylı listede adı yazılı olanlar, okul idaresinin kendilerine verdiği sayı ve şekil üzerinden teçhizatlarını tamamlamak zorundaydı. Devlet de kendilerine ayrıca elbise (her yıl bir siyah bir beyaz üniforma ile iş elbisesi, iki çift ayakkabı, şapka, palet, boyun bağı), çamaşır (iki kat iç çamaşırı, iki çift çorap, iki yılda bir kez olmak üzere birer fanila),

⁸² *Türk Deniz Kuvvetleri Tarihçesi 1925-1935*, c. 2, D. III, s. 350.

⁸³ Bu konu ile ilgili örnek bir yazışma için bkz. LDGAM, K.1950-149, G.7, B.109, 22 Temmuz 1941.

iki yılda bir kez olmak üzere kaput, okul demirbaşı olarak yatak takımı ve ders malzemesi veriyordu. Gedikli okul öğrencisinin elbisesi tamamen deniz eri elbisesine benzemekte olup, şapka şeridindeki yazı ve koldaki sınıf işareti kırmızı şerit ve yazıdan oluşuyordu.

Deniz Gedikli Erbaş Ortaokulu 3 sınıflı olup⁸⁴, ders müfredatı tamamen Milli Eğitim Bakanlığı ortaokul müfredatıyla aynıydı. Bu derslerin haricinde askerlik ve denizcilik konularında bilgi vermek üzere öğrencilere askerlik ve gemicilik dersleri veriliyordu. Yanaşık nizamda piyade eğitimi, askerlik dersi, kürek ve yelken eğitimleri, gemicilik dersleri çerçevesinde yapılıyordu. Fakat ders müfredatının yoğunluğundan askerlik ve gemicilik dersleri haftada 2 saatten fazla yapılamıyordu. Öğrenciyi askerliğe ve disiplinli hayata alıştırmak için günlük taburlar tespit edilmişti. Öğrenci dershaneye, yemekhaneye ve yatakhaneye hep taburla ve komuta altında gitmekteydi. Ayrıca muayene ve teftiş taburları da yapılmaktaydı. Bundan başka öğrenci yazlık tatil süresinin bir buçuk ayında, deniz kıyısında seçilen kamplara götürülüyor ve burada askerî terbiyeye dayanan bir kamp hayatı geçiriliyordu. Öğrenciyi emir ve komutaya alıştırmak için de sınıf ve okul nöbetçi öğrenciliği sistemi geliştirilmişti. Her sınıfın öğrencisi sıra ile kendi sınıfında nöbetçi öğrencilik yaptığı gibi, son sınıf öğrencileri sınıflarında tuttukları nöbetçi öğrenciliğin yanında, okul nöbetçi öğrenciliği de tutuyordu. Okul nöbetçi öğrencisi nöbetçi subayına yardımcı olarak çalışmaktaydı.⁸⁵ Okul, 1935-1950 yılları arasında Deniz Kuvvetlerine, aşağıdaki tabloda gösterildiği kadar astsubay yetiştirmiştir;

Mezuniyet Yılı	Mezun Olan Öğrenci Sayısı
1935	72
1936	43
1937	49
1938	43
1939	50
1940	80
1941	102
1942	109
1943	153
1944	118
1945	108
1946	36
1947	56
1948	74
1949	164

Tablo 5: 1935-1950 Yılları Arası Mezun Sayısı⁸⁶

⁸⁴ LDGAM, K.1949-61, G.1, B.9, “Deniz Gedikli Erbaş Ortaokulu Komutanlığının 3284 Sayılı Yazısı”, 21 Ekim 1947 tarihli evrağın 4. maddesinde, okulun eğitim periyodunun 3 yıl olduğu belirtilmiş.

⁸⁵ *Türk Deniz Kuvvetleri Tarihçesi 1925-1935*, c. 2, D. III, s. 351.

⁸⁶ *Türk Deniz Kuvvetleri Tarihçesi 1925-1935*, c. 2, D. III, s. 352.

7. Deniz Astsubay Hazırlama Ortaokulu Dönemi (1951-1964)

22 Temmuz 1951 gün ve 5802 sayılı kanunla, okulun adı “Deniz Astsubay Hazırlama Ortaokulu” şeklinde değiştirildi.⁸⁷ Deniz Astsubay Hazırlama Ortaokulu, 1952 yılında İstanbul içerisinde Beylerbeyi’nde satın alınan büyük bir yalıya taşındı. Bu yalı restore edilerek okul haline getirildi. Ayrıca ilave binalar, laboratuvarlar, eğitim atölyeleri, gemicilik dershanesi, jimnastikhane, kayıkhaneler yaptırıldı. Tüm hazırlıkların ardından okul, 1 Ekim 1952 tarihinde Beylerbeyi’nde eğitim öğretim faaliyetlerine başladı.⁸⁸ Okulun idare, öğretim şekli ve programları da zaman içerisinde geliştirildi. Ancak bu değişiklikler ayrıntılar üzerinde oldu ve temel çalışma sistemi muhafaza edildi. Kadro teşkilatına göre okulun albay rütbesinde bir komutanı vardı. Bir idare heyeti ile bir eğitim heyeti okul komutanına yardımcı oluyordu. İdare heyetini sınıf subayları, öğretim heyetini de öğretmenler teşkil etmekteydi. İdare heyeti, okul komutan yardımcısının başkanlığı altında öğrencilerin disiplin, nizam, intizam, askerlik ve denizcilik işleriyle okulun temizlik ve intizamından sorumluydu. Okulda çalışan hademeler, hizmet ve muhafaza birlikleri de idare heyetine bağlıydı. Öğretim heyeti de kendi başkanının emrinde olup, ders programlarını ve eğitim takvimini hazırlıyor⁸⁹, eğitimde gelişmeler sağlıyor, fiili olarak dersleri veriyor ve sınıf geçme kalma listelerini oluşturuyordu.⁹⁰

Deniz Lisesi’nde olduğu gibi Deniz Astsubay Hazırlama Ortaokulunda da okula yeni öğrenci almak için idarî ve öğretim heyetlerinden bir “Kayıt ve Kabul Kurulu” oluşturuluyordu. Bu kurulun idare heyeti üyeleri dilekçelere bağlı belgeleri inceleyerek ilk seçimi yapıyor ve isteklileri tam teşekküllü deniz hastanelerinde muayeneye yolluyordu. Bundan sonra da öğretim heyeti üyeleri, gerekli giriş sınavını yapıyordu.⁹¹ Okula girmek için şu koşullar konmuştu: Türk vatandaşı ve Türk olmak, 12-18 yaşları arasında bulunmak, daha önce ilkokuldan disiplinsizlik ve ahlaksızlık nedeniyle çıkarılmamış bulunmak, iyi ahlak sahibi bulunmak, evli ya da nişanlı

⁸⁷ İskender Tunaboşlu, *Deniz Kuvvetlerinde Sistem Değişikliği*, s. 60; Ali Kandilli, *Türk Deniz Kuvvetlerinde Eğitim Kurumları Tarihi*, s. 92; *125.Yılında Deniz Astsubaylığı: 1890’dan 2015’e*, s. 93.

⁸⁸ Deniz Astsubay Hazırlama Okulu’nun “88. Kuruluş Yılı Dönümü Töreni”nde Okul Komutanı Güverte Kâdemli Albay Muzaffer Ataklı’nın konuşmasından. Bkz. “Deniz Harp Okulu ve Lisesinin 205’inci, Astsubay Okulunun 88. Kuruluş Yılı Dönümü Kutlandı”, *Derya Dergisi*, Sayı 129 (Ocak-Şubat 1979), s. 5.

⁸⁹ 1956 yılı Eğitim takvimi için bkz. LDGAM, K.1956-199, G.5, B.3, “1956 Öğretim Yılı Deniz Astsubay Hazırlama Ortaokulu Eğitim Yılı Takvimi”, Trhz.

⁹⁰ 1955-1956 yılı öğrencilerinin sınıf geçme kalma durumlarını gösterir çizelge için bkz. LDGAM, K.1956-198, G.2, B.42, “1955-1956 Öğretim Yılı Deniz Astsubay Hazırlama Ortaokulu Sınıf I, II, III Öğrencilerinin Sınıf Geçme Durumunu Gösterir Beyan”, Trhz.

⁹¹ *Türk Deniz Kuvvetleri Tarihçesi 1950-1973*, c. 3, D.II, (Ankara: LDGAM, Trhz.), s. 258-259.

olmamak. Deniz Astsubay Hazırlama Ortaokulu'na girmek için getirilmesi gerekli belgeler ise şunlardı: Okula girmek istediğini gösteren bir dilekçe, noterden tasdikli nüfus tezkeresi (Hüviyet cüzdanı benzeri), Polisten ya da muhtardan tasdikli hüsnü ahlak belgesi, yüklenme belgesi, ilkokul diploması. Okula girenlerin bütün giyim ve yatak eşyasını devlet veriyordu. Karyola, şilte, yastık, 2 battaniye, yatak yüzü, yastık yüzü, battaniye kılıfı, puşide miatlı demirbaş olarak okul idaresine teslim ediliyor; bir takım kışlık bir takım yazlık elbise, iki yılda bir kaput, bir çift yazlık ve bir çift kışlık ayakkabı, şapka ve şapka kılıfı, ikişer çift çorap, ikişer takım çamaşır da öğrencinin kendisine teslim ediliyordu. Öğrencilere ayrıca birer takım iş elbisesi de verilmekteydi. 1972 yılına kadar Deniz Astsubay Hazırlama Ortaokulu öğrencilerinin elbise şekilleri, ordu kıyafet kararnamesinin tespit ettiği şekilde mükellef er elbisesinin aynısıydı. Üzerine palet takılacak şekilde geniş yakalı bir gömlek (yazlık için beyaz kışlık için siyah), kapaklı pantolon, siyah çorap, siyah ayakkabı, erlerinkinin aynı olan bir boyun bağı, palet, üzerinde T.C.B (Türkiye Cumhuriyeti Bahriyesi) yazılı şerit bulunan bir şapka. Öğrencilerin devlet tarafından verilen aylık harçlıkları da vardı. Birinci sınıf öğrencilerine 119 kuruş, ikinci sınıf öğrencilerine 141 kuruş ve üçüncü sınıf öğrencilerine 190 kuruş veriliyordu. Doğal olarak bunlar aylık harçlıklardı. Hayat pahalılığı oranında öğrencilerin harçlıkları da artmış, 1970 yılında birinci sınıf öğrencileri 70, ikinci sınıfın 84, üçüncü sınıfın da 98 lira olmuştu. 1950-1951 eğitim öğretim yılı ile 1956-1957 eğitim öğretim yılları arasında okuldaki öğrenciler haftada hizalarında yazılı saat kadar aşağıdaki tabloda gösterilen dersleri okumuşlardı.

Sıra No	Dersin Adı	I. Sınıf	II. Sınıf	III. Sınıf
		Haftada Okutulduğu Saat		
1	Türkçe	6	3	4
2	Tarih	2	2	2
3	Coğrafya	2	1	1
4	Yurt Bilgisi	1	1	1
5	Matematik	4	4	4
6	Fizik	-	3	3
7	Kimya	-	-	2
8	Tabiat Bilgisi	2	2	2
9	İngilizce	3	4	4
10	Resim	1	1	1
11	Müzik	1	1	1
12	Beden Eğitimi	1	1	1
13	Askerlik	1	-	-
14	Gemicilik	2	2	2

Tablo 6: 1950-1957 Eğitim Öğretim Yılları Arasında Okulda Okutulan Dersler⁹²

⁹² LDGAM, K.1956-199, G.8, B.28, "1953-1954 Öğretim Yılı Deniz Astsubay Hazırlama Ortaokulu Haftalık Ders Dağılım Çizelgesi", Trhz.

Bu eğitim programı gemicilik ve askerî dersler hariç, Millî Eğitim Bakanlığı'nın sivil ortaokullarında uygulanan programın aynısıydı. Öğrencileri günlük ağır eğitim koşullarından kurtarmak ve bu arada meslek derslerini çoğaltmak için 1957-1963 eğitim öğretim yılları arasında Deniz Astsubay Hazırlama Ortaokulu'nun sınıf sayısı dörde çıkarıldı ve bu dört sınıfta aşağıdaki tabloda belirtilen dersler okutulmaya başlandı.

Sıra No	Dersin Adı	I. Sınıf	II. Sınıf	III. Sınıf	IV. Sınıf
		Haftada Okutulduğu Saat			
1	Türkçe	6	3	3	2
2	Tarih	2	2	1	1
3	Coğrafya	2	1	1	1
4	Yurt Bilgisi	1	1	1	-
5	Matematik	5	4	3	1
6	Fizik	-	3	2	2
7	Kimya	-	-	1	2
8	Tabiat Bilgisi	3	2	2	-
9	Sağlık Bilgisi	-	-	-	2
10	İngilizce	3	4	3	3
11	Resim	2	1	1	-
12	Müzik	1	1	1	-
13	Beden Terbiyesi	1	1	1	1
14	Gemicilik	2	2	2	2
15	Ameli Makine	-	-	1	1
16	Motor	-	-	1	1
17	Elektrik	-	-	-	2
18	Teknik Resim	-	-	-	2
19	Fabrika	-	6	7	8
20	İşaret	-	-	-	1
21	Askerlik	2	-	-	-

Tablo 7: 1957-1963 Eğitim Öğretim Yıllarında Okutulan Dersler

Tabloda görüldüğü üzere askerlik dersi, asker ocağına yeni geldikleri için birinci sınıfta haftada iki saat veriliyor ve bu ders içinde yürüyüş ve silah eğitimi ile tören yürüyüşü yaptırılıyordu. Kürek ve yelken eğitimleri ise gemicilik derslerinde yaptırılıyordu. Meslek derslerine dördüncü sınıfta hız veriliyordu. Bu yıllar içinde Deniz Astsubay Hazırlama Ortaokulu içinde bir de “Deniz Mızıkası Okulu” açılmış ve kısa zamanda 80 kişilik bir senfoni mızıkası meydana getirilmişti. Bu mızıkancın İstanbul, Ankara ve İzmir’de verdiği konserler, halkın deniz kuvvetlerine olan sevgi ve bağlılığını arttırmıştı. 1960 yılından sonra bu okul tekrar kaldırılmış ve senfoni mızıkası Ankara’ya götürülerek Deniz Kuvvetleri Komutanlığı’na bağlanmıştı.⁹³

⁹³ *Türk Deniz Kuvvetleri Tarihi* 1950-1973, c. 3, D.II, s. 260-262.

8. Deniz Astsubay Hazırlama Okulu Dönemi (1964-2002)

Donanma envanterine giren başta elektronik cihazlar olmak üzere, modern silah ve aletlerin kullanım ve bakımlarının daha yüksek bir bilgiye ihtiyaç gösterdiği tecrübe ile sabit olunca, 1963-1964 eğitim öğretim yılında okul programlarının değiştirilmesi gerektiği anlaşılarak, Deniz Astsubay Hazırlama Ortaokulu'na ilkokul değil ortaokul mezunlarının alınmasına karar verildi.⁹⁴ Yani 1963-1964 eğitim öğretim yılı sonuna kadar ortaokul öğrenimi uygulandı, 1964-1965 eğitim öğretim yılından başlayarak eğitim seviyesini yükseltmek amacıyla ders programına 3 yıllık lise dersleri alınarak “Hazırlama I” ve “Hazırlama II” sınıfları kurulmuş oldu.⁹⁵ Bu durumda okulun adı “Deniz Astsubay Hazırlama Okulu” yapıldı. Ancak alınan bu karar, Deniz Astsubay Hazırlama Okulu'nun, Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı lise eşiti bir okula dönüştüğü anlamına gelmiyordu. Okulu üç yıl eğitim yapan bir meslek okulu şekline dönüştürmek hedeflenmişti. Doğal olarak bu kadar teknik bilgi verildikten sonra, Astsubay Hazırlama Okulu mezunları, eskisi gibi gedikli bir nefer olarak değil, çavuş olarak mezun olmaya başladılar.

Deniz Astsubay Hazırlama Ortaokulu, Deniz Astsubay Hazırlama Okulu'na dönüşmeden hemen önce, 1962-1963 eğitim öğretim yılı içerisinde, Deniz Eğitim Komutanlığı, Deniz Astsubay Hazırlama Ortaokulu'na kapsamlı bir müze kurulması emri verdi.⁹⁶ Okulun tarihi geçmişini vurgulamak ve öğrencilerin moralini yükseltmek düşüncesiyle verilen bu emir üzerine, müze hazırlık komisyonu kuruldu ve ilgili uzmanlardan görüşler alınarak, çalışmalar bu doğrultuda yürütüldü.⁹⁷ Çalışmalar süratle tamamlanarak okuldaki motor laboratuvarı müzeye tahsis edildi. Oluşturulan müzeye okulun çeşitli tarihlerde çekilmiş fotoğrafları, spor karşılaşmalarında kazanılan kupalar ve flamalar, gemi maketleri, yağlı boya tablolar, astsubay sınıfı için çıkartılan kanun, nizam ve yönetmelikler ile geçmişte okul olarak kullanılan gemi ve binaların fotoğrafları konuldu.⁹⁸

1963-1964 eğitim öğretim yılında okulun eğitim sisteminde bazı değişikliklere gidildi. Yapılan en büyük değişiklik, okulun eğitim süresinin yeniden üç yıla indirilmesi oldu. Birinci ve ikinci sınıflarda genel kültür dersleri, üçüncü sınıfta ise tamamıyla meslek dersleri okutulacaktı. Yani üçüncü sınıfta öğrencilere makine, motor, elektrik, makine resmi, elektronik

⁹⁴ Okul 1963 yılı sonuna kadar “Deniz Astsubay Hazırlama Ortaokulu” ismini kullandı. Örnek bir evrak için bkz. LDGAM, K.1963-189, G.8, B.2, 25 Eylül 1963.

⁹⁵ “Deniz Astsubay Okulu”, s. 19.

⁹⁶ LDGAM, K.1962-189, G.8, B.3, 24 Ekim 1962.

⁹⁷ LDGAM, K.1962-189, G.8, B.5, 18 Aralık 1962.

⁹⁸ LDGAM, K.1962-189, G.8, B.5'in Eki, 18 Aralık 1962.

aletler dersleri verilecekti. 1964-1972 eğitim öğretim yıllarında ise birinci ve ikinci sınıflara aşağıdaki tabloda belirtilen kültür dersleri veriliyordu.

Sıra No	Dersin Adı	I. Sınıf	II. Sınıf
		Haftada Okutulduğu Saat	
1	Edebiyat	2	2
2	Kompozisyon	1	1
3	Tarih	2	1
4	Coğrafya	1	1
5	Geometri-Cebir	6	6
6	Fizik-Kimya	8	7
7	Sağlık Bilgisi	2	-
8	Millî Güvenlik	1	1
9	Beden Eğitimi	1	1
10	Gemicilik	2	2
11	Fabrika	2	2
12	Sosyoloji-Psikoloji	-	1
13	Teknoloji	-	2
14	Teknik Resim	-	2
15	Askerlik	2	1

Tablo 8: 1964-1972 Eğitim Öğretim Yıllarında I. ve II. Sınıflara Verilen Kültür Dersleri⁹⁹

Eğitim faaliyetleri devam ederken 1968 yılı içinde Deniz Astsubay Hazırlama Okulunun konuşlu bulunduğu Beylerbeyi'nden taşınması gündeme geldi. Taşınmanın gündeme gelmesine neden olan faaliyet, inşasına başlanacak olan Boğaz köprüsünün ayaklarının okulun komutanlık binası, kapalı spor salonu ve sinema salonu üzerine gelmesiydi. Bu gelişme sonrasında okulun fiziki hacmindeki azalmaya karşılık, Deniz Kuvvetleri Komutanlığındaki gelişime paralel olarak kadrolardaki meydana gelen artışları karşılamak üzere, okul kapasitesindeki zaruri artışlar taşınmanın düşünülmesini gerektirdi. Meselenin çözümü maksadıyla 30 Eylül 1968 tarihinde Deniz Eğitim Komutanı Tümamiral Necati Sönmez'in başkanlığında Deniz Kuvvetleri Komutanlığı temsilcileri ve Karayolları 17. Bölge Müdürlüğü ilgilileri ile toplantı yapıldı. Toplantı neticesinde okulun müsait olduğu düşünülen Tuzla'da bulunan bir mevki ile Beykoz'da bulunan bir mevkie taşınması konusu tartışıldı. Sonuç olarak büyük yatırımların yapılmış olduğu okulun başka bir yere naklinin mevcut gerçekler karşısında imkânsız olduğu kararı verildi ve okulun taşınmasından vazgeçilerek yapılacak ilave binalar ile eğitime Beylerbeyi'nde devam edilmesi fikri Deniz Kuvvetleri Komutanlığına teklif edildi. Yapılan teklif kabul edilerek okul bulunduğu yerde kaldı.¹⁰⁰

⁹⁹ *Türk Deniz Kuvvetleri Tarihçesi 1950-1973*, c. 3, D.II, s. 263-264.

¹⁰⁰ Deniz Astsubay Hazırlama Okulu Arşivi (DAHOA), TEEB., 1968 Yılı Klasörleri.

Yaşanan bu gelişmenin bir diğer sonucu da ileride Deniz Harp Okulu'nun Tuzla'ya taşınmasına giden yolu açması oldu. 1974-1975 Eğitim-Öğretim Yılı'ndan itibaren Deniz Harp Okulu dört yıllık öğretim statüsüne geçince, Heybeliada'da bulunan okulun mevcut tesisleri artan öğrenci mevcudunun ihtiyaçlarını karşılayamayacak duruma geldi. Bu nedenle okulun Heybeliada'dan taşınarak başka bir yerde modern tesislerle inşasına karar verildi. İşte bu süreçte 1968 tarihinde Deniz Astsubay Hazırlama Okulunun Beylerbeyi'nden taşınması gündeme geldiğinde hazırlanan rapor doğrultusunda harekete geçildi. Deniz Astsubay Hazırlama Okulu'nun taşınması ve Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'nın ideal bir eğitim tesisine kavuşması için 1 Ekim 1968 tarihinde yapılan incelemede Tuzla burnundaki takriben 360.000 metre karelik toplam yüz ölçümüne sahip iki yarımada gezildi ve mahallin her yönden ideal bir eğitim sahası olacağı sonucuna varıldı. Büyük kısmı hazineye ait olan iki yarımada'nın alınabilmesi için Deniz Astsubay Hazırlama Okulu'nun durumunun bir gerekçe olarak gösterilmesine ve bu arazinin Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'na alınması gerektiğine karar verildi. Bu çalışma sonrasında oluşan fikir doğrultusunda 1975 yılında çalışmalar hızlandırıldı ve 28 Temmuz 1977 tarihinde Tuzla'da inşa edilecek Deniz Harp Okulu binalarının temeli Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk tarafından atılarak inşaat faaliyetleri başlatıldı.¹⁰¹

Eğitimdeki gelişmeye paralel olarak Astsubay Okulu öğrencilerinin kıyafetlerinde de değişiklik yapılarak, 16 Mart 1972 tarihinde¹⁰² er kıyafetine benzeyen kıyafet kaldırılıp, yerine astsubay kıyafetlerine benzeyen kıyafet kondu. Bununla beraber 1972-1973 eğitim öğretim yılında meslek dersleri yeniden sınıflara dağıtıldı ve ders programı aşağıdaki tabloda gösterildiği gibi bir kez daha değiştirildi.

Sıra No	Dersin Adı	I.	II.	III.
		Sınıf	Sınıf	Sınıf
Haftada Okutulduğu Saat				
Sosyal Dersler	Türk Dili Edebiyatı	3	3	3
	Kompozisyon	1	1	1
	Psikoloji	-	2	-
	Sosyoloji	-	-	2
	Tarih	2	2	-
	Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi	-	-	2
	Sanat Tarihi	-	-	1
	Coğrafya	2	2	-
	Türkiye Coğrafyası	-	-	2
	İngilizce	6	6	6

¹⁰¹ DAHOA., TEEB., 1968 Yılı Klasörleri.

¹⁰² Sinan Şahin, "Deniz Astsubay Hazırlama Okulu'nun Tarihçesi", *Deniz Kuvvetleri Dergisi*, Sayı 548 (Kasım 1990), s. 36.

Fen Dersleri	Matematik, Cebir, Geometri	6	5	4
	Fizik, Kimya	5	5	4
Meslek Dersleri	Askerî Yazışma	-	-	1
	Sağlık Bilgisi ve Beden Eğitimi	2	2	2
	Millî Güvenlik ve Piyadecilik	2	2	2
	Askerî İntibak	1	1	1
	Teknik Resim	1	1	1
	Gemicilik	1	1	1
	Teknoloji	1	1	1
Fabrika	1	1	1	

Tablo 9: 1972-1973 Eğitim Öğretim Yılı Ders Programı¹⁰³

Sayılan bu şartlar altında Astsubay Hazırlama Okulu çeşitli yıllarda aşağıdaki tabloda gösterildiği kadar mezun verdi.

Astsubay Hazırlama Okulu Mezun Sayıları			
Mezuniyet Yılı	Mezun Sayısı	Mezuniyet Yılı	Mezun Sayısı
1950	117	1962	119
1951	165	1963	282
1952	166	1964	117
1953	184	1965	114
1954	120	1966	189
1955	139	1967	201
1956	105	1968	208
1957	-	1969	178
1958	85	1970	339
1959	113	1971	331
1960	90	1972	358
1961	97		

Tablo 10: 1950-1972 Eğitim Öğretim Yılları Mezun Sayısı¹⁰⁴

Kaydedilen aşamalar sonucunda 6 Mayıs 1977 tarih ve 215 sayılı Talim ve Terbiye Kurulu kararıyla Deniz Astsubay Hazırlama Okulu elektrik, elektronik ve İngilizce ağırlıklı bir meslek lisesi niteliğini kazandı.¹⁰⁵ 1986-87 eğitim-öğretim yılından itibaren de kademeli olarak arttırılan derslerle, Deniz Astsubay Hazırlama Okulu'nun elektronik ağırlıklı okul niteliği arttırıldı. Deniz Astsubay Hazırlama Okulu, Millî Eğitim Bakanlığı'nın onayı ile ortaokul üzerine üç yıl eğitim veren lise seviyesinde bir meslek okulu dengi sayılmaya başlandı. Lise seviyesinde meslek okulu statüsüne kavuşan Deniz Astsubay Hazırlama Okulu, Öğretim Başkanlığı, İdari Başkanlık, Öğrenci

¹⁰³ *Türk Deniz Kuvvetleri Tarihçesi 1950-1973*, c. 3, D.II, s. 264-265.

¹⁰⁴ *Türk Deniz Kuvvetleri Tarihçesi 1950-1973*, c. 3, D.II, s. 265; İskender Tunaboylu, Deniz Kuvvetlerinde Sistem Değişikliği, s. 109.

¹⁰⁵ "Deniz Astsubay Hazırlama Okulu Komutanı Dz.Kur.Kd.Alb. Ekrem İşilay'ın Konuşması", *Deniz Kuvvetleri Dergisi*, Sayı 568'in Eki (Mart 1997), s. 7.

Amirliği ve Rehberlik Kısım amirliği şeklinde teşkilatlanmıştı. Eğitim öğretim faaliyetlerinin kanun, kararname, yönetmelik, yönerge, emir ve direktiflere uygun olarak düzenlenmesini, uygulanmasını ve geliştirilmesini sağlamak amacıyla “Öğretmenler Kurulu”, “Sınıf Öğretmenler Kurulu”, Disiplin Kurulu”, “Rehberlik Kurulu” ve “ARGE Kurulu” oluşturulmuştu. Deniz Astsubay Hazırlama Okulu’nda: Edebiyat ve Sosyal Bilimler Bölüm Başkanlığı, Fen Bilimleri Bölüm Başkanlığı ve Mesleki Bilimler Bölüm Başkanlığı, olmak üzere 3 bölüm başkanlığı vardı.

Deniz Astsubay Hazırlama Okulu’nda, öğrencileri kabiliyetli oldukları alanlarda ilerletmek, geliştirmek, kişilik sahibi kılmak, genel kültürlerini artırmak, boş vakitlerini değerlendirmek ve dolayısıyla mesleğe daha faydalı hale getirmek amacıyla ders dışı çalışma kollarına da yer verilmekteydi.¹⁰⁶ Sistemin esası, eğitimi, beden sağlığından genel kültüre, genel kültürden teknik formasyona kadar bir bütün olarak ele almaktı. Bu bütün içinde ön plana çıkanların başında sportif faaliyetler gelmekteydi. Spor denilince meslekle de yakından ilgili olan yüzme, en ağırlıklı olan daldı. Bunun yanı sıra basketbol, voleybol, güreş, halter ve judo okulun en popüler sporlarıydı.¹⁰⁷ Okul içinde öğrencilerin faydalanabildiği bir sinema salonu da bulunmaktaydı. Sinemada güncel filmler gösterilirken, öğrencilerin moral seviyesini yüksek tutmak için, çeşitli konserler de tertiplenirdi. Bunun yanı sıra müze gezileri, saraylar, tersaneler ve askerî birliklerle fabrikalara geziler de düzenlenirdi.¹⁰⁸

Her eğitim öğretim yılında 1.sınıfa yeni alınan öğrenciler için “intibak eğitimi”, 1. ve 2. sınıf öğrencileri için yaz kamp ve tatbikat, 2. sınıftan 3. sınıfa geçen öğrenciler için tatbiki gemi eğitimi yapılmaktaydı. Bu eğitimlerde, öğrencilerin ileriki meslek hayatlarını yakından tanımaları, alışmaları, bilgi ve becerilerini tatbiki olarak arttırabilmeleri amaçlanmaktaydı.¹⁰⁹ Okuldan mezun olan öğrenciler, eğitimlerine okulun bir üst öğretim basamağı sayılan Deniz Astsubay Sınıf Okulu’nda devam ederdi. Deniz Eğitim Komutanlığı’na bağlı olan Astsubay Sınıf Okullarının ilki, Karamürsel’de bulunan “Güverte ve İkmal-İdari Astsubay Sınıf Okulu”, ikincisi de Derince’de bulunan “Makine Astsubay Sınıf Okulu”ydü. Deniz Astsubay Sınıf Okullarının amacı; Öğrencilerine temel askerlik bilgisi yanında, sınıflarıyla ilgili temel meslek bilgilerinin nazari olarak vermek, bu bilgileri sorumluluk ve görev almadan önce tatbiki eğitimlerle pekiştirmek, gemi hayatına uyum ve alışkanlık

¹⁰⁶ “100. Yılda Deniz Astsubay Hazırlama Okulu”, *Deniz Kuvvetleri Dergisi*, Sayı 548 (Kasım 1990), s. 39.

¹⁰⁷ “Deniz Astsubay Sınıf Hazırlama Okulunda Bir Gün”, *Derya Dergisi*, Sayı 6 (1 Mart 1968), s. 5, 6.

¹⁰⁸ “Deniz Astsubay Okulu”, s. 20.

¹⁰⁹ “100. Yılda Deniz Astsubay Hazırlama Okulu”, *Deniz Kuvvetleri Dergisi*, s. 39.

sağlamak ve bu konudaki bilgilerini arttırarak iyi bir deniz astsubayı olmalarını sağlamaktı. Deniz Astsubay Sınıf Okullarına, Deniz Astsubay Hazırlama Okulu haricinde sivil liseleri bitirenler ve er/erbaş kaynağından girmeye hak kazananlar da gelebiliyordu. Eğitim, 6 haftalık temel askerlik eğitiminin ardından, ant içilerek başlıyor ve öğrenciler sınıflandırmaya tabi tutulup branşlara ayrılıyordu. Yoğunlaştırılmış temel meslek eğitimi şeklinde icra edilen eğitim öğretim programları, 34 hafta süreliydi. Bu eğitimler amaçlarına dönük olarak dershanelerde ve özellikle laboratuvarlarda yapılırdı. Eğitim sürecinde, yaparak yaşayarak öğrenme ilkesine önem verilirdi. 34 haftalık temel meslek eğitiminde, “Yabancı Dil”, “Savaş Beden Eğitimi”, “Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük”, “Gemicilik ve Emniyet Kaza Önleme” gibi ortak derslerin yanı sıra, branşa yönelik dersler ağırlığı teşkil ederdi. Öğretim yılı içinde kuvvetli denizcilik bilgisi yanında, mesleki bilgi ve teorik konuları geliştirip pekiştirmek amacıyla deniz ve kara birliklerinde uygulamalı eğitimler yapılırdı. Uygulamalı eğitimin amacı, Astsubay Sınıf Okulu öğrencilerinin okullarında almış oldukları nazari bilgileri uygulamalı eğitimlerle geliştirmek ve onlara gemi organizasyonları içinde koordineli çalışmayı öğretmektir. Bu amaçla Donanma Komutanlığı ve Güney Deniz Saha Komutanlığı bağlı gemilerde 4 hafta süreli tatbiki eğitimler yapılırdı. Öğrenciler ders dışı zamanlarını ilgilendikleri muhtelif konulardaki eğitsel kollarında ve branş sporlarındaki çalışmalarla doldururdu. Bunlar arasında müzik, tiyatro, fotoğrafçılık, gemicilik, atıcılık, atletizm, futbol, güreş, basketbol ve voleybol gibi etkinlikler sayılabilir.¹¹⁰

9. Deniz Astsubay Meslek Yüksek Okulu Komutanlığı Dönemi (2002-Devam)

Türk Silahlı Kuvvetleri’ndeki yeni yapılanma kapsamında, astsubay yetiştirme sisteminde Genelkurmay Başkanlığı’nın emri ile değişikliğe gidilerek, astsubayların 2 yıllık ön lisans düzeyinde yetişmesi kararı verildi. 19 Aralık 1994 tarihinde yapılan Yüksek Askerî Şûra toplantısında alınan karar gereği, askerî astsubay meslek yüksekokullarının kuruluşunun zemini hazırlandı. 6-10 Aralık 1999 tarihleri arasında Genelkurmay Başkanlığı’nda yapılan geniş katılımlı eğitim koordine toplantısında, astsubay meslek yüksekokullarının kurulması için ortak bir karara varıldı. Yapılan çalışmalar neticesinde hazırlanan 4752 sayılı “Astsubay Meslek Yüksek Okulları Kanunu”, 11 Nisan 2002 tarihinde TBMM’nde kabul edilerek, 24 Nisan 2002 tarihinde resmî gazetede yayınlandı.¹¹¹

¹¹⁰ “Deniz Astsubay Sınıf Okulları”, *Deniz Kuvvetleri Dergisi*, Sayı 548 (Kasım 1990), s. 45.

¹¹¹ *Resmî Gazete*, “Astsubay Meslek Yüksek Okulları Kanunu”, KN.4752, S.24735, KT.11 Nisan 2002, YT.24 Nisan 2002; *125.Yılında Deniz Astsubaylığı: 1890’dan 2015’e*, s. 121.

Hazırlık sürecinde Deniz Astsubay Meslek Yüksek Okulu Komutanlığı'nın Altınova ve Derince olmak üzere iki yerleşkede (kampüste) inşa edilmesine karar verildi. Bu çerçevede hazırlanan Deniz Kuvvetleri Komutanlığı teklifleri, 3 Mayıs 2002 tarihinde Genelkurmay Başkanlığı'nda yapılan toplantıda karara bağlandı ve tatbikat projeleriyle, tesisler için uygulama ihalelerinin yapılması aşamasına geçildi. Deniz Astsubay Meslek Yüksek Okulu Komutanlığı inşaatlarının yapımı 3 grupta planlandı. Birinci grupta; Karamürselbey Yerleşkesinde 3 adet dersane binası için 12 Eylül 2002 tarihinde, Derince Yerleşkesinde ise yatakhane ve kolaylık tesislerini de kapsayan binalar için 29 Ağustos 2002 tarihinde ihaleleri kazanan müteahhit firmalara yer teslimleri yapıldı. 30 Ekim 2002 tarihinde Deniz Eğitim ve Öğretim Komutanı Koramiral Lütfi Sancar tarafından, İzmit İnşaat Emlak Başkanlığı yetkili personeli, müteahhit firma yetkilileri, inşaat yapımında görevli personel ve diğer davetlilerin huzurunda, inşaat temeline tarihçe tütünün bırakılması, ilk harcın dökülmesi ve pompa butonuna basılmasıyla temel atıldı. İkinci grupta ihale edilen Karamürselbey Yerleşkesindeki 750 kişilik yatakhane binası 2003 yılı sonunda bitirildi. Aynı grupta ihale edilen Derince Yerleşkesindeki dersane ve laboratuvar binalarının ise 14 Ağustos 2003 tarihinde geçici teslimi yapıldı.

Üçüncü grup projeler kapsamında, Karamürselbey Yerleşkesinde; 1500 kişilik tribünlü açık spor ve tören alanı, 703 albüm numaralı binanın kapalı spor salonu olarak tadil edilmesi, 1000 kişilik konferans ve sinema salonu, Derince Yerleşkesinde; 500 kişilik konferans ve sinema salonu, 250 kişilik kütüphane binalarına ait tatbikat projeleri hazırlandı. Bu tesislerin yapımına süratle başlandı. Karamürsel Yerleşkesindeki Şehit Dz. Kur. Kd. Alb. Turhan ŞUBAŞI Sinema ve Konferans Salonu 27 Temmuz 2007, Şehit Elekt. Asb. Çvş. Mehmet Selami ÖZBEN Spor Salonu 16 Haziran 2008, Şehit Dz. Kur. Kd. Alb. B.Hüsnü DİZDAR Açık Spor Tören Alanı 7 Eylül 2009 tarihlerinde ve Derince Yerleşkesindeki Şehit Dz. Yzb. Uğur ALPAT Kütüphane ve Konferans Salonu 28 Nisan 2010 tarihinde tamamlanarak faaliyete sokuldu.

Astsubay yetiştirilmesine yönelik eğitim öğretim süresinin bir yıldan iki yıla çıkarılması nedeniyle, 2004 yılında astsubay çavuş rütbesine nasbedilecek eksiğin önüne geçmek maksadıyla; geçmiş yıllarda olduğu gibi bu yıl da Deniz Astsubay Sınıf Okulu'na öğrenci alındı. Fakülte ve meslek yüksekokulu mezunlarından yapılan bu alım ile sınıf okullarına son kez 479 öğrenci alınmış oldu.¹¹² Eğitim- öğretim programları dâhil her türlü hazırlık yapılarak, 2003-2004 eğitim-öğretim yılında, 2 yıllık ön lisans düzeyinde eğitim-öğretim veren Deniz Astsubay Meslek Yüksek Okulu Komutanlığı, 06

¹¹² “Deniz Astsubay Meslek Yüksek Okulu Açıldı”, *Deniz Kuvvetleri Dergisi*, Sayı 589 (Mart 2004), s. 46-51.

Ekim 2003 tarihinde Karamürsel ve Derince’de eğitim öğretim faaliyetine başladı. Okul, İlk yıl 360’ı Altınova Yerleşkesinde, 87’si Derince Yerleşkesinde olmak üzere, 447 lise ve denge okul mezunu öğrenci ile eğitim öğretim faaliyetlerine başladı. Bu öğrencilerden 4 tanesi Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nden misafir askerî öğrenci statüsündeydi. 2016 yılı itibariyle Deniz Astsubay Meslek Yüksek Okulu Komutanlığı kuruluşunda öğretim başkanlığı; Güverte Bölüm Başkanlığı, Ortak Dersler Bölüm Başkanlığı, İşletme ve Büro Yönetimi Bölüm Başkanlığı, Havacılık ve Uçak Teknolojisi Bölüm Başkanlığı, Makine Bölüm Başkanlığı (Derince / Kocaeli), Plan ve Program Şube Müdürlüğü, Öğrenci Alay Komutanlığı; SBE Grup Başkanlığı, 1. Öğrenci Tabur Komutanlığı, 2. Öğrenci Tabur Komutanlığı, 3. Öğrenci Tabur Komutanlığı (Derince / Kocaeli), Rehberlik Kısım Amirliği (Komutana Bağlıdır) bulunmaktaydı.

Deniz Astsubay Meslek Yüksek Okulu Komutanlığında okutulan programlardan Altınova/Yalova’da verilenler; Deniz Ulaştırma ve İşletme, Elektronik Teknolojisi, Bilgisayar Programcılığı, Büro Hizmetleri ve Yönetici Asistanlığı ile İşletme Yönetimi programlarıydı. Gemi Makineleri İşletme ve Elektrik Programları ise Derince/Kocaeli’nde verilmekteydi. Deniz Astsubay Meslek Yüksek Okulu Komutanlığı, 25 Temmuz 2016 tarihli “Olağanüstü Hal Kapsamında Bazı Tedbirler Alınması ve Milli Savunma Üniversitesi Kurulması ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair” 669 sayılı Kanun Hükmünde Kararname (KHK) ile yeni oluşturulan Milli Savunma Üniversitesi (MSÜ)’ne bağlandı. Milli Savunma Bakanlığının 25 Ekim 2016 tarihli emri ile de Deniz Astsubay Meslek Yüksek Okulu Komutanlığı personeli, taşınır/taşınmaz malları Milli Savunma Üniversitesi Rektörlüğü emrine verildi.¹¹³ Bu tarihten sonra yapılan değişiklikler sonucunda akademik program; Elektronik Teknolojisi Programı; Harekât Elektronik, Makine Elektronik, Silah Elektronik, Bilgi Teknolojileri, Güdüm Sistemleri ve Teknikleri, Mayın, Sonar, Topçu, Torpido, Elektrik Programı; Elektrik, Deniz Ulaştırma ve İşletme Programı; Harekât, Porsun, Seyir, Büro Hizmetleri ve Yönetici Asistanlığı (Büro Yönetimi) Programı; İdari, İşletme Programı; İkmal, Gemi Makineleri İşletme Programı; Yara Savunma, Motor, Uçak Teknolojisi Programı; U/B Aviyonik, U/B Mekanik, şeklinde yeniden düzenlendi.¹¹⁴

Eğitim-öğretim faaliyetlerine 6 Ekim 2003 tarihinden itibaren iki ayı yerleşkede devam eden Deniz Astsubay Meslek Yüksek Okulu Komutanlığında, farklı yerleşkelerde bulunmaktan, fiziki sınırlarının tam olarak belli olmamasından ve dağınık bir düzende konuşlanmaktan kaynaklanan, eğitim ve öğretim hedeflerinde belirlenen standartlara ulaşmada

¹¹³ <http://www.damyo.edu.tr/Sayfalar/Kurumsal/tarihce.html> (Erişim Tarihi: 08.07.2018).

¹¹⁴ <http://www.damyo.edu.tr/Sayfalar/Kurumsal/tarihce.html> (Erişim Tarihi: 08.07.2018).

sorunlar yaşandığı tespit edildi. Bu sebeple Deniz Astsubay Meslek Yüksek Okulu Komutanlığının tüm branşlarının aynı yerleşkede ortak bir eğitim kampüsü içerisinde modern eğitim-öğretim ihtiyaçlarına uygun; sosyal etkinlik, spor ve özellikle denizcilik faaliyetlerinin icrasına imkân sağlayan kendi karargâh ihtiyaçları ile iâşe ve ibate ihtiyaçlarını da karşılayabilecek yeterlilikte kuruluş ve teşkilat yapısına sahip olması gerektiği değerlendirildi. Bu bağlamda, “aynı yerleşkede ortak eğitim kampüsü” prensibinden hareketle Deniz Astsubay Meslek Yüksek Okulu Komutanlığının mevcut yerleşkelerinden hangisinde eğitim ve öğretim verilebileceği konusunda geçmiş dönemde yapılan incelemeler de göz önünde tutularak bir çalışma başlatıldı. Yapılan çalışma neticesinde mevcut bina ve tesisler ile arazi büyüklüğü açısından ortak eğitim kampüsü olarak Altınova yerleşkesinin Derince bölgesine göre daha uygun olduğu belirlenerek, bütünleşmenin Altınova yerleşkesinde olmasına karar verildi ve taşınma çalışmalarına 29 Temmuz 2020 tarihinde başlandı.

Yoğun bir çalışma sonucunda Deniz Astsubay Meslek Yüksek Okulu Komutanlığının Derince Eğitim Merkezi Komutanlığı yerleşkesinde konuşlu bulunan tüm bağlılarının taşınma faaliyetleri 15 Ekim 2020 tarihi itibarıyla tamamlandı. Ayrıca Deniz Astsubay Meslek Yüksek Okulu Komutanlığı bağlısı olan Öğrenci Alay Komutanlığı bünyesinde yer alan Derince Öğrenci Tabur Komutanlığı da lağvedildi. Böylece Deniz Astsubay Meslek Yüksek Okulu Komutanlığı Öğrenci Alay Komutanlığı 2020-2021 Eğitim-Öğretim yılından itibaren bağlısı olan, Karamürsel ve Beylerbeyi Öğrenci Tabur Komutanlıklarından müteşekkil iki tabur düzeninde tek yerleşkede Altınova/Yalova’da faaliyetlerine devam etmeye başladı.¹¹⁵ Taşınma sonrasında yapılan son değişiklikler sonucunda akademik program; Deniz Ulaştırma ve İşletme Programı; Harekât, Porsun, Seyir, Elektronik Teknolojisi Programı; Harekât Elektronik, Makine Elektronik, Silah Elektronik, Güdüm Sistemleri ve Teknikleri, Mayın, Sonar, Topçu, Torpido, Bilgisayar Programcılığı; Bilgi Teknolojileri, Uçak Teknolojisi programı; U/B Aviyonik, U/B Mekanik, İşletme Yönetimi Programı; İkmal, Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı Programı; İdari, Gemi Makineleri İşletme Programı; Yara Savunma, Motor, Elektrik Programı; Elektrik, şeklinde yeniden düzenlendi.

Deniz Astsubay Meslek Yüksek Okulu Komutanlığı; Türk Deniz Kuvvetleri’nin kara birlikleri, denizaltıları, su üstü gemileri, uçak/helikopterleri, SAT/SAS birliklerinde ve Sahil Güvenlik Komutanlığının sahil güvenlik botları, uçak/helikopterleri ile kara birliklerinde görev yapacak muvazzaf astsubayları yetiştirmektedir. Deniz Astsubay Meslek Yüksek Okulu Komutanlığı, denizi ve denizciliği seven düz lise ve meslek liselerinden

¹¹⁵ Deniz Astsubay Meslek Yüksek Okulu Komutanlığı Evrak Arşivi.

öğrencileri YGS sınavındaki taban puanlarına göre temin etmektedir. Deniz Astsubay Meslek Yüksek Okulu Komutanlığı'nda askerî ve akademik dersler, 21.yy'ın deniz astsubaylarını yetiştirmek üzere; her türlü imkân ve kabiliyete sahip en son teknolojik altyapı ile donatılmış dersane, laboratuvar, kütüphane ve spor tesislerinde; simülasyon, simülatör, maket, model ve cihazlarla oluşturulmuş fiziki ortamlarda verilmektedir. Bu ortamlar, Yalova'nın doğa güzelliği ve deniziyle birleşince, astsubay öğrenciler için sıcak, samimi, ideal bir eğitim-öğretim olanağı sunar.

Deniz Astsubay Meslek Yüksek Okulu öğrencilerine aldıkları eğitimlere ilave olarak çağdaş donanmamızın modern gemilerinde temel ve açık deniz eğitimleri verilmektedir. Eğitimler esnasında denizi ve denizciliği öğrenerek yurt içi ve yurt dışı limanları ziyaret etmeleri, ülkemizi ve dünyayı tanımaları sağlanmakta, çağın teknolojik gelişmelerine paralel olarak bilimsel düşünce alt yapılarının geliştirilmesi esas alınmaktadır. Deniz Astsubay Meslek Yüksek Okulu Komutanlığı, öğrencinin ders dışı zamanını geçirdiği; sosyal tesisler, internet salonları, müzik-resim-tiyatro-gemi modelciliği vb. alanlarda üretken olabileceği, dinlenerek boş vakitlerini değerlendirebileceği mekânlara sahiptir. Genç astsubay adayları, yelken ve filikayla tanışıp temel deniz ve gemicilik eğitimlerini aldıkları bu yerde; rüzgârın ılık yüzüyle tanışılar. Öğrenciler, öğretmenleriyle birlikte dalgalarla kucaklaşmanın, yosun kokusunun verdiği hazla denizle iç içe yaşamının huzur ve mutluluğunu duyarlar. Öğrenciler, bir ömür boyu sürecek dayanışma, paylaşma ve iş birliği ruhunu bu yuvada öğrenirler.

10. Cumhuriyet Döneminde Deniz Astsubaylığının Diğer Kaynakları

Cumhuriyet döneminin başından itibaren astsubay yetiştiren okullar, Deniz Kuvvetleri'nin ihtiyacını karşılamakta yetersiz kaldı. Bu nedenle zaman zaman askerlik hizmetini tamamlayan erbaşlardan bu ihtiyacın karşılanması düşünüldü. Ancak bu düşünce de ihtiyacı giderme konusunda yetersiz kaldı.

II. Dünya Savaşı sürecinde ve sonrasında Amerikan askerî yardımının başlaması ile birlikte gemi, silah ve cihaz çeşidinin ve sayısının çoğalması ile yeni cihazların kullanılmasının teknik bilgi ve beceri istemesi astsubay ihtiyacını artırdı. Aynı durum Deniz Kuvvetleri Komutanlığı kadar yeni motor ve zırhlı birliklere kavuşan Kara Kuvvetleri Komutanlığı ve modern uçak ve modern tesislere kavuşan Hava Kuvvetleri komutanlığını da yakından ilgilendiriyordu. Sorunun çözümü noktasında Genelkurmay Başkanlığı yeni arayışlar içine girdi. Bu sırada 1951 tarihli 5802 numaralı "Astsubay

Kanunu”¹¹⁶ çıkarıldı ve kanun içine, sanat enstitüsü ve eşiti okullardan mezun olanların da astsubay yapılabilecekleri hükmü getirildi. Gerekli niteliklere sahip olan isteklilerin sınıf okullarına gitmeden sadece özel bir kursla astsubay olmalarının önü açıldı.¹¹⁷

Deniz Kuvvetlerinin, bahsi geçen modernleşme sürecinde, gereksinim duyduğu astsubay ihtiyacı artarak devam etti. İhtiyacı karşılamak üzere 1954 tarihli 6320 numaralı “Çavuş ve Uzman Çavuş Kanunu” çıkarıldı.¹¹⁸ Uzman çavuşlar, mükellef hizmetlerini tamamladıktan sonra silahlı kuvvetlerde kalıp çalışacak olanlara verilen bir unvandı. Bu kişilerden kıtada kalmak isteyenlere “Uzman Çavuş”, teknik hizmetlerde kullanılmak üzere kalanlara ise “Teknik Uzman Çavuş” deniyordu. Önemli şartlardan biri ilkokul mezunu olmaktı. İşte Deniz Kuvvetleri Komutanlığı çıkartılan bu kanunla, ihtiyacı olan astsubayları uzman çavuşlardan karşılamayı düşündü ve ortaokul mezunu uzman çavuşlar için astsubay olmanın önü açıldı. Sanat enstitüsü ve eşiti okullardan mezun olanlardan ve uzman çavuşlardan astsubay yapılması önlemleri sonucunda, özellikle tersane ve atölye kadroları doldurularak, astsubay açığı belli ölçüde kapatılabildi.¹¹⁹ Günümüzde ise Deniz Astsubay Meslek Yüksek Okulu mezunu astsubaylarla, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı’nın tüm ihtiyacı karşılanabilmekte, sınırlı olarak fakülte ve yüksekokul mezunlarından astsubay temini yoluna gidilmektedir.

Sonuç

Yurdumuzun özellikle jeopolitik açıdan, yeryüzünün önemli bir bölümünü işgal ettiği şüphesiz bilinmektedir. Bu önem, tarih ve coğrafyadan gelen özel durumlarla birleşince daha da artar. Sahip bulunduğumuz kıyıların alabildiğine uzunluğu, ulusumuz için bir nimet olduğu kadar, belirli ve çok ağır bir sorumluluğu da gerektirir. Deniz ticaret filosunun savaşta ve barışta korunmasından, gelebilecek her türlü düşman saldırıları karşısında, toprak bütünlüğünün sağlanmasına kadar her şey, bu sorumluluğun içine girer. Böylesine güç, böylesine ağır bir sorumluluk, ancak iyi yetiştirilmiş, kafa ve ruhça sağlamlaştırılmış insanların omuzlarında taşınabilir. İşte bu düşüncelerden hareket edilerek, Türk deniz gücünü gerektiği kadar sağlamlaştırıp, kafa ve ruhça yüksek insanlar yetiştirebilmek için, tarihi süreç içinde çeşitli deniz okulları kurulmuştur. Bu okullar arasında, Türk Deniz Gücüne temelde ve devamında azımsanması imkânsız katkılarda bulunan

¹¹⁶ *Resmî Gazete*, “Astsubay Kanunu”, KN.5802, KT.2 Temmuz 1951, S.7852, YT.5 Temmuz 1951; 125. Yılında Deniz Astsubaylığı: 1890’dan 2015’e, s. 93.

¹¹⁷ *Türk Deniz Kuvvetleri Tarihçesi 1950-1973*, c. 3, s. 266.

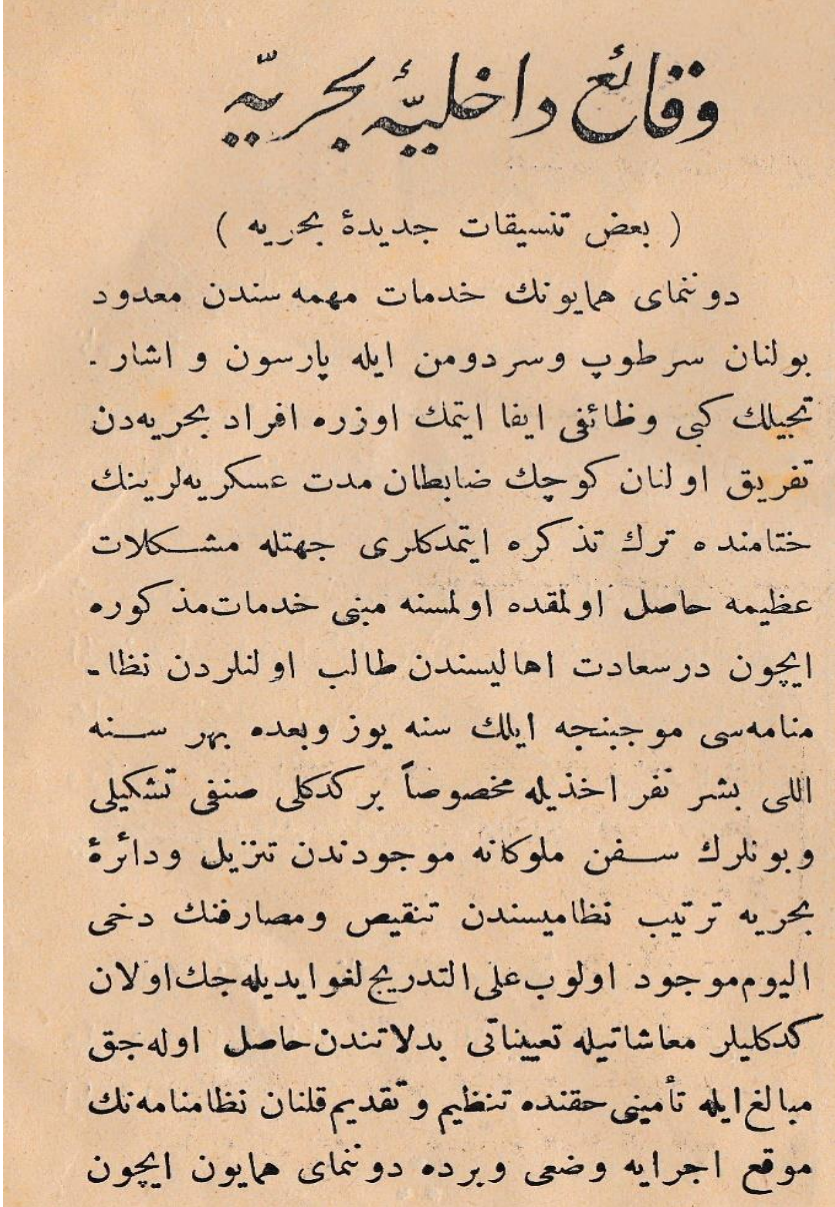
¹¹⁸ *Resmî Gazete*, “Çavuş ve Uzman Çavuş Kanunu”, KN.6320, KT.3 Mart 1955, S.8654, YT.10 Mart 1954.

¹¹⁹ *Türk Deniz Kuvvetleri Tarihçesi 1950-1973*, c. 3, s. 267.

“Deniz Gediklileri”ni, günümüzdeki tabirle “Deniz Astsubayları”nı yetiştiren okulların yeri ayrıdır. Makine ve Güverte Çırac Okullarıyla başlayan ve günümüzde Deniz Astsubay Meslek Yüksek Okulu Komutanlığı adıyla devam eden bu okullar, tarihin her döneminde yetiştirdiği denizcilerle, görevlerini başarı ile yerine getirmişlerdir. Gerek Osmanlı Devleti dönemindeki okullarda gerekse Türkiye Cumhuriyeti dönemindeki okullarda inisiyatif kullanabilen, askerliğin gerektirdiği disiplin anlayışına sahip, görev bilinci yüksek, çalışkan, branşının uzmanı, yöneticilik ve liderlik özellikleri gelişmiş denizciler yetiştirilmiş ve yetiştirilmeye devam edilmektedir.

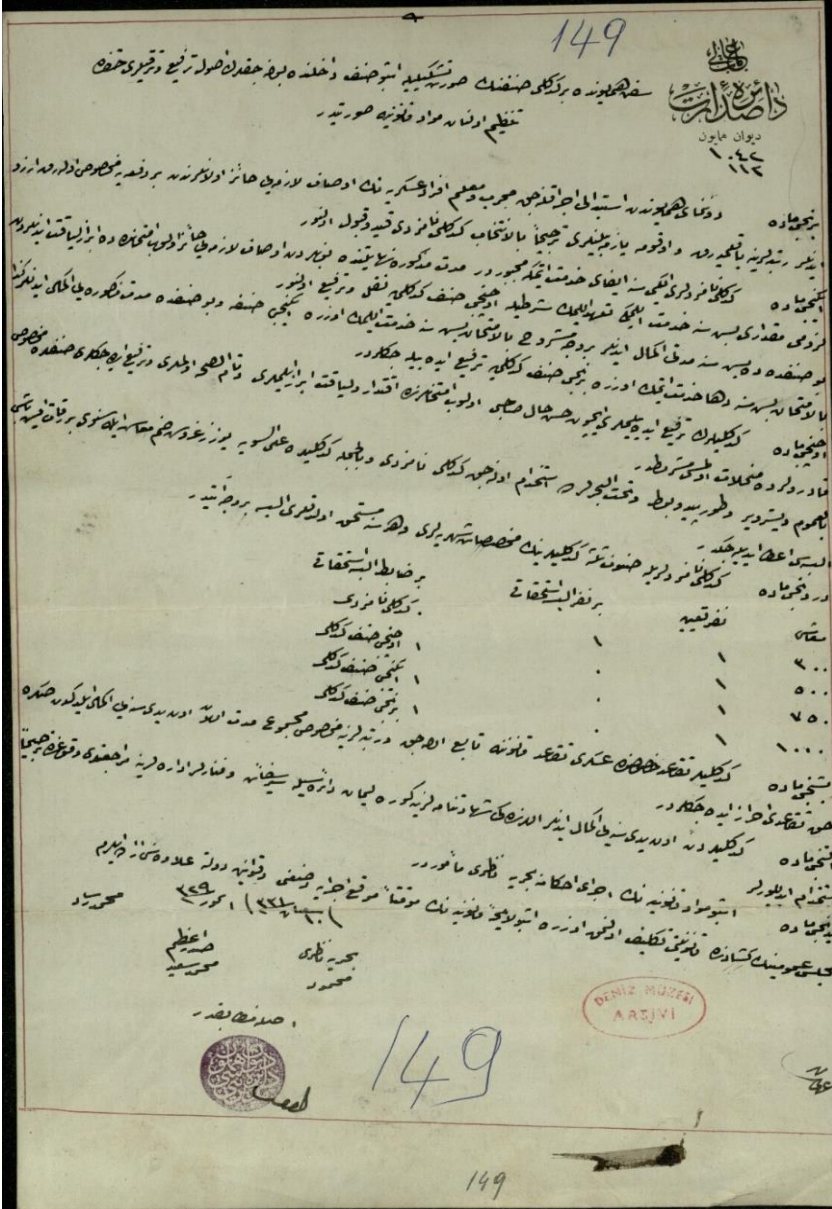
EKLER

Ek 1: Deniz Gedikli Sınıfının Kuruluşuna Giden Yolu Açan Ceride-i Bahriye'de Yer Alan Yazı.

*Ceride-i Bahriye, Bahriye Nezareti Fen Komisyonu (BNFK), Sayı 17, 14
Cemazeyilahir 1307 [5 Şubat 1890], s. 3.*

Ek 2: Gedikli Sınıfının Yeniden Teşkili Hakkında 10 Şaban 1331 Tarihli Kanun.

Deniz Müzesi Arşivi (DMA), Umumi Evrak ve Evrak Bölümü (UEVEB), Dosya (D.) 222, Sayfa 149, 10 Şaban 1331 [14.07.1913].

Ek 3: Tir-i Müjgan'da Çekilmiş Makine Çıraklarının Hatıra Fotoğrafı, 1916.

Donanma Komutanlığı Deniz Tarihi Arşiv Kısmı Fotoğraf Arşivi.

Ek 4: Gediklilerin Koldaki Rütbe İşaretleri, 1916.

Gedikliler ile Efradın Rütbe ve İhtisas Alâmet-i Farikaları Hakkında Talimatname, Bahriye Matbaası, İstanbul 1916, s. 10.

OSMANLI DEVLETİ VE CUMHURİYET DÖNEMİNDE SAVAŞ GEMİSİ İNŞA MÜHENDİSLİĞİ EĞİTİMİNDEKİ KALİTENİN ÖRNEĞİ: ORD. PROF. ATA NUTKU

Ünsal BAŞAK*

Giriş

Aldığı eğitim ve inşa ettiği gemilerle Türk gemi inşa sanayinin en önemli isimlerinden biri olan Ord. Prof. Ata Nutku'nun en büyük başarısı tamamen Türk mühendislerince dizayn edilen ve Türk işçileri tarafından inşa edilen ilk millî gemi olan Gölcük yağ gemisidir. Ata Nutku, savaş gemisi dizaynının yanı sıra arabalı vapur, kuru havuz dizaynı ve gemi inşa tekniklerinde kullandığı çağının ilerisindeki yöntemler sayesinde sadece ülkemizde değil, Batı dünyasında da tanınmaktadır. Savaş gemisi dizaynlarının yanı sıra İstanbul Teknik Üniversitesi'nde Gemi İnşa Mühendisliği Bölümü'nün kurucularından olan Ata Nutku ve yetiştirdiği öğrenciler ülkemizin bugün millî gemi yapımında ulaştığı seviyenin en önemli unsurlarındandır.¹

Osmanlı İmparatorluğu'nun bir dönem en büyük savaş gemilerini üretme kabiliyetine sahip olan tersaneleri 19.yy'da buhar çağıyla birlikte gemi inşa konusunda sorunlar yaşamış, gelişen teknolojiyi takip etmekte geri kalınması tersanelerin gemi inşa yerine onarıma yönelmesine sebep olmuştur.² Bununla birlikte Ata Nutku'nun dizayn ve inşa ettiği ilk millî gemi olan Gölcük akaryakıt gemisi (o dönem yağ gemisi olarak adlandırılmaktadır) ve sonrasında "Atak" mayın gemisi ile Türk mühendislerinin uluslararası kalitede gemi inşa edebileceği kanıtlanmıştır. Böylece Ata Nutku sadece gemi inşa etmemiş, bu konudaki önyargıları da yıkmıştır. Bu kapsamda; çalışmada Ata Nutku'nun sadece gemi inşa çalışmaları değil, yetiştirdiği ortam ve aldığı eğitimle birlikte şekillenen denizcilik konusundaki fikirleri de incelenecektir.

* Dr., Dz. Alb., Dz.K.K.İği, unsal1538@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6845-973X.

¹ Ülkemizde gemi inşa mühendisliği eğitiminin tarihi hakkında genel bir değerlendirme için bkz: Reşat Baykal, "1773'ten Günümüze İTÜ'de Gemi İnşaatı ve Deniz Teknolojisi Mühendisliği Eğitimi", *GİDB Dergisi*, Sayı 1 (2015), s. 3-11.

² 19. yüzyılda Osmanlı tersanelerinin faaliyetleri hakkında detaylı bir inceleme için bkz. Daniel Panzac, *Osmanlı Donanması (1572-1923)*, (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2020). Ayrıca Osmanlı tersanelerini ayrıntılı inceleyen bir başka çalışma için bkz. İdris Bostan, *Osmanlılar ve Deniz*, (İstanbul: Küre Yayınları, 2017).

1. Ata Nutku'nun Ailesi

Ata Nutku'nun başarısının arkasında yatan önemli faktörlerden biri de denizci bir aileden gelmesi ve denizcilikle çok küçük yaşlardan itibaren tanışmasıdır. Dedesi Dz. Bnb. Seyfi Mehmet Bey Gemlik Tersanesi Komutanı'dır, babası ise 1854 yılında doğan Süleyman Nutku Bey'dir.³ Süleyman Nutku Bey, 1867 yılında girdiği Bahriye Mektebi'nden 1873 yılında mezun olmuş,⁴ mezuniyeti sonrasında Hüdavendigâr firkateyni ile Girit/Suda, Libya ve Akdeniz Limanlarına istinaden seyirler yapmıştır. Süleyman Nutku Bey, 1882 yılında 37,5 metre uzunluğundaki "Akka" ganbotunu geminin seyre elverişsiz durumuna rağmen Basra'ya intikal ettirme görevini kabul etmiş, 110 günlük seyir sonunda gemi Basra'ya varmıştır. Bu seyir süresince Süleyman Nutku Bey Arap Yarımadası'nı incelemiş, ayrıca "Bahri Ahmer ve Basra Körfezi Seyir Rehberi", "Aden Körfezi Rehberi" ve "Mühendis'in Refiki" isimli kitapları yazarak, İstanbul'da yayımlatmıştır.⁵ Süleyman Nutku Bey, 1898 yılında Deniz Müzesi ve Arşivi'nin kurulması için Bahriye Nazırı'na müracaat etmiş, bu teklifinin kabul edilmesi üzerine 1 yıl içerisinde müze ve arşivi kurmuş, bunun karşılığında binbaşılığa terfi etmiştir.⁶ "Ceride-i Bahriye" dergisini çıkarmaya başlamış, dergide özellikle denizcilik konusundaki teknik gelişmelere ağırlık vermiştir. Ayrıca dönemin diğer dergilerinde de deniz harp tarihi üzerine makaleleri yayımlanmıştır. Bu dönemde Fransa'da inşa edilen Marmaris ganbotunu Basra'ya götürecek personel geminin denize elverişli olmadığını ileri sürerek gemiyi Beyrut'ta terk etmiştir. Bunun üzerine Süleyman Nutku Bey, bu görevi kabul etmiş ve gemiyi Basra'ya götürmüştür.

Ata Nutku'nun anılarında belirtildiği üzere yetişmesinde babası Süleyman Nutku Bey'in yaptığı görevlere ilişkin çocuklarına yazdığı mektuplar önemli rol oynamıştır. Örneğin, 4 Ağustos 1909 tarihinde eşine gönderdiği bir mektupta; Port Said Limanı'nın gelişmiş ticari özelliklerinden bahsederken, daha sonra Kızıldeniz üzerinden Basra'ya gideceğini, bu rota üzerinde liman ziyaret yapılmayacağından para gönderemeyeceğini belirtir. Aynı tarihli çocuklarına gönderdiği diğer bir mektupta ise, çocukların başarılı olmak istiyorlarsa okumaları gerektiğini, ayrıca eğitimi ve okula giden kızların çocuklarının daha da başarılı olacağını, vurgular.⁷ Süleyman Nutku Bey 1910 yılında yaş haddinden emekli olmuştur. Bununla birlikte emeklilik

³ Süleyman Nutku beyin hayatını ayrıntılı inceleyen bir çalışma için bkz: Mehmet Korkmaz, "Aydın ve Müteşebbis Bir Bahriye Subayı: Süleyman Nutku Bey'in Hayatı (1854-1924) ve Eserleri", *Türk Savaş Çalışmaları Dergisi*, c. 2, Sayı 2 (2021).

⁴ Aydın Eken, *Ord. Prof. Ata Nutku, Türk Gemi İnşaatı Endüstrisi ve Mühendislik Eğitiminin Önderi*, (İstanbul: İTÜ Vakfı Yayınları, 2013), s. 9.

⁵ Deniz Harp Okulu Ata Nutku Arşivi, *1904-1920 Defterleri*, Nutku (Süleyman) Maddesi.

⁶ Deniz Harp Okulu Ata Nutku Arşivi, *1904-1920 Defterleri*, Nutku (Süleyman) Maddesi.

⁷ Deniz Harp Okulu Ata Nutku Arşivi, *1904-1920 Defterleri*, 4.08.1325 [17 Ekim 1909].

yaşamında da Deniz Kuvvetleri'ne farklı hizmetlerde bulunmaya devam etmiştir. 1910 yılında emeklilik sonrası çıkarmaya başladığı “Deniz Gazetesi” İmroz Deniz Muharebesi'ndeki⁸ hataları ortaya koyunca, gazete 1911 yılında kapatılmıştır. 1917 yılında “Kamus'u Bahri” isimli denizcilik terimlerini açıkladığı kitabı yayımlanmıştır. 1918 yılında ise Bahriye Nezareti'nde meteoroloji teşkilatını kurmuştur.⁹ Böylesine aktif bir deniz subayı olan Süleyman Nutku Bey'in oğlu Ata Nutku babasının komodor olarak bulunduğu Preveze'de 26 Ekim 1904 tarihinde doğar. 1917 yılında girdiği Heybeliada Bahriye Mektebi'nin lise kısmını pekiyi derece ile bitirerek 1921 yılında yeni açılan gemi inşa mühendisliği kısmına girer.¹⁰ Ata Nutku Bey neden gemi inşa mühendisliği bölümünü seçtiğini ise Son Saat Gazetesi'ne 1950 yılında verdiği röportajda şöyle anlatmaktadır: “*Ailemizin kökü deniz soyundandır. Eski yelken devrinden beri ailemiz denizcidir. Daha küçük yaşta iken aynı mesleğe intisabı tasavvur etmiştim. Fakat biraz farkla ben deniz mimarisini seçtim, bu konuda tahsil gördüm.*”¹¹

2. Aldığı Eğitim

Ata Nutku'nun Deniz Lisesi'ne girdiği dönemde, özellikle Bahriye Nazırı Cemal Paşa'nın deniz okullarına yönelik yaptığı iyileştirmeler neticesinde, okullara atanan sınıf subayları ve öğretmen subaylar sınıflarının birincileri arasından seçiliyordu. Bunun dışında Yahya Kemal Beyatlı, Hamdullah Suphi Tanrıöver gibi önemli edebiyatçılar, Ali Sami Yen gibi önemli sporcular ve dönemin önemli müzisyenleri bu okulda ders veriyordu. Ayrıca öğrencilerin sportif faaliyetleri için Almanya'dan bütün öğrencilere dağıtılacak şekilde birer tenis raketi ile paten, hokey ve boks malzemeleri getirilmişti. Okulun güverte ve makine kısımlarında okutulan programlar, tamamen Deniz Kuvvetleri tarafından belirleniyor, öğrencilerin akademik gelişimine çok önem veriliyor ve bu kapsamda İngiliz Deniz Subay Okulu programları örnek alınıyordu. Eğitim programının desteklenebilmesi amacıyla özellikle mekanik, elektrik ve kimya laboratuvarlarının malzemeleri İngiltere'den getirilmişti. Geometri, Trigonometri, Astronomi ve Fen dersleri kitaplarının hepsi İngiltere'de okutulan kitapların bire bir

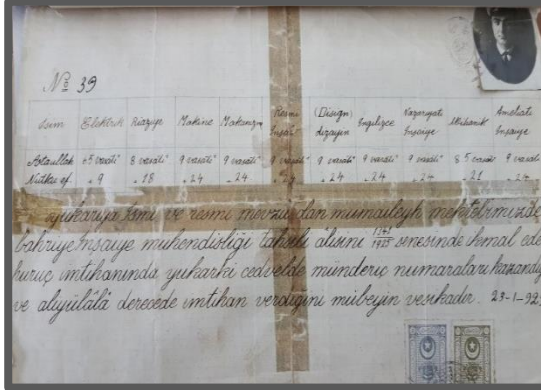
⁸ 16 Aralık 1912 tarihinde Gökçeada-Çanakkale arasındaki alanda gerçekleşen savaşta Yunan sancak gemisi Averof'un Yunan Donanması'na sağladığı üstünlük ilk andan itibaren belli olmuş, Osmanlı Donanması isabetli atışlar yapmasına rağmen emir komuta birliğinde yaşanan sorunlar nedeniyle geri çekilmek zorunda kalmıştı. Savaş hakkında ayrıntılı bir inceleme için bkz: Gökhan Atmaca ve Doğan Tanrıverdi, *Türklerin Tarihinde 30 Büyük Deniz Savaşı*, (İstanbul: Denizler Kitabevi, 2016).

⁹ Aydın Eken, *Ord. Prof. Ata Nutku, Türk Gemi İnşaatı Endüstrisi ve Mühendislik Eğitiminin Önderi*, s. 14.

¹⁰ *Ata Nutku'nun Ordinaryüs Profesörlüğe Yükseltilmesi Raporu*, 1960, Deniz Harp Okulu K.lığı Müzesi, İstanbul Teknik Üniversitesi.

¹¹ Haluk Selçuk, *Son Saat Gazetesi*, 20 Haziran 1950.

örneğiydi.¹² Ata Nutku'nun 1925 yılındaki Deniz Harp Okulu mezuniyet transkribinde aldığı dersler ve notları görülmektedir. Eğitim süresince aldığı Elektrik, Matematik, Makine, Gemi Dizaynı, İngilizce ve Uygulamalı Gemi İnşa derslerinden ortalamasının çok üzerinde notlar aldığı ve okulu en üst dereceyle bitirdiği görülmektedir.¹³

Ders	Elektrik	Makine	Gemi Dizaynı	İngilizce	Uygulamalı Gemi İnşa
Notları	8 sınavı	9 sınavı	9 sınavı	9 sınavı	9 sınavı
Nutku	24	24	24	24	24

Yukarıdaki tablo, diploma üzerindeki notları göstermektedir. Ayrıca diploma, 'Ata Nutku'nun 1925 yılındaki Harp Okulu Bitirme Diploması' olarak adlandırılmaktadır.

Resim 1: Ata Nutku'nun 1925 yılındaki Harp Okulu Bitirme Diploması

Ata Nutku'nun okul döneminde özellikle teknik resme büyük bir yatkınlığı olduğu dikkati çekmektedir. Bu kapsamda Eylül 1923 tarihinde stajda bulunduğu Hamidiye gemisine ait çizim kendisinin ayrıntılara dikkat eden bakışını yansıtmaktadır.

Resim 2: Ata Nutku'nun 1923 yılında stajdayken çizdiği Hamidiye Gemisinden bölümler

¹² Afif Büyüktuğrul, *Cumhuriyet Donanmasının Kuruluşu Sırasında 60 Yıl Hizmet 1918-1977*, c. 1, (İstanbul: Deniz Kuvvetleri Yayınları, 2005), s. 4-16.

¹³ Deniz Harp Okulu Ata Nutku Arşivi, *Ata Nutku'ya Ait Deniz Harp Okulu Diploması*, 23 Ocak 1925.

Ata Nutku'nun aldığı eğitimde ayrıntılara önem vermesi, ileriki süreçte dizayn edeceği gemilerdeki başarısının temellerinden olmuştur. Özellikle Bahriye Mektebi'nin gemi inşa bölümünde aldığı eğitimin kalitesi sayesinde daha sonra yurt dışında aldığı eğitimleri de hiçbir sıkıntı yaşamadan takip edebilmiştir. Ata Nutku'nun aldığı eğitimin kalitesini en iyi değerlendiren kişilerden biri de gemilerin direnç katsayılarının hesaplanması modelini geliştiren ve bu modele kendi adını veren Prof. Edmund Victor Telfer'dir. Profesör Telfer'e göre Ata Nutku'nun gerek harp okulu gerekse Hollanda'da aldığı eğitimin kalitesi İngiltere'deki gemi inşa fakültelerinin onur derecelerine eşittir. Yine Telfer'e göre Hollandalı ve Alman gemi inşa mühendisleri, İngiliz mühendislere asla açıklamadıkları bazı gemi inşa tekniklerini Türkleri kendilerine rakip görmedikleri için Hollanda'daki iki yıllık eğitimi süresince Ata Nutku'ya göstermekten çekinmemişlerdir. Bu sayede Ata Nutku gemi inşa konusunda dünyadaki son güncel gelişmeleri iyi seviyede öğrenerek Türkiye'ye dönmüştür.¹⁴

3. Yurt Dışı Eğitimi

Ata Nutku, 1925-1927 yılları arasında Rotterdam'da bulunan Fijenoord Tersanesi'nde Türkiye'nin sipariş ettiği denizaltılar konusunda¹⁵ staj görür ve denizaltı inşası hakkında kurs alır. Ayrıca denizaltılarla bizzat dalış tecrübelerine katılarak öğrendiklerini gerçek ortamda deneme şansına kavuşur. Fakat Ata Nutku buradaki vaktini sadece denizaltı inşası değil, muhrip tipi gemilerin yapımı ve farklı gemi inşa tekniklerini öğrenmeye de ayırır. Burada bir apandisit ameliyatı geçirmesine rağmen çalışmalarını sürdürür ve değişik tip savaş gemilerinin burada inşasını yerinde görme imkânını değerlendirir.¹⁶

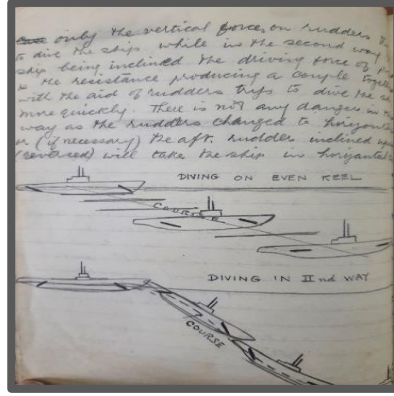
Ata Nutku'nun Fijenoord Tersanesi'nde yaptığı araştırmalar ve çalışma azmi tersane yetkililerinin de dikkatini çekmiştir. Bu kapsamda tersane müdürü tarafından imzalanan bir resmî belgede Ata Nutku'nun bir denizaltının inşasını başından sonuna takip ettiğinden, bu konuda yeterli

¹⁴ *İstanbul Teknik Üniversitesi'ne Sunulan Profesörlüğe Yükseltirme Raporu Tutanağı*, 11 Mart 1947, Deniz Harp Okulu K.lığı Müzesi, İstanbul Teknik Üniversitesi Makine Fakültesi Profesörleri Kurulu.

¹⁵ Türkiye, 1927-1940 yılları arasında planlı bir şekilde deniz gücünü geliştirmeye başlamıştır. Burada esas amaç Yunanistan ile Ege Denizi'nde dengeyi sağlamaktır. Bunun için öncelikle Hollanda'dan denizaltı, İtalya'dan ise muhrip tedarikine karar verilmiş, ayrıca deniz subaylarının Fransa, İngiltere, İtalya ve Japonya'da donanma stajına gönderilmesine başlanmıştır. Bu dönemki deniz silahlanması projeleri için bkz: Dilek Barlas ve Serhat Güvenç, "To Build A Navy With The Help Of Adversary: Italian-Turkish Naval Arms Trade 1929-1932", *Middle Eastern Studies*, c. 38, Sayı 4 (Ekim 2002), s. 143-168.

¹⁶ *Ata Nutku'nun Ordinaryüs Profesörlüğe Yükseltirme Raporu*, 1960, Deniz Harp Okulu K.lığı Müzesi, İstanbul Teknik Üniversitesi.

teknik bilgiye ve çalışma azmine sahip olduğundan, bunun yanı sıra sadece denizaltılarla değil, muhrip ve hücumbot gibi diğer tip savaş gemilerini inşası ile de yakından ilgilendiğinden ve kendisini bu konuda geliştirdiğinden bahsedilmektedir.¹⁷

Resim 3: Ata Nutku'nun Hollanda'daki eğitimi sırasında tuttuğu günlükte yer alan denizaltı dalışına yönelik notlar

Ata Nutku, 1938-1941 yılları arasında İngiltere'den alınacak denizaltı ve destroyerleri denetleyecek heyete seçilmiştir. Burada İngiliz mühendislerle yaptığı görüşmelerde bilgi seviyesi dikkat çekmiş, 1939 yılında İngiliz Gemi İnşa Mühendisliği Birliği'ne üye olarak seçilmiştir ki, bu da aldığı eğitimin kalitesini göstermektedir.¹⁸ Ata Nutku aldığı eğitimlerin ve çalışma azminin bir sonucu olarak; İngilizce, Almanca ve İtalyanca'yı iyi derecede, Hollandaca ve Fransızca'yı ise teknik metinleri rahatlıkla anlayacak düzeyde öğrenmiştir.¹⁹ 2. Dünya Savaşı sırasında İngiltere'den alınacak denizaltıları denetleyecek heyet ile birlikte İngiltere'de bulunduğu sırada, Başbakan Churchill Türk Büyükelçiliği'ni ziyarete gelmiş, Başbakan onuruna verilen yemekte çevirmenlik görevini Ata Nutku üstlenmiştir.²⁰

¹⁷ Deniz Harp Okulu Ata Nutku Arşivi, *Ata Nutku Defterler*, 29 Ocak 1929. Belge için ayrıca bkz. Ek 1.

¹⁸ *İstanbul Teknik Üniversitesi'ne Sunulan Profesörlüğe Yükseltme Raporu Tutanağı*, 11 Mart 1947, Deniz Harp Okulu K.İğği Müzesi, İstanbul Teknik Üniversitesi Makine Fakültesi Profesörleri Kurulu.

¹⁹ *İstanbul Teknik Üniversitesi'ne Sunulan Profesörlüğe Yükseltme Raporu Tutanağı*, 11 Mart 1947, Deniz Harp Okulu K.İğği Müzesi, İstanbul Teknik Üniversitesi Makine Fakültesi Profesörleri Kurulu.

²⁰ Aydın EKEN, *Ord. Prof. Ata Nutku, Türk Gemi İnşaatı Endüstrisi ve Mühendislik Eğitiminin Önderi*, s. 57.

4. İtalya'dan Alınacak Gemilerin Dizayn Hatalarının Bulunması

Yeni kurulan Cumhuriyet, Akdeniz'de o dönemde yaşanan gerilim neticesinde bir yandan Yavuz'un onarımını hızlandırma, diğer yandan da yeni gemiler tedarik etme kararı aldı. Türkiye'nin tedarik edeceği gemiler konusunda İngiliz ve İtalyan teraneleri arasında çok ciddi bir rekabet yaşanıyordu. Burada en önemli husus Türkiye'nin yeni gemi tedarikine ayıracak yeterli ödeneğinin bulunmamasıydı. Bu nedenle gemi siparişlerinin kendi tersanelerine verilmesini siyasi açıdan çok önemli olarak yorumlayan İtalyanlar, Türkiye'ye daha uygun malî koşullar önerdiler. Örneğin; İtalyan hükümeti gemiler için İtalyan Ansaldo Tersaneleri'ne %70 oranında kredi verebileceğini açıkladı. Bunun yanı sıra 1927 yılında Ansaldo Tersanesi bir jest yaparak 1907 yılında Osmanlı Devleti'nin İtalya'dan sipariş ettiği fakat Trablus Savaşı nedeniyle el konularak teslim edilmeyen Drama adlı kruvazöre ait ödemeleri Türkiye'ye iade kararı aldı.²¹

2 Şubat 1929 tarihinde İtalya'dan gemilerin alınmasına karar verildi. Verilen kararda özellikle gemilerin telsiz sistemlerinin menzillerinin 1000 mil olması ve teslim sürelerinin mümkün olduğunca kısa tutulması hususları belirtilmişti.²² 24 Mayıs 1929 tarihinde 2 muhrip, 2 denizaltı ve 3 avcı botundan oluşan ihaleyi İtalyan tersanelerinin kazandığı açıklandı.²³ 29 Ocak 1930 tarihli kararname ile İtalya'dan sipariş edilen denizaltılara Sakarya ve Dumlupınar, destroyerlere Kocatepe ve Adatepe, avcı botlara ise Doğan, Martı ve Deniz Kuşu ismi verilmesi kararlaştırıldı.²⁴ Ata Nutku, İtalya'dan alınacak gemiler için görevlendirilen heyete seçilmişti. Temmuz 1929-Ağustos 1931 tarihleri arasındaki bu dönemde İtalyan tersanelerinin hazırladığı gemi inşa planlarını inceleyerek gemilerin denge problemleri olduğunu ileri sürdü. Deyim yerindeyse Ata Nutku Bey'in zorlamasıyla Ansaldo Tersanesi tarafından yapılan havuz testlerinde bu dizayn sorunları açığa çıktı. Ata Nutku, buradaki görevi kapsamında yaptığı hesaplamalarda gemilerin İtalyanların belirttiği şartları karşılayamayacağını ve sürat

²¹ İtalyanlar gemi satışı siyasi bir olay olarak görmekteydiler çünkü onlara göre bu satış gerçekleşirse Türk Donanması'nda nüfuz elde edebileceklerdi. İtalyanların bu görüşünü haklı çıkaran bir gelişme ise gemi siparişinden sonra İtalyanca'nın Deniz Lisesi ve Deniz Harp Okulu'nda seçmeli ders olarak konulmasıydı. İtalya ve Türkiye'nin bu konudaki ayrıntılı görüşleri için bkz. Dilek Barlas ve Serhat Güvenç, *Türkiye'nin Akdeniz Siyaseti (1923-1939) Orta Büyüklükte Devlet Diplomasisi ve Deniz Gücünün Sınırları*, (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2014), s. 142.

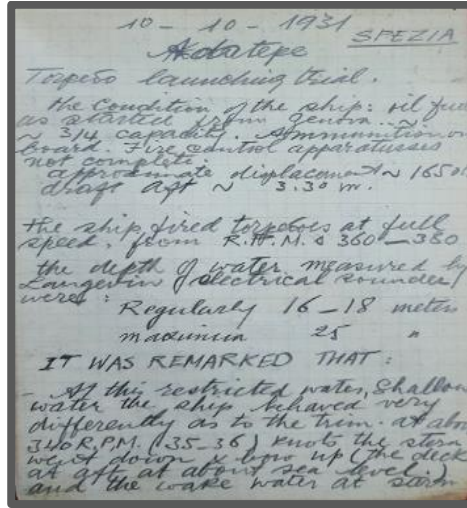
²² Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Başveکہlet Kararnameleri*, 30-18-01-02-6-55-2, 2 Şubat 1929.

²³ İhale süreci ve bu süreçte İtalyanlar'ın ve İngilizlerin teklifleri için bkz. Dilek Barlas ve Serhat Güvenç, *Türkiye'nin Akdeniz Siyaseti (1923-1939) Orta Büyüklükte Devlet Diplomasisi ve Deniz Gücünün Sınırları*, s. 138-141.

²⁴ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Başveکہlet Kararnameleri*, 30-18-01-02-8-5-12, 29 Ocak 1930.

konusunda belirtilen hıza erişemeyeceğini ortaya çıkarmış ve 9 Nisan 1931 ile 12 Mayıs 1931 tarihleri arasında Adatepe gemisinin sürat testleri için tuttuğu notlarda İtalyanların belirttiği rakamların yakalanamadığını açıkça göstermiştir.²⁵ 10 Ekim 1931 tarihli notunda ise La Spezia’da icra edilen seyir testlerinde deniz durumunun sakin olmasına rağmen Adatepe gemisinin başlangıçta belirtilen denge şartlarını sağlayamadığını belirtmiştir.²⁶

İtalyanların dizayn sorunları sadece muhriplerde değil diğer gemilerde de ortaya çıkmıştı ve bu dizayn hataları sonucu İtalyan tersanelerinin ünlerinin zarar görmemesi için Ankara’daki İtalyan Büyükelçisi Aloisi, dönemin Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras’a bizzat teminat vermişti. Bu teminata göre İtalyan tersaneleri Türkiye’nin gemilerde yapılmasını istediği ilave işlemleri sözleşmede olmasa bile ücretsiz olarak gerçekleştirecekti.²⁷ Sonuçta, tespit edilen dizayn problemlerine rağmen dönemin siyasi şartları gereği gemiler teslim alınmış, bununla birlikte 13 Mart 1932 tarihli bir kararname ile gemilerin eksiklerinin bir an önce tamamlanması için Savunma Bakanlığı’nın tekliflerinin uygun görüldüğü belirtilmiştir.²⁸

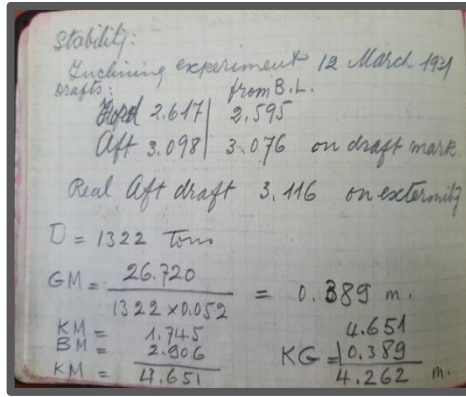
Resim 4: Ata Nutku’nun 10 Ekim 1931 tarihli Adatepe gemisine ilişkin seyir testi sonuçlarını gösterir hesaplamaları

²⁵ Deniz Harp Okulu Ata Nutku Arşivi, *Ata Nutku Defterler- İtalya Notları*, 9 Nisan 1931.

²⁶ Deniz Harp Okulu Ata Nutku Arşivi, *Ata Nutku Defterler- İtalya Notları*, 10 Ekim 1931.

²⁷ Dilek Barlas ve Serhat Güvenç, “To Build A Navy With The Help Of Adversary: Italian-Turkish Naval Arms Trade 1929-1932”, s. 158-159.

²⁸ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Başvekâlet Kararnameleri*, 30-18-1-2/26-16-16, 13 Mart 1932.

Resim 5: Ata Nutku'nun 12 Mart 1931 tarihli defterine kaydettiği Kocatepe gemisine yönelik hesaplamalar

5. İlk Millî Gemi Dizaynı: Gölcük Gemisi

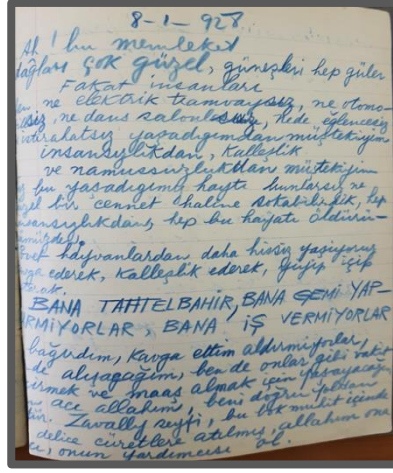
Gölcük'te bir tersane oluşturma fikri, ilk millî gemi olarak inşa edilen Gölcük tankerinin inşasını hayata geçiren en önemli faktördü. Lozan Barış Antlaşması'nın getirdiği kısıtlamalar kapsamında, Deniz Kuvvetleri gemilerinin onarımı için en uygun yer olarak Gölcük bölgesi belirlendi. Burada yeni kurulmaya başlanan tersanenin ilk önemli işi ise Yavuz zırhlısına yönelikti. Yavuz zırhlısının onarılması amacıyla Atatürk'ün talimatı ile bir yüzer havuzun inşa edilmesine karar verilmiş²⁹ ve 1927 yılında inşa edilen havuzun açılış törenine dönemin Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak, Süvari Kolordusu Komutanı General Fahrettin Altay ve yabancı şirket temsilcileri katılmıştır. Bu tarih aynı zamanda Gölcük Tersanesi'nin kuruluş tarihi olarak kabul edilmektedir.³⁰ Ata Nutku'nun tanınmaya başlaması da bu onarım sürecinde gerçekleşmiştir. Ata Nutku, Yavuz'un onarımında görev almış, burada zırh kaplamalarının iyileştirilmesi konusunda kendi geliştirdiği yöntemi Fransız şirketine kabul ettirmiş, bu sayede tamir giderlerini büyük ölçüde azaltmayı başarmıştır.³¹ Bununla birlikte Ata Nutku için Gölcük'te bulunduğu bu süreç aynı zamanda sıkıntılı bir süreçtir. Çünkü dönemin ekonomik şartları ve yetişmiş insan gücü eksikliği nedeniyle, Hollanda'da aldığı eğitimi uygulamaya koyma konusunda ciddi sıkıntılar

²⁹ O dönem izlenen denge politikası gereği havuzun inşası ihalesini Alman Flanders firması, Yavuz'un havuzda onarımını ise Fransız Penhoet Firması gerçekleştirecekti. Bkz. Dilek Barlas ve Serhat Güvenç, *Türkiye'nin Akdeniz Siyaseti (1923-1939) Orta Büyüklükte Devlet Diplomasisi ve Deniz Gücünün Sınırları*, s. 106.

³⁰ *Gölcük Tersanesi Komutanlığı Gemi İnşaat Faaliyetleri 1926-2015*, (İstanbul: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yayınları, 2017), s. 10.

³¹ *İstanbul Teknik Üniversitesi'ne Sunulan Profesörlüğe Yükseltme Raporu Tutanağı*, 11 Mart 1947, Deniz Harp Okulu K.ılığı Müzesi, İstanbul Teknik Üniversitesi Makine Fakültesi Profesörleri Kurulu.

yaşamaktadır. Kendi el yazısı ile tuttuğu günlüklerde, özellikle işlerin ağır ilerlemesinden ve yetmişmiş insan gücü eksikliğinden bahsetmektedir.³² Ne var ki bunlar onu engellememiş aksine daha fazla gayret sarf etmesine yol açmıştır.

Resim 6: 8 Ocak 1928 tarihli *Ata Nutku*'nun yaşadığı zorlukları ortaya koyduğu günlük sayfası

Bu sırada Türk donanmasının geliştirilmesi konusunda malî şartlar elverdiği ölçüde yeni girişimlerde bulunulmakta, ayrıca gemilerin millî olarak dizayn ve inşası konusunda ciddi bir niyet gösterilmektedir. İtalya'dan muhriplerin alınması, bu muhriplerin denizde akaryakıt ikmali ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Özellikle 1929 yılında icra edilen tatbikatlarda bu ihtiyaç açık bir şekilde görülmüştür. Genelkurmay Başkanlığı tarafından, tatbikatların tüm Marmara Denizi'ni kapsayacak şekilde icra edilmesi emredilmiş ayrıca donanmanın geliştirilmesi için farklı taktikler denenmiş, iş birliği faaliyetleri planlanmıştır. Bu kapsamda; ticaret gemileri donanma ile iş birliği içerisinde Marmara Denizi'nin güneyinden yüklenen kara birliklerini Kartal sahillerine çıkarmış, bu manevrada özellikle *Yavuz* gemisi ve diğer savaş gemilerinin sivil gemilere refakati ve denizde yaşanabilecek beklenmedik durumlara yönelik taktikler denenmiş ve denizaltı ilk kez bu tatbikatta düşmanı temsil etmişti.³³ Bu denemelerde ortaya çıkan sorunlardan biri de uzun süren seyirlerde gemilerin denizde akaryakıt ikmali ihtiyacı idi. O dönemki teknoloji ile akaryakıt ikmali için gemiler ya İstanbul'a gitmekte ya da yağ

³² Aydın Eken, *Ord. Prof. Ata Nutku, Türk Gemi İnşaatı Endüstrisi ve Mühendislik Eğitiminin Önderi*, s. 44.

³³ Afif Büyüktuğrul, *Osmanlı Deniz Harp Tarihi ve Cumhuriyet Donanması*, c. 4, (İstanbul: Deniz Basımevi, 1984), s. 637-638.

(akaryakıt) dubaları onların yakınına çekilmekteydi (O dönemde yağ ile kastedilen akaryakıttır). Bir keresinde muhripler Karadeniz’de akaryakıt ikmalî için Romanya Köstence Limanı’na demirlemek zorunda kalmışlardı.³⁴ Sonuç olarak, donanma gemilerinin yağ (akaryakıt) ihtiyacını karşılayacak bir gemiye ihtiyaç duyulduğu ortaya çıkmıştır. Dönemin Millî Müdafaa Vekili Zekai Apaydın imzası ile Başvekalete gönderilen 9 Haziran 1934 tarihli yazıdaki şu ifadeler o dönemde Türkiye’nin bu tarz bir millî gemi yapma konusundaki kararlılığını gösterir:

"Yarım asrı müteceviz bir zamandan beri İstanbul'daki tersane yeni inşa kabiliyetini gaip ederek donanmayı teşkil eden harp gemilerimiz yabancı memleketlerde yaptırılıyor ve bu tersane ancak donanmanın tamiratını temin edilebiliyordu. Bunu nazar-ı dikkate alan Cumhuriyet hükümetimiz Gölcük'te yeni gemiler inşa edebilecek bir tersane tesisinde karar vermiş olup pek yakında fiiliyat sahasına geçilecektir.

*Bu teşekkülün son zamanlarda mevcut personelin kabiliyetini ispat etmek üzere donanmanın ehemmiyetli bir ihtiyacı olan 1255 ton mai mahrecinde ve 10 deniz mili süratinde bir yağ gemisi inşa etmeyi teklif etmiş ve bu teklif kabul olunmuştur."*³⁵

Millî Müdafaa Vekili’nin bu yazısı Ata Nutku’nun beklediği kendi dizayn edeceği gemiyi inşa etme fırsatını ortaya çıkarmış, 26 Mayıs 1934 tarihinde “Gölcük” ismi verilecek geminin dizayn ve inşasına resmen başlanmış, geminin dizaynını Ata Nutku Bey bizzat kendisi çizmiştir. Bu geminin yapılması Ata Nutku için aldığı eğitimi gösterebileceği bir prestij projesi olmuştur. Ne var ki malî koşullar ve yaşanan bürokratik sorunlar nedeniyle geminin inşası Ata Nutku’nun istediği hızda gitmemiştir. Bu kapsamda Ata Nutku, dönemin Millî Savunma Bakanı’na bir mektup yazarak yaşadığı zorlukları belirtmiştir. Ata Nutku’nun bu mektubuna göre Gölcük gemisinin yapılmasını istemeyen bir grup bulunmaktadır. Ancak donanmanın acilen bu tarz bir gemiye olan ihtiyacı karşılanmalıdır. Ata Nutku Hollanda’da aldığı eğitim sayesinde bu gemiyi yapabilecek kabiliyette olduğunu, kendisi gibi genç mühendislerin de Almanların ve Fransızların Gölcük’teki faaliyetlerini yakından takip ettiğini belirtmekte, ancak Deniz İmalat Dairesi bu geminin yapılamayacağını iddia etmekte ve gemi için verilmesi gereken malzeme siparişlerini 1 yıl boyunca ötelemektedir. Ayrıca gelen ödenekler başka projelere kaydırılmaktadır. Ata Nutku mektubunda o dönem güncel gelişmelerden de bilgi vermektedir. Bu kapsamda Japonların, İngiltere’den

³⁴ Aydın Eken, *Ord. Prof. Ata Nutku, Türk Gemi İnşaatı Endüstrisi ve Mühendislik Eğitimin Önderi*, s. 103.

³⁵ Murat Koraltürk, “Türkiye’de Gemi İnşa Sanayinin Tarihsel Gelişimi”, *Türk Denizcilik Tarihi*, c. 2, ed. Zeki Arıkan ve Lütfi Sancar, (İstanbul: Deniz Basımevi, 2009), s. 251.

sipariş ettiği 3 adet Kongo sınıfı geminin inşasında izlediği yolu anlatmaktadır. Buna göre; ilk gemi için Japon mühendisler ve işçiler İngiltere'ye giderek İngilizler tarafından geminin inşa edilme sürecini gözlemlemiş, ikinci gemi için ise bir kısım malzeme İngiltere'den getirilmiş ve gemi Japonya'da İngilizlerin gözetiminde inşa edilmiştir. Üçüncü gemi ise yine Japonya'da fakat bu kez tamamen Japon mühendisler ve işçiler tarafından inşa edilmiştir. Ata Nutku mektubunda yurt dışında alınan eğitimin önemine değinerek, bu personelin aldığı eğitimden daha fazla faydalanılması gerektiğini, Japon öğrencilerin yurt dışı eğitiminden döndüklerinde sınavlarda başarılı olamazlarsa intihar ettiklerini, kendisi ve arkadaşlarının Hollanda'da aldıkları eğitim sonrasında Türkiye'ye döndüklerinde 5 ay süre ile kendilerine hiçbir görev verilmediğini, aldıkları eğitime ilgi gösterilmediğini ve bundan faydalanmak üzere bir girişimde bulunulmadığını belirtmiştir. Yine aynı mektupta, tersanelerin yeniden organize edilmesinin şart olduğunu, özellikle tersane işçilerinin kazandığı yeteneklerin eski gemilerin tamiri ile geçirildiğini, yeni gemi inşasına niçin karşı çıkıldığını anlamadığını belirterek ülkede her alanda büyük gelişmeler yaşanan bu dönemde gemi inşa etmek konusundaki bu belirsizliğin kendisini çok rahatsız ettiğini vurgulamıştır. Ata Nutku bu mektubuyla Savunma Bakanı'ndan açıkça yardım istemektedir.³⁶

Yaşanan bu gelişmeden sonra "Gölcük" gemisi 16 ay gibi kısa bir sürede denize indirilebilecek hale gelmiştir. 26 Mayıs 1934'te kızağa konan gemi için 11 Ekim 1935 tarihinde ana ve yardımcı makinaların yurtdışından alınmasına yönelik karar alınır.³⁷ Tankerin 30 Ekim 1935'te denize indirilmesi planlıdır ancak yoğun hava muhalefeti törenin yapılmasını engeller. Geminin kızakta kalmasının teknik açıdan sorun yaratacağı düşünülerek 1 Kasım 1935 tarihinde geniş katılımlı olmayan bir törenle "Gölcük" denize indirilir.³⁸ Belirtilen hususlar çerçevesinde "Gölcük" gemisi Ata Nutku'nun verdiği kişisel mücadele ile denize indirilmiştir denilebilir.³⁹ Yaşanan tüm zorluklara rağmen Ata Nutku, geminin dizaynında aldığı eğitimin hakkını vermeyi başarmıştır. Geminin dizaynındaki en ilginç noktalardan biri o döneme göre oldukça ileri sayılabilecek bir görüşle egzoz gazlarının geri dönüşümü ile enerjide %15 oranında tasarruf sağlanmasıydı.⁴⁰

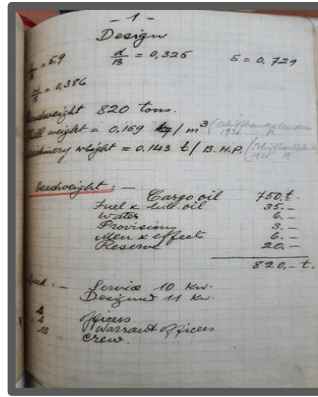
³⁶ Deniz Harp Okulu Ata Nutku Arşivi, *Ata Nutku Defterler*, Nisan 1934.

³⁷ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, *Başveکہlet Kararnameleri*, 30-18-1-2/58-78-9, 11 Ekim 1935.

³⁸ Murat Koraltürk "Türkiye'de Gemi İnşa Sanayinin Tarihsel Gelişimi", s. 252.

³⁹ Aydın Eken, *Ord. Prof. Ata Nutku, Türk Gemi İnşaatı Endüstrisi ve Mühendislik Eğitiminin Önderi*, s. 104.

⁴⁰ Aydın Eken, *Ord. Prof. Ata Nutku, Türk Gemi İnşaatı Endüstrisi ve Mühendislik Eğitiminin Önderi*, s. 104.

Resim 7: Ata Nutku'nun kendi el yazısı ile Gölcük tankerine ilişkin hesaplamaları

Gölcük gemisinin denize indirilmesi dönemin başında önemli bir olay olarak yer almıştır. Tan gazetesi, Türk mühendislerinin inşa ettiği geminin sürat tecrübelerinin çok iyi geçtiğini yazmış ve geminin İstanbul önlüğünde demirlemesine ilişkin fotoğrafları paylaşmıştır.⁴¹ Son Posta gazetesi ise haberinde 38 yıl aradan sonra inşa edilen ilk Türk gemisi olan “Gölcük”ün teknik özelliklerini okuyucuları ile paylaşmış, 56 metre uzunluğunda 1.250 ton deplasmanlı ve 750 ton yağ alabilecek bu geminin 29 mürettebatı bulunacağını belirtmiştir. Haberde özellikle geminin dizaynının genç mühendis Yüzbaşı Ata Nutku tarafından yapıldığına vurgu yapılmıştır.⁴²

6. İntibah ve Atak Mayın Gemilerinin İnşası

Ata Nutku Bey, aldığı eğitimi tersanede çalışanlara yansıtmakta ve onları eğitmekte çok kararlı bir tutum sergilemiştir. 1932 yılında “İntibah” isimli 1.200 tonluk bir gemiyi mayın gemisi haline getirmiş, bu sırada tersanede işçi, usta ve teknik ressamın modern usullere göre yetiştirilmesiyle uğraşmış ve tüm bu çabaları için Millî Müdafaa Vekâleti tarafından takdir edilmiştir.⁴³ Gölcük gemisinden sonra Ata Nutku'nun ikinci büyük başarısı Atak mayın gemisidir. Gölcük akaryakıt tankerinin denize indirilmesi ile Türkiye’de gemi yapılabilmesi fikrinin önü açılmış, bunun en somut örneği de Atak mayın gemisi olmuştur. 1937-1938 yıllarında Atak adlı mayın gemisinin projesini Ata Nutku bizzat kendisi çizmiş ve geminin inşa

⁴¹ “Gölcük Gemimiz Limanımızda-Seyir Tecrübeleri Çok İyi Netice Verdi”, *Tan Gazetesi*, s. 1.

⁴² “İlk Türk Gemisi”, *Son Posta Gazetesi*, s. 1.

⁴³ *İstanbul Teknik Üniversitesi'ne Sunulan Profesörlüğe Yükseltme Raporu Tutanağı*, 11 Mart 1947, Deniz Harp Okulu K.lığı Müzesi, İstanbul Teknik Üniversitesi Makine Fakültesi Profesörleri Kurulu.

sürecine liderlik etmiştir.⁴⁴ Atak Mayın gemisinin denize indiriliş töreni o dönemin basınında kendi gemilerimizi yapma yolunda önemli bir kazanım olarak nitelendirilmiştir. Törende yapılan konuşmalarda özellikle Türk mühendisleri ve işçileri tarafından denize indirilen bu geminin millî imkânlarla yapılmasına yoğun olarak yer verilmiştir.⁴⁵

Resim 8: *Atak mayın gemisinin denize indiriliş törenine ilişkin dönemin basınında yer alan bir haber*

Dönemin basınında Atak mayın gemisine yönelik yer alan bir başka ilginç haber ise Ata Nutku'nun kişiliği ile ilgilidir. Dönemin Gölçük Tersanesi Fabrika Müdürü Naim Arnas, Atak mayın gemisinin denize indirme töreninde Son Posta gazetesine verdiği demeçte Ata Nutku'dan şöyle bahsetmektedir: *“Bu genç mühendis Ata Bey'dir. Kendisi İtalya, Fransa ve Hollanda'da gemi inşa tecrübelerinde bulunmuştur. Bu kadar eğitilmiş mühendislerimiz ondan yüz kat daha fazla para kazanabilecekken Ata Bey üniforma aşkıyla bu işi yapmaktadır.”* Ata Nutku ise gazete muhabirinin soruları üzerine şu açıklamayı yapmıştır:

“Atak 60.000 lira maliyetle yapıldı ve bizi büyük masraflardan kurtaracak. Bu gemi mayın dışında Yavuz gemisini de çekebilecek makine gücüne sahiptir. Bunun için yani Yavuz'u havuzlamak için önceden dışarıdan gemi bulup para ödemeliydik. Ayrıca Atak gemisi 40 mayın dönebilir. Bunun dışında gövde dizaynında yapılan değişikliklerle çok düşük kömür maliyeti ile yol kat edebilmektedir.”⁴⁶

⁴⁴ İstanbul Teknik Üniversitesi'ne Sunulan Profesörlüğe Yükseltme Raporu Tutanağı, 11 Mart 1947, Deniz Harp Okulu K.İığı Müzesi, İstanbul Teknik Üniversitesi Makine Fakültesi Profesörleri Kurulu.

⁴⁵ “Atak Mayın Gemisi Dün Törenle Denize İndirildi”, Cumhuriyet Gazetesi, s. 1.

⁴⁶ “Türk Mühendisi, Türk İşçisi Tarafından İnşa Edilen İkinci Gemimiz”, Son Posta Gazetesi, s. 1.

Tan gazetesinde Ahmet Emin Yalman imzası ile yer alan ve Atak mayın gemisinden bahseden haberde; Ata Nutku idealist bir Türk genci olarak övülmektedir.⁴⁷ Akşam gazetesinde yer alan başka bir haberin manşeti ise Atak gemisinin, millî gemi inşa sanayii için olan önemini yansıtmaktadır: “Göğüs Kabartacak Bir Nokta: Teknisyen Türk, Usta Türk, İşçi Türk.”⁴⁸ Cumhuriyet gazetesinde ise Yunus Nadi imzasıyla yayımlanan “Küçük Geminin Büyük Manası” adlı yazıda Cumhuriyetin denizcilığe verdiği öneme vurgu yapılarak, bu geminin öneminin Türk mühendis ve işçilerince gerçekleştirilmesi olduğu, buhar çağını ıskalayan Türklerin artık kendi gemilerini dizayn etmeye başlamalarının bu işin daha da gelişeceğini gösterdiği belirtilmektedir.⁴⁹ Atak mayın gemisinin inşası üzerine dönemin Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak da Ata Nutku’ya bir takdir belgesi göndermiş, bu belgede Ata Nutku’nun gemi inşasına yaptığı katkıdan bahsederken, aynı zamanda yakın bir gelecekte daha büyük tonajlı savaş gemilerini tamamen Türk mühendis ve işçilerinin millî çabalarıyla üretebileceğine olan inancını da vurgulamıştır.⁵⁰

7. Gümrük Muhafaza Gemileri İnşası

1933 yılında Gümrük Muhafaza K.lığının Ege Denizi’nde kaçakçılarla mücadele için kaçakçı teknelerine benzeyen gemi inşası isteği üzerine Ata Nutku, Pereme sınıfı 4 adet tekne dizayn ederek inşa eder ve bu nedenle Gümrük Muhafaza K.lığı tarafından takdir edilir.⁵¹ Bu Ata Nutku’nun en sevdiği dizaynlardan biridir. Ata Nutku, boş vakitlerinde Gölcük’te kendisi için kotra tipi bir tekne inşa etmektedir. Gümrük Muhafaza K.lığının istediği teknelerin dizaynında da kendisi için inşa etmekte olduğu kotranın dizaynından faydalanır. Ayrıca Millî Müdafaa Vekilliği tarafından bu konuda gösterdiği çaba nedeniyle takdir edilir.⁵²

8. Dumlupınar Denizaltısının Onarımı

Binbaşı Süreyya Denizeri komutasındaki Dumlupınar denizaltısı, Karadeniz manevralarından dönerken Kız Kulesi’ni geçtikten sonra Haydarpaşa yakınlarında amudi dümen arızası yapmış, o sırada Fenerbahçe tarafından gelen bir İtalyan tankeri ile baş tarafından çarpışmış ve her iki gemi personeline de kayıp olmamış, ancak Dumlupınar’ın baş bodoslamasında hasar oluşmuştu. Mahkeme sonucunda İtalyan tankerinin firmasından 15 bin

⁴⁷ Ahmet Emin Yalman, “Bir İnsan Yaratmak” *Tan Gazetesi*, s. 1.

⁴⁸ Necmi Mehmed, “Gölcük Fabrikalarında Büyük Bir Çalışma Var”, *Akşam Gazetesi*, s. 1.

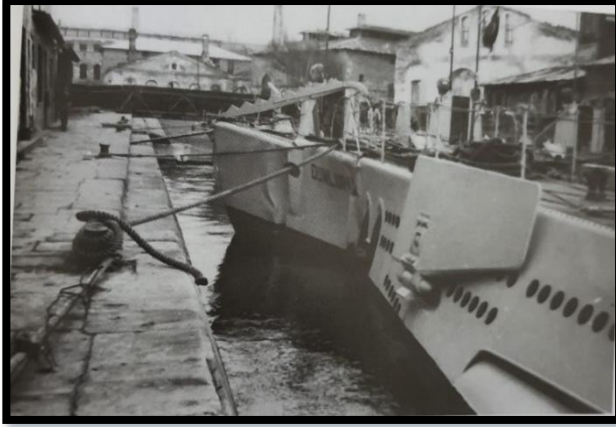
⁴⁹ Yunus Nadi, “Küçük Geminin Büyük Manası”, *Cumhuriyet Gazetesi*, s. 1.

⁵⁰ Deniz Harp Okulu Ata Nutku Arşivi, *Ata Nutku Defterler*, 29 Mart 1938.

⁵¹ *Ata Nutku’nun Ordinaryüs Profesörlüğe Yükseltilmesi Raporu*, 1960, Deniz Harp Okulu K.lığı Müzesi, İstanbul Teknik Üniversitesi.

⁵² Deniz Harp Okulu Ata Nutku Arşivi, *Ata Nutku Defterler*, 19 Nisan 1934.

lira tazminat alınmıştı.⁵³ Oluşan hasarı gidermek için görev Ata Nutku'ya verilmiş, Ata Nutku geliştirdiği yöntemle denizaltının baş tarafını çok düşük maliyetle onarmayı başarmıştı.

Resim 9: *Dumlupınar denizaltısının çarpışmadan sonra çekilmiş fotoğrafı*⁵⁴

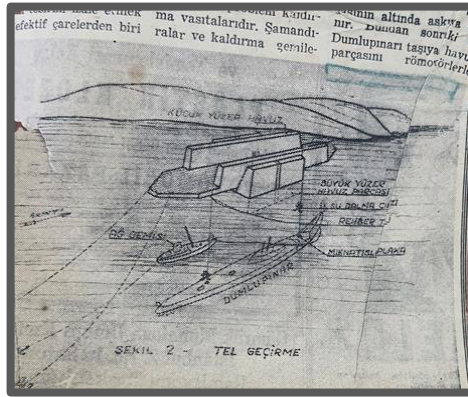

Resim 10: *Ata Nutku arşivinde yer alan Dumlupınar gemisinin onarımı sırasında çekilen fotoğraflar*

⁵³ Raşit Metel, *Türk Denizaltıcılık Tarihi*, (İstanbul: Deniz Basımevi, 1960), s. 202.

⁵⁴ Aydın Eken, *Ord. Prof. Ata Nutku, Türk Gemi İnşaatı Endüstrisi ve Mühendislik Eğitiminin Önderi*, s. 259.

Ne yazık ki Ata Nutku'nun baş tarafını onardığı Dumlupınar denizaltısı 4 Nisan 1953 tarihinde Çanakkale'de İsveç bandıralı Naboland tankeri ile çarpışarak batmış, denizcilerimizi kurtarmaya yönelik çabalar başarısız olmuştur. Daha sonra basında Dumlupınar'ın çıkarılmasına yönelik yapılan tartışmalarda gemi inşa mühendisi olarak Ata Nutku bir mülakat vermiştir. Ata Nutku'ya göre denizaltıyı dipten çıkartmak için önce dip kısmında daha detaylı inceleme yapılmalı ve iki havuz kullanılmalıydı. Havuzlar bu iş için özel üretilmeli ve denizaltının zarar görmeden dipten çıkarılarak Gölcük tersanesine intikali sağlanmalıydı.⁵⁵

Resim 11: Ata Nutku'nun Dumlupınar denizaltısını dipten çıkarılması hakkında yaptığı taslak çizim

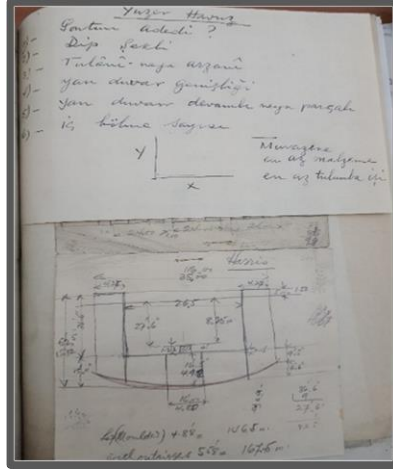
9. Taşkızak Havuzu'nun İnşası

Özellikle 2. Dünya Savaşı öncesi alınan yeni gemilerle büyüyen donanmanın büyük bir havuza ihtiyacı bulunmaktadır. Bu kapsamda Ata Nutku 2.500 tonluk bir havuz planı çizer, dönemin malî şartları nedeniyle bu planı Millî Savunma Bakanı'nın onaylaması gerekmektedir. Ata Nutku Ankara'ya giderek Millî Savunma Bakanı'na projeyi bizzat anlatır ve onay alır.⁵⁶ Onay alınmasına rağmen, 2. Dünya Savaşı koşulları nedeniyle yeterli miktarda çelik bulunamaması nedeniyle havuz projesinde sorunlar yaşanır. Bu dönemde Ankara'daki İngiliz Deniz Ataşesi tarafından İngiliz Savunma Bakanlığı'na Mart 1942 tarihinde gönderilen bir raporda havuz için çelik tedarikinin Türkleri gittikçe zora soktuğundan, bununla birlikte Ata Nutku isimli bir Türk mühendisinin dizaynda bazı değişiklikler yaparak havuzu

⁵⁵ “Şayanı Dikkat Bir İddia: Dumlupınar Nasıl Kurtarılır?”, *Yeni İstanbul Gazetesi*, 14 Kasım 1953.

⁵⁶ Aydın Eken, *Ord. Prof. Ata Nutku, Türk Gemi İnşaatı Endüstrisi ve Mühendislik Eğitiminin Önderi*, s. 139.

inşaya devam ettiğinden bahsedilmektedir.⁵⁷ Sonunda 1942’de Ata Nutku’nun çizdiği dizayn esas alınarak Taşkızak’ta 2500 tonluk yüzen havuz inşa edilmeye başlanır.⁵⁸ Bununla birlikte savaş koşulları nedeniyle yaşanan gecikmelerden dolayı havuz ancak 18 Kasım 1945 tarihinde törenle açılabilir. Havuzun açılış töreninde işçilerle mülakat yapan Vakit gazetesine göre buradaki asıl başarı, Ata Nutku’nun yaptığı dizayn ve tersanedeki işçileri eğitmekte gösterdiği gayrettir.⁵⁹ Bu havuz inşası aynı zamanda Ata Nutku’nun Teknik Üniversite’ye öğretim üyesi olarak adım atmasını da sağlar. Dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Taşkızak’ta havuz inşasını gezerken, gemi inşa faaliyetleri hakkında bilgi alır. Daha sonra tersanede çalışan Ata Nutku ve Muhittin Etingü’den Teknik Üniversite’de yeni açılacak gemi inşa mühendisliği bölümünde ders vermelerini ister.⁶⁰

Resim 12: Ata Nutku'nun kendi not defterlerinden yüzer havuza ilişkin tuttuğu notlar

10. Arabalı Vapur Dizaynı ve Yurtdışında Eğitim Vermesi

Ata Nutku, 1952 yılında Denizcilik Bankası İdare Meclisi Gemi İnşa Tersaneleri Bölümü’ne üye olarak seçilir, burada Üsküdar-Kabataş arası büyük arabalı vapurların ve Boğaz hattında işleyecek küçük arabalı vapurların planlarını bizzat çizer. Ata Nutku’yu bu gemileri inşa etmeye iten neden

⁵⁷ Deniz Harp Okulu Ata Nutku Arşivi, *Ata Nutku Defterler-Yüzer Havuz*, Mart 1942.

⁵⁸ *İstanbul Teknik Üniversitesi’ne Sunulan Profesörlüğe Yükseltme Raporu Tutanağı*, 11 Mart 1947, Deniz Harp Okulu K.lığı Müzesi, İstanbul Teknik Üniversitesi Makine Fakültesi Profesörleri Kurulu.

⁵⁹ Aziz Bilaloğlu, “Türk Zekâ ve İşçiliğinin Başarısı”, *Vakit Gazetesi*, s. 3.

⁶⁰ Ata Nutku’nun Teknik Üniversite’de ders vermesine yönelik anılar için bkz. Tansel Timur, “Gemiye Tersaneden Dersaneye Taşıyan Adam: Ord. Prof. Ata Nutku”, *Deniz Mecmuası*, Sayı 18 (Haziran 2018), s. xx.

1950'li yıllarda İstanbul'da gittikçe artan trafik sorununa çözüm bulmaktır. Bu arabalı vapurları inşa için hurdaya çıkarılan iki adet vapurun makinalarını kullanır. Dizaynını kendisinin yaptığı Karamürsel adlı arabalı vapur, 50 otomobil ve 125 yolcu kapasitelidir.⁶¹ Ata Nutku bu vapurların dizaynı sırasında yetkililer için raporlar hazırlayarak, tersanelerin modernleştirilmesi konusunda da girişimlerde bulunur.⁶² Ata Nutku, 1958 yılında ABD'nin Kaliforniya Üniversitesi'nde bir yıl süreyle misafir profesör olarak gemi inşa dersleri vermiş, bu dönemde Amerikan Gemi Mühendisleri Derneği'ne üye olarak seçilmiştir.⁶³ Daha sonra 1964-1965 yıllarında Napoli ve Cenova Üniversiteleri'nde de misafir profesör olarak ders vermiştir.⁶⁴

11. Denizcilik Konusundaki Görüşleri

Ata Nutku'ya göre Türkiye'nin en büyük eksikliklerinden biri gemi inşası yerine yurt dışından gemi alımının tercih edilmiş olmasıdır. Bu nedenle dönemin hükümetinin yabancı ülkelerden 250.000 DW tonajlı gemi alınacağı haberini bir müjde gibi vermesini eleştirmektedir. Ona göre kendi gemilerini yapamayan ve bu gemilerin bakım/onarımlarını sağlayamayan ülkelerin ekonomik olarak ilerlemesi düşünülemez. Ata Nutku bu kapsamda tersanelerdeki âtıl iş gücünden ve planlamada yaşanan hatalardan bahsetmektedir. Ona göre, gerekli destek sağlandığı sürece Türk tersaneleri, Avrupa tersanelerinin kalitesinde gemi üretimi yapabilirler. Bu kapsamda, özellikle yabancı tersanelerin Türk gemilerinin bakımı için çok yüksek fiyat vermesine rağmen Türk tersanelerinin bu işleri daha ucuza ve aynı kalitede yapabileceğini vurgular. Ata Nutku'ya göre, bürokrasi ve gümrük işlemleri de Türk gemi inşa sanayini yavaşlatmaktadır. Örneğin Camialtı Tersanesi'nde inşa edilen Abidin Daver gemisi, inşası bitmesine rağmen üç yıl boyunca yurt dışından sipariş edilen makinelerin gelmesini beklemiştir.⁶⁵ Ata Nutku gemi inşa faaliyetlerinin yanı sıra deniz tarihine de ilgi duymaktadır. Bu ilginin temeli ise Türkiye'nin denizci bir devlet haline gelmesi isteğidir. Ona göre Anadolu toprakları yeterince verimli olduğundan Osmanlı döneminde ticari bahriyeye ağırlık verilmemiştir, hâlbuki Yunanistan verimsiz toprakları sebebiyle deniz ticaretine ağırlık vermiştir. Yine Ata Nutku'ya göre, 1934 yılında ilk millî gemi olan Gölcük yağ tankeri denize indirildiğinde,

⁶¹ Aydın Eken, *Ord. Prof. Ata Nutku, Türk Gemi İnşaatı Endüstrisi ve Mühendislik Eğitiminin Önderi*, s. 229.

⁶² *Ata Nutku'nun Ordinaryüs Profesörlüğe Yükseltilmesi Raporu*, 1960, Deniz Harp Okulu K.İğî Müzesi, İstanbul Teknik Üniversitesi.

⁶³ *Ata Nutku'nun Ordinaryüs Profesörlüğe Yükseltilmesi Raporu*, 1960, Deniz Harp Okulu K.İğî Müzesi, İstanbul Teknik Üniversitesi.

⁶⁴ *Ata Nutku'nun Ordinaryüs Profesörlüğe Yükseltilmesi Raporu*, 1960, Deniz Harp Okulu K.İğî Müzesi, İstanbul Teknik Üniversitesi.

⁶⁵ Ata Nutku, "Gemi İthalatı Değil, Gemi İnşası Gerek", *Milliyet Gazetesi*, 15 Ocak 1972.

Balkanlarda ne Romanya'nın, ne Yugoslavya'nın, ne de Bulgaristan'ın gemi inşa konusunda ciddi bir tecrübesi bulunmamaktadır. Hâlbuki ilerleyen yıllarda bu ülkeler özellikle yük taşımak için gemi inşa faaliyetlerine ağırlık vererek, önemli bir kapasite kazanmışlardır. Türkiye ise özellikle 2. Dünya Savaşı sonrasında ticaret gemileri inşa etmek yerine lüks yolcu gemileri satın alma yoluna giderek lüks tüketime ağırlık vermiştir. Ona göre bu tercihin bir nedeni de denizcilik ve gemi inşa sanayinde yaşanan plansızlıktır. Türkiye'nin gemi inşa faaliyetlerinin bu plansızlıktan kurtarılarak geliştirilmesi amacıyla, Polonya'ya lüks yolcu gemisi siparişi vermek yerine, tersanelerin modernize edilmesi ve inşa faaliyetlerini merkezi olarak yürütecek bir kurumla bu tersanelerde modern tanker tipi gemilerin inşa edilmesine ağırlık verilmesi gerekmektedir.⁶⁶

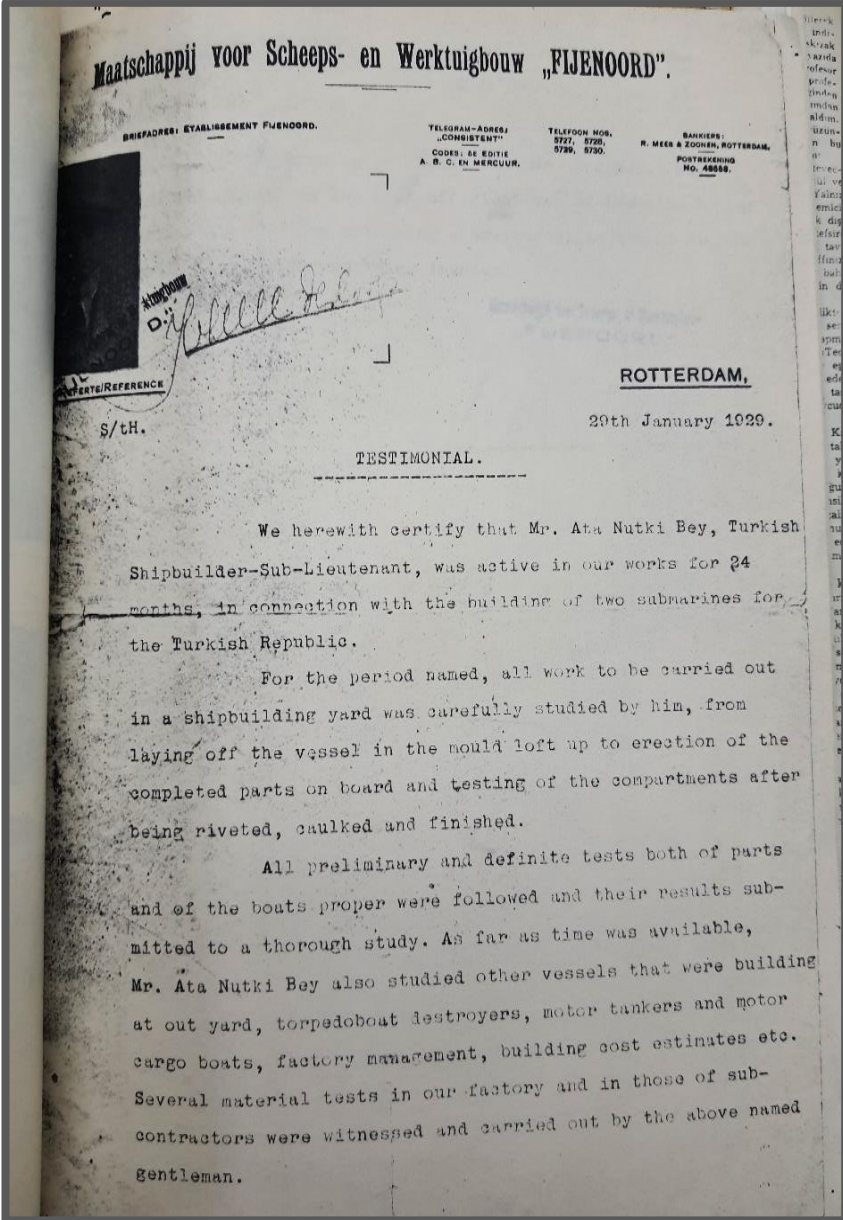
Sonuç

Ata Nutku, ailesinden gelen denizcilik sevgisini, Harp Okulu ve yurtdışında aldığı eğitimlerle daha ileriye taşıyan ve döneminin çok ilerisinde düşünce yapısına sahip olan bir Türk mühendisidir. Onun dizayn ettiği gemiler sadece donanmanın gücünü yenilemekle kalmamış, aynı zamanda Türk mühendis ve işçilerinin millî olarak gemi dizayn ve inşa edebileceğini kanıtlamıştır. Ata Nutku'nun en büyük özellikleri olarak nitelenen merak, sürekli öğrenme ve inşa etme tutkusu sayesinde yetiştirdiği öğrenciler bugün ülkemizin gemi inşa sanayinde yaşanan gelişmelerde önemli roller oynamıştır. Ata Nutku gemi inşa faaliyetini ülkenin modernleşmesinin ve bağımsızlığının bir parçası olarak görmüştür. Bu kapsamda, Türk tersanelerinin fırsat verildiğinde Avrupa'daki tersanelerle rahatlıkla rekabet edebileceğini ve kalitede onlarla aynı koşulları oluşturabileceğini düşünmüş, bu düşüncesini her durumda savunmaktan ve gerektiğinde bu konuda en üst makamlara başvurmaktan çekinmemiştir. İnşa ettiği Gölcük akaryakıt tankeri ve Atak mayın gemisi ile gemi inşa konusundaki önyargıları kırmayı başarmış, Teknik Üniversite'de gemi inşa mühendisliği bölümünde verdiği dersler ve yurt dışında misafir profesör olarak verdiği derslerle mühendislik alanında ülkemizi yurt dışında başarı ile temsil etmiştir. Sonuç olarak, bugün millî ve yerli gemilerimizi inşa etmekte ulaştığımız seviyede Ata Nutku'nun payı daha da açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Çünkü o, kendi döneminde karşılaştığı her türlü zorluğa rağmen Türk mühendislerinin dünya standartlarında gemi dizayn ve inşa edebileceğini ve bunun için kaliteli eğitim almalarının yeterli olduğunu açık bir şekilde ortaya koymuştur.

⁶⁶ Ata Nutku, "Denizde Devletçilik" *Milliyet Gazetesi*, 22 Temmuz 1982.

EKLER

Ek 1: 29 Ocak 1929 Tarihli Ata Nutku'nun Çalışma ve Öğrenme Azminin Anlatıldığı ve Fijenoord Tersanesi Müdürü Tarafından İmzalanan Mektup.

Deniz Harp Okulu Ata Nutku Arşivi, Ata Nutku Defterler, 29 Ocak 1929

Ek 2: İtalya'dan Sipariş Edilen Gemilere Verilecek İsimleri Belirleyen 29 Ocak 1930 Tarihli Kararname.

Teknik Çabukluklar
BAŞVEKÂLET
Mühürli Mühürüğü
Sıra No: 3877

Kararname

Y. G. BAŞKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

İtalyans sipariş edilmiş olan (2) Denizaltı Gemisi ile (2) Destroyer (3) Mnakkip Motorbot, un Omurgalarının teşğihna var'ı esasları İora kılınmış olduğundan isimlerinin tayını B.E.H . Reisliğinin 25/ L/930 tarih ve 21887 ve Millî Müdafaa Vekâletinin 14/L/930 tarih ve 136/217 numaralı tekereleri ile teklif edilmiştir .

Kayıy İora Vekilleri Heyetinin 29/L/930 tarihli İoşimında görüldüğü üzere İhucua Denizaltı Gemisine (Sakarya); Mayn Denizaltı Gemisine (Dumlupınar); Destroyerlere (Kocatepe), (Adatepe); Mnakkip Motorbotlara (Doğan), (Martı), (Denizkuşu) isimlerinin takılması tasvip ve kabul olmuştur .

29/L/930

REİSİFONER

Gazi M. Kemalf

Bp. V. *V. Jemal* Ad. V. *M. Gal* M. M. V. *M. K. K. K.*

Da. V. *S. K.* Ha. V. *S. T. P.* Ma. V. *S. S.*

M. V. *G. K.* Na. V. *R.* İ. V. *S. K.* S. İ. M. V. *S. K.*

İfimesa bulamadı

18 0 18 01 02 8 5 12

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Başvekâlet Kararnameleri, 30-18-01-02-8-5-12, 29 Ocak 1930.

Ek 3: Kaçakçılıkla Mücadele Kapsamında Dizayn ve İnşa Ettiği 4 Adet Pereme Sınıfı Tekne İçin Millî Müdafaa Vekâleti'nce Ata Nutku'ya Verilen Taktir Belgesi.

Y. G. BAŞKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

MÜDAFAA VEKÂLETİ
Sıra No: 21265

Ankara
19 - 4 - 1934

Kıssı:
Sn.Hr.Yüzbaşı Haydarpağalı
Ataullah Nutku efendiye .

Ağalar Denizindeki kaçakçıları şağırtmak için X muhafaza teşkilâtında yelkenli tekip Motorları kullanılması hakkında fenni tetkikatta bulunmak Ve Güneş X teşkilâtında kullanılacak yelkenli Motor tipini, Tekne Ve Ma.Hesimlerini Ve bunların esnaf ve şartlarını bç - ün teferuatına kadar hazırlamak hususunda göstermiş olduğunuz İikkat ve saygı Bayret Vekâletce memnuniyeti mncip olmuştur

Faaliyet Ve mesainizden dolayı beyanı taktirat eyler bu muvaffakiyetli çalışmanız atiyende müsmer neticeler vermesini dilerim efendim .

M. M. V.
K. K.

Deniz Harp Okulu Ata Nutku Arşivi, Ata Nutku Defterler, 19 Nisan 1934

Ek 4: Atak Mayın Gemisinin İnşası Nedeniyle Dönemin Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak Tarafından Ata Nutku'ya Verilen Takdir Yazısı.

T. C.
Genelkurmay Başkanlığı
VI. Şube
Sayı: 23425

Ankara
29 / 3 / 1938

Özü:

Millî Müdafaa Vekâletine

İ. Donanmamızın takviyesi, tamir ve idamesi için her zaman olduğu gibi son def'ada vüs'atinden fazla çok muvaffakiyetli mesai sarf ederek atak mayın gemimizi suya indiren deniz fabrikaları-misla gemiyi dizayin ve inşasını başdağ nihayete kadar takip ve ikmâl eden inşaiye subayı Yüzbaşı Atayı takdir ederim.

Bahuriyet devrinde günden güne kuvvetlenmesi için gayret sarf ettiğimiz donanmamızın çok yakın bir istikbalde kendi sularımızda ve yalnız kendi mühendis ve amelelerimizin eseri olacak daha büyük savaş gemileriyle büsbütün takviye bulacağını görmek ve buna inanmaktan mütevellid sürurumu beyan ederken yorulmadan ve usanmadan Türk milletine has olan bağarmak kudretinin nesilden nesile intikali için deniz fabrikalarımızın da çok güzel bir misal teşkil ettiğini memnuniyetle kayd ederim.

Sevkalimat olarak M. K. V. arz edilmiş, Donanma ve Üssü Bahrî komutanlıkları ile Deniz Fabrikaları Umumî müdürlüğüne yazılmışdır.

H. Hüseyin

Genelkurmay Başkanı
Mareşal
Fevzi Çakmak

30-3-38

40794

31/3/38

3254

31/3/38

Cevaplarda Ş. nin isim tarih ve No. nin yazılması lazımdır.

Deniz Harp Okulu Ata Nutku Arşivi, Ata Nutku Defterler, 29 Mart 1938.

ÇANAKKALE MUHAREBELERİ'NDE CEPHE HATTINDA VE CEPHE GERİSİNDE İCRA EDİLEN ASKERİ EĞİTİM FAALİYETLERİ

Barış BORLAT*

Giriş

Bu çalışmada Çanakkale Muharebeleri'nin devam ettiği esnada cephede ve cephe gerisinde icra edilen askerî eğitim faaliyetleri incelenmeye çalışılmıştır. Konunun spesifik olmasından dolayı kaynakların sınırlılığı dikkat çekmektedir. Çalışma dâhilinde günümüze değin yayınlanmış olan tüm anı-hatıra türü eserler incelenmiştir. Bu tarama esnasında nerede ise bir iki cümlelik kısa ifadeler dışında bilginin olmadığı görülmüştür. Diğer bir kaynak ise askerî arşiv belgeleri olmuştur. Bunun için günümüze değin yayınlanmış olan harp cerideleri, raporları ve tutanaklara bakılmıştır. Askerî arşiv belgeleri anı ve günlük türü eserlere göre daha geniş bir bilgi sunmuştur. Buradan hareketle çalışmanın ana iskeletini oluşturmuştur. Arşiv belgelerinde daha çok birliklerin eğitim süreçlerindeki raporları ya da eğitimlerin yapılmasına dair emirlere ulaşılabilmiştir. Muharebenin kara savaşları üzerinde yoğunlaşmasından kaynaklı ulaşılan bilgilerin önemli bir bölümünü de piyade sınıfının eğitime dair bilgiler içermiştir. Tüm bu sınırlılıklara rağmen elde edilen bilgiler ışığında bütüncül olarak Çanakkale Cephesi'ndeki askerî eğitim faaliyetlerine dair önemli verilere ulaşılmıştır.

1. Eğitim Faaliyetinin İcra Yerleri

Cephedeki eğitim faaliyetleri muharebe hattının gerisinde görece güvenli alanlarda sürdürülmüştür. Bunun yanı sıra birliklerin konuş bölgeleri, tabyalar, bataryalar ve muharebe sahasından kısmen uzak köyler eğitim alanı olarak kullanılmıştır. Seferberlik süreci ile birlikte tabya ve bataryalarda eğitimler hız kazanmıştır. Bu amaçla 26 Ağustos 1914'te Yıldız Tabyası'nda havan eğitimleri yapılmıştır.¹ Benzer şekilde çoğunluğunu Almanların oluşturduğu Anadolu Hamidiye Tabyası komutanı Binbaşı Vasidlo Bey, mesafe tayini ve atış talimleri yapmıştır.²

* Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, barisborlat@gmail.com.

¹ Eyüp Durukan, *Sofya Esaretinden Çanakkale Zaferine*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014), s. 337.

² Selahattin Adil Paşa, "Çanakkale Hatıraları", *Çanakkale Hatıraları*, c. 1, yay. haz. Metin Martı, (İstanbul: Arma Yayınları, 2005), s. 121-122.

Muharebelerde verilen kayıplar nedeniyle birliklerin usta ere olan ihtiyacının artması üzerine, Anadolu yakasında Üvezli’de bir acemi er eğitim merkezi teşkil edilmiş; sonradan Soma, Akhisar ve Karaağaç’ta eğitim merkezi kurulmuştur. Savaşın sonlarına doğru ise Davutpaşa’da 3’üncü, Konya’da 7’nci, Eskişehir’de 8’inci, Adapazarı’nda da 9’uncu er eğitim merkezleri teşkil edilmiştir.³

Eğitim merkezlerinde başarı gösterenler, onbaşı yetiştirilmek üzere sınıf eğitim merkezlerine gönderilmiş, bunların arasından da çavuş adayları seçilmiştir.⁴ Gün geçtikçe artan ihtiyacın karşılanması için İstanbul’un muhtelif yerlerinde acemi erler için talimgâhlar açılmıştır. Münim Mustafa bu durumu anılarında şu şekilde aktarmıştır:

“Bir yandan kayıt muamelesine devam olunurken öte yandan da askerî talimlere başlandı. Ordu zabitlerinden mürekkep talim heyetimiz içinde Harbiye talebesinden de bölük çavuşlarımız vardı. İlk mümaresimizi yaptıktan sonra artık yanaşık nizam talimlerinden çıkarak arazi üzerinde tatbikata başladık. Her gün milli marşlar söyleyerek Hürriyettepesi’ne, Maslak’a, Kağıthane’ye gidiyorduk. Talim, atış, manevra... Bütün gün, durup dinlenmeden faaliyet.”⁵

Benzer şekilde 24’üncü Sahra Topçu Alayı Karaağaç ambarından aldığı mermiler ile Metris Çiftliği civarında atış talimi yapmıştır.⁶ Projektörden sorumlu askerlerin eğitimi ise Çanakkale, Kilitbahir, Kumkale ve Seddülbahir’de bulunan dershanelerde yapılmıştır.⁷ Kara muharebelerinin hızla mevzi muharebelerine dönüşmesi ile birlikte siper muharebelerine yönelik eğitimler öncelenmeye başlamıştır. Bu amaçla hazırlanan yerlerden birisi de Kayal Tepe olmuştur. Birlikler burada 15 gün siper talimleri yapmıştır.⁸ Müstahkem Mevki Komutanlığı ise topçu atışlarının bir kısmını Karantina bölgesinde icra etmiştir. Bu amaçla 22 Mayıs 1915 tarihinde Karantina bölgesinde gece atışları ve 25 Temmuz 1915 tarihinde İntepe’de 12’lik Bulgar toplarının demir dânelerinin tecrübeleri yapılmıştır.⁹ Kara muharebelerinin şiddetini her geçen gün arttırması ile birlikte nerede ise her muharebe hattı gerisi doğal talim alanları haline gelmiştir. Örneğin; 19’uncu

³ *Birinci Dünya Savaşı’nda Çanakkale Cephesi*, V. Cilt III. Kitap, (Ankara: Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, 2012), s. 496.

⁴ *Birinci Dünya Savaşı’nda Çanakkale Cephesi*, s. 496.

⁵ Münim Mustafa, “Cepheden Cepheye 1914-1918, İhtiyat Zabiti Bulduğum Sırada Cihan Harbinde Kanal ve Çanakkale Cephelerine Ait Hatıralarım”, *Çanakkale Hatıraları*, c. 3, yay. haz. Metin Martı, (İstanbul: Arma Yayınları, 2005), s. 10.

⁶ ATASE, *BDH.*, Kls.1064, Dos.75, Fih.1-16.

⁷ ATASE, *BDH.*, Kls.4620, Dos.53, Fih.5-1.

⁸ *Hasan Remzi Fertan’ın Harp Hatıraları*, yay. haz. Lokman Erdemir, (İstanbul: Bağcılar Belediyesi, 2016), s. 47.

⁹ ATASE, *BDH.*, Kls.1562, Dos.15, Fih.1-158.

Tümen muharebeler öncesinde 77'nci Alay ile Sarafim Çiftliği'nde, 57'nci Alay ile Eceabat-Çamburnu ve Egerlitepe arasında, 72'nci Alay ile Eceabat'ta yer alan Kilise civarında, Süvari Bölüğü ile Sarafim Çiftliği civarında günlük talimlerine devam etmiştir.¹⁰

Kumtepe güneyinde arazi keşfi ve harita okuma eğitimleri yapılırken¹¹ mutfaklarda görev yapacak askerlerin eğitimi Akbaş'ta yapılmış,¹² Arıburnu bölgesinde bomba bölüklerinin eğitimi Çataldere'de,¹³ Anafartalar bölgesindeki bomba eğitim ve denemeleri Kumköy bölgesinde yapılmıştır.¹⁴ Yanı sıra 16'ncı Tümen 20 Temmuz 1915 tarihinden 6 Ağustos 1915 gününe kadar Matik Dere'de eğitim ile iştilal olmuştur.¹⁵ Kasım 1915'ten sonra 57'nci Alay Edirne Sırtı gerisinde, 27'nci Alay kendi ordugâhında, müsait yer bulamaması durumunda Edirne Sırtı gerisinde, 72'nci Alay Kılıçdere ve civarında, 48'inci Alay Düztepe ve gerilerinde talimgâhlar tesis etmeye başlamıştır.¹⁶ Aralık ayından itibaren ise 57'nci Alay Kurt Dere'yi de kullanmaya başlamıştır.¹⁷ Diğer bir talim alanı ise Kocadere-Kemalyeri hattının kuzeyindeki Örenardı, Kurt Deresi ve Çaylar Deresi vadileridir.¹⁸

1.1. Eğitim Zamanları

Cepheye sevk edilecek askerlerin eğitimi depo birliklerinden önce başlamıştır. Acemi askerler depo birliklerine sevk edilmeden önce eğitim merkezlerinde altı hafta süreyle eğitime tabi tutulmuşlardır.¹⁹ Buna rağmen muharebelerde zayıtın artmaya başlaması ve süvari sınıfından ziyade piyadeye ihtiyaç duyulduğu için süvari sınıfında 14 gün piyade eğitimi alan askerler de cepheye sevk edilmiştir.²⁰ Cephedeki askerler ise daha çok talimlerini sabah 07.00-10.00 arası öğleden sonra ise 14.30-16.30 arasında yapmıştır.²¹ Diğer yandan mümkün olduğunca askerlere cuma günleri talim yaptırılmamıştır.²²

¹⁰ ATASE, *BDH.*, Kls.5384, Dos.183, Fih.H1-14. Bu kapsamda 17 Nisan 1915 tarihinde Sarafim Çiftliği civarında tatbikat yapılmıştır. ATASE, *BDH.*, Kls.5384, Dos.183, Fih.H1-20.

¹¹ ATASE, *BDH.*, Kls.5333, Dos.H3, Fih.1-1a.

¹² ATASE, *BDH.*, Kls.4567, Dos.47, Fih.1-147.

¹³ ATASE, *BDH.*, Kls.5384, Dos.183, Fih.H14-1-16a, 17.

¹⁴ ATASE, *BDH.*, Kls.4589, Dos.2, Fih.7.

¹⁵ ATASE, *BDH.*, Kls.4882, Dos.H8, Fih.1-21.

¹⁶ ATASE, *BDH.*, Kls.5384, Dos.183, Fih.H13-1-4a.

¹⁷ ATASE, *BDH.*, Kls.5384, Dos.183, Fih.H13-1-23, 23a, 24.

¹⁸ ATASE, *BDH.*, Kls.5384, Dos.183, Fih.H14-1-16a, 17.

¹⁹ *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi*, V. Cilt III. Kitap, s. 496.

²⁰ ATASE, *BDH.*, Kls.5361, Dos.H1, Fih.1-46.

²¹ ATASE, *BDH.*, Kls.5347, Dos.H3, Fih.1-9.

²² ATASE, *BDH.*, Kls.5347, Dos.H3, Fih.1-14.

Çanakkale Cephesi'nde Arıburnu bölgesinin tahliye edilmesine karşın Seddülbahir bölgesinde muharebeler devam etmekte idi. Bu süreçte Kuzey Grubu Kumandanlığı mıntikasındaki birlikler tâlimlerine devam etmişti. 27 Aralık 1915 tarihli tâlim emrine göre piyade alaylarından her gün öğleden önce bir tabur öğleden sonra bir tabur tâlime gitmiştir. Sabah tâlimleri saat 08.00'den 12.00'ye kadar akşam tâlimleri ise 13.00'den 16.00'ya kadar sürmüştü.²³ Tüm bu düzenlemelere rağmen uçak saldırıları eğitimlerin zamanında zorunlu değişikliklere neden olmuştur.

2. Uçak Saldırılarından Korunma Eğitimleri

Cephedeki eğitimler esnasında önemli tehlikelerden birisi de uçak saldırıları olmuştur. Bu nedenle eğitimler esnasında uçak görülmesi durumunda kısa bir "ti" sesi, uçağın gözden kaybolması durumunda ise kısa iki "ti" sesi ile birlikler uyarılmıştır.²⁴ Ayrıca cephedeki eğitimlere de bu durum dâhil edilmiştir. Öyle ki 15'inci Kolordu 22 Nisan 1915 günü bağlılarına gönderdiği emirde uçaklara karşı korunmak amacıyla yapılan eğitimlerde bataryaların mesafe tahmininde bulunamaması durumunda ilk yayılım ateşinin çeşitli mesafelerde yapılmasını istemiştir. Örneğin 2.400, 2.800, 3.200 ve 3.600 metre mesafeler ile atış yapılması emredilmiştir. Uçağın daha alçak uçması durumunda piyade ateşinin etkisini arttıracakları öngörülerek ateş mesafesinin 1.200, 1.400, 1.600 metre olarak ayarlanması ve askerlere bu haliyle talim yaptırılması istenilmiştir.²⁵ Uçak saldırıları kimi zaman askerleri eğitimler esnasında yakalamıştır. 4 Ağustos 1915 günü Soğanlı Dere'de Ağır Batarya etrafında talim yapan 12'nci Alay 2'nci Tabur askerleri üzerine düşman uçağından atılan bomba nedeni ile bataryadan 12 asker şehit olmuş ve 41 asker de yaralanmıştır. Bunun üzerine askerî eğitimler esnasında en temel kurallardan olan düşman ateşine maruz bölgelerde toplu bulunulmamasının açıkça ihmal edildiği görülmüştür. Ve bu durumda 4'üncü Tümen'in burada uzun süre kalmasından kaynaklı askerlere bunu öğretmiş olması gerektiğine vurgu yapılmıştır. Güney Grubu komutanı birinci sorumluluğa sahip Tabur komutanı hakkında kanuni takibat başlatmıştır.²⁶ Önlem amacıyla iki gün sonra -6 Ağustos 1915- Güney Grup Komutanlığı'ndan yayınlanan emirde, düşman uçaklarının daha çok sabah ve akşam saatlerinde uçması nedeniyle geri noktalarda bulunan kıtaların eğitimlerini öğle saatlerinde yapmasını istemiştir.²⁷ Buna karşın muharebenin ilerleyen dönemlerinde de uçak saldırıları eğitimleri yarıda bıraktırmıştır.²⁸

²³ ATASE, *BDH.*, Kls.5384, Dos.183, Fih.H14.

²⁴ ATASE, *BDH.*, Kls.4835, Dos.H9, Fih.1-175a.

²⁵ ATASE, *BDH.*, Kls.5384, Dos.H1, Fih.1-10a.

²⁶ ATASE, *BDH.*, Kls.4346, Dos.23, Fih.17.

²⁷ ATASE, *BDH.*, Kls.4346 Dos.23, Fih.17.

²⁸ Fasih Kayabalı, *Çanakkale 1915 Kanlısurt Günlüğü*, yay. haz. Murat Çulcu, (İstanbul: Denizler Kitabevi, Kaptan Yayıncılık, 2016), s. 126.

3. Bomba Eğitimi

Çanakkale kara muharebelerinin kısa bir süre içerisinde mevzi harbine dönmesi ile birlikte süngü muharebesinin yanı sıra bomba muharebeleri de önem kazanmaya başlamıştır. Bu amaçla askerlerin bomba atma eğitimleri önce taş ile yapılmaya başlamıştır.²⁹ Eğitimler esnasında kimi zaman uygun yerlere dikili baş hedefleri hazırlanmıştır. Bu durumu İbrahim Arıkan hatıralarında “*Kumkale’den Yeniköy’e kadar uzanan sahil mıntkasında dikili baş hedeflerine bomba talimi yapılıyordu*”³⁰ şeklinde ifade etmiştir. Birlikler, bomba eğitimlerinde bomba atmaya bilen askerlerden de faydalanma yoluna gitmiştir. Öyle ki 16’ncı Tümen komutanı Rüştü Bey 8 Ağustos 1915 günü 10’uncu Alay’a gönderdiği emirde bomba atmaya bilmeyen askerin kalmamasını istemiştir. Bomba eğitimleri için Tümen’den bomba temin edilmiş ve eğitim için ise gerekirse 48’inci Alay’dan eğitim askeri gönderilebileceği bildirilmiştir.³¹ Benzer şekilde 11 Ağustos 1915 günü 35’inci Alay askerleri bomba kullanmayı bilmediği için 15’inci Alay’dan bomba kullanmayı bilen askerlerden eğitim vermeleri için talepte bulunulmuştur.³²

4. Tatbikatlar

İtilaf Devletleri Çanakkale’yi sadece Boğaz’dan geçemeyeceklerini 18 Mart 1915 günü anlamışlar ve akabinde kara muharebeleri için hazırlıklara başlamışlardır. Bu dönem içinde Osmanlı Devleti de Gelibolu Yarımadası için 5’inci Orduyu teşkil etmiştir. 5’inci Ordu’nun kurulması ve kara muharebelerinin başlaması arasında yaklaşık bir aylık zaman bulunmaktadır. Bu zaman içerisinde askerî eğitimler ve tatbikatlar hız kazanmıştır. Öyle ki 5’inci Ordu olası bir amfibi harekâta göre tatbikatlarını yoğunlaştırmıştır. Buna göre 26 Mart 1915 günü 19’uncu Tümen’e bir tecrübe yürüyüşü yaptırılmıştır.³³ Tümen öğlen molasını Bigalı Köyü’nde vermiş ve geç saatte Eceabat’a karargâhına dönmüştür.³⁴ Bir gün sonra da bir harp senaryosu

²⁹ ATASE, *BDH.*, Kls.5347, Dos.H3, Fih.1-13.

³⁰ İbrahim Arıkan, *Osmanlı Ordusunda Bir Nefer*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2010), s. 37.

³¹ ATASE, *BDH.*, Kls.4882, Dos.H8, Fih.1-18.

³² ATASE, *BDH.*, Kls.5317, Dos.H2, Fih.1-18a.

³³ Tümen komutanı Yarbay Mustafa Kemal [Atatürk] tatbikatlara dair gelişmeleri Arıburnu raporunda şöyle aktarmıştı: “Benim tetkikat ve tasavvuratıma nazaran düşmanın ihraç harekâtına saha olarak intihap edeceği sahil, muhafazası uhdemde bulunan Maydos mıntkasında Seddülbahir ve Kabatepe ile şimal ve cenubu idi. Bu cihete yakın hâsil eylemiş bulunduğumdan düşmanın teşebbüsünde bilcümle kıtaat kumandanlarına suret-i hareketlerini talim etmiş olmak maksadıyla atiyen saha-i hakikate çıkan zemin üzerinde birkaç günler harp oyunu yaptırmak ile iştilal ettim.”

³⁴ İzzettin Çalışlar, *On Yıllık Savaşın Günlüğü*, yay. haz. İzzeddin Çalışlar, İsmet Görgülü, (İstanbul: Güncel Yayıncılık, 2007), s. 114.

dâhilinde tatbikat planlaması yapılmıştır. 27/28 Mart 1915 tarihinde icra edilen tatbikatta düşmanın Gelibolu civarında olduğu kabul edilmiştir. Bu çerçevede 19'uncu Tümen'in 28 Mart 1915 günü Yalova üzerinden Cumalı'ya doğru yürümesi istenilmiştir. Bu planlama dâhilinde 57'nci Alay sabah 8.10'da toplanma mahallinde hazır olacaktır. Tatbikat esnasında büyük ağırlıkların bırakılması istenilmiştir. Bu tertiplenme ile tatbikata çıkmış olursa da Ordu Komutanı'nın 19'uncu Tümen Komutanı ile bizzat görüşme emri üzerine saat 09.00'da alınan Tümen emri ile tatbikat yarıda bırakılarak birlikler geri çağırılmıştır. Ordu komutanı beklenmesine rağmen gelmemiştir.³⁵ Buna karşın birliklerin düzenli talimlerine devam etmesi istenilmiştir.³⁶

Kara muharebelerinden nerede ise bir hafta önce yapılan tatbikatta hedef Ece Limanı istikameti idi. Bu kapsamda 19 Nisan 1915 tarihinde düşmanın Ece Limanı'ndan çıkıp Tursun Köyü'ne doğru geldiği kabul edilen bir tatbikat yapılmıştır. Sabah saat 07.00'de başlayan tatbikata 19'uncu Tümen bağlısı tüm alaylar katılmıştır. 57'nci Alay, Cebel Tabur'u ile birlikte Alay Komutanı Hüseyin Avni Bey kumandasında Bigalıköy-Bigalı Deresi'nden giden yol ile sağ kol olarak hareket etmiştir. Tatbikat bitiminde alayın tamamı Turşun Köyü'nün doğusundaki yel değirmenleri bölgesinde toplanmıştır. Saat 18.30'da hareket edilmiş ve gece 23.00'te Bigalı'ya dönmüştür. Bu yürüyüş esnasında iki asker geride kalmış iken 7 askerin de ayağı vurulmuştur.³⁷ Tatbikat esnasında Kabatepe açıklarındaki düşman balonunun yönlendirmesi ile İtilaf donanmasının ateşi başlamış olmasına rağmen herhangi bir tesir yaratmamıştır.³⁸ Bu kadar kapsamlı olmasa da 20 Nisan 1915 tarihinde Bigalı'nın kuzeyinde bir tatbikat yapılmıştır.³⁹

Kara muharebelerinden sadece bir gün önce hem Anadolu yakasında hem de Arıburnu hattında tatbikatlar yapılmıştır. Bu amaçla 19'uncu Tümen Yalova Köyü istikametinde yürüyüş yaparken⁴⁰ Anadolu yakasındaki 11. Tümen'de büyük bir tatbikat yapmıştır. Bu tatbikatın temel amacı, varsayılan bir çıkarmaya karşı birliklerin nasıl hareket edeceğinin tatbiki idi.⁴¹ Tatbikat faaliyetleri kara muharebelerinin başlamasına saatler kalaya kadar devam etmiştir. 27'nci Alay Eceabat'taki I. ve III. Taburu ve makineli tüfek bölüğü ile 24/25 Nisan 1915 gecesi Kabatepe bölgesinde bir gece tatbikatı yapmış ve

³⁵ İzzettin Çalışlar, *On Yıllık Savaşın Günlüğü*, s. 114.

³⁶ ATASE, *BDH.*, Kls.5384, Dos.183, Fih.H1-14. Bu kapsamda 17 Nisan 1915 tarihinde Sarafim Çiftliği civarında tatbikat yapılmıştır. ATASE, *BDH.* Kls.5384, Dos.183, Fih.H1-20.

³⁷ ATASE, *BDH.*, Kls.5384, Dos.183, Fih.H1-22.

³⁸ İzzettin Çalışlar, *On Yıllık Savaşın Günlüğü*, s. 115.

³⁹ ATASE, *BDH.*, Kls.5384, Dos.183, Fih.H1-22.

⁴⁰ ATASE, *BDH.*, Kls.5384, Dos.183, Fih.H1-22.

⁴¹ Carl Mühlman, *Çanakkale Savaşı*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2009), s. 83.

gece saat iki civarında çadırlarına dönmüştü. Ki kısa süre sonra top sesleri duyulmuş ve Çanakkale kara muharebeleri başlamıştır.⁴² 27'nci Alay komutanı Çanakkale Muharebeleri süresince yapılan tatbikatlara dair değerlendirmesinde bazı önemli tespitlerde bulunmuştur:

“Bu Kanlısirt’ın kuzeyinde Celal Deresi ile araları ayrılmış, hemen aynı düzlükte diğer bir sirt var, bu sirtın adı Kırmızısirt’tır. Bu Kırmızısirt’in platosuna iki tarafın da bugün önem vermediğimiz elbet okuyucularımızın dikkatlerini çekmiştir. Halbuki bugün verdiğimiz bu muharebeyi bir oda içinde harp oyunu olarak vermiş olsaydık bu Kırmızısirt’ı bu kadar ihmal etmezdik. Harita üzerinde yapılan teorik muharebelerle hatta kırlar üzerinde yapılan tatbikatlarla gerçek muharebeler arasında, birbirine uymayacak kararlara ait, bu hadise; bir örnektir. Biz muharebeye başladığımız andan itibaren akşama kadar Kırmızısirt’in platosuna tek bir Avusturalyalının çıktığını görmedik. Kuşkusuz o platoya ayak basmak bizim de işimize gelmiyordu.”⁴³

Kara muharebeleri öncesinde yaklaşık bir ay boyunca devam eden bu tatbikatlar devamında cephe gerisindeki talimlerle devam etmiştir.

5. Eğitimlerin İcrası

Piyade sınıfının eğitimi o esnada yürürlükte olan piyade ve atış talimnamelerine göre yapılmaktadır. Ayrıca bu eğitimler esnasında rastlanan aksaklıklar komuta kademesine aktarılarak gerekli düzenlemelerin yapılması sağlanmıştır. Eğitim merkezlerinde arazi eğitimi ile yetişen erler, ordu dairesinin himayesinde bulunmaktadır. Ordu dairesi, bu faaliyetleri düzenlerken mümkün olduğu kadar muharip birliklerden subay, astsubay ve usta asker almamaya çalışmıştır. Eğitimleri daha çok okul ve kurumların kadrolarında mevcut yetişkin elemanlar ile yürütmüştür.⁴⁴ Harbiye Nezareti eğitimlerde askerin harcaması gereken mermi miktarını emirle birliklere bildirmiştir. Buna göre her askere atış için 30 fişek,⁴⁵ tabur onbaşlarına 50 fişek verilmiştir.⁴⁶ Cephede piyade sınıfına her gün orta ve uzak mesafe nişan alma talimleri yapması emredilmiştir.⁴⁷ Bunun yanı sıra askerlere yanaşık nizam talimleri, muharebe eğitimi ve mesafe tahmini eğitimleri

⁴² Miralay Şefik Aker, *Çanakkale-Arıburnu Savaşları ve 27. Alay*, yay. haz. Metin Martı, (İstanbul: Arma Yayınları, 2005), s. 214.

⁴³ Şefik Aker, *Çanakkale-Arıburnu Savaşları ve 27. Alay*, s. 252.

⁴⁴ *Birinci Dünya Harbi İdari Faaliyetler ve Lojistik*, c. 10, (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1985), s. 209.

⁴⁵ ATASE, *BDH.*, Kls.1067, Dos.88, Fih.1-2.

⁴⁶ ATASE, *BDH.*, Kls.1067, Dos.88, Fih.1.

⁴⁷ ATASE, *BDH.*, Kls.5653, Dos.1-1, Fih.105a.

yaptırılmıştır.⁴⁸ Silah başı eğitimlerinin her gün birkaç defa bölüklerce yapılması istenilmiştir. Eğitim esnasında bir defa düdük çaldığında askerlerin silah başı yapması, iki defa çaldığında çadırlara girmesi emredilmiştir.⁴⁹

Talimlerde avcılık, atış eğitimi, kabza kavramak, tetik düşürmek, nişan vaziyeti alma ve muharebe atış eğitimi, silahlı ve silahsız idman talimleri, koşmak, engel aşmak, taarruz, müdafaa ve hücum talimleri, yürüyüş ve ikamette emniyet hizmeti ve inzibat görevleri, tahkimat ve piyadeye mahsus siper avcı oyukları, ara siper ve mahfuz mahal inşası gibi hizmetler icra etmiştir. Makineli tüfekler mevcut yerlerinde bırakılarak mevzilerinde nişan talimleri ile iştilal etmeleri istenmiştir.⁵⁰ Askerlerin talim yapmadıkları zamanlarda boş kalmamaları için gerekirse “yeniden yeniden hafriyat” yapması istenilmiştir.⁵¹ Eğitim esnasında disipline büyük önem verilmiştir. Bu kapsamda terlik ve kesik ayakkabılar ile talimlere çıkılmaması emredilmiştir.⁵²

Çanakale kara muharebelerinin kısa süre içerisinde mevzi muharebelerine dönüşmesi ile birlikte talimgâhlarda siperden atlama ve süngü hücumu eğitimleri yaptırılmıştır. Bu amaçla önce takımların, sonra bölüklerin siperlerden harp nizamında birden çıkmaları ve koşarak süngü hücumu yapmaları, bölüklerin birbirini takip ederek arkasında siperlerden harp nizamında koşar adımla düşman siperlerine atılma talimleri yapılmıştır. Bununla birlikte hendek atlamada askerlere yeterlilik kazandırılması istenilmiştir. Bu maksatla genel bir taarruz için avcı hendeklerinde huruç kademelerinin yapılması istenilmiştir. Ayrıca düşman hendeklerine atılırken dikkat edilmesi gereken noktaların askerlere öğretilmesine özen gösterilmiş ve şu noktalara dikkat çekilmiştir;

- a. Hücum kademesinde bütün hatta devamlı surette taarruz edilmeli ve küme küme yığılmalara izin verilmemelidir.
- b. Her fert, alayca süratle koşmalı ve kesinlikle hiçbir asker durmamalıdır.⁵³
- c. Düşmanın birinci ve ikinci siper hattına ulaşılmış olsa bile kesinlikle durulmamalıdır.
- d. Düşman geri hatları var ise o noktaya kadar ilerlenmelidir.
- e. Geriden gelecek hücum safları düşman siperlerinin kenarında ve etrafında kalacak düşman askerlerini imha etmeli ve hiç durmaksızın en ileri safa yetişmelidir.

⁴⁸ ATASE, *BDH.*, Kls.5347, Dos.H3, Fih.1-15.

⁴⁹ ATASE, *BDH.*, Kls.5361, Dos.5-1, Fih.55.

⁵⁰ ATASE, *BDH.*, Kls.5361, Dos.H1, Fih.1-47.

⁵¹ ATASE, *BDH.*, Kls.4775, Dos.H2, Fih.1-16.

⁵² ATASE, *BDH.*, Kls.5361, Dos.5-1, Fih.57.

⁵³ ATASE, *BDH.*, Kls.5384, Dos.183, Fih.H13-1-4.

f. Hücum esnasında tahrip edilmesine rağmen çalışacak durumda olan makineli tüfekler var ise bombacılar bunları imha ederek çalışmaz hale getirmelidir.

Bu emirler için alay komutanları sorumlu tutulmuş ve hemen talim hendeklerinin inşasına başlanmıştır. Diğer yandan askerlerin 100-150 adımlık bir mesafeyi koşarak kat ettikten sonra yine süngü hücumu yapacak bir kabiliyete ulaşmaları istenilmiştir.⁵⁴ Askerlere ordu üst komuta kademesinin isimlerine dair de bilgilerinin verilmesine özen gösterilmiştir. Bu amaçla 3 Nisan 1915 günü Anadolu yakasındaki 3'üncü Tümen birlikleri için yayınlanan emirde "*mensup olduğumuz ordunun kumandanı Müşir Liman Paşa, Kolordu kumandanı Weber Paşa, Tümen komutanı Nikolay Bey olduğunu tüm efrada tamamen öğretelim*" denilmiştir.⁵⁵

Kuzey Grubu Komutanlığı 11 Aralık 1915 tarihi itibari ile tüm bağlı tümenlerine hücum talimi için emir göndermiştir. Emre göre hücum talimi yapacak olan birliklerin eksiksiz olarak bu eğitimlere katılması istenilmiştir. Ayrıca talimgâhta hazırlanan eğitim hendeklerinin üç buçuk metre derinliğinde ve iki buçuk metre genişliğinde hazırlanması ve gerçekçi olması için önlerine kirpi ve tel engeller koyulması kararlaştırılmıştır. Birliklerin elinde hücum köprülerinin hazır bulunması istenmiş bulunmayanlar için Grup Komutanlığınca verilmesi ön görülmüştür.⁵⁶

Her birliğin gece ve gündüz eğitim yapmasına büyük önem verilmiştir. Bu eğitimlerde düşmanın çıkarma girişimini menetmek, sahile tutunabilmiş düşman birliğine süngü hücumu yapmak öncelenmiştir. Eğitimlerde tüfek atışı ve bomba eğitimlerine yer verilmiştir. Diğer yandan kazma-kürek yardımı ile tahkimat oluşturmaya çalışılmıştır.⁵⁷ Bir yandan da her birliğin konuş bölgesinin coğrafi isimlerinin askerlere öğretilmesi emredilmiştir.⁵⁸ Bu amaçla kolordulara kendi bölgeleri için verilen emirlerden birisi de yol ve arazi düzenlemesi ile birlikte eğitimler yapmaları idi.⁵⁹

Mekkare askerlerinin eğitimlere çıkmamaları rahatsızlık yaratmıştır. Bu nedenle 33'üncü Alay 10 Nisan 1915 günü vermiş olduğu emir ile mekkare askerlerinin de eğitimlere katılmasını emretmiştir. Bu durumun ortaya çıkmasında raporlara yansıyan hali ile "haylaz haylaz oturmalarının" yarattığı görüntünün neden olduğu anlaşılmaktadır. Benzer şekilde nöbetçi subaylar da

⁵⁴ ATASE, *BDH.*, Kls.5384, Dos.183, Fih.H13-1-4a.

⁵⁵ ATASE, *BDH.*, Kls.5361, Dos.H1, Fih.1-46.

⁵⁶ ATASE, *BDH.*, Kls.5384, Dos.183, Fih.H13-1-23, 23a, 24.

⁵⁷ ATASE, *BDH.*, Kls.4835, Dos.H9, Fih.1-175a.

⁵⁸ ATASE, *BDH.*, Kls.5327, Dos.H4, Fih.1-3.

⁵⁹ Burhan Sayılır, *Türk Kurmaylarının Gözüyle Çanakkale Savaşı*, (İstanbul: Salyangoz Yayınları, 2006), s. 143.

eğitimden muaf tutulmamıştır.⁶⁰ Ayrıca bu emirde görevlerine engel olmamak üzere subayların hizmetine görevlendirilen askerlerin de eğitimlere katılması istenilmiştir.⁶¹

Eğitimlerin icrası sürecinde gönderilen risalelerin dikkate alınması ve talimnameler dâhilinde eğitimlerin sürdürülmesi istenilmiştir.⁶² Ki bu noktada kara muharebeleri öncesinde askerî talimlere dair en detaylı emir 12 Nisan 1915 günü 3'üncü Tümen tarafından yayınlanmıştır. Bu emirde birliklerine talim ve terbiyesinin ne şekilde yapılması gerektiğine dair açıklamalara yer verilmiştir. Buna göre piyade sınıfının avcı hatları teşkil etmesi, savunma mevzileri oluşturarak bunları tahkim etmesi, mesafe tahmini, ateşin sevk ve idaresi, açılmış birliklerin arazide sevk ve idaresi, süngü hücumu eğitimi, gece talimleri, ses disiplini içerisinde açılma ve yayılmanın icra edilmesi, atış talimi, silah başı talimi, emniyet ve keşif hizmetleri yapılması emredilmiştir. Talimler esnasında temel sorunlardan birisi de düşman gemi topçu atışına maruz kalmak idi. 5'inci Ordu komutanı Liman von Sanders bu durumu hatırlarında şu şekilde aktarmaktadır:

*“Birliklerin talimlerinin tertip ve idaresini yaparken de çok dikkatli ve uyanık olmak gerekiyordu. Çünkü etrafta dolaşan düşman gemileri tarafından görünen bütün birlikler derhal topçu ateşi altına alınmaktaydı. Gemilerin görülen her yaya veya atlıya bir kişi bile olsa ateş açmaları bizi hayrete düşürüyordu.”*⁶³

Topçu sınıfının eğitimlerinde ise açık ve kapalı mevzilerin ateş altına alınması, gözetleme mahallinden telefon, flama ve çeşitli postalar ile emir itası talimi, ileri hatlarda keşif kollarının sevk ve idaresinin piyade ile birlikte hareket etmesini temin ve cephane kolları ile yürüyüş eğitimleri yapması emredilmiştir.

Süvari sınıfının talimlerinde de keşif hizmetleri, sahilin korunması ve sahilden geriye haber getirme eğitimlerinin yapılması emredilmiştir.⁶⁴ Ayrıca süvarilerin eğitimlerde hayvanları “lüzumsuz yere yormaması” için teçhizatsız olarak yapılması istenilmiştir.⁶⁵ Eğitimler esnasında birlikler bazen uzmanlık alanlarına göre Alman askerlerin eğitim vermelerini istemiş,⁶⁶ bazen de “bomba eğitimleri için gözü açık nefer” gönderilmesini talep etmiştir.⁶⁷

⁶⁰ ATASE, *BDH.*, Kls.5361, Dos.5-1, Fih.58.

⁶¹ ATASE, *BDH.*, Kls.5361, Dos.5-1, Fih.59.

⁶² ATASE, *BDH.*, Kls.5361, Dos.5-1 Fih.65a.

⁶³ Liman von Sanders, *Türkiye’de Beş Sene*, (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2006), s. 85.

⁶⁴ ATASE, *BDH.*, Kls.5361, Dos.H1, Fih.1-52.

⁶⁵ ATASE, *BDH.*, Kls.5361, Dos.5-1, Fih.62a.

⁶⁶ ATASE, *BDH.*, Kls.1887, Dos.53, Fih.2-3/1.

⁶⁷ ATASE, *BDH.*, Kls.4589, Dos.2, Fih.11-5.

Bunun sağlanamadığı dönemlerde ise “az vakıf efrâd gönderilmesi”nin de yeterli olacağı bildirilmiştir.⁶⁸

Cephede askerlerin maddi olarak savaşa hazırlanması kadar manevi olarak da hazır olmalarına azami özen gösterilmiştir. Bu amaçla aileleri ile mektuplaşmalarının sağlanması önemli bir yere sahiptir.⁶⁹ Diğer yandan talim olmayan zamanlarda askerlere dinî eğitim vermeye çalışılmıştır.⁷⁰ Bu eğitim kimi zaman doğrudan komutanlar tarafından yapılmıştır. Rumeli Mecidiye Tabyası komutanı Mehmet Hilmi Bey, anılarında bu duruma şöyle değinmiştir;

“Bu tarihten itibaren, gayeme ancak talim ve terbiyesiyle görevlendirildiğim erleri maddi ve manevi yönden yetiştirip, yükselterek ulaşabileceğime bunun dışındaki uğraşlara mesleki yetkimin ve bulunduğum çevrenin uygun olmadığına karar verdim. Bütün hayatımı, erlerin ruh ve askeri ahlak terbiyesiyle, talim ve eğitimine adadım. Üç sene devam eden bu çalışmalar sırasında, tabya yakınındaki evime ancak 15 günde bir girebiliyordum.”⁷¹

6. Yaşanan Aksaklık ve Sorunlar

Eğitimler esnasında kimi zaman olumsuz durumlar da yaşanmıştır. Bu duruma örnek olarak Haydar Mehmet Alganer anılarında şunlara değinmiştir: “Gece yarısından sonra kapım çalındı, kalktım. Halit Bey, düşmanın Telgraftepe’ye ilerlediği haberini getirdi. Hemen telefon ettim, bir şey yok. Sonradan anlamdım ki eğitim yapan tabur komşusuna haber vermemiş. Bu yanlışlık meydana gelmiş.”⁷²

Diğer yandan birliklerin atış cetvellerine rağmen bazı topların atış açılarında farklılıklar olduğu tespit edilmiştir. Öyle ki Müstahkem Mevki Komutanlığı 2 Mayıs 1915 tarihinde yaptığı talimlerde 30 çap uzunluk ve 12 cm’lik topların atış cetveline rağmen en yüksek atış açısı 35 derece altı ve yüksekliğin ise 37 derece verilebileceğini Harbiye Nezareti’ne bildirmiştir.⁷³ Bu durum cephedeki atış tecrübelerinin önemine dikkat çekmiştir.

⁶⁸ ATASE, *BDH.*, Kls.1998, Dos.444, Fih.4.

⁶⁹ Sokrat İncesu, “Birinci Dünya Savaşında Çanakkale-Arıburnu Hatıralarım”, *Çanakkale Hatıraları*, c. 1, yay. haz. Metin Martı, (İstanbul: Arma Yayınları, 2005), s. 313.

⁷⁰ İbrahim Arıkan, *Osmanlı Ordusunda Bir Nefer*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2010), s. 71.

⁷¹ Gazanfer Şanlıtop, *Cepheden Cepheye Bir Ömür Yüzbaşı Mehmet Hilmi*, (İstanbul: Alfa Yayınları, 2007), s. 137.

⁷² Haydar Mehmet Alganer, *Çanakkale Kara Savaşları Günlüğü*, (İstanbul: Deniz Basımevi, 2009), s. 115.

⁷³ ATASE, *BDH.*, Kls.1737, Dos.112, Fih.4-17.

Birliklerin talim faaliyetleri de kimi zaman istenilen şekilde ilerlememiştir. 5'inci Ordu komutanı Liman von Sanders 11 Aralık 1915 günü Kocadere'de 22'nci Alay 1'inci Tabur'un mevzilere karşı yapılan hücum talimini yarıda bırakarak ayrılmıştır. Kalan Tümen, Kolordu ve Grup komutanı da eleştirilerini iletmiştir.⁷⁴ Tüm bu eleştirilere rağmen 5'inci Ordu komutanı Liman von Sanders hatıralarında şu ifadelerle bir nevi hakkı teslim etmiştir:

“Anadolu askerinin talim ve terbiyede sınırlı bir seviyeye kadar ilerleyebileceği hakkındaki kanaat tamamen yanlıştır. İyi ve cevval küçük rütbeli komutanlar maiyetindeki Anadolu askeri, mevzi muharebelerinde, kısa taarruzlarda ve keşif hizmetlerinde istenilebilecek her tür vazifeyi yapabilir. Sonraları Sofiatepe ordugâhında bulduğumuz bazı İngiliz emirlerinde, Türk keşif hizmetinin önemle takdir edildiğini gördük.”⁷⁵

Muharebeler sürecinde yaşanan aksaklıklar hatıralara da önemli ölçüde yansımıştır. Bu noktada Alman subay Carl Mühlman piyade sınıfı için eğitimin askerlik ruhunu öldürdüğünü, seferi hizmetin bilinmediğini, atış eğitimlerinin sınırlı olduğunu, tüfek doldurma gibi temel bilgilerin ve keskin nişancılığın bilinmediğini, birliklerin kimilerinde atış poligonlarının bulunmadığını, birliklerin hareket hızlarının yavaş olduğunu, yürüyüş disiplininin eksik olduğunu ifade etmiştir. Aynı subay süvari sınıfı için atların bulaşıcı hastalıklardan dolayı yetersiz kaldığını, donatım eksikliklerinin bulunduğunu vurgulamıştır. Sahra topçuluğuna dair ise donmuş bir savunma anlayışının bulunduğunu, subayların karar alma faaliyetine dair bazı eksikliklerin varlığını iddia etmiştir. Makineli tüfek birliklerinin ıslaha ihtiyaç duyduğunu, istihkâmcıların ise teknik eğitimlerinin eksikliğine işaret etmiştir.⁷⁶ Alman subayın aşırıya kaçan bu yorumlarının yanı sıra Türk subaylarında da farklı açılardan da olsa eleştiriler yer almaktadır. Örneğin Münim Mustafa hatıralarında cephede asker yetiştirilmesini ve eğitim eksikliği yüzünden yaşanan kayıpları şöyle ifade etmiştir:

“Alaya asker diye gönderilen bu zavallı gençlerin şu hali alay kumandanını epeyce düşündürmüş olmalı ki bunları harpte bilgisizlik yüzünden mahvetmektense gerideki makamların mükellef olduğu bu vatan çocuklarının askerlik malumatını arttırmak işini üzerine alarak talimleriyle meşgul ve yetiştirilmek üzere bir depo taburu teşkil etmenin muvafık olacağına karar verdirmişti. Cephede hiç asker yetiştirilir mi? Umumi Harpta cephedeki katalar bunu da

⁷⁴ İzzettin Çalışlar, *On Yıllık Savaşın Günlüğü*, s. 161-162.

⁷⁵ Liman von Sanders, *Türkiye'de Beş Sene*, s. 123-124.

⁷⁶ Carl Mühlman, *Çanakkale Savaşı*, s. 24-27.

yapıyorlardı. Alaydaki zabıt arkadaşlara yeni bir iş daha çıkmış. Bu Türk çocuklarını harpte düşmana galebe çalabilmek için siperler içinde talim ettirmek, yetiştirmek. Bu ter-ü taze gençlerin bilgisizlik yüzünden beyhude yere ziyan olmamaları için onlara alalacele kâfi derecede askerlik malumatı vermeye çalışılıyordu.”⁷⁷

Münim Mustafa hatıralarının devamında bu konuya dair eleştirilerinde talim görmemiş askerlerin silah altına alınmasından kaynaklı olarak yaşanan kayıpların memleketin gençliğinde ve “irfan ordusunda” büyük kayıplar yarattığını ifade ederek bunun daha az kayıp ile yapılabileceğini ifade etmiştir.⁷⁸

Sonuç

Çanakkale Cephesi'nin askerî personel ihtiyacı 25 Nisan 1915 kara muharebelerinden sonra hızla artmaya başlamış ve bu durum mayıs ayının ilk haftasından itibaren planlamanın çok üzerine çıkmaya başlamıştır. Böylece cepheye sevk işlemleri ivedi ve hızlı yapılmak üzerine kurgulanmıştır. Ki deyim yerinde ise bu hengâme eğitim faaliyetlerini önce cephe gerisine sonra cephe hattına kadar yaklaştırmıştır. Öyle ki askerler muharebe ileri hattına 400-500 metre mesafelerde eğitim yapmak durumunda kalmıştır. Eğitimlerin içeriğine dair emirlerde “talimname vurgusu” olsa da arazinin ve savaşın yapısı bunu şekillendirmiştir. Öyle ki Çanakkale kara muharebelerinin ilk haftadan başlayarak hızla mevzi harbine dönmesi nedeniyle siper muharebeleri önem kazanmaya başlamıştır. Bu nedenle piyade sınıfının eğitimlerinde siperden atlama gibi askerlerin çoğunun alışkın olmadığı eğitimler yapılmaya başlanmıştır. Bir yandan da siper savaşlarının beraberinde getirdiği el bombası kullanma zorunluluğu nerede ise her birlikte taş ile başlayan eğitimleri hızlandırmıştır. Eğitimler daha çok tatbik esası ile ve düzenli olarak icra edilmeye çalışılmıştır. Askerlerin fiziken güçlü olmalarını sağlamak için talim yapılmayacak ise bile boş durmamaları için önlemler alınmıştır.

Eğitimlerin önemli bir yanını teşkil eden tatbikatlar ise kara muharebeleri öncesinde yaklaşık bir ay boyunca sürmüştür. Bu tatbikatların dikkat çeken yanı ise harp senaryolarındaki hedefler olmuştur. Nitekim 5'inci Ordu'nun kurulduğu tarihten itibaren icra edilen harp senaryo ve tatbikatlarında düşmanın Ece Limanı, Bolayır gibi alanlardan çıkarma yaptığı üzerine şekillenmiştir. Oysa bu durum 5'inci Ordu komutanı Liman von

⁷⁷ Münim Mustafa, “Cepheden Cepheye 1914-1918, İhtiyat Zabiti Bulduğum Sırada Cihan Harbinde Kanal ve Çanakkale Cephelerine Ait Hatıralarım”, s. 100.

⁷⁸ Münim Mustafa, “Cepheden Cepheye 1914-1918, İhtiyat Zabiti Bulduğum Sırada Cihan Harbinde Kanal ve Çanakkale Cephelerine Ait Hatıralarım”, s. 144.

Sanders'in tahminleridir ki bunun yanlışlığı ilk gün anlaşılacaktır. Bu nedenle tatbikatlar muharebe sahasının kuzey istikametinde ve asıl çıkarma hedeflerinden uzak alanlara yapılmıştır.

Cephede ve cephe gerisinde icra edilen eğitimlere dair eleştiriler de mevcuttur. Bu eleştirileri temelde iki başlıkta düşünebiliriz. İlki Alman subayların nerede ise önemli bir bölümünün hatıralarında yer alan Türk askerine karşı abartılı eleştiriler olduğu görülecektir. İkinci başlık ise askerlerin eğitimlerinin yetersiz olması üzerine odaklanmıştır. Ki bu eleştiri bir bakıma doğrudur. Bu durum kimi dönem zayıflığın artmasında da etkili olmuştur. Askerlerin bir bölümü temel askerlik eğitimlerini dahi almadan muharebe ileri hattına sürülebilmiştir. Şüphesiz ki bu kararlar önemli kayıpları da beraberinde getirmiştir. Bunun ortaya çıkmasında muharebe coğrafyasının da önemli payı vardır. Nitekim mevzi muharebelerinde taraflar arası mesafe 8-10 metreye kadar düşmüştür. Böyle bir hattın içerisinde muharebe etmek ve bir yandan da muharebe eğitimleri sürdürmek hiç de kolay olmamıştır.

Tüm bunlara rağmen Çanakkale Cephesi'nde askerî eğitim faaliyetleri zamanın, coğrafyanın ve karar alıcıların muharebe planlamaları dâhilinde, belirli bir prensip ve disiplin içerisinde sürdürülmeye çalışılmıştır. Bu çabanın ana eksenini ise cephenin temel gereklilikleri ve beklentileri oluşturmuştur.

HARBİYE MEKTEBİ'NDE OKUTULAN ASKERÎ DERSLERDEKİ KAZANIMLARIN MİLLÎ MÜCADELE'NİN HAREKÂT PLANLARINA YANSIMASI

Müjdat KARAGÜLMEZ* - Duygu YILMAZ**

Giriş

Osmanlı Devleti, yükselme döneminde Avrupa'nın en önemli taarruz gücüne sahip ordularından birisini teşkil etmişti. Osmanlı ordularının Balkanlar'da ve Avrupa'da önemli fetihler yaptığı bu dönemde, Batı'ya karşı askerî ve siyasî üstünlük kabul ettirildi. Nitekim Avrupalı devletleri, XVIII. yüzyıldan itibaren gerçekleştirmiş olduğu endüstriyel devrimin etkisiyle modern ve güçlü ordular meydana getirerek kısa zaman içinde Osmanlı Devleti'ne karşı askerî ve siyasî anlamda üstünlük kurmaya başladılar. Avrupalı devletler, ordularını modern silahlarla teçhize ederken aynı zamanda ordudaki askerlerine düzenli askerî eğitimler vermiş ve teorik derslerle birlikte ordudaki her bir askere harbin temel prensipleri öğretilmeye başlanmıştı. Bu dönemde Avrupa'ya karşı askerî anlamda üstünlüğünü yitiren Osmanlı Devleti, ordu teşkilatında modernleşme hareketlerini başlatması gerektiğini gördü. Avrupa'ya karşı askerî üstünlüğün kaybedilmesinin ilk önemli işareti 1699 yılındaki Karlofça Antlaşması olarak dikkat çeker. Haçlı birliklerine karşı alınan ağır yenilgiden sonra imzalanan bu antlaşma, Batılı devletlerin Osmanlıya karşı askerî üstünlüğünün fark edilmesine neden oldu. Osmanlı iktidarı böylece orduyu ve askerî tekniği modernleştirme ihtiyacı duydu. I. Mahmut, I. Abdulhamit, III. Selim ve II. Mahmut dönemleri askerî modernleşme hareketlerinin¹ yoğun olarak yaşandığı bir süreç oldu. Modernleşme sürecinde Avrupa'dan askerî uzmanlar getirilerek ordu ıslah edilmeye çalışıldı ve Avrupa ordularındaki gibi düzenli askerî talimler yapan modern bir ordu oluşturulmak istendi.²

Avrupa'dan askerî uzmanların davet edilmesi Osmanlı ordusu için önemli değişimlerin yaşanacağını gösterdi. Nitekim Comte de Bonneval (Humbaracı Ahmet Paşa) ve Baron de Tott gibi uzmanların önemli

* Dr. Öğr. Üyesi, Milli Savunma Üniversitesi Hava Astsubay Meslek Yüksek Okulu, mujdat.karagulmez@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-9169-7004.

** Öğr. Gör., Dr., Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi Güvenlik Bilimleri Fakültesi Sosyal Bilimler Bölümü, DUYGU.YILMAZ@jsga.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0205-354X.

¹ Modernleşme hareketleri hakkında detaylı bilgi için bkz. *Dünya Savaş Tarihi, Osmanlı Askerî Tarihi Kara-Deniz-Hava Kuvvetleri 1792-1918*, ed. Gültekin Yıldız, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2013).

² İsrail Kurtcephe ve Mustafa Balcıoğlu, *Kara Harp Okulu Tarihi*, (Ankara: Kara Harp Okulu Matbaası, 1991), s. 37.

hizmetlerine rağmen tam olarak istenilen başarı elde edilemedi. Bu nedenle Osmanlı Devleti Avrupa'daki askerî modernleşme hamlesini örnek alarak yeni askerî okullar açmak için çalışmalar yürüttü. Modern ve Batı tarzında askerî okulların açılması yönündeki bu çalışmalar özellikle XVIII. yüzyılın ikinci yarısında hız kazandı. Bu çalışmaların neticesinde öncelikle Mühendishane-i Bahr-i Hümayun, Mühendishane-i Berri Hümayun ve Mekteb-i Tıbbiye gibi Avrupa tarzı eğitim veren modern askerî okullar açıldı.³

Avrupa'da askerî anlamda modern okullar açılırken ordunun ihtiyacı olan subay kadrosunun yetiştirilmesi amacıyla Harp Okulları kurulmuştu. Fransa'da Napolyon önderliğinde millî orduların teşkil edilmesi ve ilk harp okulunun kurulması yeni bir dönemin de başlangıcına işaret etti. Osmanlı Devleti'nde ise Mühendishane-i Bahr-i Hümayun'un kuruluş amacı savaş gemileri inşa ederek onları sevk ve idare edecek subaylar yetiştirmektir. Mühendishane-i Berri Hümayun'un kuruluş amacı ise topçu ve istihkâm subayı yetiştirmektir. Bu okulların kuruluş amacı her ne kadar orduya subay yetiştirmek olsa da söz konusu okullarda eğitim gören mezun olan az sayıda subay vardı ve özellikle piyade ve süvari sınıflarının ihtiyacı olan subayların yetiştirileceği bir kurum henüz mevcut değildi. Bu durum, ordunun ihtiyacı olan subayları yetiştirmek için harp okulunun açılması fikrini gündeme getirdi ve devlet görevlileri yeni bir okulun açılması için gerekli adımları attı. Özellikle II. Mahmut döneminde Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra Batı tarzında modern bir harp okulu açma girişimleri hız kazandı. Harp okulunun açılmasındaki diğer bir neden ise Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın 1816'da Asuan'da gizlice açtığı Harp Okulu'nda yetiştirdiği çağdaş ve modern eğitilmiş subaylarla Osmanlı Devleti'ne karşı askerî anlamda önemli bir üstünlük kurması oldu. Bu gelişmeler, II. Mahmut ve devlet adamlarının ülkede subay yetiştirme amacı olan bir okula duyulan ihtiyacı gözler önüne serdi ve bu amaca yönelik adımların atılmasını hızlandırdı. Yapılan hazırlıkların neticesinde 1 Temmuz 1835'te II. Mahmut tarafından Harp Okulu resmen açıldı ve faaliyete girdi. Okulun adı ise Mekteb-i Harbiye, Mekteb-i Ulum-ı Harbiye ve Mekteb-i Fünûn-i Harbiye gibi isimlerle anılsa da öğrencilerine Harbiyeli deniliyordu.⁴

Bu çalışmanın amacı, askerî okullarda okutulan Birinci İnönü Muharebesi, İkinci İnönü Muharebesi ve Sakarya Meydan Muharebesi'ne ilişkin harekât planlarının değerlendirilmesidir. Çalışmada tarihsel yöntem kullanılmıştır. Bu doğrultuda Devlet Arşivleri Başkanlığı'ndan elde edilen veriler doküman incelemesi yoluyla yorumlanmıştır. Araştırmada kullanılan Millî Mücadele Dönemi'ne ilişkin askerî harekât planları, askerî öğrencinin

³ İsrail Kurtcephe ve Mustafa Balcıoğlu, *Kara Harp Okulu Tarihi*, s. 36-44.

⁴ İsrail Kurtcephe ve Mustafa Balcıoğlu, *Kara Harp Okulu Tarihi*, s. 44-51.

mekânı tarihsel olay ile birlikte ele alıp derse ilişkin kazanımını güçlendirmesi bakımından önem taşımaktadır.

1. Harp Okulunda Okutulan Dersler

Dönemin modern askerî eğitim bilgilerine sahip subaylar yetiştirmek amacıyla açılan Harp Okulu'nda ilk yıllarda dokuz yıllık bir eğitim sistemi benimsenmişti. Birinci kısımdan başlayan ve sekizinci kısma kadar olan devreye “*İlk Mektep*” ve sekizinci kısımdan dokuzuncu kısma ise “*İkinci Mektep*” adı verilmekteydi. Okulda beşinci sınıfa kadar harf ve rakamlar ile alfabe ve dinî bilgiler ağırlıklı dersler okutulurken altıncı sınıfta askerî kanunname, askerî talimname dersleri okutulmaktaydı. Yedinci ve sekizinci sınıflarda ise rika yazısı, inşa bilgisi ve dinî bilgiler okutulmaktaydı. Ayrıca öğrencilere bu sınıfa kadar temel askerî bilgiler de öğretiliyordu. Sekizinci sınıfta bir sınava tabi tutulan öğrencilerden başarılı olanlar ise *İkinci Mektep*'te Matematik, Topoğrafya, Harita Çizimi, Geometri, Arapça, Farsça, Kılıç-Tüfek-Top Eğitim, Resim, Coğrafya dersleri alıyor ve basit istihkâm eğitimine tabi tutuluyorlardı. Eğitim süresinin çok uzun olmasından dolayı okul, ilk mezunlarını 1845'te verebildi ve istenilen eğitim seviyesine bir türlü ulaşamadı. Bu nedenle Nisan 1845'te yeni bir düzenlemeye tabi tutulan okul, bugünkü seviyede olmamakla birlikte bir yüksekokul teşkilatlanmasına ulaşabildi.⁵

Harp Okulu'nda ilerleyen dönemlerde çeşitli düzenlemeler yapıldı. 1867'de süvari ve piyade sınıfları birbirinden ayrıldı. Düzenlemenin ardından, 1884 yılına kadar piyade sınıfına Cebr-i Alem, Hendese-i Resmiye, Fransızca, Tarih-i Umumi, Fenn-i Tahdid-i, Kimya, Askerî Kitabet, Hikmet-i Seferiye, Tarama, Fenn-i Topçuluk, Top Talimi Nazariyatı gibi dersler okutulurken, süvari sınıfı öğrencilerine piyadelerin aldığı derslerden farklı olarak Manej ve Baytariye dersleri okutuluyordu. XIX. yüzyılın sonlarına gelinirken Harp Okulu'nun eğitim süresi üç yıla indirilmiştir.⁶ 13 Mart 1889'da Harp Okulu'na başlayan Mustafa Kemal Paşa, 1899-1900 yılları arasında birinci sınıf öğrencisi iken okulda Topoğrafya, Hendese-i Resmiye, Hikmet-i Tabiiye, Kimya, Askerî Hitabet, Talim Nazariyesi, Fransızca, Almanca, Rusça, Harita Çizimi, Topoğrafya Ameliyatı gibi dersler yer almış; ikinci sınıfta Dâhiliye Kanunnamesi, Fenn-i Mimari, Askerî Harita Çizimi, Ceza Kanunu gibi dersleri tamamlamış; üçüncü sınıfta ise Sınıf Tabiiyesi, İstihkamat-ı Hafife, Coğrafya-i Askerî, İstihkâm Eşkali, Askerî Köprüler gibi dersleri aralık başarıyla tamamlamıştır.⁷

⁵ İsrail Kurtcephe ve Mustafa Balcıoğlu, *Kara Harp Okulu Tarihi*, s. 128-131.

⁶ İsrail Kurtcephe ve Mustafa Balcıoğlu, *Kara Harp Okulu Tarihi*, s. 132-135.

⁷ İsrail Kurtcephe ve Mustafa Balcıoğlu, *Kara Harp Okulu Tarihi*, s. 132-135; http://kho.msu.edu.tr/hakkinda/harbiyeli_ataturk/dersleri.html (Erişim Tarihi: 16 Ekim 2021).

Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması nedeniyle Harp Okulu eğitimine zor şartlarda devam etmiş hatta okuldaki eğitim bir süreliğine durmuştur. Mondros Mütarekesi'nden sonra başlayan İstanbul'un işgali ile birçok zorluk ve sıkıntı ile yüzleşmek zorunda kalan Harp Okulu öğrencileri, Millî Mücadele'ye katılmak üzere Ankara'ya doğru yola çıkarken İstanbul'daki okulda neredeyse hiç öğrenci kalmamıştır.⁸ Millî Mücadele'nin başarıyla neticelenmesinden sonra eğitimine tekrar başlayan Okul, eğitim süresini iki yıla indirmiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında 1926 yılı düzenlemesiyle birlikte okulda askerî dersler halen önemini korurken okutulan dersler üç ana gruba ayrılmıştır. Bunlar Fen Dersleri, Genel Dersler ve Uygulamalı Talim ve Tatbikatlar olarak gruplanmıştır.⁹

2. Askerî Okullarda Okutulan Harita Dersleri ve Önemi

Osmanlı Devleti'nin Batılı anlamda gerçekleştirmiş olduğu askerî modernleşme hamlesi ile birlikte açılan okullarda çeşitli askerî dersler okutulmaya başlanmıştı. Bu derslerin içeriğine bakıldığında ilk dönemde Fransız etkisi görülürken II. Abdülhamit döneminde Almanya'dan getirilen askerî heyetin Osmanlı ordusundaki reform hareketlerinde etkili olduğu görülür. Harp Okulu'nda okutulan derslerin içeriğine bakıldığında müfredatın büyük bölümünün askerî derslerden oluştuğu görülür. Müfredatta dil dersleri de yer alırken öğrencilerin teorik dersleri uygulamalı derslerle desteklenmiştir.¹⁰

Harp Okulu öğrencilerinin almış olduğu önemli derslerden birisi de haritacılıkla ilgilidir. Haritacılık dersini içine alan Topoğrafya dersinde öğrencilere, araziye tanımanın veya araziye hâkim olmanın olası bir harp durumunda ordunun sevk ve idaresindeki etkisi ve önemi aktarılmaktaydı. Harp Okulu'nda önem verilen bir diğer ders Harita Çizimi dersinde ise öğrencilere arazinin basit haritasını çıkarmak, arazinin krokisini çizmek ve arazi tarifi gibi harp sahasında önem arz eden konular öğretilmektedir. Coğrafya-yı Askerî dersi ise daha ziyade harp sahasının veya coğrafyanın askerî açıdan değerinin araştırıldığı ve ayrıca ders içeriğiyle ilişkili olarak teorik ve uygulamalı bilgilerin verildiği bir derstir. Harp Okulu'nun yanı sıra Haritacılık ve Topoğrafya derslerine Harp Akademisinde¹¹ de önem

⁸ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Yayınları, c. 3, Kısım 6, s. 260.

⁹ İsrail Kurtcephe ve Mustafa Balcıoğlu, *Kara Harp Okulu Tarihi*, s. 181.

¹⁰ Gülşah Eser, *Mekteb-i Harbiye'nin Türkiye'de Modern Bilimlerin Gelişmesindeki Yeri (1834-1876)*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2005, s. 65-66

¹¹ Harp Akademisi'nin açılmasında bazı faktörler rol oynamıştır. Öncelikle olarak Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde orduda büyük birlik komutanlığı ve karargâh subaylığı yapacak bilgi ve deneyime sahip subaylara ihtiyaç duyulmuş ve Harp Okulu'nun mevcut yapısının buna

verilmiştir. Harp Akademisi'nde bu dersler, Harp Okulu'na göre daha ayrıntılı bir şekilde müfredatta yer almış ve uygulamalı olarak gösterilmiştir. Akademiye yer alan derslerden biri olan Taksim-i Arazi dersi ise günümüzdeki askerî okullarda Yer Ölçmesi dersi adıyla okutulmaktadır.¹²

Askerî okullarda Millî Mücadele dönemini anlatan derslerin içeriği incelendiğinde, görsel malzemenin ve haritaların önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Bu malzeme öğrencinin tarih ve mekân ilişkisini bir bütün şekilde algılaması sağlanmaya çalışılmıştır. Tarihi olayların veya savaşların mekân üzerinde nasıl cereyan ettiğini veya ortaya çıktığını anlamak için haritaların kullanılması veya haritaların iyi analiz edilmesi önemlidir. Savaş meydanında orduların uygulamış olduğu harp taktiklerinde veya orduların taarruz veya savunma tertibatı almalarında yine haritaların önemi ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde, askerî öğrencilerin eğitimleri süresince almış oldukları Haritacılık veya Topoğrafya derslerinin, onların geçmişte meydana gelmiş savaşların harp taktiklerini anlamalarını kolaylaştırdıkları söylenebilir. Bu görsel malzemeler ile öğrenci, orduların yaklaşma istikametleri, harp taktikleri, cephe savaşlarında orduların ağırlıklı sıklet merkezinin neresi olduğu ve stratejik olarak önem arz eden noktaların veya geçişlerin nereler olduğunu kolaylıkla görebilmekte ve algılayabilmektedir. Kullanılan malzemeler ile öğrencinin zihninde mekânın canlanması sağlanabilmektedir. Böylece öğrencilerin derse olan ilgilerinin artması, söz konusu dönemin veya savaşın daha iyi algılanabilmesi ve öğrenmede kolaylık sağlanarak öğrencilerin derse karşı güdülenmesi kolaylaşmaktadır.¹³

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'yla Anadolu'nun işgal edilmesiyle birlikte İstanbul'daki *Harita Dairesi*'nin çeşitli şubelerinde çalışan üst subay ve subaylar (Ek 1), teker teker veya toplu olarak Ankara'ya gelmişler ve Millî Mücadele'ye destek olmuşlardır. Bu grupların Ankara'ya yerleşmesinden hemen sonra 18 Nisan

yeterli olmaması böyle bir adımın atılmıştır. Ayrıca teknolojik gelişmeler ve endüstriyel devrim ile profesyonel ve uzman subayların varlığına duyulan ihtiyaç diğer önemli bir faktör olarak karşımıza çıkar. Mustafa Kemal Atatürk, Fransız Fransız Harp Akademisi (Ecole D'application D'etat) örnek alınarak 1848'de kurulan Harp Akademisi'nde 1902 yılında eğitim almaya başlamıştır. Akademideki 2 yıllık eğitimi süresince almış olduğu dersler Mustafa Kemal Atatürk'ün askerî kariyerinde önemli bir yer tutmaktadır. Bu derslerden birisi de Harp Akademisi 1. sınıf öğrencisi iken almış olduğu Mufassal Topoğrafya (Ayrıntılı Topoğrafya) dersidir. Mustafa Kemal Atatürk'ün Harp Akademisi günleri için bkz. Mesut Uyar ve Hayrullah Gök, "M. Kemal Atatürk'ün Harp Akademisi Öğrencilik Dönemi", *Toplumsal Tarih*, Sayı 71 (Kasım 1999), s. 8-15.

¹² Mehmet Çanlı, Millî Mücadele'de Uygulanan Askerî Strateji, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 2019, s. 123-128.

¹³ Hamza Akengin, "Tarih Öğretiminde Kullanılan Haritalar Üzerine Bir Değerlendirme", *Türk Tarih Eğitim Dergisi*, c. 1, Sayı 4 (2015), s. 123-125.

1921’de geçici olarak bir Harita Dairesi açılmıştır. Burada görev alan subaylar, Mayıs 1921’de araziye yollanabilmişlerdir. Az sayıdaki personel ve eksik malzemeye rağmen İstanbul’dan gelerek Millî Mücadele’ye katılan bu grubun, Batı Cephesi’ndeki muharebelerde kullanılan haritaların hazırlanmasına katkı sağladıkları ve önemli görevler icra ettikleri aşîkârdır.¹⁴

3. İnönü Muharebeleri ve Sakarya Meydan Muharebesi’nin Haritalar Üzerinden Değerlendirilmesi

Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması ile Anadolu coğrafyası işgale açık konuma gelmiştir. Ardı arkası kesilmeyen işgallerle birlikte İtilaf Devletleri Osmanlı ile barış antlaşmasının imzalanması için girişimlerde bulunmuştur. Barış daha çok Osmanlı topraklarını nasıl paylaşacakları üzerine kurulmaya çalışılmış ancak İtilaf Devletleri arasında anlaşmazlıklar baş göstermiştir. İngilizlerin asıl amacı Boğazlardaki egemenliği diğer İtilaf devletleri ile paylaşmamaktı. Diğer İtilaf devletleri ise İngilizlerin Boğazlarda mutlak hâkimiyet kurmalarına engel olmak istiyorlardı. Bu rekabet ortamı Osmanlı ile imzalanacak barış antlaşmasını geciktirmişti.¹⁵

Mağlup devletler ile yapılacak barış antlaşmalarını görüşmek üzere 18 Ocak 1919 tarihinde Paris Barış Konferansı toplandığında Anadolu’nun kaderini de etkileyecek önemli bir karar alındı. İngiltere’nin desteği ile İzmir ve çevresi sert eleştirilerine rağmen İtalya’dan alınıp Yunanistan’a verildi. Bu karar sonucunda Yunanlar, 15 Mayıs 1919’da İzmir’e asker çıkardı. Yunan işgali ilk Yunan birliklerinin kordonboyundan karaya çıkması ile başladı ve 30 Mayıs tarihine kadar Yunan ordusu zorlanmadan Aydın, Tire, Ödemiş, Turgutlu, Manisa ve Menemen’a kadar ilerledi. İtilaf devletleri ve Yunan işgaline karşı Anadolu halkı Kuva-i Milliye birlikleri ile mücadele verse de bu düzensiz kuvvetler Batı Anadolu’daki Yunan ilerleyişini durduramadı. Manisa ve kuzeyine doğru hareket eden Yunan ordusuna bağlı İzmir Kolordusu 30 Haziran tarihinde Balıkesir’i ve 8 Temmuz’da ise Bursa’yı işgal etti. Güneyden taarruz eden Yunan 1. Kolordusu ise Nazilli’ye kadar ilerleyip bu hatta durdu.¹⁶

Anadolu’nun işgal edildiği dönemde Mustafa Kemal Paşa’nın başlatmış olduğu Millî Mücadele’nin hazırlık safhası düzenlenen genelgeler ve kongrelerle güçlenirken Ankara’da açılan TBMM ile bu mücadele resmi

¹⁴ Abdurrahman Aygün, “*Türk Haritacılığının 107. Yılı Anısına*” *Türk Haritacılık Tarihi*, (Ankara: Harita Genel Komutanlığı Matbaası, 2020), s. 2.

¹⁵ *Türk İstiklal Harbi, Birinci, İkinci İnönü, Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri (9 Kasım 1920-15 Nisan 1921)*, c. II, (Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Yayınları, 1999), s. 3.

¹⁶ *Harp Tarihi II Ders Notları*, (Ankara: Kara Harp Okulu Matbaası, 2016), s. 230-237.

bir altyapıya sahip olarak devam ettirildi. Ancak Kuva-yı Milliye'nin yetersizliği Meclisi bir takım önlemler almaya itti. Kurulması planlanan düzenli ordu ile Batı Anadolu'daki Yunan ilerleyişine son verilmek istendi.

3.1. Birinci İnönü Muharebesi ve Harita Üzerinden Muharebenin Değerlendirilmesi

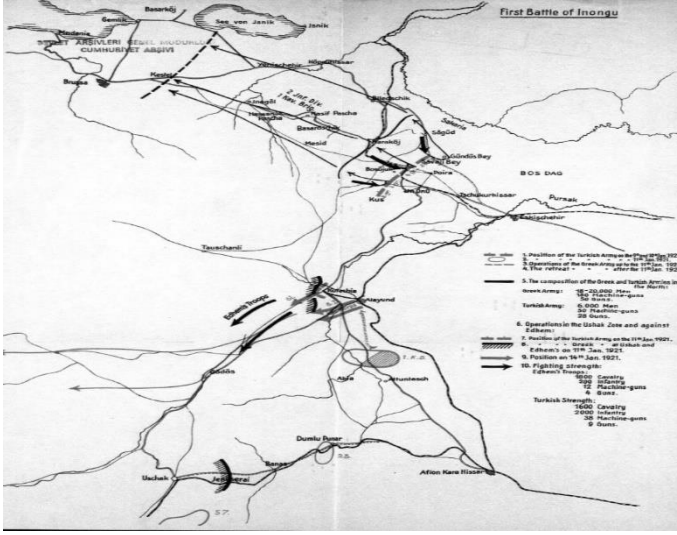
Yunan ordusu, Batı Anadolu'daki ilerleyişine rağmen Türk direnişini tam anlamıyla kıramamıştı. Bu nedenle, Yunanistan'da kurulan dönemin yeni hükümeti, İtilaf Devletleri'nin güvenini kazanmak ve Ankara Hükümeti'nin direnişini kırmak amacıyla Türk ordusuna karşı büyük bir taarruz hazırlığına başladı. Bu hazırlıkların bir sebebi de Türk ordusunun, düzenli orduya katılmak istemediği için isyan eden Çerkez Ethem'in birlikleri ile uğraşırken hazırlıksız yakalamak ve düzenli ordu güçlenmeden Anadolu'daki millî direnişe son vermektir.¹⁷

Eskişehir yakınlarındaki İnönü mevkiinde gerçekleşen Birinci İnönü Muharebesi için Türk ordusunun önceden hazırlanmış ayrıntılı bir harekât planı mevcut değildi. Komuta kademesinin asıl planı, Batı Anadolu'da oluşturulmaya çalışılan düzenli ordunun eksiklerinin giderilmesine kadar, Yunan ordusuna karşı stratejik bir savunma hattı kurmaktır. Düzenli ordu tam anlamıyla teşkil edilinceye kadar iç ayaklanmaların bastırılması ve istikrarlı bir şekilde millî düzenin sağlanması planlanmaktaydı. Bu sırada Çerkez Ethem ayaklanması meydana geldi. Bursa ve Uşak bölgelerinde düşman kuvvetlerine karşı örtme harekâtı icra eden birliklerin büyük bir bölümü Ethem ayaklanmasını bastırmak amacıyla Kütahya bölgesine intikal ettirilirken bu durumu fırsat bilen Yunan kuvvetleri, Bursa ve Uşak bölgelerinden taarruza geçti. Taarruz haberi üzerine Türk ordusu, yeni bir harekât planı yapmak zorunda kaldı. Yunan ordusunun harekât planı ise mahdut hedefli bir taarruz planı çerçevesinde Bilecik, Karaköy, Bozüyük ve Eskişehir dolaylarında toplanmakta olan Türk ordusunu dağıtmak ve savaş malzemelerini, demiryollarını ve köprüleri tahrip ederek Türk ordusunun olası ikmal kaynaklarını ve desteğini yok etmektir.¹⁸

Askerî okullarda taktik ve operatif anlamda Birinci İnönü Muharebesi anlatılırken haritalar üzerinden savaşın değerlendirilmesi hem teorik bilgilerin görsel malzeme ile daha etkili anlatımına hem de mekânla olay arasında bağ kurulmasına yarar sağlamaktadır. Bu anlamda Birinci İnönü Muharebesi'ne ait aşağıda verilen harita örneğinden Muharebenin gidişatı hakkında birçok detaya ulaşılabılır.

¹⁷ *Türk İstiklal Harbi, Birinci, İkinci İnönü, Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri (9 Kasım 1920-15 Nisan 1921)*, s. 148-149.

¹⁸ *Türk İstiklal Harbi*, s. 149-151.

Harita 1: BCA, 490.01.1138.149.1.20

Yukarıdaki harita, Birinci İnönü Muharebesi hakkında önemli detaylar içermektedir. Kullanılan sembollerin ve çizgilerin her biri iki tarafın harekât planı hakkında görsel bilgiler vermektedir. Öncelikle söz konusu haritanın dili İngilizcedir. Haritadaki çizgiler ve söz konusu bilgiler, iki ordunun taarruz ve savunma hatlarını, stratejik yaklaşma istikametlerini ve muharebedeki asıl sıklet merkezinin neresi olduğu konusunda bilgiler sunmaktadır. Ayrıca harita üzerinden yaklaşma istikametleri doğrultusunda harekât bölgesinin özellikleri anlaşılabilir. Diğer önemli bir ayrıntı da harita üzerinde nehir ve nehir üzerindeki önemli köprüler ve demiryollarının verilmiş olmasıdır. Köprüler, orduların taarruz ve savunma bölgelerine intikalinde önem taşırken demiryolları da yine orduların muharebe alanına intikalinde ve orduların ihtiyaç duyduğu lojistik desteğini alabilmelerinde önem taşımaktadır. Bu nedenle öğrencilere köprüler ve demiryollarının savaş öncesinde tasarlanan askerî harekât planlarının oluşumunda etkili olduğu bilgisinin harita üzerinden paylaşılması, konunun daha bütünsel şekilde anlaşılmasını kolaylaştırır niteliktedir.

Harita üzerinde yer alan diğer bir diğer bilgidir ise Yunan taarruzunun başladığı 6 Ocak tarihinin ardından Türk ve Yunan birliklerinin 9, 14 Ocak tarihlerinde cephedeki pozisyonları ile ileri harekât ve geri çekilme yönleri verilmiştir. Bu bilgilere göre Yunan ordusunun Bursa ve Uşak üzerinden olmak üzere iki hattan taarruz planı yaptığı anlaşılmaktadır. Haritada verilen işaretlere göre Yunan birliklerinin Türk savunma hatlarına gerçekleştirmiş olduğu saldırıların başarısız olduğu görülmektedir. Bu bilgi Yunanların Birinci İnönü Muharebesi'nin bir keşif harekâtı olduğu yönündeki iddialarını çürütür niteliktedir.

Harita üzerindeki bilgilerin aktarılması ile öğrenciler, taarruzların hangi tarihte ve hangi istikamette gerçekleştiğini ve savaşın neticelerini haritalar üzerinden öğrenebilmekte ve mekân ve tarihi olay arasında daha güçlü bağ kurabilmektedir. Son olarak haritada Türk ordusunun, Yunan ordusunun ve Çerkez Ethem'in birliklerinin sayı ve teçhizat bakımından durumu hakkında da bilgi vermektedir. Buna göre Türk ordusu; bin asker, 150 makineli tüfek ve 50 topa sahipken Yunan ordusu; 18-20.000 asker, 150 makineli tüfek ve 50 topa sahiptir. Türk ordusu karşısında Çerkez Ethem'in birlikleri 1.800 süvari ve 200 piyaden oluşurken teçhizatın 12 makineli tüfek ve dört toptan ibaret olduğu görülmektedir. Türk ordusu, 1.600 süvari, 2.000 piyade, 38 makineli tüfek ve dokuz topa sahiptir. Bu sayılardan yola çıkarak öğrencilere, Yunan tarafının asker, makineli tüfek ve top sayısı bakımından Türk tarafından üstün olmasına rağmen Türk askerinin Yunan taarruzlarına karşı savunma hatlarını ne denli kahramanca savunduğu aktarılabilir.

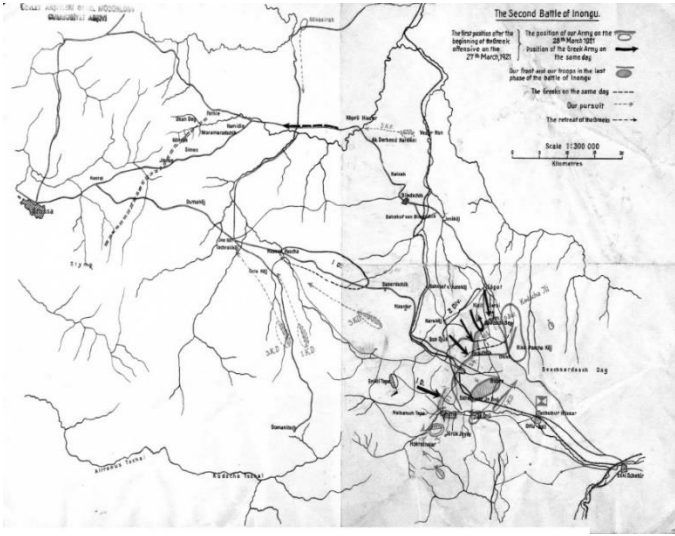
3.2. İkinci İnönü Muharebesi ve Harita Üzerinden Muharebenin Değerlendirilmesi

Birinci İnönü Muharebesi, Türk ordusunun izlediği savaş stratejilerinin başarılı neticeler verdiği bir savaş olarak Türkiye'nin itibarını hem millet nezdinde hem de dış güçlere karşı yükselten bir savunma savaşıdır. Bununla birlikte düzenli ordu bu Muharebede gelişme imkânı bulmuştur. Düzce ve Gebze bölgesinde kurulan Kocaeli Komutanlığı, İnönü'deki mevzilerin geliştirildiğini göstermesi bakımından önemlidir.¹⁹

İkinci İnönü Muharebesi, 26-31 Mart 1921 tarihleri arasında gerçekleşen 34.175 tüfek, 235 ağır makineli tüfek, 55 hafif makineli tüfek, 3500 kılıç ve 104 top ile Yunan kuvvetlerinin sayıca üstün olan silah ve teçhizatının karşısında Türk ordusuna ikinci kez zaferi kazandıran bir savunma savaşıdır. Sevr'e karşı istikrarlı tutumun sergilendiği İkinci İnönü Muharebesi, Yunan ordusunun Bursa'dan başlattığı harekâtın Eskişehir, Uşak ve Afyon istikametlerine doğru yayılarak devam ettirdiği oldukça geniş bir cephe'dir. Dolayısıyla Türk ordusu, konumunu aşağıdaki haritada da görüldüğü üzere cepheye paralel uzanan demiryollarından faydalanarak oluşturmuştur. Yunanlıların taarruzunu etkisiz kılmak üzere oluşturduğu savunma planı, kesin sonuçlar alacak şekilde hazırlanmıştır. Yunan ordusunun taarruzunu bu plan karşısında başarısız kılan hareket ise koordineli bir taarruz planına sahip olmamalarıdır.²⁰

¹⁹ Mehmet Çanlı, Milli Mücadele'de Uygulanan Askerî Strateji, s. 276.

²⁰ Hüsnü Özlü, "İnönü Muharebeleri", *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/inonu-muharebeleri/> (Erişim Tarihi: 20.08.2021).

Harita 2: BCA, 490.01.113.149.1.23

Yukarıdaki haritada yer alan işaretler, Yunan ordusunun 27 Mart 1921 tarihindeki saldırı harekâtı ve bu harekât karşısında Türk ordusunun 28 Mart 1921 tarihinde aldığı pozisyonu göstermektedir. Haritada; cephedeki saldırı, kovalama ve geri çekilme adımlarını gösterir farklı işaretler yer almaktadır. İkinci İnönü Muharebesi'nde yaşanan gelişmeler, mekân algısını tarihi olay ile pekiştirilmek suretiyle anlatılmak istenmiştir. Askerî harekâtların planlanması ve icra edilmesi hususunda öğrencilere arazi ile ilgili önemli bilgiler sunan haritalar, Millî Mücadele'de kazanılan tecrübenin sonraki nesil subaylara aktarılmasına da olanak sağlamıştır.

Üzerinde durulması önem arz eden bir diğer husus ise 1919 yılında başlayan Yunan işgali ve ülkede oluşan güvensiz ve asayişsiz ortamın harita subaylarına gerekli lojistik desteğin sağlanamamasına yol açması dolayısıyla da harita çalışmalarının yeterli seviyeye ulaşamamasıdır. Dolayısıyla askerî harekât planlarını gösterir haritalar, yukarıdaki haritada da görüldüğü gibi, muharebe sahasının tamamını kapsayan niceliğe sahip olamamıştır. Ancak kendi imkânları dairesinde harekete geçmiş Harita Dairesi'nde çalışan subaylarının faaliyetleri, bölgedeki çetin kış mevsimi, harita çizimine ilişkin malzemenin kısıtlı olması ve Yunan saldırısının genişlememesine rağmen, Millî Mücadele ruhunu yansıtmaya bakımından önem taşımaktadır.²¹

²¹ Servet Özağaç, Cumhuriyet Dönemi Türk Haritacılık Tarihi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 2006, s. 65.

3.3. Sakarya Meydan Muharebesi ve Harita Üzerinden Muharebenin Değerlendirilmesi

Batı Cephesi'nde Türk ordusunun zaferiyle sonuçlanan Birinci ve İkinci İnönü Muharebelerinden sonra Yunan tarafı, Anadolu'daki ordusunu sayısal anlamda takviye etmiş ve lojistik ve ikmal eksikliklerini gidererek tekrar taarruza geçmişti. Bu taarruzlar sonrasında Kütahya ve Eskişehir Muharebelerini kazanan Yunan ordusunda büyük bir zafer sarhoşluğu yaşandı. Türk ordusunun kesin bir yenilgiye uğratıldığını ve Türk tarafının başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere barış isteğinde bulunacağını düşünen Yunanlar, 28 Temmuz 1921'de Kütahya'da "Harp Meclisi"ni topladı.²² Toplantıdan çıkan karar ise Yunan ordusunun 20 günlük bir hazırlık sonrasında ileri harekâtına devam etmesi yönünde oldu.²³

Yunan ordusunun amacı, birliklerin Ankara istikametine doğru ilerlemesi ve bu ilerleyiş esnasında Türk ordusunun geri kalanının imha edilerek Ankara'nın ele geçirilmesiydi. Ayrıca Ankara'nın ele geçirilmesiyle birlikte Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni dağıtarak İtilaf Devletleri'nin desteği ile birlikte Sevr Antlaşması'nı karşı tarafa kabul ettirmektir. Bu amaç doğrultusunda Yunan ordusu, Türk ordusunun konuşlandığı cephe hattını yarma harekâtı yapmak aynı zamanda doğu kanadından Türk ordusunu kuşatmak amacıyla sekiz piyade tümeni (üç kolordu) ve bir süvari tugayından oluşan kuvvetlerinin büyük bir kısmını Beşköprü'nün doğusunda yer alan Ilıca deresinin güneyindeki bölgede toplamış ve takviyeli bir piyade tümenini de Beylikköprü'nün batısında bırakmıştır. Yunan tarafının bu planına karşı Türk ordusu ise Sakarya Nehri'nin doğusunu savunarak düşman taarruzlarını kırmayı ve savaş esnasında uygun bir zamanın gelmesi halinde karşı taarruza geçerek düşman kuvvetlerini bozguna uğratmayı amaçlamaktaydı.

Türk tarafının planı bu şekilde çizilirken Yunan ordusunun 13 Ağustos 1921 tarihinde Eskişehir'in güneyindeki Seyitgazi hattında ileri bir taarruz harekâtına başlamış ve asıl kuvvetleriyle Eskişehir-Polatlı demiryolunun iki tarafından ilerlemişti. Dolayısıyla Türk ordusu Sakarya Nehri'nin doğusunda yeni bir savunma düzeni aldı. Nitekim Yunanlıların, kuvvetlerinin büyük bölümünün güneye kaydırıldığı anlaşılmış ve Porsuk Çayı bölgesinde büyük bir taarruz ihtimalinin zayıflaması üzerine yeni bir plan uygulamaya konulmuştu. Türk ordusunun savunma tertiplenmesinde değişikliğe gidilerek bazı kuvvetler sol kanada alındı.²⁴ Sakarya Meydan Muharebesi'nin safhaları ise şu şekildedir; Birinci safha Yunan ordusunun

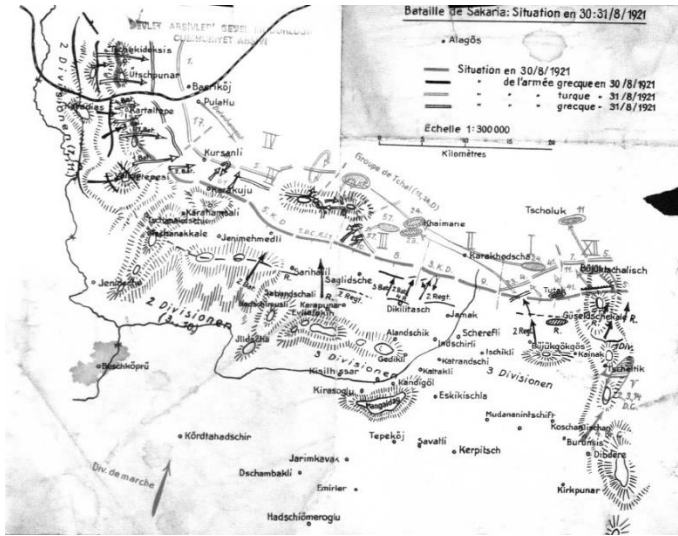
²² *Harp Tarihi II Ders Notları*, s. 267.

²³ Mehmet Çanlı, *Milli Mücadele'de Uygulanan Askerî Strateji*, s. 285.

²⁴ *Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi Sakarya Meydan Muharebesi ve Sonraki Harekât*, c. 2, (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1973), s. 454-455.

kurabilecektir. Haritada ayrıca iki tarafın karargâhlarının bayrak sembolü ile işaretlendiği de görülmektedir.

Haritada Yunan ordusu, sıklet merkezi cephe hattının güneyinden olmak üzere bir taarruz planı hazırladığı görülmektedir. Haritadaki şekillere göre Yunan ordusunun, kuzey-güney istikametindeki taarruz planında Sakarya Nehri üzerindeki köprülerden faydalandığı anlaşılmaktadır. Buradan çıkarılabilecek sonuç, Yunan ordusunun Türk ordusunu güneyden çembere alarak imha etmek üzere bir strateji seçmesidir. Bu nedenle Sakarya Meydan Muharebesi'nde ağırlıklı sıklet merkezinin savaş hattının güneyi olduğu açık şekilde anlaşılmaktadır.

Harita 4: BCA, 490.01.1138.149.1.3

Yukarıdaki diğer bir harita, Sakarya Meydan Muharebesi'nin ve Türk'ün varoluş mücadelesinin dönüm noktalarından biri olan 30-31 Ağustos 1921 tarihlerindeki durumu anlatmaktadır. Fransızca hazırlandığı anlaşılan haritadaki işaretlere bakıldığında, Yunan ordusunun cephe hattının güneyinden ilerleyerek stratejik öneme sahip olan noktaları ele geçirdiği ve yine Yunan ordusunun Polatlı istikametine doğru ilerlerken demiryollarının her iki yakasından Türk hatlarına taarruz ettikleri görülür. Haritada, 23-24 Ağustos 1921 tarihlerinde iki tarafın taarruz ve saldırı pozisyonlarından yola çıkılarak Yunan birliklerinin önemli mevki ve mevzileri ele geçirdiği görülse de Türk birliklerinin hatlarını dağılmadan savunmaya devam ettikleri de açıkça anlaşılmaktadır.

Yunan taarruzlarının Haymana istikametine doğru ilerlediği düşünüldüğünde bunun Sakarya Meydan Muharebesi'nin üçüncü safhasında

gerçekleştiği yorumu yapılabilir. Savaşın safhalarının öğrenciye harita üzerinden anlatılması uygulanan taktiklerin anlaşılmasını kolaylaştırır niteliktedir. Harp tarihine bakıldığında İkinci Dünya Savaşı'na kadar orduların genellikle savunma tertiplenmesinin, belirli bir hat üzerine yerleştirilmeleri ve bu hatta başarı sağlanamazsa bir başka hatta çekinilmesi şeklinde olduğu görülür. Ancak Başkomutan Mustafa Kemal Atatürk'ün, “*hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır. O satıh bütün vatandır.*” emrini vermesi ile savunmada hat taktiği yerine yeni bir taktik uygulamaya konuldu. Bu taktiğe göre mevcut hatlardan geri çekilme olsa dahi, birliklerin tutunabildikleri ilk yerde savunmaya devam etmeleri sağlandı ve geniş alan savunması yapılarak düşman birliklerinin ilerleyişi durduruldu.²⁶ Haritaya bakıldığında Türk birliklerinin bu taktiği uygularken hemen geride bir savunma tertibatı almadan önce düşman birliklerine karşı oyalama taktiğini de kullandığı görülmektedir. Yukarıdaki harita, Yunan birliklerinin ilerleyebildikleri son noktayı göstermektedir.

Sakarya Meydan Muharebesi'nde 30-31 Ağustos 1921 tarihleri, Yunan taarruzlarının yavaşladığı ve geri çekilmenin başladığı sürecinin başlangıcını teşkil eder. Yunan ordusunun elde ettiği stratejik yerleri yeteri kadar kuvvetle takviye edememesi, savaşın doğuya doğru kaydığı süreçte Yunan birlikleri arasında boşlukların oluşmasına neden oldu. Bu da birlikler arasında koordinenin kurulmasını imkânsız hale getirdi. Yunan tarafı savaş esnasında çok sayıda askerini de kaybetti ve bu da düzenli bir taarruz yapabilmeyi imkânsız hale getirdi. Diğer yandan Türk ordusu, savunma mevzilerini düşman taarruzu sonrasında kaybetse de hemen geri çekilip bölgede yeni bir savunma hattı meydana getirdi ve bu sayede savunma hatları dağılmadan mücadeleye devam edildi. Bu yapılırken emir komutaya riayet edildi ve Türk ordusu arasında yardımlaşma ve koordine üst seviyede tutuldu.²⁷

Yunan taarruzlarında Çal Dağı'nın çok önemli bir yeri vardır. Haritadan anlaşılacağı üzere Yunan taarruzları bu bölgede yoğunlaşmıştır. 30 Ağustos 1921 tarihinden sonra Yunan birlikleri son bir umutla Çal Dağı'nı kuşatıp Haymana istikametine doğru bir gedik açarak Türk savunmasını aşmak istediler. Bu taarruzlar neticesinde Çal Dağı'nın doğusunda bir kısım bölgeyi ele geçirdiler. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın Çal Dağı'nın kritik öneme sahip olmasıyla ilgili şu sözleri, savaşın hangi sebeplerden dolayı bu bölgede yoğunlaşmasını açıklar niteliktedir;²⁸

²⁶ Zekeriya Türkmen, “Türk İstiklâl Harbi'nde Bir Dönüm Noktası: Sakarya Meydan Muharebesi (Askerî Yönden Kısa Bir Değerlendirme)”, *90. Yıldönümünde Sakarya Zaferi ve Haymana*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 2012), s. 138-139.

²⁷ Mehmet Çanlı, *Millî Mücadele'de Uygulanan Askerî Strateji*, s. 289-291.

²⁸ *Türk İstiklâl Harbi, Batı Cephesi...*, s. 456-457.

“Elimizde bulunan harita, Kiepert’in tercüme edilmiş haritasıdır. Tabii bütün dünya bu harekâtı bu harita ile takip ediyor. Gerçekten bu haritaya bakılınca, Çal Dağı bütün sahaya fevkalâde hâkim bir mevzi gibi görünüyor. Görünüşte böyle bir mevzinin düşman eline geçmesi, muharebenin artık aleyhimize döndüğü gibi bir fikir verebilir. Fakat efendiler, bu çok yanlış bir fikirdir. Daima cevherini muhafaza eden, aklını ve ferasetini muhafaza eden bir ordu için mevzinin ehemmiyeti yoktur. Bir asker her yerde muharebe eder. Tepenin üstünde, tepenin altında, derenin içinde de muharebe eder. Binaenaleyh bu kaideye uygun hareket eden ordumuz, Çal dağının düşman eline geçmesinden de hiç endişe etmedi. Çal Dağının 500 metre, 1000 metre doğusunda bulunan, savunma noktai nazarından daha emniyetli ve daha sağlam bir hat üzerine yerleşti. 3 Eylül’de düşmanın, genel cepheye sukuneti görülüyordu, yorgunluğu görülüyordu ve birtakım tedbirler almakta olduğu da hissediliyordu. Fakat eylülün dördüncü günü düşman, toplayabildiği kuvvetlerle sağ kanat ve merkezimiz karşısında bulunan mevzilerini takviye etti ve oradan tekrar taarruza geçmek istedi. Fakat bu defa düşmanın tekmil taarruzları olağanüstü zayıfla her noktada durduruldu ve atıldı. Düşman hakikatte mağlup olmak üzere idi veyahut mağlup olmuştu. Fakat öyle birtakım emeller peşinde, o kadar hayaller arkasında geziyordu ki; bu mağlubiyeti bir türlü kendi kendine itiraf etmek istemiyordu. Onun için, eylülün beşinci günü dahi toplayabildiği son ihtiyatlarıyla son bir taarruz ve kanlı bir harekette bulunmaktan nefsinin menedemedi. Gerçekten, bütün bu kuvvetlerle yalnız ordumuzun merkezine bir taarruz yaptı. Fakat bu taarruzu dahi büyük zayıfla durduruldu ve atıldı. Artık, düşman bütün cephe üzerinde taarruzdan vazgeçmek zorunda kaldı ve mudafaaya geçmek zaruretini hissetti... ”

Yunan ordusu, sevk ve idaredeki eksikliklerinin yanında Türk ordusunun cansiperane bir şekilde bu taarruzlara karşı koyması karşısında, taktik anlamdaki bütün çabalarına rağmen ümitsiz ve kararsız bir duruma düşmüştür. Bu durum, Yunan ordusunun yenilmesinde önemli bir faktör olmuştur. Türk ordusu cepheye inisiyatifi eline alarak Eylül 1921’den itibaren Yunan taarruzlarını büyük ölçüde durdurmayı başarmıştır. Yunanlar mağlubiyetin ardından elde ettiği mevkilere geri çekilmiş ve 13 Eylül’de Sakarya Nehri’nin doğusu tamamen düşmandan temizlenmiştir.²⁹

²⁹ *Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi...*, s. 457-458.

Sonuç

Türkiye Cumhuriyeti'nin güvenliğinde önemli misyonlar üstlenecek olan askerî öğrencilerin Millî Mücadele dönemindeki muharebeleri her açıdan iyi analiz etmeleri gerekmektedir. Özellikle Millî Mücadele'de millî ruhun en iyi örneklerinin bir arada olduğu Batı Cephesi'ndeki muharebelerin içeriği, harp taktikleri ve askerî harekât planlarının askerî öğrencilere öğretilmesi önemli bir husustur. Bununla birlikte bir tarihi olayın geçtiği mekânın özelliklerinin bilinmesi dolayısıyla da savaşın gidişatı hakkında yorum yapabilme becerisi askerî okullarda haritacılık derslerinin önemini açıkça ortaya koymaktadır. Askerî öğrencilerin zihninde mekânın canlanması dolayısıyla da ele alınan dönemin yorumlanabilmesi onlara mesleki anlamda ışık tutmaktadır.

Çalışmada ele alınıp değerlendirilen Birinci ve İkinci Muharebeleri ile Sakarya Savaşı harekât planları, Yunan ilerleyişini haritalar üzerinden takip ederek durduran Mustafa Kemal Paşa ve İsmet İnönü gibi Türk ordusunun muzaffer kumandanlarının savaş stratejisi bakımından üstün vasıflara sahip olduklarını ortaya koymaktadır. Yunan ordusuna saldırmanın zaman kaybına neden olacağını kestirebilen Türk kumandanları, haritalar üzerinde uzun mesailer harcayarak savunma hattını nasıl tesis edeceklerini detaylı düşünmüşler, yapılan plan ve oluşturulan stratejiyi haritalar üzerine not alarak Yunan ilerleyişini öncelikle bu askerî dehayla zihinlerde durdurmuşlardır. Dolayısıyla Türk ordusunun başarısını haritalar üzerinden izleyebilen ve yorumlayabilen askerî okul öğrencileri, bu görsel malzeme sayesinde planlarını ve uygulayacakları stratejileri geliştirebilmeye imkân bulacak bunun yanında tarihi sorumluluk ve millî şuur da kazanacaklardır.

EKLER

Ek 1: İstanbul'dan Ankara'ya Gelen İlk Grup Haritacılar 1921 Yılı Şubat Ayında İnebolu'da.

Abdurrahman Aygün, "Türk Haritacılığının 107. Yılı Anısına" Türk Haritacılık Tarihi, (Ankara: Harita Genel Komutanlığı Matbaası, 2020), s. 2.

KİMYAGER DERVİŞ PAŞA VE ASKERÎ EĞİTİM TARİHİMİZ BAKIMINDAN ÖNEMİ

Biray ÇAKMAK*

Giriş

19. yüzyılda Batı'dan bilim ve teknoloji transferinde II. Mahmut döneminden itibaren Avrupa'ya tahsil amacıyla gönderilen öğrenciler önemli bir rol oynadı. Bu öğrenciler İstanbul'a döndükten sonra ilklere öncülük ettiler. Bu öğrencilerden biri olan Derviş Efendi, 1829 yılında Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn'a kaydoldu. Mezuniyetini müteakip tahsilini tamamlaması amacıyla 1835 yılında İngiltere'ye gönderildi. 1838 yılında Londra'dan Paris'e geçerek *École des Mines*'de *fenn-i madenî* tahsil etti. Mezun olduktan sonra kimya ve Fenn-i Madenî alanında çalışmalara devam etmek, İtalya, Almanya ve Rumeli'de araştırma gezileri yapmak istediğini İstanbul'a bildirerek izin ve tahsisat istedi. Ayrıca İstanbul'a alanyla ilgili matbu eserler ile âlât ve edevât getirmek istediğini belirterek tahsisat talep etti. Osmanlı Devleti, Derviş Efendi'ye istediği izin yanında satınalma ve seyahat ile diğer masrafları için 17230 frank tahsisat verdi. Derviş Efendi 26 Haziran 1841 tarihinde İstanbul'a döndü. Derviş Efendi İstanbul'a döndükten sonra birçok alanda önemli görevlerde bulundu. Tobhâne-i Âmire Dökümhanesi'nde istihdam edildi. Keban ve Ergani madenlerinde mühendis olarak çalıştı. Petersburg Sefiri oldu. Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye azalığı ve Meclis-i Maâdin Reisliği yaptı. Osmanlı-İran sınırını tahdîd çalışmalarında görev aldı. Bu göreviyle alakalı haritalar tanzim etti, kapsamlı bir layiha hazırladı. Mekâtib-i Askeriye Nâzırlığı yaptı. Feriklik rütbesi verildi. Derviş Paşa; eğitimci, özellikle askerî eğitimci yönü ile de ön plana çıkmaktadır. Mekteb-i Tıbbiye ve Mekteb-i Harbiye'de İlm-i Hikmet-i Tabîyye, kimya ve İngilizce dersleri verdi. Kimya ile ilgili *Usûl-ı Kimya* başlıklı eserini 1848 yılında yayınladı. *Usûl-ı Hikmet-i Tabîyye* bir diğer eserdir. Halka açık ilk dersini 13 Ocak 1863 tarihinde Darülfünûn'da fizik ve kimya hakkında verdi. Kimya ve fizik alanında basılı eserlerle âlât ve edevâtın Avrupa'dan İstanbul'a getirilmesine öncülük etti. Osmanlı Arşivi'ndeki belgeler üzerine inşa edilecek çalışmada Derviş Paşa'nın biyografisine kısaca değinilecek, daha sonra eğitimci kimliği üzerinde ayrıntılı olarak durulacaktır.

* Doç. Dr., Uşak Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, biray.cakmak@usak.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9753-4313.

1. Tahsil ve Meslek Hayatı

Derviş Mehmet Emin Efendi 1817 yılında İstanbul'da doğdu. Mahalle imamı Mustafa Efendi'nin oğludur. Mühendishane-i Berrî-i Hümayun'dan başarıyla mezun oldu.¹ 1835 yılında top fennini, humbara imâlini ve endahtını, envâ'-yı vapor fennini, top, gülle, izâbe-i demir ve ma'âdin-i sebâyı (altın, gümüş, bakır, kalay, demir, kurşun, nikel) teorik ve uygulamalı tahsil etmek üzere İngiltere'ye gönderildi.² Londra Üniversitesi'nde dil eğitimi yanında ağırlıklı olarak demir ve bakır madenleri ile fizik, kimya, matematik, zooloji ve botanik gibi temel bilimlerini tahsiletti.³ Londra'da yaklaşık üç yıl kaldı. Tahsilini tamamlamak amacıyla 1838 yılı yazında Fransa'ya geçti.⁴ Paris'te *École des Mines*'e devam etti.⁵ 1839 yılında araştırma gezisi yapmak amacıyla kısa süreliğine İtalya'ya gitti.⁶ Paris'teki öğrenimini 1841 yılı başlarında tamamladı. İtalya, Almanya ve Rumeli'deki madenlerde incelemelerde bulundu. İstanbul'a getirmek üzere tahsil gördüğü alanlarla ilgili kitaplar ile âlât-edevâtı satın alarak İstanbul'a döndü. İnceleme gezisi ve kimya, fizik ve maden fenleri ile ilgili satın aldığı kitaplar ile âlât-edevât için 17230 frank tutan masrafı İstanbul'dan karşılandı.⁷ 26 Haziran 1841 tarihinde İstanbul'a gelmek üzere Paris'ten hareket etti.⁸

Derviş Efendi'nin uzmanlaştığı alan, Tophane-i Âmire Dökümhanesi *hıdmet-i lâzimesinden* bulunan *bakır kal'ı ve safî ve demir eritmek gibi ba'zı fûnûn-ı kimyeviye* dairdi. Bu sebeple önce Tobhâne-i Âmire Dökümhanesi'nde istihdam edildi. Ancak bu görevi kısa sürdü. Kuşadası ve havalisinde keşfedilen demir madenini tedkik etmek, aynı zamanda madenin fizibilite çalışmasını yapmak üzere geçici görev ve 600 kuruş maaşla memur edildi.⁹ Görevini başarıyla yaparak kısa süre sonra İstanbul'a döndü. Seretibba-yı Hazret-i Şehriyârî'ye takdim ettiği istidaname ile Mekteb-i Tıbbiye'de kimya, fizik, İngilizce ve zooloji hocalığı yapmak istediğini

¹ Mehmed Esad, *Mirât-ı Mekteb-i Harbiye*, (İstanbul: Artin Asadoryan Şirket-i Mürettebiye Matbaası, 1310), s. 142; Mustafa Gençoğlu, Osmanlı Devleti'nce Batı'ya Eğitim Amacıyla Gönderilenler (1830-1908)-Bir Grup Biyografisi Araştırması-, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008, s. 29.

² BOA, *İrade. Hâriciye*, 9/453, 6 Nisan 1841/13 S 1257, lef 4.

³ Mehmed Esad, *Mirât-ı Mühendishâne-i Berrî-i Hümayûn*, (İstanbul: Karabet Matbaası, 1312), s. 62, 64-65; BOA, *HAT.*, 1181/46662, 28 Nisan 1835/29 Z 1250; Adnan Şişman, "XIX. Yüzyılda Avrupa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri", *XII. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler*, c. III, Ankara 12-16 Eylül 1994, (Ankara 1999), s. 968.

⁴ BOA, *HAT.*, 1184/46720-D, 15 Mart 1839/29 Z 1254.

⁵ Tarık Artel, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kadar Türkiye'de Kimya Tedrisatının Geçirdiği Safhalara Dair Notlar", *Tanzimat I*, (İstanbul: Maarif Matbaası, 1940), s. 500.

⁶ BOA, *İrade. Hâriciye*, 1/4, 3 Eylül 1839/23 C 1255.

⁷ BOA, *İrade. Hâriciye*, 9/453, 6 Nisan 1841/13 S 1257, lef 1, lef 4, lef 5.

⁸ BOA, *İrade. Hâriciye*, 11/556, 19 Temmuz 1841/29 Ca 1257.

⁹ BOA, *İrade. Dâhiliye*, 56/2758, 10 Nisan 1842/28 S 1258.

bildirdi.¹⁰ 14 Haziran 1842 tarihinde çıkan irâde-i seniyye ile 2000 kuruş maaş ve tayinatla Mekteb-i Tıbbiye'ye hoca tayin edildi.¹¹ 9 Ocak 1844 tarihinde çıkan irâde-i seniyye ile 3000 kuruş maaşla Keban ve Ergani Ma'âdin-i Hümâyûnları birinci mühendisliğine atandı.¹² Bu görevine 9 Mart 1844 tarihinde başladı.¹³ 10 Nisan 1845 tarihinde çıkan irâde-i seniyye ile Mekteb-i Harbiyefünûn-ı Hikemiye ve Ulûm-ı Kimyeviye hocalığına tayin edildi.¹⁴ Ekim 1846 tarihinde Erkân-ı Harbiye mirlivalık rütbesi verildi.¹⁵ 11 Mayıs 1847 tarihinde Meclis-i Maarif-i Umûmiye azalığına maaşsız ve mevcut memuriyetine hâlel gelmemek üzere tayin edildi.¹⁶ Ekim 1848 tarihinde feriklik rütbesi tevcih edilerek *tahdîd-i hudûd-ı İran*'a 30000 kuruş maaşla memur edildi.¹⁷ Ocak 1853 tarihinde İstanbul'a döndü.¹⁸ İstanbul'da olmamasına rağmen 18 Temmuz 1851 tarihinde açılan Encümen-i Dâniş'e dahilî aza seçildi.¹⁹

16 Temmuz 1854 tarihinde çıkan irâde-i seniyye ile Eflak Komiserliği'ne tayin edildi.²⁰ 26 Temmuz 1854 tarihinde çıkan irâde-i seniyye ile ikinci rütbeden mecîdiye nişanı tevcih edildi.²¹ Dîvân-ı Hümâyûn'dan 28 Temmuz 1854-4 Ağustos 1854/Evâ'il-i Za 1270 tarihli berât-ı âlî-şân yazıldı.²² 10 Ocak 1856 tarihinde çıkan irâde-i seniyye ile Paris'te Kırım Harbi ile ilgili olarak alınması gereken askerî tedbirleri görüşmek amacıyla toplanmasına karar verilen Harp Meclisi'ne Osmanlı Devleti'ni temsilen katılmak üzere özel görevle memur edildi.²³ Harp Meclisi toplantılarına yetişememekle birlikte Paris'te ve Londra'da üst düzey önemli görüşmeler gerçekleştirdi.²⁴ 14 Nisan 1856 tarihinde Paris'ten Viyana'ya geçti. Tuna yoluyla İstanbul'a geldi.²⁵

¹⁰ BOA, *İrâde. Hâriciye*, 10/491, 12 Mayıs 1841/20 Ra 1257; BOA, *İrâde. Dâhiliye*, 56/2758, 10 Nisan 1842/28 S 1258.

¹¹ BOA, *İrâde. Dâhiliye*, 61/3031, 14 Haziran 1842/5 Ca 1258.

¹² BOA, *İrâde. Dâhiliye*, 82/4119, 9 Ocak 1844/18 Z 1259.

¹³ BOA, *C. DRB.*, 51/2523, 11 Nisan 1844/22 Ra 1260.

¹⁴ BOA, *İrâde. Dâhiliye*, 101/5075, 10 Nisan 1845/2 R 1261.

¹⁵ BOA, *A. DVN. MHM.*, 3/31, 30 Ekim 1846/10 Za 1262.

¹⁶ BOA, *İrâde. Dâhiliye*, 144/7451, 10 Mayıs 1847/24 Ca 1263; BOA, *A. DVN.* 25/64, 12 Mayıs 1847/26 Ca 1263.

¹⁷ BOA, *HAT.*, 1659/7, 11 Ekim 1848/13 Za 1264; BOA, *A. MKT.* 169/92, 21 Ocak 1849/26 S 1265.

¹⁸ BOA, *İrâde. Dâhiliye*, 265/16492, 12 Ocak 1853/1 R 1269.

¹⁹ Mahmud Cevad, *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Târîhçe-i Teşkilât ve İcrâ'âtı*, (İstanbul: Matbaa-ı Âmire, 1338), s. 49.

²⁰ BOA, *İrâde. Hâriciye*, 111/5449, 16 Temmuz 1854/20 L 1270.

²¹ BOA, *İrâde. Dâhiliye*, 304/19310, 25 Temmuz 1854/29 L 1270.

²² BOA, *A. DVN. MHM.*, 11/100, 4 Ağustos 1854/10 Za 1270.

²³ BOA, *İrâde. Hâriciye*, 128/6465, 9 Ocak 1856/1 Ca 1272.

²⁴ BOA, *İrâde. Hâriciye*, 128/6483, 16 Şubat 1856/9 C 1272; BOA, *İrâde. Hâriciye*, 129/6527, 6 Mart 1856/28 C 1272.

²⁵ BOA, *HR. SYS.*, 2935/68, 15 Nisan 1856.

2 Ekim 1853 tarihinde çıkan irâde-i seniyye ile Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî azalığına ve vekâleten Mekteb-i Harbiye Nâzırlığı'na atandı.²⁶ Şubat 1854 tarihinde Ordu-yı Hümâyûnların durumunu mütalaa ve beyan etmek üzere Seraskerlik'te kurulan Meclis-i Muvakkat'a tabîi aza seçildi.²⁷ 14 Kasım 1854 tarihli irâde-i seniyye ile Mekâtib-i Askeriye Nâzırlığı'na asaleten atandı.²⁸ Bu görevinde 1859 yılına kadar kaldı. Bu esnada Mekteb-i Harbiye Kütüphânesi'ne Avrupa'dan fizik ve kimya ile ilgili çok sayıda kitap getirtti.²⁹ Mekâtib-i Askeriye Nâzırı iken 15 Nisan 1857 tarihi itibarıyla Meclis-i Maârif-i Muhtelit'e aza seçildi.³⁰ 1864 yılında yapılan düzenleme ile Dâire-i Mekâtib-i Umûmiye azası oldu.³¹

3 Ekim 1858 tarihi itibarıyla Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye azalığına atandı.³² Bu görevi Petersburg Sefâreti'ne atanması üzerine sona erdi. 17 Kasım 1859 tarihinde çıkan irâde-i seniyye ile yerine Mustafa Zarif Paşa atandı.³³ Ekim 1858 tarihinde Mekteb-i Tıbbiye'nin ıslahı ve yeni bir nizamname kaleme alınması için kurulan komisyonda üye olarak görev aldı.³⁴ 10 Eylül 1859 tarihinden itibaren fevkelâde murahhas orta elçilik ünvanıyla Petersburg Sefîrlığı'ne atandı.³⁵ 30 Temmuz 1861 tarihli irâde-i seniyye ile Petersburg Sefîri iken Meclis-i Maâdin-i Hümâyûn Reisi tayin edildi.³⁶ 15 Ekim 1862 tarihli irâde-i seniyye gereğince Ayasofya Camii civarındaki Darülfünûn binasında ilk halka açık umûmî dersi 13 Ocak 1863 tarihinde Verdi.³⁷ İlm-i Hikmet-i Tabîiyye ve kimya derslerini deneylerle ahalinin ilgisini çekecek şekilde fahrî olarak yaptı.³⁸ Darülfünûn'daki derslerine 1864 yılında da devam etti.

²⁶ BOA, *İrâde. Dâhiliye*, 279/17543, 29 Eylül 1853/25 Z 1269.

²⁷ BOA, A. AMD., 50/67, 12 Şubat 1854/14 Ca 1270.

²⁸ BOA, *İrâde. Dâhiliye*, 311/19897, 13 Kasım 1854/21 S 1271; BOA, C. AS., 1158/51536, 20 Aralık 1854/29 Ra 1271.

²⁹ Mehmed Esad, *Mirât-ı Mekteb-i Harbiye*, s. 143.

³⁰ BOA, A. DVN. *MHM.*, 22/8, 24 Nisan 1857/29 Ş 1273; BOA, A. DVN., 122/85, 15 Nisan 1857/20 Ş 1273.

³¹ BOA, *İrâde. MMS.*, 28/1204, 10 Şubat 1864/2 N 1280; BOA, A. *MKT. MHM.*, 293/39, 26 Şubat 1864/18 N 1280; *Takvim-i Vekâyi*, 751, 5 Haziran 1864/29 Z 1280.

³² BOA, A. DVN. *MHM.*, 26/65, 8 Ekim 1858/29 S 1275; BOA, A. DVN., 135/30, 9 Ekim 1858/30 S 1275; BOA, A. DVN., 135/20, 3 Ekim 1858/24 S 1275.

³³ BOA, *İrâde. Dâhiliye*, 447/29530, 16 Kasım 1859/20 R 1276.

³⁴ BOA, A. *MKT. MHM.*, 143/45, 21 Ekim 1858/13 Ra 1275.

³⁵ BOA, *İrâde. Hâriciye*, 170/9218, 1 Eylül 1859/3 S 1276; BOA, A. DVN. *MHM.*, 28/98, 18 Eylül 1859/20 S 1276; BOA, A. DVN., 146/8, 10 Eylül 1859/12 S 1276.

³⁶ BOA, *MB. İ.*, 16/19, 30 Temmuz 1861/22 M 1278; BOA, A. DVN., 168/34, 4 Ağustos 1861/27 M 1278; BOA, A. *MKT. NZD.*, 362/42, 13 Ağustos 1861/6 S 1278.

³⁷ BOA, *İrâde. Dâhiliye*, 498/33826, 14 Ekim 1862/19 R 1279.

³⁸ Mehmed Ali Aynî, *Darülfünûn Tarihi*, (İstanbul: Yeni Matbaa, 1927), s. 13-14; *Mecmû'a-ı Fünûn*, 7, 302.

23 Haziran 1863 tarihinde çıkan irâde-i seniyye ile Maarif ve Nâfia Nezâreti Müsteşârlığı'na ve Maâdin ve Meâbir Meclisi Reisliği'ne atandı.³⁹ 10 Ocak 1870 tarihinde çıkan irâde-i seniyye ile vezirlik ve müşirlik rütbeleri verilerek Halep Vilâyeti Valiliği'ne tayin edildi.⁴⁰ 4 Ocak 1872 tarihinde çıkan irâde-i seniyye ile Maârif-i Umûmiye Nezâreti Nâzırlığı'na 30000 kuruş maaşla atandı.⁴¹ Maarif Nâzırlığı yaklaşık beş buçuk ay devam etti.⁴² 16 Mayıs 1872 tarihinde irâde-i seniyye ile azledilerek Islahat Komisyonu azalığına tayin edildi. Kısa süre sonra Islahat Komisyonu kaldırıldığı için açıktaki kaldı. 7 Ekim 1872 tarihinde irâde-i seniyye ile 7500 kuruş maaş tahsis edildi.⁴³ 21 Eylül 1873 tarihinde irâde-i seniyye ile Ankara Vilâyeti Vâililiği'ne atandı.⁴⁴ Ankara Vilâyeti Vâililiği, Maârif Nâzırlığı gibi kısa sürdü. 19 Nisan 1874 tarihinde azledildi.⁴⁵ 14 Eylül 1874 tarihinde irâde-i seniyye ile 7500 kuruş mazûliyet maaşı tahsis edildi.⁴⁶ 1879 yılında Fatih civarındaki konağında vefat etti.⁴⁷ Derviş Paşa'nın eğitimci/askerî eğitimci yönü *Mekteb-i Tıbbiye Hocalığı, Mekteb-i Harbiye Fünûn-ı Hikemiye ve Ulûm-ı Kimyeviye Hocalığı, Darülfünûn Ders-i Âmmlığı ve Telif-Tercüme Eserleri* başlıkları altında ele alınabilir.

2. Mekteb-i Tıbbiye Hocalığı

Seretibba-yı Hazret-i Şehriyarî 1842 yılı başında Sadâret'e, Mekteb-i Tıbbiye'de okutulmasına karar verilen Zoğolociya/İlm-i Mebhasü'l-Hayvânât dersinin lâyıkıyla okutulması için bir mürettib/muallim⁴⁸, çeşitli hayvan iskeletleri ile tıbla ilgili bazı Fransızca kitapların satın alınarak Paris'ten getirilmesi gerektiğini bildirdi. Sadâret, kitapların Türkçe ve Fransızca listelerinin gönderilmesini, hayvan iskeletlerinin cins, miktar ve nitelikleri hakkında bilgi verilmesini Seretibba-yı Hazret-i Şehriyarî'den istedi. Seretibba-yı Hazret-i Şehriyarî'nin bilgileri defterle Sadâret'e takdim etmesi

³⁹ BOA, *İrâde. MMS.*, 27/1172, 22 Haziran 1863/5 M 1280.

⁴⁰ BOA, *İrâde. MMS.*, 38/1576, 9 Ocak 1870/6 L 1286.

⁴¹ BOA, *İrâde. Dâhiliye*, 644/44771, 4 Ocak 1872/22 L 1288.

⁴² BOA, *İrâde. Dâhiliye*, 650/45192, 16 Mayıs 1872/8 Ra 1289; Mahmud Cevad, *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Târihçe-i Teşkilât ve İcrâ'âtı*, s. 125-126.

⁴³ BOA, *İrâde. MMS.*, 44/1820, 6 Ekim 1872/3 Ş 1289.

⁴⁴ BOA, *İrâde. Dâhiliye*, 673/46899, 20 Eylül 1873/27 B 1290.

⁴⁵ BOA, *İrâde. Dâhiliye*, 682/47567, 18 Nisan 1874/1 Ra 1291.

⁴⁶ BOA, *İrâde. Dâhiliye*, 689/48144, 13 Eylül 1874/1 Ş 1291.

⁴⁷ Mehmed Esad, *Mirât-ı Mekteb-i Harbiye*, s. 143.

⁴⁸ "Mekteb-i Tıbbiye-i 'Adliye-i Şâhânede ta'lîm ve ta'allüm olunmakda olan 'ulûm-ı tıbbiye müteferri'âtından olub bundan çend mâh sonraca bed'e'i musammem zoğlocya ta'bir olunan mebhasü'l-hayvânât derslerinin esnâ-yı ta'lîm ve ta'allümde tuyûr ve sâ'ir hevâm ve haşerât-ı hayvâniyenin hey'et-i tabi'iyeleri gösterilmek ehemm ve elzem olduğuna mebnî tıbbca iktizâ idecek hayvânâtın bu tarafda cem' ve tedârük ve usûlüyle takdîd itmek üzere fenninde mâhir bir mürettib şahsın mu'allimîn-i sâ'ire misillü Paris cânibinden celb buyurulması." BOA, *İrâde. Hâriciye*, 10/491, 12 Mayıs 1841/20 Ra 1257, lef 3.

ile yazışmalar tamamlandı. Sadâret tarafından Mabeyn-i Hümâyûn Başkitâbeti'ne yazılan arz tezkiresi üzerine *mûcibince irâde-i seniyye* çıktı. Böylece zooloji dersiyle ilgili kitaplar ile hayvan iskeletlerinin Paris'ten satın alınması, yine Paris'ten bir mürettibin/muallimin getirilmesi için irâde-i seniyye çıktı. Sadâret, çıkan irâde-i seniyyeyi Seretibba-yı Hazret-i Şehriyarî'ye gönderdi. Rey ve mütâlaasının olması halinde süratle bildirmesini istedi. Ancak Seretibba-ı Hazret-i Şehriyarî, Sadâret'e mütâlaa bildirerek irâde-i seniyyeli tezkire-i samiyeyi iade etmedi. Bu sebeple Sadâret, tekrar tezkire-i samiyeye ile Seretibba-i Hazret-i Şehriyarî'den mütâlaa istedi. Konunun Paris Sefiri'ne havale edilip edilmediğini sordu. Seretibba-yı Hazret-i Şehriyarî, Sadâret'e verdiği cevapta, irâde-i seniyyenin icrâsının *hükm-i hafîyye-i ilâhiyyeden* geciktiğini bildirdi. Ayrıca aylığı, harcırahı ve tayinatı dikkate alındığında Paris'ten getirtilecek mürettibin/muallimin oldukça masraflı olacağını, bu defa Paris'te tahsil gören Derviş Efendi'nin mektepte "Kemika" ve "Fizika" hocalığı yapmak için istidaname verdiğini, kendisinin kimya ve fizik fenlerinde mahareti olduğunu, İngiltere'den hastahaneleri ıslah için getirtilen Dr. Dewey'in Mekteb-i Tıbbiye'de İngilizce talim ve tedris ettirilmesi için bir hoca tayininin gerektiğini inha etmesi üzerine gereğinin yapılması için şifahen irâde-i seniyye çıktığını, Derviş Efendi'nin İngilizce bildiği için İngilizce dersini de verebileceğini, bu hususlar dikkate alındığında cevaptaki gecikmenin hayırlı olduğunu bildirdi. Sadâret'ten, Derviş Efendi'nin demir madeni keşf ve imali için Kaptan Paşa tarafından memur edildiği için İzmir taraflarında bulunduğu ilgili görevinden sarfınazar olunarak Mekteb-i Tıbbiye'ye hoca tayin olunmasını, ilgili kitaplarla hayvan iskeletleri/kadîd-i hayvânâtın Hâriciye Nezareti vasıtasıyla Paris Sefiri'ne sipariş edilmesini istedi.⁴⁹

Esasında Derviş Efendi'nin Mekteb-i Tıbbiye'ye hoca tayini, Kuşadası ve havalisindeki demir madenini muayene etmek üzere tayini esnasında gündeme geldi. Maliye Nâzırı, Derviş Efendi'nin Londra ve Paris'te maden tahsili yapmasını gerekçe göstererek talimatname-i seniyye gereğince Maâdin-i Hümayunlardan birine mühendis tayin edilmesi gerektiğini ileri sürdü. Kuşadası ve havalisine tayininden sarfınazar edilmesi lazım geldiğini ifade etti. Ancak Derviş Efendi, geçici görevle Kuşadası ve havalisindeki demir madenini keşif ve muayene etmek üzere görevlendirildi. Derviş Efendi, Kuşadası ve havalisinde görevli iken daimî surette tayin edileceği görevle ilgili yazışmalar devam etti. Konuyla ilgili Tobhâne-i Âmire, Kapudan Paşa, Maliye Nezâreti ve Sadâret arasında yazışmalar yapıldı. Tartışmalara Seretibba-ı Hazret-i Şehriyarî de katıldı. Seretibba-ı Hazret-i Şehriyarî, Sadâret'e, Derviş Efendi'nin kısa süre önce Mekteb-i Tıbbiye'de fizik, kimya, Zoğolocıya/İlm-i Mebhasü'l-Hayvânât ve İngiliz lisanı isimli dört dersi bir

⁴⁹ BOA, *İrâde. Hâriciye*, 10/491, 12 Mayıs 1841/20 Ra 1257.

maaş ile vermek için talepte bulunduğunu, bu dört dersin okutulmasının da devlet hizmeti olduğu için kendisinin Mekteb-i Tıbbiye'ye süratle hoca tayin edilmesi, Kuşadası'ndaki demir madeniyle ilgili görevini yapıncaya kadar kendisine izin verilmesi, akabinde Mekteb-i Tıbbiye'de görevine başlatılması ya da mektepteki her bir ders için ayrı ayrı dört hoca tayin edilmesi gerektiğini ifade etti. Neticede Derviş Efendi'nin Kuşadası ve havalisindeki demir madenini muayene etme memuriyetinden sarfınazar olunarak Maâdin-i Hümâyunlardan birinde istihdam edilmesi ya da Mekteb-i Tıbbiye'de belirtilen dersleri talim ettirmek üzere hoca tayin edilmesi ile ilgili yazışmalar hakkında Sadrazam, arz tezkire ile Sultan Abdülmecid'e bilgi verdi. Padişah'tan konuyla ilgili emrini istedi. Sultan Abdülmecid, hangisinde “*tamâmiyla icrâ-yı fûnûn idebileceği me'mûl ise efendi-i mûmâileyhin ol mahalde istihdâm olunması husûsuna irâde-i seniyye*”⁵⁰ buyurdu. Bunun üzerine Maliye Nezâreti, Sadâret ve Hekimbaşı arasında konu etraflıca görüşüldü. Derviş Efendi'nin Mekteb-i Tıbbiye'ye kimya ve İlm-i Hikmet-i Tabiiyye hocası tayin edilmesi uygun bulundu. Hekimbaşı, Derviş Efendi'nin 2000 kuruş maaş ve emsali gibi tayinat ile 10 Haziran 1842 tarihinden itibaren Mekteb-i Tıbbiye'ye hoca tayin edilmesi hususunda Sadâret'e takrîr yazdı. Sadrazamın arz tezkiresi üzerine gerekli irâde-i seniyye 14 Haziran 1842 tarihinde çıktı.⁵¹ Böylece Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn'un mütehayyızân talebelerinden olup Paris'ten tahsilini tamamlayarak İstanbul'a yeni dönen Derviş Efendi, Mekteb-i Tıbbiye'de *ilm-i fizik ve kemik ile ulûm-i sâ'ire ve İngiliz lisânını tedrisi* için 2000 kuruş maaş ve emsali gibi tayinat ile hoca atandı. Mekteb-i Tıbbiye'de 1842-1843 ders yılında dördüncü sınıfta İlm-i Hikmet-i Tabiiyye dersi verdi. Aynı sınıfta ilm-i kimya muallimi Kalya Efendi, İlm-i Nebâtât muallimi Sâlih Efendi idi.⁵²

Mekteb-i Tıbbiye'ye hoca tayininden kısa süre sonra Derviş Efendi'ye, mektepteki resim hocası Tevfik Efendi'nin nişasına tatbiken üçüncü rütbeden bir kıta *nişân-ı zî-şân* verilmesi için Hekimbaşı Sadâret'e takrîr yazdı. Sadâret, gereğini Mabeyn-i Hümâyûn Başkitâbeti'ne arz etti. 28 Temmuz 1842 tarihinde *ber-vech-i istîzân irâde-i seniyye* çıktı.⁵³ Derviş Efendi Mekteb-i Tıbbiye'de 1842-1843 ders yılında görev yaptı. Dr. Bernard, 1842-1843 öğretim yılına ait raporunda “*bir yandan matematik hesaplar, öte yandan kavranması kolay ve açık demonstrasyonlarla desteklenen fizik dersleri, fizik salonundaki muhteşem âletlerle işlenmektedir. Matematikte olduğu kadar fizik, kimya ve mineralojide de son derece bilgili ve kâbiliyetli olan Profesör Derviş Bey'in, bütün bu bilim dallarında liyâkatle ders verme*

⁵⁰ BOA, *İrâde. Dâhiliye*, 56/2758, 10 Nisan 1842/28 S 1258.

⁵¹ BOA, *İrâde. Dâhiliye*, 61/3031, 14 Haziran 1842/5 Ca 1258.

⁵² el-Hac Rıza Tahsin, *Mirât-ı Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne*, (Şam: Dımaşk Ravzatü'ş-Şam Matbaası, 1322), s. 12.

⁵³ BOA, *İrâde. Dâhiliye*, 63/3117, 28 Temmuz 1842/19 C 1258.

yeteneğine hâiz olup, öğrencilerin bu derslerden azamî ölçüde faydalanabilmesi için elinden gelen gayreti gösterdiğini ifâde etmek isteriz”⁵⁴ ifadelerine yer verir.

3. Mekteb-i Harbiye Fünûn-ı Hikemiye ve Ulûm-ı Kimyeviye Hocalığı

Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî, Mekteb-i Harbiye’de öğrenim gören öğrencilerden topçu sınıfına ayrılacaklara Fünûn-ı Hikemiye ve Ulûm-ı Kimyeviye talim ve tedris eylemek üzere Keban ve Ergani madenleri mühendisi Derviş Efendi’nin hoca tayiniyle okutacağı derslerin notlarını telif ve tercüme için İstanbul’a çağrılmasını, yerine uygun birinin tayin edilmesini mazbata ile kararlaştırdı. Mazbatanın havale edildiği Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye, Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî’de alınan kararı uygun buldu. Neticede gereği için yazılan arz tezkiresi üzerine irâde-i seniyye çıktı. Sadâret, gereğinin yapılmasını Maliye Nezâreti’ne emretti. Akabinde konu, Ma’âdin-i Hümâyûn Meclisi’ne havale edildi. Ma’âdin-i Hümâyûn Meclisi, Derviş Efendi’nin yerine Gümüşhacıköy Ma’den-i Hümâyûnu Müdürü Miralay Edhem Bey’in, Edhem Bey’in yerine de *ma’âdin umûruna oldukça ma’lûmâtı* olan Dergâh-ı Âlî Kapıcıbaşılardan Mehmet Emin Ağa’nın *gayr-i ez-’öşr* aylık 3000 kuruş maaşla müdür tayin edilmesini kararlaştırdı. Maliye Nezâreti, gereğini Sadâret’e, Sadâret de Sultan Abdülmecid’e tezkire ile arz ve takdim etti. 10 Nisan 1845 tarihinde gereğince irâde-i seniyye çıktı.⁵⁵ Böylece Derviş Efendi Mekteb-i Harbiye’ye Fünûn-ı Hikemiye ve Ulûm-ı Kimyeviye hocası tayin edildi.

Derviş Efendi, Mekteb-i Harbiye muallimliğine tayinini müteakip Keban ve Ergani Ma’âdin-i Hümâyûnları birinci mühendisliğinden ayrılarak İstanbul’a geldi ve Mekteb-i Harbiye’de göreve başladı. Daha önce Mekteb-i Tıbbiye’de muallim olarak görev yaptığında 3000 kuruş maaş ve tayinat tahsis edilmişti. Ergani ve Keban Ma’âdin-i Hümâyûnları birinci mühendisliğinde de aynı miktarda maaş ve tayinat tahsis edildi. İstanbul’a döndüğünde belirtilen şekilde 22 Mayıs 1845 tarihine kadar maaş ve tayinatını aldı. Bu tarihten itibaren kendisine Mekteb-i Harbiye’den almak üzere aynı miktarda maaş ve miralaylık tayinatı tahsis edilmesine karar verildi. Sadâret tarafından Mâbeyn-i Hümâyûn Başkitâbeti’ne yazılan arz tezkiresi üzerine 30 Temmuz 1845 tarihinde gerekli olan irâde-i seniyye çıktı.⁵⁶

⁵⁴ Meltem Akbaş, Osmanlı Türkiyesi’nde Modern Fizik (19. Yüzyıl), Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008, s. 101.

⁵⁵ BOA, *İrâde. Dâhiliye*, 101/5075, 10 Nisan 1845/2 R 1261.

⁵⁶ BOA, *İrâde. Dâhiliye*, 106/5365, 30 Temmuz 1845/25 B 1261.

Derviş Efendi, Sultan Abdülmecid'in de katıldığı Mekteb-i Harbiye'nin 15 Ekim 1846 tarihindeki açılış töreninde yaptığı konuşmada müspet ve teknik bilimlerin gerekliliğini ifade etti. *Ma'lûmât-ı kâmilesi üzere fenn-i hikmetden icmâlen beyân ve irâ'e eylediği ba'zı usûl ve kavâ'id* Sultan Abdülmecid tahsin ve takdir etti.⁵⁷ Derviş Efendi'ye mükafat olarak mirlivalık rütbesi verilmesini şifahen irâde buyurdu. Serasker-i Asâkir-i Hassa ve Nizâmiye-i Şâhâne Mehmet Hüsrev Paşa 18 Ekim 1846 tarihinde Sadâret'e, "*rütbe-i mezkûrenin tevcihini şâmil iktizâ iden emr-i 'âlinin isdârı ve erkân-ı harbiye livâlîğine mahsûs bir kut'a nişân-ı zî-şân ile bir kabza-ı seyfin tanzîm ve i'mâlî muvâfık-ı irâde-i seniyye-i hazret-i şehinşâhî buyurulduğu hâlde icrâ-yı iktizâları bâbında emr ü fermân hazret-i men-lehü'l-emrindir*" şeklinde tezkire yazdı. 18 Ekim 1846 tarihinde Sadrazam, gereği için Mâbeyn-i Hümâyûn Başkitâbeti'nden irâde-i seniyye talep etti. Arz üzerine yazılan hatt-ı hümâyûnla Divân-ı Hümâyûn Kalemî'nden emr-i âlî yazılması ve sair lazım gelenlerin yapılması emredildi.⁵⁸ Bunun üzerine Derviş Paşa'ya Divân-ı Hümâyûn'dan Erkân-ı Harbiye Mirlivâlığı rütbesi tevcih edildiğine dair emr-i âlî yazıldı. 20-30 Ekim 1846/Evâ'il-i Za 1262 tarihli emr-i âlîde "*erbâb-ı dirâyet ve ma'lûmâtdan ve fenn-i hikmetde mehâret-i kâmile ashâbından*" Derviş Paşa'ya, Mekteb-i Harbiye'nin açılış merasiminde yaptığı konuşmada "*icmâlen beyân ve irâ'e eylediğin usûl ve kavâ'idin*" Sultan Abdülmecid tarafından takdir edildiği belirtilerek "*uhde-i liyâkatine mirlivâlık rütbe-i refi'ası tevcih ve ihsân kılındığı*" belirtildi.⁵⁹ Serasker Mehmet Hüsrev Paşa, Mekteb-i Harbiye hocası Derviş Paşa'ya tezkire ile bilgi verdi.⁶⁰

Mekteb-i Harbiye İlm-i Hikmet-i Tabîyye ve kimya dersleri hocası Mirliva Derviş Paşa'nın maiyetine 28 Mart 1847 tarihinde çıkan irâde-i seniyye ile Ohannes Garmir muavin tayin edildi. Ohannes Garmir *tedrîs ve icrâ olunacak ameliyâtda* Derviş Paşa'ya yardım etmekle görevliydi. Aylık maaşı 500 kuruş ve günlük iki nefer erzâk tayinâtı olan Ohannes Garmir, Mekteb-i Harbiye Mirlivâsı Ahmet Paşa'nın inhâsı, Mekâtib Nâzırı Rifat Paşa ve Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî'nin ilâmları, Serasker'in tezkiresi, Masârifât

⁵⁷ 15 Ekim 1846 tarihinde Sultan Abdülmecid'in huzurunda yapılan açılışta Derviş Efendi, ayrıca deneyler yaparak hidrojen dolu bir balonu uçurdu. Yaptığı deneyler, Sultan'ın beğenisini kazandı. Derviş Efendi'ye mirlivalık rütbesinin verilmesinde bu deneyler de etkili oldu. Ağustos 1847 tarihinde yapılan sene sonu smavlarında yine Sultan Abdülmecid'in huzurunda deneyler yaptı, lülelerden su fişkırtarak basınç ile suyun hızı veya debisi arasındaki ilişkiyi - Bernoulli Denklemelerini- gösterdi. Meltem Akbaş, Osmanlı Türkiyesi'nde Modern Fizik (19. Yüzyıl), s. 145-146)

⁵⁸ BOA, HAT., 1645/28, 18 Ekim 1846/27 L 1262. Derviş Paşa, 15 Ekim 1846 Perşembe günü Harbiye Mektebi'nin açılış münasebetiyle yaptığı konuşmadan dolayı uhdesine mirlivâlık tevcihine dair şifahen çıkan irâde-i seniyye hakkında bizzat kendisi de bilgi verir. Seyyid Derviş Mehmet Emin Paşa, *Usûl-i Kimya*, c. 1, (İstanbul: Dârü'ttibaatilâmire, 1264), s. 6-7.

⁵⁹ BOA, A. DVN. MHM., 3/31, 30 Ekim 1846/10 Za 1262.

⁶⁰ BOA, A. DVN., 19/19, 1 Kasım 1846/12 Za 1262.

Nâzırı'nın takrîri ve Sadrazam'ın 22 Mart 1847 tarihli arz tezkiresi üzerine çıkan irâde-i seniyye ile tayin edildi.⁶¹ Sadâret'in 10 Mayıs 1847 tarihinde Mâbeyn-i Hümayun Başkitâbeti'ne takdim ettiği arz tezkiresi üzerine 11 Mayıs 1847 tarihinde çıkan irâde-i seniyye ile Mekteb-i Harbiye hocası Mirliva Derviş Paşa *ashâb-ı dirâyet ve kemâlden olduğu ve ma'lûmâtından istifâde edileceğine binâ'en* Meclis-i Maârif-i Umûmiye azalığına maaşsız ve mevcut memuriyetine hâlel gelmemek üzere seçildi.⁶² Sadrazam 12 Mayıs 1847 tarihinde emr-i âlînin yazılmasını Divân-ı Hümayûn'a emretti.⁶³ 1846 yılı sonuna doğru İstanbul'a gelerek Mekteb-i Harbiye'yi ziyaret eden Stanislas Bellanger raporunda Derviş Paşa'dan "*tartışılmaz yetenekli genç Türk öğretmeni*" olarak söz eder.⁶⁴

4. Darülfünûn Ders-i Âmmlığı

Sultan Abdülmecid'in Ocak 1845 tarihinde Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'yi ziyaretinde okunan hatt-ı hümayunu, kısa süre zarfında maârif alanında yapılacak önemli gelişmelere başlangıç teşkil etti. Sultan Abdülmecid, hattında mekteplerin inşasını öncelikli işlerden addetti. Maârifin her türlü gelişmedeki önem ve rolünü bizzat idrak ve izhar etti. Bu çerçevede Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'de, Mart 1845 tarihinde Meclis-i Maârif-i Muvakkat'ın kurulmasına karar verildi. Geçici Maarif Meclisi, 13 Mart 1845 tarihinden itibaren Bâb-i Âlî'de haftada iki gün toplanmak suretiyle çalışmalarına başladı.⁶⁵ Meclis, on bir aylık bir çalışma sonrasında Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'ye takdim ettiği layıhasında ilk defa Darülfünûn'un kurulması fikrine yer verdi. Sultan Abdülmecid, Nisan 1846 tarihinde Darülfünûn'un ve daimî bir maârif meclisinin kurulmasını emretti. Kısa sürede Meclis-i Maârif-i Umûmiye teşkil edildi. 9 Ocak 1847 tarihinde Mekâtib-i Umûmiye Nezâreti kurularak Vakanüvis Esad Efendi nâzır atandı. Kurulması planlanan Darülfünûn'da okutulacak ders kitaplarını telif ve tercüme etmek amacıyla 15 Nisan 1851 tarihinde çıkan irâde-i seniyye ile Encümen-i Dâniş kuruldu. Darülmaârif Mektebi binasında 18 Temmuz 1851 tarihinde Sadrazam Mustafa Reşit Paşa tarafından yapılan konuşmayla Sultan Abdülmecid'in huzurunda açıldı.⁶⁶ 29 Nisan 1857 tarihinde Maârif-i Umûmiye Nezâreti kuruldu. Meclis-i Âlî-i Tanzimât azası Sami Abdurrahman Paşa nâzır atandı.⁶⁷

⁶¹ BOA, *İrâde. Dâhiliye*, 142/7321, 22 Mart 1847/4 R 1263.

⁶² BOA, *İrâde. Dâhiliye*, 144/7451, 10 Mayıs 1847/24 Ca 1263.

⁶³ BOA, A. *DVN.*, 25/64, 12 Mayıs 1847/26 Ca 1263.

⁶⁴ Meltem Akbaş, *Osmanlı Türkiyesi'nde Modern Fizik (19. Yüzyıl)*, s. 145.

⁶⁵ Ali Akyıldız, "Maârif-i Umûmiye Nezâreti", *TDVİA*, c. 27, (Ankara 2003), s. 273.

⁶⁶ Abdullah Uçman, "Encümen-i Dâniş", *TDVİA*, c. 11, (İstanbul 1995), s. 177. Encümen-i Dâniş hakkında ayrıca bkz. Mahmud Cevad, *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Târihçe-i Teşkilât ve İcrâ'âtı*, s. 45-57.

⁶⁷ Mahmud Cevad, *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Târihçe-i Teşkilât ve İcrâ'âtı*, s. 72.

1846 yılında Darülfünûn binası inşasına başlandı. Ancak bina inşası uzun sürdü. Üç katlı ve 125 odalı olarak planlanan binanın ikinci ve üçüncü katlarının inşaatı 1861 yılında ancak tamamlanabildi. Üçüncü katın da inşasıyla bina 6 Mart 1865 tarihinde tamamen tamamlandı. Ancak Maliye Nezâreti'ne tahsis edilerek planlanan maksadı dışında kullanıldı. 1865 yılında ikinci Darülfünûn binasının inşasına başlandı.⁶⁸

1857 yılında Maârif-i Umûmiye Nezâreti'nin kurulmasından kısa bir süre sonra, yani 1858 yılında, Dârülmua'llimîn'de İlm-i Hikmet-i Tabîiyye dersinin okutulması gündeme geldi. 29 Mart 1858 tarihinde Maârif-i Umûmiye Nâzırı Sami Abdurrahman Paşa, Sadâret'e, Dârülmua'llimîn talebesine Ulûm-ı Riyaziye okutulduğu gibi İlm-i Hikmet-i Tabîiyye okutulmasının da düşünüldüğünü, İlm-i Hikmet-i Tabîiyye hakkında malumatı olan Darülmua'llimîn Ulûm-ı Riyaziye hocası Safvet Bey'den İlm-i Hikmet-i Tabîiyye dersi için gerekli olan âlât ve edevâtın tür ile miktarını gösteren bir defter tanzim etmesinin istendiğini, kendisinin defteri düzenleyerek takdim ettiğini, ihyiaç duyulan âlât ve edevâtın yaklaşık 12500 frank tuttuğunu, ilgili âlât ve edevât satın alındığı takdirde İlm-i Hikmet-i Tabîiyye dersini talebenin kısa sürede beklenen şekilde talim ederek hocalarının yerine geçeceğini bildirdi. Sami Abdurrahman Paşa, Sadâret'ten gereğinin yapılmasını takdim ettiği tezkire ile istedi. 8 Nisan 1858 tarihinde Sadâret'ten Mâbeyn-i Hümâyûn Başkitâbeti'ne yazılan arz tezkiresiyle âlât ve edevâtın satın alınması ve ücreti olan 12500 frankın Maliye Hazînesi'nden ödenmesi için irâde-i seniyye istendi. 9 Nisan 1858 tarihinde gerekli irâde-i seniyye çıktı.⁶⁹ Maârif Nezâreti Müsteşarı 13 Temmuz 1858 tarihinde Sadâret'e, Darülmua'llimîn talebesine İlm-i Hikmet-i Tabîiyye dersi okutmak için Paris'ten getirilmesi gereken âlât ve edevâtın takriben tutarı olan 12500 frankın Maliye Hazinesini'nden ödenmesi için 9 Nisan 1858 tarihinde irâde-i seniyyenin çıktığını, âlât ve edevâtın Mekteb-i Harbiye eczacıbaşısı Faik Bey marifetiyle Paris'ten getirilmesine karar verildiğini, Faik Bey'in talebi kabul etmesi üzerine defterin kendisine gönderildiğini, defteri inceledikten sonra âlât tertibatından noksan olduğunu belirttiğini, bu sebeple eksik olan âlât ve edevâtın da alınmasının kararlaştırıldığını, aynı zamanda mektepler için gerekli olan harita ve kürelerin satın alınmasına karar verildiğini, belirtilen noksan âlât ve edevât ile harita ve kürelerin ücretinin takriben 6000 frank olduğunu, daha önce irâde-i seniyyesi çıkan âlât ve edevâtın tutarı olan 12500 frank ile birlikte toplam tutarın 4000 frank nakliye masrafiyla 22500 franka çıktığını, 10000 frankın da daha önceki meblağ gibi Maliye Hazinesini'nden karşılanması için izin verilmesi gerektiğini bildirdi. İlâveten *bu sâyede ulûm-*

⁶⁸ Ekmeleddin İhsanoğlu, "Darülfünûn Tarihçesine Giriş İlk İki Teşebbüs", *Belleten*, c. LIV, Sayı 210 (Ağustos 1990), s. 705-76, 710.

⁶⁹ BOA, *İrâde. Dâhiliye*, 400/26462, 8 Nisan 1858/23 Ş 1274.

ı riyâziye ve hikemiyyede mehâretli mükemmel hocalar yetiştirileceğini, talep olması halinde umûmî olarak dersler de verileceğini, dolayısıyla Paris'ten getirtilecek âlât ve edevâtın çok faydalı olacağını ifade etti. 21 Temmuz 1858 tarihinde Mâbeyn-i Hümâyûn'a yazılan arz tezkiresi üzerine 22 Temmuz 1858 tarihinde *ber-vech-i istîzân irâde-i seniyye* çıktı.⁷⁰ İlm-i Hikmet-i Tabîiyye dersi âlât ve edevâtının Paris'ten İstanbul'a getirilmesi yaklaşık bir buçuk yıl sürdü. Bunun üzerine âlât ve edevâtın nereye konulacağına karar vermek gerekti. Mevcut mektepler içinde Darülmaârif'in uygun olduğuna karar verildi. Gerekli incelemeleri yapmak üzere Meclis-i Maârif-i Muhtelit azasından ve *âlât-ı hikemiyenin idâre-i 'ilmiyesine vukûfu* olan Galip Paşa ile Miralay Tahir Bey Darülmaârif'e gönderildi. Aletler teker teker muayene ettirildi. Galip Paşa takdim ettiği tezkirede mektepte Dâire-i Hümâyûn'a bitişik dershanenin aletlerin konulması için uygun olduğunu, yeniden lüzumu olan dolabın imalini gerektğini, *emr-i tadrîse* hemen başlanabileceğini ifade etti. Galip Paşa'nın tanzim ve takdim ettiği tezkire 11 Ocak 1860 tarihinde Meclis-i Maârif-i Muhtelit'te görüşüldü. Meclis, pek nâzik oldukları için âletlerin korunması gerektiğini belirterek Darülmaârif'teki dershaneye konulmasına, Darülfünûn açıldığında Darülfünûn binasına nakledilmesine, ihtiyaç duyulan dolapların imali ve diğer levazımât için Maliye Hazinesi'nden 10000-15000 kuruş tahsis edilmesine, bunun için Maarif Nezareti tarafından memur tayin edilmesine, Darülmuaallimîn talebesinin hocaları Safvet Bey nezâretinde haftada bir gün Darülmaârif'e gelerek *âlât-ı hikemiyeyi* kendisinden tahsil etmesi için izin verilmesine karar verdi. 11 Ocak 1860 tarihinde Maârif Nezâreti, Sadâret'e, Meclis-i Maârif-i Muhtelit mazbatasını takdim ederek Avrupa'dan getirilen fizik aletlerinin açıkta kalmaları halinde harab olacaklarını belirtti. Sadâret'ten *icrâ-yı icâbı husûsunda* emir talep etti. 18 Ocak 1860 tarihinde Mâbeyn-i Hümâyûn'a yazılan arz tezkiresi üzerine 19 Ocak 1860 tarihinde gereğinin yapılması için irâde-i seniyye çıktı.⁷¹ Kısa süre sonra ilgili âlât ve edevât Darülmaârif'te muhafaza altına alındı.

Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye azası Edhem Paşa, Ekim 1862 tarihinde Sadâret'e takdim ettiği tezkirede; bir kaç sene önce maârifin yaygın hale gelmesi amacıyla İstanbul'da bir İlm-i Hikmet-i Tabîiyye dersi umûmîsi tertip edilmesinin kararlaştırıldığını, ihtiyaç duyulan deney âletlerinin Paris'ten satın alınarak İstanbul'a getirildiğini, ancak çeşitli sebeplerle bu *niyyet-i hayriyyenin kuvveden fi'ile* geçirilemediğini, Paris'ten getirilen âlât ve edevâtın Darülmaârif'te terk edilmiş bir halde bekletilmekte olduğunu, bu şekilde bırakılmaları halinde paslanarak zayi olup gideceklerini, tebaa arasında sanâyinin gelişmesi ve fikirlerin yayılmasında İlm-i Hikmet-i Tabîiyye ve kimya fenlerinin son derece olumlu etkisi olduğunun herkes

⁷⁰ BOA, *İrâde. Dâhiliye*, 408/27028, 21 Temmuz 1858/9 Z 1274.

⁷¹ BOA, *İrâde. Dâhiliye*, 450/29771, 18 Ocak 1860/24 C 1276.

tarafından bilindiğini, *me'mûrîn-i aklâm, talebe-i ulûm ve erbâb-ı huref ve sinâyi'den* her sınıf tebaanın İlm-i Hikmet-i Tabîiyye ve kimya fenlerinde yapılacak umûmî derslere rağbet ve meyil göstereceğinin aşikâr olduğunu, Darülfünûn'da umûmî ders yapılması tasavvurunun tehirden kurtarılarak gerçekleştirilmesinin Osmanlı Devleti'nin *terbiye-i 'amme* hakkındaki siyasetine uygun düşeceğini ifade etti. Devamla *fünûn-ı mezkûrede mehâret-i kâmile olan* Meclis-i Maâdin Reisi Ferik Derviş Paşa ile yaptığı görüşmede kendisinin haftanın belirli günlerinde ders verebileceğini beyan ettiğini, bu takdirde *şu emr-i nâfi'nin kuvveden fi'ile ihrâcının* Darülfünûn'da Tebdîl-i Kavâim İdâresi için tanzim edilen odalardan bir veya ikisinin bazı tadilat ile dershane haline getirilmesine ve bu dershane için idaresi için yıllık 20000-30000 kuruş tahsisine ya da diğer bir uygun yer tayinine bağlı olduğunu belirtti. Edhem Paşa, Sadâret'e, Derviş Paşa'ya ders-i âmmı vermesi ve kendisine ders-i âmmı idâre ve nezâret etmesi vazifesi verilmesi halinde görevlerini memnuniyetle yerine getireceklerini ifade etti. Sadâret, 14 Ekim 1862 tarihinde gereğini, "*bu madde-i nâfi'a dahi 'asr-ı ma'ârif-neşr-i cenâb-ı mülûkânenin muhâsenât-ı celîlesi cümlesinden 'add olunmağa şâyân ve tahsîs olunacak dershânenin idâresiçün icâb idecek senevî otuz bin guruş masârif dahi cüz'iyâtıdan idüğü nümâyân olmağla muvâfık-ı emr ü fermân-ı 'âlî-i cenâb-ı mülûkâne buyurulur ise icrâ-yı muktezâsının müşârünileyh hazretlerine havâlesine ibtidâr olunacağı beyânıyla tezkire-i senâverî terkîm kılındı efendim*" şeklindeki mütâlaasıyla Mâbeyn-i Hümâyûn Başkitâbeti'ne bildirdi. 15 Ekim 1862 tarihinde gereğinin yapılması için irâde-i seniyye çıktı.⁷² Bunun üzerine Sadâret 21 Ekim 1862 tarihinde Maliye Nezâreti'ne, irâde-i seniyyenin çıktığını bildirerek 30000 kuruş ile Tebdîl-i Kavâim İdâresi için tanzim kılınan odalardan bir veya ikisinin dershâne olarak kullanılacak üzere tahsis edilmesini emretti. Sadâret aynı tarihte Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye azası Edhem Paşa'ya da bilgi vererek gereğini yapmasını emretti.⁷³ Sadâret, Meclis-i Maâdin Reisi Derviş Paşa'ya da irâde-i seniyyenin çıktığını, Edhem Paşa ile Maliye Nezâreti'ne bilgi verildiğini bildirerek Edhem Paşa ile muhâbere ederek gereğini yapmasını emretti.⁷⁴

"*Umûma tadrîs ve ta'lîm olunmak ve her kim ister ise gelüb istimâ' itmek üzere hikmet-i tabî'iyye ve kimya fennlerine dâ'ir bir ders küşâd olunması husûsunda irâde-i seniyye*" çıkması üzerine hazırlıklara başlandı. Öncelikle Ayasofya Câmi'-i Şerîfi civarındaki Darülfünûn binasında bulunan ve daha önce Kavâim-i Nakdiye İdâresi'ne tahsis edilen odalar tadil edilerek dershane haline getirildi.⁷⁵ Sadâret 30 Kasım 1862 tarihinde Maârif-i

⁷² BOA, *İrâde. Dâhiliye*, 498/33826, 14 Ekim 1862/19 R 1279.

⁷³ BOA, A. MKT. MHM., 244/49, 21 Ekim 1862/26 R 1279.

⁷⁴ BOA, A. MKT. MHM., 252/57, 12 Ocak 1863/21 B 1279.

⁷⁵ *Takvim-i Vekâyi*, 676, 29 Aralık 1862/7 B 1279.

Umûmiye Nezâreti'ne, fizik ve kimya dersleri için daha önce Paris'ten getirtilen aletlerin dolaplarıyla beraber Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye Kavânîn Dâiresi azası Edhem Paşa'ya gönderilmesi gerektiğini bildirdi. İlaveten âlât ve edevâtın ne kadar mevcudu olduğunun ve daha Avrupa'dan getirilecek âlât ve edevât olup olmadığının bildirilmesi gerektiğini ifade etti.⁷⁶ Maârif Nezâreti kısa süre sonra Sadâret'e cevap verdi. Mevcut âlât ve edevât ile defterini gönderdi. Sadâret 15 Aralık 1862 tarihinde Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye Kavânîn Dâiresi azası Edhem Paşa'ya, Maârif Dâiresi'nde bulunan ve daha önce Paris'ten getirtilen fizik âlât ve edevâtının kendisine gönderilmesine dair Maârif Nezâreti'ne tezkire yazıldığını belirterek, gelen cevap ile âlât ve edevât defterinin gönderildiğini bildirdi.⁷⁷ Sadâret 16 Aralık 1862 tarihinde Altıncı Dâire Riyâseti'ne yazdığı tezkirede, Paris'ten satın alınan fizik âlât ve edevâtı için Maliye Hazinesi'nden 22500 frank harcandığı halde Maârif Nezâreti'nin gönderdiği fizik âlât ve edevâtı bahâsının 12424 frank olduğunu belirtti. Altıncı Dâire Riyâseti'nden konuyla ilgili açıklama istedi. Sadâret, tezkirede ayrıca bunların da içinde noksan bulunduğunu, eksik aletlerin satın alınmış ise kendilerinin, aksi takdirde ücretlerinin gönderilmesi gerektiğini ifade etti.⁷⁸ Neticede İlm-i Hikmet-i Tabîyye deney âlât ve edevâtı Darülfünûn'a getirildi. Eksik olan âlât ve edevât daha ziyade kimya dersleriyle ilgiliydi. Bunların tedarik edilmesi için çalışmalara başlanarak Avrupa'dan sipariş edildi.⁷⁹ Bu süreçte dershanelerin hazırlanmasında Tobhâne-i Âmire Müşiri Halil Paşa'nın önemli hizmetleri görüldü.⁸⁰ Aynı zamanda Takvim-i Vekâyi başta olmak üzere gazetelerle Derviş Paşa'nın ilk umûmî dersinin 13 Ocak 1863 tarihinde Pazartesi günü saat altıda başlayacağı, diğer dersinin Perşembe günü olacağı ilan edildi.

Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye azası Edhem Paşa'nın nezâretinde gerekli hazırlıklar tamamlanarak Ayasofya Câmî-i Şerifi civarındaki Darülfünûn binasında ilk umûmî ders 13 Ocak 1863 tarihinde Derviş Paşa tarafından verildi. Derviş Paşa, umûmî dersleri fahrî olarak, yani herhangi bir ücret almadan bir *hıdmet-i vatanperverî* olarak verdi.⁸¹ 13 Ocak 1863 Pazartesi günü saat altıda Derviş Paşa tarafından verilen İlm-i Hikmet-i Tabîyye umûmî dersine memurlar, kâtipler, talebeler ve ahali katıldı. Dinleyicilerin sayısı 300 kişi kadardı. Derviş Paşa, dersine başlamadan önce dersin, tebaasının eğitimine önem veren Sultan Abdülaziz sayesinde verilebildiğini beyan ederek "*tezâyüd-i 'ömr ü şevket-i şehriyârîleri du'â-yı lâzımı'l-edâsını*" ifa etti. İlm-i Hikmet-i Tabîyye ve Kimya fenlerinin hangi

⁷⁶ BOA, A. MKT. MHM., 248/35, 30 Kasım 1862/7 C 1279.

⁷⁷ BOA, A. MKT. MHM., 250/16, 15 Aralık 1862/22 C 1279.

⁷⁸ BOA, A. MKT. NZD., 464/70, 16 Aralık 1862/23 C 1279.

⁷⁹ *Takvim-i Vekâyi*, 676, 29 Aralık 1862/7 B 1279; *Mecmû'a-ı Fünûn*, 5, 260.

⁸⁰ Mehmed Ali Aynî, *Darülfünûn Tarihi*, s. 13; *Mecmû'a-ı Fünûn*, 7, 304.

⁸¹ Mehmed Ali Aynî, *Darülfünûn Tarihi*, s. 13-14.

konuları ele aldığını, amaçlarını, herkes için gerekliliklerini ve önemlerini açıkladı. Havanın ve elektirik kuvvetinin mahiyetine ve sâireye dair bazı fizik usul ve kurallarını izah etti. Bu konularda *âlât-ı mahsûsa* ile deneyler yaptı. Belirtilen konularda herhangi bir altyapısı olmayan dinleyicilere anlayabilecekleri şekilde son derece açık ve basit bir şekilde konuları anlattı. Teorik olarak anlattıklarını deneyler yaparak da gösterdi. Dinleyiciler dersi zorlanmadan anladılar. Dinleyicilerin büyük kısmı yapılan deneyleri ilk defa gördüğü için garipsedi, şaşırdı.⁸² Elektirik kuvveti deneyinde, özel aletlerden ateş kıvılcımlarının ve ince telle elektirik kuvveti bir kişinin bedenine nakledildiğinde el ya da başka bir şeyle bedenine dokunulan taraftan mavi renkli kıvımcımların çıktığı görüldü. Bu deney herkesi oldukça şaşırttı. Yine bazı kimyevî terkipler ile demir telin adeta yanıcı bir madde gibi alevlenmesini ve yanmasını herkes garipsedi. Derviş Paşa ikinci dersini 16 Ocak 1863 tarihinde Perşembe günü verdi. Bu derse 400-500 kadar dinleyici katıldı. Bazı kişiler, dershanenin yeterli gelmemesi sebebiyle dışarıda kalarak derse giremediler.⁸³

Derviş Paşa Darülfünûn'daki İlm-i Hikmet-i Tabîiyye derslerine devam etti. 24 Ocak 1863 tarihinde Pazartesi günü yapılan derse Serasker Fuat Paşa da teşviken teşrif etti. Müderris Derviş Paşa'yı dinleyen Fuat Paşa ders sonunda bir konuşma yaptı. İlm-i Hikmet-i Tabîiyye'nin önemine değinerek Derviş Paşa'yı takdir ettiğini ifade etti.⁸⁴ Münif Paşa *Mecmû'a-ı Fünûn*'da, Darülfünûn'da umûmî derslerin açılmasına karar verildiğinde Fuat Paşa'nın sadrazam olduğunu belirterek bu ziyaretini anlamlı bulduğunu ifade eder.⁸⁵

3 Şubat 1863 tarihli Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye mazbatasında; çıkan irâde-i seniyye gereğince Ferik Derviş Paşa'nın Darülfünûn'da tanzim olunan dershanede haftada iki defa umûma İlm-i Hikmet-i Tabîiyye dersi

⁸² *Mecmû'a-ı Fünûn*, 7, 301.

⁸³ *Mecmû'a-ı Fünûn*, 7, 302.

⁸⁴ *Mecmû'a-ı Fünûn*, 8, 330. Serasker Fuat Paşa konuşmasında "Hakk Te'âlâ Hazretleri Rabbü'l-âlemîn olduğundan ni'âm ve ihsânı kâffe-i 'ibâdına şâmil olduğu gibi devletin vazîfesi dahi her güne ni'meti kâffe-i teb'asına müsâviyen ve ta'mimen isâl eylemektir. En büyük ni'met 'ilm ve ma'rifet olduğundan bunun bu sûretle dahi neşri zımında vukû' bulan himem-i seniyye için pek büyük teşekkürler itmeliyiz. Burada tadrîs ve ta'lîm olunan fenne hikmet-i tabîiyye dinür ise de hakikatde hikmet-i ilâhiyedir. Zirâ bizim 'acimizizin bile bileceği mertebede ma'rifet-i ilâhiyyeyi gösterir. Hikmet buna bir âlet ve vâsita olub hikmet-i kadîme ile hikmet-i cedîdenin farkı ise yelken gemisiyle vapurun farkı gibidir. Sonraki ile menzil-i maksûda daha az zamanda muvassalat olunur. Bunu tadrîse himmet iden zâta dahi mahsûs teşekkür ideriz. Kendüleri merâtib-i 'âliyye-i devletden bir derece-i refî'ada buldukları hâlde rütübü'l-'ilm ale'r-rütüb eserini ka'alen göstermişlerdir ve eski vaktlerde merâtib-i 'âliyyede bulunan ekâbir-i 'ulemâ hîdemât-ı resmîyeyi terk itdikleri vakt medârisde neşr-i 'ulûm eyledikleri ma'lûm olduğundan onların eserine ittibâ eylemişlerdir" ifadelerini izhar etmiştir. *Mecmû'a-ı Fünûn*, 8, 330-331.

⁸⁵ *Mecmû'a-ı Fünûn*, 8, 331.

vermeye başladığı, ahaliden 400-500 kişinin toplanarak derslerini dinlediği, Devîş Paşa'nın derslerinden istifade edilmeye başlandığı, böyle "her sınıf teb'anın bir dershânedede ta'allüm ve istifâde ile kesb-i terbiye eylemelerinin sahîhen teşekkür olunacak mevâddan bulunduğundan dolayı Devîş Paşa'nın gayret ve mesâ'îsinin takdîr ve tahsîne şâyân olduğu" belirtildi. Aynı şekilde Divân-ı Muhâsebât Reisi Ahmet Vefik Efendi tarafından tarihin, Divân-ı Zabtiye Reisi Salih Efendi tarafından İlm-i Mevâlid, yani Hayvânât (zooloji) ve Bebâtât (botanik) ve Maâdinden (mineraloji) bahseden fennin umûma tedrisi hususuna rağbet gösterilmekte bulunduğu, böyle yüksek rütbeli kişilerin *tedrîs-i 'ulûm ile iştigâllerinin bi't-tabî'* halkın şevk ve isteğini artıracığı, bu suretle halkın eğitimi maksadını süratle sağlayacak bir kolay yolun açılmış olacağı beyan edildi. Talepte bulunan Ahmet Vefik Efendi ile Salih Efendi'nin belirtilen dersleri vermeye başlamasına izin verilmesine karar verildi. Mazbata üzerine gereği 7 Şubat 1863 tarihinde Sadrazam tarafından tezkire ile Mâbeyn-i Hümâyûn Başkitâbeti'ne arz edildi. 8 Şubat 1863 tarihinde gereğince irâde-i seniyye çıktı.⁸⁶ Böylece Ahmet Vefik Efendi ile Salih Efendi'nin de Darülfünûn'da umûmî ders vermelerine izin verildi.

Devîş Paşa'nın 13 Şubat 1863 tarihinde Perşembe günü yaptığı İlm-i Hikmet-i Tabîiyye dersine Sadrazam teşvîken teşrif etti.⁸⁷ Bu arada 8 Şubat 1863 tarihli irâde-i seniyye ile izin verilen İlm-i Mevâlid ve Tarih-i Umûmî dersleri başladı. Meclis-i Tahkîk Reisi Salih Efendi 16 Şubat 1863 tarihinde Cumartesi günü İlm-i Mevâlid, Divân-ı Muhâsebât Reisi Ahmet Vefik Efendi 17 Şubat 1863 tarihinde Pazar günü Tarih-i Umûmî dersi vermeye başladı. Bu dersleri 200-300 kadar kişi takip etti.⁸⁸ Devîş Paşa'nın İlm-i Hikmet-i Tabîiyye derslerinde ele aldığı konular ve yaptığı deneyler dinleyicilerin sürekli ilgisini çekti. Derslerinde fizik ve anlaşılması güç meselelerle ilgili usul ve kuralları herkesin anlayacağı şekilde izah eden Devîş Paşa, itme ve çekme kuvvetlerinin genel kurallarını, telgraf tellerinin *terkîbât-i hikemiyeleri ile havâdis naklini te'mîn* şeklini, mîknatıs türleri ile pusulada meydana getirdiği ilginç durumları, ışık, ısı, dürbin, mikroskopun esas ve temel kanunlarını teorik ve uygulamalı olarak deneylerle anlattı.⁸⁹

Maâdin Meclisi Reisi Devîş Paşa 7 Mayıs 1863 tarihli İlm-i Hikmet-i Tabîiyye dersini rahatsızlığı sebebiyle yapamadı.⁹⁰ Tedavisi için kısa

⁸⁶ BOA, *İrâde. Meclis-i Vâlâ*, 481/21829, 7 Şubat 1863/17 Ş 1279.

⁸⁷ *Mecmû'a-ı Fünûn*, 8, 331.

⁸⁸ *Mecmû'a-ı Fünûn*, 8, 331-332.

⁸⁹ *Takvim-i Vekâyi*, 692, 20 Nisan 1863/1 Za 1279.

⁹⁰ "Bu günlerde tebdîl-i havâ zımnında Paris'e 'azîmet-i çâkerânem musammem idüğüne binâen" (BOA, *HR. MKT.*, 436/14, 8 Mayıs 1863/19 Za 1279). Devîş Paşa'nın yaşadığı sağlık sorunlarıyla ilgili olarak bkz. BOA, *İrâde. Dâhiliye*, 272/17033, 2 Haziran 1853/24 Ş 1269; BOA, *İrâde. Dâhiliye*, 536/37275, 22 Mayıs 1865/26 Z 1281; *Takvim-i Vekâyi*, 695, 11 Mayıs 1863/22 Za 1279.

sürelığine Paris'e gitti. Dersi, ehliyet ve liyakati bilinen Mekteb-i Harbiye Nâzırı Safvet Paşa verdi. Safvet Paşa'nın dersi de dinleyiciler tarafından çok beğenildi. Dinleyiciler dersten çok istifade etti ve memnun kaldı. Dinleyiciler için geç olması sebebiyle daha önce saat altında başlayan dersin saati dörde çekildi. Dersler yine Pazartesi ve Perşembe günleri yapılacaktır.⁹¹

Mayıs 1863 tarihinde Meclis-i Ma'âdin Reisi Derviş Paşa'nın Darülfünûn'daki İlm-i Hikmet-i Tabiiyye ve kimya dersleri için yardımcılığına Binbaşı Hüseyin Efendi tayin edildi. Seraskerlik, Sadaret'e yazdığı tezkire ile Mekteb-i Harbiye hoca muavinlerinden Kolağası Hüseyin Efendi'nin uhdesine binbaşılık rütbesi verilerek İlm-i Hikmet-i Tabiiyye ve kimya dersleri için Meclis-i Ma'âdin Reisi Derviş Paşa'nın yardımcılığına tayin edilmesini istedi. Sadrazam tarafından yazılan arz tezkiresi üzerine gereğinin yapılması için irâde-i seniyye çıktı. Sadâret 26 Mayıs 1863 tarihinde Seraskerlik'e yazdığı tezkire ile irâde-i seniyyenin çıktığını ifade ederek gereğinin yapılmasını emretti.⁹² Ma'ârif ve Nâfia Nezâreti Müsteşarı Derviş Paşa, tedavi için gittiği Avrupa'dan Ağustos 1863 tarihinde İstanbul'a döndü. Müsteşarlık ve Ma'âdin Meclisi Reisliği görevlerini devraldı. Darülfünûn'da İlm-i Hikmet-i Tabiiyye dersini yeniden vermeye başladı. Dersler yine Pazartesi ve Perşembe günleri haftada iki gün ve saat beş buçukta idi. İstanbul'a dönüşünü müteakip Derviş Paşa'nın ilk dersinin 24 Ağustos 1863 tarihinde Pazartesi günü saat beş buçukta başlayacağı gazete ile ilan edildi.⁹³

11 Ocak 1864-9 Mart 1864/1 Ş 1280-30 N 1280 tarihleri arasında bütün mekteplerde tedrisat tatil olduğu için Darülfünûn'daki umûmî derslere de ara verildi. Maârif-i Umûmiye ve Nâfia Nezâreti Müsteşarı Derviş Paşa'nın da dersine ara verdiği, tatil sonrasında derslerine İlm-i Hikmet-i Tabiiyye ile devam edeceği, daha sonra kimya derslerine başlayacağı Takvim-i Vekâyi ile duyuruldu.⁹⁴ 22 Mart 1864 tarihli nüshasında Takvim-i Vekâyi, Derviş Paşa'nın İlm-i Hikmet-i Tabiiyye ile ilgili yeni ders yılındaki ilk dersini 29 Mart 1864 tarihinde Pazartesi günü saat altında vereceğini, derslerinin yine Pazartesi ve Perşembe günleri olmak üzere haftada iki gün olacağını ilan ediyor. Aynı şekilde Salih Efendi'nin İlm-i Mevâlid dersinin yine Pazar günleri saat dörtte olacağını, ilk dersini 4 Nisan 1864 tarihinde Pazar günü vereceğini duyurdu.⁹⁵ Bu arada Derviş Paşa'nın İlm-i Hikmet-i Tabiiyye derslerine devam eden bir kısım efendi, Ruznâme-i Cerîde-i Havâdis'te bir teşekkürname yayınladı. Teşekkürnamede önce Sultan Abdülaziz'e, sonra Derviş Paşa'ya teşekkür edildi. Bu vesile ile Derviş Paşa'dan İlm-i Hikmet-i

⁹¹ *Takvim-i Vekâyi*, 695, 11 Mayıs 1863/22 Za 1279.

⁹² BOA, A. MKT. MHM., 264/64, 26 Mayıs 1863/7 Z 1279.

⁹³ *Takvim-i Vekâyi*, 710, 23 Ağustos 1863/8 Ra 1280.

⁹⁴ *Takvim-i Vekâyi*, 731, 18 Ocak 1864/8 Ş 1280.

⁹⁵ *Takvim-i Vekâyi*, 740, 22 Mart 1864/13 L 1280.

Tabiiyye'ye dair telif ettiği kitabının basımını umûmî derslere yetiştirmesi de istendi.⁹⁶ Derviş Paşa ile birlikte Darülfünûn'da umûmî derslerine yeni yılda da devam eden Salih Efendi'nin 24 Nisan 1864 tarihindeki İlm-i Mevâlid dersine Sadrazam ile Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye Reisi Kamil Paşa, Darülfünûn'a gelerek teşviken ziyaret etti.⁹⁷

5. Telif ve Tercüme Eserleri

5.1. Usûl-ı Kimya

Derviş Efendi'nin Keban ve Ergani Maâdin-i Hümâyûnları birinci mühendisliğinden Mekteb-i Harbiye'de bulunan talebelerden topçu sınıfına ayrılacaklara *fünûn-ı hikemiyye ve ulûm-ı kimyeviyye* talim ve tedris ettirmek için hoca tayininine dair alınan kararı havi tanzim edilen Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî mazbatasında *okutacağı derslerin şimdiden te'lif ve tercümesi* için İstanbul'a çağırılması gerektiği belirtilmişti.⁹⁸ Mekteb-i Harbiye'de göreve başlayan Derviş Efendi, mektepte verdiği kimya dersleri için 1841 yılında İstanbul'a dönüşünde Paris ve Londra'dan getirdiği kitaplardan da yararlanarak ilk Türkçe kimya ders kitabını cem ve telif etmeye başladı. Erkân-ı Harbiye-i Şâhâne Mirlivâsı Seyyid Derviş Mehmet Emin Paşa'nın iki cilt olarak yazmayı planladığı kitabının ilk cildi İstanbul'da Dârüttıbaatilâmire'de 1848/1264 yılında yayınlandı. Derviş Paşa 15 Ekim 1846 tarihinde şifahen çıkan irâde-i seniyye ile tevcih edilen mirlivalık rütbesine karşılık Sultan Abdülmecid'e "*hakk-ı tekşîrini edâ eylemek*" için eserini yazdığını belirtir. Türkçe kimya ders kitabı olmamasını da eserini telif gerekçeleri arasında sayar.⁹⁹ *Usûl-ı Kimya* ismini verdiği iki ciltlik eserini; bir mukaddime, dört makale ve birer hatime olmak üzere tertip ve telif etmeyi planladığını belirtir. Birinci ciltte mukaddimede "*mebâdi-i fenn-i kimya beyân ve makale-i evveli ve sâniyyede ecsâm-ı unsuriyye-i gayr-i ma'deniyye ve ma'deniyye mebâhisini*"; ikinci ciltte "*makale-i sâlisede emliha-ı mütenevvi'anın havass ve keyfiyatını izbâr ve makale-i râbi'ada ecsâm-ı uzviyye-i nebâtiyye ve hayvâniyye ebhâsını takrîr ve tizkâr*", hatimede "*beyânını ehemmi ve müstelzim bulunduğu ba'zı amelîyât-ı kimyeviyyenin sûretlerini iş'âr kılmayı*" planlar.¹⁰⁰ Yayınlamayı başardığı ilk cilt 386 sayfa olup sonunda hata-sevab cetveli ile otuz şekil yer alır. İlk cildin ikinci makalesini Şubat 1847/Evâ'il-i Ra 1263 tarihinde tamamlar. İlk cildi, Kasım 1847 tarihinde Dârüttıbaatilâmire'de Mehmet Said'in nezaretiyle yayımlandığını belirtir.¹⁰¹

⁹⁶ *Takvim-i Vekâyi*, 742, 4 Nisan 1864/26 L 1280.

⁹⁷ *Takvim-i Vekâyi*, 745, 24 Nisan 1864/17 Za 1280.

⁹⁸ BOA, *İrâde. Dâhiliye*, 101/5075, 10 Nisan 1845/2 R 1261.

⁹⁹ Seyyid Derviş Mehmet Emin Paşa, *Usûl-i Kimya*, c. 1, s. 7.

¹⁰⁰ Seyyid Derviş Mehmet Emin Paşa, *Usûl-i Kimya*, c. 1, s. 7.

¹⁰¹ Seyyid Derviş Mehmet Emin Paşa, *Usûl-i Kimya*, c. 1, s. 386.

Bununla birlikte kitabın ilk cildinde ‘‘İstanbul 1264’’ ibaresi yer alır.¹⁰² Eser, Türkçe basılan ilk müstakil kimya kitabı olarak kabul edilir.¹⁰³ Yayınlamaya muvaffak olamadığı ikinci ciltte çeşitli tuzlarla hayvansal ve bitkisel maddeleri ele alır.¹⁰⁴ *Usûl-ı Kimya* askerî mekteplerde uzun yıllar ders kitabı olarak okutulur. Mekteb-i Harbiye’de 1872 yılında hâlâ ders kitabı olarak okutulmaktadır.¹⁰⁵

5.2. Usûl-ı Hikmet-i Tabiiyye

Maâdin Meclisi Reisi Seyyid Mehmet Emin Derviş Paşa 11 Şubat 1863 tarihinde Sadâret’e bir takrîr takdim etti. Bu takrîrde irâde-i seniyye ile Darülfünûn’da talim ve tedrisine memur olduğu İlm-i Hikmet-i Tabiiyye’ye dair Türkçe henüz bir risale yazılmadığını, ‘‘ilm-i mezkûrun mesâ’il-i mütenevvi’a ve mte’addidesinin ise yalnız dersler esnâsında istimâ’ olunarak hıfz ve zabtının bir emr-i asîr’’ bulunduğunu, karınca kararınca ‘‘hem bir hıdmet-i şkrânedeki bulunmak ve hem de ‘ilm-i mezkûr ile iştigâl iden zevâta nev’en medâr-ı yesr ve suhlet olabilecek sretde bir eser bırakmak emniyyesiyle’’ bazı ‘‘kütüb-i meşhre ve mu’tebere den ahz ve tercüme iderek bir risâle-i muhtasaranın cem’ ve tertibine bed’ ve mübâşeret eylemiş olduğunu’’, İlm-i Hikmet-i Tabiiyye risalesinin temize çektirilen iki evvelki cüzünün takdim kılındığını bildirdi. Uygun bulunması halinde risalenin hemen bastırılarak neşredilmesi hususunda izin istedi.¹⁰⁶ Sadâret, Derviş Paşa’nın takdim ettiği takrîri Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye’ye havale etti. Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye Riyâseti 18 Şubat 1863 tarihinde Derviş Paşa’nın reisi olduğu Maâdin Meclisi Riyâseti’nden ‘‘hikmet-i tabiiyyeye dâ’ir tanzîmine mübâşeret olunan risâleden rehin-i hitâm olan iki cüzünün tab’ına başlanmasına dâ’ir takrîrle’’ ilgili mtaala istedi. Derviş Paşa’ya risalenin ‘‘imtiyâz ve menâfi’i zât-ı sâmîlerine â’id olmak üzere cânib-i vâlâlarından veyâhd mîrî hesâbına olarak tab’hânedeki tab’ı husûsunda olacak mütâla’a-ı behiyyelerinin istişârının’’ tezekkür olunduğunu bildirdi. Meclis-i Maâdin İdâresi Reisi Derviş Paşa, Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye Riyâseti’ne 24 Şubat 1863 tarihinde verdiği cevapta risaleyi ‘‘umûma fâ’ide-bahş olmak emniyye ve maksadıyla tanzîm’’ ettiğinden dolayı ‘‘sâye-i hazret-i şâhânedeki bunun imtiyâz ve menâfi’ine âkerlerince ihtiyâc olmayacağı cihetle cânib-i mîrîden tab’ıyla frht itirilmesinin muvâfık-ı hâl olacağı’’

¹⁰² Seyyid Derviş Mehmet Emin Paşa, *Usûl-ı Kimya*, c. 1, (İstanbul: Dârüttıbaatilâmire, 1264).

¹⁰³ Sevtap Kadioğlu, ‘‘Osmanlı’da Modernleşme Döneminde Fen Bilimlerinin Gelişimi’’, *Sosyoloji Yıllığı 16 Salih Özbaran ve Zeki Arıkan’a Saygı Bilim Sosyolojisi Bilim Tarihi ve Yöntem*, ed. Ertan Eğribel ve Ufuk (İstanbul: Özcan, Kitabevi, 2007), s. 739.

¹⁰⁴ Emre Dölen, ‘‘Kimya’’, *TDVİA*, c. 26, (Ankara 2002), s. 29-30.

¹⁰⁵ BOA, ŞD., 3215/7, 3 Şubat 1873/5 Z 1289.

¹⁰⁶ BOA, *İrâde. Meclis-i Vâlâ*, 484/21942, 10 Mayıs 1863/21 Za 1279, lef 1.

yönünde görüş bildirdi.¹⁰⁷ Konuyu 2 Nisan 1863 tarihinde görüşen Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye, Meclis-i Maâdin Reisi Derviş Paşa'nın talebini olumlu buldu. “İşbu 'İlm-i Hikmet-i Tabîyye bir fenn-i nâfi'olub şimdîye kadar bu yolda kitâb tercüme olunmamış olduğundan müşârunileyhin tertîb ve tercümesine bede' itmiş olduğu risâle-i mezkûrenin cüz' cüz' tab' ve neşri 'ilm-i mezkûrun tahsîline heveskâr olanlarca pek çok fâ'ideyi istilzâm ideceği cihetle münâsib olacağı gibi bunun sûret-i imtiyâziyyede olarak tab'ına paşayı müşârunileyh tarafından 'arz-ı taleb kılınmamasına binâen Tab'hâne-i Âmirede cânib-i mîrîden tab' ve fîrûht itdirilmesini iktizâ-yı hâlden” gördü. Zikr olunan iki cüz risale Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye tarafından tedkik ve mütâlâa edildi. İki cüz risalenin belirtilen şartlarda hemen yayınlanması, Derviş Paşa'nın yazacağı diğer risalelerin tanzim ve telif kılındıkça basılması, neşri ve satışı hususunun Ticâret Nezâreti ile Maliye Nezâreti'ne bildirilmesi ve müellif Derviş Paşa'ya kararla ilgili bilgi verilmesi gerektiğini ifade etti.¹⁰⁸ Sadâret 10 Mayıs 1863 tarihinde Mâbeyn-i Hümâyun Başkâtâbeti'ne gönderdiği arz tezkiresinde “bu misillü âsâr-ı nâfi'anın tab' ve neşri fevâ'id-i külliyyeyi mûcib olduğu cihetle müşârunileyh dahi eser-i dirâyet ve ma'lûmâtını göstermiş ve zâten şâyân-ı taltîf-i 'âlî bulunmuş idüğüne mebnî'avâtf-ı celîle-i hazret-i pâdişâhîden emsâli ba'zı mütehayyızân ferikân misillü kendüsüne ikinci rütbeden bir kut'a nişân-ı 'âlî-i Osmânî ihsân buyurulması makrûn-ı müsâ'ede-i lutf-'âde-i cenâb-ı cihân-bânî görünüyor ise de ol bâbda her ne vechle emr ü fermân-ı hazret-i mülûkâne müte'allik ve şeref-sudûr buyurulur ise ana göre hareket olunacağı beyânıyla tezkire-i senâverî terkîmine mübâderet kılındı efendim” ifadelerine yer verdi. 11 Mayıs 1863 tarihinde çıkan irâde-i seniyye ile iki cüz İlm-i Hikmet-i Tabîyye risalesinin belirtilen şartlarda basılması ve satılması ile Derviş Paşa'ya ikinci rütbeden bir kıta nişân-ı 'âlî-i Osmânî verilmesi emredildi.¹⁰⁹

Maârif-i Umûmiye ve Umûr-ı Nâfia Nezâreti Müsteşarı Derviş Paşa'nın İlm-i Hikmet-i Tabîyye fenninde telif ettiği ve basımına irâde-i seniyye çıkan kitabının birinci makalesi Tabhâne'de pek güzel ve eşkâlli olarak basılarak ciltlenmiş olarak sekiz kuruşa mîrî sahafî Rüşdü Dede'nin dükkanında ve diğer yerlerde satılmaya başlandı.¹¹⁰ Derviş Paşa, İlm-i Hikmet-i Tabîyye ile ilgili ikinci makaleyi de kısa süre sonra yazdı. Her iki makale bir arada *Usûl-ı Hikmet-i Tabîyye* ismiyle 1865 yılında Matbaa-ı Âmire'de basıldı.¹¹¹ Derviş Paşa, *Usûl-ı Hikmet-i Tabîyye*'de birinci makalede ağır cisimleri, ikinci makalede hafif cisimleri ayrıntılı olarak ele

¹⁰⁷ BOA, *İrâde. Meclis-i Vâlâ*, 484/21942, 10 Mayıs 1863/21 Za 1279, lef 2.

¹⁰⁸ BOA, *İrâde. Meclis-i Vâlâ*, 484/21942, 10 Mayıs 1863/21 Za 1279, lef 3.

¹⁰⁹ BOA, *İrâde. Meclis-i Vâlâ*, 484/21942, 10 Mayıs 1863/21 Za 1279, lef 4.

¹¹⁰ *Takvim-i Vekâyi*, 740, 22 Mart 1864/13 L 1280; *Takvim-i Vekâyi*, 741, 28 Mart 1864/19 L 1280; *Takvim-i Vekâyi*, 739, 15 Mart 1864/6 L 1280.

¹¹¹ Derviş Paşa, *Usûl-ı Hikmet-i Tabîyye*, (İstanbul: Matbaa-ı Âmire, 1865).

aldı.¹¹² Kitap, büyük ölçüde Darülfünûn'da verdiği umûmî derslerde ele aldığı konulardan meydana gelir.¹¹³ 1870 yılında ikinci baskısı yapılan ve Osmanlı Devleti'nde ilk müstakil fizik kitabı kabul edilen eserde “*mekanik, dinamik (katı cisimlerin ve akışkanların), elastiklik, akustik, ısı, optik, elektrostatik, mıknatıslık konuları, ilgili aletler ve kanunlar açıklanmaktadır. Kitabın sonunda fizik alet ve deneylerine ait çok sayıda (337) şekil bulunmaktadır.*”¹¹⁴

5.3. Kimya-ı Sa'âdet

Derviş Efendi, İmam Gazali'nin *Kimya-yı Sa'âdet* isimli kitabının birinci rûknünü müntehiben Türkçe'ye tercüme etti. Takvim-i Vekâyhâne-i Âmire Nâzırı, Sadâret'e, tercümenin 1200 nüsha ve nüshası 7 kuruş 10 pare fiyatla basılması hususunda Derviş Efendi ile mukavelename yapıldığını, her bir nüshanın 4 kuruş 10 pareye mal olacağını tahmin edildiğini bildirerek gereğinin yapılmasını takrîrle arzetti. Maliye Nezâreti, masraf ile varidâtının bildirilmesi şartıyla tercümenin basılmasını uygun bulduğunu Sadâret'e takrîrle bildirdi. Sadrazam'ın arz tezkiresi üzerine Kimya-yı Sa'âdet'in basılması hususunda 9 Ocak 1844 tarihinde irâde-i seniyye çıktı.¹¹⁵ Irâde-i seniyye üzerine Kimya-yı Sa'âdet, esnaf malı ve 1200 nüsha olarak Takvim-i Vekâyhâne-i Âmire'de basıldı. Herbir nüsha 3 kuruş 17 pareye mâl oldu. Takvim-i Vekâyi Nezâreti, Sadâret'e, her nüshanın 3 kuruş 33 pare temmetü ilavesiyle sahibine teslimi hususunda irâde-i seniyyenin çıkması gerektiğini takrîrle bildirdi. Takvim-i Vekâyi Nezâreti, iki adet de yeni basılan Kimya-ı Sa'âdet tercümesini Sultan Abdülmecid'in görmesi için Sadâret'e gönderdi. 27 Mart 1844 tarihinde çıkan irâde-i seniyye ile Sultan Abdülmecid gereğinin yapılmasını emretti. İki nüsha Kimya-yı Sa'âdet tercümesini Sultan Abdülmecid alıyordu. Diğer evrak Sadâret'e iade edildi.¹¹⁶

Sonuç

Osmanlı Devleti, değişim ve dönüşümün hızlandığı 19. yüzyılda Batı'nın bilim ve teknolojisini transferde farklı usuller/araçlar kullandı. Bunlardan biri, Avrupa'ya fûnûn tahsil etmek üzere talebe gönderilmesiydi. Bu sayede *Devlet-i Aliyye-i Osmâniye*'nin daha uzun süre yaşatılması amaçlandı. Neticede *Devlet-i Aliyye-i Osmâniye*'nin ömrü nispeten uzatıldı.

¹¹² Usûl-ı Hikmet-i Tabiiyye hakkında detaylı bilgi için bkz. Seval Yınılmez Akagündüz, “Osmanlı Devleti'nde İlk Fizik Ders Kitabı: Usûl-i Hikmet-i Tabiiyye (Doğa Felsefesine Giriş)”, *Türk Tarih Eğitimi Dergisi/Turkish History Education Journal*, c. 2, Sayı 2 (Ekim 2013), s. 63-64.

¹¹³ Fahir Yeniçay, “Tanzimat'tan Evvel ve Sonra Fizik Tedrisatı Hakkında Bir Taslak”, *Tanzimat I*, (İstanbul: Maarif Matbaası, 1940), s. 488.

¹¹⁴ Sevtap Kadioğlu, “Osmanlı'da Modernleşme Döneminde Fen Bilimlerinin Gelişimi”, s. 738.

¹¹⁵ BOA, *İrâde. Dâhiliye*, 82/4119, 9 Ocak 1844/18 Z 1259.

¹¹⁶ BOA, *İrâde. Dâhiliye*, 85/4274, 27 Mart 1844/7 Ra 1260.

Osmanlı Devleti varlığını idame ettirebilmek ve Memâlik-i Mahrûse-i Şâhâne'yi muhafaza edebilmek için öncelikle Batı'nın askerî alandaki bilim ve tekniğini transfer etmeye teşebbüs etti. Bu bağlamda her ne kadar 18. yüzyıldan itibaren Avrupa'dan uzmanlar getirilmiş ise de 1830 yılından itibaren Avrupa'ya askerî alanda tahsil yapmak üzere talebe gönderilmeye başlandı. 1830'lu yıllara kadar beklenerek gecikildiğine şüphe yoktu.

19. yüzyılın en önemli hükümdarlarından olan Sultan II. Mahmut, III. Selim Devri'nin ıslahat programını sürdürdü. Batı'nın bilimsel ve teknolojik üstünlüğünü kabul ederek Batı bilim ve teknolojisini transfere yönelik çalışmalar başlattı. Zira başka çare de yoktu. Ayrıca başka devletler de benzer politikalar takip etmekteydi.

Osmanlı Devleti'nde Avrupa'ya ilk talebe II. Mahmut Devri'nde gönderildi. Özellikle 1827 yılında yaşanan Navarin Faciası sonrası Donanmayı Hümâyûn'un yeniden teşkili lüzumu dikkate alınarak ilk öğrenciler İngiltere'ye gönderildi. II. Mahmut, Batı'dan mülhem önemli yenilikler de yapmıştı. Batı modelinde askerî mektepler açılmaya başlanmıştı. Bir yandan yeni açılan mekteplerde hocalık yapacak yetişmiş eğitimcilere, diğer yandan askerî alanda yapılacak yeni düzenlemeler için ihtiyaç duyulan Batı fûnûnunu/teknik bilimlerini tahsil etmiş teknik elemanlara ihtiyaç vardı. Osmanlı kara ordusunun zâbitân ihtiyacını karşılamak için Mekteb-i Harbiye, hekim ve cerrah ihtiyacını karşılamak için Mekteb-i Tıbbiye açılmıştı. İlaveten Tersâne-i Âmire'de ihtiyaç duyulan zâbitlerin Batı'daki bilimsel yenilikleri talim etmiş olmaları gerekiyordu. İmâlât-ı harbiye ve bununla ilgili alanlarda teknik eleman ihtiyacının acilen karşılanması zarureti vardı. II. Mahmut bu ihtiyaçları karşılamak için bir yandan Avrupa'dan askerî uzmanlar getirterek istihdam ederken, diğer taraftan daha gerçekçi ve akıllıca bir yöntem olarak Avrupa'ya tahsil yapmak üzere öğrenciler gönderdi. Bu çerçevede Derviş Efendi 1835 yılında İngiltere'ye askerî alanda tahsil yapmak üzere gönderilen on talebe arasında yer aldı. Zira Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn'da zekâsı ile Başhoca İshak Efendi'nin dikkatini çekerek takdirini kazanmıştı.

Derviş Efendi İngiltere'ye Mineraloji tahsili yapmak üzere gönderildi. Tobhane-i Âmire'de ve ona bağlı Dökümhâne, Fişenkâne ve Humbarahâne'de modern eğitimli zâbit mühendislere ihtiyaç vardı. 1835 yılında Londra Üniversitesi'nde tahsile başladı. Öncelikle öğretim dili İngilizceyi talim etti. Devamında temel teknik bilimler olan kimya, İlm-i Hikmet-i Tabîyye (fizik), Nebâtât (botanik), matematik, Hendese, İlm-i Mebhasü'l-Hayvânât (zooloji) vb. dersleri aldı. İngiltere'deki eğitimi daha ziyade demir ve bakır madenleri üzerinde yoğunlaştı. Ancak diğer madenlerle ilgili de tahsil görmesi gerekiyordu. Bu eksikliğini gidermek için 1838 yılı yazında Londra'dan Paris'e geçti. *École des Mines*'te yine mineraloji tahsil

etti. İtalya'ya araştırma gezisine çıktı. 1841 yılı yazında İstanbul'a döndü. İstanbul'a sadece tahsil ettiği Batı bilim ve teknolojisini ile ilgili teorik bilgilerle dönmeydi. İlgili bilimleri Osmanlı Devleti'nde icra edebilmesi için ihtiyaç duyması muhtemel âlât-edevât ve kitaplarla döndü.

Derviş Efendi 14 Haziran 1842 tarihinde Mekteb-i Tıbbiye'de kimya, İlm-i Hikmet-i Tabîiyye, İngilizce ve zooloji dersleri vermek üzere hoca tayin edildi. 1842-1843 ders yılında Mekteb-i Tıbbiye'de başarılı bir şekilde görev yaptı. 1845 yılında çıkan irâde-i seniyye ile Mekteb-i Harbiye Fünûn-ı Hikemiye ve Ulûm-ı Kimyeviye hocalığına atandı. Mekteb-i Harbiye'de de başarısı ile dikkati çekti. Mekteb-i Harbiye'nin 15 Ekim 1846 tarihindeki açılış merasiminde yaptığı konuşma ile Sultan Abdülmecid'in takdirini kazandığı için uhdesine mirlivalık rütbesi verildi. 11 Mayıs 1847 tarihinde çıkan irâde-i seniyye ile Meclis-i Maârif-i Umûmiye azalığına seçildi. 1863 ve 1864 yıllarında Darülfünûn'da fahrî surette *bir hıdmet-i vatanperveri olarak İlm-i Hikmet-i Tabîiyye ve kimya dersleri verdi*. İstanbul'da Batılı anlamda ilk modern kimya kitabı kabul edilen *Usûl-ı Kimya*'sını 1848 yılında yayınladı. Bu eseri askerî mekteplerde uzun yıllar ders kitabı olarak okutuldu. 1863 yılında İstanbul'da ilk fizik kitabını yayınladı. Eserini ikmal ederek 1865 yılında *Usûl-ı Hikmet-i Tabîiyye* adıyla tekrar neşretti. İmam Gazali'den yaptığı seçme tercümelemleri *Kimya-yı Sa'âdet* ismiyle 1844 yılında yayımlandı.

Derviş Paşa, mühendis, zâbit, muallim, müellif, mütercim, bürokrat, komutan, devlet adamı ve diplomat yönleri bulunan önemli bir Türk büyüğüdür. Osmanlı Devleti'nin modernleşme sürecinde önemli roller oynamıştır. Teknik bilimlerden modern fizik ve kimyanın Türk toplumunda talim ve tahsilinde ciddî ve öncü hizmetleri olmuştur. Bu iki bilim dalında ilk Türkçe kitapları yazmış, ilk konferansları vermiştir.

EKLER

Ek 1: Derviş Efendi'nin 1841 Yılında Paris'ten Osmanlı Devleti Adına İstanbul'a Getirdiği Kitaplar¹¹⁷

Anal dö şimi ta'bîr olunub her mâh neşr olunmakda olan kimyaya dâ'ir yeni bulunan şey'lerin kitâbı: 800

Anale de min ta'bîr olunub her sene neşr olunmakda olan fenn-i ma'âdine ve arâziye dâ'ir yeniden keşf olunan nesnelere kitâbı: 500

'Ulûm-ı hikemiyye ve kimyeviyye ve sinâyi' ve zirâ'at ve hırfet meclisinin neşr eylediği kitâblar: 80

Fenn-i kimya ve fûrû'âtı sinâyi' ve ma'ârife dâir 1816 senesinden akdem neşr olunmuş olan kitâblar: 400

'Ulûm-ı tabî'iyyeye dâ'ir her sene yeni bulunan şey'leri hâvî kitâbların kısım-ı evveli 30 cild: 150

Mezbûr kitâbların kısım-ı sâni ki 1841 senesine kadar neşr olunmuşdur: 270

Paris'de Târîh-i Tabî'î Müzesi'nin 1829 senesine kadar neşr eylemiş olduğu 'ulûm-ı tabî'iyyeye dâ'ir kitâblar 60 cild: 520

'Ulûm-ı tabî'iyye lugâtı 60 cild: 665

Diğer ve evvelkinden muhtasar olmak üzere yeni 'ulûm-ı tabî'iyye lugâtı: 140

Tıbb lugâtı 25 cild: 150

Tıbb ve teşrîh 'ilmi lugâtı: 105

Toplam: 3780

Meşhûr Fransız ve İngiliz musanniflerinin fenn-i kimyaya dâ'ir olan te'lifâtı meselâ Duma (Dumas) ve Tinar (Thinard) ve Gey-Lusak (Gay-Lussac) ve Berzelyos (Berzelius) ve Miçerlik (Mitscherlich) ve Revez (?) ve Furner (Furner) ve Graham (Graham) ve Faradi (Fraday) ve sâ'ir musanniflerin te'lifâtı: 800

'İlm-i hikmet-i tabî'îye dâ'ir meşhûr Fransız musanniflerinin te'lifâtı: 150

'İlm-i ma'deniyât ve 'ilm-i arâzi ve san'at-ı hafr ve izâbe-i ma'âdine ve Avrupa'da olan ma'denlerin cümlesinde icrâ olunan 'ameliyâtın tafsiline ve esker memâlikin arâzisine dâ'ir bir takım Fransızca ve İngilizce kitâblar ve haritalar: 1000

Kâffe-i'anâsırın ve san'at-ı kimya ile 'anâsır-ı mezbûrenin yekdiğeriyle ittihâd ve imtizâclarından tahassul iden ecsâm-ı mürekkebe-i ma'deniyye ve nebâtiyye ve hayvâniyye nümüneleri: 2000

¹¹⁷ İlgili kitaplar ile âlât ve edevâtın Fransızcaları için bkz. Adnan Şişman, "XIX. Yüzyılda Fransa'dan Kitap, Âlât ve Edevât Celbi", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 1, Sayı 2 (Mayıs 1999), s. 16.

Küre-i arzın sathında bulunan kâffe-i ahcârın ve tabakât-ı arziyye aralarında kalmış ve kangı arâzi sonradan ve kangısı evvelden tahaddüs eylemiş ve kangı nev' arâzide kangı nev' ma'den bulunur bunları bildiren bir takım hayvânât-ı bahriyye ve berriyye nümûneleri: 1500

Hafr-ı ma'âdinde ve mine ta'bîr olunur ma'den taşlarının sahk ve tathîrleriyle mahlût buldukları mevâdd-ı ecnebiyyeden tahlîs olunmalarında isti'mâl olunan mâşey'lerin ve izâbeleri husûslarında müsta'mel olan furunların modelleri: 2000

Bendelerinin altı ay mikdârı Alaman'ya ma'denlerini görmek için gezmeğe lâzım olan harc-ı râhı: 6000

Toplam 17230

BOA. İrâde. Hâriciye. 9/453, 6 Nisan 1841/13 S 1257, lef 2, lef 3.

ASKERÎ TIBBIN MODERNLEŞMESİ: MEKTEBİ TİBBİYE-Yİ ŞAHANE'DEN GÜLHANE ASKERÎ TIP AKADEMİSİ'NE

Oğuz KALAFAT* - Mehmet KAYA**

Giriş

Tıp eğitimi konusu ülkelerin öncelikli çalışma alanlarının başındadır. Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyıldan itibaren ihtisaslaşmaya başlayan tıp eğitimi modern anlamda 14 Mart 1827 tarihinde, Sultan II. Mahmud tarafından “Mekteb-i Tıbbiye-yi Şahane”nin faaliyete geçirilmesi ile başlamıştır. “Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye” ordusuna doktor yetiştirmek amacıyla kurulan bu kurum 1897 yılında Almanya ile yapılan protokol çerçevesinde ıslah çalışmaları yapmıştır. Islah çalışmaları sırasında Almanya'dan gelen Dr. George Deycke'nin önerisiyle yeni bir kurum olarak tıp okulu ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda 1898 yılında “Gülhane Askerî Rüştiye Okulu” yapılan yenileştirmelerle “Gülhane Seririyat Hastanesi” ne dönüştürülmüştür. Bu okul, Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale'den nakledilen askerlerin tedavisi için yoğun bir şekilde kullanılmıştır. İkinci Dünya Savaşı sırasında güvenlik nedenleriyle Ankara'ya nakledilmiştir. Kurumun adı birçok kez değişmiş ve 1947 yılından sonra Gülhane Askerî Tıp Akademisi ismini almıştır. 1980 yılından sonra bünyesinde tıp fakültesi de açılmıştır. Bu okulun öğretim programları modern müfredatlar kullanan bir yapıda olmuştur. Okulunun niteliğini daha iyi anlamak adına uygulanan program ve dersler ile birlikte, kurumun dönüşüm ve eğitim süreçleri bu çalışmada incelenmiştir.

1. Osmanlı Devleti'nde Askerî Sağlık Hizmetleri ve Gülhane Tatbikat Mektebi ve Seririyat Hastanesi'nin Kuruluş Serüveni

Türkiye'de tıp eğitimi, 19. yüzyılda Batılı devletlerle ilişkiler neticesinde ortaya çıkan yeni yaklaşımlardan birisidir. Sultan II. Mahmut'un eğitimde, diğer alanlarda olduğu gibi, modernleşmeyi ön planda tuttuğu için yeni ihtisas okulları bu dönemde hayata geçirilmiştir. “*Tıphane-i Âmire-yi Cerrahhane-yi Ma'mure, Mekteb-i Ulum-u Harbiye ve Mizika-yı Âmire*” gibi yeni askerî eğitim kurumları açılmıştır. Bu kurumlarla birlikte Tıphane-i Âmire'nin amacı orduya askerî doktor yetiştirmek iken Cerrahhane'nin amacı ise operatör ihtiyacını karşılamaya yöneliktir.

* Dr., 03kalafat03@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2341-6290.

** Prof. Dr., Niğde Ömer Halis Demir Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, dr.kaya40@hotmail.com, Orcid: 0000-0002-0948-3489.

Tıp fakültesinin ilk çekirdeği olan Tıphâne İstanbul'un Vezneciler semtinde 1826 tarihinde Sultan II. Mahmut'un başhekimi Mustafa Behçet Efendi¹ tarafından kurulmuştur. Fransızca eğitim yapan kurumun ilk öğrencileri medrese kökenli olup istekli olanlardan seçilmiştir. Anatomi gibi uygulamalı dersler resim vb görsel eğitim araçlarıyla işlenmeye çalışılmıştır. Anatomi dersinde “*Kadavra*” üzerinde çalışmalar dönemin bu uygulamalara karşı olanların baskılarından çekinildiği için gerçekleştirilmemiştir.² Kurumun eğitim kısmında bir müfredatına göre üç öğretim elemanı görevlendirilmiştir. Müslüman bir muallimin yönetiminde Arapça, gramer, kompozisyon, Birgivi Risalesi, İslam ahlaki eğitimi ile birlikte; hastalık, ilaç ve bitki isimlerinin Arapça ve Türkçe karşılıkları yer almıştır. Buna karşın gramer ve cerrahlık dersleri yabancı dine mensup biri tarafından Fransızca dilinde okutulmuştur. Anatomi ve tıp dersleri için yabancı öğretmenler görevlendirilmiştir. Yazı ve kompozisyon derslerinde hattat da okulda görev yapmıştır. Eğitim müfredatta 4 sınıf üzerinden belirlenmiş ancak başlangıçta iki sınıf üzerinden eğitim yapılabilmiş, öğrenciler ağırlıklı olarak “Asakiri Mansure-i Muhammediye” ordusunun içinden seçilmiştir.³

Tıphane'nin 14 Mart 1827 tarihinde “Mektebi Tıbbiye-yi Şahane”ye çevrilmesiyle eğitim çalışmalarına hız verilmiştir. Mustafa Behçet Efendi'nin çalışmaları geleneksel tıptan modern tıba geçişte önemli bir yere sahiptir.⁴ Sultan II. Mahmut tarafından kurulan bu kurum tıp üzerine eğitim öğretim yapan “ilk tıp fakültesi” şeklinde nitelendirilebilir. 1838 yılında Galatasaray'a ek yapılarak Tıbbiye'ye yeni bina kazandırılmıştır. Bu ek binada Tıphâne ve Cerrahhâne birleştirilmiştir. Okulun burada eğitime taşınmasıyla adı Dar'ül Ulum-u Hikemiye-yi Osmaniye ve Mektebi Tıbbiye-yi Âdliye-yi Şahane'ye

¹ “Şeyhülislâm Mekkî Efendi döneminde kendisine sâniye-i mir-i mirân (beylerbeyi) rütbesi verildi ve 1796'da saray hekimleri arasında yer aldı. Burada yedi yıl hizmetten sonra 1803'te hekimbaşılığa getirildi. Bu mevkide iken 1805 yılında Kuruçeşme'de bir Tıbbiye Mektebi açtırma teşebbüsünde bulundu. Ertesi yıl devrin Bahriye Nazırı tarafından hazırlanan bir tavrile donanmaya bağlı yeni bir tıphâne ve hastahane açıldı. Aynı tarihte İzmir kadılığı pâyesini aldı. III. Selim'in tahttan indirilmesi üzerine o da azledildi. II. Mahmud zamanında Mısır Kadısı oldu (1812) ve sırasıyla Mekke, Medine ve İstanbul kadılıkları pâyelerini elde etti. 1817'de devrin nüfuzlu şahsiyeti Hâlet Efendi'nin tavsiyesiyle ikinci defa hekimbaşılığa getirildi. 1821'de Anadolu kazaskeri oldu ve Meclis-i Valâ'da da görevlendirildi. Ancak aynı yıl yine Hâlet Efendi'nin bu defa menfi tesiriyle görevlerinden alınarak Keşan'a sürüldü. Bir süre sonra affedilerek üçüncü defa hekimbaşılığa ve daha sonra da Rumeli kazaskerliğine tayin edildi. 1834 yılında yakalandığı şarbon hastalığından öldü.” *İslam Ansiklopedisi*, c. 5, Türk Diyanet Vakfı, s. 345.

² Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1970), s. 37.

³ Cahit Yalçın Bilim, *Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi (1934-1876)*, (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2002), s. 52–62.

⁴ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999), s. 137.

dönüştürülmüştür. 1839 yılında okulun masraflarının hazineden karşılanması için ödenek ayrılmıştır.⁵ Öğrenim dili Fransızca olan yeni okula Avrupa'dan ders araç ve gereçleri getirilerek modern eğitim vermeye çalışılmıştır.⁶ Eğitim- öğretim faaliyetleri için Viyana'dan Dr. Charles Ambroise Bernard⁷ dışında Dr. Jacques Neuer ve Eczacı Antoine Hoffman getirilmiştir. Okul Avusturya tıbbının etkisinde eğitimini sürdürmüştür. Daha önce anatomi dersleri resimle anlatılırken Dr. Spitzer'in derslerinde kadavra üzerinden işlenmeye başlamıştır.⁸ 1843 yılında Topkapı Sarayı'ndan ayrı olarak bir Cerrahhâne daha açılmıştır. Tıp okulunda dersler Fransızca iken, Cerrahhâne'de Türkçe öğretim yapılmıştır.⁹ Er seviyesinde eğitim gören kurumun öğrencileri 1837 yılından itibaren normal öğrenci sıfatıyla derslere katılmıştır. Avrupa'da öğrenim gören Emin Paşa, 1851 yılında "Harbiye ve Mektep Nazırı" olduktan sonra matematik ve geometri derslerini müfredata ekletmiştir.¹⁰

Mayıs 1867'de tıp okulunda yenilenmeye gidilmiş ve "Mekteb-i Tıbbiye-yi Mülkiye-yi Şâhâne" adıyla yeni bir okul kurulmuştur. Bu okulun kuruluş amaçlarından biri derslerin Türkçe olmasına rağmen istenilen hedef kısa sürede gerçekleşmemiştir. Okulda "Mektebi Tıbbiye-i Askeriye (Şâhâne)" tarzı eğitim müfredatı uygulanmıştır.¹¹ Askerî Tıbbiye içinde açılan ayrı bir sınıfta sivil vatandaşlara yönelik eğitim vermeye başlanmıştır. Okula öğrenci katılımını teşvik için doktora yeterlilik imtihanları ve askerlik kuraları muafiyeti getirilmiştir. Beş yıllık eğitim programı ilerleyen süreçte altı yıla çıkarılmıştır.¹² Tıp eğitimi çerçevesinde doktor yetiştirilmesi için derslerin Türkçe yapılmasının faydalı olacağı düşüncesi ağırlık kazanmıştır. Bu bağlamda tıp bilimi için her ülkede kendi lisansı ile öğretim yapıldığı ve Türkçe tıp terimlerinin karşılığı olduğundan 30 Ekim 1870 tarihinde bir yönetmelik çıkarılmıştır.¹³ 1872 yılında okula ülkenin her tarafından rağbet artınca, yeterlilik sınavları uygulamaya konulmuş, hazırlık sınıfı da eğitim sürecine

⁵ Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme, (İstanbul: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2014), s. 36-37.

⁶ Rıza Tahsin, *Mirat-ı Mekteb-i Tıbbiye*, 1905, s. 6.

⁷ Bernard, "Emraz-ı Dahiliye ve Seririyat-ı Dahiliye ve Hariciye" dersi öğretmeni olarak görev yapmıştır.

⁸ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, s. 138.

⁹ Neyran Atalay, "Kara Kuvvetlerinde Eğitim ve Öğretimin Tarihi Gelişim İçinde İncelenmesi", *Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğrenci Semineri*, (Ankara 1969), s. 39.

¹⁰ *İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi*, c. 4, Tercüman Gazetesi Kültür Yayını, İstanbul 1985, s. 1888.

¹¹ Mahmud Cevad, *Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcrası - XIX. Asır Osmanlı Maarif Tarihi*, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2001), s. 85-86.

¹² Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, s. 78.

¹³ Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme, s. 132-33.

dâhil edilmiştir.¹⁴ Bu değişimler askerî eğitiminde yaşanan gelişmeler sivil tıp eğitimini de etkilemiştir.

“*Umuri Sıhhiye-i Askeriye Nizamnamesi*”ne göre askerî doktorların mezuniyeti sonrasında kendilerini geliştirebilmesi için Haydarpaşa Hastanesi 1870 yılında hizmete girmiştir. Mezun doktorlar iki yıl boyunca burada zorunlu eğitim görmüş, doktorların bir “deneme-öğrenme-staj” okulu olmuştur. Bu okuldan çıkan ilk mezunların 18’i Paris ve Viyana’ya gönderilmiş ve döndükten sonra okulda ders vermeye başlamıştır. Adı geçen ilk deneme okulunun öğretmenleri ise şu kişilerden oluşmuştur: “*Seririyati Cerrahiye: Miralay Volkovic Bey, Seririyati Dâhiliye: Miralay Nafilyan Bey, Seririyati Ayniye: Kaymakam Kostantin Globel Bey, Mösyö Mortman.*”¹⁵

30 Aralık 1898 tarihinde Sultan II. Abdülhamit’in isteğiyle “*Gülhane Tababet-i Askeriye Tatbikat Mektebi ve Seririyat Hastanesi*” askerî doktor öğrencilerin stajları ve eğitimleri için kurulmuştur. Kuruluş sürecinde tıp dünyasındaki gelişmeler, yeni keşifler ve döneme ayak uydurma eğilimi etkili olmuştur. Bu anlamda askerî sağlık kurumları öğretiminde yenilikler ve düzenlemeler yapılması da planlanmıştır. Doktorların daha iyi yetiştirilmesi için Almanya’dan uzman kişilerin getirilmesi düşünülmüş ve Sultan II. Abdülhamit’in emriyle Dr. Robert Rieder¹⁶ ve Dr. George Deycke ülkeye davet edilmiştir. İncelemelerde bulunan Dr. Rieder modern askerî tıp okulunun kurulacağı yeri belirlemiştir.¹⁷ Gülhane Rüştüye binasının seçilmesinde ve Sultan II. Abdülhamit’in ikna edilmesinde Alman Rieder Paşa’nın etkisi olmuştur. Bina hastane için uygun şartları barındırabilecek bir yapıya sahip olduğundan modern hastane burada kurulmuştur. 1899 yılında 4 grup şeklinde haftalık ders programı hazırlanmıştır. Bu okulda okutulan dersler:¹⁸

¹⁴ Ata Galip, “Tıp Fakültesi Mecmuası”, s. 107.

¹⁵ Osman N. Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, (İstanbul: Eser Matbaası, 1977), s. 1196.

¹⁶ “Gülhane’yi kuran Alman doktor. Alman İmparatoru II. Wilhelm’in lise arkadaşıdır. Türk tıbbını modernize etmek için yoğun çaba harcamıştır. Rieder Paşa eğitimde, hastane mimarisinde, sağlık personelinin yetiştirilmesinde, modern tıp eğitimi konusunda, tedavi ve teşhis alanlarında XIX. yüzyıl Osmanlı tıbbına pek çok yenilik getirmiştir. Bazı talebeler tıbbiyede anlamadıkları ve öğrenemediklerini çok kısa bir zamanda Gülhane’de öğrendiklerini söylemektedirler.” Bkz. M. Engin Çoruh, “Yüz Seneden Fazla Saklı Kalan Bir Sır: Askeri Tıbbiyenin Demirkapı’dan Haydarpaşa Tıp Fakültesi’ne Taşınmasının Sebebi”, *Lokman Hekim Dergisi*, c. 5, Sayı 3 (2015), s. 100-101.

¹⁷ Ayten Altıntaş, “Gülhane Ekolü: Askeri Hastane ve Tatbikat Hastanesi Dönemi”, *Osmanlı Sağlık Kurumları Sempozyumu*, (İstanbul: Düzey Matbaa, 2008), s. 132.

¹⁸ S. M 1319, s. 218-219; S. M 1321, s. 217-220; D. S. 1317, s. 237-238; D. S. 1318, s. 255-256; D. S. 1321, s. 301-303; D. S. 1323, s. 342-344; *Salnâme-i Askeri 1311*, s. 79-80.

Sınıf Seviyesi	Okutulan Dersler/Staj Konuları-İşleri
<i>Birinci Sınıf</i>	İlmi Hikmet, Kimyayi Madeni, Tabakatülarz, Fransızca.
<i>İkinci Sınıf</i>	Kimyayi Uzvi, Nebatat, Teşrih, Fransızca.
<i>Üçüncü Sınıf</i>	Kimyayi Hayati ve Tahlili, Hayvanat, Teşrihin Mabâdi Fیزیoloji, Fransızca
<i>Dördüncü Sınıf</i>	Ensaç, Teşrihi Nahiyevî, Emrazı Umumiye, Hıfzıssıhha, Müfredatı Tıb ve Fenni Tedavi, Cerrahii Sağır ve Kebir, Fransızca.
<i>Beşinci Sınıf</i>	Teşrihi Marazî, Emrazı Dâhiliye, Emrazı Hariciye, Fenni Kıbale, Bakteriyoloji, Seririyatı Dâhiliye ve Hariciye, Uzniye, Enfiye, Bul'umiye, Ayniye, Cildiye ve bu şubelere ait polikliniklerle Nisaiye polikliniği.
<i>Altıncı Sınıf</i>	Tabbı Kanunî, konferans suretinde Deontoloji

Tablo 1: *Gülhane Tatbikat Mektebi'nde okutulan dersler*

Askerî Tıbbiye'den 1867 yılında mezun olan 14 öğrencinin 3'ü gayrimüslim; 1868 yılında 31 öğrencinin 17'si gayrimüslim idi. 1870 yılında ise 16 öğrenciden 8'i gayrimüslim olup Müslüman ve gayrimüslim mezun öğrencilere bakıldığında sayıların yakın oranlarda olduğu görülmektedir. Bu durum 20. yüzyılın başlarında gayrimüslim öğrencilerin azalmasıyla değişmiştir. 1900-1901 eğitim yılında mezun 695 öğrenciden 15'i, 1902-1903 eğitim yılında mezun 714 öğrenciden yaklaşık 20 kadarı gayrimüslimdir. Gayrimüslim öğrenci sayısının belirgin bir şekilde azalmasının nedenleri arasında yurt dışında eğitim gören öğrenci sayısının artması gösterilebilir. Kurumun mezun sayısı son 35 yılda (1870-1900) dikkate değer şekilde artmıştır.¹⁹ Okulun tüm Osmanlı tebaasına yönelik olması, tıp eğitimi açısından son derece önemli olmuş, sadece askerî doktor ihtiyacını da değil, sivil sağlık hizmetleri personel açığı da kapatılmaya çalışılmıştır.

Yeni açılan bu hastanede Rieder Paşa yönetiminde genç doktorlar yoğun mesai harcayarak kendilerini geliştirmişlerdir. Geceleri geç saatlere kadar süren eğitim ve çalışma ortamında başarılı sonuçlar elde edilmiştir. Bu dönemde genç doktorlardan Almanya'ya gidenler yurda dönmüş ve Rieder Paşa bu grubu hastanede asistan olarak göreve başlatmıştır. Süleyman Numan, Asaf Derviş, Ziya Nuri, Kerim Sebati ve Eşref Ruşen'den oluşan genç doktorlar çok geçmeden Gülhane'de ders vermeye başlamıştır. Aslında bu süreç modernleşmeye geçişi temsil etmiştir. Bu bağlamda yurt dışına eğitimlerini geliştirmeye giden genç doktorlara yenileri eklenmiştir. Almanya'ya gönderilen ve burada eğitimlerinin bütün aşamalarını Rieder Paşa gözetiminde devam eden öğrenciler ülkeye döndüklerinde Gülhane'de görev almışlardır. Polikliniklerin başında göreve getirilen tabiplerden bazıları ilerleyen zamanda ülke genelinde tanınmışlardır. Tevfik Recep, Ziya Haşan,

¹⁹ Ayrıca Askerî Tıbbiye 'de 1874 yılında 327, 1975 yılında 302 ve 1876 yılında 270 öğrenci eğitim almıştır. Uğur Ünal, "20. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Askerî Mektepleri", *Bellekten*, c. LXXIII, Sayı 267 (Ağustos 2009), s. 586.

Orhan Abdi, Ali, Hamdi Suat gibi tabipler bunlardan bazılarıdır. Rieder Paşa'nın 1904 yılında Almanya'ya dönmesinden sonra Dayke Paşa, Viting Paşa, sivil Doktor Raynhard, Zelling ve Brovning Alman ekolünü Gülhane'de devam ettirmiştir.²⁰

1898-1899 yıllarında bu kurumun nazırlığını Mirliva Mehmet Avni Paşa ve 1900-1903 yıllarında ise Ferik Ali Rıza Paşa yapmıştır. Okulun müdürlüğünü 1898-1899 yıllarında Miralay İhsan Paşa ve 1900-1903 yıllarında ise Erkân-Harbiye Mirliva Mehmet Zeki Paşa üstlenmiştir.²¹ Tıp dersleri için eğitim veren askerî doktor ve diğer personelin sayısı şu şekildedir:²²

Rütbe	1898	1899	1900	1901	1903
<i>Ferik</i>	4	4	4	5	5
<i>Mirliva</i>	7	8	10	9	10
<i>Miralay</i>	7	9	8	9	9
<i>Kaim-makâm</i>	9	8	10	11	7
<i>Binbaşı</i>	9	10	6	4	6
<i>Kolağası</i>	10	8	9	9	11
<i>Yüzbaşı</i>	6	3	3	3	8
<i>Türk sivil hoca</i>	1	1	2	2	2
<i>Yabancı sivil hoca</i>	7	7	7	7	4
<i>İç Zabıt</i>	15	15	17	17	18
<i>Eczane Görevlisi</i>	10	10	10	9	8
Toplam	85	83	86	85	88

Tablo 2: Kurumda eğitim veren asker sayıları ve rütbeleri

Gülhane'de Harp Cerrahisi dersi okutulduğundan hastane zamanla bir “*Tababet-i Askeriye Tatbikatı Mektebi*” haline dönüşmüştür. Diğer askerî hastanelerde bu ve benzeri derslerin öğretiminin yapılmaması Gülhane'yi farklı kılmıştır.²³ Bundan başka teorik dersler yerine uygulama ve pratik öğretimi ön planda tutulmuş, vaka tartışmalarının yapıldığı “müsamereler” düzenlenmiştir. Askerî Tıbbiye'de sadece doktor değil, aynı zamanda eczacı da yetiştirilmiştir. Dersler incelendiğinde eczacılığın da ön planda tutulduğu görülmektedir. Bu kurumda 1898 yılında 24, 1899 yılında 30, 1900 yılında 37 ve 1901 yılında 37 Müslüman eczacı eğitimini tamamlamıştır.²⁴ Mezun eczacı sayısı doktorlardan az olmasına rağmen eğitimin düzenli devam ettiği anlaşılmaktadır. Okulun matbaa ile yayın hizmeti de yerine getirdiği

²⁰ Osman N. Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, s. 1199–1204.

²¹ BOA, *İrade Taltifat 1318/L-139; 1320/Ş-120; S. M 1316*, s. 710; *S. M 1317*, s. 800; *S. M. 1318*, s. 873; *S. M. 1319*, s. 216; *S. M 1321*, s. 215; *Devlet Salnâmesi 1316*, s. 212; *D. S. 1317*, s. 236; *D. S. 1318*, s. 254; *D. S. 1319*, s. 271; *D. S. 1321*, s. 300.

²² Uğur Ünal, “20. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Askerî Mektepleri”, s. 586.

²³ Osman N. Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, s. 1204.

²⁴ Uğur Ünal, “20. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Askerî Mektepleri”, s. 587.

bilinmektedir. 1902 yılında Gülhane’de kliniklerin durumu ve işleyişi yapılan çalışmaların sayısal anlamda gelişme kaydetmesi bakımından önemlidir. Adı geçen hastanede klinik ve polikliniğin 1902 yılındaki kadro ve yatak kapasitesi şu şekildeydi:²⁵

Klinikler	Yatak Sayısı	Hocası	Asistan Sayısı	Hemşiresi ²⁶
<i>Hariciye</i>	46 erkek / 7 bayan	Prof. Rieder	3	Johanna Goseviç
<i>Jinekoloji</i>	27 bayan	Dr. Weiting	1	Maria Japp
<i>Septik Hastalıklar</i>	13	Dr. Asaf Derviş	1	Franzizca Seiffer
<i>Dâhiliye</i>	26 erkek / 7 bayan	Dr. Weiting	2	Margarita MaaB
<i>Sinir Hastalıkları</i>	12	Dr. Süleyman Numan	1	
<i>Cildiye</i>	8	Prof. Raşid Tahsin	1	
<i>Karantina</i>	5	Dr. Eşref Ruşen	1	

Tablo 3: Kliniğin 1902 yılındaki kadro ve yatak kapasitesi

Klinikler	Hocası	Asistan Sayısı	Hemşiresi ²⁷
<i>Hariciye</i>	Dr. Weiting	2	
<i>Ortopedi ve Masaj</i>	Dr. Hoffmann	1	
<i>Jinekoloji</i>	Dr. Asaf Derviş	1	Franzizca Seiffer
<i>Dâhiliye</i>	Prof. Deycke	2	Margarita MaaB
<i>KBB</i>	Dr. Ziya Nuri	1	Hanna Miller
<i>Sinir Hastalıkları</i>	Prof. Raşid Tahsin	-	
<i>Patoloji, Anatomi ve Bakteriyoloji Laboratuvarı</i>	Prof. Deycke	4	

Tablo 4: Polikliniğin 1902 yılındaki kadrosu

1899-1901 yılları arasında Gülhane Cerrahi, Jinekoloji ve Doğum Kliniğinde 1.631, Dâhiliye ve Cilt Hastalıkları Kliniğinde 1.698, Sinir Hastalıkları Kliniğinde 205; 1901-1903 yılları arasında Cerrahi, Jinekoloji ve Doğum Kliniğinde 742, Dâhiliye ve Cilt Kliniğinde 579, Sinir Hastalıkları Kliniğinde 72 hasta tedavi edilmiştir. 1900-1901 yılları arasında Gülhane Cerrahi Kliniğinde 1003, Jinekoloji ve Doğum Kliniğinde 323, Dâhiliye ve Cilt Kliniğinde 9.639, Sinir Hastalıkları Kliniğinde 477, KBB Polikliniğinde 630, Ortopedi ve Masaj Polikliniğinde 431; 1901-1903 yılları arasında Gülhane Cerrahi Kliniğinde 936, Jinekoloji ve Doğum Kliniğinde 358, Dâhiliye ve Cilt Kliniğinde 2.806, Sinir Hastalıkları Kliniğinde 103, KBB Polikliniğinde 750, Ortopedi ve Masaj Polikliniğinde 355 hasta tedavi olmuştur. 1900-1903 yılları arasında tüm polikliniklerden yararlanan hasta

²⁵ Robert Rieder, *Für Dei Türkei (Das Karankenhaus Gülhane)*, (Jena: Gustav Fischer, 1903), s. 122–23.

²⁶ Hemşireler tüm kliniklerde görev alabilmektedir.

²⁷ Hemşireler tüm kliniklerde görev alabilmektedir.

sayısı 17.811 kişi idi. Cerrahi Kliniğinde yapılan 1.564 ameliyattan 97'si ölümle sonuçlanmıştır. Hastanede Türkler dışında 2.390 Yunan, 44 Arnavut, 597 Ermeni, 498 Musevi, 121 Arap, 42 Kürt, 10 Çerkez, 10 Tatar, 9 Kafkasyalı, 12 Bosnalı, 27 İranlı, 9 Rumen, 10 Bulgar, 9 Avusturyalı, 1 Macar, 25 Alman, 6 İtalyan, 4 Fransız ve 1 İspanyol hastanın tedavisi yapılmıştır.²⁸

Yemen'de 1904 yılındaki isyanı bastırmak için görevlendirilen birliklerin içerisinde askerî tıp öğrencileri de yer almıştır. Arnavutluk'ta çıkan isyanda da Gülhane tabipleri görevlendirilmiştir. Trablusgarp Savaşı'nda öğretim teknikleri harbin gereklerine göre yeniden yapılandırılmış, 1912 Balkan Savaşı'nda Gülhane'nin tüm personeli, cephede askerlere sağlık hizmeti sunmuştur. Barış zamanında vatandaşlara sunulan hizmetler savaşta yoğun şekilde askerî hastane hizmetine dönüştürülmüştür. Balkan Savaşı sonrasında normal eğitimine devam etmiştir.²⁹

Birinci Dünya Savaşı başladığında Gülhane'de eğitime ara verilmiş ve tüm doktorlar Taksim'deki 1. Ordu Menzil Harp Hastanesi emrine girmişlerdi. Savaşın etkisiyle çoğu mezun ve mezun adayları cephelerde görevlendirilmiştir. Gülhane ise Çanakkale Cephesi'nden gelen ağır yaralılara ayrılmıştır.³⁰ 1915 yılında tekrar eğitime başlayan hastane hem normal vatandaşlara hem de savaşta tedaviye ihtiyaç duyanlara askerî hastane hizmetini sürdürmüştür. Birinci Dünya Savaşı bittiğinde Dr. Süleyman Numan Paşa³¹ hastane müdürlüğüne getirilmiştir. Askerî hekim yetiştiren bir yapıyla hareket eden hastanede erlere hastabakıcılık öğretilmiştir. Bununla birlikte ilk defa "Harp Paketi" üretilmiştir. Dış protezi üreten bir bölüm ile tifo, dizanteri ve kolera aşılarının ülkede yaygınlaşmasını sağlayan bölümler faaliyete geçirilmiştir. İngilizlerin hastane müdürü Dr. Süleyman Numan Paşa'yı Malta'ya sürmeleri neticesinde Dr. Talat Arif Bey müdürlük görevini üstlenmiştir. Takiben Dr. Tevfik Salim (Sağlam)³² hastane yöneticisi

²⁸ Robert Rieder, *Für Dei Türkei (Das Karankenhaus Gülhane)*, s. 231-78.

²⁹ Altıntaş, "Gülhane Ekolü: Askerî Hastane ve Tatbikat Hastanesi Dönemi", s. 134-35.

³⁰ Nuran Yıldırım, "Gülhane Tatbikat Mektebi ve Seririyat Hastanesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, (İstanbul: Kültür Bakanlığı, 1994).

³¹ "Dr. Süleyman Numan, 1890 yılında Askerî Tıbbiye'den mezun oldu. 1894 yılında Almanya'ya giderek 6 yıl Berlin 1. Dâhiliye kliniğinde V. Leyden'in yanında asistan olarak görev aldı. 1900 yılında İstanbul'a geri dönerek Gülhane Askerî Hastanesi Dâhiliye kliniğinde görevine devam etti. Gülhane'nin müdürlüğünü de yaptı. Onun için hatalık değil hasta önemliydi. Yunanlılar Yanya savaşında da görev alan Numan Paşa askerî tıp konusunda oldukça tecrübeliydi." Bkz. H. Kadircan Keskinbora, Fahriye Kamer Aras ve Sevtap Yıldırım, "Yanya Cephesinde Hekim Yardımı: Dr. Süleyman Numan ve Balkan Felaketinde Sağlıkçı Desteği", *Lokman Hekim Dergisi*, c. 8, Sayı 1 (2018), s. 1-9.

³² "Tevfik Salim Sağlam, 27 Mayıs 1882 tarihinde İstanbul'da doğmuştur. Tevfik Salim, 2 Nisan 1895'te Askerî Tıbbiye İdadisine, 1898 senesinde ise Sirkeci Demirkapı'daki Askerî Tıbbiye'ye girmiştir. Tıbbiye Mektebi'ni, "vatanseverliğin, hürriyet aşkının, Şark

olmuştur. Savaş sonrası işgalle birlikte hastane Gümüşsuyu Askerî Hastanesi'ne taşınmıştır. Sağlık personelinin bir bölümü Maçka Hastanesi'nde görevlendirilmiştir. Bu olumsuz şartlara rağmen eğitime devam edilmiştir.³³ Millî Mücadele döneminde Gülhane'den Anadolu'daki kurtuluş hareketine gizli destek verilmiş, yetiştirilen hekimler Anadolu'ya gönderilmiştir. İnönü Muharebesi öncesinde doktorlar Kızılay aracılığı ile Birinci İmdat-ı Sıhî grubuyla Doğu Cephesi'ne sevk edilmiştir. 1921-1922 yıllarında öğretim için az sayıda hekim dışında tüm personel kendi imkânlarıyla deniz yoluyla Mersin'den Anadolu'ya geçmiştir. Dr. Talat Arif Bey Gülhane İlaç Sargı Bölümü teçhizatıyla Ankara'daki Ordu İlaç Fabrikası'nın temelini atmıştır.³⁴

2. Cumhuriyet Dönemi Gülhane Askerî Tıp Akademisi

Millî Mücadele döneminde asker hekim ihtiyacının karşılanmasına fiili destek veren İstanbul Gümüşsuyu'ndaki Gülhane Askerî Hastanesi'nin personeli 23 Ağustos 1923 tarihinde ülkenin işgalden kurtuluşu münasebetiyle bir kutlama düzenlemiştir. Yapılan kutlamanın temel sebebi ülkenin işgalden kurtulması sonrası hastanenin “*Gülhane Askerî tıp Encümen-i Alisi*” adını almasıdır. 1918-1923 yıllarında Fransız işgaline maruz kalan İstanbul Gülhane Hastanesi kullanılmayacak şekilde teslim edilmiştir. 2 Ekim 1923 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) hükümeti tarafından “*Gülhane Tababet-i Askerîye Tatbikat Mektep ve Seririyatı Talimatnamesi*” kabul edilmiştir.³⁵ Talimatnameye göre şu şekilde tanımlanmıştır:

“*Gülhane; Genel askerî tababetin uygulandığı bir klinik (seririyat), askerî tababetin geliştirilmesi için bir okul, bilimsel incelemeler ve*

miskinliğinden kurtulmanın, ilerleme ve bir an önce yüksek bir medeniyet seviyesine ulaşmış memleketlere yetişme çabasının yuvası olarak” niteleyen Tevfik Salim, buradan 2 Eylül 1903'te Tabip Yüzbaşı rütbesiyle mezun olmuştur. Aynı yıl Gülhane Askerî Tatbikat Mektebi ve Seririyatında (GATA) staja başlamış, Dr. Süleyman Numan Paşa'nın yanında Dâhiliye Kliniği ve Laboratuvarında çalışmış, burada stajyerlik ve asistanlık görevlerini başarıyla tamamlamıştır. 1906'da Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne Dâhili Hastalıklar Muallim Muavinliği sınavını kazanarak, Gülhane'den ayrılmıştır. Kısa bir süre sonra Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne (Askerî Tıp Okulu) ve Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye (Sivil Tıp Okulu) birleştirilerek “*Tıp Fakültesi*” adını almış ve 1909'da Dârülfünûn-ı Osmânîye bağlanmıştır. Bu gelişmenin ardından Tevfik Salim, laboratuvar şefi olarak atanmış ve Hocası Süleyman Numan Paşa ile birlikte, 3. Dâhiliye Kliniğinin kuruluşunda görevlendirilmiştir.” Bkz. <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ali-tevfik-salim-saglam-1882-1963/>, (Erişim Tarihi: 18 Ocak 2022).

³³ Altıntaş, “Gülhane Ekolü: Askerî Hastane ve Tatbikat Hastanesi Dönemi”, s. 135.

³⁴ Ayten Altıntaş, “Gülhane Askerî Tababet Tatbikat Mektebi ve Seririyatında İlaç Hazırlama Çalışmaları”, *I. Türk Tıp Tarihi Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler*, (Ankara: TTK, 1992).

³⁵ Adnan Ataç, *Gülhane Askerî Tıp Akademisi'nin Kuruluşu*, (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 1996), s. 86.

yayımlar için bir tıp akademisi (Askerî Tıp Encümen-i Alisi) olarak, Milli Savunma Bakanlığı'na bağlı, Tugay seviyesinde, Sağlık Dairesince seçilen bir asker tabip Müdür-Baştabip yönetiminde bir kurum”³⁶

Böylece Gülhane Askerî Hastanesi, Ankara tarafından tanınıp resmî bir kimliğe kavuşmuştur. Eğitim konusunda da yeni kurulan devletin önemli öğretim kurumları arasında yerini almış, modern eğitimi devam ettirme noktasında öncü kuruluşlardan biri olmuştur.

Gülhane Tababet-i Askerîye Tatbikat Mektep ve Seririyatı Talimatnamesi sonrasında yatak kapasitesi iki kat artırılarak 300'e çıkarılmıştır. Bina yeniden tamir edilip iki ay içinde hizmete girmiştir. 30 Aralık 1923 tarihinde 25. yıl kutlamalarında “Gülhane Müsamereleri” tekrar başlatılmıştır.³⁷1924 yılında çıkarılan “*Etibbanın Hizmet-i Mecburiyeleri Kanunu*” ile sivil hekimlere de askerî staj eğitimi zorunlu tutulmuş, hastanenin eğitim-öğretim hizmeti genişletilmiştir.

3 Mart 1924 tarihinde TBMM tarafından çıkarılan “*Tevhit-i Tedrisat Kanunu*” 5. maddesi ile öğrenci yetiştiren askerî ortaokul ve liseler Maarif Vekâleti'ne bağlanmıştır. Askerî okulların özel durumları nedeniyle 22 Nisan 1925 yılında çıkarılan ek kanunla bu kurumlar Savunma Bakanlığı sorumluluğuna bırakılmıştır.³⁸ Öğretim birliği kapsamında yapılan bu çalışmalar Gülhane'nin yönetiminin Savunma Bakanlığı tarafından yapılmasına olanak sağlamıştır. Bunun nedeni uygulanan eğitim ve öğretim müfredatının diğer okullardan farklı olmasından kaynaklanmıştır.

1930'lu yıllardan itibaren hastane binaları ihtiyacı karşılayamaz hale geldiğinden Gülhane'nin bulunduğu yerin tarihi önemi sebebiyle yeni hastane binasının yapılmasına izin verilmemiştir. 1941 yılından itibaren tüm askerî eğitim kurumları Ankara'da eğitim vermeye başlamış, İstanbul'un başka bir yerinde hastane binası için yer aranmıştır. Yer problemi ile birlikte bir askerî kimliği olması nedeniyle Gülhane İstanbul'dan 21 Temmuz 1941 tarihinde Ankara Cebeci Merkez Hastanesi'ne taşınmıştır. Bu gelişmeden sonra “Cebeci Askerî Tababet Tatbikat Okulu” adını almıştır.³⁹

1941 yılından itibaren yeni yerinde öğretime devam eden kurumda 20 Haziran 1945 tarihinde çıkarılan 4761 Sayılı Kanun'la bünyesinde bir Tıp Fakültesi'nin kurulmasına karar verilmiştir. 1947 yılında Akademi olarak

³⁶ <http://Gulhaneah.Saglik.Gov.Tr/Yazdir?578DBC07DC9FC7248C63EE51F9899B74>, (Erişim Tarihi: 16 Ağustos 2021).

³⁷ Kemal Özbay, *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*, c. 2, (İstanbul: Yörük Basımevi, 1976).

³⁸ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, c.3, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1999), s. 70.

³⁹ Altıntaş, “Gülhane Ekolü: Askeri Hastane ve Tatbikat Hastanesi Dönemi”, s. 137.

faaliyetine başlamıştır. 1953 yılında ise Kara Kuvvetleri Komutanlığı yedek subay binasına taşınmıştır. 28 Ekim 1971’de yeni binasında hizmet vermeye başlayan Gülhane’de Hemşire Sağlık Koleji ile Sağlık Okulu açılmıştır. Hemşire Sağlık Koleji, 1978 yılında Sağlık Meslek Lisesi ve 1992 yılında ise Sağlık Meslek Yüksekokulu olarak eğitim vermeye devam etmiştir. Bununla birlikte kurum içerisinde Sağlık Astsubay Hazırlama ve Sınıf Okulu ve Hemşirelik Yüksek Okulu faaliyete geçirilmiştir.

7 Kasım 1980 tarihinde Gülhane için önemli bir dönüşüm yaşanmış ve 2336 Sayılı “*Gülhane Askerî Tıp Akademisi Kanunu*” çıkarılmıştır. Kanunda, Gülhane Askerî Tıp Akademisi’nin (GATA) tanımı şu şekilde yapılmıştır: “*Genelkurmay Başkanlığı kuruluşunda, bilimsel özerkliğe sahip, Atatürk ilkelerine bağlı, milli şuur ve disiplini görev bilen, mesleki öğretim, lisans ve lisansüstü ile doktora eğitim ve öğretimi ve bilimsel araştırma yapan akademik bir kurum ve Türk Silahlı Kuvvetleri’nin sağlık işlerinde en yüksek danışma organıdır.*”⁴⁰ Bu kanunla kurum *Akademi ve Askerî Tıp Fakültesi* ve “*Gülhane Askerî Tıp Akademisi*”nden oluşmuştur. Akademi ve Askerî Tıp Fakültesi’nin görevleri şu şekilde tanımlanmıştır:

*“Muvazzaf askerî tabip yetiştirmek, Muvazzaf askerî tabip, dış tabibi ve eczacıların staj süresince askerî ve uygulamalı eğitim ve öğretimini yaparak ilerlemeyi sağlamak, yedek askerî tabip, dış tabibi ve eczacıların askerî tababet yönünden gerekli eğitim ve öğretimini sağlamak, sağlık astsubay ve Türk Silahlı Kuvvetleri sağlık meslek liseleri öğrencilerinin eğitim ve öğretimlerini sağlamak, Silahlı Kuvvetler’in ihtiyaç duyduğu tabip, eczacı, dış tabibi ve veteriner hekimlerin uzmanlık ve doktora eğitimi ve öğretimini yapmak. Ayrıca Tababet Uzmanlık Tüzüğü’nde öngörülen diğer branşlarda uzman yetiştirmek, Silahlı Kuvvetler sağlık personelinin mesleki bilgilerini artırmak, barış ve savaşta askerî sağlık vazifeleri bakımından ilerlemelerini sağlamak amacıyla gerekli eğitim ve öğretimi yaptırmak, askerî ve genel tababet alanlarında araştırmalar yapmak, yayımda bulunmak, memleketin epidemiyolojik durumunu incelemek, Türk Silahlı Kuvvetleri’nde ortaya çıkacak salgınlarla mücadele etmek ve korunma için gerekli önlemleri aldurtmak, Türk Silahlı Kuvvetleri’nin sağlığını ilgilendiren her türlü sorunlarda danışmanlık ve hakem vazifelerini görmek.”*⁴¹

GATA 1980 yılından sonra öğretim sistemini ve yapısını yenileştirmiştir. Ordunun askerî tıp personeli ihtiyacını karşılamak için yasal dayanaklar detaylı olarak belirlenmiştir. Bünyesindeki diğer öğretim

⁴⁰ “Gülhane Askerî Tıp Akademisi Kanunu”, *Resmî Gazete, Sayı: 17157, 7 Kasım 1980.*

⁴¹ “Gülhane Askerî Tıp Akademisi Kanunu”, *Resmî Gazete, Sayı: 17157, 7 Kasım 1980.*

kurumları ile sağlık alanında bütünlüğünü sağlamıştır. Bu kanunla birlikte yönetimi Genelkurmay Başkanlığı tarafından belirlenen komutana verilmiş, ayrıca Üniversiteler Kurul üyeliğine de sahip olmuştur. 17 Kasım 1983 tarihinde 2995 Sayılı Gülhane Askerî Tıp Akademisi Kanunu yeniden değiştirilmiştir. Önceki kanuna göre daha kapsamlı bir yapıya dönüştürülmüştür. Tanımına eklenen aşağıdaki ifadeler bu dönüşümün habercisi olmuştur.

“Türk Silahlı Kuvvetleri’ne muvazzaf askerî tabip ve gerektiğinde diğer sağlık bilimleri alanında askerî personel yetiştiren; kendisine ve bünyesindeki Askerî Tıp Fakültesine enstitü, yüksekokul ve benzeri kuruluşlar, eğitim hastaneleri ile diğer eğitim ve öğretim kurumları bağlanabilen ve Genelkurmay Başkanlığı’nın gerek gördüğü sağlıkla ilgili eğitim ve öğretimi de yapturan bir yükseköğretim kurumu.”⁴²

Yükseköğretim kurumu olarak Genel Kurmay Başkanlığı bünyesinde hizmet vermeye devam eden kuruluşun eğitim ve öğretim amaçları şunlardır:

“Atatürkçülüğü bilen ve benimseyen, Türk milletinin milli, ahlaki, insani, manevi ve kültürel değerlerini taşıyan, Türk olmanın şeref ve mutluluğunu duyan, toplum yararını kişisel çıkarının üstünde tutan, aile, ülke ve millet sevgisiyle dolu, Türkiye Cumhuriyeti Devleti’ne karşı görev ve sorumluluklarını bilen ve bunları davranış haline getiren, hür ve bilimsel düşünce gücüne, geniş bir dünya görüşüne sahip, insan haklarına saygılı, beden-zihin- ruh-ahlak ve duygu bakımından dengeli ve sağlıklı şekilde gelişmiş, ilgi ve yetenekleri yönünde yurt kalkınmasına ve ihtiyaçlarına cevap verecek, aynı zamanda sağlık bilimi alanında mesleğinin bilgi, beceri, davranış ve genel kültürüne sahip, askerliğin temeli olan disiplin ruhuyla yetişmiş, itaatkâr, aldığı emri can ve kanı pahasına zamanında yapmaya hazır olduğunu gösterecek davranışı kazanan, silah arkadaşlarına ve Türk Silahlı Kuvvetleri’ne sarsılmaz bir bağla bağlı, vazife ve mesuliyet duyguları gelişmiş, inisiyatif sahibi, fedakâr ve doğruluktan sapmayacak karakterde, askerlik şeref ve haysiyetini her şeyden üstün tutan, mesleğinin çetin koşullarında soğukkanlılığını muhafaza edecek bir iradeye, dayanıklı bir fiziki yeteneğe sahip personel yetiştirmek olmuştur.”⁴³

Bu amaçlarla birlikte araştırma yapmak, teknoloji üretmek ve çağdaş gelişmeye katkıda bulunmak gibi hedefleri de kanuna eklenmiştir.⁴⁴ Bilimsel anlamda çalışmaların yapılması için bir yasal dayanak olan bu kanunla yeni

⁴² “Gülhane Askerî Tıp Akademisi Kanunu”, *Resmî Gazete, Sayı: 18226, 19 Kasım 1983.*

⁴³ “Gülhane Askerî Tıp Akademisi Kanunu”, *Resmî Gazete, Sayı: 18226, 19 Kasım 1983.*

⁴⁴ “Gülhane Askerî Tıp Akademisi Kanunu”, *Resmî Gazete, Sayı: 18226, 19 Kasım 1983.*

gelişmelerin önü açılmıştır. Millî kültür, örf ve adetler dikkate alınarak hazırlanan bu kanunla millî birlik ve beraberlik duygularının öğrencilere aktarılması düşüncesi de yer almaktadır. Geniş kapsamlı hazırlanan GATA kanunu ile kurum tam bir üniversite halini almıştır. GATA’da okutulan dersler tıp akademisi olduğu için sağlık bilimleri ağırlıklıdır. Buna rağmen askerî okul olduğundan bazı dersler sınıf düzeyinde ele alınmış, diğer tıp fakültelerinden farklılığını ortaya konmuştur. Türk Dili, Atatürkçülük ve İnkılap Tarihi, Askerlik Eğitimi, Beden Eğitimi ve İngilizce akademinin 6 sınıf düzeyinde de zorunlu ders kapsamında okutulmuştur. Bu durum aslında tıp okulu olmasının yanında, askerî ve millî bir kurum kimliğinin bulunmasından kaynaklanmıştır. Öğrenciler millî bilince sahip uzman personel olarak yetişmiştir. 1988-1989 eğitim yılı GATA ders programı şu şekildedir:⁴⁵

Sınıflar	Dersler	1. Sömestir	2. Sömestir
1. SINIF	Organik Kimya ve Biokimya	8 Saat	8 Saat
	Tıbbi Biyoloji ve Genetik	5 Saat	5 Saat
	Davranış bilimleri	2 Saat	2 Saat
	Matematik, Bioistatistik ve Bilgisayar	4 Saat	4 Saat
	Deontoloji ve tıp Tarihi	1 Saat	1 Saat
	Fizik	-	6 Saat
2. SINIF	Anatomi	8 Saat	8 Saat
	Fizyoloji	6 Saat	6 Saat
	Histoloji	6 Saat	6 Saat
	Temel Mikrobiyoloji ve Parazitoloji	6 Saat	6 Saat
	Biofizik	2 Saat	2 Saat
3. SINIF	Temel Mikrobiyoloji ve Parazitoloji	9 Saat	9 Saat
	Patoloji	8 Saat	8 Saat
	Halk Sağlığı	8 Saat	8 Saat
	Fizyopatoloji	4 Saat	4 Saat
4. SINIF	Fizyopatoloji	4 Saat	4 Saat
	Tıbbi Farmakoloji ve Toksikoloji	5 Saat	5 Saat
	Klinik Mikrobiyoloji	2 Saat	2 Saat
	Klinik Biokimya	2 Saat	2 Saat
	Diğer Kliniklerde Uygulamalı Eğitim	16 Saat	16 Saat
5. SINIF	Klinik Farmakoloji ve Toksikoloji	3 Saat	3 Saat
	Bilgisayar	2 saat	-
	Klinik Stajları ve Uygulamalı Eğitim	30 Saat	30 Saat
6. SINIF	Klinik Stajları ve Uygulamalı Eğitim	30 Saat	30 Saat
	Adli Tıp	2 Saat	2 Saat
	Bilgisayar	2 Saat	2 Saat

Tablo 5: 1988-1989 eğitim yılı GATA ders programı

⁴⁵ Adnan Ataç, *Gülhane Askeri Tıp Akademisi'nin Kuruluşu*, s. 158–59.

Askerî tıp alanında eğitim veren GATA, 29 Mayıs 2017 tarihinde 2017/10404 sayılı kararla Gülhane Sağlık Bilimleri Üniversitesi'ne dönüştürülmüştür. Modern tıp eğitimi veren kurum bu değişiklikle alanında öncü eğitim kurumlarından birisi olup, 2018-2019 eğitim yılından itibaren öğretime başlamıştır.

Sonuç

Kurumsallaşmanın ve modernleşmenin temelini her alanda olduğu gibi önce askerî kurumlardaki gelişmeler oluşturmuştur. Osmanlı Devleti'nde tıp eğitimi ve tıp modernleşmesinin öncüsü de askerî sağlık alanında gelişmeler olmuştur. Bu bağlamda 19. yüzyıldan itibaren başlayan tıp dünyasındaki gelişmeler Osmanlı ordusuna da yansımıştır. Sultan II. Mahmut tarafından 14 Mart 1827 tarihinde kurulan “Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane” askerî tıbbın kurumsallaşmasını hızlandırmıştır. O dönemde özellikle ordudaki değişimler personelin sağlık ihtiyaçlarına göre yeniden şekillendirilmiştir. İlerleyen süreçte Almanya ile olumlu ilişkilerin de etkisiyle sağlık kurumlarının ıslahı yapılmıştır. 1897 yılında yapılan sözleşmeler ve Dr. Georg Deycke'nin tavsiyeleriyle yeni bir kurum ortaya çıkmıştır. Sultan II. Abdülhamit döneminde 30 Aralık 1898 tarihinde “*Gülhane Tababet-i Askerîye Tatbikat Mektebi ve Seririyat Hastanesi*” kurulmuştur. Asker doktorların eğitimi için faaliyete geçirilen bu kurum barış zamanlarında vatandaşlara savaş zamanlarında ise öncelikle askerlerin tedavilerinde önemli sağlık hizmeti sunmuştur. Gülhane; Trablusgarp Savaşı, Balkan savaşları ve Birinci Dünya Savaşı'nda aktif şekilde görev almıştır.

Alman doktorların eğitim sistemine ve ekolüne göre bir öğretim uygulayan okul, devletin iç isyanlarında ve savaş durumlarında orduya hizmet etmiştir. Tıptaki yeniliklerin kullanıldığı Gülhane, ülkedeki diğer hastanelerin modernleşmesine de katkı sağlamıştır. Avrupa tarzında modern müfredatlar uygulayan hastane, devletin bu alandaki eksikliğini uzun yıllar gidermiştir.

Kurtuluş Savaşı esnasında milliyetçi bir çizgi izleyen hastane personeli gizlice Anadolu'daki hareketi desteklemiştir. Malzeme ve personel desteği veren kurum İstanbul'un işgali ile birlikte gücünü ve bilgi birikimini Anadolu'ya kaydırmıştır. Savaşın en yoğun dönemlerinde tıpkı daha önceki savaşlarda olduğu gibi aktif şekilde savaşın içinde yer almıştır.

Cumhuriyet'in ilanından sonra TBMM kararıyla Gülhane Tababet-i Askerîye Tatbikat Mektep ve Seririyatı Hastanesi olarak faaliyet göstermeye devam etmiştir. İstanbul'da çalışmalarını devam ettiren kurum İkinci Dünya Savaşı esnasında Ankara'ya taşınmış ve 1947 yılında “Gülhane Askerî Tıp Akademisi” ismini almıştır. Bünyesinde bir tıp fakültesi de açılmıştır. 1980 ve 1983 yıllarında çıkarılan Gülhane Askerî Tıp Akademisi kanunları ile sitemini

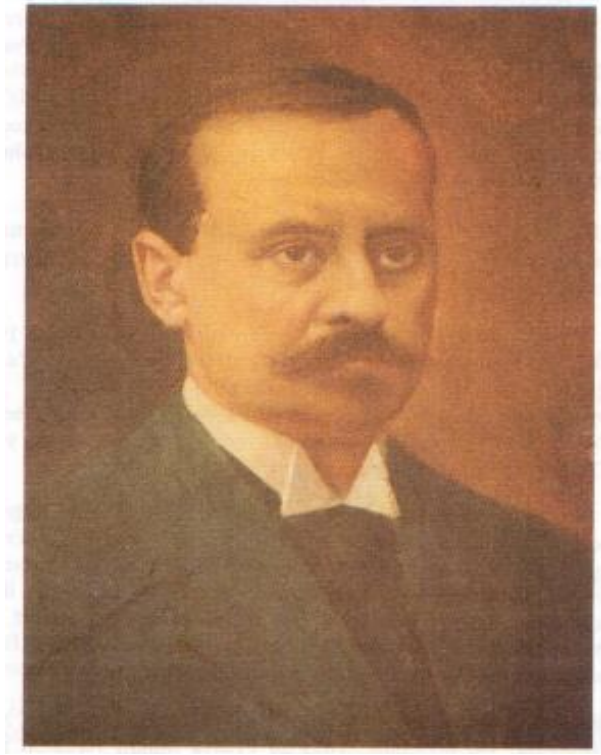
değiştiren kurum daha işlevsel hâle gelmiştir. 2017 yılında alınan kararla “Gülhane Sağlık Bilimleri Üniversitesi”ne dönüştürülmüştür. Uzun yıllar tıp eğitimi veren ve sağlık alanında öncü kurum olan bu kuruluş, bilgi ve birikimin aktarıldığı nadir kuruluşlardan biri olmuştur.

EKLER

Ek 1: Gülhane 1899 Yılı Ders Programı (I, II, III Ve IV Şeklinde 4 Grup Stajyer Öğrenci İçin).

Saat	Pazartesi	Salı	Çarşamba	Perşembe	Cuma	Cumartesi	Pazar
3-4	Bütün Gruplara Ön Vizit					Bütün Gruplara Ön Vizit	
4-5	Asil ziyaret Cerrahi I Dâhiliye III Sinir II	Asil ziyaret Cerrahi III Dâhiliye II Sinir IV	Anatomi ve Histoloji Tekrar Kursu	Asil ziyaret Cerrahi II Dâhiliye IV Sinir I	-	Asil ziyaret Cerrahi IV Dâhiliye II Sinir III	
5-6	Klinik Cer. I, II Klinik Dah. III, IV)	Klinik Cer. III, IV Klinik Dah. I, II)	(Rieder I ve II) (Deycke III ve IV)	Klinik Cer. I, II Klinik Dah. III, IV)	-	Klinik Cer. III, IV Klinik Dah. I,II)	Sinir Kliniği ve Viziti
7-8	Bakım Dersi (Dr. Blas)	Bakım Dersi (Dr. Blas)	-	Bakım Dersi (Dr. Blas)	-	Bakım Dersi (Dr. Blas)	
7-9	Cerrahi Pratiği III Dah. Polik I	Cerrahi Pratiği I Dah. Polik III	Bakım Dersi (Prof. Reider) Dah. Polik (Dr. Deycke)	Cerrahi Pratiği IV Dah. Polik II	-	Cerrahi Pratiği II Dah. Polik IV	Bütün Gruplara elektro Teşhis ve Tedavi Kursu
9- 10	Poliklinik Operasyonlar IV Oskültasyon ve Perküsyon II	Poliklinik Operasyonlar II Oskültasyon ve Perküsyon IV	Paolojik Anat. Tekrar Kursu	Poliklinik Operasyonlar III Oskültasyon ve Perküsyon I	-	Poliklinik Operasyonlar I Oskültasyon ve Perküsyon III	
10- 11	Postoperatif Bak. ve Pansuman Kur. IV Mikroskop- Kimyasal Araştırma Kursu II	Postoperatif Bak. ve Pansuman Kur. II Mikroskop- Kimyasal Araştırma Kursu IV	(Rieder III ve IV) (Deycke I ve II)	Postoperatif Bak. Ve Pansuman Kur. III Mikroskop- Kimyasal Araştırma Kursu I	-	Postoperatif Bak. ve Pansuman Kur. I Mikroskop- Kimyasal Araştırma Kursu III	

Ek 2: Prof. Dr. Robert Rieder.

Ek 3: İstanbul Üniversitesi, İstanbul Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi Müzesi.

İlk kurulduğunda Gülhane binalarının resmi.*

Türk Ansiklopedisi, c. 8, (Ankara: , Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1970), s. 145.

H.1254/M.1839 TARİHLİ BİR MESARİFÂT DEFTERİNE GÖRE MEKTEB-İ HARBİYE'DE ASKERÎ ÖĞRENCİLER

Evren GÖKÇE*

Giriş

XIX. yüzyılın ilk yarısında II. Mahmud tarafından Osmanlı ordusunun subay ihtiyacını karşılamak amacıyla batı standartlarında eğitim vermek üzere kurulan Mekteb-i Harbiye, eğitim ve öğretime başladığı tarihten itibaren hızla gelişmiş ve bir süre sonra imparatorlukta en önemli kuruluşlardan birisi haline gelmiştir. Burada eğitim gördükten sonra orduya katılan subaylar hayatta kalma mücadelesi veren imparatorluğa önemli hizmetlerde bulunmuşlardır. Bu hizmetler XIX. yüzyılın ikinci yarısını takiben I. Dünya Savaşı, Millî Mücadele ve sonrasında devam etmiştir. Hüseyin Avni Paşa, Gazi Osman Paşa, Ethem Paşa, Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Enver Paşa, Fahrettin Paşa ve Şükrü Paşa gibi isimlerle birlikte, cumhuriyetin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk, Fevzi Çakmak, İsmet İnönü, Fethi Okyar, Cafer Tayyar Eğilmez, Yakup Şevki Subaşı, Kazım Karabekir, Refet Bele ve Ali Fuat Cebesoy gibi önemli tarihi şahsiyetler bu müessesede yetişmişlerdir. Günümüzde klasik hale gelmiş olan Harbiye kelimesi ile tanımlanan kurum, cumhuriyet tarihi boyunca Türk ordusuna subay ve komutan yetiştirmesinin yanı sıra, birçok devlet adamını ülkeye kazandırmıştır. Nitekim Atatürk ile birlikte Türkiye Cumhuriyeti cumhurbaşkanlarından beşi Harbiyelidir.

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra kurulan Asakîr-i Mansûre-i Muhammediye ordusunun temel ihtiyaçlarından birisi olan yetişmiş subay ihtiyacı en başta bitmek bilmeyen isyanlar, savaşlar ve Avrupa devletlerinin baskıları gibi sorunlarla uğraşan imparatorluk için karşılanması gereken bir zorunluluktur. Bu zorunluluğun farkında olan dönemin padişahı II. Mahmud, değerli bir asker ve devlet adamı olan Namık Paşa'nın tavsiyeleri ile Mekteb-i Harbiye'yi tesis etmeye karar vermişti. Bu doğrultuda Maçka Kışlası'nda kurulan okul, 1835 tarihinde padişahın ziyareti ile resmen açılarak eğitim ve öğretim faaliyetlerine başlamıştı. İlk yıllarında öğrenci temini ve eğitim kalitesi gibi hususlarda ciddi sorunlar yaşayan Mekteb-i Harbiye, zaman geçtikçe bu eksiklikleri gidererek kalitesini yükseltmiş ve dünyanın en iyi askerî okullarından birisi haline gelmişti. Mekteb-i Harbiye'nin varlığı sayesinde orduya ve ülkeye önemli hizmetler veren birçok tarihi şahsiyet kendi dönemlerindeki en iyi eğitimlerden birisini alma şansını yakalamışlardı.

* Dr., evren1839@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-5930-3020.

Osmanlı İmparatorluğu'ndan cumhuriyete miras kalan en önemli kurumlardan birisi olan Mekteb-i Harbiye'yi içeren çalışmalar arasında kolağası Mehmed Esad Bey'in *Mirât-ı Mekteb-i Harbiyye* adlı eserinin önemli bir yeri bulunmaktadır.¹ Mehmed Esad Bey'in eseri ile birlikte Harbiye'nin ilk yıllarındaki yapısı hakkında temel kaynak olarak değerlendirilebilecek diğer bir eser İngiliz gezgin, yazar ve şair Julia Pardoe'nin *The City of the Sultan* adlı kitabıdır. Pardoe, 1837 tarihinde Londra'da basılan İstanbul hakkındaki çeşitli izlenimlerine yer verdiği eserinin XII. bölümünde *The Military College* başlığı altında bizzat görme fırsatını bulduğu Harbiye'ye dair önemli bilgiler vermektedir. Pardoe'nin verdiği bilgiler, henüz yeni açılmış olan Harbiye hakkındaki detaylı tasvirlerle birlikte, kurum hakkında yabancı bir gözlemciye ait görüşleri içermesi açısından önemlidir.² Harbiye'nin tarihi gelişimi ve yapısı gibi hususlar hakkında yararlanılabilecek diğer kaynaklar ise konu hakkında kaleme alınmış ansiklopedi maddesi, yüksek lisans tezi, makale vb. gibi çalışmalar olmak üzere çeşitlilik göstermektedir.³ Bahsedilen kaynak ve çalışmalarla birlikte incelememizin esasını Osmanlı Arşivi'ndeki defter koleksiyonları arasında bulunan H.1254/M.1839 tarihli bir Mesârifât Defteri oluşturmaktadır. Harbiye'nin kuruluşundan beş yıl sonrasına ait olan ve Selim Satı Paşa'nın nâzırlığı esnasında kayda geçirilen defter Mekteb-i Harbiye'ye ayrılmış olup içerik olarak vazife sahiplerine verilen bir aylık maaşlara aittir. Bununla birlikte defterde idareciler, görevli personel, öğrenci bölükleri ve Harbiye'de temel hizmetleri yerine getirmeleri için kurulan Karakol Bölükleri'ne ait listeler bulunmaktadır. Bu nedenle bu defter vasıtası ile kurumun yapısı ve eğitim görmekte olan öğrenci kadrosu hakkında önemli detaylara ulaşılabilmektedir.

1. H.1254/M.1839 Tarihli Mesarifât Defteri'nin İçeriği

Osmanlı Arşivi bünyesindeki Maliye Nezâreti defterleri arasında bulunan 82 numaralı ve H.1254/M.1839 tarihli Mesarifât (veya Masarifât) Defteri, H.1 Zilhicce 1254/M.15 Şubat 1839 tarihi ile başlamakta ve ayın son

¹ Mehmed Esad, *Mirât-ı Mekteb-i Harbiyye*, (İstanbul: Şirket-i Mürebbiye Matbaası, 1310).

² Julia Pardoe, *The City Of The Sultan and Domestic Manners Of The Turks*, c. I, (Londra: Henry Colburn, 1837). II. Mahmud döneminde Türkiye'ye gelen ve Pardoe ile yakın tarihlerde ülkede bulunan yabancı askeri uzmanlardan olan Prusyalı Yüzbaşı Helmutt Von Moltke ise hatıralarında Mekteb-i Harbiye hakkında herhangi bir bilgiye yer vermemektedir.

³ Harbiye hakkında yapılan ve incelememizle benzer hususları içeren bir araştırma Avigador Levy'e aittir. Levy, Sultan II. Mahmud dönemindeki reformlardan sonra Osmanlı ordusundaki zabıt yapılanmasını ele aldığı çalışmasında "*Foundation Of an Officers Scholl*" başlığı altında Harbiye'nin kuruluş süreci ile birlikte, 1837 tarihinde Harbiye'deki öğrenci sayısı, müfredat, personel kadrosu ve maaşlara yer vermiştir. Levy ayrıca dönemin İngiliz elçisinin yazdığı raporlarda okul hakkındaki verdiği bazı bilgilere değinmiştir. Avigador Levy, "The Officer Corps in Sultan Mahmud II's New Ottoman Army" *İnternational Journal Of Middle East Studies*, c. 2, Sayı 1 (1971), s. 32-36.

günü olan H. 30 Zilhicce 1254/M.16 Mart 1839 tarihi ile kayıtlar sona ermektedir.⁴ Ciltli ve ebrulu olan defterin ebadı 18,9 x 52,2 olup toplam sayfa sayısı 12'dir. Sayfalardaki numaralandırma Latin rakamları ile yapılmıştır. Bu sayfalardan 2 ila 10. sayfalar arasındakiler kayıtları içermektedir. 1, 11 ve 12. sayfalar ise boştur. Defter genel olarak rıka hattıyla tutulmuş olmakla birlikte 10. sayfanın altındaki genel hesap kaydı siyakât hattı ile yapılmıştır.⁵

Defterin 2. sayfasında başlık niteliğindeki kısa bir girişten sonra mektepteki idareciler, zabıtlar ve diğer vazife sahiplerine verilen maaşlara ait listelere geçilmektedir. Bunlar arasında ilk sırada Mekteb-i Harbiye'nin o tarihteki nâzırı Selim Satı Paşa ve maiyetini teşkil eden personelin maaşlarına ait liste bulunmaktadır. Bu listeden sonra çalışmanın konusunu oluşturan öğrencilere ait listelere geçilmektedir. Bu listeler dört bölümü içermektedir. Listelerde sınıf zabiti olarak tayin edilen zabıtlar, rütbe sahibi öğrenciler ve nefer olarak adlandırılan rütbesiz öğrencilerin künyelerine ait detaylar yer almaktadır. Listelerin başlarında ilk olarak sınıf zabıtları olan kolağası ve mülazım gibi zabıtların isimleri, yaşları ve aldıkları maaşlara yer verilmiştir. Sınıf zabıtlarını takiben 1. bölükten başlayarak 2. ve 3. bölüklerde eğitim gören başçavuş, çavuş ve bölük emini ve onbaşı rütbeli öğrencilerin isimleriyle memleketleri, aldıkları maaşlar, okula giriş tarihleri, rütbe aldıkları tarihlere dair kayıtlara geçilmektedir. Aynı detaylar rütbesiz öğrenciler yani neferler için de geçerli olmakla birlikte bu öğrencilerde rütbe tevcih tarihine dair kayıtlar bulunmamaktadır. 4. bölükte ise herhangi bir sınıf zabiti olmayıp, sadece onbaşılar ve diğer rütbesiz öğrencilere künye kayıtları mevcuttur.⁶

H.1254/M.1839 tarihli defterde Mekteb-i Harbiye'de dört öğrenci bölümünde eğitim görmekte olan askerî öğrencilere ait kayıtlarda ilk olarak varsa rütbesine, daha sonra ismi ve babasının ismine yer verilmiştir. Bunların altında öğrencinin memleketi yer almakta, kaydın en altında öğrenci rütbeli ise bu rütbe karşılığında tahsis edilmiş maaşın miktarı bulunmaktadır. Maaş miktarlarının altında ise "sinni" ibaresi ile öğrencilerin yaşları belirtilmekte ve yukarıdan aşağıya doğru yapılmış künye kaydı sona ermektedir. Bunlarla birlikte künyelerin sağ ve solunda bulunan "duhûli" ve "nasbî" başlıklı kayıtlarda ise öğrencilerin mektebe giriş tarihleri ile rütbelerinin tevcih

⁴ Yaptığımız incelemede arşiv kataloğunda başlangıç ve bitiş tarihleri olarak verilen H.29 Rebiülâhîr 1254/M.29 Temmuz 1838-H.3 Muharrem 1255/M.19 Mart 1839 tarihlerinin yanlış olduğu tespit edilmiştir. Nitekim defterin 2. sayfasında bulunan "Mekteb-i Harbiye-i Şâhâne'de işbu elli dört senesi şehr-i Zilhicce-i şerîfe maâş ve mahîyesinin hîn-i tevzûinde mevcûd bulunan zâbitân ve neferâtın esâmilerini mübeyyin arz defteridir." ibaresi ile başlangıç tarihi, 10. sayfada yapılan genel hesabın üzerindeki "Maâş ve mâhiye-i zâbitân ve neferât-ı Mekteb-i Ulûm-i Harbiye-i Hazret-i Şâhâne vâcib-i an gurre-i Zilhicce sene 254 ila gâyet-i şehr-i mezbûr..." ifadesiyle ise bitiş tarihi belirtilmiştir. BOA, *ML.MSF.d.*, 82/2-10.

⁵ BOA, *ML.MSF.d.*, 82/2-10.

⁶ BOA, *ML.MSF.d.*, 82/2-7.

edildiği tarihler yer almaktadır. Diğer kayıtların aksine öğrencilerin yaş, mektebe giriş ve rütbe alımı tarihlerine ait şerhler kırmızı kalemle kaydedilmiştir.⁷

H.1254/M.1839 tarihli Mesarifât Defteri'nde öğrenci bölüklerini takiben öğretmen, müdür, tabip, imam, cerrah gibi bazı vazife sahiplerine ait isim ve maaş listesi gelmekte olup, liste defterde “*vücûhân*” başlığı altında yer almaktadır. Bu kısmı takiben Selim Satı Paşa tarafından Mekteb-i Harbiye'de temel hizmetleri görmek üzere oluşturulmuş olan Karakol Bölükleri'ne ayrılmış listelerine geçilmektedir. Karakol Bölükleri'ni oluşturan zabıtlar, diğer rütbeliler ve neferlere ait kayıtları içeren bu listeleri aynı bölük dâhilinde hizmet veren aşçı ve trampetçi bölüklerine ayrılmış listeler takip etmektedir. Defterde son sayfaya geldiğimizde ise mektepteki bütün idareci, öğrenci ve hizmetli personelin sayılarıyla aldıkları maaşlara dair rakamların yer aldığı genel hesap tablosu mevcuttur. Bu tabloda Selim Satı Paşa'dan başlayarak paşanın maiyetinde görevli zabıtlar, kâtipler, dört öğrenci bölüğündeki sınıf zabıtları, rütbeli öğrenciler, neferler, okuldaki öğretmen, imam, tabip, imam, cerrah ve diğer vazifeliler, Karakol Bölükleri'ndeki rütbeliler ve neferlerle, okuldaki temel hizmetleri yerine getiren personelin sayıları ve aldıkları maaşlar ayrı ayrı kalemler şeklinde belirtilmiştir.⁸

2. Mekteb-i Harbiye'nin Kuruluşu

Türk askerî tarihi açısından deyim yerinde ise bir dönüm noktası özelliği taşımakta olan Mekteb-i Harbiye'nin kuruluşunun temelinde Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ve Asakîr-i Mansûre-i Muhammediye'nin kurulmasından sonra ordunun nitelikli zabıt ihtiyacının ortaya çıkması yer almaktadır. XIX. yüzyılın başında büyük problemlerle karşılaşan imparatorlukta, Yunan isyanı sonrasında yaşanan ilk ciddi toprak kaybı neticesinde çağın gereklerine göre yeni bir ordu kurulmasının kaçınılmaz olduğu anlaşılmıştı. Bu ordunun en önemli ihtiyaçlarından birisi ise çağın harp tekniklerini bilen subayların istihdamı idi. Nitekim Osmanlı arşivinde bulunan bir rapordaki: “*Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye'nin nizâmı teferruâtından olup tahsîli derece-i nihâyede elzem olan ulûm-ı mütenevviâ-i harbîye istihsâline miiftâh olan hatt ve lisân-ı ecnebiyeyi ve ba'dehû ulûm ve fûnûn-ı mütenevviâ'-i harbîyeyi öğrenmek için kâbiliyetli ve müsta'id şâkirdân ikâme ve talim ve te'allümlerine Ekol Militer tabîr olunan Mekteb-i Harbiye inşa ve ihdâsı lazımeden olduğundan...*” ibareleri ile bu durum açıkça belirtilmektedir.⁹

⁷ BOA, *ML.MSF.d.*, 82/2-7.

⁸ BOA, *ML.MSF.d.*, 82/8-10.

⁹ *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Eğitiminde Modernleşme*, (İstanbul: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2014), s. 28.

Bu doğrultuda atılan ilk adım olarak, 1831 tarihinde çıkarılan bir irade ile evvela sıbyân bölüklerinin kurulmasına karar verilmişti. Bu bölüklere 19-21 yaşlarında sağlıklı, kabiliyetli ve okumaya istidadı olan gençler alınacak, bölüklerdeki öğrenciler askerlik ile birlikte imamlar ve zabıtlardan okuma yazma, dinî ve askerliğe ilişkin eğitim görecektlerdi. Sıbyân bölüklerinin teşkili ile hassa müşiri Ahmet Fevzi Paşa Selimiye'deki Mansûre askerleri arasından birkaç yüz kişiyi seçerek bölükler halinde yapılandırmış, verilen eğitimden sonra mezun olanlar onbaşı, çavuş ve mülazım rütbeleri ile orduya katılmışlardı. Sıbyân bölükleri böylece Harbiye'nin temellerini oluşturduğu gibi, bölükleri oluşturan erleri ilk Harbiyeliler sayılmıştır.¹⁰

Bununla birlikte Osmanlı ordusuna çağın gerekleri doğrultusunda zabıt yetiştirmek için yapılmış olan bu girişim yeterli görülmemiş, daha nitelikli bir okulun kurulması düşünülmüştü. Bu düşüncenin sahibi, dönemin devlet adamlarından Paris'te askerî akademide eğitim görmüş olan Namık Paşa idi. Namık Paşa Fransa'daki eğitimi esnasında Napolyon tarafından açılmış olan Saint Cyr askerî okulu vasıtasıyla batı tarzında eğitim veren bir harp okulunu gözlemlene fırsatı bulmuştu. Ülkeye döndükten ve devlet hizmetine girdikten sonra tayin edildiği Londra elçiliği esnasında yine bazı Fransız askerî yetkililerle konu hakkında müzakerelerde bulunan paşa, Londra'dan dönüşünde bu fikrini padişaha açmış ve padişahı ikna etmeyi başarmıştı.¹¹

Namık Paşa'nın Batı tarzı bir askerî okul açılarak orduya zabıt yetiştirilmesi önerisine ilk tepki serasker Hüsrev Paşa'dan gelmişti. Nitekim kaynaklarda harp okulu açma çabalarına karşı çıktığı, bu nedenle mektebin kuruluşunun geciktiği ifade edilmektedir. Bu nedenle II. Mahmud Hüsrev Paşa'nın bir müdahalede bulunmasını engellemek için Harbiye'yi hassa müşirliğine bağlayarak Namık Paşa'nın sorumluluğuna bırakmıştı. Hüsrev Paşa'nın okulun açılmasına karşı sergilediği tepkide muhtemelen gulam sisteminin son temsilcilerinden birisi olması sıfatıyla ordudaki zabıtlıklere alaylıların yerine mekteplilerin gelmesini istememesinin etkili olduğu düşünülmektedir. Hüsrev Paşa bu nedenle Namık Paşa'ya açılacak okulun devlete çok masraflı olacağını, zaten orduda ekonomik sıkıntılar bulunduğuunu söyleyerek okulun kurulmasına mâni olmaya çalışmıştır.¹²

¹⁰ Ahmet Yaramış, "Atatürk'ün Yetiştirdiği Mekteb-i Harbiye'nin Kuruluşu", *AKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Afyon, c. 8, Sayı 3 (2006), s. 185-186; Abdülkadir Özcan, "Harbiye", *DİA*, c. 16, (İstanbul 1997), s. 115.

¹¹ Gülşah Eser, Mekteb-i Harbiye'nin Türkiye'de Modern Bilimlerin Gelişmesindeki Yeri (1834-1876), Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2005, s. 10-11.

¹² Gülşah Eser, Mekteb-i Harbiye'nin Türkiye'de Modern Bilimlerin Gelişmesindeki Yeri (1834-1876), s. 12-14; Harbiye'nin kuruluş süreci için ayrıca bkz. Abdülkadir Özcan, "Harbiye", s. 115, vd.

Reformcu padişah II. Mahmud'un desteği alındıktan sonra hemen çalışmaya başlayan Namık Paşa, Ahmed Paşa (Firari Ahmet Paşa) ile birlikte sibyan bölüklerini Beşiktaş civarında bulunan Maçka Kışlası'na yerleştirmiştir. Mirât-ı Mekteb-i Harbiyye'ye göre tamir edilen kışlaya bir cami ve 400 kişilik kapasiteye sahip iki eğitim binası, kütüphane, hamam, hastane, eczane, mutfak ve diğer eklemeler yapılmıştı. Söz konusu yerlerle birlikte eğitim sırasında gereken araç gereçler, bir basmahane takımı ve diğer ihtiyaçlar Avrupa'dan getirilmişti.¹³ Bu tarihlerde *Mekteb-i Ulûm-ı Harbiye* başta olmak üzere farklı isimlerle adlandırılan okula bazen *Ecole Militarie (Ekol Militer)*, *Mekteb-i Hassa*, *Mekteb-i Harbiye*, *Asakîr-i Hassa-i Şâhâne* ve *Mekteb-i Harbiye-i Mansûre* gibi isimler verilmekteydi. Bununla birlikte okul, 1 Temmuz 1835 tarihinde padişahın yapmış olduğu resmi ziyaretle açıldıktan sonra günümüzde değişmemek üzere Mekteb-i Harbiye ismini almış, öğrencilere ise aynı şekilde Harbiyeli ismi verilmişti.¹⁴

Yapılan düzenleme ve hazırlıklarla birlikte 1834 tarihinde kurulan mektebin resmen eğitim-öğretime başladığı tarih, yukarıda belirtildiği gibi II. Mahmud'un resmi ziyaretinin gerçekleştiği 1 Temmuz 1835 olarak kabul edilmektedir. Söz konusu tarihte mektebi teftişe gelen padişah, önce kütüphaneyi gezmiş, daha sonra hastalara ayrılmış yerde yatmakta olan öğrencileri ziyaret etmişti. Yemekten sonra mektebin birinci kısmına gelen padişah, burada kum, taş ve kâğıt üzerine yazı yazan öğrencilerin yazılarını kontrol etmişti. Daha sonra ikinci mektebi ziyaret ederek burada bir konuşma yapmış ve yapılan masraflarla okulun açılması ve bu işe önem verilmesinin temelinde öğrencilerin harp fenlerini tahsil ederek mükemmel bir eğitim almaları gayesinin olduğunu belirtmişti. Daha sonra öğrencilerin tahta sıralar üzerindeki mevcut yazılarıyla birlikte resim, harita ve nakış çizimlerini inceleyen II. Mahmud, öğrencilere takdirlerini bizzat ifade etmişti. Ayrıca hocalara ait kürsüye çıkarak öğrencilere hesap, cebir ve geometri ve istihkâm konularında birer problem vermiş, öğrencilerin bu problemleri çözmesi üzerine yeniden iltifatlarını belirtmişti.¹⁵

Mekteb-i Harbiye'de ilk yıllarda kuruluşta öncü rol oynayan Namık Paşa tarafından oluşturulan bir yapı hâkimdi. Namık Paşa'nın hazırladığı müfredata göre, tabur düzeninde eğitim veren okulda iki şube (mektep) ve dokuz sınıf yer almaktaydı. 1-7. sınıflar arasında öğrencilere okuma yazma ve

¹³ Mektep bu tarihte tabur düzeninde bir örgütlenmeye sahiptir. Mehmed Esad, *Mirât-ı Mekteb-i Harbiyye*, s. 12; Aşağıda bahsedileceği üzere Selim Satı Paşa döneminde tabur düzeni değiştirilerek bölük düzenine geçilmiştir.

¹⁴ Gülşah Eser, *Mekteb-i Harbiye'nin Türkiye'de Modern Bilimlerin Gelişmesindeki Yeri (1834-1876)*, s. 14, 17.

¹⁵ Gülşah Eser, *Mekteb-i Harbiye'nin Türkiye'de Modern Bilimlerin Gelişmesindeki Yeri (1834-1876)*, s. 15-16.

dinî temelde bilgiler verilmekteydi. 7. ve 8. sınıflardan itibaren derslerin çeşidi artmakta, askerlikle ilgili dersler yer almaktaydı. 1. sınıfta dört işlem, okuma-yazma, yarım dairelerde iki harfli heceler ile Osmanlı alfabesinin cüzleri, 2. ve 3. sınıflarda üç harfli hecelerle amme cüzü, 4. ve 5. sınıflarda İlm-i Hal, Şurut-ı İslamiye, Akaid dersleri ile birlikte öğrencilere taş levhalar üzerinde yazı yazma öğretilmekteydi. 6, 7 ve 8. sınıflarda ise Askerî Talimname ve Kanunnameler, Dilbilgisi, Geometri, Hesap, Kıraat ve Rika gibi dersler mevcuttu. 8. sınıftan sonra yüz kadar öğrenci bir seçimle ikinci mektebe alınmaktaydı. İkinci mektebe seçilmiş öğrencilere ise matematik, geometri ve askerî mühendislik ağırlıklı dersler verilmekteydi. Bu tarihlerde öğrenciler sene sonunda söz konusu dersten bir imtihana alınır, imtihanı kazanan bir sonraki kitaba veya konuya geçirdi. Başarılı öğrenciler okulu daha erken bitirerek orduya tayin edilirdi.¹⁶

Mekteb-i Harbiye'nin ilk yıllarında yaşanan önemli bir sorun okulda eğitim görecekt yeterli sayıda öğrencinin bulunmayışı idi. Bu nedenle imparatorluğun farklı bölgelerinden Harbiye'ye gönderilmek üzere öğrenci istenmişti. Böylece isyan ve savaşlarla uğraşan imparatorlukta çeşitli bölgelerin halklarının Harbiye'de temsil edilmesi düşünülmüş ve ülke bütünlüğüne katkı sağlanması hesaplanmıştı. Ancak uzun süreli savaşlardan bıkan halk, çocuklarını okula göndermek istememişti. Bu nedenle öğrenci sorununa çözüm bulamayan hükümet Harbiye'nin ilk yıllarında sokaklarda yaşayan kimsesiz ve öksüz çocukları öğrenci olarak kaydetmişti.¹⁷

Mekteb-i Harbiye'nin ilk yıllarındaki yapısına dair önemli bilgiler veren kaynaklardan birisi İngiliz yazar ve seyyah Julia Pardoe'dir. Pardoe, İstanbul'a dair kaleme aldığı *The City of The Sultan* adlı eserinde Azmi Bey'in nâzır olarak görevde bulunduğu tarihte ziyaret ettiği Harbiye hakkında *The Military College* başlığı ile önemli bilgiler vermektedir.¹⁸ Ziyareti sırasında Maçka Kışlası'nda eğitim ve öğretimin verildiği binaları gören Pardoe, ilk girdiği binanın geniş ve iyi aydınlatılmış bir yer olduğunu, mükemmel bir düzen ve uygunluk ile dizayn edildiğini söylemektedir. Burada, yüksek arkalı ahşap kalın sıraların aşağıya doğru incek şekilde yerleştirildiğini söyleyen Pardoe, yanlarda giriş ve çıkış için birer aralık bırakıldığını sözlerine eklemektedir. Pardoe'ye göre, ilk sıralarda oturan yüz elli öğrenci kalemleri ile dil (yazı veya okuma) dersi yapmaktadır. Sınıfın baş öğrencisi (*head boy*

¹⁶ Ahmet Yaramış, "Atatürk'ün Yetiştirdiği Mekteb-i Harbiye'nin Kuruluşu", s. 191-192; Gülşah Eser, Mekteb-i Harbiye'nin Türkiye'de Modern Bilimlerin Gelişmesindeki Yeri (1834-1876), s. 33-34.

¹⁷ Gülşah Eser, Mekteb-i Harbiye'nin Türkiye'de Modern Bilimlerin Gelişmesindeki Yeri (1834-1876), s. 17.

¹⁸ Pardoe eserinde söz konusu başlığın yer aldığı 194. sayfadan itibaren Harbiye'ye dair gözlemlerini ve edindiği bilgileri aktarmaktadır. Julia Pardoe, *The City of the Sultan*, c. I, s. 194 vd.

of the class) tarafından cümleler tekrar edilmektedir. Bu tarihte okulda yalnızca üç yüz öğrenci mevcuttur. Bununla birlikte imparatorluğun Müslüman halkı okuldaki eğitimin dinî esaslara uygun olmadığına dair muhafazakâr kesimlerce yapılan propagandanın etkisi altında kalmış ve çocuklarını göndermek istememiştir. Bu nedenle Müslüman bölgelerdeki idareciler, böyle bir durumun söz konusu olmadığı, öğrencilerin camiye gitmekle mükellef olduklarını ve din dışı düşüncelerin okula girişine izin verilmeyeceğini belirtmek zorunda kalmışlardır.¹⁹

Pardoe'nin verdiği bu bilgiler, diğer kaynaklarda yer alan okulun yapısı ve ilk yıllarında verilen dersler hakkındaki detaylarla uyumaktadır. Bununla birlikte bahsettiği Müslüman halkın çocuklarını din dışı eğitim verileceğinin söylenmesi nedeniyle göndermek istememeleri, Mekteb-i Harbiye'nin ilk yıllarında yaşanan öğrenci bulma sorununun ortaya çıkmasında etkili olan önemli bir sebep olsa gerektir. Anlaşıldığı kadarıyla dönem içindeki bazı reformlara da karşı çıkan ülkedeki muhafazakâr çevreler, Batı'dan esinlenerek kurulmuş olan okuldaki eğitimin öğrencilerin manevi yönden zayıflamasına sebebiyet vereceğini ileri sürmüşlerdir. Pardoe, Mekteb-i Harbiye'ye yaptığı gezide görmüş olduğu ilk binadan sonra ikinci binaya geçmiştir. İfadelerine göre burada matematik dersi verilmektedir. Öğrenciler, başkent'in çevresindeki bazı yerlerin haritasını boyamakla meşguldür. Görkemli ve gösterişli bir yapı olan binanın amfiteyatrosu şeklinde sıralarla çevrilmiş iç mekânı aşağıya doğru uzanmakta ve dairesel bir biçimde bitmektedir. Daire şeklindeki alt kısımda üzerinde küreler, kartlar ve diğer eğitim gereçlerinin bulunduğu bir masa bulunmaktadır.²⁰

2.1. Mekteb-i Harbiye'de Selim Satı Paşa Dönemi

Namık Paşa tarafından kurulup Sultan II. Mahmud'un resmi ziyaretinden sonra açılarak eğitim öğretime başlayan Mekteb-i Harbiye'de Mazhar Bey ve Azmi Bey'den sonra Selim Satı Paşa'nın nâzırlığa atanmasıyla yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönem aynı zamanda Harbiye tarihinde önemli gelişmelerin yaşandığı bir dönem olma özelliği taşımaktadır. Nitekim Selim Satı Paşa döneminde okula yeni bir yapı kazandırmıştır. Mirât-ı Mekteb-i Harbiyye'ye göre H.1253/M.1837 tarihinde yönetime getirilen ferik rütbeli Selim Satı Paşa'nın uygulamalarından Harbiye çok istifade etmiştir.²¹

¹⁹ Julia Pardoe, *The City of the Sultan*, c. I, s. 198-199.

²⁰ Julia Pardoe, *The City of the Sultan*, c. I, s. 199.

²¹ H.1257/M.1841 tarihinde dört yıllık görevden sonra nâzırlıktan ayrılan paşa Aydın valiliğine tayin edilmiştir. Selim Paşa'nın ayrılmasından sonra Harbiye yine önemli değişimlerin görüldüğü Emin Paşa dönemi başlamıştır. Mehmed Esad, *Mirât-ı Mekteb-i Harbiyye*, s. 23; Gülşah Eser, Mekteb-i Harbiye'nin Türkiye'de Modern Bilimlerin Gelişmesindeki Yeri (1834-1876), s. 19.

Selim Satı Paşa'nın nâzırlığa tayiniyle birlikte başlayan değişim çerçevesinde aynı yıl tarihinde çıkarılan bir kanunname ile mektebe öğrenci alımında yeni şartlar belirlenmiştir. Bu şartlar Müslüman olmak, 15 yaşından küçük, 20 yaşından büyük olmamak, sağlık sorunu bulunmamak gibi şartlardır. Bununla birlikte yukarıda ifade edildiği gibi ailelerin çocuklarını mektebe göndermekteki isteksizliği ile istenen verim elde edilememiştir, kanunname hükümleri tam olarak uygulanamamıştır.²²

Öğrenci alım kriterlerinde yapılan bu düzenlemelerle birlikte Selim Satı Paşa tarafından yapılan diğer önemli bir değişiklik ise sınıf sistemini ilgilendirmektedir. Paşa'nın nâzır olarak atanmasından sonra mektebin yapısında gerçekleştirdiği ilk temel değişiklik dokuz olan sınıf sayısını dörde düşürmek olmuştur. Ayrıca her sınıfın başına o sınıftaki öğrencilerin durumları ile ilgilenilmesi için bir hoca tayin edilmiş ve sınıf zabıtlığı denilen bir görev oluşturmuştur. Böylece Mekteb-i Harbiye dört sınıf olarak eğitim vermeye başlamıştır. Bu doğrultuda 1. sınıfın veya bölüğün hocası Tokatlı Hüseyin Efendi, 2. sınıfın Hoca Abdurrahman Efendi, 3. sınıfın Hacı Mustafa, Efendi, 4. sınıfın ise Hoca İsmail Efendi olarak tayin edilmiştir.²³ Hoca Hüseyin Efendi ile Abdurrahman Efendi Arapça, İzzet Efendi Farsça öğreniminden sorumlu kılınmıştır. Eğitim kadrosunu oluşturan diğer isimler Hoca İsmail Efendi, Hoca Mustafa Efendi, İspanyol Ressam Mösyo Şirans, piyade talimi hocası Mavon ve Fransızca hocası Dr. Argiros'tur.²⁴ Özellikle Fransızca hocası Dr. Argiros'un mektepte istihdamı, eğitim açısından önemli bir değişiklik olarak değerlendirilmektedir. Zira öğrencilerin Arapça ve Farsça ile birlikte dönemin yabancı dili Fransızca'yı öğrenmeleri zorunlu bir hale gelmişti. Mirât-ı Mekteb-i Harbiye'ye göre Takvim-i Vakâyi'de yer alan bir haberde Tıbbiye'de lisan hocası olan Dr. Argiros H.1256/M.1840 tarihinde maaşına zam yapılarak Harbiye'ye aynı görevle tayin edilmiştir.²⁵ Selim

²² Gülşah Eser, Mekteb-i Harbiye'nin Türkiye'de Modern Bilimlerin Gelişmesindeki Yeri (1834-1876), s. 18

²³ Ahmet Yaramış, "Atatürk'ün Yetiştirdiği Mekteb-i Harbiye'nin Kuruluşu", s. 192; Gülşah Eser, Mekteb-i Harbiye'nin Türkiye'de Modern Bilimlerin Gelişmesindeki Yeri (1834-1876), s. 19-20.

²⁴ Harbiyenin ilk öğretmenleri mühendishâne mezunları ile sıbyan bölüklerinden yetişen subaylardı. Bunlardan seçilen bir grup 1835 tarihinde İngiltere'ye gönderilmişti. 1835 tarihinden itibaren ise mektepte ders vermesi amacıyla Fransa ve Prusya'dan öğretmen talep edilmiştir. Bunlardan birisi Yüzbaşı Moltke idi. Gülşah Eser, Mekteb-i Harbiye'nin Türkiye'de Modern Bilimlerin Gelişmesindeki Yeri (1834-1876), s. 20, 21, 22.

²⁵ Mehmed Esad Bey'e göre, bu tarihlerde henüz askeri idadiler kurulmamış olmakla birlikte, Harbiye'nin ilk sınıfları karakter olarak idadilerle benzeşmekte idi. Mehmed Esad, *Mirât-ı Mekteb-i Harbiyye*, s. 32; Mehmed Esad Bey ayrıca Mekteb-i Harbiye'de ilk Fransızca hocasının H.1256/M.1841 tarihinde tayin edildiğini belirtmesine rağmen incelediğimiz defterde bir Fransızca hocasının varlığına rastlanmaktadır. Bu öğretmen defterde "*Fransızca Hâcesi*" olarak kayıtlı olup maaşı 400 guruştur. Bu durum muhtemelen daha önce yapılan tayinin gazetede biraz daha geç tarihte yayınlanması ile ilgilidir. BOA, *ML.MSF.d.*, 82/8; Levy

Paşa'nın Mekteb-i Harbiye'nin eğitim sistemine getirdiği diğer önemli yenilikler ise mühendishaneden mezun olan Binbaşı Kâmil Bey'i ders nâzırı sıfatıyla tayin etmesi ve okuldaki hocaların seçimiyle yeterli olduklarına kanaat getirilen onbaşılardan sınıf başı adıyla birer müzakereci görevlendirilmesidir.²⁶

Mekteb-i Harbiye'nin eğitim sisteminde gerçekleştirdiği bu önemli değişimlerle birlikte Selim Satı Paşa'nın icra ettiği diğer bir temel reform ise sınıf sayısının azaltılmasıyla doğru orantılı olarak taburların kaldırılıp bölük yapılanmasına gidilmesidir. Ayrıca öğrencilerin günlük işlerle uğraşmamları için bir karakol bölüğü teşkil edilmiştir. Özellikle bu düzenleme öğrencilerin eğitimine daha olumlu katkı yapmıştır. Nöbet, yemek ve temizlik gibi işlerden sorumlu kılınan bölüğün sayısı bir süre sonra ikiye çıkarılmıştır. Nitekim Maçka Kışlası'nın büyüklüğü ve yapılması gereken hizmetlerin fazlalığı bu yeniliği gerekli kılmıştır. İki Karakol Bölüğü H.1263/M.1846 tarihinde Mekteb-i Harbiye'nin Pangaltı'daki binasına taşınmasına kadar mektebin hizmetinde bulunmuşlardır. Eğitim ve öğretimin kalitesini yükseltmeyi hedefleyen paşa, aynı zamanda başarılı öğrencileri ödüllendirmiştir. Böylece Selim Satı Paşa'nın nâzırlığı döneminde yapılan değişikliklerle birlikte Harbiyeli algısı ve imajı tamamen değişmiş, okuldaki komutan-nefer düzeni yerini öğrenci-öğretmene yani hoca-şakird ilişkisine bırakmıştır. Okulda eğitim görenler artık askerî öğrenci olarak görülmeye başlamıştır.²⁷

Dört sınıf veya bölük halinde teşkilatlandırılan, çeşitli hocaların tayiniyle kalitesi artan bir eğitim alan, Karakol Bölükleri'nin ihdasıyla derslerine daha fazla odaklanan öğrencilere H.1255/M.1839 tarihinde bir imtihan yapılmış ve başarılı olanlar sınıflarını geçerek rütbe ve nişan almışlardı. Bu doğrultuda Darbhâne-i Amire'de hazırlatılan nişanlar okula gönderilmiş, 80 onbaşı, 60 çavuş ve 12 başçavuşa takdim edilmiştir.²⁸

tarafından verilen 1837 tarihli bir listede ise okuldaki eğitimcilerin maaşları Hâce-i Evvel Âlî Bey'in 1.200 guruşluk maaşından başlayarak muharrir Mahmûd Efendi'nin 150 guruşluk maaşı arasında değişmektedir. Avigador Levy, "The Officer Corps in Sultan Mahmud II's New Ottoman Army", s. 35.

²⁶ Mehmed Esad, *Mirât-ı Mekteb-i Harbiyye*, s. 25, 27.

²⁷ İncelediğimiz defterde ismi geçen birinci bölük mülazımı İshak Ağa'ya yüzbaşılık verilmiş ve on yıl boyunca karakol bölüklerinden sorumlu olmuştur. Mehmed Esad, *Mirât-ı Mekteb-i Harbiyye*, s. 28-29; Gülşah Eser, Mekteb-i Harbiye'nin Türkiye'de Modern Bilimlerin Gelişmesindeki Yeri (1834-1876), s. 20; Ahmet Yaramış, "Atatürk'ün Yetiştirdiği Mekteb-i Harbiye'nin Kuruluşu", s. 195; H.1254/M.1839 tarihli Mesarifât Defteri'ne göre bu tarihte Karakol Bölükleri'nde 1 yüzbaşı, 4 mülazım, 4 serçavuş, 8 çavuş, 4 bölük emini, 12 onbaşı ve 107 nefer bulunmaktaydı. BOA, *ML.MSF.d.*, 82/10.

²⁸ Mehmed Esad, *Mirât-ı Mekteb-i Harbiyye*, s. 30.

3. H.1254/M.1839 Tarihli Mesarifât Defterine Göre Mekteb-i Harbiye Öğrencileri

İncelememizin temelini teşkil eden H.1254/M.1839 tarihli Mesarifât Defteri tarih olarak Selim Satı Paşa'nın mektep nâzırlığı döneminde kayda geçirilmiştir. Bu nedenle başta öğrenci bölükleri olmak üzere mektebin paşanın görevden ayrılmadan iki yıl önceki idarî kadrosu, zabitler, hocalar, sınıf zabitleri, Karakol Bölükleri'nin mevcudu ve çeşitli hizmetleri yerine getiren diğer görevliler hakkında önemli detaylara ulaşılabilmektedir.

3.1. Öğrenci Bölükleri

H.1254/M.1839 tarihli Mesarifât Defteri'ne göre Mekteb-i Harbiye'de Selim Satı Paşa'nın tesis ettiği yapılanma ile birlikte oluşturulmuş dört öğrenci bölüğü bulunmaktadır. Bu bölükler "*Talebân-ı Bölük-i Evvel, Bölük-i Sâni, Bölük-i Salîs ve Bölük-i Erbaa*" başlıkları ile deftere kaydedilmiştir. Defterin son sayfasında yer alan genel hesap tablosuna göre padişah iradesi ile rütbesi onbaşılığa tenzil edilen Nusret Hamza ile birlikte bölüklerde 2 yüzbaşı, 2 mülazım, 2 serçavuş, 12 çavuş, 6 bölük emini, 121 onbaşı ve 138 nefer mevcut olup, Selim Satı Paşa ve maiyetini oluşturan 8 kişi ile birlikte sayı 295'e çıkmaktadır. Böylece toplam maaş oranı 33.860 guruşa ulaşmaktadır. 295 kişiden Selim Satı Paşa ve maiyetindeki personelin dâhil olduğu 8 kişilik rakam çıktığında 287 rakamı elde edilmektedir. Ancak tablodaki rakamlar üzerinden bölük zabitleriyle rütbeli ve rütbesiz öğrencilerin sayısını tek tek topladığımızda ise bu kez 284 rakamı ile karşılaşılmaktadır.²⁹ Bu bakımdan defterin son sayfasında yer alan genel hesap tablosundaki bölük mevcutlarında kısmen yanlışlık olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, genel hesap tablosunu bir yana bırakıp listelerdeki isimler üzerinden sınıf zabitleri, rütbeli öğrenciler ve rütbesiz öğrencilerin sayılarını hesapladığımızda 1. bölüğün 72, 2. bölüğün 84, 3. bölüğün 67, 4. Bölüğün ise 59 kişiden ibaret olduğu tespit edilmektedir. Dört öğrenci bölüğündeki zabıt ve öğrenci sayısı bu toplama göre 282 kişidir.³⁰ Ancak bu sonuçlarla birlikte yaptığımız hesaplamalar neticesinde elde ettiğimiz 282 rakamının genel hesap tablosundaki 284 kişilik toplamdan 2 kişi eksik olduğu ortaya çıkmaktadır.³¹

²⁹ BOA, *ML.MSF.d.*, 82/2-10.

³⁰ BOA, *ML.MSF.d.*, 82/2-7.

³¹ Levy çalışmasında Selim Satı Paşa'nın göreve gelmesinden sonra 1837 yılının başlarında okulda 4 sınıfta toplam 100 öğrencinin kayıtlı bulunduğunu belirtmektedir: "*Early in the 1837, the scholls 100 student were divided into 4 classes and a regular faculty established*". Levy aynı zamanda bu tarihten itibaren öğrenci sayısının sürekli arttığını ifade etmektedir ki, Levy'e göre 1838 yılının yaz ayında mektepte 150 öğrenci bulunurken 1839 yılının son bahar ayına gelindiğinde 200'den fazla öğrenci eğitim görmektedir. Ayrıca öğrenci sayısı sürekli

Defterin son sayfasındaki genel hesap tablosundaki sayının, yapılan hesap neticesinde elde edilen sayıdan fazla olması, muhtemelen bazı öğrencilerin isminin iki kez yani mükerrer olarak kaydedilmesi ile ilgilidir. Ancak yapılan araştırmada bu öğrencilerin kim olduğunu tespit etmek mümkün olmamıştır. Nitekim defterdeki listelerde aynı künyeye sahip dikkat çekici sayıda öğrenci ile karşılaşmaktadır. Örneğin 3. bölük mensuplarından Karağaçlı Ali (Ali Mehmed) isimli rütbesiz öğrenciden sonra listede aynı isme sahip başka bir öğrenciye daha rastlanmaktadır. Ancak ikinci Ali Mehmed künyeli öğrencinin kaydında ilkinin aksine yaşıyla mektebe giriş tarihine dair şerhler düşülmüştür. Yine aynı bölükteki rütbesiz öğrencilerden olan Asitâneli Yaver (Yaver Abullah) adlı öğrencinin ismine ilerleyen kayıtlarda yeniden rastlanmaktadır. İlk kayıttaki Yaver H.1253/M.1837-1838 tarihinde Harbiye'ye girmiş olup 12 yaşındadır. İkinci kayıttaki Yaver ise aynı şekilde 12 yaşında olmakla birlikte mektebe giriş tarihi H.1251/M.1835-1836 olarak isminin yanına düşülen şerhle belirtilmiştir.³²

Dört öğrenci bölüğü arasında yalnızca 1 ve 2. öğrenci bölüklerinde sınıf zabitlerinin mevcudiyetine rastlanmıştır. Defterdeki bölük listelerine göre 1. bölükte 5 sınıf zabiti, 2. bölükte 4 sınıf zabiti bulunmaktadır. Bu zabitler sol kolağası, yüzbaşı, mülâzım-ı evvel, mülâzım-ı sâni ve mülâzım-ı salis rütbelerine sahiptir. 3. ve 4 bölüklerde listeler çavuş ve onbaşı rütbesindeki öğrencilerle başlamakta olup herhangi bir sınıf zabitinin ismi mevcut değildir. Ayrıca 1. bölükte muhtemelen yüzbaşı olan Nusret Hamza adlı zabitin padişahın iradesi ile rütbesinin onbaşılığa tenzil edildiği görülmektedir. Asitâneli yani İstanbullu olan Nusret Hamza bu tenzile rağmen 150 guruş maaş almaktadır.³³

Öğrenci bölüklerinde sınıf zabitleri dışında kalan rütbeler serçavuştan başlayarak çavuş, bölük emini (emîn-i bölük) ve onbaşidir. 1. bölükte 1 serçavuş, 5 çavuş, 4 bölük emini, 2. bölükte 1 serçavuş, 6 çavuş, 1 bölük emini, 3. bölükte ise 1 çavuş ile 1 bölük emini rütbesine sahip öğrenci ile karşılaşmaktadır. Yukarıda belirtildiği üzere 4. bölükte herhangi bir sınıf zabiti ile onbaşidan yukarı rütbede bir öğrenciye rastlanmamaktadır. Ayrıca 2. bölükten itibaren öğrencilerin rütbeleri yükselmekte, 1. bölükte ise

artmaktadır. Levy tarafından verilen 1839 tarihli rakam, incelememizde tespit ettiğimiz rakama yakındır. Avigador Levy, "The Officer Corps in Sultan Mahmud II's New Ottoman Army", s. 34.

³² Bu örneklerle birlikte bölük listelerinde başka mükerrer kayıtlara da rastlanmaktadır. Örneğin Asitâneli olup mektebe giriş tarihleri aynı olan ancak farklı yaşlardaki iki Ziver Abdullah isimli öğrenciye rastlanmaktadır. Mükerrer kayıt ihtimalleri ile birlikte yaptığımız hesaplamada öğrenci bölüklerinde 120 onbaşı ile 139 rütbesiz öğrencinin varlığı tespit edilmiştir. Ancak defterin sonundaki genel hesap tablosunda bu sayı yine farklı olup 121 onbaşı ile 138 nefer rakamlarına rastlanmaktadır. BOA, *ML.MSF.d.*, 82/6,7,10.

³³ BOA, *ML.MSF.d.*, 82/2-6.

kolağası, yüzbaşı ve mülâzım gibi en yüksek rütbelerdeki sınıf zabıtları bulunmaktadır.

Yalnızca rütbeli öğrencilerin dağılımını içeren bir hesaplama yapıldığında 1. bölükte 1 serçavuş, 5 çavuş, 4 bölük emini, 2. bölükte 1 serçavuş, 6 çavuş, 1 bölük emini, 3. bölükte 1 çavuş ve 1 bölük emininin varlığı tespit edilmiştir. Bütün bölüklerde toplam rütbeli öğrenci sayısı 20'dir. Bunlardan 2'si serçavuş, 12'si çavuş, 6'sı bölük emini. Sınıf zabıtları dışında bölük mevcutlarına baktığımızda 1. bölükteki 10 rütbeli öğrenci, 48 onbaşı ve 9 neferin toplamı 67 kişi, 2. bölükteki 8 rütbeli öğrenci, 56 onbaşı ve 16 neferin toplamı 80 kişi, 3. bölükteki 2 rütbeli öğrenci, 9 onbaşı ve 56 neferin toplamı 67 kişi, 4. bölükteki 7 onbaşı ve 52 neferin toplamı 59 kişidir. Bu rakamları topladığımızda 273 öğrenci sayısına ulaşmaktayız.³⁴ Böylece bölükler içinde en fazla sayıdaki öğrencinin 80 kişi ile 2. bölükte bulunduğu sonucuna ulaşılmaktadır. 1. ve 3. bölüklerin öğrenci sayısı ise benzer bir biçimde 67 kişidir. 4. bölük ise en az öğrenci sayısına sahip olup bu bölükte yalnızca onbaşılar ve neferlerden oluşan 59 öğrenci eğitim görmektedir.³⁵

3.2. Öğrencilerin Nitelikleri

H.1254/M.1839 tarihli Mesarifât Defteri'deki bölük listelerinde Daha önce belirtildiği öğrencilerle ilgili detaylar mevcuttur. Bu detaylar arasında ilk olarak öğrencilerin mektebe giriş tarihlerine bakıldığında, en erken giriş tarihinin H.1248/M.1832, en son giriş tarihinin ise defterin kayda geçirildiği H.1254/M.1839 senesi olduğu görülmektedir. Bu iki tarih arasındaki H.1248-1254/M.1832-1839 yıllarını içeren 7 yıllık periyod ise öğrencilerin Harbiye'ye girdiği diğer tarihleri kapsamaktadır. Bununla birlikte bazı öğrencilerin künyelerinde mektebe giriş tarihlerinin mevcut olmadığı görülmektedir.³⁶ H.1250-1251/M.1834-1835 tarihlerinden önceki yıllarda Mekteb-i Harbiye'ye kaydedildikleri görülen öğrencilerin Namık Paşa ve Ahmed Paşa tarafından sıbyân bölüklerinden getirilen öğrenciler olduklarını düşünmemiz mümkündür. Sultan II. Mahmud'un katılımı ile yapılan resmi açılıştan sonra gelen öğrenciler ise H.1252-1253/M.1835-1836 sonrasında kayıtlara geçmiş olmalıdır.

Öğrencilerin eğitime başlangıç tarihleri konusunda dikkat çeken diğer bir husus ise mektebe girdikten sonra ayrılan bazı öğrencilerin yeniden kaydolmalarıdır. Bu öğrencilerin ikinci kez Harbiyeli oldukları listelerdeki "duhûli" başlığı altındaki "müceddeden" şerhinden anlaşılmaktadır. Örneğin

³⁴ BOA, *ML.MSF.d.*, 82/2-7.

³⁵ Bu rakamlar listelerdeki isimler üzerinden hareketle tespit edildikleri için defterin sonundaki genel hesap tablosuna göre küçük farkların görülmesi mümkündür.

³⁶ BOA, *ML.MSF.d.*, 82/2-7.

1. bölükteki Asitâneli Bekir isimli öğrencinin (Bekir İbrahim) H.Zilhicce 1254/1839 tarihinin Şubat ayındaki ilk girişinden sonra H.8 Zilhicce 1254/M.22 Şubat 1839 tarihinde yeniden mektebe kaydedildiği görülmektedir. Aynı şekilde 2. bölük öğrencilerinden Beşiktaş'tan kaydedilen Osman, Abdullah ve Saraçhane'den kaydedilen Mustafa adlı öğrencilerin H.1254/M.1839 tarihinde Harbiye'ye girmekle birlikte H.22 Zilhicce 1254/M.8 Mart 1254 tarihinde yeniden kaydedildikleri görülmektedir. 4. bölük öğrencilerinden Şehremini semtinden Mehmed isimli öğrenci ise ilk kayıt tarihi belli olmamakla birlikte H.3 Muharrem 1255/ M.19 Mart 1839 tarihinde ikinci kez öğrenci sıfatını kazanmıştır.³⁷

Daha önce belirtildiği gibi Selim Satı Paşa döneminde H.1255/M.1839 tarihinde mektepte bir imtihan yapılmış ve başarılı olanlar sınıflarını geçerek rütbe ve nişan almışlardır. Bu doğrultuda 80 onbaşı, 60 çavuş ve 12 başçavuşa nişan verilmişti.³⁸ İncelediğimiz defterde öğrencilere ait künyelerdeki “*nasbı*” başlığı ile rütbe sahibi öğrencilere bu rütbenin ne zaman verildiğine şerhler görülmektedir. Bu şerhlere göre mektepte öğrenim gören öğrenciler arasında 1. bölükteki rütbe sahibi öğrencilerle, 2. bölükteki öğrencilerin bir kısmı ortak biçimde H. Ramazan 1254/M.Kasım-Aralık 1838 tarihinde rütbelerine tayin edilmişlerdir. 2. bölükteki bazı onbaşılarda 3. ve 4. bölükteki çavuş ve onbaşılardan tayin tarihi ise mevcut değildir. 2. bölüğe ait kayıtlarda aynı tarihte onbaşı tayin edildiğine dair şerh düşülen Bergamalı İbrahim (İbrahim Edhem) adlı öğrenciden sonra gelen sayfalarda “*nasbı*” başlığına rastlanmamaktadır.³⁹ Bu tayinler Mirât-ı Mekteb-i Harbiyye’de belirtildiği gibi bir sınav sonrasında icra edilmiş, 1.ve 2. bölükteki öğrencilerden sınavı geçenler serçavuş, çavuş ve onbaşı rütbelerini alarak kendilerine nişan verilmiş olmalıdır. Rütbeli öğrenciler aynı zamanda maaş hakkı kazanmaktadır. Deftere göre serçavuşlar 50, çavuşlar 40, bölük eminleri 35, onbaşılardan ise 30 guruş tutarında maaşlara sahiptir.⁴⁰

H.1254/M.1839 tarihli Mesarifât Defteri’nde Mekteb-i Harbiye öğrencileri hakkında yer alan önemli detaylardan birisi memleketlerine ait

³⁷ Müceddeden kaydedildikleri belirtilen bu öğrencilerden bazılarının çeşitli sebeplerle Harbiye ile ilişkileri kesilmekle birlikte tekrar öğrenciliğe kabul edilmiş olmaları muhtemeldir. BOA, *ML.MSF.d.*, 82/3, 5, 7.

³⁸ Mehmed Esad, *Mirât-ı Mekteb-i Harbiyye*, s. 30

³⁹ BOA, *ML.MSF.d.*, 82/2-7.

⁴⁰ BOA, *ML.MSF.d.*, 82/2-7; Levy 1837 tarihinde Harbiye’ye öğrencilerin katılımını sağlayabilmek amacıyla askerî öğrencilere (*cadet*) yüksek maaşlar verildiğini ifade etmektedir. Örneğin bu tarihte mektebin en üst sınıfı olan 1. sınıf veya bölükteki bir öğrenci 250 guruş maaş almakta olup, bu tarihte orduda görev yapan bir yüzbaşı (*captain*)180 guruş maaşa sahiptir. Avigador Levy, “The Officer Corps in Sultan Mahmud II’s New Ottoman Army”, s. 34; İncelememizde 1839 tarihinde serçavuş rütbesindeki bir öğrencinin sahip olduğu 50 guruşluk aylık maaş Levy’nin verdiği rakama göre oldukça düşüktür. Bu durum öğrenci sayısının artışı ile birlikte Mekteb-i Harbiye’deki maaşların yeniden düzenlenmesi ile alakalı olmalıdır.

kayıtlardır. Künyelerinde memleketler kendi isimleri ve baba isimlerinin altına kaydedilmiştir.⁴¹ Defterin kayda geçirildiği tarihte izinli olarak memleketinde bulunan öğrencilerin durumu ise “*sılada*” şerhi ile belirtilmiştir. Örneğin 1. bölüm onbaşlarından Bolulu İsmail ile 2. bölüm onbaşlarından Kızanlıklı Mehmed Ali’nin memleketlerinde oldukları bu şerh vasıtası ile anlaşılmaktadır.⁴² Öğrencilerin memleketleri üzerinden Harbiye’ye yapılan katılımlar genel olarak değerlendirildiğinde en fazla katılımın başkent İstanbul’dan olduğu görülmektedir. Defterde “*Asitâne*” olarak belirtilen İstanbul’un birçok semt ve mahallesinden öğrenci kaydedilmiştir. Ayrıca başkentten alınan bazı öğrencilerin künyesinde detaya yer verilmeyip memleketleri sadece “*Asitâne*” ibaresiyle belirtilmiştir. İstanbul’dan alınan öğrencilerin “*Mirgün, Galata, Eyüp, Üsküdar, Bebek, Tophane, Yenibahçe, Beykoz, Fındıklı, Dolmabahçe, Sultan Mehmet, Bakırköy, Küçükpazar, Moda, Aksaray, Karagümrük, Kabataş, Karaman, Saraçhane, Kasım Paşa, Beşiktaş, Kadırga, Çengelköy, Sultan Ahmet, Beyoğlu, Yahya Efendi, Beylerbeyi, Kuruçeşme, Kadıköy, Çukurçeşme, Gedik Paşa, Hoşkadem, Ayasofya, Laleli, Kumkapı, Zeyrek, Draman, Ağa Cami, Mahmut Paşa, Eski Ali Paşa, Yenikapı, Şehremini*” gibi İstanbul’un iki yakasında yer alan çeşitli semt, mahallelerden geldikleri görülmektedir. Önceki bölümlerde belirtildiği üzere, öğrenci sorununa çözüm bulamayan devletin, Harbiye’nin ilk yıllarında sokaklarda yaşayan kimsesiz ve öksüz çocukları öğrenci olarak kaydetmesi sebebiyle⁴³ İstanbul’dan alınan öğrenciler arasında bu niteliklere sahip öğrencilerin varlığı kesindir. Nitekim İstanbullu öğrenciler içinde baba adı Abdullah olan bazı öğrencilere rastlanmaktadır. Örneğin 3. bölümde benzer şekilde iki Mustafa Abdullah ile birlikte yine iki Yaver Abdullah olarak künyeleri kayıtlı olan öğrencilerle, yine künyeleri Halid Abdullah, Hurşid Abdullah ve Hasan Abdullah olan öğrencilerle karşılaşılmaktadır. Bu örneklerle birlikte 4. bölümde Ziver Abdullah adlı aynı künyeye sahip iki farklı öğrenci ile birlikte künyeleri Hüseyin Abdullah ve Halil Abdullah olarak kaydedilmiş başka öğrencilerin mevcudiyeti görülmektedir.⁴⁴ Bu öğrencilerin bazılarının yukarıda belirtildiği üzere mükerreren kaydedilmeleri ile birlikte, bazılarının köle olabilecekleri ve yaşanan öğrenci sıkıntısı sebebiyle mektebe kaydedildiklerini söylememiz mümkündür.

İstanbul’dan sonra Harbiye’de eğitim gören öğrencilerin memleketlerinin Anadolu sancak ve kazalarında yoğunlaşmakta olduğu

⁴¹ Yalnızca bir örnekte 3. bölümdeki çavuş rütbesindeki öğrencinin Manisalı Hasan olarak ismi ve memleketi birlikte kaydedilmiştir. BOA, *ML.MSF.d.*, 82/5.

⁴² BOA, *ML.MSF.d.*, 82/2, 4.

⁴³ BOA, *ML.MSF.d.*, 82/2-7; Gülşah Eser, Mekteb-i Harbiye’nin Türkiye’de Modern Bilimlerin Gelişmesindeki Yeri (1834-1876), s. 17.

⁴⁴ BOA, *ML.MSF.d.*, 82/6-7.

görülmektedir. Anadolu'dan gelen öğrencilerin memleketleri arasında birbirlerine mesafeler olarak en uzak yerler Kal'a-i Sultaniye (Çanakkale) ile Trabzon'dur. Bu iki sancak merkezi birlikte Anadolu'dan Mekteb-i Harbiye'ye öğrenci gönderen diğer yerlerin “*Bolu, Çorum, Yayla, Yaylalı, Kastamonu, Bursa, Tarsus, Mudurnu, Beypazarı, Mihaliç, Manisa, Gerede, Isparta, Bigadiç, Kütahya, Karahisar Kuşadası, Pazarcık, Kangrı, Ankara, Bergama, Karamürsel, Germas, İzmir, Yozgat, Tirebolu, Burdur, Karaağaç, Sivas, Soma, İncesu*” oldukları tespit edilmiştir.⁴⁵

Anadolu'dan Mekteb-i Harbiye'ye gelen öğrenciler arasında dikkat çekici bir isim bulunmaktadır. Bu isim 1. bölük onbaşları arasındaki 20 yaşındaki Ispartalı Hüseyin Ahmed adlı öğrencidir.⁴⁶ Diğer kaynaklardaki bilgileri bu künyedekilerle birlikte değerlendirdiğimizde Hüseyin Ahmed'in gelecekte serasker ve sadrazamlık mevkilerine yükselecek olan Hüseyin Avni Paşa olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim kaynaklara göre aslen Isparta'nın Afşar kazasının Gelendost nahiyesinden olan Hüseyin Avni Paşa, Odabaşızâde ailesinden Ahmed Efendi'nin oğludur. Fakir bir aile çocuğu olan Hüseyin Avni Paşa çocukluğunda 1836 tarihinde İstanbul'a medrese eğitimi için gitmiştir. Çorlulu Ali Paşa Medresesi'nde müderris olan dayısının yanında beş altı ay müddetle eğitim gördükten sonra 1837 tarihinde Mekteb-i Harbiye'ye girmiştir.⁴⁷

H.1254/M.1839 tarihli Mesarifât Defteri'ndeki künyede Ispartalı Hüseyin'in baba ismi Ahmed (Hüseyin Ahmed) olup, H.1253/M.1837 tarihinde Harbiye'ye girdiği kayıtlıdır. Daha önce kısaca değinilen H.Ramazan 1254/M.Kasım-Aralık 1838 tarihli genel tevcihle onbaşı rütbesini alan Hüseyin, bu sebeple 30 gurusluk onbaşı maaşına sahiptir. Defterin kayda geçtiği H.1254/M.1839 tarihinde 1. bölük öğrencileri arasında bulunan Hüseyin'in aynı zamanda 20 yaşındadır.⁴⁸ Bu bakımdan 16 yaşında iken Mekteb-i Harbiye öğrencisi olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁹

Hüseyin Avni Paşa'nın Harbiye öğrencisi iken aldığı eğitim ve buradaki günlerine dair bazı anekdotlar, cumhuriyetin ilk yıllarında Isparta Halkevi tarafından çıkarılan Ün Halkevi Mecmûası'nda yer almaktadır. Dergide yayınlanan bir makaleye göre paşa hakkındaki bir hatıra Isparta yerel tarihçiliğinin önemi ismi olan Isparta Tarihi yazarı Böcüzâde Süleyman Sami tarafından torunu Suat Seren'e anlatılmıştır.⁵⁰ Hatıraya göre Hüseyin Avni

⁴⁵ BOA, *ML.MSF.d.*, 82/2-4 vd.

⁴⁶ BOA, *ML.MSF.d.*, 82/3.

⁴⁷ Ali İhsan Gencer “Hüseyin Avni Paşa”, *DİA.*, c. 18, (İstanbul 1998), s. 526.

⁴⁸ BOA, *ML.MSF.d.*, 82/3.

⁴⁹ Bkz. Ek 3.

⁵⁰ Suat Seren “Hüseyin Avni Paşaya Ait Notlar”, *Ün Halkevi Mecmuası*, c. 12, Sayı 141-142, (1945), s. 1967.

Paşa Harbiye’de öğrenci iken Helmut von Moltke tarafından verilen Tabiye ve Harp Fenni derslerini dikkatle izlemektedir. Bir gün Moltke’ye neden bütün dersler savunma ile ilgili diye soran Hüseyin’e Moltke Osmanlı ordusunun kendisini savunmasının yeterli olacağını, bu başarılırsa hücum yöntemlerinin bulunabileceğini ifade etmiştir. Moltke’nin bu ifadesinden etkilenerek ders aralarında taşlardan taarruz orduları oluşturup hücum planları yapan öğrenci Hüseyin’in bu faaliyeti, arkadaşları tarafından küçümsenmiştir. Bir gün yine aynı oyuna daldığı esnada yanına gelen arkadaşı kendisine köylü çocuğu olduğunu hatırlatan bir ifade ile seslenip alaylı bir soru sorunca bu ifadelere sinirlenen Hüseyin, ileride serasker olacağını söyleyerek öğrenciye taş fırlatmış ve başını yarmıştır. Hatıranın devamına göre Hüseyin Avni Paşa serasker iken bir gün karşısına çıkan arkadaşı başındaki yarasını göstererek miralay rütbesinde olduğunu belirtmiş ve o günkü olayda aldığı yaranın etkisi ile ancak miralay olabildiğini, ancak paşanın sözünü tuttuğunu ve seraskerlik mevkisine geldiğini belirtmiş, bunun üzerine arkadaşını takdir eden Hüseyin Avni Paşa onu miralvalığa tayin etmiştir.⁵¹

Hatırayı büyükbabası Böcüzâde Süleyman Sami’den dinleyen Seren’in nakline göre kendisi bir köylü çocuğu sıfatıyla Harbiye’ye girdiği için arkadaşı bunu hatırlatarak onu tahkir etmek üzere kendisine hitap etmiştir. Nitekim Hüseyin’in varlığı mektep için görülmemiş bir durum olup, o devirde köylü çocuklarının Harbiye’ye girişi nadir görülen bir gelişmedir. Aynı dergide yayınlanan başka bir makalede Hüseyin Avni Paşa’nın Harbiye’de öğrenci iken yaşadığı diğer bir hatırasına daha yer verilmiştir. Hatıraya göre 15 yaşına kadar köyünde kalan Hüseyin Avni daha sonra İstanbul’a gelip bir yıl medresede okumuş ve medreseyi bırakıp Harbiye’ye girerek H.1257/M.1842 yılında mülazım rütbesi ile mezun olmuştur. Harbiye’ye geçişi ise zorunlu bir sebebe dayanmaktadır. Bu tarihte Harbiye’ye rağbet olmadığı için öğrenciler medreselerden toplatılmakta ve okula getirilip kaydedilmektedir. Bu bakımdan Hüseyin Avni’de aynı şekilde Harbiye’de öğrenci olmuştur. Ancak Harbiye’nin kütüphâncisi olan Rıfat Efendi bir gün Hüseyin Avni’ye medreseli olduğunu tahkir amaçlı belirtmiş ve küçümser bir şekilde serasker olmayı hayal ettiğini ileri sürmüştür. İlerleyen yıllarda gerçekten bu makama gelen Hüseyin Avni ise hala mektebin kütüphâncisi olan Rıfat Efendi’yi çağırarak hangi rütbeye yükseldiğini bizzat göstermiştir.⁵²

⁵¹ Suat Seren, “Hüseyin Avni Paşa’ya Dair Notlar”, s. 1967.

⁵² Hüseyin Avni Paşa’nın özgeçmişinde 15 yaşında İstanbul’a gelerek bir yıl sonra Harbiye’ye girdiği bilgisi, incelememizde mektebe giriş tarihi olarak tahmin ettiğimiz 16 yaş ile uyumaktadır. Ancak deftere göre hatıradaki ismi kütüphaneci olarak geçen Rıfat Efendi ise Selim Satı Paşa maiyetinde görev yapan bir kâtiptir. Bu tarihte 29 yaşında olan Rıfat Efendi 800 gr. maaş almaktadır. BOA, *ML.MSF.d.*, 82/2; Suat Seren, “Hüseyin Avni Paşa’ya Dair

Başkent İstanbul ve Anadolu'dan sonra okula öğrenci gönderen üçüncü bölge ise Rumeli'dir. Coğrafi açıdan öğrenci gönderen Rumeli kazalarına bakıldığında en batıdaki yerlerin Belgrad ile İlbasan, en doğudaki yerlerin ise Edirne ve Tekfurdağı olduğu tespit edilmiştir. Bu yerler arasında 1. bölük onbaşlarından İbrahim ve Ali isimli öğrenciler İlbasanlı'dır. 2. bölükte Ahmed isimli İlbasanlı bir onbaşıya daha rastlanmaktadır. Aynı bölükte diğer onbaşı olan Ali adlı öğrencinin Belgradlı olduğu kayıtlıdır. Bu iki Müslüman öğrencinin Arnavut, Sırp ve Boşnakların yaşadıkları bölgelerden katıldıkları görülmektedir. Bu bakımdan İlbasanlı öğrencilerin Arnavut, Belgrad'dan katılan öğrencinin ise Boşnak olduğunu söylemek mümkündür. Bu iki bölge dışında Rumeli'den öğrenci gönderen yerler ise Türklerin meskûn olduğu sancak ve kazalardır. Deftere göre buralar “*Zağra, Zağra-i Atik, Niğbolu, Hayrabolu, Çırpan, Selanik, Manastır, Vidin, Edirne, Selvi, Kızanlık, Tekfurdağı*” gibi yerlerdir.⁵³ İncelenen defterde başkent İstanbul, Anadolu ve Rumeli dışında imparatorluğun diğer bölgelerinden Mekteb-i Harbiye'ye istisnalar hariç katılımın olmadığını görmekteyiz. Nitekim defterde söz konusu üç bölgenin dışında Arap coğrafyası ve Kafkasya'dan yalnızca birer öğrencinin listelerde ismi geçmektedir. Bu öğrenciler 4. bölük neferlerinden 19 yaşındaki Beyrutlu İsmail ile 2. bölük neferlerinden Ahıskalı Mustafa adlı öğrencilerdir.⁵⁴

H.1254/M.1839 tarihli Mesarifât Defteri'nde Mekteb-i Harbiye öğrencileri hakkında kaydedilmiş önemli bir detay ise yaşlarıdır. Dört bölükte, sınıf zabitleri ile birlikte rütbeli öğrencilerin, onbaşların ve neferlerin yaşları “*sinni*” başlığı altındaki şerhlerle kaydedilmiştir. Önceki bölümlerde Mekteb-i Harbiye'nin kuruluşundan bahsedilirken, bir nevi okulun öncüsü olan sibyan bölüklerine alınacak öğrencilerin 19-21 yaşlarında sağlıklı, kabiliyetli ve okumaya istidadı olan gençler arasından alınmasına karar verildiği belirtilmişti.⁵⁵ Bu şartlarla birlikte Harbiye'nin açılması ile birlikte Selim Satı Paşa'nın yönetimi altında 1837 tarihinde çıkarılan kanunnameye öğrenciler için Müslüman olmak, 15 yaşından küçük, 20 yaşından büyük olmamak, herhangi bir sağlık sorunu bulunmamak gibi şartların belirlendiği, ancak ailelerin çocuklarını mektebe göndermekteki isteksizliği ile istenen verimin elde edilemediği, bu nedenle kanunname hükümlerinin yeterince uygulanmadığı vurgulanmıştı.⁵⁶

Notlar”, s. 1967; Enver Özgen, “İktibaslar-1 Hüseyin Avni Paşa” *Ün Halkevi Mecmuası*, c. 11, Sayı (1944), s. 1740.

⁵³ BOA, *ML.MSF.d.*, 82/2,3,4.

⁵⁴ BOA, *ML.MSF.d.*, 82/5,7.

⁵⁵ Ahmet Yaramış, “Atatürk'ün Yetiştirdiği Mekteb-i Harbiye'nin Kuruluşu”, s. 185.

⁵⁶ Gülşah Eser, Mekteb-i Harbiye'nin Türkiye'de Modern Bilimlerin Gelişmesindeki Yeri (1834-1876), s. 18.

H.1254/M.1839 tarihli Mesarifât Defteri'ne bakıldığında ise Harbiye öğrencilerinin yaşlarının yukarıda verilen bilgileri teyit edecek şekilde 1837 tarihli kanunnamenin kriterlerine uymadığı görülmektedir. Nitekim defterdeki listelere göre Mekteb-i Harbiye'de eğitim ve öğretim gören öğrencilerin 8-30 yaş aralığında oldukları tespit edilmiştir. Bu rakamlar mevcut yaş sınırının belirlenen seviyeye nazaran dikkat çekici derecede aşağıda ve yukarıda olduğunu göstermektedir. Bütün bölüklerde en yüksek öğrenci yaşı 30, en düşük öğrenci yaşı ise 8'dir. Diğer öğrenciler bu iki sınır arasında değişen yaş oranlarına sahiptir. Örneğin 1. bölükte en yüksek yaştan 30, en düşük yaştan 15, 2. bölükte en yüksek yaştan 28, en düşük yaştan 14, 3. bölükte en yüksek yaştan 25, en düşük yaştan 11, 4. bölükte ise 19 ile yine 11 oldukları görülmektedir. Yani 1. bölükteki en yaşlı öğrenciler Harbiye'ye 26 yaşında, en genç öğrenciler ise 11 yaşında girmişlerdir. Ayrıca 1. bölükteki öğrencilerin yaşları diğer bölükteki öğrencilere göre nisbeten yüksek olup, 2. bölükte kısmen daha düşük yaşlardaki öğrencilere rastlanılmaktadır. 3. bölükten itibaren ise yaşların küçülmeye başladığı, 4. bölük öğrencilerinin tamamının 20 yaş altında olduğu görülmektedir.⁵⁷

Defterdeki en küçük yaştaki öğrenci 3. bölükte İstanbul Dolmabahçe'den katılan 8 yaşında Hasan isimli bir neferdir. Eğer yaş kâtip tarafından yanlış kaydedilmemişse Hasan'ın oldukça küçük bir yaşta mektebe katıldığı görülmektedir. Aynı bölük mensuplarından Eyüplü Hüseyin 10, yukarıda köle asıllı olma ihtimalinden bahsettiğimiz Hurşid Abdullah künyeli İstanbullu iki öğrenci 11, Yaver Abdullah isimli benzer künyeli iki öğrenci 12 yaşındadır. Başka bir İstanbullu olan Tevfik adlı öğrenci de benzer şekilde 12 yaşındadır. Aynı bölükte bu yaşlarda başka öğrenciler de mevcuttur. En küçük yaşlardaki öğrencilerin bulunduğu 4. bölükte ise 13, 12 ve 11 yaşlarında olan öğrencilere rastlanılmaktadır.⁵⁸

Kanunname ile belirlenen yaş sınırının üstündeki örneklerle geldiğimizde ise öğrenci bölüklerindeki en ileri yaştaki öğrencilerin 30 yaş içerisinde oldukları tespit edilmiştir. Örneğin 1. bölükte eğitim gören onbaşılardan Bursalı Musa, Küçükpazarlı Halil ve İlbasanlı Ali isimli öğrenciler bu yaştadır. 2. bölük onbaşılardan Kızanlıklı Hasan adlı öğrenci ise Üsküdarlı Hasan gibi 28 yaşındadır. İleri yaşlara sahip öğrenciler açısından dikkati çeken önemli bir husus bu öğrencilerin bazı sınıf zabitlerinden büyük olmalarıdır. Örneğin 1. bölüğün zabitlerinden sol kolağası Mahmud Efendi 23 yaşındadır. 2. bölükte yüzbaşı olan Ali Efendi'nin ise 26 yaşında olduğu görülmektedir.⁵⁹

⁵⁷ BOA, *ML.MSF.d.*, 82/2-7.

⁵⁸ BOA, *ML.MSF.d.*, 82/6.

⁵⁹ BOA, *ML.MSF.d.*, 82/2, 3, 4.

Sonuç

XIX. yüzyılın ilk yarısında önceki asırlardan beri devam eden isyan ve savaşlar neticesinde önemli toprak kayıplarına uğrayan imparatorlukta bu gidişatin önüne geçmek ve ülkenin birliğini muhafaza etmek için birçok reform yapılmıştır. Bu reformlar arasında askerî nitelikli olanlara özel bir önem atfedilmiştir. Bu doğrultuda 1826 tarihinde ortadan kaldırılan Yeniçeri Ocağı'nın yerine Asakîr-i Mansûre-i Muhammediye adlı yeni bir ordu kurulmuştur. Asakîr-i Mansûre'nin kurulmasından sonra çağın gereklerine göre yetişmiş zabıt yani subay ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda önce sibyân bölükleri adı verilen bir oluşuma gidilmiş, ancak bu oluşum yetersiz görülerek yerine daha nitelikli başka bir oluşumun kurulmasına karar verilmiştir. Dönemin devlet adamlarından Namık Paşa'nın Fransa'da gördüğü modern askerî okuldan esinlenerek benzer niteliklere sahip çağdaş bir askerî okulun kurulması düşüncesini padişaha aksettirmesi neticesinde, 1834 tarihinde Mekteb-i Harbiye eğitim ve öğretim hayatına başlamıştır. Sıbyân bölüklerindeki öğrenci ve zabıtlar Harbiye'ye nakledilmiş ve 1835 tarihinde sultan II. Mahmud'un resmi ziyareti ile birlikte okul resmen açılmıştır. Böylece Türkiye'nin en önemli kurumlarından birisi olan Mekteb-i Harbiye tesis edilmiştir. Mekteb-i Harbiye'nin açılması aynı zamanda Türk askerî tarihi açısından bir dönüm noktasıdır.

Açıldığı tarihten başlayarak iki yıl boyunca Namık Paşa tarafından belirlenen esaslara göre eğitim öğretim veren okulda, 1837 tarihinde Selim Satı Paşa'nın Mazhar Bey yerine nâzır olarak atanması ile yeni bir dönem başlamıştır. Okulun idaresinde bulunduğu 1837-1841 tarihleri arasında önemli reformlara imza atan Selim Satı Paşa, tabur düzenini değiştirip bölük düzenini getirmiş, mektebi dört sınıfa ayırarak yeniden teşkilatlandırmıştır. Öğrencilerin eğitimlerine daha fazla odaklanabilmeleri amacıyla temel hizmetleri üstlenmek üzere Karakol Bölükleri'ni kurmuştur. Ayrıca eğitimin niteliğini artırmak üzere birtakım temel düzenlemeler yapmıştır.

İncelememizde Osmanlı arşivi bünyesindeki Maliye Nezâreti'ne ait defterler arasında bulunan bir Mesarifât veya maaş defterinden hareketle Mekteb-i Harbiye'nin açılışından beş yıl sonraki durumuna dair çeşitli tespitlerde bulunulmuştur. Bu defter, H.1254/M.1839 yılına ait bir aylık maaş defteri olup, başta öğrenci bölükleri olmak üzere okulun yöneticileri, görevli zabıtlar, hizmetli kadrosu ve Karakol Bölükleri hakkında detaylı bilgiler içermektedir. Öğrenci bölüklerine ait listeler halinde tutulan kayıtlarda öğrencilerin isimleri, babalarının isimleri, okula giriş tarihleri, varsa rütbelerini aldıkları tarihler, maaşları, memleketleri ve yaşlarına dair detaylı bilgiler yer almaktadır.

H.1254/M.1839 tarihli bu deftere göre Mekteb-i Harbiye’de öğrenim gören öğrencilerin kesin sayısı tespit edilememektedir. Bu durum büyük bir ihtimalle bazı öğrencilerin isimlerinin mükerreren yani iki kez kaydedilmesinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca, defterin sonundaki genel hesap tablosundaki toplamlarda bazı yanlışlıklar mevcuttur. Bu durumun yanı sıra bölüklerdeki zabıt ve öğrencilerin isimlerinin tek tek toplanılmasından elde edilen sonuçlar da genel hesap tablosundaki rakamlar ile uyuşmamaktadır. Netice itibarı ile listelerdeki isimler üzerinden yaptığımız hesaplamada dört bölük mevcudunun sınıf zabıtları ile 284, yalnızca öğrenciler ile 273 olduğu kişi belirlenmiştir.

İncelenen defterin ait olduğu tarihte Selim Satı Paşa’nın getirmiş olduğu yeni yapı ile Harbiye’deki öğrenci bölüklerine sınıf zabıtları görevlendirilmiştir. Bu zabıtlar arasında en yüksek rütbeli olanlara 1. bölükte karşılaşılmaktadır. 1. bölükte kolağası, yüzbaşı ve mülazım rütbeli zabıtlar mevcuttur. 2. bölükte ise daha az sayıda sınıf zabıtları olup yalnızca yüzbaşı ve mülazım rütbeli zabıtlara rastlanmaktadır. 3. ve 4. bölüklerde ise sınıf zabıtları olmayıp 3. bölükte çavuş ve onbaşı, 4. bölükte yalnızca onbaşı rütbesindeki öğrenciler mevcuttur. Bu durum, 3. ve 4. bölüklere nazaran, 1. ve 2. bölüklerde askerî eğitimin yoğunlaşması ile alakalı olmalıdır.

Sınıf zabıtları ile birlikte bölüklerde bazı öğrencilere rütbe verildiği görülmektedir. Bunlar serçavuş, çavuş, bölük emini ve onbaşı rütbelileridir. Rütbelerin serçavuş-çavuş-bölük emini-onbaşı-nefer şeklinde bir hiyerarşiye sahip olduğu görülmektedir. Rütbe sahibi olan öğrencilere aynı zamanda maaş tahsis edilmiştir. Serçavuşlar 50, çavuşlar 40, bölük eminleri 35, onbaşılar 30 gurusluk maaşlara sahiptir. Rütbesiz öğrencilere yani neferlere ise maaş verilmemektedir.

Dört bölükte eğitim gören öğrencilerin memleketlerine bakıldığında en çok öğrencinin İstanbul’dan alındığı görülmektedir. Defterde “*Asitâne*” olarak bahsedilen başkentin birçok semt ve mahallesinden gelen öğrencilerle karşılaşılmaktadır. Bununla birlikte bazılarının künyesinde semt ve mahalle belirtilmeyip yalnızca “*Asitâne*” ibaresine yer verilmiştir. İstanbul’un öğrenci memleketleri arasında ilk sırada yer alması, kaynaklarda belirtilen tedarik sıkıntısı nedeniyle öksüz ve sokakta yaşayan bazı çocukların alındığı bilgisiyle birlikte düşünülebilir. Nitekim başkentten alınan bazı öğrencilerin baba isimlerinin Abdullah olması, köle asıllı olmaları ihtimalini akla getirmektedir.

Mekteb-i Harbiye’ye öğrenci gönderen yerler arasında ikinci sırada Anadolu gelmekte olup Rumeli bölgesi ise İstanbul ve Anadolu’dan sonra üçüncü sıradadır. Rumeli bölgesinde Arnavut, Sırp ve Boşnakların yaşadığı bölgeden iki Müslüman öğrenciye rastlanmakla birlikte, diğer öğrencilerin

Türk halkı tarafından iskân edilen sancak ve kazalardan geldikleri görülmektedir. Bu örneklerin dışında Mekteb-i Harbiye'ye Arap coğrafyası ve Kafkasya'dan yalnızca birer öğrencinin katılım yaptığı tespit edilmiştir.

İncelenen defterde 1837 tarihinde çıkarılan kanunname doğrultusunda öğrenci yaşlarının belli sınırlara sahip olması kaidesine uyulmadığı görülmektedir. Yapılan tespitlerde 1839 tarihinde Mekteb-i Harbiye öğrencileri arasında en düşük yaşın 8, en yüksek yaşın ise 30 olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, 10, 11, 12 ve 13 gibi çocukluk çağındaki yaşlardaki öğrencilerle, 25, 26, 28 ve 30 yaşlarının içinde gençlik çağındaki öğrencilere rastlanmıştır. Bazı öğrencilerin yaşlarının ise sınıf zabitlerine nazaran yüksek oluşu dikkat çekmektedir. Bu durum, mektebin ilk yıllarında öğrenci tedarikindeki yaşanan sıkıntı ile alakalı olmalıdır. Bu sebeple öğrenci alımlarında yaş sınırlarının mümkün olduğunca esnetildiği sonucunu çıkarmamız mümkündür.

EKLER

Ek 1: H.1254/M.1839 Tarihli Mesarifât Defteri'nde Mekteb-i Harbiye'de Öğrenci Bölüklerine Dair Listeler ve Bir Aylık Maaşlara Dair Genel Hesap Tablosu.

Mekteb-i Harbîye-i Şâhâne'de işbu elli dört senesi şehr-i Zilhicce-i şerîfe maâş ve mahiyesinin hîn-i tevzîinde mevcûd bulunan zâbitân ve neferâtın esâmîlerini mübeyyin arz defteridir. / Gurre-i Zilhicce 1254

<i>Talebân-ı Bölük-i Evvel</i>						
İsim/Baba İsmi	Rütbe-Vazife	Memleket	Maaş (Guruş)	Duhûli	Nasbı	Sinni
Mahmûd Efendi	Sol Kolağası	-	180		-	23
Nusret Hamza	Ba-irâde-i seniyye Onbaşı	Asitâne	150		-	20
Âli Efendi	Mülâzım-ı Evvel	-	120	Fî sene 48	-	31
Ahmed Efendi	Mülâzım-ı Sâni	-	120	-	-	-
Mustafâ Efendi	Mülâzım-ı Sâlis	-	120	-	-	-
Yûsuf Nu'mân	Ser-çâvûş	Mirgün	50	-	-	-
Mahmûd Yûsuf	Çâvûş-Sılada	Zağra	40	Fî sene 48	-	22
Mehmed Ahmed	Çâvûş	Galata	40	-	-	-
İbrâhim Ahmed	Çâvûş	Eyüb	40	Fî sene 49	Fî Ramazan sene 54	23
Hasân Âli	Çâvûş	Üsküdar	40	Fî sene 47	Fî Ramazan sene 54	28
Âli Yunus	Çâvûş	Bebek	40	Fî sene 49	Fî Ramazan sene 54	25
İsmâil Mustafâ	Emîn-i Bölük	Nigbolı	35	Fî sene 48	Fî Ramazan sene 54	22
Mehmed Mehmed	Emîn-i Bölük	Kal'a-i Sultâniye	35	Fî sene 48	Fî Ramazan sene 54	22
Mustafâ Osmân	Emîn-i Bölük	Bolı	35	Fî sene 53	Fî Ramazan sene 54	25
Mehmed Emîn	Emîn-i Bölük	Hayrabolı	35	Fî sene 53	Fî Ramazan sene 54	23
Mustafâ Hüseyin	Onbaşı	Asitâne	30	Fî sene 51	Fî Ramazan sene 54	19
Şa'bân Âli	Onbaşı	Çırpan	30	Fî sene 48	Fî Ramazan sene 54	26
Halîl Mustafa	Onbaşı	Zağra	30	Fî sene 48	Fî Ramazan sene 54	18
İbrâhim Mehmed	Onbaşı	İlbasan	30	Fî sene 48	Fî Ramazan sene 54	21
Osmân Ömer	Onbaşı	Çorum	30	Fî sene 54	Fî Ramazan sene 54	20
Osman Mehmed	Onbaşı	Yayla	30	Fî sene 50	Fî Ramazan sene 54	20

TÜRK ASKERÎ EĞİTİM VE ÖĞRETİM TARİHİ SEMPOZYUMU

Âli Hüseyin	Onbaşı	Kastamonu	30	Fî sene 51	Fî Ramazan sene 54	19
Âli Mehmed	Onbaşı	Bursa	30	Fî sene 52	Fî Ramazan sene 54	20
Halîl İbrâhim	Onbaşı	Üsküdar	30	Fî sene 52	Fî Ramazan sene 54	20
Hasân Hüseyin	Onbaşı	Tarsus	30	Fî sene 48	Fî Ramazan sene 54	22
Yûnus Hâsân	Onbaşı	Selanik	30	Fî sene 48	Fî Ramazan sene 54	21
Hasân Ahmed	Onbaşı	Tirebolu	30	Fî sene 48	Fî Ramazan sene 54	22
Hüseyin Ömer	Onbaşı	Mudurnu	30	Fî sene 52	Fî Ramazan sene 54	19
Mustafâ İsmâil	Onbaşı	Zağra-i Atik	30	Fî sene 53	Fî Ramazan sene 54	20
Mustafâ Kadri	Onbaşı	Bursa	30	Fî sene 51	Fî Ramazan sene 54	23
Emîn Mehmed	Onbaşı	Selanik	30	Fî sene 51	Fî Ramazan sene 54	18
Mehmed Âli	Onbaşı	Kastamonu	30	Fî sene 48	Fî Ramazan sene 54	18
Ömer Mustafâ	Onbaşı	Asitâne	30	Fî sene 48	Fî Ramazan sene 54	21
Mehmed Mustafâ	Onbaşı	Tophâne	30	Fî sene 50	Fî Ramazan sene 54	17
Mustafâ Âli	Onbaşı	Mudurnu	30	Fî sene 52	Fî Ramazan sene 54	17
Hüseyin Ömer	Onbaşı	Bolu	30	Fî sene 48	Fî Ramazan sene 54	20
Kadri Ahmed	Onbaşı	Yenibağçe	30	Fî sene 52	Fî Ramazan sene 54	20
Hüseyin Âli	Onbaşı	Begpazar	30	Fî sene 49	Fî Ramazan sene 54	22
Mûsâ İbrâhim	Onbaşı	Bursa	30	Fî sene 49	Fî Ramazan sene 54	30
Halîl Mustafâ	Onbaşı	Küçükpazar	30	Fî sene 52	Fî Ramazan sene 54	30
Âli Süleyman	Onbaşı	İlbasan	30	Fî sene 49	Fî Ramazan sene 54	30
Mehmed Hüseyin	Onbaşı	Mihalıç	30	Fî sene 51	Fî Ramazan sene 54	17
Âli Feyzullah	Onbaşı	Bursa	30	Fî sene 52	Fî Ramazan sene 54	18
Hasân Hüseyin	Onbaşı	Bolu	30	Fî sene 52	Fî Ramazan sene 54	17
Hasân Hüseyin	Onbaşı	Kal'a-i Sultâniye	30	Fî sene 51	Fî Ramazan sene 54	20
Ahmed Mehmed	Onbaşı	Mağnisa	30	Fî sene 50	Fî Ramazan sene 54	22
Hasân Nu'mân	Onbaşı	Asitâne	30	Fî sene 51	Fî Ramazan sene 54	18
Yahyâ İbrâhim	Onbaşı	Begkoz	30	Fî sene 53	Fî Ramazan sene 54	19
İsmet Hasân	Onbaşı	Üsküdar	30	Fî sene 53	Fî Ramazan sene 54	19

Abdülkerim Ahmed	Onbaşı	Bolı	30	Fî sene 53	Fî Ramazan sene 54	20
İsmâil Mustafâ	Onbaşı-Sılda	Bolı	30	-	-	-
Şükri Durmuş	Onbaşı	Gerede	30	Fî sene 52	Fî Ramazan sene 54	21
Abdurrahmân Hasân	Onbaşı	Gerede	30	Fî sene 53	Fî Ramazan sene 54	18
Mahmûd Mehmed	Onbaşı	Mudurnı	30	Fî sene 52	Fî Ramazan sene 54	18
Mehmed Mustafâ	Onbaşı	Mudurnı	30	Fî sene 53	Fî Ramazan sene 54	18
Osman Hasan	Onbaşı	Kal'a-i Sultâniye	30	Fî sene 53	Fî Ramazan sene 54	17
Nu'mân Abdullah	Onbaşı	Kastamonı	30	Fî sene 53	Fî Ramazan sene 54	21
Abdullah İbrâhim	Onbaşı	Mirgün	30	Fî sene 52	Fî Ramazan sene 54	21
İsmâil Mustafâ	Onbaşı	Isparta	30	Fî sene 53	Fî Ramazan sene 54	19
Râuf İbrâhim	Onbaşı	Asitâne	30	Fî sene 53	Fî Ramazan sene 54	20
Hüseyin Hasân	Onbaşı	Üsküdar	30	Fî sene 53	Fî Ramazan sene 54	20
Hüseyin Ahmed ⁶⁰	Onbaşı	Isparta	30	Fî sene 53	Fî Ramazan sene 54	20
Hasan Hüseyin	Onbaşı	Bolı	30	Fî sene 53	Fî Ramazan sene 54	20
Osmân Hasân	-	Bakır Karyesi	20	-	-	-
Süleyman Mehmed	-	Aksaray	20	Fî sene 53	-	23
Mustafa İsmâil	-	Manastır	20	Fî sene 54	-	19
Hakkı Ahmed	-	Üsküdar	20	Fî sene 53	-	15
Âli Alaüddîn	-	Bigadiç	20	Fî sene 54	-	-
İzzet Ahmed	-	Karagümrtük	20	-	-	-
Râsim Osmân	-	Kabataş	20	-	-	-
Bekîr İbrâhim	-	Asitâne	20	Fî Zilhicce-54 Mücedden 8 Zilhice-54	-	-
Mehmed Fezullah	-	Asitâne	20	-	-	-
Âli Efendi	Yüzbaşı	-	180	Fî sene 48	Fî Ramazan sene 54	26
Râşid Beg	Yüzbaşı	-	180	-	-	-

⁶⁰ Serasker ve sadrazam Hüseyin Avni Paşa

TÜRK ASKERÎ EĞİTİM VE ÖĞRETİM TARİHİ SEMPOZYUMU

Karamanî Halîl Efendi	Mülâzım-ı Evvel	Karaman	120			
Aksarayî Ârif Efendi	Mülâzım-ı Sâni	Aksaray	120	-	-	-
Şakîr Sâid	Serçâvûş	Sarâchâne	50	-	-	-
Hasân Süleyman	Çâvûş	Fındıklı	40	Fî sene 48	Fî Ramazan sene 54	23
İbrâhim Mahmûd	Çâvûş	Kütahya	40	Fî sene 48	Fî Ramazan sene 54	23
Re'fet Sâid	Çâvûş	Aksaray	40	Fî sene 48	Fî Ramazan sene 54	25
Necîb Âli	Çâvûş	Asitâne	40	Fî sene 54	Fî Ramazan sene 54	21
Halîl Hasân	Çâvûş	Kasımpaşa	40	Fî sene 48	Fî Ramazan sene 54	20
Mehmed Âli	Çâvûş	Vidin	40	-	-	-
Hasân Âli	Emîn-i Bölük	Edirne	35	Fî sene 53	Fî Ramazan sene 54	22
Halîl Velî	Onbaşı	Pazarcık	30	-	-	-
Mehmed Ahmed	Onbaşı	Zağra	30	Fî sene 50	Fî Ramazan sene 54	23
Eşref Ahmed	Onbaşı	Burusa	30	Fî sene 53	Fî Ramazan sene 54	20
Âli Hasân	Onbaşı	Üsküdar	30	Fî sene 52	Fî Ramazan sene 54	26
Mustafa Ahmed	Onbaşı	Karahisâr	30	Fî sene 53	Fî Ramazan sene 54	20
Mehmed Nu'mân	Onbaşı	Mirgün	30	-	-	-
Kâmil Osmân	Onbaşı	Burusa	30	Fî sene 53	Fî Ramazan sene 54	20
Âli Hüseyin	Onbaşı	Mihaliç	30	Fî sene 54	Fî Ramazan sene 54	18
Zülfikâr Şerif	Onbaşı	Manastır	30	Fî sene 53	Fî Ramazan sene 54	19
Mustafâ Mehmed	Onbaşı	Burusa	30	Fî sene 50	Fî Ramazan sene 54	20
Mehmed İbrâhim	Onbaşı	Burusa	30	Fî sene 53	Fî Ramazan sene 54	20
Nu'mân Ahmed	Onbaşı	Trabzon	30	Fî sene 53	Fî Ramazan sene 54	21
Abdullah Ahmed	Onbaşı	Manastır	30	Fî sene 53	Fî Ramazan sene 54	23
Âli Ahmed	Onbaşı	Belgrad	30	-	Fî Ramazan sene 54	22
İsmâil Halîl	Onbaşı	Karagömrük	30	Fî sene 48	Fî Ramazan sene 54	19
Osmân Ahmed	Onbaşı	Kuşatası	30	Fî sene 50	Fî Ramazan sene 54	20
Ahmed Mustafâ	Onbaşı	İlbasan	30	Fî sene 48	Fî Ramazan sene 54	20
Âli Emîn	Onbaşı	Selvi	30	Fî sene 48	Fî Ramazan sene 54	19
Hüseyin Mehmed	Onbaşı	Pazarcık	30	Fî sene 49	Fî Ramazan sene 54	23
Halîl İbrâhim	Onbaşı	Kangrı	30	Fî sene 50	Fî Ramazan sene 54	22

Veli Osmân	Onbaşı	Isparta	30	Fî sene 53	Fî Ramazan sene 54	18
Mustafâ Âli	Onbaşı	Begpazar	30	Fî sene 53	Fî Ramazan sene 54	20
Mehmed Âli	Onbaşı-Sılada	Kızanlık	30	-	-	-
Mustafâ İsmâil	Onbaşı	Bursa	30	Fî sene 53	Fî Ramazan sene 54	22
Ahmed Mehmed	Onbaşı	Beşiktaş	30	-	-	-
İbrâhim İsmâil	Onbaşı	Kadırga Limanı	30	Fî sene 52	Fî Ramazan sene 54	19
Âli Ahmed	Onbaşı	Manastır	30	Fî sene 53	Fî Ramazan sene 54	17
Râşid Hüseyin	Onbaşı	Kasımpaşa	30	Fî sene 53	Fî Ramazan sene 54	20
Atâullah Osmân	Onbaşı	Manastır	30	Fî sene 53	Fî sene Ramazan 54	18
Mehmed Hüseyin	Onbaşı	Bolu	30	Fî sene 53	Fî Ramazan sene 54	19
Mustafâ Mustafâ	Onbaşı	Mudurnı	30	Fî sene 53	Fî Ramazan sene 54	18
Mehmed Mustafâ	Onbaşı	Mudurnı	30	Fî sene 53	Fî Ramazan sene 54	20
Mustafâ Hasân	Onbaşı	Bolu	30	Fî sene 53	Fî Ramazan sene 54	18
Mehmed Mustafâ	Onbaşı	Mudurnı	30	Fî sene 53	Fî Ramazan sene 54	18
Nâfiz Ahmed	Onbaşı	Mudurnı	30	Fî sene 53	Fî Ramazan sene 54	17
Mustafâ Muhîyüddin	Onbaşı	Mudurnı	30	Fî sene 53	Fî Ramazan sene 54	17
İbrâhim Tâhir	Onbaşı	Üsküdar	30	Fî sene 53	Fî Ramazan sene 54	18
Osmân Sâid	Onbaşı	Asitâne	30	Fî sene 53	Fî Ramazan sene 54	17
Yûsuf Ahmed	Onbaşı	Üsküdar	30	Fî sene 53	Fî Ramazan sene 54	15
Sâid Ahmed	Onbaşı	Fındıklı	30	Fî sene 53	Fî Ramazan sene 54	18
Mehmed Âli	Onbaşı	Eyüb	30	Fî sene 53	Fî Ramazan sene 54	19
İbrâhim Edhem	Onbaşı	Bergama	30	Fî sene 53	Fî Ramazan sene 54	17
Halid Mustafâ	Onbaşı	Asitâne	30	Fî sene 53	-	14
Mustafâ Mehmed	Onbaşı	İzmir	30	Fî sene 53	-	22
Abdullah Mustafâ	Onbaşı	Yozgad	30	Fî sene 53	-	18
Veli Osmân	Onbaşı	Burdur	30	Fî sene 53	-	19
Mehmed İsmâil	Onbaşı	Isparta	30	Fî sene 53	-	25
Râşid Abdullah	Onbaşı	Moda	30	Fî sene 53	-	19
İbrâhim Hüseyin	Onbaşı	Kastamonu	30	Fî sene 53	-	23

TÜRK ASKERÎ EĞİTİM VE ÖĞRETİM TARİHİ SEMPOZYUMU

Necîb Halîl	Onbaşı	Üsküdar	30	Fî sene 54	-	15
Mehmed Hasân	Onbaşı	Kızanlık	30	Fî sene 48	-	25
Hasân Mehmed	Onbaşı	Kızanlık	30	Fî sene 48	-	28
Mehmed Halîl	Onbaşı	Burusa	30	Fî sene 48	-	20
Osmân Kâmil	Onbaşı	Trabzon	30	Fî sene 53	-	22
Mehmed Hasân	Onbaşı	Edirne	30	Fî sene 54	-	17
Mehmed Ahmed	Onbaşı	Asitâne	30	Fî sene 54	-	18
Re'fet Mustafâ	-	Tolmabağçe	20	Fî sene 53	-	17
Mehmed Mustafâ	-	Mihalıç	20	Fî sene 48	-	21
Mehmed Mehmed	-	Isparta	20	Fî sene 53	-	20
Mehmed Âlî	-	Beşiktaş	20	Fî sene 54	-	18
Mehmed Osmân	-	Çengelköy	20	Fî sene 53	-	20
Şükrî Âlî	-	Sultan Mehmed	20	Fî sene 54	-	18
Mustafâ Ahmed	-	Ahışa	20	Fî sene 53	-	19
Mehmed Mustafâ	-	Bolı	30	Fî sene 54	-	-
Emîn Osmân	-	Asitâne	20	Fî sene 54	-	-
Âlî Mehmed	-	Kal'â-i Sultâniye	20	Fî sene 54	-	-
Mehmed İbrâhim	-	Aksaray	20	-	-	-
Tevfik Hasân	-	Aksaray	20	-	-	-
Mehmed Hüsni	-	Asitâne	20	-	-	-
Osmân Mustafâ	-	Beşiktaş	20	Fî sene 54 / Mücedden Fî 22 Z. 1254	-	-
Abdullah Mustafâ	-	Beşiktaş	20	Fî sene 54 / Bu dahi	-	-
Mustafâ Âlî	-	Sarâchâne	20	Fî sene 54/ Bu dahi	-	-

BOA, ML.MFS.d., 82/2, 3, 4, 5.

İsim/Baba İsmi	Rütbe	Memleket	Maaş (Guruş)	Duhûli	Sinni
Remzi Ahmed	-	Sultan Ahmed	20	Fî sene 52	14
Mustafâ Sâid	-	Beglerbegi	20	Fî sene 52	15
Abdî Mustafâ	-	Üsküdar	20	Fî sene 52	20
Hasân Âli	-	Asitâne	20	Fî sene 50	15
Mustafâ Abdullah	-	Asitâne	20	Fî sene 53	22
Seyid İbrâhim	-	Karagümrük	20	-	-
Âli Mehmed	-	Karağaç	20	-	-
Âli Mehmed	-	Karağaç	20	Fî sene 53	19
Ârif Şâkir	-	Asitâne	20	Fî sene 53	14
Ahmed Mehmed	-	Sivas	20	Fî sene 53	15
Hasân Mustafâ	-	Tobhâne	20	Fî sene 53	13
Halîd Abdullah	-	Asitâne	20	Fî sene 52	14
Remzi İsmâil	-	Asitâne	20	Fî sene 52	13
Ahmed Mehmed	-	Üsküdar	20	Fî sene 53	17
Hasân Seyid	-	Üsküdar	20	Fî sene 49	14
Seyid Halîl	-	Üsküdar	20	Fî sene 52	17
Mehmed İbrâhim	-	Kurçuşme	20	Fî sene 52	17
İbrâhim Âli	-	Kadı Karyesi	20	Fî sene 53	10
Tâhir Ahmed	-	Beşiktaş	20	Fî sene 53	11
Osmân Kadri	-	Kasımpaşa	20	Fî sene 53	13
Mahmûd Yûsuf	-	Çukurçuşme	20	Fî sene 53	16
Yâver Abdullah	-	Asitâne	20	Fî sene 53	12
Süleyman Süleyman	-	Eyüb	20	Fî sene 53	13
Mehmed Emîn Abîd	-	Kadırga Limanı	20	Fî sene 53	19
Mehmed Ahmed	-	Gedik Paşa	20	Fî sene 53	17
Âli Rızâ	-	Hoş Kadem	20	Fî sene 53	14
Mustafâ Abdullah	-	Asitâne	20	Fî sene 53	14
Halîl Osmân	-	Üsküdar	20	Fî sene 54	15
Mustafâ Osmân	-	Soma	20	Fî sene 54	16
Tâhir Mehmed	-	Çengelkarye	20	Fî sene 50	12
Hasân İsmâil	-	Tolmabağçe	20	Fî sene 53	8
Tevfik Velî	-	Aksaray	20	Fî sene 53	11
Hüsrev Ömer	-	Asitâne	20	Fî sene 52	14
Âli Mehmed	-	Begkoz	20	Fî sene 54	14
Yâver Abdullah	-	Asitâne	20	Fî sene 51	12
Hurşid Abdullah	-	Asitâne	20	Fî sene 52	11
Mehmed Râşid	-	Ayasofya	20	Fî sene 54	15
Ahmed Mehmed	-	Sultan Ahmed	20	Fî sene 54	19
Âli Bilâl	-	Begkoz	20	Fî sene 54	15
Hasân Abdullah	-	Asitâne	20	Fî sene 54	18
Mustafâ Abdullah	-	Asitâne	20	Fî sene 54	15
Şâkir Mustafâ	-	Karamürsel	20	Fî sene 54	17
Halîl Emîn	-	Sultan Ahmed	20	-	-
Yûsuf Abdurrahmân	-	Asitâne	20	-	-
Latîf Mehmed	-	Manastır	20	Fî sene 54	-
Şâkir Yûsuf	-	Asitâne	20	-	-
Halîl Mehmed	-	Asitâne	20	-	-
Abdullah Zekeriyâ	-	Asitâne	20	-	-
İbrâhim Âli	-	Asitâne	20	-	-
Ya'küb Ahmed	Onbaşı	Galata	30	Fî sene 48	16
İsmâil Âli	Onbaşı	Galata	30	Fî sene 48	15
Ârif Nazîf	Onbaşı	Eyüb	30	Fî sene 51	14
Mehmed Âli	Onbaşı	Lâleli	30	Fî sene 51	13
İzzet İbrâhim	Onbaşı	Kumkapı	30	Fî sene 51	13

TÜRK ASKERÎ EĞİTİM VE ÖĞRETİM TARİHİ SEMPOZYUMU

Şükri Hasân	Onbaşı	Tobhâne	30	Fî sene 53	13
Âli Velî	Onbaşı	Karagümrük	30	-	-
Âli Mehmed	-	Tekfurdağı	20	Fî sene 51	15
Süleyman Halîl	-	Sultan Ahmed	20	Fî sene 48	19
Mehmed Hüseyin	-	Kumkapı	20	Fî sene 53	16
Âli Ahmed	-	Zeyrek	20	Fî sene 52	12
İsmâil İbrâhim	-	Be(y)rut	20	Fî sene 48	19
İsmâil İbrâhim	-	Aksaray	20	Fî sene 49	18
Hüseyin Ahmed	-	Eyüb	20	Fî sene 50	10
Sâdık Mehmed	-	Draman	20	Fî sene 48	17
Abdülkerîm Mehmed	-	Sultan Mehmed	20	-	17
Hüseyin Abdullah	-	Asitâne	20	Fî sene 53	15
İsmâil Raşîd	-	Asitâne	20	-	-
Ârif Mehmed	-	Asitâne	20	Fî sene 51	14
Mustafâ Âli	-	Asitâne	20	Fî sene 51	18
Ahmed Halîl	-	Asitâne	20	Fî sene 54	11
Râşid Nu'mân	-	Asitâne	20	Fî sene 53	19
Ömer Ahmed	-	Eyüb	20	Fî sene 51	13
Mehmed Süleyman	-	Yaylalı	20	Fî sene 49	14
Receb Mehmed	-	Germas	20	Fî sene 52	16
Abdî Ömer	-	Ağa Cami	20	Fî sene 52	17
İsmâil Hüseyin	-	Tobhâne	20	Fî sene 54	16
Selîm Ya'kûb	-	Asitâne	20	Fî sene 48	15
Halîl Abdullah	-	Asitâne	20	-	-
Mehmed Memîş	-	Asitâne	20	Fî sene 48	18
Ziver Abdullah	-	Asitâne	20	Fî sene 54	13
Ömer Ya'kûb	-	Mahmûd Paşa	20	Fî sene 54	15
Mehmed Âli	-	Eski Âli Paşa	20	Fî sene 53	14
Tevfik Mehmed	-	Asitâne	20	Fî sene 52	14
Hüseyin Hasân	-	Sultân Ahmed	20	Fî sene 53	14
Nazîf Ahmed	-	Yeni Kapu	20	Fî sene 54	12
Mehmed Mustafâ	-	Tobhâne	20	Fî sene 53	16
Mehmed Hüseyin	-	Kumkapu	20	Fî sene 53	18
Âli Hasân	-	Kumkapu	20	Fî sene 53	12
Hasân Âli	-	Tobhâne	20	Fî sene 53	12
Mustafâ Ahmed	-	Asitâne	20	Fî sene 49	19
İzzet Rızâ	-	Asitâne	20	Fî sene 53	16
Ziver Abdullah	-	Asitâne	20	Fî sene 53	19
Ahmed Osmân	-	Kal'a-i Sultâniye	20	Fî sene 52	15
Velî Âli	-	Tobhâne	20	Fî sene 52	12
Sâlih Ârif	-	Tobhâne	20	Fî sene 50	14
Mehmed Mustafâ	-	Sultan Ahmed	20	Fî sene 51	12
İzzet Ömer	-	Yeni Kapu	20	Fî sene 51	14
Ahmed Mehmed	-	Asitâne	20	Fî sene 54	19
Şerîf İsmâil	-	Manastr	20	Fî sene 54	17
Ahmed Mustafâ	-	Kabataş	20	Fî sene 50	11
Tâhir Ârif	-	Üsküdar	20	Fî sene 54	17
Raşîd Mehmed	-	Eyüb	20	Fî sene 54	15
Hüseyin Ahmed	-	Asitâne	20	-	-
Ahmed Mustafa	-	Kabataş	20	Fî sene 50	11
Hasân Hasân	-	Karagümrük	20	-	-
Hurşîd Abdullah	-	Beglerbeyi	20	-	12
Ahmed Hüseyin	-	Beşiktaş	20	-	-
Ahmed Osmân	-	Kasımpaşa	20	-	-
Mehmed İbrâhim	-	İncesu	20	-	-

Abdî Hüseyin	-	Üsküdar	20	-	-
Râşid Mustafâ	-	Eyüb	20	-	-
Âlî Rızâ	-	Asitâne	20	-	-
Mehmed Osmân	-	Şehremîni	20	Mücedden 3 Muharrem sene 1255	

BOA,ML.MFS.d., 82/6-7.

Bedel-i Maâş ve mâhiye-i zâbitân ve neferât-ı Mekteb-i Ulûm-i Harbîye-i Hazret-i Şâhâne Vâcib-i an gurre-i Zilhicce sene 254 ila gâyet-i şehri-i mezbûr ki ber müceb-i defter-i masârifât		
Neferât	Vazife-Rütbe	Guruş
	Ferik Paşa	20.000
1	Mîralây	2.000
3	Kâtibân	3.000
1	Ağa-yı Yemîn	400
1	Ağa-yı Yesâr	180
Toplam:8		Toplam:25.580
1	Nefer	150
2	Yüzbaşıyân	360
5	Mülâzımân	600
2	Serçâvûş	100
12	Çâvûşân	480
6	Emîn-i Bölük	210
121	Onbaşıyân	3.630
138	Neferât	2.760
Toplam:295		Toplam: 33.860
1	Yüzbaşıy-ı Bölük-i Karakol	180
4	Mülâzımân	480
4	Serçâvûşân	200
8	Çâvûşân	320
4	Emîn-i Bölük	120
12	Onbaşıyân	360
107	Neferât	2140
Toplam: 435		Toplam:37.690
7	Neferât-ı Trampetçiyân	140
2	Nevbetçiyân	290
10	Aşçıyân	200
1	Hamamcı	120
4	Camâşirciyân	260
Toplam:459		Toplam:38.700

BOA, ML.MFS.d...82/10.

Ek 2: Serasker Hüseyin Avni Paşa'nın Mekteb-i Harbiye'de 1. Bölük Onbaşı İken Öğrenci Kaydı H.1254/M.1839.

BOA, ML.MSF.D., 82/3,8,9.

Ek 3 Mekteb-i Harbiye Maçka Kışlasında İken.

Julia Pardoe, The City of the Sultan and Domestic Manners of the Turks, c. 1, s. 196.

